

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 01 / ΜΑΪΟΣ 2019

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 01 / ΜΑΪΟΣ 2019 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ἄ. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ἰωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καί 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τό περιοδικό ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στόν ἱστότοπο www.imlarisis.gr

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καί ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές
καί δέν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: Μητροπολίτης Λαρίσης και Τυρνάβου Γερώνυμος

7

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΗΝ ΕΜΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΟΜΟΛΟΓΕΙΤΕ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ

*Άγιου Θεοδώρου Στουδίτου Λόγος Κατηχητικός
γιά τήν Άγία και Μεγάλη Κυριακή του Πάσχα*

9

ΑΡΧΙΜ. ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ ΚΑΡΑΛΑΣΚΟΣ

Συνεραυζόμενοι

Ό έορτασμός τής Αναστάσεως στους λόγους του Άγιου Γρηγορίου Νύσσης

27

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΚΑΔΙΑΡΗΣ

Η Άνάσταση στή Βυζαντινή Τέχνη

37

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΚΑΡΑΤΟΛΙΑΣ

Σαρακοστιανά και Πασχαλιάτικα έθιμα τής Θεσσαλίας

57

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΙΟΥ

Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης Έαρινός και Αναστάσιμος

71

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

*Σχόλιο στον «Πεθαμένο και τήν Άνάσταση»
του Νίκου-Γαβριήλ Πεντζίκη*

77

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

Μήνυμα Αναστάσεως

87

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΧΑΙΡΕΙ ΕΧΟΥΣΑ Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ

*Τό λείψανο του Άγιου Άχιλλίου:
Έκθεση, άρπαγή, έπιστροφή*

89

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Τερός Ναός Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης
Ἱστορική διαδρομή 15 αἰώνων
103

ΔΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ
Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος καί οἱ Ἅγιοι Μητροπολίτες Λαρίσης:
Εἰκονογραφικό διάγραμμα
145

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος μέσα ἀπό τίς αἴθουσες
τοῦ διαχρονικοῦ Μουσείου Λαρίσας
161

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Ευστατική ἐπιστολή καί Συμμαρτυρικό γιά τή χειροτονία ἱερέα
171

Δρ ΜΙΧΑΗΛ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ
Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806) καί ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν
στή Σχολή τοῦ Τυρνάβου
175

Δρ ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΣΠΑΝΟΣ
Οἱ συνέπειες τῆς ἐλλείψεως Ἱεράρχη γιά τήν Ἐκκλησία
καί τήν κοινωνία τῆς Λαρίσας
183

Δρ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Περί τῆς ἔριδος τῆς Ἱερᾶς Προσκομιδῆς
197

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Τά τυποβαφεία τοῦ Τυρνάβου:
Ἀπό τήν ἱστορία καί τήν παράδοση, στήν παραγωγή
211

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ
*Ἡ δυτικοευρωπαϊκὴ ἐμπειρία στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας-Κράτους:
Πρότυπο πρὸς μίμηση ἢ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ γιὰ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα;*
227

ΜΟΣΧΟΣ ΛΑΓΚΟΥΒΑΡΔΟΣ
Εἰς ἑαυτὸν
255

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ
Ἐκκλησία-Κοινωνία-Ἄνθρωπος
Γιὰ μιὰ νέα πορεία
265

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΛΕΣΗΣ
Ἡ στενὴ πύλη
275

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΠΡΩΤ. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Ἀπεσταλμένου
283

ΑΡΧΙΜ. ΧΕΡΟΥΒΕΙΜ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ
«Πεντηκοστήν ἐορτάζομεν»
289

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ
καὶ ἡμεῖς, οἱ ἀτενίζοντες τὸ «Θαβώρ»
295

ΑΡΧΙΜ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
Ἡ μεγάλη ἀγαπημένη
299

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

---

*Ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία:
Χρονολόγιο Νοεμβρίου 2018 - Ἀπριλίου 2019*
305

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
*Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας
στὴ διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν*
309

ΣΤΗΝ ΑΦΕΤΗΡΙΑ...

Πάντα ή έκδοση ενός νέου περιοδικού αντιμετωπίζει τήν πρόκληση νά αιτιολογήσει τήν ανάγκη πού επέβαλλε τόν σχεδιασμό, τήν κατάσταση, τήν ύπαρξή του. Όταν μάλιστα ή νέα εμφάνιση τελεσιουργείται σέ καιρούς κρίσης καί παραπικρασιμῶν στήν εύρύτερη κοινωνία, τότε ή προσπάθεια καθίσταται τόλμημα καί τά ἐρωτηματικά πολλαπλασιάζονται. Από τό «γιατί τό κάνουμε» μέχρι τό «πόσο θά άντέξει» κι από τό «πού στοχεύουμε» μέχρι τό «ποιοί ακολουθοῦν», ἴσως καί τό «ποιός πληρώνει», εἶναι λογισμοί ἄλλοτε πραγματικοί κι ἄλλοτε «Γαββαωνίται». Κι ὅπως πολυύ καλά ξέρουμε από τήν ἀσκητική τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ πόλεμος τῶν λογισμῶν εἶναι ὁ πιό βασανιστικός, ἀλλά καί ὁ πιό καταλυτικός γιά τήν ἀνέλιξη τῆς ψυχῆς ἀγῶνας!

Ἐκινᾶμε, λοιπόν, τήν προσπάθεια ἔχοντας διαπιστώσει τήν ἔλλειψη. Ποια ἔλλειψη; Τήν ἔλλειψη ενός βήματος διαλόγου Ἐκκλησίας καί Κοινωνίας. Τήν ἔλλειψη ενός διαύλου ἀμφίδρομης πληροφόρησης πέρα καί πάνω ἀπό τετριμμένα, δεδομένα ή καί βεβαιότητες. Στήν ἐποχή μας πλειοψηφοῦν ἐκεῖνοι πού θεωροῦν πῶς τά γνωρίζουν ὅλα, πιστεύουν πῶς κατέχουν τό πλήρωμα τῆς ἀλήθειας καί ἐπιχειροῦν νά χειραγωγήσουν καί ἄλλους στις δικές τους θεωρήσεις καί πιστεύματα. Μικρονοϊκές ἀντιλήψεις καί ἰδεολογικές ἀγκυλώσεις ἀπό ἱστορικές συγκυρίες καί καιρικές περιστάσεις τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀκόμη ἀβάστακτη κληρονομιά, πού ή κοινωνία μας γιά νά τήν ἀποφεύγει προτιμᾷ εἴτε τήν ἀγνοία, εἴτε τήν ἐπιπολαιότητα, εἴτε τήν προχειρότητα. Ὅλα αὐτά ἔχουν κουράσει, ἰδίως ἐν ὄψει τοῦ συστηματικά ξύλινου κομματικοῦ λόγου πού ἐκφέρεται ὡς παράλληλος μονόλογος, ἀκόμη καί μέσα στόν κατ' ἐξοχή χῶρο διαλόγου, τό Κοινοβούλιο, ὅπου οἱ διεκδικητές τῆς ἐξουσίας, κι ὄχι τῆς ἀλήθειας, κονταροχτυπιοῦνται μέ ὄρους ἀνθρωποφαγίας. Ἔτσι ἀποθαρρύνονται οἱ καλοπροαίρετοι ἀναζητητές, σπανίζουν οἱ ὀλοκληρωμένες, οἱ οὐσιαστικές, οἱ μετά λόγου γνώσεως συζητήσεις, καί κυρίως, δέν ἀναδεικνύονται τά συμπεράσματα ἀπό αὐτές. Εἶναι πλέον καιρός νά ὠρμάσουμε, νά βάλουμε «τόν δάκτυλον ἐπί τόν τύπον τῶν ἥλων» καί νά πάψουμε ἀπλῶς νά θρηνοῦμε ὡς ἄλλοι Ἱερεῖες πάνω ἀπό κοινωνικά χαλάσματα καί κακῶς κείμενα, στοχοποιώντας πάντα τόν ὅποιον ἄλλο καί μεταθέτοντας ἐπιμελῶς εὐθύνες.

Συνάμα διαπιστώνουμε τή δυνατότητα. Ἡ πόλη τῆς Λάρισας διαθέτει ἐκπληκτικό ἐπιστημονικό δυναμικό, ἔχει καταρτισμένους ἀνθρώπους μέ ὁράματα καί ἀναζητήσεις. Φιλοδοξοῦμε νά γίνουμε τό βῆμα ἐκφρασης ὄλων τους,

ἀκόμη κι ἂν ἀποτυπωθοῦν διαφωνίες. Ἀλλοίμονό μας, ἂν κυριαρχεῖ ἡ μονοφωνία. Ὁ Χριστός μας δέν κήρυττε μόνο, διαλεγόταν κιάλας, ἢ μᾶλλον προκαλοῦσε μέ τά ὅσα ἔλεγε καί ἔπραττε, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά ἀπεκδυθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καί ἔτσι νά τοῦ ἀποκαλυφθεῖ ὁ Θεός. Ἐπιθυμοῦμε, λοιπόν, νά στρατεύσουμε τούς «δυναμένους χωρεῖν», σέ μιά μαχητική στρατεία ἀφύπνισης συνειδήσεων, διατύπωσης προκλήσεων καί προσφοράς ἀφορμῶν γιά σκέψη.

Μιά μικρή παρατήρηση. Ὄταν ὁ Χριστός μας ἀποχαιρετοῦσε τούς μαθητές πρῖν ἀπό τήν Ἑνδοξη Ἀνάληψή Του, τούς ξεκαθάρισε τήν ἀποστολή τους καί συνάμα διευκρίνισε τόν λόγο ὑπαρξης τῆς Ἐκκλησίας. Εἶπε: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» (Ματθ. κβ', 19). Αὐτό τό «μαθητεύσατε» δέν σημαίνει ἀπλῶς «κάντε μαθητές σας», ἀλλά «ἐκχριστιανίστε». Τοῦτο τό καταλαβαίνουμε ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι «χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιόχεια τοὺς μαθητάς Χριστιανούς» (Πραξ. ια', 26), δηλαδή αὐτοὶ πού μέχρι τότε ὀνομάζονταν *μαθητές*, στήν Ἀντιόχεια μετονομάστηκαν *Χριστιανοί*. Καί πῶς ἐκχριστιανίζεται ὁ κόσμος; «Βαπτίζοντες... διδάσκοντες», εἶναι ἡ ἐντολή πρὸς τούς Ἀποστόλους καί τούς διαδόχους τους. Δηλαδή, μέ τά Μυστήρια καί τό Κήρυγμα. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι φιλόθρωπη, ὄχι μόνο ἐπειδή ἔχει προνοιακές δομές καί ἐπιτελεῖ κοινωνικό ἔργο. Εἶναι φιλόθρωπη κυρίως ἐπειδή καθιστᾷ γνωστή τήν ἀλήθεια τοῦ φιλόθρωπου Θεοῦ στόν κάθε ἄνθρωπο μέ τήν τέλεση τοῦ Μυστηρίου καί τήν προσφορά τοῦ Λόγου. Γι' αὐτό καί ἡ ἔκδοση ἑνός ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ ἔρχεται πάντα νά ὑπηρετήσῃ τήν ἀκροτελεύτια ἐντολή τοῦ Χριστοῦ πρὸς τούς Μαθητές Του γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου.

Τό λοιπόν, πρῶτα ὁ Θεός ξεκινᾷμε. Στρωτή μετάνοια στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, τόν Σταυρό μας καί προχωρᾷμε...

Καλή ἀντάμωση μέ ὄλους!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

Τὴν ἐμὴν Ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε

* * *

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ

Λόγος Κατηχητικός γιὰ τὴν Ἁγία
καὶ Μεγάλη Κυριακὴ τοῦ Πάσχα

Εἰσαγωγή

Ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολι τό 759 μ.Χ. ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια. Ὁ πατέρας του ὀνομαζόταν Φωτεινός καὶ ἡ μητέρα του Θεοκτίστη. Ὁ ἀδελφός τῆς μητέρας του, Πλάτων, ἦταν ἀνώτατος κρατικός ἀξιωματοῦχος, ἀργότερα ὅμως ἔγινε μοναχός στὴ Μονὴ Συμβόλων τῆς Βιθυνίας καὶ ἔπεισε ὅλη τὴν οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρου νὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοναχικὴ ζωὴ, ὑπὸ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση τοῦ Πλάτωνος. Ἡ οἰκογένεια ἀρχικῶς ἀσκήθηκε στὴ Μονὴ τοῦ Σακκουδίου, ἐνῶ ὁ Πλάτων

έλαβε μέρος στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας τό 787.

Ο άγιος Θεόδωρος επέκρινε έντονα τόν δεύτερο γάμο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΣΤ΄ μέ τί Θεοδότη καί γιά τόν λόγο αυτό υπέστη διωγμούς. Η Ειρήνη ή Αθηναία προσέφερε στον Θεόδωρο Στουδίτη τήν άρχαία Μονή του Στουδίου, επί των τειχών της Κωνσταντινουπόλεως, γιά νά τήν αναδιοργανώσει. Τό 806 ό αδελφός του Θεοδώρου, Ίωσήφ, έξελέγη Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Τό 815 ό Θεόδωρος άντέδρασε έντονα κατά τήν έναρξη της νέας οικονομαχίας καί στον αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄ τόν Άρμένιο, καί γι΄ αυτό έξορίστηκε στή Βιθυνία, όπου καί έκομίσθη τό 826. Συνέγραψε δύο σειρές κατηχήσεων, ποιήματα, επιστολές καί θεολογικά κείμενα. Ο βασικός βίος του άγιου Θεοδώρου του Στουδίτου έχει γραφεί από τόν μοναχό Μιχαήλ τόν Στουδίτη, καί είναι εκδεδομένος στην PG (Patrologia Graeca), τόμος 99, καί είναι μία άκριβής καταγραφή των πιο σημαντικών περιστατικών της ζωής του.

Ο άγιος Θεόδωρος συνέθεσε διάφορες όμιλίες, εκ των οποίων καί όμιλία προς τό *Πάσχα*, ή όποία είναι πολύ αξιόλογο έγκωμιαστικό κείμενο, πού αναλύει τί θεολογική σημασία της έορτής καί παρέχει στην έρευνα καί στο χριστεπώνυμο πλήρωμα τίς βασικές παραμέτρους της σπουδαίας έορτής της Όρθοδοξίας, προκειμένου ό πιστός νά καταστεί μέτοχος της χάριτος, πού άφθονη παρέχει ή Έκκλησία σέ όλους όσοι μετέχουν μέ καθαρά καρδιά στο πάθος του Κυρίου.

Ο κάτωθι Κατηχητικός λόγος του άγιου Θεοδώρου του Στουδίτου άνίκει στην μεγάλη σειρά των «Κατηχήσεων» του, οι όποιες απευθύνονται στους μοναχούς της Μονής Στουδίου. Οι «Κατηχήσεις» χωρίζονται σέ δύο κατηγορίες: στίς «μικρές», οι όποιες δέν έχουν άκόμη πλήρως έκδοθει, καί στίς «μεγάλες», οι όποιες είναι προσιτές μόνο σέ μία έκδοση του 19^{ου} αιώνας, του Άθανασίου Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Όπως διαπιστώνει ό αναγνώστης, στην πραγματικότητα ό άγιος Θεόδωρος άφορμάται καί σχολιάζει τόν γνωστό κατηχητικό λόγο του άγιου Ίωάννου του Χρυσοστόμου. Όστόσο, ό άγιος Θεόδωρος προεκτείνει έδω τίς σκέψεις του άγιου Ίωάννου του Χρυσοστόμου καί τονίζει περισσότερο τί λυτρωτική πλευρά του έργου του Κυρίου.

Ο παρών λόγος έκφωνήθηκε προφανώς κατά τί διάρκεια της Μεγάλης Έβδομάδος, όταν ό άγιος Θεόδωρος βρισκόταν άκόμη στή Μονή Στουδίου καί πριν έξοριστεί από τούς οικονομάρχους. Ο λόγος αυτός (PG 99, στ. 709-720) γιά πρώτη φορά μεταφράζεται καί έρμηνεύεται στή νεοελληνική γλώσσα μέ σχετικά καταποτιστικά σχόλια. Καμία δέ παρέμβαση δέν γίνεται στο άρχαίο κείμενο.

*Λόγος κατηχητικός
τῆ ἀγία μεγάλη Κυριακῆ τοῦ Πάσχα.*

1.

Τί τοῦτο, ἀδελφοί ἀγαπητοί καὶ φιλέοργοι καὶ φιλόχριστοι; τίς ἡ τοσαύτη λαμπροφορία; τίς ἡ τοσαύτη φωταγωγία καὶ θυμυδία; τί τὸ καταστράψαν οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν; τί τὸ καταγαίψαν τὴν οἰκουμένην; τί τὸ παρασκευάσαν τοσαύτην γενέσθαι ἡδονὴν καὶ φαιδρότητα; Χθὲς ἐν ἀθυμίᾳ, καὶ σήμερον ἐν εὐθυμίᾳ· χθὲς ἐν κατηφείᾳ, καὶ σήμερον ἐν φαιδρότητι· χθὲς ἐν ὀλολυγμοῖς, καὶ σήμερον ἐν ἀλαλαγμοῖς. Ἐρωτᾷς τί τούτων τὸ αἴτιον, καὶ τί τὸ παρασκευάσαν γενέσθαι τοσαύτην χαρὰν καὶ λαμπρότητα; Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἅπας ὁ κόσμος ἠγαλιάσατο. Κατήργησε τῷ ζωοποιῷ αὐτοῦ θανάτῳ τὸν θάνατον, καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ ἅδῃ τῶν δεσμῶν ἀπελύθησαν· ἠνέψξε τὸν παράδεισον, καὶ πᾶσιν αὐτὸν εἰσπεκτὸν ἀπειργάσατο. Ὡ βάθος μὴ νοούμενον! Ὡ ὕψος μὴ μετρούμενον! Ὡ μυστηρίου φρικτοῦ, νοδὸς δύναμιν ὑπερβαίνοντος! Ὑμνοῦσιν ἄγγελοι τῆ σωτηρίας ἡμῶν ἐπευφραίνόμενοι. Προφῆται χαίρουσι τὰς οἰκειάς προρρήσεις πληρουμένας θεώμενοι. Πᾶσα ἡ κτίσις συνορτάζει. Ἡύγασε γὰρ αὐτῆ ἡμέρα σωτήριος, ἔλαμψε πάλιν ὁ τῆς δικαιοσύνης Ἥλιος. Τίς τοίνυν ἀξίως τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἡμέρας τὴν χάριν ἐξυμνίσει; Τίς μεγαλοπρεπῶς τοῦ τοσοῦτου μυστηρίου ἐκθειάσῃ τὴν δύναμιν; τίς ἕτερος, ἢ ὁ χρυσοῦς ἡμῶν Πατὴρ Ἰωάννης, ὁ διαπρύσιος καὶ μεγαλοφώνησας κήρυξ, ὁ τῆς οἰκουμένης διαφανέστατος καὶ λαμπρότατος φωστήρ, καὶ ἀληθινὸς ποιμὴν καὶ διδάσκαλος, ὁ τῶν ψυχῶν εὐφυσέστατος καὶ δοκιμώτατος ἰατρός, ὁ τῶν ἀμαρτωλῶν ἐγγυητὴς ἀξιόχρεως, ὁ ὑπὲρ τὸν Νεῖλον ποταμὸν ῥέων τὰ χρυσόρρειθρα νάματα, ὁ χρυσοῦς καὶ χρυσόγλωσσος καὶ χρυσόστομος; οὗτος ἐκθειάζετω καὶ ἀνυμνεῖτω καὶ κροτεῖτω τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν καὶ τούτου χάριν, ὡς οἷόν τε διὰ βραχέων συντεταμημένων λόγων ἐξαγγελλέτω· ἀλλ' ὁ μὲν ἔτοιμός ἐστιν, ὡς τοῦ λόγου ῥήτωρ ποικίλος, καὶ σάλπιγξ μεγαλοφωνάτη τοῦ Πνεύματος· ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸ ἀκούειν τούτου ἔτοιμώτεροι γενώμεθα καὶ προσεκτικώτεροι, ἵν' εἰδωμεν οἷα ἡμῖν ἐπαγγέλλεται ὁ μετανοίας κήρυξ ὁ δεύτερος. Διὸ ἀκούσατε.

Ἀρχὴ τοῦ Χρυσοστόμου

2.

Εἴ τις εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος, ἀπολαύετω ταύτης τῆς καλῆς πανηγύρεως •
εἴ τις δοῦλος εὐγνώμων, εἰσελθέτω χαίρων εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου αὐτοῦ •
εἴ τις ἔκαμε νηστεύων, ἀπολαβέτω νῦν τὸ δινάριον • εἴ τις ἀπὸ πρώτης ὥρας

εἰργάσατο, δεχέσθω νῦν τὸ δίκαιον ὄφλημα • εἴ τις μετὰ τὴν τρίτην ἦλθεν, εὐχαριστῶν ἑορτάσοι • εἴ τις περὶ τὴν ἕκτην ἦλθεν, μηδὲν ἀμφιβαλέτω, καὶ γὰρ οὐδὲν ζημιούται • εἴ τις ὑστέρησεν εἰς τὴν ἑνάτην, προσέλθοι μηδὲν ἐνδοιάζων • εἴ τις μόνον ἔφθασε τὴν ἑνδεκάτην, προσέλθοι καὶ αὐτὸς μηδὲν ἐνδοιάζων • φιλότιμος γὰρ ὢν ὁ Δεσπότης, δέχεται τὸν ἔσχατον καθάπερ τὸν πρῶτον • ἀναπαύει τὸν τῆς ἑνδεκάτης, ὡς τὸν ἐργασάμενον ἀπὸ τῆς πρώτης • καὶ τὸν ὑστερον ἔλεει, καὶ τὸν πρῶτον θεραπεύει • κάκείνῳ δίδωσι, καὶ τούτῳ χαρίζεται • καὶ τὰ ἔργα δέχεται, καὶ τὴν γνώμην ἀσπάζεται • καὶ τὴν πρᾶξιν τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ. Οὐκοῦν εἰσέλθετε πάντες εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου ἡμῶν • καὶ πρῶτοι καὶ δεῦτεροι τὸν μισθὸν ἀπολάβετε • πλούσιοι καὶ πένητες, μετ' ἀλλήλων χορεύσατε • ἐγκρατεῖς καὶ ῥάθυμοι, τὴν ἡμέραν τιμίσσατε • νηστεύσαντες καὶ μὴ νηστεύσαντες, εὐφρανθήτε σήμερον • ἡ τράπεζα γέμει, τρυφήσατε πάντες • ὁ μόσχος πολὺς, μηδεὶς ἐξέλθοι πεινῶν • πάντες ἀπολαύσατε τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος • μηδεὶς θρηνεῖτω πεινίαν, ἐφάνη γὰρ ἡ κοινὴ βασιλεία • μηδεὶς ὀδυρέσθω τὰ πταίσματα, συγγνώμην γὰρ ἀπὸ τοῦ τάφου ἀνέτειλεν • μηδεὶς φοβείσθω τὸν θάνατον, ἠλευθέρωσεν γὰρ ἡμᾶς ὁ τοῦ Σωτῆρος θάνατος • ἔσβησεν αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενος • ἐκώλυσε τὸν ἄδην ὁ κατελθὼν εἰς τὸν ἄδην • ἐπικράναν αὐτὸν γευσάμενον τῆς σαρκὸς αὐτοῦ • καὶ τοῦτο προλαβὼν Ἡσαίας, ἐβόησεν • Ὁ ἄδης, φησὶν, ἐπικράνηθι, συναντήσας σοὶ κάτω • ἐπικράνηθι, καὶ γὰρ ἐνεκρώθη • ἐπικράνηθι, καὶ γὰρ ἐνεπαίχθη • ἔλαβε σῶμα, καὶ Θεῶ περιέτυχεν • [ἔλαβε γῆν, καὶ συνήντησεν οὐρανῶ.] ἔλαβεν ὅπερ ἔβλεπεν, καὶ πέπτωκεν ὅθεν οὐκ ἔβλεπεν. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδης, τὸ νίκος; Ἀνέστη Χριστός, καὶ πεπτῶκασι δαίμονες • ἀνέστη Χριστός, καὶ χαίρουσιν ἄγγελοι • ἀνέστη Χριστός, καὶ ζωὴ πολιτεύεται • ἀνέστη Χριστός, καὶ νεκρὸς οὐδεὶς ἐπὶ μνήματος. Χριστὸς γὰρ ἐγεργεῖς ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο • Κύριος ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, καὶ μετ' αὐτοῦ πολὺς ὄχλος ἁγίων. Ἐορτάσωμεν ἡδέως τε καὶ σωφρόνως • αὕτη γὰρ ἀληθῶς ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος • ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ • κηρῦζομεν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν, μᾶλλον δὲ τὴν ἡμετέραν βοήσωμεν σωτηρίαν • κηρῦζομεν τῆς σωτηρίου ἡμέρας τὴν ὑπόμνησιν • κηρῦζομεν τὴν νέκρωσιν τοῦ διαβόλου, τὴν τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων αἰχμαλωσίαν, τὴν τῶν Χριστιανῶν σωτηρίαν, τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν • διὰ γὰρ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ σβέννυται μὲν γέεννα πυρός, σκώληξ ὁ ἀκοίμητος τελευτᾷ, ἄδης ταράττεται, πενθεῖ διάβολος, ἁμαρτία νεκροῦται, πνεύματα πονηρὰ διώκονται, οἱ ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνατρέχουσιν, οἱ ἐν τῷ ἄδῃ ἔλυθεροῦνται τῶν δεσμῶν τοῦ διαβόλου, καὶ Θεῶ

προσφεύγοντες λέγουσι τῷ διαβόλῳ • Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος;

3.

Αἴτιος δὲ ἡμῖν τῆς θείας ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως ὁ Χριστός, ὁ καὶ πάντων ἡμῖν τῶν καλῶν πρόξενος • οὗτος γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν • οὗτος καὶ νῦν ἀπολλυμένους ἔσωσεν, νεκρωθέντας ἐζώωσεν, καὶ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἀφείλετο • οὗτος δούλους ὄντας ἡμᾶς τῆς ἁμαρτίας, ἐλευθέρους ἀνέδειξεν, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον • Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα • ἐφ' οἷς ἄξιον καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν • Τί ἀνταποδώσομεν τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν; ὁ Θεὸς ὁ μονογενής, ἄνθρωπος, δι' ἡμᾶς γενέσθαι εὐδόκησεν, καὶ γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν ἕως θανάτου, ἵνα ἡμᾶς αἰωνίου θανάτου ῥύσῃται δούλου μορφῆν ἐνεδύσατο ὁ τῶν ἀγγέλων Κύριος • σάρκα προσελάβετο ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ἄνθρωπος ἐφαινετο ὁ σύμμορφος καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ • καὶ ταῦτα ὑπέμεινεν ἵνα ἡμᾶς καὶ τῆς ἀδίκου δουλείας ἐξέλπται, καὶ τῆς ἀτιμίας λυτρώσῃται • διὰ τοῦτο ἠνέσχετο σαρκὶ ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγός • διὰ τοῦτο καὶ ἐτάφη τῆς ἀθανασίας ἡ πηγὴ, ἵνα τοῖς θνητοῖς αἰετῶς χαρίσῃται ζωὴν • καὶ παρῆν μὲν ἐπὶ τῆς γῆς εὐεργετῶν, καὶ ἰώμενος πάντα τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, ἀναξίας δὲ ὑπὸ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων ὑπολαμβάνει τὰς ἀμοιβάς • ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ πολλὴν ἀγαθότητα λεπρούς ἐκαθάρισεν, τυφλοῖς τὸ βλέπειν ἐχαρίσατο, ἀσθενούντας ἐθεράπευσεν, δαίμονας ἀπίλασεν, τὸν Λάζαρον τετραήμερον ἐκ τῶν νεκρῶν ἤγειρεν, καὶ ἐκ πέντε ἄρτων πεντακισχίλους ἐχόρτασεν • ἐπὶ θαλάσσης περιεπάτησεν, τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μετέβαλεν, τὴν αἰμορροοῦσαν ἰάσατο, τὴν θυγατέρα τοῦ ἀρχισυναγώγου θαναοῦσαν ἐζωοποίησεν • Ἰουδαῖοι δὲ ὑπὸ φθόνου καὶ βασκανίας κινήντες, ποτὲ μὲν ἐλίθαιζον αὐτόν, ποτὲ δὲ κατακρημνίζουσαν ἐπειρῶντο, τελευταῖον δὲ καὶ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἤγαγον.

4.

Ἄλλ' ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐκ ἐμμύσατο τῶν βλασφημῶν Ἰουδαίων τὴν κακίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν νῶτον ἐδίδου εἰς μάστιγας κατὰ τὸν προφήτην, καὶ τὰς σιαγόνας αὐτοῦ εἰς ῥαπίσματα, καὶ οὐκ ἀπέστρεψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπτυσμάτων • καὶ τὸ τελευταῖον, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἄφωνος, οὐκ ἀντιτασσόμενος, οὐκ ἀντιλέγων • βλασφημιούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσῃ οὐκ

ἠπειλεί, παρεδίδου δὲ ἑαυτὸν τῷ κρίνοντι • οὐ γὰρ ἦλθεν ἐπὶ τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ κολάσαι καὶ τιμωρήσασθαι τοὺς ἀπίστους, ἀλλ' ἠθέλησεν διὰ μακροθυμίας ὀδηγήσαι τοὺς πεπλανημένους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν • καὶ μάθε τοῦ Κυρίου τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν χρηστότητα τὴν μεγάλην • ἐβλασφήμουν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἔλεγον • Δαμόνιον ἔχεις • ὁ δὲ Κύριος μακρόθυμος ὢν, τοὺς δαίμονας ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπίλυνεν • Ἰουδαῖοι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐνέπτυσον, αὐτὸς δὲ τοὺς τυφλοὺς αὐτῶν ἐθεράπευεν • Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν ἐλίθασον, ὁ δὲ Χριστὸς τοῖς χολοῖς αὐτῶν τὸ βαδίζειν ἐχαρίζετο • καὶ δι' ὄλου διέτέλεσεν εὐεργετῶν τοὺς ὑβρίζοντας καὶ ἀντὶ κακῶν ἀγαθὰ δωροῦμενος τοῖς ἀχαρίστοις ἐκείνοις καὶ μισαροῖς ἀνθρώποις • ἀνεξικακῶς δὲ φέρων τὰς λοιδορίας, ἴσως καὶ ἀσθενῆς ἐνομίζετο ὁ ὑπὸ ἀγγέλων δορυφορούμενος.

5.

Καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγοντες δόξωμεν μικῶναι τὸν λόγον, ἔλθωμεν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ κεφάλαια τῶν πραγμάτων • τέλος οὖν ἦγετο ἐπὶ τὸν σταυρὸν καὶ θάνατον ὁ τῆς δόξης βασιλεὺς, καὶ προσίλωτο τῷ ξύλῳ ὁ ὑπὸ τῶν Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ ἀνυμνούμενος, καὶ ὑπὸ πασῶν δυνάμεῶν τε καὶ ἀγγέλων προσκυνούμενος • ταῦτα πραεῶς ὑπέμεινέ τε καὶ ἔπασχεν, ἡμῖν ὑπογραμμὸν παρέχων, καὶ διδάσκαλος ἐπεικειᾶς γινόμενος • διὰ τοῦτο οὖν καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν γενναίως φέρειν τὰς τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων ἀπειλὰς • ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμασθεὶς μείζονα ἔργα καὶ πλείονα θαύματα ἐνεδείξατο, ἵνα ἂν οὕτως παύσῃ τῶν θεοστυγῶν τὴν μανίαν, ὥστε μὴ ἔχειν αὐτοὺς πρόφασιν τῆς ἀπιστίας, μίτε λέγειν ὅτι Ψιλὸν ἀνθρώπον ἐσταυρώσαμεν • πρῶτον μὲν οὖν ἠνέσχετο ὁ Χριστὸς σταυρωθῆναι, καὶ εἰς τὸν ἀέρα ἀρθῆναι, ἵνα τοὺς ἐν τῷ ἀέρι δαίμονας φυγαδεύσῃ • ἐκρεμάσθη ἐπὶ ξύλου, ἵνα τὴν πάλα διὰ ξύλου προσγενομένην τοῖς ἀνθρώποις ἁμαρτίαν ἰάσῃται • ἐνύγη καὶ λόγῃ τὴν πλευράν, διὰ τὴν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδάμ ληφθεῖσαν γυναῖκα • ἐπειδὴ γὰρ ὁ ὄφεις τὴν Εὐάν ἠπάτησεν, ἡ δὲ Εὐὰ τὸν Ἀδὰμ παραβῆναι παρεσκεύασεν, ἐξῆλθεν διὰ ἀπόφασιν κατὰ τῶν ἀμφοτέρων. Καὶ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Μωϋσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. Διὰ τοῦτο τιτρώσκεται ἡ πλευρά, ἵνα μάθωμεν ὅτι οὐ μόνον ἀνδράσιν ἦνεγκε σωτηρίαν τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ γυναῖξί • Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὐὰ • καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας τῆς ἁγίας Μαρίας • αὕτη γὰρ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν ἐτεκνώσατο, οὐκ ἀνδρὶ συνελθοῦσα, ὡς Ἡσαΐας μαρτυρεῖ, ἀλλὰ Πνεύματος ἁγίου ἐπισκιάσει, καθὼς ὁ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος εὐηγγελίσατο • διὰ ταύτην οὖν τὴν

πρόφασιν και ἡ πλευρὰ πλήσσειται τοῦ Χριστοῦ, ἵνα και τὰ προειρημένα οἰκονομηθῇ, και τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος κηρυχθῇ, και ἡ χάρις ἡ μέλουσα λάμπη • πηγάζει γὰρ αἷμα και ὕδωρ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ, ἵνα και τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τῆς ἁμαρτίας ἀπαλείψῃ, και τῷ αἵματι αὐτοῦ καθαρισθῶμεν, και τὸν παράδεισον ἀπολάβωμεν.

6.

Ὡ μυστηρίου μεγάλου! Μετενόησεν ὁ ληστής • χρεια ἦν ὕδατος ἵνα βαπτισθῇ • ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκρέματο • οὐκ ἦν ἕτερος τόπος βαπτίσματος, οὐ πηγὴ, οὐ λίμνη, οὐκ ὄμβρος, οὐχ ὁ τὴν μυσταγωγίαν ἐπιτελῶν • πάντες γὰρ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων ἔφυγον οἱ μαθηταί • ἀλλ' οὐκ ἠπόρησεν ὁ Ἰησοῦς ναμάτων, ἀλλὰ και ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενος, δημιουργὸς ὑδάτων γέγονε • ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἷόν τε ἦν εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τὸν ληστὴν δίχα βαπτίσματος, αἷμα και ὕδωρ προσήκατο τῆς νυγείσης αὐτοῦ πλευρᾶς ὁ Σωτήρ, ἵνα αὐτὸν ληστὴν ἐλευθερώσῃ τῶν ἐπιτημένων κακῶν, και τὸ αἷμα λύτρον ἀποδείξῃ γενόμενον τῶν εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἐχόντων • Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων και τράγων και σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς κάθαρσιν, πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καθάρσιον γέγονε πάντων ὁμοῦ Χριστιανῶν; Ἐὰν οὖν εἶπη σοί τις τῶν ἀπίστων, Διὰ τί ἐσταυρώθη ὁ Χριστός; εἰπέ αὐτῷ, Ἵνα σταυρώσῃ τὸν διάβολον • ἐὰν εἶπη σοι, Διὰ τί ἐκρεμάσθη ἐπὶ ξύλου; εἰπέ αὐτῷ, Ἵνα τὰς ἀκάνθας και τριβόλους ἐκριζώσῃ τοῦ Ἀδάμ • ἐκεῖνος γὰρ στένειν και τρέμειν κατεδικάσθη και τριβόλους γεωργεῖν • Ἰησοῦς οὖν φιλόανθρωπος ὢν, και τοῦ ἰδίου πλάσματος θέλων προνοήσασθαι, πάντα ὑπέστη δι' ἡμᾶς, ἵνα ἡμεῖς τῆς καταδίκης ἐλευθερωθῶμεν • ὥσπερ γὰρ ἐγεννήθη ὑπὸ γυναικός, ἵνα τὴν ἐκ γυναικὸς προσγενομένην ἁμαρτίαν τοῖς ἀνθρώποις ἀπαλείψῃ, οὕτως και ταῖς ἀκάνθαις στεφανοῦται, ἵνα τὴν κακῶς γεωργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας γῆν, διὰ τῆς ἰδίας ὑπακοῆς ἡμερωτέραν ἐργάσῃται • ἐὰν εἶπη σοι, Διὰ τί χολὴν και ὄξος ἔπιεν; εἰπέ αὐτῷ, Ἵνα ἡμεῖς τὸν θανατηφόρον ἰὸν ἐξεμέσωμεν τοῦ δράκοντος • ἡ γὰρ χολή, ἐμὸν γέγονε γλύκασμα • και τὸ ὄξος ἐκεῖνο, ἐμοὶ γέγονεν εἰς γλύκασμα και ἴαμα • ἐὰν δέ σοι πάλιν εἶπη ἄπιστος, Διὰ τί ἐγονυπέτουν αὐτὸν προσιόντες αὐτῷ; εἰπέ αὐτῷ, Ἵνα και μὴ θέλοντες προσκυνήσωσιν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, και τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἄκοντες ἐπὶ τὴν γῆν ὁμολογήσωσι • νῦν μὲν γὰρ χλευάζοντες προσεκύνουν, μὴ εἰδότες ὁ ἔπραττον, ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ ἀναστήσει «πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων και ἐπιγείων και καταχθονίων, και πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν

Θεοῦ Πατρός. Ἀμίν». Ἔχει δὲ καὶ ἡ χλαμὺς ἐκεῖνη καὶ ἕτερον αἰνίγμα • οὐ μόνον γὰρ τὴν βασιλείαν ὑπετύπουν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ αἰμοβόρον καὶ φονῶδες τῶν Ἰουδαίων ἐπεδείκνυντο • ἔδωκαν δὲ καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, ἵνα γραφῶσιν αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι.

7.

Ταῦτα μὲν οὖν οἱ Χριστομάχοι ἐποίουν, ἀγνοοῦντες τὸν ἐσταυρωμένον • ἡ δὲ κτίσις οὐκ ἠγνόησε τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην καὶ Δημιουργόν • ἔτι γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμασμένου, θεωρήσας ὁ αἰσθητὸς ἥλιος τὸν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ὑπὸ τῶν ἀνόμων ὕβριζόμενον, καὶ μὴ φέρον τὸ τόλμημα, φεύγει σκοτίσας τὴν γῆν, ἄτοπον ἠησάμενος συνεργεῖν καὶ φωτίζειν ὀφθαλμοὺς τὴν μεγίστην ἀσεβοῦντας ἀσέβειαν • οὐ μόνον δὲ ὁ ἥλιος ἔφευγεν, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ, ἐκνεῖτο μὴ φέρουσα τὴν ἀνομίαν τῶν ὀρωμένων, ἐνδεικνυμένη δὲ καὶ διδάσκουσα, ὅτι Θεὸς ἦν ὁ σταυρούμενος • διὸ οὐδὲ ἠνείχετο, ἀλλ' ἐχάλειπανε μὴ θέλουσα φέρειν ἐφ' ἑαυτῆς τοὺς θεοστυγεῖς Ἰουδαίους • οὐχ οὕτως γὰρ ἀδελφοκτονήσας ἔχρανε τὴν γῆν ὁ Καῖν, οὐδ' οὕτως ἐβάρησεν αὐτὴν ἡ τῶν γιγάντων πυρροποιία, οὐδ' οὕτως αὐτὴν ἐμίαναν ἀθεμιτοουργήσαντες Σοδομίται, οὐδ' αὐτοὶ οἱ τὰ εἶδωλα ἐξ αὐτῆς πλάσαντες, οὐ τὸ αἷμα ἀπὸ Ἀβελ ἕως Ζαχαρίου ἐκχυθὲν ἐποίησεν αὐτὴν οὕτως, ὅσον οἱ Ἰουδαῖοι τὸ μέγα τοῦτο τολμήσαντες ἀσέβημα • διὰ γὰρ τοῦτο καὶ αἱ σκληραὶ πέτραι ἐσχίζοντο, ἵνα μάθωσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ἡ πνευματικὴ καὶ ζωσα πέτρα • Ἔπινον γάρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ὡς τῆς Ἰουδαίων ἀγνωμοσύνης! Αἱ πέτραι διαρρήγνυνται, καὶ αὐτοὶ ἀναισθητοῦσι • τὰ ἄψυχα κλονεῖται, καὶ οἱ ἔμψυχοι ἀπιστοῦσι • τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ῥήγνυται, ἵνα λοιπὸν ἡ ἐρήμωσις αὐτῶν δειχθῆ • ἐσχίσθη γὰρ τὸ καταπέτασμα καὶ ἐγυμνώθη τὰ ἐν τῷ ναῷ, διὰ τὸν εἰπόντα Χριστόν, Ἴδου ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος • καὶ γὰρ ἠρήμωται μετὰ τὴν Χριστοκτονίαν πάντα τὰ τῶν Ἰουδαίων σεμνά • καὶ οἱ παραμένοντες τῇ πόλει καὶ τῷ ἱερῷ ἄγγελοι μετέβησαν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν • πολλὰ δὲ καὶ σώματα τῶν κεκοιμημένων συνανέστη τῷ Χριστῷ, ἵνα μάθωμεν ἡμεῖς ὅτι Χριστὸς ἀποθανών, μόνος οὐκ ἀνίσταται, ἀλλὰ πάντας τοὺς εἰς αὐτὸς πιστεύοντας ἐκ νεκρῶν ἀνίστησι.

8.

Αὕτη ὡς ἐν κεφαλαίῳ ἐστὶν ἡ σεμνὴ τοῦ Πάσχα ἑορτή • καὶ ταῦτα Χριστιανῶν τὰ μυστήρια περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν καὶ ζωῆς αἰωνίου πανηγυρίζομεν • τοιγαροῦν ἑορτάσωμεν μὴ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις

εὐλικρινείας καὶ ἀληθείας, πιστεύοντες εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰς Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἄκτιστον, πιστεύοντες τῇ ἀναστάσει, προσδοκῶντες τὸν Κύριον πάλιν ἐρχόμενον, οὐκέτι μὲν ταπεινῶς, ἀλλ' ἐνδόξως μετὰ λαμπρότητος οὐρανόυ, μετὰ φωτεινῶν ἀγγέλων, μετὰ σαλπίγγων καὶ φόβου καὶ χαρᾶς, χαρᾶς μὲν τῶν ἁγίων, φόβου δὲ τῶν καταδίκων καὶ ἁμαρτωλῶν • ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης καταξίωση πάντας ἡμᾶς μετὰ ἁγίων ἀναστάσεως, ἐν ἔργοις καὶ λόγοις εὐρεθέντας καὶ πιστεῖ ὀρθοδόξῳ! ὅτι αὐτῷ ἢ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Λόγος Κατηχητικός γιὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα

1.

Τί εἶναι αὐτὸ πού ἐπιτελεῖται¹, ἀγαπητοὶ καὶ φιλέοργοι καὶ φιλόχριστοι ἀδελφοί μου; Τί σημαίνει αὐτή ἢ τόσο μεγάλῃ λαμπροφορία²; Τί σημαίνει αὐτή ἢ τόσο μεγάλῃ φωταγωγία καὶ διάθεση γιὰ γέλιο καὶ χαρὰ; Τί εἶναι αὐτὸ πού μέ τέτοιο τρόπο φώτισε σάν τὴν ἀστραπή τὴν Ἐκκλησία; Τί εἶναι αὐτὸ πού καταστόλισε ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη; Τί εἶναι αὐτὸ πού δημιούργησε τὴν αἰτία νά γεννηθεῖ τόσο μεγάλῃ ἀπόλαυση καὶ εὐτυχία; Μέχρι ἐχθές ἐπικρατοῦσε στοὺς ἀνθρώπους λιποψυχία καὶ σήμερα γαλήνη καὶ ἀταραξία. Μέχρι ἐχθές βαρυθυμία καὶ σήμερα εὐθυμία. Μέχρι ἐχθές κλάματα καὶ λυγμοὶ καὶ σήμερα ἀλαλαγμοί. Ρωτᾶς, λοιπόν, ποιά εἶναι ἢ αἰτία ὅλων αὐτῶν καὶ τί εἶναι αὐτὸ πού δημιούργησε τόσο μεγάλῃ χαρὰ καὶ λαμπρότητα; Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅλος ὁ κόσμος χαίρεται. Μέ τὸν ζωοποιό Του θάνατο κατήργησε τὸν θάνατο καὶ λύθηκαν ὅλοι ὅσοι βρισκόνταν στὰ δεσμά τοῦ ἄδη. Ἄνοιξε τὸν παράδεισο³, καὶ τὸν ἔκανε προσβάσιμο γιὰ ὅλους. Ὡ, βάθος σοφίας πού ἀνθρώπος δέν ἀντιλαμβάνεται! Ὡ, ὕψος πού δέν μπορεῖ νά μετρηθεῖ! Ὡ, μυστήριον φρικτό, πού ὑπερβαίνει τὴ δύναμη τοῦ νοῦ! Οἱ ἄγγελοι χαροῦμενοι

---

¹ Ὁ λόγος ξεκινᾷ μέ μιὰ σειρά ρητορικῶν ἐρωτήσεων, μέ τίς ὁποῖες ὁ ρήτορας προσποιεῖται ὅτι ἀγνοεῖ τί συμβαίνει, προκειμένου νά ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν του στό νόημα τοῦ μεγάλου «μυστηρίου» τῆς Ἀναστάσεως.

² Προφανῶς στό Βυζάντιο, ὅπως καὶ σήμερα, οἱ Ἐκκλησίες φωτίζονταν ἀπὸ τὴ λάμψη τῶν κεριῶν μετὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ «δεῦτε λάβετε φῶς».

³ Συνοπτικά ἐκφράζεται ἡ θεολογία τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου πού τοὺς δίδει τὴ δυνατότητα νά εἰσελθοῦν στὸν ἀπωλεσθέντα παράδεισο.

ὕμνοῦν τή σωτηρία μας. Οἱ προφῆτες θεώμενοι χαίρονται πού ἐκπληρώθηκαν οἱ δικές τους προφειτές. Ὁλόκληρη ἡ κτίσις γιορτάζει μαζί μας. Ἐπειδή ξημέρωσε ἡ σωτήρια αὐτή ἡμέρα, ἔλαμψε καί πάλι ὁ Ἥλιος τῆς δικαιοσύνης. Καί ποιός, λοιπόν, μπορεῖ ἐπάξια νά ἐξυμνήσει τή χάρι αὐτῆς τῆς λαμπρῆς ἡμέρας; Ποιός μπορεῖ μεγαλοπρεπῶς νά ἐκθειάσει τή δύναμι ἐνός τέτοιου μεγάλου μυστηρίου; Ποιός ἄλλος, ἀπό τόν χρυσό μας Πατέρα Ἰωάννη⁴, τόν διαπρύσιο καί πιό μεγαλόφωνο κήρυκα, τόν διαφανέστατο καί λαμπρότατο φωστῆρα τῆς οἰκουμένης, καί ἀληθινό ποιμένα καί διδάσκαλο, τόν εὐφύεστατο καί φημισμένο ἰατρό τῶν ψυχῶν, τόν ἀξιολιμνόμεντο ἐγγυητή τῶν ἀμαρτωλῶν, αὐτόν πού ρεεῖ τά χρυσόρειθρα νάματα στόν ποταμό Νεῖλο⁵, τόν χρυσό καί χρυσόγλωττο καί χρυσόστομο; Αὐτός μόνο μπορεῖ νά ἐκθειάσει, νά ἀνυμνήσει, νά σφυρηλατίσει τή δύναμι τοῦ μυστηρίου. Χάρι σ' αὐτόν, πού μοναδικά μπορεῖ νά ἐξαγγεῖλει τέτοιου εἴδους σύντομους καί συντετριμμένους λόγους. Ἀλλά αὐτός, βεβαίως, εἶναι ἔτομος, καθὼς εἶναι ὁ ποικίλος ῥήτορας τοῦ λόγου καί ἡ πιό μεγαλόφωνη σάλπιγγα τοῦ Πνεύματος. Ἐμεῖς, ὁμως, πρέπει νά γίνουμε πιό προετοιμασμένοι καί προσεκτικότεροι γιά νά ἀκούσουμε, ὥστε νά γνωρίσουμε τί μονάχα σέ ἐμᾶς προσφέρει ὁ δεύτερος κήρυκας τῆς μετανοίας⁶. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἀκούστε μέ προσοχή.

Ἀρχή τοῦ Χρυσοστόμου

2.

Ὅποιος εἶναι εὐσεβής καί φιλόθεος, ἄς ἀπολαύσει τήν ὥραία καί λαμπρή αὐτή πανήγυρη. Ὅποιος εἶναι δοῦλος εὐγνώμων στόν Θεό, ἄς εἰσέλθει χαρούμενος στή χαρά τοῦ Κυρίου του. Ὅποιος καταπονήθηκε ἀπό τή νηστεία, ἄς ἀπολαύσει τώρα τήν ἀνταμοιβή του. Ὅποιος ἐργάστηκε ἀπό τήν πρώτη ὥρα, ἄς δεχθεῖ σήμερα τή δίκαιη ἀμοιβή του. Ὅποιος ἤλθε μετά τήν τρίτη ὥρα, ἄς γιορτάσει μέ χαρά καί εὐγνωμοσύνη. Ὅποιος ἤλθε ἀπό τήν ἕκτη ὥρα, νά μὴν ἀμφιβάλλει, γιατί δέν πρόκειται νά ζημιωθεῖ σέ τίποτα. Ὅποιος καθυστέρησε καί ἤλθε μετά τήν ἑνάτη ὥρα, νά προσέλθει στή γιορτή χωρίς φόβο. Ὅποιος

---

⁴ Αναφέρεται στόν «Κατηχητικό λόγο» τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τόν ὁποῖο στή συνέχεια παραθέτει ὁλόκληρο.

⁵ Συχνά οἱ βυζαντινοί συγγραφεῖς παρομοιάζουν τούς μεγάλους συγγραφεῖς, ὅπως τόν Ὅμηρο, τόν ἅγιο Γρηγόριο τό Θεολόγο καί τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο, μέ τόν ποταμό Νεῖλο, ἐπειδή ὁ Νεῖλος δὴλωνε πάντα τήν ἀφθονία καί τόν πλοῦτο τῶν ἀγαθῶν.

⁶ Ὁ πρῶτος κήρυκας τῆς «μετανοίας» εἶναι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Προδρόμος, πρὸς τόν ὁποῖο παραβάλλεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

ἔφτασε μόλις τὴν ἐνδέκατη ὥρα, καὶ αὐτὸς νὰ προσέλθει χωρὶς δισταγμὸ καὶ φόβο. Διότι ὁ Δεσπότης εἶναι φιλότιμος, δέχεται τὸν τελευταῖο ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸν πρῶτο. Ἀναπαύει σπὶ χαρὰ του αὐτὸν ποὺ ἔφτασε τὴν ἐνδέκατη ὥρα, τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸν ποὺ ἔφτασε τὴν πρώτη ὥρα. Καὶ τὸν τελευταῖο ἐλεεῖ, καὶ τὸν πρῶτο περιποιεῖται. Καὶ σέ ἐκείνον δίνει, καὶ σέ αὐτὸν χαρίζεται. Καὶ τὰ ἔργα δέχεται, καὶ τὴ γνώμη καλωσορίζει. Καὶ τὴν πράξη τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεση ἐπαινεῖ. Γι' αὐτὸ, λοιπόν, νὰ εἰσέλθετε ὅλοι σπὶ χαρὰ τοῦ Κυρίου μας. Πρῶτοι καὶ δεῦτεροι νὰ ἀπολαύσετε τὸν μισθὸ σας. Πλούσιοι καὶ φτωχοί, χορέψτε μαζί. Ἐγκρατεῖς καὶ ράθυμοι, τιμῆστε τούτη τὴν ἡμέρα. Ὅσοι νηστέψατε ἀλλὰ καὶ ὅσοι δὲν νηστέψατε, εὐφρανθεῖτε σίμερα. Τὸ τραπέζι εἶναι γεμάτο, ἀπολαύστε ὅλοι. Ὁ μόσχος εἶναι ἄφθονος, κανεὶς νὰ μὴν φύγει πεινασμένος. Ὅλοι νὰ ἀπολαύσετε τὴν ἀγαθότητα τοῦ πλοῦτου. Κανεὶς νὰ μὴν θρηνεῖ γιὰ φτώχεια, γιατί ἔγινε φανερὴ ἡ βασιλεία ποὺ εἶναι κοινὴ γιὰ ὅλους. Κανεὶς νὰ μὴν ὀδύρεται γιὰ τὰ σφάλματά του, γιατί ἀνέτειλε συγχώρεση ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Κυρίου. Κανεὶς νὰ μὴν φοβηθεῖ τὸν θάνατο, γιατί μᾶς ἐλευθέρωσε ὁ θάνατος τοῦ Σωτῆρα. Ἔσβησε τὸν θάνατο ὅταν βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία του. Ἐμπόδισε τὸν ἄδη αὐτὸς ποὺ κατέβηκε στὸν ἄδη. Τὸν πίκρανε ὅταν γεύτηκε τὴ σάρκα του. Καὶ τοῦτο τὸ προσήτεψε ὁ Ἡσαΐας, λέγοντας: Ὁ Ὅδης πικράθηκε, ὅταν Σέ συνάντησε κάτω. Πικράθηκε, γιατί πραγματικὰ νεκρώθηκε. Πικράθηκε, γιατί πραγματικὰ ἐμπαίχθηκε. Πῆρε στὰ χέρια σῶμα ἀνθρώπινο, καὶ τοῦ ἔτυχε Θεός. Πῆρε γῆ, καὶ συνάντησε οὐρανό. Πῆρε αὐτὸ τὸ ὅποιο ἔβλεπε, καὶ ἔπεσε σέ αὐτὸ ποὺ δὲν ἔβλεπε. «Ποῦ εἶναι, θάνατε, τὸ κεντρί σου; Ποῦ εἶναι, ἄδη, ἡ νίκη σου;» Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ ἔπεσαν οἱ δαίμονες. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ χαίρονται οἱ ἄγγελοι. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ βασιλεύει ἡ ζωὴ. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ κανένας νεκρὸς δὲν εἶναι πιά σέ μνήμα. Διότι μὲ τὴν ἔγερσίν του ὁ Χριστὸς ἔγινε ἡ ἀπαρχὴ ὅλων τῶν κεκοιμημένων. Ὁ Κύριος ἀνασταίνεται ἐκ νεκρῶν, καὶ μαζί Του μεγάλο πλῆθος ἁγίων. Ἄς γιορτάσουμε, λοιπόν, μὲ εὐχαρίστηση καὶ φρόνηση. Γιατί, στ' ἀλήθεια, αὐτὴν τὴν ἡμέρα τὴ δημιουργοῦσε ὁ Κύριος. Νὰ χαροῦμε καὶ νὰ ἐνθουσιαστοῦμε μέσα σέ αὐτή. Νὰ κηρύξουμε τὴν Ἀνάστασι τοῦ Σωτῆρα μας, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο νὰ φωνάξουμε δυνατὰ τὴ δική μας σωτηρία. Νὰ κηρύξουμε τὴ μνεῖα τῆς σωτήριας ἡμέρας. Νὰ κηρύξουμε τὴ νέκρωση τοῦ διαβόλου, τὴν αἰχμαλωσία τῶν ἀκάθαρτων δαιμόνων, τὴ σωτηρία τῶν Χριστιανῶν, τὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν. Διότι μέσφ τῆς ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ σβίνει ἡ φωτιά τῆς κόλασις, τὸ ἀκόιμμο σκουλήκι πεθαίνει, ὁ ἄδης ἀναταράσσεται, ὁ διάβολος πενθεῖ, ἡ ἁμαρτία νεκρώνεται, τὰ πονηρὰ πνεύματα καταδιώκονται, αὐτοὶ ποὺ βρίσκονται σπὶ

γῆ ἀνατρέχουν στούς οὐρανούς, αὐτοί πού βρίσκονται στόν ἄδην ἐλευθερώνονται ἀπό τά δεσμὰ τοῦ διαβόλου, καί προσφεύγοντας στόν Θεό λένε στόν διάβολο: Ποῦ εἶναι, θάνατε, τό κεντρί σου; Ποῦ εἶναι, ἄδην, ἡ νίκη σου;

3.

Ὁ αἴτιος, λοιπόν, γιά τή θεϊκή γιορτή καί τήν πανήγυρή μας εἶναι ὁ Χριστός⁷, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ πρόξενος κάθε καλοῦ πού μᾶς συμβαίνει. Διότι Αὐτός –καί μάλιστα ἀπό τήν ἀρχή– δημιούργησε, ἀπό ἐκεῖ πού δέν ὑπῆρχε τίποτα, Ἐκεῖνος ἔφερε σέ ὕπαρξιν (σέ ζωή). Διότι Αὐτός τώρα ἔσωσε αὐτούς πού εἶχαν χαθεῖ, ἔδωσε ζωή στούς νεκρούς, καί κατήργησε τήν τυραννίδα τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος μᾶς ἀνέδειξε ἐλευθέρους, ἐνῶ ἡμᾶσταν δοῦλοι τῆς ἀμαρτίας, διαγράφοντας τό χειρόγραφο μας (τῆς δουλείας/ἀμαρτίας). Ὁ Χριστός μᾶς ἐξαγόρασε ἀπό τήν κατάρα τοῦ νόμου, μέ τό νά γίνει ὁ ἴδιος «κατάρα» γιά ἐμᾶς⁸. Γιά ὅλα τοῦτα, εἶναι ἄξιο κι ἐμεῖς νά ποῦμε: Τί νά δώσουμε ὡς ἀνταπόδομα στόν Κύριο γιά ὅλα ὅσα μᾶς ἔχει χαρίσει;. Ὁ μονογενής Θεός συναίνεσε νά γίνει γιά μᾶς ἄνθρωπος κι ἔγινε ὑπῆκοος μέχρι τόν θάνατο, καί γιά νά σώσει ἀπό τόν αἰώνιο θάνατο ντύθηκε τή μορφή τοῦ δούλου, Αὐτός πού εἶναι ὁ κύριος των ἀγγέλων. Προσέλαβε σάρκα ὁ Θεός Λόγος, καί φανερώθηκε ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶναι σύμμορφος καί ὁμοούσιος μέ τόν Πατέρα. Κι ὅλα αὐτά τά ὑπέμεινε γιά νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπό τήν ἄδικη δουλεία καί νά μᾶς λυτρώσει ἀπό τήν ἀτιμία. Γι' αὐτό προσέλαβε σάρκα ὁ ἀρχηγός τῆς ζωῆς. Γι' αὐτό καί ἐτάφη ἡ πηγὴ τῆς ἀθανασίας, γιά νά χαρίσει στούς θνητούς αἰώνια ζωή. Κι ἐνῶ παρέμενε πάνω στή γῆ εὐεργετώντας καί θεραπεύοντας ὅλες τίς ἀσθενεῖες καί τά πάθη τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἀνταποδίδονται οἱ ἀνάξιες ἀμοιβές τῶν θεομάχων Ἰουδαίων. Γιατί, ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός, λόγω τῆς μεγάλης του ἀγαθότητος καθάρισε λεπρούς, χάρισε στούς τυφλοὺς τήν ὄραση, θεράπευσε τοὺς ἀρρώστους, ἀπάλλαξε ἀπό δαίμονες, ἀνάστησε τόν Λάζαρο, πού ἦταν τέσσερις μέρες νεκρός, καί χόρτασε ἀπό πέντε φωμιά πέντε χιλιάδες ἀνθρώπους. Περιπάτησε πάνω στή θάλασσα, μετέβαλε τό νερό σέ κρασί, θεράπευσε τήν αἰμορροῦσα καί ἔδωσε καί πάλι ζωή στή νεκρὴ θυγατέρα τοῦ ἀρχισυναγώγου. Οἱ Ἰουδαῖοι, ὅμως, κινούμενοι ἀπό φθόνο καί κακία,

⁷ Ἡ Χριστοκεντρικότητα εἶναι τό βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἐπειδὴ στό κείμενό του ὑπάρχει ἀκόμη μεγαλύτερη ἔμφαση στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἀπ' ὅ,τι στόν λόγο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

⁸ Στό σημείο αὐτό ἀναπαράγεται ἡ διδασκαλία τοῦ ἀπ. Παύλου γιά τήν ὑπέρβαση διὰ τοῦ Χριστοῦ τῆς «κατάρας τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου».

ἄλλοτε ἤθελαν νά τόν λιθοβολήσουν, ἄλλοτε προσπάθησαν νά τόν ριξουν στόν γκρεμό καί, στό τέλος, τόν ὀδήγησαν ἐπάνω στόν σταυρό.

4.

Ὅμως ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός δέν μιμήθηκε τήν κακία τῶν βλάσφημων Ἰουδαίων, ἀλλά σύμφωνα μέ τόν προφήτη⁹ καί τήν πλάτη του προσέφερε γιά μαστίγωμα, καί τίς σιαγόνες του γιά ραπίσματα, καί δέν ἀπέστρεψε τό πρόσωπό του ἀπό τό ὄνειδος τῶν ἐμπτυσμῶν. Καί τέλος, σάν τό πρόβατο πού τό ὀδηγοῦν στή σφαγή, καί σάν τόν ἀμνό πού εἶναι σιωπηλός ἀπέναντι σέ αὐτόν πού θά τόν σφάζει, δέν ἀντιστέκεται, δέν ἀντιμιλάει. Ἐνῶ βλασφημεῖται δέν ἀπαντᾷ μέ ὕβρισμούς, ἐνῶ πάσχει δέν ἀπειλεῖ, ἀλλά παραδίδει τόν ἑαυτό του στόν κριτή. Ἐπειδή μέ τήν πρώτη παρουσία του δέν ἤρθε νά κολάσει καί νά τιωρήσει τοὺς ἄπιστους, ἀλλά ἀντιθέτως θέλησε μέ τί μακροθυμία νά ὀδηγήσει τοὺς πλανημένους στήν ἀλήθεια. Καί μάθε τί μεγάλη ἀγαθότητα καί χρηστότητα τοῦ Κυρίου: ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι τόν βλασφημοῦσαν κι ἔλεγαν ἔχεις δαιμόνιο¹⁰, ὁ Κύριος ὄντας μακροθύμος ἐκδίωκε τοὺς δαίμονες ἀπό τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι τόν ἔφτυναν στό πρόσωπο, αὐτός θεράπευε τοὺς τυφλοὺς τους. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι λιθοβολοῦσαν τόν Χριστό, ὁ Χριστός χάριζε στους χωλούς τήν ἰκανότητα νά περπατᾶνε. Κι ὅλη του τή ζωή τή διήγαγε εὐεργετώντας αὐτούς πού τόν ἔβριζαν, καί χαρίζοντας ἀγαθὰ ἀντί κακῶν σέ ἐκείνους τοὺς ἀχάριστους καί μισερούς ἀνθρώπους. Ὑπέμενε μέ ἀνεξικακία τήν κακολογία¹¹ καί ἴσως τόν θεωροῦσαν καί (γι' αὐτό) ἄρρωστο, αὐτόν πού ὑπηρετεῖται ἀπό ἀγγέλους.

5.

Καί γιά νά μίν φανοῦμε ὅτι λέμε πολλά γιά νά μακρύνουμε τόν λόγο, ἄς ἔρθουμε καί σέ αὐτά τά κεφάλαια τῶν πραγμάτων¹². Στό τέλος, λοιπόν, ὁ βασιλιάς τῆς δόξης ὀδηγήθηκε ἐπάνω στόν σταυρό καί στόν θάνατο καί καρ-

---

⁹ Αναφέρεται στόν προφήτη Ἡσαΐα, ὁ ὁποῖος στό Κεφάλαιο 53 τοῦ ὁμώνυμου βιβλίου προφητεῖται τά πάθη τοῦ Χριστοῦ καί τήν πρᾶξι πού ἐπέδειξε ἐνώπιον τῶν δικτῶν του.

¹⁰ Ἡ γνωστή ἀφίγησι ἀπό τά «Συνοπτικά Εὐαγγέλια».

¹¹ Πάλι ὁ ἅγιος Θεόδωρος κάνει χρῆσι ρητορικῶν μέσων. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται τό ρητορικό σχῆμα τῆς «ἀντίθεσις», προκειμένου νά τονισθοῦν ἡ φιλανθρωπία τοῦ Χριστοῦ καί ἡ βλάσφημη συμπεριφορὰ τῶν Ἰουδαίων.

¹² Ὁ ὄρος εἶναι ἀσυνήθιστος στή βυζαντινὴ ρητορικὴ καί ἀναφέρεται στά βασικά σημεῖα μᾶς ἀφίγησις, πού θά πρέπει ὁ ρήτορας ν' ἀναπτύξει μέ τόν λόγο του.

φώθηκε στό ξύλο αυτός πού άνυμνήθηκε από Χερουβίμ καί Σεραφίμ, καί προσκυνήθηκε από όλες τίς δυνάμεις καί τούς άγγέλους. Τούτα τά ύπέμεινε μέ πραότητα κι έπασχε, παρέχοντας σέ έμās υπόδειγμα καί γινόμενος διδάσκαλος τής έπεικείας. Για τόν λόγο αυτό κι έμεις όφείλουμε νά ύπομένουμε μέ γενναιούτητα τίς άπειλές τών πονηρών ανθρώπων. Άλλά καί γιατί καί κρεμασμένος πάνω στόν σταυρό φανέρωσε μεγαλύτερα έργα καί περισσότερα θαύματα, έτσι ώστε άν αυτός σταματήσει τί μανία τών θεοστυγών, για νά μίν έχουν αυτοί καμία πρόφαση για άπιστία, καί για νά μίν μπορούν νά πουνε ότι σταυρώσαμε έναν Άπλό άνθρωπο¹³. Πρώτον, λοιπόν, ό Χριστός άνέχτηκε νά σταυρωθεί καί στόν άέρα νά άνυψωθεί, ώστε νά διώξει τούς δαίμονες πού βρίσκονται στόν άέρα. Κρεμάστηκε στό ξύλο, ώστε νά θεραπεύσει τήν άμαρτία πού άλλοτε είχε προκληθεί από ξύλο από τούς ανθρώπους. Καί τρυπήθηκε στήν πλευρά μέ λόγχη, γιατί από τό πλευρό του Άδάμ δημιουργήθηκε ή γυναίκα. Έπειδή, λοιπόν, τό φίδι έξαπάτησε τήν Εύα, καί ή Εύα προετόιμασε τήν παράβαση του Άδάμ, έλίφθη ή άπόφαση κατά και τών δύο «καί βασίλευσε ό θάνατος από τόν Άδάμ μέχρι τόν Μωυσή καί για όσους δέν έχουν άμαρτίσει». Για τόν λόγο αυτό πληγώνεται ή πλευρά, για νά μάθουμε ότι τό Πάθος του Χριστου έφερε τί σωτηρία όχι μόνο στους άνδρες αλλά καί στις γυναίκες. Ό Άδάμ πλάστηκε πρώτος κι έπειτα ή Εύα. Καί ό Άδάμ δέν έξαπατήθηκε, αλλά ή γυναίκα καθώς έξαπατήθηκε έγινε αίτια για τήν παράβαση. Θά σωθεί, όμως, μέσω τής τεκνογονίας τής άγίας Μαρίας. Γιατί αυτή γέννησε τόν Σωτήρα Χριστό, χωρίς νά έχει σχέση μέ άνδρα, όπως μαρτυρεί ό Ήσαϊας, αλλά μέ Άγιο Πνεύμα. Θά επισκιάσει, όπως ό αρχάγγελος Γαβριήλ άνήγγειλε τό χαρμόσυνο μήνυμα. Μέ αυτή, λοιπόν, τήν αίτια πλήττεται καί ή πλευρά του Χριστου, ώστε καί όσα έχουν προφητευτεί νά ρυθμιστούν, καί τό Μυστήριο του Βαπτίσματος νά κηρυχθεί καί ή μέλλουσα χάρις νά λάμψει. Διότι αίμα καί νερό πηγάζουν από τήν πλευρά του Χριστου¹⁴, ώστε καί τό χειρόγραφο τών δικών μās άμαρτιών νά άπαλείφει, καί μέ τό Αίμα του νά καθαριστούμε, αλλά καί τόν Παράδεισο νά επανακτήσουμε.

6.

Τί μεγάλο μυστήριο! Ό ληστής μετανόησε. Για νά βαπτιστεί¹⁵ ήταν απαραί-

¹³ Στο σημείο αυτό ό άγιος Θεόδωρος έννοεί τί διαδεδομένη «αίρεση» στήν αρχαιότητα, ότι ό Χριστός είναι «ψιλόσ άνθρωπος», δηλαδή όχι Θεός.

¹⁴ Τό γνωστό έπεισόδιο από τό *Κατά Ιωάννην Εύαγγέλιο* έρμηνεύεται άλληγορικά καί συνδυάζεται μέ τήν πλευρά του Άδάμ, από τήν όποία προέκυψε ή ζωή για τήν Εύα.

¹⁵ Ό άγιος Θεόδωρος πάλι έρμηνεύει άλληγορικά τό νερό πού χύθηκε από τήν πλευρά του

τιπο να υπάρχει νερό. Ήταν κρεμασμένος επάνω στον σταυρό. Δεν υπήρχε άλλος τόπος βαπτίσματος, ούτε πηγή, ούτε λίμνη, ούτε δυνατή βροχή, ούτε κάποιος να επιτελέσει τή μυσταγωγία. Όλοι οι μαθητές έφυγαν από τό φόβο τους για τούς Ιουδαίους. Άλλά ό Χριστός δεν στερήθηκε τών τρεχούμενων νερών, αλλά άκόμη και πάνω στον σταυρό κρεμασμένος, έγινε δημιουργός τών νερών. Έπειδή, λοιπόν, ήταν αδύνατον για τόν ληστή να εισέλθει στή Βασιλεία δίχως τό Βάπτισμα, ό Σωτήρας έβγαλε αίμα και νερό από τίν τρυπημένη πλευρά Του, έτσι ώστε να έλευθερώσει τόν ληστή από τίς έξυφωμένες άθλιότητες και να άναδειξει ότι τό αίμα γίνεται έξιλέωση για όσους έλπίζουν σέ Αυτόν. Άν, λοιπόν, τό αίμα τών ταύρων και τών τράγων και ή στάχτη τής άγελάδας, ή όποία ραντίζει αυτούς πού είναι μέτοχοι άγιάζει για τόν καθαρισμό του σώματος, πόσο περισσότερο τό Αίμα του Σωτήρα μας γίνεται έξαγνιστικό για όλους μαζί τούς Χριστιανούς; Εάν, λοιπόν, κάποιος από τούς άπιστους σου πει «Γιατί σταυρώθηκε ό Χριστός;», πές σέ αυτόν, «Για να σταυρώσει τόν διάβολο»¹⁶. Εάν σου πει «Γιατί κρεμάστηκε πάνω στο ξύλο;», πές σέ αυτόν «Για να ξεριζώσει τά άγκάθια και τά τριβόλια του Άδάμ». Εκείνος καταδικάστηκε να σενάζει και να τρέμει και να καλλιεργει τίν άκανθήδη γή. Ό Ίησους, λοιπόν, όντας φιάνθρωπος, και θέλοντας να φροντίσει εκ τών προτέρων για τό δικό του πλάσμα, υπέμεινε τά πάντα για έμας, έτσι ώστε έμεις να έλευθερωθούμε από τίν καταδίκη. Όπως ακριβώς γεννήθηκε από γυναίκα, για να άπαλείψει τίν άμαρτία πού από γυναίκα ήρθε στους άνθρώπους, έτσι στεφανώνεται τά άγκάθια, ώστε τή γή πού καλλιεργήθηκε από τίν άμαρτία μέ άθλιο τρόπο, να τίν έργαστεί για έμας μέ τή δική Του θέληση. Εάν σου πει «Γιατί ήπιε χολή και ξύδι;», πές σέ αυτόν «Για να αποβάλουμε έμεις τό θανατηφόρο δηλητήριο του διαβόλου». Διότι ή χολή έχει γίνει σέ έμας γλύκισμα, και εκείνο τό ξύδι έχει γίνει σέ έμας γλύκισμα και φάρμακο. Εάν πάλι σου πει άπιστος «Γιατί καθώς τόν πλησιάζουν γονατίζουν μπροστά του;», πές σέ αυτόν «Έτσι ώστε και οι Ιουδαίοι πού δεν θέλουν να τόν προσκυνήσουν, και αυτοί πού άκοϋν για τί Βασιλεία του να όμολογήσουν πάνω στή γή». Γιατί τώρα προσκυνούσαν χλευάζοντας, χωρίς να άντιλαμβάνονται αυτό πού κάνουν, όμως στή μέλλουσα Άνάσταση «κάθε γόνατο θά λυγίσει στον ούρανό και στή γή και κάτω από τή γή, και κάθε γλώσσα θά δοξολογήσει ότι ό Κύριός μας Ίησους

¹⁵ Ίησϋ ώς μία ευκαιρία για τό «βάπτισμα» του ληστού.

¹⁶ Στο σημείο αυτό υπάρχει τό βασικό δίδαγμα του λόγου του άγίου Θεοδώρου, ότι δηλαδή ό «θάνατος» του Χριστού επέφερε τίν πτώση του διαβόλου.

Χριστός υπάρχει πρὸς δόξα τοῦ Θεοῦ Πατρός. Ἀμίν». Ὅμως, καὶ ἐκεῖνη ἡ χλαμύδα ἔχει καὶ ἄλλο αἶνιγμα. Γιατί δὲν ὑποτύπωνε μονάχα τὴ Βασιλεία, ἀλλὰ ἀποδείκνυε καὶ τὴν αἰμοβόρα καὶ φονικὴ φύση τῶν Ἰουδαίων. Ἔδωσαν ἀκόμη καὶ κάλαμο στό χέρι Του, γιὰ νὰ καταγράφονται οἱ δικές τους ἁμαρτίες.

7.

Αὐτές τίς πράξεις, λοιπόν, ἔκαναν οἱ Χριστομάχοι, ἀγνοώντας τὸν Ἐσταυρωμένο. Ὅμως, ἡ κτίσις δὲν ἀγνόησε τὸν δικὸ της Δεσπότη καὶ Δημιουργό. Γιατί ἀκόμη καθὼς ὁ Σωτήρας ἦταν κρεμασμένος ἐπάνω στὸν σταυρό, ὅταν ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἀντίκρισε τὸν Ἥλιο τῆς δικαιοσύνης νὰ ἐξυβρίζεται ἀπὸ τοὺς ἄνομους, καὶ μὴ ἀντέχοντας τὸ ἐγγεῖρημα, ὀπισθοχωρεῖ σκοτίζοντας τὴ γῆ, καθὼς τοῦ ἦταν τερατῶδες νὰ εἶναι συνεργὸς καὶ νὰ φωτίζει τὰ μάτια αὐτῶν πού διέπρατταν τὴ μεγαλύτερη ἀσέβεια. Ὅμως, δὲν κρύφτηκε μόνο ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ σείστηκε, ἀφοῦ δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρει τὴν ἀνομία τῶν ὄσων συνέβαιναν, καταγγέλλοντας καὶ διδάσκοντας ὅτι αὐτὸς πού σταυρώνεται εἶναι Θεός. Γι' αὐτὸ δὲν ἀνέχτηκε τίποτα, ἀλλὰ ὀργίστηκε πολὺ καθὼς δὲν ἤθελε νὰ κουβαλαίει πάνω της τοὺς θεοστυγεῖς Ἰουδαίους. Γιατί οὔτε ὅταν ὁ Κάν ἔγινε ἀδελφοκτόνος μόλυνε μὲ τέτοιο τρόπο τὴ γῆ, οὔτε βάρυνε τόσο ἡ γῆ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ πύργου ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς, οὔτε μιάνθηκε μὲ τέτοιο τρόπο ὅταν ἁμάρτησαν οἱ Σοδομίτες, οὔτε ὅταν ἀπὸ αὐτὴ πλάστηκαν ἀπὸ ἀνθρώπους τὰ εἴδωλα, οὔτε τὸ αἷμα πού χύθηκε ἀπὸ τὸν Ἄβελ μέχρι τὸν Ζαχαρία¹⁷ τὴν προκάλεσε μὲ τέτοιο τρόπο, ὅσο οἱ Ἰουδαῖοι πού τόλμησαν ἐτούτη τὴ μεγάλη ἀσέβεια. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ σχίζονται οἱ σκληρές πέτρες, γιὰ νὰ μάθουν ὅτι Αὐτὸς εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ζωντανὴ πέτρα. Γιατί ἔπιναν, λέει, ἀπὸ πνευματικὴ πέτρα πού ἀκολουθοῦσε, κι αὐτὴ ἡ πέτρα ἦταν ὁ Χριστός¹⁸. Τί μεγάλη ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν Ἰουδαίων! Οἱ πέτρες διερράγησαν, κι αὐτοὶ παρέμειναν ἀναίσθητοι. Τὰ ἄμυχα κλονίστηκαν, καὶ οἱ ἔμψυχοι ἀπιστοῦσαν. Τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ σκίστηκε, γιὰ νὰ φανερωθεῖ ἡ ἐρήμωσή τους. Ἐπειδὴ σκίστηκε τὸ καταπέτασμα καὶ ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὅσα ἦταν στὸν ναό, γιὰ τὸν προφητευμένο Χριστό, Ἰδοὺ μένει ὁ οἶκος σας ἔρημος¹⁹. Καὶ

---

¹⁷ Πρόκειται γιὰ τὸν Ζαχαρία τοῦ Βαραχίου, ὁ ὁποῖος θανατώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, ὅπως μᾶς λέγει τὸ *Κατὰ Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο, ἐν μέσῳ ναοῦ καὶ θυσιαστηρίου.

¹⁸ Πάλι ἀναπαράγεται ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀπὸ τὴν *Α΄ πρὸς Κορινθίους* Ἐπιστολή.

¹⁹ Πρόκειται γιὰ προφητεία τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία καταγράφεται στὰ «Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια».

πραγματικά μετά τή Χριστοκτονία ἐρημώνονται ὅλα τά ἱερά τῶν Ἰουδαίων. Καί ὅσοι ἄγγελοι παρέμεναν στήν πόλη καί στό ἱερό ἔφυγαν ἀπό ἐκεῖ καί ἦρθαν στήν Ἐκκλησία. Ἀλλά καί πολλά ἀπό τά σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀναστήθηκαν μαζί μέ τόν Χριστό²⁰, γιά νά καταλάβουμε ἐμεῖς ὅτι κι ἂν ὁ Χριστός πεθαίνει, δέν ἀνασταίνεται μόνος, ἀλλά ἀνασταίνει ἀπό τούς νεκρούς κι ὅσους τόν πιστεύουν.

8.

Αὐτή εἶναι, λοιπόν, συνοπτικά ἡ σεμνή γιορτή τοῦ Πάσχα. Καί πανηγυρίζουμε αὐτά τά Μυστήρια τῶν Χριστιανῶν γιά τήν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν καί γιά τήν αἰώνια ζωή. Ἔτσι, λοιπόν, ἄς γιορτάσουμε ὄχι μέ προζύμι κακίας καί μοχθηρίας, ἀλλά μέ ἄζυμο ψωμί ἀγνό καί ἀληθινό, πιστεύοντας σέ Πατέρα, Υἱό καί Ἅγιο Πνεῦμα, στήν ὁμοούσια καί ἄκτιστη Τριάδα, πιστεύοντας στήν ἀνάστασι, προσδοκώντας νά ἔρθῃ καί πάλι ὁ Κύριος, ὄχι πλέον ταπεινά, ἀλλά ἔνδοξα καί μέ οὐράνια λαμπρότητα, μέ φωτεινούς ἀγγέλους, μέ σάλπιγγες²¹ φόβου καί χαρᾶς, χαρᾶς γιά τούς ἀγίους καί φόβου γιά τούς κατάδικους καί ἁμαρτωλούς. Ὁ Θεός τῆς εἰρήνης ἄς κάνει ἄξιους ὅλους ἐμαῖς μαζί μέ τούς ἀγίους γιά τήν ἀνάστασι, νά βρεθοῦμε μέ σωστά ἔργα καί λόγια καί μέ ὀρθόδοξη πίστη²²! Γιατί σέ Αὐτόν ἀνήκει ἡ δόξα καί ἡ δύναμι στούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

---

²⁰ Τό γνωστό ἐπεισόδιο, τό ὁποῖο ἀναφέρεται μόνο ἀπό τό *Κατά Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο.

²¹ Ἡ Ἀνάστασι τοῦ Κυρίου προεικονίζει τή Δευτέρα Παρουσία, ἡ ὁποία περιγράφεται ὅπως στήν *Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς* Ἐπιστολή τοῦ Ἀπ. Παύλου.

²² Πρόκειται γιά τήν τελική προτροπή τοῦ ὁμιλοῦντος πρὸς τό ἀκρατίριό του, προκειμένου νά εἶναι σέ διαρκή ἐγρήγορη ἀναμένοντας τή Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ΣΥΝΕΡΑΝΙΖΟΜΕΝΟΙ

Ὁ έορτασμός τῆς Ἀναστάσεως
στοὺς λόγους τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης¹

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Νύσσης, ὁ «Στύλος τῆς Ὁρθοδοξίας» κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου², ὁ «Πατὴρ Πατέρων» κατὰ τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο³, έορτάζοντας τὸ Ἅγιον Πάσχα «κατέλειπεν ἡμῖν ὑπομνήματα»⁴ κατήχησης καὶ ἀναστάσιμης ἐμπειρίας στὰ ὁποῖα εἶναι εὐδιάκριτος ὁ «συνερατισμός» Θεολογίας ἀπὸ τὴ Βιβλικὴ καὶ τὴν -μέχρι τὴν ἐποχὴ του- Πατερικὴ Παράδοση, προκεκμένου νὰ ἐμβαθύνει στὸ μυστήριό καὶ νὰ καλέσει τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ μὲ γλῶσσα ξεκάθαρα λειτουργικὴ σὲ εὐωχία πνευματικὴ «ταῖς θεοειδέσιν ἐννοίαις»⁵, μὲ σκέψεις θεϊκῆς!

Οἱ λόγοι τοῦ Ἁγίου γιὰ τὴν έορτὴ εἶναι οἱ ἑξῆς: α) *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως*⁶, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 379, μὲ κατηχητικὴ κατεύθυνση β) *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ)*⁷, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 386 μὲ ρηξικέλευθην ἀνάλυσιν καὶ προσέγγισιν, γ) *Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ*

---

¹ Γιὰ τὴν παρουσίασιν τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου χρησιμοποιήθηκε ἡ ἔκδοσιν ΕΠΕ (Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἐκδόσεων «Γρηγόριος Παλαμᾶς» τόμοι: 10^{ος} 1990 & 11^{ος} 1991) (μτφρ. Ἰγνάτιος Σακαλῆς). Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι ἡ σελ. τοῦ τόμου καὶ ὁ δεύτερος ὁ στίχος.

² Νέος Συναξαριστής, τ. Ε΄ Ἰανουάριος. Ἰνδικτος 2014², σ. 106.

³ Στυλιανοῦ Παπαδόπουλου, Μεγάλοι Σταθμοὶ τῆς Θεολογίας. Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. ἐκδ. Γρηγόρη 2010 σ. 528 (εφεξῆς: Στυλ. Παπ.).

⁴ Εὐχὴ Ἁγίας Αναφορᾶς Μ. Βασιλείου.

⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 406.

⁶ Τόμος 10^{ος}, σ. 400-443.

⁷ Τόμος 10^{ος}, σ. 444-487.

σωτήριον Πάσχα⁸, πού ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 388 σὲ πανηγυρικό τόνο καὶ **δ) Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου**⁹.

Πρὶν περιδιαβοῦμε τοὺς λόγους, ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴ θεολογικὴ ταυτότητα τοῦ Ἁγίου, προκειμένου νὰ προσεγγίσουμε κατὰ δύναμιν αὐθεντικὰ καὶ ἐπ’ ἀληθεία τὰ κείμενά του. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος «ἀφομοίωσε ὀλοκληρωτικὰ ἢ ἐκλεκτικὰ καὶ πάντοτε δημιουργικὰ τὴν μικρασιατικὴν θεολογίαν καὶ τὸν Εἰρηναῖο, τὴν Ἀλεξανδρινὴν σχολὴν καὶ τὸν Ἀθανάσιο, τὴν Ἀντιοχειανὴ ἔρμηνείαν καὶ τὸν Μάρκελλο Ἀγκύρας... Συνέχισε τὴν Τριαδολογίαν καὶ τὴν Πνευματολογία τοῦ Βασιλείου, ὅπως καὶ τὴν Χριστολογία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἀλλὰ μεγάλωσε τὸ εὖρος καὶ τὸ βάθος τους, βελτίωσε κάποια σημεῖα τους, καὶ προπαντὸς ἄνοιξε μιὰ νέα προοπτικὴ. Πρόκειται γιὰ τὴν **θεολογικὴ ἀνθρωπολογία**, ἡ ὁποία αὐτούσια ἢ ἀφομοιωμένη συνιστᾷ τὴν προϋπόθεσιν τῆς μεταγενέστερης ἀσκητικῆς καὶ ἡσυχαστικῆς θεολογίας, ἀπὸ τὰ νεοπλατωνίζοντα Ἀρεοπαγίτικα ἔργα καὶ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ μέχρι τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶ καὶ τὸν Κάλλιστο Ἀγγελικούδη¹⁰». Δὲν συναντοῦμε, λοιπόν, ἕνα λαμπρὸ ρήτορα ἢ φιλόσοφο, ὅσο κι ἂν χρησιμοποιοῦ φιλοσοφικὰ γλῶσσα καὶ ἔννοιες δίνοντας τοὺς ἄλλο βάθος¹¹, ἀλλὰ ἕναν βαθὺ Θεολόγο, ἕναν μεστὸ καὶ ἐμπειριστατωμένο δογματολόγο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Νίκος Ματσούκας¹².

Καὶ τί σημαίνει «**θεολογικὴ ἀνθρωπολογία**;» Καταρχὰς ὁ κόπος καὶ ὁ μόχθος τῶν Πατέρων, καὶ διὰ τοῦ Γρηγορίου, νὰ ἀναδείξουν τὴ Θεία Οἰκονομία –τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου– μέσα στὴν ἱστορία, ἀπέναντι στὶς ἀόρατες ἢ οὐράνιες φιλοσοφικὰς «πολιτείας». Καὶ ἔπειτα ἡ ἀνάδειξη τῆς βιωματικῆς καὶ ὑπαρξιακῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεό, ἀπέναντι στοὺς φιλοσοφοῦντες αἰρετικούς, οἱ ὅποιοι ἔπασχαν ἀπὸ «λεξικὸν τυφόν¹³», δηλαδὴ ἕναν σκληρὸ ὀρθολογισμό!

Διήκουσα ἔννοια στοὺς πασχάλιους λόγους τοῦ Νύσσης εἶναι ἡ δημιουργία καὶ ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ὅσο κι

⁸ Τόμος 11^{ος}, σ. 16-21.

⁹ Τόμος 11^{ος}, σ. 24-35.

¹⁰ Στυλ. Παπ., σ. 526.

¹¹ Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Β΄ (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 3), σ. 27, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1992.

¹² Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Α΄ (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 2), σ. 144κεξ, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1990².

¹³ Ν. Ματσούκας, Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεσις στοὺς Ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς τοῦ Δ΄, Ε΄, Στ΄ αἰῶνα. (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 23), σ. 158, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1992².

ἄν σκανδαλίζει τὴν ἄπιστη λογικὴ: «συγκρατίσου λίγο ἐσύ ὁ ἐθνικός κι ἄφησε τὰ προκλητικὰ γέλια, ὥσπου νὰ τ' ἀκούσεις ὅλα»¹⁴. «Ἐξαιτίας τῆς ἡμέρας αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι εἶναι κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ καὶ συγκληρονόμοι τοῦ Χριστοῦ»¹⁵, καθὼς θὰ πάρουν πίσω τὸ σῶμα τους ἀπὸ τὴ φθορὰ γὰ νὰ ζήσουν στὴν αἰωνιότητά Του. Ὑπάρχει ἓνας διάχυτος ἐνθουσιασμός στὴν προοπτικὴ τῆς Ἀναστάσεως τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, «ἀπὸ ὀλοκλήρου τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὕλης»¹⁶, γεγονός πού μεταθέτει τὸν Γρηγόριο ἀπὸ τὸν χορὸ τῶν νεοπλατωνικῶν¹⁷ –ὅπως τὸν θαυμάζουν ἢ τὸν μέμφονται– στὸν χῶρο τῆς Θεολογίας! Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς πιστότητας σ' αὐτὴ τὴν κοινὴ Ἀνάστασι διατρέχει τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ἀπὸ τὶς καταβολές τῆς, τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν Εὐά. Ἡ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἐμφυτεύει τὴν Ἀνάστασι α) στὴν ἐλεύθερη καὶ μεγαλειώδη δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία καὶ καταγράφει μὲ ἰατρικὴ ἀκρίβεια¹⁸ β) στὸν ἐμπλουτισμὸ, μετὰ τὴν παρακοή καὶ πτώση, τῶν Πρωτοπλάστων «σοφία καὶ ἐπιστήμη»¹⁹. Ὁ Θεὸς προσπορίζει ἐγγύγια στὸν ἄνθρωπο, τὴ σοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, γὰ νὰ διασώσει τὴν τρωθεῖσα εἰκόνα του!

Καὶ ψηλαφεῖ αὐτὴ τὴν Ἀνάστασι μέσα στὴν Κτίσι: «τὸ ἐλάχιστο κατασκευάσμα γίνεται εἰκόνα τοῦ μεγάλου δημιουργήματος»²⁰, θυμίζοντας τὴν ποιητικὴ ἐκφορὰ: «Αὐτός ὁ κόσμος ὁ μικρός ὁ μέγας»²¹ πιστοποιήσῃ τῆς, ἢ ἐαρινὴ ἀναγέννησι, ἢ ἀνθηφορία πού καθιστᾷ τὴ φύση παλάτι ὁμορφότερο ἀπ' τὰ ὀρθομαρμαρωμένα «λίθω τῷ Θεσσαλῷ»²²! Καὶ ἂν ἡ φυσικὴ ἀναγέννησι δὲν

¹⁴ «καὶ μικρὸν ἐπίσχεσ ὁ ἐθνικός παρεις τὸν προπετὴ γέλωτα, μέχρις ἂν πάντων ἀκούση» Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 405.

¹⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 409.

¹⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 418, 5.

¹⁷ Καταθέτουμε τὴν πιὸ πρόσφατη προσέγγισι ἐπὶ τοῦ θέματος: Theodoros Alexopoulos, *Die Paradoxie vom Sehen im Nichtsehen. Eine vergleichende Untersuchung zu Gregor von Nyssa, Dionysios Areopagites und Plotin*. Θεολογία Τόμος. 89^{ος} τεύχος δ' Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 2018, σ. 7-29, μὲ συμπέρασμα: «Ἡ ὑπέρβασι τοῦ “νοεῖν”, κάθε νοητικῆς λειτουργίας κατὰ τὴν πορεία τῆς προσέγγισις τοῦ θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς τῆς χριστιανικῆς μυστικῆς θεολογίας καὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ μυστικισμοῦ».

¹⁸ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 414, 416 κ.ἑξ.

¹⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 414, 26-27.

²⁰ «καὶ τὸ ἐλάχιστον κατασκευάσμα τοῦ μεγάλου δημιουργήματος εἰκὼν γίνεται καὶ ἐν τοῖς μικροῖς ὁ λόγος ἐρμηνεύει τὰ ὑπέρογκα» Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 422, 9.

²¹ Ἐλύτη, Ἄξιον Ἐστί, Ἡ Γένεσις.

²² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 428,2.

πειθεί για την τελική Ανάσταση, υπάρχει και η ιστορική απόδειξη, γράφει ο Άγιος, οι βιβλικές αναστάσεις!

Ωστόσο, ο Νύσσης δὲν παραβλέπει τὴν αἰτία τῆς δυσπιστίας ἔναντι τῆς Αναστάσεως. «Ἐπειδὴ ὁ λόγος τῆς Ἀνάστασης ἔχει μπροστὰ τοῦ καὶ κρίσις κι ἀκοῦν τὰ ἱερὰ βιβλία νὰ κηρύττουν ρητὰ ὅτι δὲν εἶναι ἡ ζωὴ μας ἀνεύθυνη... ἐπειδὴ καταλαβαίνουν ὅτι ἔχουν κάνει πράξεις αἰσχιστες καὶ ἄξιες γιὰ πολλές τιμωρίες, **ἀπὸ μίσος τῆς κρίσης** διαγράφουν καὶ τὴν Ἀνάσταση... Ἄν δὲν ὑπάρχει Ἀνάσταση, δὲν ὑπάρχει οὔτε κρίσις, κι ἂν δὲν ὑπάρχει κρίσις, χάνεται μαζί καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ. Κι ὅπου ὁ φόβος δὲν σωφρονίζει, ἐκεῖ χορεύει ὁ διάβολος μαζί μὲ τὴν ἁμαρτία»^{23!}

Ἦναι μὲν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ στὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἀνάστασης: «ἄθροιστικαὶ γὰρ ἀνθρώπων ἀμφότεροι», συνάζουν τὸν κόσμος! Προεξέχει ὁμως ἡ Ἀνάσταση ὡς ἡμέρα κοινῆς σωτηρίας ἔναντι τῆς Δευτέρας Παρουσίας ποὺ ἔρχεται ὡς ἡμέρα Κρίσεως: «*Αὕτη τῆς προσδοκωμένης χαριστέρα*»²⁴.

Εἶναι ἡ χαρὰ ποὺ ἐνιωθαν οἱ Προφῆτες ὀραματιζόμενοι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσσία. Σὲ αὐτὴ θὰ ἀφιερῶσει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τὸν λόγο του: «*Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ σωτήριον Πάσχα*». Τὸ φῶς τῶν πασχαλινῶν λαμπάδων κάνει τὴ νύχτα ἡμέρα, μὰ συνεχὴ ἡμέρα σωτηρίας, ἡ ὁποία ἐξαλείφει τὴ μνήμη τῆς καταδίκης τοῦ γένους γιὰ τὶς ἁμαρτίες καὶ «εἰς χαρὰν τὰ λυπηρὰ μεθαυμύζεται». «*Ἐνας ἀνοίξε τότε τὴν εἴσοδο τοῦ θανάτου (Ἀδάμ) καὶ τώρα μὲ ἓνα (Χριστό) μπαίνει στὴ θέση τοῦ θανάτου ἢ Ζωῆ*»²⁵.

Σ' αὐτὸν τὸν Κύριο τῆς ζωῆς, ποὺ φάνηκε στὰ μάτια τῶν διωκτῶν Του ταπεινωμένος καὶ εὐτελισμένος, εἶναι ἀφιερῶμένος ὁ λόγος: «*Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου*». «*Ὅρα τοῦ Θεοῦ τὰ θαύματα καὶ μετὰ τὸ πάθος τῆς χαρᾶς τὰ κατορθώματα*»²⁶, προτρέπει ὁ Νύσσης μὲ γλῶσσα ποιητικὴ, πυκνὴ, συμβολικὴ καὶ βαθιὰ βιβλική. Ανατρέπει τὶς λοιδορίες ἔναντι τοῦ Χριστοῦ, φανερώνοντας τόσο τὴν προφητικὴ πρόρρηση, ὅσο καὶ τὴ σωτηριώδη διάσπαση τοῦ Πάθους: «*διὰ Σταυροῦ τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις ἐξεπολόρκησεν*». Κι ὅλα τὰ μυστήρια «καμωμένα» μ' ἓνα μεγαλεῖο ποὺ ἀγγίζει ὑπαρξιακὰ τὸν ἄνθρωπο: «*διὰ σώματος ὁ ἀσώματος δαίμονας κατέβαλε*»²⁷. Ὁ

²³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 432, 26 κ.ἑξ & 434,21.

²⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 408, 7 κ.ἑξ.

²⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ σωτήριον Πάσχα, σ. 16 κ.ἑξ.

²⁶ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 30, 13.

²⁷ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 32, 21.

Χριστός δὲν νικᾷ ἀπλὰ ὡς Θεός, οὔτε ὡς ἕνας ὑπερήρωας. Καταβάλλει τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν θάνατο μὲ τὸ Σῶμα ποῦ ἔλαβε, τὸν ὅλον ἄνθρωπο, χωρὶς ἀποκλεισμούς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἄδης «οὐ γὰρ ἠδύνατο κατέχειν σῶμα **φορεῖον ἀθανασίας** γενόμενον»^{28!}

Ἡ ἱστορική βάση, ἐξιστόρηση καὶ ἐρμηνεία τῆς Πασχάλιας σωτηρίας, ἀποτελεῖ τὸ ζητούμενο τῆς ὁμιλίας: «*Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ)*». «*Ἐξέστι γὰρ ἰδεῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πᾶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον*»²⁹. ὅλο τὸ μυστήριον τῆς πίστεως χωρᾶ στὴν ἱερὴ ἱστορία! Ὁ Ἅγιος «πατεῖ» γερὰ πάνω στὴν παλαιοδιαθικτικὴ ἀνθρωπολογία, προκεμένου νὰ ἀποφύγει τὸν ἀνεργάτιστο ἰδεαλισμό, τὸν ἀρνησικισμὸ γνωστικισμὸ, τὸν ἀνεδαφικὸ νεοπλατωνισμὸ. Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία ἀφορᾷ τὸν ἱστορικὸ ἄνθρωπο τῶν παθῶν, τῶν καιμῶν, τῆς ἀγωνίας, τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐλπίδας. Ἀκόμη καὶ τὸ ἀγαθὸ δὲν εἶναι μὰ αὐτόματη κατάσταση, ἀλλὰ ἐξελίσσεται δυναμικὰ, ὅπως ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου μέσα ἀπὸ σπερματικές καταβολές³⁰.

Παρακάτω μ' ἕναν λόγο ποῦ ἀποτελεῖ «**γυμνασία** (γύμνασμα) καὶ (ἀνα)ζήτησι», προσπαθεῖ νὰ ὑπολογίσει τὸ σωτηριῶδες τριήμερο ἀπὸ τὸν Σταυρικὸ θάνατο ὡς τὴν αὐγὴ τοῦ Σαββάτου, ὅπου «*μὴ ἀπλή καὶ ἀκατανόητη ἐπίσκεψη, μὴ μοναδικὴ παρουσία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτός στοὺς καθημένους στὸ σκοτάδι καὶ τῆ σκιά τοῦ θανάτου προκάλεσε πλήρη ἐκλειψη καὶ ἀφανισμό τόσο τοῦ σκότους, ὅσο καὶ τοῦ θανάτου*»³¹.

Ἡ ὅλη διαπραγματεύση εἶναι θεολογικὰ ἀφοπλιστικὴ! Ὁ Κύριος Ἰησοῦς δὲν πέθανε ἐξαναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν προδοσία, τὴ ληστρικὴ ἔφοδο ἐναντίον Του, τὴν παράνομη καταδίκη «*ὥστε ἡ κακία ὅλων αὐτῶν νὰ γίνῃ ἀρχηγός καὶ αἰτία τῆς κοινῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων*»³². Καθὼς ἡ θυσία Του εἶναι ἐθελούσια, ὁ θάνατός Του τοποθετεῖται «*ὅτε βρωτὸν ἐαυτοῦ τὸ Σῶμα καὶ πότι-*

²⁸ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 32, 7.

²⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 446, 13

³⁰ «μὴ θαυμάσης δέ, *εἰ χρονικοῖς διαστήμασιν ἢ τοῦ ἀγαθοῦ κτίσις ἐπιμερίζεται*· καὶ γὰρ παρὰ τὴν πρώτην τοῦ κόσμου γένεσιν οὐκ ἠτόνει ἡ θεία δύναμις ἅπαντα ἐν ἀκαρεῖ τελειῶσαι τὰ ὄντα, ἀλλ' ὁμῶς συμπαραλαμβάνει τῇ δημιουργίᾳ τῶν ὄντων καὶ τὰ χρονικὰ διαστήματα, (...) ἕως ἐπερατώθη τὰ ὄντα ἡταις ἡμέραις τοῦ θεοῦ τὴν κτίσιν ἅπασαν συναρμόσαντος». Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 460, 10 κεξ. Βλ. Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Α' (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 2), σ. 143 κ.ἐξ. ἐκδ. Πουρναρά 1990².

³¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 458, 20.

³² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου.....), σ. 462,9

μον τὸ αἷμα τοῖς συνοῦσιν ἐποίησεν»³³, δηλαδή ὅταν ἔκανε τροφή τὸ Σῶμα Του καὶ ποτὸ τὸ Αἷμα Του γιὰ τοὺς συντρόφους Του! Ὁ **Μυστικός Δείπνος εἶναι ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Θυσίας** γιὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο: «Αὐτός, λοιπόν, ποὺ ἔδωσε τὸ Σῶμα Του τροφή στοὺς μαθητὲς Του δείχνει μὲ σαφήνεια ὅτι ἤδη ἔχει συντελεστῆ ἡ Θυσία τοῦ Ἄμνοῦ»³⁴! Οἱ ἄλλες δύο ἡμέρες εἶναι ἡ Μ. Παρασκευὴ τοῦ Πάθους, μὲ τὸ σκότος ποὺ κάλυψε τὴ γῆ καὶ τὴ χώρισε στὰ δύο ὡς τὰ μεσάνυχτα τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅταν Ἄγγελος Κυρίου κύλησε τὸν λίθον τοῦ μνήματος. Ἀσύλληπτη, ἀλλὰ βαθιά θεολογικά τεκμηριωμένη ἡ θέσις τοῦ Ἁγίου διασώζει τὴν ὑπερβατικότητα, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς Σταυρικῆς θυσίας, ἡ ὁποία ἐγκαινιάζει νέα μέτρα χρόνου³⁵, προκειμένου νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ σωτήρια ἔργα: «ἡ θεία δύναμις συντομεύει τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀγαθῶν ἔργων. «Αὐτός ποὺ ἔχει ἐξουσία καὶ νὰ προσφέρει ἀπὸ μόνος του τὴ ζωὴ του καὶ νὰ τὴν ξαναπάρει, ὅταν ἤθελε, εἶχε τὴν ἐξουσία ὡς ποιητῆς καὶ τῶν αἰώνων ὄχι νὰ ὑποδουλωθεῖ μὲ τὰ ἔργα του στὸν χρόνο, ἀλλὰ νὰ μεταβάλλει τὸν χρόνο σύμφωνα μὲ τὰ ἔργα»³⁶!

Καὶ προχωρεῖ ἀκόμη βαθύτερα στὴν ἀναζήτηση τῆς ταυτόχρονης παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στὸν Τάφο, στὸν Ἄδην καὶ στὸν Παράδεισο μαζί μὲ τὸν ληστή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Ἅγιος λαμβάνει ἀφορμὴ νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία καὶ τὴν σύγκρασή της μὲ τὴ Θεότητα³⁷, στοιχεῖο κομβικὸ τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Νύσσης. «**Ἡ θεία κατακρινᾶται δύναμις ἐκατέρῳ καταλλήλως ἑαυτὴν καταμίξασα**»³⁸, ἀναμειγνύεται ἡ θεία δύναμις μὲ τὰ δύο συστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, σμίγοντας κατάλληλα μὲ τὸ καθένα». Ὁ Χριστός εἶναι ὁ «καινός» ἄνθρωπος «γιατί χτίστηκε ὅπως ἤθελε ὁ Θεός», ὁ ὁποῖος «ἔπρεπε αὐτὰ τὰ δύο –σῶμα καὶ ψυχὴ– ποὺ νεκρώθηκαν μὲ τὴν παρακοὴ (ἐπειδὴ νέκρωση τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦσε ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ καὶ νέκρωση τοῦ σώματος ἡ φθορὰ καὶ ἡ διάλυσις), ἔπρεπε καὶ ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ μὲ ἐπιμίξια μὲ τὴ Ζωὴ νὰ γίνῃ ἡ ἔξωσι τοῦ θανάτου»³⁹! Παρόλη τὴν ὑπεροχὴ τῆς θεότητας, «τὸ σῶμα ἐπισήμαινε τὴ μέσα του θεότη-

³³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 462,14.

³⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 462, 18.

³⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 466, 5.

³⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 466, 13.

³⁷ Στυλ. Παπ., σ. 542.

³⁸ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 467, 11.

³⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 468.

τα ενεργώντας τις Ιάσεις με την ἀφή, ἐνῶ ἡ ψυχὴ ἐκδήλωνε τὴ θεία δύναμι μετὴ δυνατὴ ἐκείνη θέλησὶ της»⁴⁰.

Αὐτὴ ἡ θαυμαστὴ «μεταστοιχείωση» τῆς ἀνθρώπινης φύσης μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάκρασὴ της μετὴ θεϊκὴ, κορυφώνεται τὸν καιρὸ τοῦ Σταυρικοῦ Πάθους. Ἐνῶ ὁ θάνατος «γίνεται ἀπὸ τὴ διαίρεση τῶν ἐνωμένων», στὸν Θεάνθρωπο Χριστὸ τὸ μὲν Σῶμα «κατάργησε αὐτόν (ἐνν. τὸν διάβολο) ποὺ εἶχε τὴ δύναμι τοῦ θανάτου, ἐνῶ μετὴν ψυχὴ ἄνοιξε στὸν Ἀησιτὴ τὸ δρόμο γιὰ τὴν εἴσοδό του στὸν Παράδεισο»⁴¹. Καὶ ποὺ εἶναι ὁ Παράδεισος; Στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ Πατέρα, γράφει ὁ Νύσσης, ἐρμηνεύοντας ἕνα χωρίο τοῦ προφήτη Ἡσαΐα: «ἐπεὶ τῶν χειρῶν μου ἐξωγράφισά σου τὰ τεῖχη» (Μθ' 16). Καθὼς, λοιπόν, «ἡ Ἀνάστασι (ἐνν. προέρχεται) ἀπὸ τὴν ἔνωσι αὐτῶν ποὺ ἔχουν διαιρεθεῖ», ὁ Χριστὸς δὲν λείπει ἀπὸ πουθενά! Ἔτσι ἀνακαινίζει καὶ ἐκπληρώνει τὴν ἰουδαϊκὴ ἀναμονὴ τοῦ αἰώνιου Πάσχα, τοῦ Σαββατισμοῦ!⁴²

Τέλος, ἡ διδασκαλία στρέφεται στὸ γιατί ὁ Κύριος ἔπρεπε νὰ πεθάνει ἐπὶ τῷ σταυρῷ. Οἱ ἀπαντήσεις Του εἶναι ὅσο ποτὲ ἐπίκαιρες, καθὼς πολλοὶ σύγχρονοι αἰρετικοὶ σχετικοποιοῦν τὸν Σταυρὸ τοῦ Κυρίου. Ἐκκινώντας ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο⁴³, χρησιμοποιοῦν τὸ χωρίο ἀπὸ τὴν Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους κεφ. γ' στιχ. 18-19, ὅπου ἡ πληρότητα τῆς γνώσης τοῦ μυστηρίου τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἔχει τέσσερες –σταυρικές– διαστάσεις: πλάτος, μῆκος, βάθος, ὕψος. «Μὲ αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ λόγος του (ἐνν. τοῦ Παύλου) σημαίνει μετὴ σαφήνεια, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα ὄν (ἢ κτίσμα) ποὺ δὲν ἐξουσιάζεται ἀπὸ τὴν Θεότητα, τὸ ὑπερουράνιο (ὕψος), τὸ ὑποχθόνιο (βάθος), αὐτὸ ποὺ προεκτείνεται πρὸς τὰ πλάγια, ἀπὸ παντοῦ ὡς τὰ πέρατα τῶν ὄντων»⁴⁴. Ἄλλωστε ἡ ἀπόδειξι αὐτῆς τῆς Σταυρικῆς ὀπτικῆς προσιδιάζει στὶς ἀναζητήσεις τῆς ψυχῆς, ποὺ ἀναζητᾷ τὸν Θεὸ καὶ στρέφει παντοῦ τὴ ματιὰ της!

Τὶς ἴδιες διαστάσεις θὰ τις ψηλαφήσει ὁ Νύσσης στὸν Δαβιτικὸ 138^ο Ψαλμὸ, μετὴ ἀρχὴ τὴν ὑπαρξιακὴ ἀναζήτησι, «ποῦ πορευθῶ;». «Ἄν ἀνεβῶ στὸν οὐρανὸ (τοῦτο τὸ ὕψος) ἂν κατεβῶ στὸν ἄδην (τοῦτο τὸ βάθος) ἂν ἀνοίξω τὰ φτερὰ μου τὴν αὐγὴ (ποὺ εἶναι ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου–τοῦτο τὸ πλάτος) ἢ ἂν κατασκινώ-

⁴⁰ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 468, 19.

⁴¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 471, 9 κ.ἑξ.

⁴² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 472-478.

⁴³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 478, 15.

⁴⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 480, 5 κ.ἑξ. Τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ προσέγγισι θὰ ἔχει καὶ γιὰ τὸ χωρίο Φίλιππισίους β' 10 σ. 482, 1.

σω σπὴν ἄκρη τῆς θάλασσης (ἔτσι λέει τὴ δύση, τοῦτο τὸ μῆκος)»⁴⁵.

Καὶ ἀφίηται τελευταῖο τὸ Κυριακὸ λόγιο: «ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἐν ἡ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται.» (Μτθ. ε΄ 18). Στὸ γιώτα μὲ τὴν περισπωμένη (κεραία) διακρίνει ξεκάθαρα τὸν Σταυρὸ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος. «Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς λέει, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πρέπει ὄχι ἀπλῶς νὰ πεθάνει, ἀλλὰ «νὰ σταυρωθεῖ», γιὰ νὰ γίνῃ ὁ Σταυρὸς γιὰ τοὺς πρὸ διορατικοὺς θεολόγους Αὐτὸς ποὺ ἀνακηρύσσει μὲ τὸ σχῆμα Του τὴν παντοδύναμη ἐξουσία Ἐκείνου ποὺ ἀνέβηκε σ' Αὐτόν καὶ εἶναι τὰ πάντα μέσα στὰ πάντα»⁴⁶. Εἶναι συγκλονιστικὲς οἱ παραπάνω σκέψεις ποὺ ἱστορήθηκαν ἀγιογραφικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ μέσα στὴ ζῶσα λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ζητιανεύοντας, συνεραυζόμενος –κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Ἁγίου– ἀπὸ τὰ κεῖμενά του λίγο Ἀναστάσιμο φῶς καὶ ἐλπίδα, συναντᾷς ἀτόφιο τὸν Κύριο Ἀναστημένο, νὰ ἀποδιώχῃ τὸ κακὸ σπὴν ἀνυπαρξία του καὶ νὰ καταργεῖ τὸν ἔσχατο ἐχθρὸ μας, τὸ θάνατο⁴⁷! Εἶναι ἐκείνη ἡ ἀνθρωπίνως περιορισμένη προσπάθεια νὰ καταλάβῃς καὶ νὰ σκιαγραφήσεις τὰ μυστήρια τῶν λόγων ἑνὸς Ἁγίου, ὅπου ἰσχύει βέβαια ὁ λόγος τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου: «ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»⁴⁸!

«Ἦλθεν ἡ τῆς ζωῆς βασιλεία καὶ κατελύθη τοῦ θανάτου τὸ κράτος καὶ γέγονεν ἄλλη γέννησις, βίος ἕτερος, ἄλλο ζωῆς εἶδος, αὐτῆς τῆς φύσεως ἡμῶν μεταστοιχείωσις»⁴⁹.

Ὅλα λειτουργοῦν σὲ ἄλλη διάστασι: «ἐπανησάτω τὸ τῆς ἐορτῆς κάλλος ὡς ἄνθος τοῖς πᾶσιν»⁵⁰! Ὅλη ἡ ζωὴ ἀλλάζει κατεύθυνση «σ' αὐτὴ τὴν ἡμέρα ἀποβλέποντας ὁ Ἀπόστολος καταφρονεῖ τὴν πρόσκαιρην ζωὴν καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν μέλλουσα»⁵¹. Καὶ ὅλη ἡ φύσις μας ζεῖ τὴ μεταστοιχείωσι: νὰ μὴ τρέμῃ τὸν θάνατο, νὰ μὴ λογίζεται τὸ κακὸ ὡς ὑπαρξῆ, νὰ μὴ σκιάζεται ἀπὸ τοὺς Σταυροὺς ποὺ ὑψώνει ὁ διάβολος, γιὰτὶ διδάχθηκε νὰ διακρίνει ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ Πατερικὴ πείρα τὸ Φῶς τῆς Ἀναστάσεως! Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ κρυφὴ ἐλπίδα καὶ

⁴⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 480, 20 κ.ἑξ.

⁴⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 482, 23.

⁴⁷ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 456, 14.

⁴⁸ Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 27, Κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξις 10, PG 36, 25 A.

⁴⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμῆρου...), σ. 450, 6-8.

⁵⁰ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, σ. 410, 10.

⁵¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, σ. 410, 18 κ.ἑξ.

κραυγαλέα δέψη πρὸς τὸν Ἀναστάντα Κύριο νὰ ἀναστήσει τὸν κόσμον ἅπαντα διατρέχει ὅλη τὴν θεολογικὴ συγγραφὴ τοῦ Νύσσης, εἴτε τὴν καταγράφει μὲ φιλοσοφικὸ μοτίβο στὰ «Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως»⁵², εἴτε, ὅταν σθεναρὰ κατηχῶντας⁵³, διακηρύσσει τὴν ἀταλάντευτη πίστιν του στὴν τόσο παρεξηγημένη ἀποκατάστασι τῶν πάντων⁵⁴, τὴν τελικὴ σωτηρία ὅλων μέσα στὴν ἀγαθοτοπία τοῦ Θεοῦ: «*τοῦ ἐσχάτου ἐχθροῦ καταργηθέντος (τοῦ θανάτου), ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ τῆς κακίας καθόλου πάντων τῶν ὄντων ἐξοικισθείσης (διωχθεῖ ἀπὸ παντοῦ), ἔν τὸ θεοειδὲς κάλλος ἐπαστράφη τοῖς πᾶσιν, ᾧ κατ' ἀρχὰς ἐμορφώθημεν*»⁵⁵.

«*Οὐκοῦν, ἀναστάντες καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς τῶν λόγων ἀλειείας ἤδη τῷ Ἄρτῳ προσδράμωμεν, ὃν καταγλυκαίνει τὸ κηρίον τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν*»⁵⁶! Ἄς σπκωθοῦμε, λοιπόν, κι ἐμεῖς ἀπὸ τὸ ψάρεμα τῶν λόγων κι ἄς τρέξουμε τώρα στὸν Ἄρτο, που τὸν καταγλυκαίνει ἡ κηρήθρα τῆς ἀγαθῆς, ἀναστάσιμης ἐλπίδας, στὸν Κύριο μας Ἰησοῦ Χριστό. Γιατὶ Ἀνάστασι εἶναι ἀνέσπερος Πασχάλια λατρεία. Ἀμίν.

---

⁵² P.G. 46,11-160 & ΕΠΕ 46, 210-385.

⁵³ Κατηχητικός Λόγος, P.G. 45,11-105 & ΕΠΕ 46, 386-545.

⁵⁴ Στυλ. Παπ. σ. 545 κ.έξ. & Νικολάου Ματσούκα, Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Γ (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 34), σ. 312 κ.έξ, ἐκδ. Πουρναρά 1997.

⁵⁵ P.G. 46, 536B.

⁵⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...) σ. 486, 14 κέξ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΚΑΔΙΑΡΗΣ
ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Ἐπιμέλεια: Βασιλική Ἀδαμοπούλου

Στόν ἀρχαῖο κόσμο, μέσα ἀπ' τοὺς Ἑλληνικοὺς μύθους καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνική ἐπική ποίηση ἔχουν ἀναφερθεῖ μεταβάσεις στόν Ἅδη, τόν μεταθανάτιο Κάτω Κόσμο. Ἄλλοι ἐπέστρεφαν θριαμβευτές, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς ὅταν ἔφερε στόν φίλο του Ἄδμητο τὴν ἀγαπημένη τοῦ γυναῖκα Ἄλκηστη παρακάμπτοντας τὰ τέρατα τοῦ Ἅδη, Κέρβερο καὶ Γοργόνα ἢ Γοργώ ἢ Μέδουσα. Ἄλλοι ἀπελπισμένοι, ὅπως ὁ Ὀρφέας, ὅταν ἀποκοίμισε τόν Κέρβερο καὶ

συγκίνησε τόν Ἑρμῆ μέ τή μουσική του, ἀλλά ἀτυχῶς, τὴν τελευταία στιγμή, λίγο πρὶν βγεῖ στό φῶς τοῦ πάνω κόσμου, ἔστρεψε νά δεῖ τὴν ἀγαπημένη τοῦ Εὐρυδίκη – παρά τή ρητὴ ἀπαγόρευση– καὶ τὴν ἔχασε γιὰ πάντα. Ἄλλὰ στὴν μυθολογία τῆς Νέκυας, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος¹ ὅταν ὁ Ὀδυσσεύς κατέβηκε στόν Ἅδη, περιγράφεται ὁ Κάτω Κόσμος ὡς μιὰ κόλαση, ἢ ὁποῖα στόν Χριστιανισμό περιγράφεται ὡς ὁ «βρυγμός ὀδόντων».

Ὁ Καλὸς Ποιμὴν. Ψηφιδωτό στό Μουσολεῖο τῆς Γκάλλα Πλακιδία.

Ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ περίοδο ἀκόμη, ἡ εἰκονογραφικὴ τέχνη προσπάθησε νά ἀποδώσει στά κοιμητήρια ἢ στοὺς εὐκτήριους οἴκους θέματα ποὺ νά ἀπτονται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας μέ ἀφηρηματικότητα, συμβολισμό ἢ δογματικὴ ἄποψη. Συχνά, οἱ

¹ Ὀδύσσεια, Ραιψωδία Α. Ἐπίσης Ν. Κακαδιάρης, Νεωτερικότητα καὶ μεταμοντέρνο στί Βυζαντινὴ τέχνη, σ. 75, Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις 2016.

έλληνορωμαϊκές αυτές παραστάσεις ἦταν ὑποτυπώδεις, ὥστόσο, παρά τίς περιγραφές (ὅπως λ.χ. τοῦ Καλοῦ Ποιμένα) τό θέμα ἀναδεικνυε τήν δοξαστική πλευρά καί τόνιζε οὐσιαστικά καί ἐν τῷ βάθει τόν Ἀναστάνα Χριστό² μέ τήν ἴδια ἀντίληψη, σκαλισμένες σέ μάρμαρο, ἔλεφαντόδοντο ἢ παραστάσεις σέ ψηφιδωτά³.

Μετά τήν Ἰουστινιάνεια περίοδο, φοβερές μετακινήσεις λαῶν ἀπό τόν βορρᾶ δημιούργησαν ἕνα ἐρημικό τοπίο στή Χριστιανική αὐτοκρατορία – ἰδίως στή Δύση.

Συγκεκριμένα, οἱ ἐπιδρομές Γότθων καί ἄλλων Γερμανικῶν φύλων, μέ τήν πολεμική τους συμπεριφορά, ὄχι μόνο μείωσαν τόν πληθυσμό ἀπό σφαγές, ἐξανδραποδισμό καί καταστροφές τῶν παραγωγῶν ἀναγκαίων γιά τήν ἐπιβίωσή τους ἀγαθῶν, ἀλλά κατέστρεψε ὀλοκληρωτικά καί πολλές ἀρχαῖες πόλεις, πού συνέχισαν νά ἐπιβιώνουν ὡς τότε.

Τό τμήμα τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, πού ἐπιβιώνει ὡς Ἀνατολική Ρωμαϊκή, προστατεύει ἐπαρκῶς τά σύνορά της ἀπό τίς ἐπιδρομές αυτές καί εἴτε κρατάει τά βαρβαρικά φύλα στά σύνορά της, εἴτε τά ἐνσωματώνει. Ἡ Κωνσταντινούπολη γίνεται τό κέντρο τοῦ πολιτισμένου κόσμου καί διατηρεῖ καί διαφυλάττει τόν ἑλληνορωμαϊκό πολιτισμό, παρά τίς βίαιες ἐπιδρομές Ἀβάρων, Σλάβων καί Βουλγάρων ἀργότερα.

Ἡ μνημειακή εἰκονογραφία μέχρι τόν ὄγδοο αἰῶνα ἔχει καταστραφεῖ, καθώς εἶναι περίοδος τῶν λεγομένων σκοτεινῶν αἰῶνων, καί οἱ καταστροφές εἶναι ὀλοκληρωτικές.

Ἡ εἰκονογραφία θά σωθεῖ σέ περιορισμένο ἀριθμό φορητῶν εἰκόνων καί σέ μικρογραφίες λίγων κωδίκων ἢ εὐαγγελισταρίων, πού, βέβαια, εἰκονογραφοῦν ἀφηγηματικά σκηνές πού περιγράφουν τά κείμενα καί διέπονται, ἄλλα ἀπό ἑλληνιστική τεχνοτροπία καί ἄλλα ἀπ' τή μεταφυσική τῶν ἀνατολικῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι κατανοοῦν μέ διαφορετική ἐκφραστικότητα τήν Πίστη. Δυστυχῶς, ἀπό τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 8ου αἰῶνα ἄρχισε ἕνα εἶδος ἐμφυλίου στήν Αὐτοκρατορία, ἡ *Εἰκονομαχία*, πού κράτησε σχεδόν ἑκατόν εἴκοσι χρόνια⁴.

² Βυζ. καί Χριστιανικό Μουσείο. Ἐπίσης μικρογραφία τῆς Διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, πού ἐπέχεται ἡ σωτηρία, ἐνῶ καταποντίζεται τό κακό.

³ Μαυσωλεῖο Γκάλλα Πλακιδία.

⁴ Περισσότερα γι' αὐτό δέξ: Ν. Κακαδιάρη: Σφετερισμός καί τέχνη, ἡ ζωγραφική του 10ου αἰ. στό Βυζάντιο, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 2013 καί τοῦ ἰδίου, Νεωτερικότητα καί μεταμοντέρνο στή Βυζαντινὴ τέχνη, Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις, 2016.

Οί καταστροφές πού προέκυψαν εἶναι ἀνυπολόγιστες. Ἐκτός των μαρτυριῶν πού ὑπέστησαν οἱ Εἰκονολάτρεις, ἡ μνημειακή καί ἡ κοσμική ζωγραφική κατεστράφη, ὥστε νά ἐκλείπουν πηγές καί πειστήρια τῆς τέχνης.

Ὡστόσο, ἦταν καί μιὰ περίοδος ὅπου ἱκανοί στρατηγοί-αὐτοκράτορες ὑπερασπίσθηκαν ἐπιτυχῶς τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας μέ τίμημα τὴν ἀπαξίωση κάθε πνευματικῆς καί καλλιτεχνικῆς ζωῆς.

Τὴν περίοδο τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, δύο ἐξαιρετικά μνημεῖα τῶν ὁποίων τὰ ψηφιδωτά τους σώζονται σέ μεγάλη ἔκταση, οἱ ναοὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ στή Βοιωτία καί ἡ Νέα Μονή στή Χίο, στό τέλος τοῦ 10ου αἰ. καί ἀρχές τοῦ 11ου αἰ., μᾶς δίνουν ἕνα μέγεθος τῆς ὑψηλῆς τέχνης πού συνάδει μέ τὸν δογματικό χαρακτήρα τῆς.

Τὸν δέκατο αἰῶνα στό Βυζάντιο, μετά τῆ λαίλαπα τῆς Εἰκονομαχίας, ἡ αὐτοκρατορία στρατικοποιεῖται καί ζεῖ σέ ἀσφαλῆ σύνορα καί δημιουργεῖ τὴν ἐποποιῖα τοῦ κράτους, καθὼς ἡ δόξα του ἀπλώνεται στά πέρατα τῆς τότε Οἰκουμένης.

Ἡ ἐμφάνιση τῆς μακεδονικῆς δυναστείας στό προσκίνιο πού κυριαρχεῖ (867-1051), ἐκτός τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς πού ἀσκεῖ ἐκτός συνόρων, τὴν οἰκονομική καί πολιτιστική πολιτική ἐντὸς των συνόρων, διαμορφώνει πλάισιο λειτουργίας τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς καί ἐνθαρρύνει τὴν ἀνέγερση ναῶν καί δημόσιων κτιρίων. Παράλληλα, ἀπὸ τὸν Φώτιο καί ἐντεῦθεν ἡ εἰκονογραφία τῶν ναῶν τίθεται σέ νέες βάσεις, καθὼς καθορίζεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία λεπτομερῶς, πού ζωγραφίζεται τὸ κάθε θέμα (ὑπόθεση). Σέ συγκεκριμένο μέρος τοῦ ναοῦ, ὀρίζεται ἡ ἀντίστοιχη παράσταση, ὥστε νά συνάδει μέ τὴ θεολογική προσέγγιση.

Συγκεκριμένα, γιὰ τὴν Ἀνάσταση, ἢ γιὰ τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον ὅπως αὐτὴ ἀποκαλεῖται, ἐνδεικτικῶς εἶναι στό βόρειο τμήμα τοῦ ναοῦ, ἀπέναντι πολλῆς φορῆς ἀπὸ τὴ Βάπτισι, ὥστε νά συνδέονται θεολογικά, καθὼς τὸ περιεχόμενό τους ἀναφέρεται στή Λύτρωση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἀφ' ἑνὸς λυτρώνεται ἀπ' τὸ προπατορικό ἀμάρτημα, ἀφ' ἑτέρου, μέ τὴν Ἀνάστασή του, ὁ Χριστός ἐπιβεβαιώνει τὴ Μέλλουσα Ζωή.

Στὴν εἰκονογραφία τῆς Ἀνάστασης, κεντρικὴ μορφή εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε στρέφεται δεξιὰ πρὸς τοὺς Ἀδάμ καί Εὐά καί ὀριζτικὰ τους ἐγείρει ἐκ τοῦ τάφου ἐνδεδυμένος πολὺπτυχο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ χιτῶνα καί ἱμάτια, πού ἀνεμίζουν σέ χρώματα ἀνοικτῆς ἐκδοχῆς κρατώντας τὸν Σταυρὸ καί τὸν στέφανο τῆς νίκης, κι ἄλλοτε ἐγείρει τοὺς πρωτόπλαστους πού βρίσκονται ἐνθεν καί ἐνθεν. Πίσω τους, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ βρίσκεται ὁ κορυφαῖος των Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καί ἀκολουθεῖ ὁ

δίκαιος Ἄβελ. Ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐμφανίζονται ὁ Προφπτάναξ Δαβὶδ καὶ ὁ Σολομῶν, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ ἀξιωματούχους.

Παράλληλα, καθὼς ὁ Χριστὸς ἀνίσταται ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ Τάφου, οἱ πύλες τοῦ Ἄδη σπᾶνε, κλειδιά, μάνταλα, κλειδαριές καὶ καρφιά σκορπίζονται τριγύρω κι ὁ Χριστὸς πατάει ἐπὶ τῶν πυλῶν. Κάτω, ἡμίγυμνος ὁ Ἄδης, δεμένος μὲ ἀλυσίδες, εἶναι πεσμένος στό χάος καὶ σπκῶνει τὰ χέρια του μὲ ἀπόγνωση, γιὰ νά προστατευτεῖ ἀπ' τὸ ἔντονο Ἅγιο Φῶς, τὸ Ἄκτιστο, πού ἐκλύεται ἀπ' τὴ λαμπερὴ ἐμφάνιση τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ, τὸ Φῶς τῆς Ἀναστάσεως.

Βέβαια, ὅλα αὐτὰ διαδραματίζονται μὲ φόντο ἓνα βραχῶδες τοπίο, στό κέντρο τοῦ ὁποίου μεγάλο χῶρο κατέχει τὸ σκοτεινὸ βάραθρο τοῦ Κάτω Κόσμου, ὅπου βασιλεύει ὁ Ἄδης.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δυστυχῶς, ἐλάχιστες τοιχογραφίες ἔχουν περισωθεῖ ἀπὸ τὸν 9ο αἰ., ἐνῶ μποροῦμε νά ἐπισημάνουμε ναοὺς τῆς Καππαδοκίας, Ἑλλάδας, Κύπρου, Γεωργίας, Ἰταλίας, Ἀρμενίας. Στὴν Καππαδοκία λ.χ. ἡ παράσταση τῆς Ἀνά-

Ἡ Ἀνάστασις. Μονὴ Ἐγκλείστρας Ἁγίου Νεοφύτου. Κύπρος. Ἔργο Θεοδώρου Ἀψευδί.

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στὸν Ἅγιο Γεώργιο. Κουρμπινοβο.

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τοῦ Πανσέλ-
νου στό Πρωτάτο Ἁγίου Ὁρους.

Ἡ Ἀνάστασις. Ναός Χριστοῦ, Βέροια.
Τοιχογραφία τοῦ Γεωργίου Καλλιέργη.

στασης ἀπεικονίζεται στόν Ναό τοῦ Ὑπερώου (μέσα 10ου αἰ.) καθώς ἐπίσης στή Σκοτεινή Ἐκκλησία (Bahattin Samanligi Kilise) (Karanlik Kilise), τόν 11ο αἰ.

Στήν Κύπρο, στόν ναό τῆς Ἐγκλείστρας τοῦ Νεοφύτου, ἔργο τοῦ ζωγράφου Θεοδώρου Ἀψευδῆ, ἐνῶ διατηρεῖ τίν ἀνάμνηση ἔργων τοῦ 10ου αἰ., διαφαίνεται ἡ ἐπερχόμενη κομνίνηια τεχνοτροπία, μέ τίς κομψές λυγρές μορφές καί τίν περίτεχνη πτυχολογία. Κοντά στή λίμνη Πρέσπα, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Κουρμπίνοβο, πού ἀνῆκε στή βυζαντινὴ Μακεδονία, οἱ μορφές τῆς Ἀνάστασης μέ ὑπερφυσικά ἀναστήματα, ὀρμητικές κινήσεις πού εἰκονογραφοῦν, καλλιγραφημένες πτυχολογίες τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἐκπνευματωμένων μορφῶν, ἔργο τοῦ 1191, ἐκφράζουν τόν δυναμισμό τῆς κομνίνηιας καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης.

Κατά τίν παλαιολόγια ἀναγέννηση, ἐγκαινιάζεται ἡ ἐπιστροφή στά ἑλληνιστικά πρότυπα, καθώς ὁ ζωγράφος Πανσέλληνος εἰκονογραφεῖ τόν ναό τοῦ Πρωτάτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Οἱ μορφές του, ὀγκηρές ἀλλά καί ἀνάλαφρες συνάμα, παρίστανται στήν Ἀνάστασις μέσα στά ὄρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας. Κάποιες φορές οἱ ζωγράφοι μετακινοῦν τίς μορφές πού πλαισιώνουν τόν Χριστό, καθώς προφῆτες (ὅπως ὁ Σαμουὴλ) μετέχουν τῶν μορφῶν

πού άπεικονίζονται στήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης. Τό ύπαγορεύουν λόγοι συμμετρίας ἀλλά καί τονισμοῦ τῶν προφητειῶν τούς ὁποίους ἀποτυπώνουν ζωγράφοι ὅπως ὁ Γεώργιος Καλλιέργης, «ὅλης Θετταλίας, ἄριστος ζωγράφος». Ἡ παράσταση ἐδῶ ἔχει τή θέση τιμώμενης εἰκόνας στόν ναό τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, σέ τοξωτό ἀψίδωμα τῆς νότιας πλευρᾶς, ἔργο τοῦ 1315.

Ὁ Χριστός βρίσκεται στόν νοτιό σχεδιαστικό κεντρικό ἄξονα τῆς παράστασης χρυσοπυκνός, μετωπικά, πατώντας πάνω στίς σπασμένες χάλκινες πόρτες τοῦ Ἄδη, ἐγείροντας τούς προπάτορες, Ἀδάμ καί Εὐά.

Ὁμοιάζει ὡς πρός τό περιεχόμενο καί ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ στόν ναό Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης, τῆς ἰδίας ἐποχῆς (1310-1320), καθῶς συνδέεται εἰκονογραφικά μέ τόν ναό τοῦ Χριστοῦ στή Βέροια.

Στήν Ἀνάσταση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ στή Θεσσαλονίκη, διαφαίνονται οἱ αἰσθητικές ἀρχές τῆς παλαιολόγειας ζωγραφικῆς, πού ὅμως διατηροῦν τίς μνημες τῆς κομνίνειας περιόδου. Λόγου χάρι ὁ Χριστός θυμίζει ἔντονα τόν Χριστό τοῦ εἰκονογραφημένου χειρογράφου τῆς Ἱ. Μ. Μεγίστης Λαύρας (Κῶδ. Σκευοφυλακίου, ἀρ. 1, Εὐαγγελιστάριο αὐτοκράτορα Φωκά). Δυστυχῶς, ἡ παράσταση εἶναι μισοκατεστραμμένη καί, ἐκτός ἀπ' τούς προπάτορες, διακρίνεται ὁ δίκαιος Ἄβελ, καθῶς καί ὁ Προφήτης Σαμουὴλ. Ὡστόσο, τά ἐναπομείναντα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας δείχνουν τό

Ἡ Ἀνάσταση. Τοιχογραφία στόν Ναό Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ. Θεσσαλονίκη.

Ἡ Ἀνάσταση. Τοιχογραφία. Ναός τοῦ Βασιλιᾶ, Στουντένιτσα.

ύψηλό επίπεδό της δημιουργικής εργασίας του ζωγράφου.

Ανάμεσα στις παραστάσεις της παλαιολογείου περιόδου, θά πρέπει νά αναφέρουμε τήν Ἀνάσταση τοῦ ναοῦ τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν, πού εἶναι ἀπέναντι ἀπό τόν μεγάλο ναό στήν Στουντέντσα (1208-1209).

Ὁ ναός τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωακείμ καί τῆς Ἄννας (1314), ἐκφράζει ὡς μνημεῖο, συναφῆ πρός τόν ναό τοῦ Πρωτάτου τεχνοτροπία. Ἄν κάποιοι ἰσχυρίζονται⁵ ὅτι στό Πρωτάτο ἐργάστηκαν, πλὴν τοῦ Πανσελίνου καί ἄλλοι δύο ζωγράφοι, τότε νομίζουμε βάσιμα ὅτι οἱ θεωρούμενοι βοηθοί του, Μιχαήλ Ἀστραπᾶς καί Εὐτύχιος, πιθανόν νά εἶναι οἱ ἄγνωστοι ζωγράφοι τοῦ μνημείου⁶.

Ἡ Ἀνάσταση σ' αὐτόν τόν ναό ἔχει ὅλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της παράστασης: τόν Ἀναστάνα Χριστό πού ἐγείρει τοὺς προπάτορες Ἀδάμ καί Εὐά, τοὺς προφῆτες-βασιλεῖς, τόν Ἄβελ, τόν Πρόδρομο καί τοὺς Ἀποστόλους, ἀλλά καί τόν δεσμώτη Ἄδν. Ὁρμητικὴ κίνηση τοῦ Χριστοῦ συμπαράσχει τοὺς πρωτόπλαστοι, ἐνῶ τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς παράστασης συνομιλοῦν μεταξύ τους, περιμένοντας τὴ δική τους σειρά.

Ἡ πτυχολογία τῶν ἱματίων γράφεται μέ σταθερὸ χέρι, τὸ δέ πλάσιμο ἀναδεικνύει τοὺς ὄγκους. Ἐνῶ ὁ σχεδιασμός τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἔχει τὴν ἀνάμνηση τῆς ἴδιας παράστασης τῆς μικρογραφίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Κώδ. 5 (Εὐαγγελιστάριο «τοῦ αὐτοκράτορα Φωκᾶ»).

Ἡ παράσταση τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου, ἔργο τοῦ 1312-1314, ἐξελισσεται συνοπτικὰ καί ὑπαινικτικὰ σέ στενάχωρη ἐπιφάνεια, μέ πρωταγωνιστὲς τόν Χριστό πού ἐγείρει τόν Ἀδάμ ἐκ τοῦ Τάφου, ἐνῶ περιβάλλεται ἀπὸ τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα: τόν Ἄβελ (ἀριστερὰ) καί δεξιὰ της τὴν Εὐά, τόν Πρόδρομο,

Ἡ Ἀνάσταση. Τοιχογραφία. Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπεδίου.

⁵ Ναισικᾶ Πανσελίνου, Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, σ. 230, 240.

⁶ Ν. Κακαδιάρη Ἐπί ξυροῦ ἀκμῆς, Λειμῶν, 2018, Ἀθήνα.

τόν Δαβίδ καί τόν Σολομώντα. Κάτω ἀπ' τίς χάλκινες πύλες πού πατάει ὁ Χριστός, κείτεται ἀλυσοδεμένος ὁ Ἄδης, πού προσβλέπει μέ δέος στόν Χριστό.

Στόν ναό τῆς Μονῆς τῆς Χώρας πού εἶναι ταφικό παρεκκλήσι, ὄλο το τεταρτημόριο καλύπτεται ἀπ' τίν ἐκτεταμένη περιγραφή τῆς Ἀνάστασης (1315). Ὁ Χριστός, ἄνω του σιδεροδεσμίου Ἄδης, μέ βίαιες κινήσεις ἀνιστᾷ τόν Ἀδάμ καί τίν Εὐά, περιβαλλόμενος ἀπ' τό φῶς τῆς θεότητος, ὡς ἥλιος τῆς δικαιοσύνης. Στό πλάι, ὁ Πρόδρομος, οἱ βασιλεῖς Δαβίδ καί Σολομῶν καί πέντε Ἀπόστολοι (ἀριστερά), καθώς ἐπίσης ὁ δίκαιος Ἄβελ καί οἱ ἄλλοι ἕξι Ἀπόστολοι (δεξιά).

Στίν παράσταση, κρατάει στόν κεντρικό ἄξονα τῆς παράστασης τό ὡσειδές φωτεινό σχῆμα, μέ ἔμμεση ἀναφορά στό γοτθικό ὀξυκόρυφο τόξο, ὅπου προβάλλεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ καί δημιουργεῖ δύο σχήματα πού ἔχουν κοινή κορυφή τίν κεφαλή τοῦ Χριστοῦ καί τριγωνική βάση, τό μέν α) τίν ὀριζόντιο εὐθεία πού διέρχεται ἀπό τό ἄνω μέρος τῶν κεφαλιῶν Ἀδάμ καί Εὐάσ καί β) τίν ὀριζόντιο εὐθεία τῆς ἀκμῆς τῶν σαρκοφάγων τους. Ἔτσι, ἡ βασική σύνθεση γίνεται πιό σπιβαρή καί ὀπτικά συγκρατοῦνται οἱ χοροὶ τῶν ἀποστόλων καί τῶν προφητῶν.

Στίν Ἱερά Μονή Ὑπαπαντῆς Μετεώρων καί στό καθολικό πού τιμᾶται ἡ Ἀνάληψη τοῦ Κυρίου, ἡ Ἀνάσταση ἀπεικονίζεται στόν βόρειο τοῖχο τοῦ Ναοῦ. Ἡ εἰκονογράφηση ἔγινε τό 1366.

Ἐδῶ, παρίστανται ὄλα τα συνήθως μετέχοντα πρόσωπα καί, ἐπί πλέον, χαμπλά ὁ πτερωτός ἄγγελος δένει καί ἀκινητοποιεῖ τόν Ἄδης, ἐνῶ πάνω ἀριστερά, ἀπεικονίζονται ὁ Κοσμᾶς ὁ Ποιπτής νά κρατᾷ εἰληπτάριο πού γράφει: *Ἀναστάσεως ἡμέραν λαμπρινθῶ* (μεν λαοὶ κ.λπ.) τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ. Στίν παράσταση, ὁ Χριστός σκύβει νά βοηθήσει τόν Ἀδάμ, ἐνῶ ἡ ἴδια παράσταση προηγουμένων περιόδων ἀπεικονίζει τόν Χριστό κινούμενο ὀρμητικά, παρασύροντας βία τούς προσπάτορες.

Τά ἱμάτια κι ὁ χιτώνας τοῦ Χριστοῦ φωτίζονται μέ χρυσοκοντυλιές καί λείπει ἡ κυκλική ἢ ὡσειδής πολύχρωμη φωτεινὴ δόξα. Ἀξίζει νά σημειώσουμε τίν ὁμοιότητα τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ μέ τόν εἰκονογραφικό τύπο τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητός, ἀλλά καί τῶν δύο, μέ τόν Χριστό τοῦ νάρθηκα I. Μ. Βατοπεδίου Ἁγίου Ὅρους πού ἐμεῖς ἀποδίδουμε στόν ζωγράφο Εὐτύχιο⁷.

Μέ τίν Ἄλωση, ἐκπνέει ἡ ἱκμάδα τῆς ζωγραφικῆς τῆς μεγάλης βυζαντινῆς τέχνης καί ἡ σκλαβωμένη Ἑλλάδα θά ἀναζητᾷ τούς τρόπους στήριξης τοῦ

⁷ Ἰδέ, Ν. Κακαδιάρη, Ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, Λειμῶν, 2018.

θρησκευτικού συναισθήματος του υπόδουλου Έλληνισμού. Έτσι, οί μονές του Αγίου Όρους, των Μετεώρων και άλλαχού, θά εἶναι τό ενδιαίτημα ὅπου θά συνεχίζει τί ζωή της ή θρησκευτική ζωγραφική. Στά μοναστήρια θά συνεχίζονται καί ή μαθητεία τῆς τέχνης αὐτῆς, πού θά κρατήσει ἄσβηστο τό φῶς του θρησκευάματος ἀλλά παράλληλα καί του πατριωτικού συναισθήματος μέ τό Κρυφό Σχολεῖο – σέ πείσμα τῶν ἀνοήτων ὀπαδῶν του «Διαφωτισμοῦ», τό ὁποῖο ὑπῆρξε μέσα ἀπ' τόν θρύλο καί τήν παράδοση.

Ἄλλωστε, ὁ Ὅμηρος, οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοί Μῦθοι, ὁ Πανσέλνος, ὑπῆρξαν ζωντανοί ὡς σήμερα ὡς πηγές ἀθάνατες, ὅπου ὑδροδοτοῦνται οἱ ἔχοντες πνευματική ἀναζήτηση καί ζωή.

Ὡστόσο, τά χαρακτηριστικά τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς δέν εἶναι ἀνάξια μελέτης. Ἀντίθετα, παρατηρεῖται ή ἐμφάνιση νέων σημαντικῶν ζωγράφων –γνωστῶν καί ἀγνωστῶν– μεγέθους του Θεοφάνη του Κρητός (Στρελίτζας ή Μπαθάς) καί τῶν ἐπιγόνων του πού, μέσα ἀπό τήν κατανόηση τῆς παλαιολόγειας τέχνης, ἐκφράζονται πῖο συνοπτικά στά μνημεῖα τῶν Ἱ. Μονῶν Μετεώρων, Φιλανθρωπινῶν, Ντίλιου κ.λπ., ἀρχῆς γενομένης ἀπό τόν ἀγνωστο καλλιτέχνη πού εἰκονογραφεῖ τό καθολικό της Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου, κατά τό ἔτος 1383 καί – βέβαια– τήν Ἀνάσταση.

Ἐδῶ, στόν χῶρο του Ἱεροῦ Βήματος, στήν καμάρα τῆς βόρειας κεραιάς, ή Ἀνάσταση, πλίν τῶν προφητῶν, βασιλέων καί προπατόρων, παρίσταται πίσω ἀπό τήν Εὐά καί τόν Ἄδάμ, πρὸς τούς ὁποίους στρέφεται ὁ Χριστός, μιά σύγχρονη τῆς τοιχογραφίας γυναικεῖα μορφή. Εἶναι πιθανόν ή δωρίτρια καί μάλλον ή ἀδελφή του κτίτορα Ἰωάσαφ (πρῶν βασιλέως Σέρβων, Ἰωάννη Οὔρεση-Παλαιολόγου) Μαρία Ἀγγελίνα Κομνηνή Δούκαινα ή Παλαιολογίνα, πού συμμετέχει στά δρώμενα τῆς παράστασης.

Πλέον, οἱ παραστάσεις σῆς τοιχογραφίης μικραίνουν ὡς πρὸς τό μέγεθος τῶν προηγούμενων μνημείων καί διακρίνονται γιά τήν ἀφηγηματικότητά τους. Ἡ πτυχολογία τῶν ἐνδυμάτων γίνεται γραμμική μέ ἀπώλεια τῆς λειτουργικότητος καί

Ἡ Ἀνάστασι. Τοιχογραφία στόν Ναό Μεταμόρφωσης, Μεγάλο Μετέωρο.

τῆς ὀγκηρότητας, πού ἀπαντᾷ τόν διακοσμητικό καί τόν περίτεχνο χαρακτήρα.

Συγκεκριμένα, ἡ Ἀνάστασις τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ διὰ χειρὸς Θεοφάνη τοῦ Κρητὸς (1527) μὲ τὴν ἀνάπτυξη πολλῶν μορφῶν στὸν ἐλάχιστο χῶρο πού καταλαμβάνει, ὅπου, ἐκτός του Ἰησοῦ, τῶν προπατόρων, τῶν ἀποστόλων καί τῶν προφητῶν, παρίστανται προσωποποιημένες, ἐν εἶδει ἀγγέλων, ἡ Παλαιὰ καί ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἄν καὶ διατηρεῖ τὴν κλασικότητα τῆς περιορισμένης κίνησης, ἐν τούτοις, εἶναι προφανῆς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωγραφικῆς ἐπεξεργασίας. Παρὰ τὸν ἀπολεπισμὸ τοῦ χρώματος σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τῆς παράστασης, διακρίνεται ἡ γραμμικὴ διαδικασία στὸν σχεδιασμὸ, καθὼς ἔχει ὑποχωρήσει ἡ πλαστικότητα.

Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀνιχνεύουμε καί στό ναὸ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν στό νησί τῶν Ἰωαννίνων (1531-1532), καθὼς ἀναδύεται ἡ μνήμη ἀπ' τὴν κομινίεια ζωγραφικὴ περίοδο, ὅσον ἀφορᾷ στό ὕψος τῶν μορφῶν καί τὴ γραμμικὴ λειτουργικότητα τῆς πτυχολογίας.

Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς μελέτης τῶν τοιχογραφιῶν γιὰ τὴν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἢ ἀλλιῶς, τὴν εἰς Ἄδου Κάθοδόν Του, ἀναφέρουμε τὴν παράστασις αὐτὴ πού κοσμεῖ τὸν βόρειο χῶρο τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Χριστοῦ στό Μεγάλο Μετέωρο, εἰκονογραφημένη μετὰξὺ 1545-1552.

Προφανῶς, ὁ ζωγράφος (πιθανόν, κατὰ τὸν Μ. Χατζηδάκη, ὁ Τζωρτζης ὁ Κρηίς, συνεργάτης τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητὸς) ἔχει ὡς πρότυπο τὴν Ἀνάστασις τῆς Μονῆς τῆς Χώρας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπισημαίνουμε τὴν κοινὴ διάταξη τῶν προσώπων πού παριστάνονταν ἔνθεν καί ἔνθεν τοῦ Χριστοῦ, πού μοιάζει ἐντελῶς στό –πιθανόν– πρότυπο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης, ἡ ἐκτεταμένη σὲ μῆκος σύνθεσις, ἡ ὀξυκόρυφη «δόξα» πού πλασιώνει τὸν Χριστό, ὁ σιδεροδέσιμος Ἄδης μὲ τὴν προσθήκη τοῦ διαβόλου δεσμώτου, ἀπὸ ἄγγελο Κυρίου.

Τεχνοτροπικὰ ἀλλὰ καί τὸ εἶδος τῆς ζωγραφικῆς ἐπεξεργασίας, ἀκολουθεῖ τὴν Κρητικὴ Σχολή, ὅπως ἀποκρυσταλλώνεται στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. καί θὰ συνεχίσει νὰ κοσμεῖ τοὺς ναοὺς κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Θὰ ἐπιβιώσει δὲ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσις, μέχρι τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὡς ἔκφρασις τοῦ ζωγράφου λαϊκῆς ἔκφρασις μὲ ἐκπρόσωπο τὸν ζωγράφο Θεόφιλο.

ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Ἡ παράδοσις τῆς Ἀνάστασις κατὰ τὸν 11ο αἰ., συναντᾶται σὲ τρία ψηφιδωτὰ σύνολα στὴν Ἑλλάδα. Πρὸκειται γιὰ τὰ καθολικὰ τῶν Μονῶν Ὅσιου

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στὸν Ναὸ Μεταμόρφωσης, Μεγάλο Μετέωρο.

Ἡ Ἀνάστασις. Ψηφιδωτό. Νέα Μονή Χίου.

Λουκά Βοιωτίας, Νέας Μονῆς Χίου καὶ Μονῆς Δαφνίου, ὅπου οἱ ἔξοχες παραστάσεις αὐτοῦ τοῦ θέματος, πού εὐτυχῶς σώζονται σέ καλή κατάσταση.

Στό Ὅσιο Λουκά, τὰ ψηφιδωτά τῆς πρώτης εικοσαετίας τοῦ Που αἰ., ἀγνώστου εἰκονογράφου, ἀποδίδονται σέ χορηγία τοῦ Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας αὐτός περιόδευσε στὴν Ἑλλάδα (1013). Ὁ ναός εἶναι καταγραφὸς ἀπὸ ψηφιδωτά, μέ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ὀρθομαρμαρῶση καί, ἐκτός τῶν 150 μεμονωμένων μορφῶν –μοναχῶν, ἱεραρχῶν, στρατιωτικῶν– περιλαμβάνει καί ἀρκετά θέματα Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἡ Ἀνάστασις βρίσκεται στὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν τεχνικὴ τελειότητα. Παριστάνονται ὁ Χριστὸς καὶ οἱ προπάτορες Ἀδάμ καὶ Εὐὰ ἀφ' ἑνός (δεξιά) καὶ οἱ προφῆτες Δαβὶδ καὶ Σολομὼν ἀφ' ἑτέρου (ἀριστερά). Προβάλλονται ὅλες οἱ μορφές στὸ ἀσαφές χρυσὸ βᾶθος καὶ περιβάλλονται ἀπὸ ἐξαιρετικῆς διακοσμητικῆς ταινίας.

Ὁ γραμμικὸς σχεδιασμὸς, ὡς ἐκτέλεση, ἐκφράζει τὴν ἱερατικὴ τεχνοτροπία πού θά κυριαρχήσει τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ Που αἰῶνα, καθὼς ἐκφράζει τὴν ἐπιπεδικότητα τῶν μορφῶν καὶ τὸν αὐτὸ τους χαρακτῆρα, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συντηρητικὴ θεολογικὴ γραμμὴ τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου Κωνσταντινούπολης. Ἔχει ἀμεσότητα καὶ ὀδηγεῖ τὸν πιστὸ στὴ γρήγορη ἐπικοινωνία μέ τὸ θέμα πού ἀναπέμπει στὸ θαῦμα τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ.

Μεταξὺ 1042 καὶ 1055, τοποθετοῦνται τὰ ψηφιδωτά τῆς Ν. Μονῆς στὴ Χίο, ὅπου περιέχεται καὶ ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης. Ἡ παράσταση ἐδῶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ βίαιη κίνηση τοῦ Χριστοῦ πού δείχνει τὸν Σταυρὸ τοῦ Μαρτυρίου Του, ἐνῶ ἐγείρει τὸν Ἀδάμ. Συνδυάζει κλασσικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλα, πού

Ἡ Ανάστασις. Ψηφιδωτό
τῆς Μονῆς Δαφνίου.

Ἡ Ανάστασις. Ψηφιδωτό στόν Ναό Ἁγίων
Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης.

συντίθενται ἀπέριττα γιά νά ἀναδείξουν τό ἰδεολογικό περιεχόμενο τοῦ θέματος. Οἱ ἔντονες ἐναλλαγές φωτός καί σκιάς ἀναδεικνύουν τή διαβάθμιση τῶν θερμῶν καί ψυχρῶν χρωμάτων καί τό αἰσθητικό αὐτό στοιχεῖο πού προκίπτει, θά συνδέσει τήν κλασικίζουσα τέχνη τῆς Μονῆς Δαφνίου μέ τίς ἀναζητήσεις πού ἀνακαλύπτονται στίς αἰσθητικές τάσεις τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 12ου αἰῶνα.

Ὅπως καί οἱ δύο προηγούμενοι ναοί, πού εἶναι καθολικά μοναστηριῶν, ἔτσι καί ἡ Μονή Δαφνίου ἀνήκει στόν ὀκταγωνικό τύπο. Ἀφιερωμένη ἐπ' ὄνοματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, περιέχει σκηνές τῆς παιδικῆς Της ἡλικίας. Τό μνημεῖο τοποθετεῖται χρονολογικά στόν 11ο αἰ. καί οἱ παραστάσεις του χαρακτηρίζουν τήν κλασική τέχνη τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων.

Στήν Ἀνάστασις τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου, ὁ ἀριστος σχεδιασμός τῶν μορφῶν καί τῶν σωμάτων πού –ἐκτός βεβαίως τοῦ Χριστοῦ– δραστηριοποιοῦνται στό θέμα, προαναγγέλλουν καί τήν κομνίνηια ζωγραφική σέ ὄλο τό εὖρος της. Ἡ πτυχολογία τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ –τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὐας– παρακολουθεῖ ρεαλιστικά τήν ἀνατομία τῶν σωμάτων μέ πειστικό τρόπο, ἐνώ

τό γεγονός διαδραματίζεται αφαιρετικά, ἄχρονα σέ «οὐ τόπο» προκειμένου νά ἐπιδρῶ ἡ εἰκόνα στόν πιστό, ἐνῶ στήν Ἀνάστασι τῆς Νέας Μονῆς, ὁ τόπος μέ τά βουνά ὑπαινίσσεται ἕναν χῶρο, πιό πραγματικό. Γιά τόν Ἄδη, μάλιστα, ἡ Ναυσικά Πανσελίνου ἐπισημαίνει τή στάση του μέ τό ρωμαϊκό γλυπτό «θνήσκων Γαλάτης».

Στήν ἐκπνοή τῆς μεγάλης τέχνης τῶν ψηφιδωτῶν, πού παρατηρεῖται τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ., στή μνημειακή τέχνη, σύγχρονα ἔργα, ἀφ' ἐνός τά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (1315-1320) στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀφ' ἐτέρου τά σωζόμενα τμήματα τῶν ψηφιδωτῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης φανερόνουν τή μεγάλη τους σχέση μέ τίς σύγχρονες τοιχογραφίες. Οἱ καλλιτέχνες ψηφιδογράφοι πλέον ἀντιγράφουν πρότυπα ζωγραφικῆς καί ἀμελοῦν τή λειτουργικότητα καί τοὺς ἐσωτερικούς νόμους τῆς κίνησης τῆς ψηφίδας. Γι' αὐτό συχνά καταφεύγουν, ὄχι στό συνοπτικό της παράστασης, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ τεχνική αὐτή, ἀλλά σέ λύσεις πού ἐπιτρέπουν τή μέγιστη περιγραφή, ὅπως λ.χ. τή χρήση (ἀνορθόδοξα) τῆς μικρῆς ψηφίδας

Στήν Ἀνάστασι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, στό σωζόμενο τμήμα, ὁ Χριστός ἔρχεται μέ ὀρμητική κίνηση κρατώντας τόν Σταυρό, ἐντός ἑλλειπτικῆς δόξας πού θυμίζει τό ὀξυκόρυφο τόξο γοθικῶν ναῶν. Ἡ κίνησή Του ἀπό ἀριστερά πρὸς τά δεξιά ἀνασταίνει τόν Ἀδάμ, τήν Εὐα, τόν Ἄβελ, Πρόδρομο καί τοὺς ἀποστόλους. Ἐδῶ, ἡ κίνηση τῆς ψηφίδας ἀκολουθεῖ τήν παραδοσιακή τεχνική, ὥστε νά ἀναδεικνύει σωστά το σχέδιο.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Τά ἀρχαῖα χειρόγραφα τῆς ἑλληνικῆς Γραμματείας ἦταν ἡ γενεσιουργός δύναμις τῆς ἀντιγραφῆς καί τοῦ ἐμπλουτισμοῦ μέ εἰκόνες τῶν βυζαντινῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων, τά ὅποια παρήγαγαν στά ἀντιγραφεῖα εἴτε τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἄλλων πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας εἴτε στίς μονές. Ἡ ζωγραφική των χειρογράφων, συνήθως, ἦταν μιά τέχνη ὅπου ὁ ζωγράφος καλοῦνταν νά εἰκονογραφήσει εἰκόνα ὀλοσέλιδη ἢ μικρότερη στό κενό πού ἀφίνουν οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν κειμένων, καθῶς ἡ παραγωγή ἐνός βιβλίου χειρογράφου ρυθμιζόταν μέ αὐστηροὺς κανόνες. Ἔτσι, ἦταν ἐπιβεβλημένη ἡ συνεργασία στή γραφή, στά διακοσμητικά θέματα καί στή μικρογραφία τῶν ἀντίστοιχα εἰδικῶν.

Μέσω τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων περισώθηκε ἡ ἀρχαία ἑλληνική παι-

δεία, ή σωτήρια διδασκαλία του Χριστού στά εικονογραφημένα Ευαγγέλια, τά έργα των Πατέρων της Έκκλησίας, όπως λ.χ. Οί λόγοι του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, οί βίοι των Αγίων, τό Ψαλτήρι κ.λπ.

Πολλά από τά εικονογραφημένα χειρόγραφα πού κυκλοφορούσαν, χρησιμοποιήθηκαν ως πρότυπα γιά διακόσμηση εικόνων σέ ναούς – κυρίως της Δύσης.

Όπως ή μνημειακή, έτσι και ή μικρογραφική ζωγραφική, ύλοποιούν τήν αποκρυστάλλωση του χριστιανικού δόγματος, σύμφωνα μέ τό όποιο, από τόν 10ο αϊ., καθορίζεται ή θέση και ή σειρά διαδοχής των θρησκευτικών παραστάσεων, στον χώρο της εικονογράφησης. Οί ακριβείς αυτοί κανόνες βασίζονται κυρίως σέ θεολογικές έρμηνείες της Λειτουργίας, πού, ώστόσο, δέν εμπόδισαν τους ζωγράφους νά ανταποκριθούν. Συχνά, στην ιστορική διαδρομή της βυζαντινής τέχνης⁸, οί καλλιτέχνες ένέσκησαν στις μορφές της αρχαίας ελληνικής τέχνης και μετέγραψαν αυτές τις μορφές στις ανάγκες της εκκλησιαστικής ζωγραφικής, διότι εκεί εύρισκαν τό μέτρο, τήν ίσορροπία και τήν άρμονία και μ' αυτόν τόν τρόπο, μέσω αυτών των προτύπων, κατέγραψαν τόν ύψηλό χαρακτήρα στη βυζαντινή τέχνη.

Ήδη, ή άλλαγή του ρωμαϊκού στοιχείου μέ τό ελληνικό έξαπλώνεται στην αυτοκρατορία και ή Δύση αποδέχεται ότι ό αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης είναι βασιλέας των Ελλήνων.

Τά χειρόγραφα του 10ου αϊ. διαπνέονται από τό κλασσιζόν πνεύμα πού χρησιμοποιεί άλληγορική και ποιητική γλώσσα στη ζωγραφική. Οί μορφές είναι κομψές, μέ ευγενικές χειρονομίες και άπαλούς χρωματισμούς. Ή ελληνίζουσα τεχνοτροπία σιγά-σιγά αντικαθιστά τά αυστηρά μοναστικά πρότυπα, καθώς ένθαρρύνονται οί ζωγράφοι σ' αυτό, από τήν Κωνσταντινούπολη.

Στήν κλασσιζούσα τάση άπηχοϋν θρησκευτικές, πνευματικές και καλλιτεχνικές τάσεις της πρωτεύουσας των λογίων και φιλότεχνων, γεγονός πού μπορεί νά εξηγήσει αυτή τήν αναγέννηση των γραμμάτων και των τεχνών.

Όπως έπισημαίνουμε, τά άσφαλή σύνορα πού έξασφάλισαν οί στρατηγόι-αυτοκράτορες στη χώρα, επέτρεψαν τί στροφή του κόσμου σέ ειρηνικά έργα.

Ο 11ος αϊ. μάς παρέδωσε πλούσια παραγωγή χειρογράφων, των όποίων οί εικονογραφήσεις έκφράζουν καθαρά τήν πολιτειακή, οικονομική και πνευματική κατάσταση της αυτοκρατορίας. Τό σχέδιο και ή ζωγραφική των εικόνων

---

⁸ Ίδέ Ν. Κακαδιάρης, Σφετεριστές, Νεωτερικότητα και Μεταμοντέρνο και Έπί ξυρού άκμης, (θέματα βυζαντινής τέχνης).

αυτῶν εἶναι ἄφορη, ἐνῶ ὁ ὄγκος τῶν μορφῶν περιορίζεται καὶ ὑποβαθμίζεται ὥστε νὰ παρέχεται στὸν θεατὴ ἡ διαπίστωση τῆς ἐξαῦλωσής τους μέσω τῆς ὁποίας ἀποκτᾶ πνευματικότητα ἢ παράσταση. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης μέ τὴν τάση τῆς ἐπιπεδικότητας τῶν σωμάτων θὰ ἐπηρεάσει ἀργότερα, μέσω τῶν διδαγμάτων τοῦ Συμεῶν, τοῦ Νέου Θεολόγου, τοὺς ἡσυχαστὲς τοῦ 14ου αἰ. μέ προεξάρχοντα τὸν Γρηγόριο τὸν Παλαμά.

Ἡ Ἀνάσταση. Μικρογραφία,
Τερά Μονῆ Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους.

Στὴν παράσταση τῆς Ἀνάστασης τοῦ κώδ. 587 (Εὐαγγελιστάριο) τῆς I.M. Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ μέσα σέ πλαίσιο διπλῆς διακοσμημένης ταινίας, ὅπου ἀπεικονίζονται σέ μέταλλα οἱ προτομές τῆς Παναγίας, ἀγγέλων, ἀποστόλων καὶ ἁγίων στὴν ἐσωτερικὴ ταινία, ὁ θριαμβευτὴς Χριστὸς πατάει μέ δύναμη στὸν τράχηλο τοῦ Ἄδμ, ὁ ὁποῖος, σέ μιὰ κίνηση πλήρους ὑποταγῆς γονατισμένος καὶ νικημένος, ἐκλιπαρεῖ τὸν Χριστό πού κρατᾶει τὸν Σταυρό καὶ ἀνασύρει ἀπ' τὴ λάρνακα τὸν Ἄδμ, τὴν Εὐα καὶ τοὺς ἀποστόλους. Πίσω του, δεόμενοι περιμένουν οἱ προφητάνακτες Δαβὶδ καὶ Σολομῶν, ὁ Πρόδρομος καὶ ἄλλοι. Ὁ Χριστὸς προβάλλεται στό χρυσὸ βάθος, ἀνάμεσά σε δύο βουνοκορφές.

Τὰ πρόσωπα τῶν μορφῶν εἶναι ρεαλιστικά ἐπεξεργασμένα καὶ ἡ πτυχολογία προαναγγέλλει τὴν τέχνη τοῦ 12ου αἰ. Ὡστόσο, ἡ ἐλληνίζουσα τάση θὰ ἀναδειξοῦ ἀριστουργήματα ζωγραφικῆς σέ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα μέ θαυμάσιες μορφές, ὅπως τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ στὸν κώδ. 2645 τῶν ἐτῶν 1075-1801 πού βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης βουκολικὲς καὶ ἀγροτικὲς σκηνές τῶν κωδίκων: 265α (Λειτουργικὲς Ὁμιλίαι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, πατρ. Βιβλιοθήκη Ἱεροσολύμων) καὶ κώδ. 6 τῆς I.M. Παντελεΐμονος στό Ἅγιον Ὁρος (Λειτουργικὲς Ὁμιλίαι Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ), τέλη τοῦ 11ου αἰ.

Ἡ μετάβαση στὸν 12ο αἰ. στὴν εἰκονογραφία τῶν χειρογράφων θὰ πλαισιωθεῖ μέ εἰκόνες ἐπιρροῆς τοῦ ἀνατολικοῦ μοναστικοῦ πνεύματος, ὅπως τῆς

Ι. Μ. Παντελεΐμονος (κώδ. 2, Εὐαγγελιστάριο, 1120-1270), ὅπου συχνά ὑπερτερεῖ ἡ ἔννοια τοῦ μνημειακοῦ χαρακτήρα. Ὅμως, ὁ ἀριστουργηματικός κώδικας 1 τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἶναι τό στοιχεῖο πού ἐρμηνεύει εἰκονογραφικά τή ζωγραφική πορεία τοῦ μεγαλειώδους 12ου αἰώνα στή ζωγραφική. Ἀπό τά ἐπίτιπλα καί τά διακοσμημένα πλαίσια τῶν εἰκόνων τῶν χειρογράφων μέ πλοῦτο γεωμετρικῶν καί ἀνθόσχημων φυτικῶν θεμάτων, ὡς τήν ζωγραφική ἐπέξεργασία τῶν παραστάσεων, δίκαια θεωρεῖται αὐτοκρατορική παραγγελία, ἄν καί λανθασμένα συνδέεται μέ τόν αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά.

Ἐκτός ἀπό τή Γέννηση καί τήν Κοίμηση, τό χειρόγραφο περιέχει καί τήν Ἀνάσταση. Καί οἱ τρεῖς παραστάσεις εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης, μέ χρώματα ἔντονα πού ἀποπνέουν πολυτελεῖ ποιότητα καί ὑπογραμμίζουν τή μεγάλη ζωγραφική τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἰδιαίτερα ἡ Ἀνάσταση πού δονεῖται κι ἀπό τή βίαιη κίνηση τοῦ Χριστοῦ πού ἀνασύρει ἐκ τοῦ τάφου τόν Ἀδάμ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι (Εὐά, Ἄβελ καί ἀπέναντι, Πρόδρομος καί οἱ προφητάνακτες Δαβίδ καί Σολομῶν), περιμένουν τή σειρά τους.

Ἡ ζωγραφική σύνθεση «πλέει» στό χρυσό πού δημιουργεῖ τόν χῶρο τοῦ ἀορίστου καί τοῦ ἀπείρου, λαμπερό τῆς μέλλουσας ζωῆς, μέ ἐξαιρετική χρωματική λειτουργία, καθώς ἡ διαδοχή τῶν θερμῶν-ψυχρῶν χρωμάτων ἐξασφαλίζει τή ζωγραφική ποιότητα, ἡ ὁποία συνεπικουρεῖται ἀπό τό ἐξαιρετικό σχέδιο. Ὁ Γ. Γαλάβαρης συνειρμικά συνδέει τόν Χριστό μέ τόν Ἡρακλεῖ (ἀπό εἰκόνα ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀναγλύφου) πού νίκησε τόν Ἄδη σέρνοντας τόν Κέρβερο, καί μάλιστα, ὑπογραμμίζει, ὅτι ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ μοιάζει μέ τό ρόπαλο τοῦ Ἡρακλεῖ στίς ἀρχαίες ἑλληνικές παραστάσεις.

Τό «Εὐαγγελιστάριο τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά», ὅπως ἀποκαλεῖται, ἔχει διαστάσεις 35 x 25 ἐκ., ἡ δέ Ἀνάσταση καταλαμβάνει 25 x 22,5 ἐκ.

Μέ τήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης, (κώδ. 5, φ.360α) τῆς Ι.Μ. Ἰβήρων, εἶναι φανερό ὅτι μεταβαίνουμε σέ ἄλλη αἰσθητική (13ος αἰ.).

Ἡ Ἀνάστασις. Μικρογραφία.
Εὐαγγελιστάριο τό λεγόμενο
τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ἱερά Μονή
Μεγίστης Λαύρας, Ἁγίου Ὁρους.

Ἀπό τὴν ὀρμητικότητα τοῦ Ἰησοῦ στὴν παράσταση τοῦ Εὐαγγελισταρίου τοῦ Φωκά τῆς I.M. Μεγίστης Λαύρας, καθὼς καὶ τὴν ἤρεμη ἀπαντοχὴ τῶν προσώπων πού περιμένουν τὴν ἀνάστασή τους, μπροστὰ ἀπὸ ἕνα βραχῶδες τοπίο συμβατικό, καὶ σώματα πνευματικά, χωρὶς διαστάσεις, εἶναι γεγονός ὅτι ἐδῶ ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἐμφανής.

Ὁ Χριστός, μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του, ὅπως κι ὅλες οἱ ἄλλες μορφές ἀπαιτοῦν ἀπ' τὸν ζωγράφο ὀγκηρότητα καὶ διαστάσεις, ὅπως καὶ τὸ τοπίο. Ὁ ρεαλισμὸς ἐδῶ εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων πού περιέχονται στὸ θέμα, διευρύνεται. Ἀποκοτῶν οἱ μορφές, μέσω τῆς ζωγραφικῆς, μέ τὴν πλαστικότητα τους ὑπόστασι, πρὸ κοντὰ στὴν ἀνθρώπινη κατανόηση.

Οἱ μορφές συνομιλοῦν μετὰξὺ τους καὶ οἱ κινήσεις τους εἶναι περιορισμένες, καθὼς ὁ χῶρος εἶναι δεδομένος ἀπ' τὸν ζωγράφο. Ἡ πτυχολογία τῶν ἐνδυμάτων καὶ ὁ φωτισμὸς τῶν μορφῶν δέν εἶναι καθαρὰ μετωπικὲς, ἀλλὰ τριῶν τετάρτων, ἀφήνοντας νὰ διαφανεῖ ἡ συστροφή τους καὶ μέ τί σκιά πού ὑπεισέρχεται πλέον, νὰ καθορίσει τίς διαστάσεις τοῦ χώρου.

Θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸν κώδικα 5 τῆς I.M. Ἰβήρων ὡς ἔργο πού ἀνῆκει στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. Ἰσως μετὰ τὸ 1250, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας καὶ τίς τοιχογραφίες τοῦ Πανσελίνου στὸ ναὸ τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ 1290 καὶ τίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῆς Σοπτόσσην τῆς βυζαντινῆς Σερβίας τὸ 1265. Πάντως ἡ Ἀνάστασι τοῦ χ/φ αὐτοῦ συγκαταλέγεται στὴ νέα τάση τῆς ζωγραφικῆς, τὴν παλαιολόγεια, καθὼς οἱ Παλαιολόγοι ἀνακτοῦν τὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1261 καὶ ἀνασυστίνουν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Στὴν παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας, ἡ παράστασι τῆς Ἀνάστασις ἀπεκλήθη «ἡ εἰς Ἄδου κἀθοδος τοῦ Χριστοῦ». Ὅπως προαναφέραμε οἱ ἀπεικονίσεις, βασικά, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά: ὁ Χριστός στὸ κέντρο τῆς, μέ τὸν Σταυρό ἢ χωρὶς αὐτόν, βλέπει κατ' ἐνώπιον, στρέφεται ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ νὰ ἐγείρει τοὺς προπάτορες πρωτοπλάστους, τὸν Πρόδρομο, τοὺς Ἀποστόλους, τὸν δίκαιο Ἄβελ, τοὺς προφητάνакτες Δαβὶδ καὶ Σολομώντα, τὸν προφήτη Σαμουὴλ κ.λπ. Συχνά, στὸ σκοτεινὸ βάραιθρο τοῦ κάτω κόσμου, παριστάνονται ὁ Ἄδης δεσμώτης μέ ἀλυσίδες, ἐνῶ πετάγονται κλειδαριές καὶ καρφία ἀπὸ τίς σπασμένες πύλες τοῦ Ἄδη, σύμφωνα μέ τὸ κείμενο τῆς Ἀνάστασις, «Ἄρατε πύλας» καὶ ἀκούγεται πλέον ὁ κανόνας τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ: Ἀναστάσε-

ως ημέρα λαμπρυνθῶμεν λαοί, Πάσχα, Κυρίου Πάσχα διότι «ὁ Ἄδης ἐπικράνη».

Τίς περισσότερες φορές, ὁ Χριστός εἶναι ντυμένος μέ ἱμάτιο καί χιτώνα πού ἀναδεικνύουν τόν βασιλικό χρυσό πού ἀστράφτει καί λάμπει, γι' αὐτό καί οἱ ζωγράφοι χρησιμοποιοῦν τίς χρυσοκοντυλιές προκειμένου νά ἐπιτύχουν τί λαμπρότητα Του στόν πιστό. Κάποιες φορές, ὁ Χριστός ἔχει μέν χρυσό ἱμάτιο ἀλλά ὁ χιτώνας του παίρνει τά χρώματα τοῦ γαλάζιου, ἰδίως μικρογραφίες τῶν χειρογράφων. Ἐπίσης, οἱ ζωγράφοι τόν ζωγραφίζουν μέ τίς διαβαθμίσεις τοῦ λευκοῦ (γκρίζου ἢ ρόδινου) συνδέοντας τί θεότητα Του μέ τί λαμπερή παρουσία Του στή Μεταμόρφωση, πού περιβάλλεται ἀπό τό ἄκτιστο Φῶς. Πρῶν ἀπό τόν 9ο αἰ., δέν εἶχε διαμορφωθεῖ ἡ παράσταση αὐτή. Ἀπό τίς πρῶτες ἀπόπειρες, ἐπισημαίνουμε τί μικρογραφία τοῦ χειρογράφου Χλιούντωφ, τοῦ ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας, ἔργο τοῦ 9ου αἰ., ὅπου ὑπάρχουν οἱ σκηνές α) τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπό τόν Ἄδη καί β) τοῦ Χριστοῦ ἐντός ὠοειδοῦς δόξας πού ἐγείρει τούς πρωτόπλαστους πάνω ἀπό τό σῶμα τοῦ φρικτοῦ Ἄδην ἐνῶ διασκορπίζονται οἱ δαίμονες.

Ἀπό τίς ἐξαιρετικές εἰκόνες τῆς I.M. τοῦ Σινᾶ, ἔργο τοῦ 11ου αἰ., εἶναι καί ἐκεῖνη τῆς Μεγάλης Δέησης καί τοῦ Δωδεκαῶρτου.

Ὁ ζωγράφος χρησιμοποιεῖ τήν περιγραφή τους σέ τέσσερις ζῶνες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη παριστάνει τί Μ. Δέηση μέ κεντρική μορφή τόν ἔνθρονο Χριστό. Ἀκολουθοῦν ἡ Παναγία, ὁ Πρόδρομος συνοδεία ἀγγέλων καί οἱ δώδεκα ἀπόστολοι καί ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται μικρογραφικά οἱ παραστάσεις τοῦ Δωδεκαῶρτου, μεταξύ των ὁποίων καί ἡ Ἀνάσταση.

Ἡ κεντρική μορφή τοῦ Χριστοῦ πού ἀνασταίνει τόν Ἄδᾶμ ὀριζτικά κρατώντας κάθετα τόν Σταυρό, συνδέεται μέ τήν ὁμώνυμη ἀπεικόνιση στό ψηφιδωτό τοῦ Ὁσίου Λουκά, καθῶς ἐπίσης μέ τό Εὐαγγελιστάριο τοῦ Φωκά τῆς I. M. Μεγίστης Λαύρας τοῦ 1120-1130. Ὡστόσο, εἶναι φανερό ὅτι, ἂν καί ἡ εἰκονογραφία ὀφείλεται σέ κοινή προέλευση, στήν Ἀνάσταση τοῦ Σινᾶ, πού ἀναπτύσσεται σέ περιορισμένες διαστάσεις, ἡ κλασικότητα τῆς σύνθεσης καί ἡ ζωγραφική ἐπεξεργασία τοῦ θέματος μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕναν μεγάλο ζωγράφο τῆς ἐποχῆς τοῦ 11ου αἰ. πού δέν ὑπόκειται σέ μιά μανιεριστική ἔκφραση, ὅπως τῆς κατά τά ἄλλα ἄφογης μικρογραφίας τῆς I. M. Μεγίστης Λαύρας, ἀλλά δρᾶ δημιουργικά.

Ἀπό τίς παλαιότερες παραστάσεις εἰκόνων τῆς Ἀνάστασης πού ἔχει περισωθεῖ, ἀνίκει στό ἄνω μέρος ἑνός διπτύχου τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 11ου αἰ. τῆς I. M. Σινᾶ μέ τούς ἁγίους τοῦ ἔτους, διαστ. 0,36 x 0,24. Τό δίπτυχο αὐτό, μέ φανερή τήν ἐπίδραση τῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων, εἶναι ἀξιοθαύ-

μαστο για τό πληθός τῶν ἁγίων καί τῶν παραστάσεων μέ τίς μικρογραφικές λεπτομέρειες. Χωρίς νά ὑστερεῖ τό σχέδιο, οἱ μορφές τῆς Ἀνάστασης περιγράφονται μέ ἐξαιρετική σαφήνεια καί χρωματικό πλοῦτο. Ἡ παράσταση ὀλιγοπρόσωπη, ἐγγράφεται μέσα σέ κύκλο καί ἡ κίνηση τοῦ Χριστοῦ θυμίζει ἔντονα ἐκεῖνη τοῦ ψηφιδωτοῦ στόν Ναό τοῦ Ὁσίου Λουκά στή Βοιωτία.

Παραλλαγί τοῦ ἀνωτέρω θέματος εἶναι ἡ Ἀνάσταση στό τετράπτυχο τῆς ἴδιας Μονῆς ζωγραφισμένη στό κάτω ἀριστερά τιμήμα τοῦ δεξιοῦ κεντρικοῦ φύλλου (57 x 42 ἐκ.). Εἶναι ἓνα ἀριστούργημα τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, μέ ἄριστο σχέδιο. Ὁ ζωγράφος θά πρέπει νά ἦταν σημαντικώτατος, ἀφοῦ καταφέρει μέ τήν κίνηση τῆς χρωματικῆς γραμμῆς, τόσο στίς μορφές καί στά ἐνδύματα, ὅσο καί στίς βουνοκορφές, νά περιγράψει ἓναν κόσμο ὁλόκληρο. Θεωρεῖται ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ.

Στήν ἴδια Μονή, ἡ Ἀνάσταση (διαστ. 120 x 1,68 ἐκ.), ἔργο τοῦ 1280 περίπου, ἀμφιπρόσωπη, ἀποτελεῖ τήν μιά ἀπό δύο ὄψεις τῆς εἰκόνας μαζί μέ τή Σταύρωση. Ἀποτελεῖ ἰδιάζουσα περίπτωση, καθώς ἐντάσσεται στό εἶδος τῶν Σταυροφορικῶν εἰκόνων τίς ὁποῖες κατέταξε πρῶτος ὁ Weitzmann, θέτοντας τούς ἑξῆς ὅρους: α) ὁ ζωγράφος νά εἶναι δυτικός καλλιτέχνης, β) ὁ χορηγός (παραγγελιοδότης) ἐπίσης νά εἶναι δυτικός καί γ) νά παρήχθη ἡ εἰκόνα σέ ἔδαφος σταυροφορικοῦ κράτους. Εἶναι γνωστό ὅτι τό βασίλειο τῆς Ἱερουσαλὴμ διήρκησε ἀπό τό 1099 ἕως τό 1187, ἀλλά ἀρκετές φορές ἄλλαξε χεῖρα μεταξύ Χριστιανῶν καί μουσουλμάνων. Ἐκεῖ, ὅπως στά λατινικά βασίλεια τῆς Ἀντιόχειας καί τῆς Ἄκρας, διακινῆθηκαν ὄχι μόνο σταυροφόροι καί προσκυνητές ἀλλά καί ἔμποροι καί καλλιτέχνες. Ἔτσι παρήχθησαν πολλές εἰκόνες, οἱ ὁποῖες, ἐκφρασμένες ἀπό τά τοπικά ἐργαστήρια, ἀνέπτυξαν τά ἰδιώματά των καί διακινῆθηκαν στή Μεσόγειο⁹.

Δυστυχῶς, οἱ παραστάσεις τῆς Ἀνάστασης (τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου) εἶναι περιορισμένου ἀριθμοῦ μέχρι τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. Ἐπισημαίνονται ὅμως μέ τή διαφοροτικότητά τους εἴτε σέ εἰκόνες Δωδεκαῶρτου, εἴτε σέ ἐπιστύλια, εἴτε (συνήθως) σέ σκηνές Δωδεκαῶρτου πού περιβάλλει μιά κεντρική εἰκόνα.

Ἀναφερόμαστε ἐνδεικτικά στό ἐπιστύλιο τέμπλου τοῦ (1260) τῆς I.M. Σινᾶ, διαστ. 2,32 x 0,29 ἐκ., τό ὁποῖο, ἐκτός των ἄλλων παραστάσεων, περιλαμβάνει καί τήν Ἀνάσταση. Πρόκειται γιά τρία τιμήματα πού καταλάμβαναν τό μεσοκίονιο τιμήμα τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ, καί ἀκολουθοῦσαν, πύ κάτω, οἱ μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου. Ἡ εἰκονογραφία ὀφείλεται μᾶλλον σέ τοπικό ἐργαστή-

⁹ Α) Ντούλα Μουρίκη, Σταυροφ. Ἐπίδραση στήν Παναγία Μουτουλλά τῆς Κύπρου. Β) Τίτος Παπαμιαστοράκης, Κατάλογος ἐκθεσης εἰκόνων Μ. Σινᾶ, Μουσείο Μπενάκη, 2004.

ριο. Ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης φαίνεται νά εἶναι ἀπό τίς Σταυροφορικές εἰκόνες.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τίς συνήθειες δευτερεύουσες μορφές, ἐδῶ ὁ Χριστός ἐμφανίζεται σέ ροδόχροι «δόξα» καί δέν ἐγείρει τούς προπάτορες, τούς προφήτες κ.λπ., ἀλλά ἴπταται, μέ συνοδεία δύο ἀγγέλων πού κρατοῦν σταυρό. Θά μπορούσε κανεῖς νά συνδέσει τήν παράσταση αὐτή μέ τόν θριαμβευτή Χριστό τῆς δυτικῆς εἰκονογραφίας πού ἴπταται ἀναστάς ἐκ τοῦ τάφου, χωρίς τήν παρουσία τῶν ἄλλων προσώπων τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας.

Ἀπό τόν 14ο αἰ. καί μετά, αὐξάνεται ὁ ἀριθμός τῶν φορητῶν εἰκόνων μέ τήν Ἀνάσταση. Ὡστόσο, μέ τούς νέους προσανατολισμούς στήν εἰκονογραφία πού ἀρχίζουν τόν 13ο αἰ., δημιουργεῖται μεγάλος ἀριθμός εἰκόνων σέ διάφορα μεγέθη, ἀλλά καί σέ σχήματα, ὅπως δίπτυχα, τρίπτυχα, τετράπτυχα, ἀκόμα καί ἐξάπτυχα¹⁰. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπανασύνδεση μέ τήν Κωνσταντινούπολι τῆς Παλαιολόγειας περιόδου, πού διακόπηκε λόγω λατινικῆς κατάκτησης, μεταφέρει στήν εἰκονογραφία στοιχεῖα αὐτοῦ του ιδιώματος, στό Ἐξάπτυχο τῆς I.M. Σινᾶ. Τά δώδεκα θέματα ζωγραφίζονται ἀνά δύο καθ' ὕψος καί ἡ ἀπουσία περιττῶν ἀφηγηματικῶν λεπτομερειῶν δημιουργεῖ αἴσθησι μνημειακότητος. Στήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης, πού εἶναι μιά σκηνή τοῦ Δωδεκαόρθου, ὑψηλές ραδινές μορφές πού ἀναδύονται μέ κομψότητα σέ μιά δυναμική σύνθεσι καί ἡ αἴσθησι τῆς πολυτέλειας πού πηγάζει ἀπ' τό καλό χρύσωμα τῆς εἰκόνας, μᾶς παραπέμπει σέ συγγένειες μέ τήν Κωνσταντινούπολι. Ὅπως καί νά ἔχει, στή ζωγραφική τῆς παράστασης (καθώς καί ὄλου τοῦ Δωδεκαόρθου) ἀναγνωρίζουμε τήν ἐπίδρασι τῆς πρωτεύουσας, ὅπως ἐξελίχθηκε στούς ναούς τοῦ Μυστρᾶ, Μονή Περιβλέπτου καί Μονή Βροντοχίου.

Τόσο ἡ Μουρίκη, ὅσο καί οἱ Μαρία καί Γ. Σωτηρίου, ὅπως κι ὁ Λαζάρει, τοποθετοῦν τήν παράσταση στά μέσα τοῦ 14ου αἰ.

Ἡ μεγάλη βυζαντινή ζωγραφική διήνυσε μιά μακρά πορεία ἀνάπτυξης τῶν διαφορετικῶν τύπων εἰκονογράφησης τῆς Ἀνάστασης, ὅπου οἱ κύριες μορφές παραμένουν ἀναλλοίωτες στόν χρόνο. Ἐξέλιξι τῆς παλαιολόγειας ἐκδοχῆς εἶναι βέβαια ἡ Κρητική, μέ πιά συντηρητικούς τύπους, χαμηλόφωνους τόνους χρωμάτων, ἐνῶ κάποιες φορές ὑπεισέρχονται λαϊκά στοιχεῖα. Ὡστόσο, ὁ ὀρθόδοξος λαός τοῦ Θεοῦ, εἴτε στήν Ἑλλάδα, εἴτε στή Ρωσία, συμμετέχει ὀλόψυχα στό θαῦμα τῆς Ἀνάστασης καί ψάλλει μέ πάθος καί πίστη:

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

¹⁰ Ντούλα Μουρίκη, Εἰκόνες 13ου αἰ. Σινᾶ, σ. 109, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΚΑΡΑΤΟΛΙΑΣ
τ. ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΣΑΡΑΚΟΣΤΙΑΝΑ ΚΑΙ ΠΑΣΧΑΛΙΑΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κάθε περιοχή της Ελλάδος έχει τά δικά της παραδοσιακά και πασχαλιάτικα έθιμα, τά περισσότερα από τά όποια είναι κοινά μέ ελάχιστες παραλλαγές.

Ίδιαίτερα στή Θεσσαλία, τήν Κυριακή της Τυρινής, τήν αποκαλούμενη και «τρανές αποκριές», μετά τόν έκκλησιασμό αρχίζουν τά διάφορα δρώμενα, κατά τά όποια ομάδες μεταμφιεσμένων ζωσμένοι μέ κουδούνια και χρησιμοποιώντας διάφορα άλλα θορυβώδη αντικείμενα και μέσα, περιέρχονται τίς γειτονίες και τίς πλατείες μέ πειράγματα, σκωπτικά τραγούδια, άθυροστομίες και γέλια, σκορπίζοντας τό κέφι και τί χαρά στόν κόσμο.

Τά δρώμενα αυτά έχουν τίς ρίζες τους στήν αρχαιότητα και αρχικά είχαν σαν σκοπό νά επιζητούν τήν εϋνοια και τήν προστασία άνωτέρων δυνάμεων για έξασφάλιση ύγείας, μακροήμερευσης και παροχής ύλικων αγαθών μέ τήν αύξηση τής έσοδείας και πολλαπλασιασμό τών ζώων, συνδυάζοντας τίς επιδώξεις αυτές μέ τί χαρά τής διασκέδασης.

Τά αποκριάτικα αυτά δρώμενα διαρκούν μία εβδομάδα, ξεκινώντας από τήν Κυριακή της Κρεοφάγου μέ διάφορες έκδηλώσεις και παρελάσεις μεταμφιεσμένων σε όλες τίς περιοχές τής χώρας και κορυφώνονται τήν επόμενη Κυριακή, τήν Κυριακή της Τυρινής.

Τή Δευτέρα πού ακολουθεί τήν Κυριακή της Τυρινής, τήν αποκαλούμενη και Καθαρά Δευτέρα, αρχίζει ή Νηστεία του Πάσχα, πού είναι ή αρχαιότερη και μεγαλύτερη σε διάρκεια και όρίστηκε σε ανάμνηση τής τεσσαρακονθήμερης νηστείας του Χριστού όταν αποσύρθηκε στήν έρημο και πηρε τό όνομά της από τί διάρκειά της αποκαλούμενη «τεσσαρακοστή» ή σαρακοστή, όπως τί λέει ο λαός.

Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως

Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως ὀνομάζεται ἡ τρίτη Κυριακή τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, κατά τὴν ὁποία τιμᾶται ὁ Σταυρός, τὸ σύμβολο τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρόκειται γιὰ δεσποτική ἑορτή, ἡ ὁποία ἔχει τὶς ρίζες τῆς σπίν Παλαιστίνῃ, ὅταν τὴν πρώτη Κυριακή μετὰ τὴν 6η Μαρτίου ἑορταζόταν ἡ ἀνεύρεση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἑλένη.

Ἡ Κυριακή αὐτὴ εἶναι ἡ μεσονησιτίσιμη, βρίσκεται δηλαδὴ στό μέσο τῆς σαρανταήμερης νηστείας. Οἱ χριστιανοὶ ἀτενίζοντας καί προσκυνώντας τόν Σταυρό, θυμοῦνται τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ καί παίρνουν δύναμη νά συνεχίσουν τὴ νηστεία καί τόν πνευματικὸν τους ἀγώνα.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρωινῆς λειτουργίας, ὁ Σταυρός μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἱερέα μέ πομπή στό κέντρο τοῦ ναοῦ, ὅπου τελεῖται, ὅπως ὀρίζει τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ, ἡ ἀκολουθία τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. Στὴ συνέχεια, οἱ πιστοὶ ἀσπάζονται τόν Σταυρό καί λαμβάνουν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἱερέα ὡς εὐλογία ἄνθη καί δεντρολίβανο (σταυρολούλουδα), τὰ ὁποία μετὰ φυλάσσουν στό εἰκονοστάσι τῶν σπιτιῶν τους, ὅπως τὰ ἄνθη τοῦ Ἐπιταφίου. Ὁ Σταυρός παραμένει στό κέντρο τοῦ ναοῦ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἑβδομάδας, ὅποτε στό τέλος κάθε ἀκολουθίας γίνεται προσκύνησί του ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαζομένους.

Παλαιότερα, τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, πού λέγεται καί Μεσοσαράκοστο, τὰ παιδιὰ γύριζαν τὰ σπίτια καί ζητοῦσαν αὐγά καί ξύλα γιὰ τὸ Πάσχα, τραγουδώντας τοὺς στίχους:

*Χαῖρε Τίμε Σταυρέ
χαρὰ τῶν προφητῶν
νά μᾶς δώσεις ἐν' αὐγό
γιὰ νά φύγω ἀπὸ ἴδω.*

Ἀνήμερα τῆς Σταυροπροσκυνήσεως σπὴν περιοχὴ Ἁγίᾶς Λαρίσης τὰ κοριτσάκια ἀνά δύο ἔβαλλαν τὰ κάλαντα στὰ σπίτια καί οἱ νοικοκυρὲς ἔδιναν λεφτὰ ἢ νηστήσιμα γλυκά. Τὸ γλυκὸ πού συνήθιζαν νά προσφέρουν σπὴν Ἁγία ἦταν τὸ «σουραῖλί», ὅπως ἔλεγαν τὸ σαραγλί.

Τὸ ἕνα κοριτσάκι (τὸ μικρότερο) παρίστανε τὴ νύφη καί τὸ ἄλλο τὴν πεθερά.

Στὸ κεφάλι τῆς «νύφης» ἔβαζαν ἕνα ἄσπρο πέπλο (τούλι ἢ μαντίλι) καί στό χέρι κρατοῦσε λουλούδια. Ὅση ὥρα ἔψελνε ἡ «πεθερά», ἡ «νύφη» ἔκαμνε συνέχεια ὑποκλίσεις. Τὰ κάλαντα (ὄσοι στίχοι διασώθηκαν) πού ἔψελνε ἡ «πεθερά» ἦταν τὰ ἑξῆς:

*Σταύρη, Σταύρη, βότανε καί ξανθέ βασιλικέ
Μάσε (μάζεψε) τά λουλούδια σου καί τά μοσχολούδια σου*

*.....
Νά κι ή πάπια πού 'ρχονταν, λούζονταν, χτενίζονταν
στό γυαλί γυαλίζονταν
Καί φέτος καί τοῦ χρόνου.*

Δυστυχῶς τά ὄμορφα αὐτά ἔθιμα ἀπονοῦν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί χάνονται, πράγμα τό ὁποῖο ὀφείλεται κυρίως στίς μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθηκές κάθε περιοχῆς.

Ἀργότερα, σπή νηστεία αὐτή προστέθηκε καί ή πιό αὐστηρή νηστεία τῆς ἑβδομάδας πρὶν ἀπό τό Πάσχα, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, διατηρώντας ὅμως τό ὄνομά της σάν «σαρακοστή» παρ' ὅλον ὅτι ή διάρκειά της ἦταν πλέον 49 ἡμέρες.

Σέ ὀρισμένα μέρη τῆς χώρας, κάποιες κοπέλες τηροῦσαν μιά «τριήμερη», ὅπως τήν ἔλεγαν, αὐστηρή νηστεία, ἀρχίζοντας ἀπό τήν Καθαρά Δευτέρα, κατά τήν ὁποία κατανάλωναν μόνο νερό καί τίποτε ἄλλο.

Τά κάλαντα τοῦ Λαζάρου

Ἕνα παλιό ἔθιμο, σέ ἀνάμνηση τῆς Ἀνάστασης τοῦ Λαζάρου ἀπό τόν Χριστό, ἀναβιώνει σήμερα ἀπό διάφορους πολιτιστικούς συλλόγους στά μεγάλα ἐπαρχιακά ἀστικά κέντρα καί σέ διάφορα χωριά τῆς ἐπαρχίας ἀπό μικρά κορίτσια 6 ἕως 12 ἐτῶν.

Εἶναι ἕνα ζωντανό καί χαρούμενο ἔθιμο πού ἔδινε ἕναν ἰδιαίτερο ἐορταστικό τόνο στά μικρά χωριά.

Τήν παραμονή τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου, ὀμάδες 3-4 κοριτσιῶν πήγαιναν σπὶν ἐξοχή, στά χωράφια καί στά ἀμπέλια πού δέν εἶχαν σκαλιστεῖ ή ὀργωθεῖ, ὅπου ἀφθονοῦσαν ἀγριολούλουδα κίτρινα, ἄσπρα κ.λπ. πού τά λέγανε «λάζαρους», γέμιζαν τά καλάθια τους καί γυροῦσαν στό σπίτι.

Κάθε κοριτσάκι, μέ τί βοήθεια τῆς μητέρας ή τῆς μεγαλύτερης ἀδελφῆς, στόλιζε τό καλάθια της μέ τούς «λάζαρους», καί ἄν χρειάζονταν καί μέ ἄλλα ἐποχιακά λουλουδάκια πού εἶχαν στό σπίτι, καί τό κρεμοῦσαν ἔξω στή βεράντα τοῦ σπιτιοῦ.

Τό πρωῖ ἀνήμερα τοῦ Λαζάρου, τά κορίτσια φορώντας τά καλά τους ρούχα καί μέ τό καλάθια στό χέρι, ἕνα-ἕνα ή δυό-δυό μαζί, πήγαιναν ἀπό σπίτι σέ σπίτι ἀρχίζοντας ἀπό τά συγγενικά, τά γειτονικά καί τά φιλικά, τραγουδώντας τά κάλαντα τοῦ Λαζάρου ὅπως ἀναφέρονται σπὶν παρακάτω φωτογραφία.

Κάποιες βέβαια περιοχές εἶχαν δικὰ τους κάλαντα τοῦ Λαζάρου πού διέφεραν. Ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν περιοχὴ τῆς Ἐπαρχίας Ἁγίας Λαρίσης, μικρὰ κορίτσια πού τὰ ἔλεγαν «Λαζαρίνες», στόλιζαν μικρὰ ψάθινα καλαθάκια μὲ λουλουδάκια καὶ τραγουδοῦσαν ἀποκλειστικὰ τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Τοῦ Λάζαρη τοῦ Λάζαρη, τ' αὐγὸ στοῦ καλαθάκι
τό καλαθάκι θέλ' αὐγὸ κι ἡ τσέπη μου κουκόσιες (καρῦδια)
καὶ τ' ἀργυρὸ μαντίλι μου θέλει πέντι παράδες.
Σήκου κυρά μ' κι δώμ' (δώσε) τ' αὐγὸ νὰ πάω σ' ἄλλη πόρτα
κι ἡ ἄλλη πόρτα καρτερεῖ μὲ τὸν παρά στό χέρι.
Καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόνου!*

Σέ κάποια ἄλλα μέρη τῆς Θεσσαλίας τραγουδοῦσαν τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ βάρια
ἦρθε ἡ Κυριακή πού τρών τὰ ψάρια
πού 'σουν Λάζαρε, πού 'σουν κρυμμένους
μέσ στά τάρταρα παραχωμένους.
Δώσ' μου, δώσ' μου λίγο νεράκι
νὰ ξεπλύνω τό στοματάκι
Καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόν'!*

Σέ κάποια ἄλλη περιοχὴ τραγουδοῦσαν τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ βάρια
ἦρθε ἡ Κυριακή πού τρών τὰ ψάρια*

*ξύπνα Λάζαρε καί μίν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μάνα σου ἀπό τήν πόλην,
σοῦ ἔφερε χαρτί καί κομπολόι.
Γράψε Θόδωρε, γράψε Δημήτρι
γράψε λεμονιά καί κυπαρίσσι,
οἱ κοτούλες μας αὐγά γεννοῦνε
δῶστε μας καί μᾶς νά τά χαροῦμε
γιά τόν Λάζαρο πού τραγουδοῦμε.*

Ὁ Λάζαρος καταγόταν ἀπό τή Βηθανία, ἦταν καρδιακός φίλος του Χριστοῦ καί εἶχε ἀδερφές τή Μάρθα καί τή Μαρία. Ὅταν πῆγε ὁ Χριστός στή Βηθανία, βρῆκε τόν φίλο του νεκρό καί τόν ἀνέστησε.

Ὁ θάνατος καί ἡ ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου εἶναι δύο χαρακτηριστικά γεγονότα πού ἐνσωματώθηκαν στήν Ἑλληνική παράδοση καί λαογραφία. Ὁ λαός θέλει τόν Λάζαρο «ἀγέλαστο» μετά τήν ἀνάστασή του. Μιά φορά γέλασε, ἀλλά εἰρωνικά, ὅταν εἶδε κάποιον νά κλέβει μιᾶ στάμνα λέγοντάς του «Τό ἄνα χῶμα κλέβει τ' ἄλλο».

Κυριακή τῶν Βαΐων

Εἶναι ἡ τελευταία Κυριακή της Σαρακοστής καί ἡ πρώτη τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Γιορτάζεται ἡ ἀνάμνηση τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Χριστοῦ στή Ἱερουσόλυμα καί τόν ὑποδέχτηκαν οἱ κάτοικοι κρατώντας κλαδιά φοινίκων καί βαΐων. Τό γεγονός αὐτό ἡ Ἐκκλησία ἄρχισε νά τό γιορτάζει ἀπό τόν 9ο αἰώνα μ. Χ. Ὁ ἱερέας καί οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας φρόντιζαν νά ἐφοδιάζονται ἔγκαιρα μέ τήν ἀνάλογη ποσότητα βαΐων, τά ὅποια εὐλογοῦνταν καί δίνονταν στούς ἐκκλησιαζομένους μετά τό τέλος τῆς λειτουργίας.

Ἐπιστρέφοντας στό σπίτι οἱ πιστοί τοποθετοῦσαν τά βᾶγια στό εἰκονοστάσι καί τά παλιά, τά περσινά τα ἔκαιγαν καί σκόρπιζαν τή στάχτη στόν κῆπο, στό περιβόλι κ.λπ. Οἱ κτηνοτρόφοι σταύρωναν πρῶτα τα ζῶα τους καί χτυποῦσαν μέ τό κλαδί τίς ράχες μερικῶν προβάτων γιά καλό μαξοῦλι.

Ἀπό τήν ἐπόμενη μέρα ἄρχιζε ἡ Μεγάλη Ἑβδομάδα γιατί οἱ ἀναπαραστάσεις τῶν γεγονότων πού τελοῦνται καί βιώνονται στούς Ἱερούς Ναοῦς εἶναι κοσμοσωτήριες γιά τόν ἄνθρωπο.

Προκειμένου νά συμμετέχουν στίς ἀκολουθίες περισσότεροι πιστοί, ἡ Ἐκκλησία ἐπέτρεψε ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐβδομάδος νά ψάλλεται ὁ Ὅρθρος τό βράδυ τῆς προηγούμενης. Τό πρῶτ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων γίνεται κανονικά ἡ λειτουργία καί τό βράδυ ψάλλεται ὁ Ὅρθρος τῆς Μεγάλης Δευτέρας. Οἱ

ἀκολουθίες τῆς τέσσερις πρώτης ἡμέρες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας προετοιμάζουν πνευματικά τους πιστούς γιά νά παρακολουθήσουν τό Θεῖο Δράμα καί οἱ ἐπόμενες ὀνομάζονται ἀκολουθίες τοῦ Νυμφίου. Τό βράδυ, ὁ Ὅρθρος τῆς Μεγάλης Δευτέρας ἀναφέρεται στή ζωή τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Που γιοῦ τοῦ Ἰακώβ, τοῦ ἐπονομαζόμενου Πάγκαλου, δηλαδή τοῦ ὠραίου σπίν ψυχῆ καί στό σώμα, οἱ περιπέτειες τοῦ ὁποῖου (πουλίθηκε σάν σκλάβος σπίν Αἴγυπτο) συμβολίζουν τόν Χριστό καί τό πάθος του καί στή συνέχεια τοῦ Ὅρθρου ἀναφέρεται τό περιστατικό τῆς «ξηρανθείσης συκῆς», τῆς συκιάς πού ἦταν ἄκαρπη καί τήν ξέρανε ὁ Χριστός.

Μεγάλη Δευτέρα

Ἀναφέρονται δύο παραβολές, ἡ μία εἶναι τῶν δέκα παρθένων (Ματθ. 25, 1-3) πού μᾶς διδάσκει νά εἶμαστε ἀνά πᾶσα στιγμή ἔτοιμοι ψυχικά καί πνευματικά νά ὑποδεχτοῦμε τόν Κύριο καί ἡ ἄλλη εἶναι ἡ παραβολή τῶν ταλάντων (Ματθ. 4-30) πού μᾶς διδάσκει νά εἶμαστε ἐργατικοί καί νά καλλιεργοῦμε τά πνευματικά μας χαρίσματα.

Μεγάλη Τρίτη

Κύριο πρόσωπο εἶναι ἡ ἁμαρτωλή πόρνη, «ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή», (Λουκᾶς 7, 47) ἡ ὁποία μετανιωμένη ἄλειψε τά πόδια τοῦ Κυρίου μέ μύρο καί τί συγχώρησε ὁ Χριστός. Στή συνέχεια ἀκολουθεῖ τό δημοφιλές καί σπάνιας ποιητικῆς ὁμορφιάς τροπάριο τῆς Κασσιανῆς.

Ἡ Κασσιανή ἢ Κασ(σ)ία, ἢ Εἰκασία, ἢ Ἰκασία ἦταν βυζαντινὴ ἡγουμένη, ποιήτρια, συνθέτρια καί ὑμνογράφος, σπίν ὁποία καί ἀποδίδεται τό τροπάριο πού ἀρχίζει μέ τίς λέξεις: «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...». Σπίν Ἱστορία ἔμεινε ἐπιπλέον γνωστή ἡ ἀντιπαράθεσή της μέ τόν αὐτοκράτορα Θεόφιλο κατά τήν τελετή ἐπιλογῆς τῆς νύφης πού θά γινόταν καί αὐτοκράτειρα.

«Ὡς ἄρα διά γυναικός ἐρρῦν τά φαῦλα» τῆς εἶπε ὁ Θεόφιλος κι ἐκεῖνη τοῦ ἀπάντησε: «Ἀλλά καί διά γυναικός πηγάζει τά κρεῖττω».

Μεγάλη Τετάρτη

Σπίν πρωϊνὴ λειτουργία γίνεται εὐχέλαιο, τό ὁποῖο ἀποσκοπεῖ σπίν ἴαση τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου πού ἀσθενεῖ.

Μέ τό ἀλεύρι τοῦ εὐχέλαιου παρασκευάζεται τό προζύμι τῆς χρονιάς τοῦ κάθε σπιτιοῦ. Ἀπό τό ἴδιο προζύμι ζυμώνονται καί οἱ κουλοῦρες τῆς Λαμπρῆς.

Στή βραδυνὴ λειτουργία λαμβάνει χώρα ἡ ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος, κατὰ

τίν όποία μνημονεύεται τό πλύσιμο τών ποδιών τών μαθητών του από τόν Κύριο σέ μιά εκδήλωση ύπέρτατης ταπεινότητας. Στή συνέχεια ό Μυστικός Δείπνος μέ τίν παράδοση του μυστηρίου τής Θείας Εύχαριστίας, ακολουθεί ή προσευχή του Κυρίου στό όρος τών Έλαιών καί κλείνει μέ τίν προδοσία του Ιούδα καί έναρξη τών παθών του Κυρίου.

Μεγάλη Πέμπτη

Τό πρωτό τελείται ή Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου, όπου κατά τίν προετομασία τής Θείας Κοινωνίας ό ιερέας βγάξει δύο άρτους, «άμνούς», τόν έναν για τίν κοινωνία του εκκλησιάσματος τίν ίδια μέρα καί τόν άλλον τόν τοποθετεί στό άρτοφόριο πού είναι επάνω στην Άγία Τράπεζα όπου φυλάσσεται μέχρι τίν επόμενη Μεγάλη Πέμπτη, δηλαδή ένα χρόνο, για τίν κοινωνία τών πιστών σέ έκτακτες περιπτώσεις άσθενείας ή επικείμενου θανάτου.

Άπό τό πρωτό οι γυναίκες καταγίνονται μέ τό ζύωμα κατά τό όποιο ζυμώνουν τό «μεγαλοπεφτίσιο» ψωμί για τίν οικογένεια, τά τσουρέκια, τίς κουλούρες για τά βαφτιστήρια καί τίν κουλούρα για τί νύφη αν έχουν για άρραβωνιασμένο. Για νά γίνουν πιο νόστιμα, προσθέτουν γλυκάνισο καί ζουμί από βρασιμένα δαφνόφυλλα τών Βαίων. Επί πλέον τά στολίζουν μέ ξασπρισμένα άμύγδαλα καί άλλους ξηρούς καρπούς, καθώς καί στολίδια από ζυμαρί. Για τά μικρά παιδιά ζυμώνουν τίς «κουκώνες», μικρές στρογγυλές κουλούρες, τίς όποίες στολίζουν μέ ζυμαρί καί βάζουν στή μέση ένα κόκκινο αυγό. Άφού τελειώσουν μέ τά τσουρέκια, οι νοικοκυρές φτιάχνουν μιά νηστίσιμη λαχανόπιτα, στην όποία προσθέτουν τσουκνίδες καί διάφορα άλλα χόρτα καί τίν τρώνε για μεσημεριανό. Μόλις φουρνίσουν τίν πίτα οι νοικοκυρές καταπιάνονται μέ τό βάψιμο τών αυγών, προσθέτοντας στό νερό χρώμα ανάλογο μέ τόν αριθμό τών αυγών.

Τό πρώτο αυγό πού βγάξει ή νοικοκυρά από τίν κατσαρόλα τό αφιερώνει στην Παναγία καί τό τοποθετεί στό εικονοστάσι του σπιτιού για προστασία του σπιτιού καί τής οικογένειας από τίν κακοδαμονία. Τό παλιό περσινό αυγό τό παραχώνει σέ μιά μεγάλη γλάστρα ή σέ μιά γωνιά του κήπου. Τά κόκκινα αυγά τοποθετούνται μέ τάξη σέ ένα ρηχό καλάθι καί είναι έτοιμα για τίν Άνάσταση. Μετά τό βάψιμο οι νοικοκυρές δένουν στό μπαλκόνι του σπιτιού ή στην έξώπορτα ή σέ κάποιο άλλο έμφανές σημείο μιά κόκκινη κορδέλα ή μαντίλι για νά φανεί ότι έχουν βάψει τά πασχαλιάτικα αυγά.

Οί κτηνοτρόφοι μέ λίγη κόκκινη βαφή σημαδεύουν για γούρι τίς πλάτες μερικών προβάτων καί άλλων ζώων.

Τή βαφή δέν τίν πετᾶνε ἀλλά τή χρησιμοποιοῦν γά νά βάφουν κόκκινα αὐγά ἄλλες δύο Πέμπτες καί μετά τή ρίχνουν σέ μιά γωνιά τοῦ κίπου πού δέν πατιέται. Σέ κάποιες περιοχές κρατᾶνε τή βαφή μέχρι τίν παραμονή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γιά νά βάφουν τά αὐγά κόκκινα κάθε φορά πού θέλουν νά τά βράσουν γιά φαγητό. Τό ἔθιμο βαφῆς τῶν αὐγῶν κόκκινων λέγεται ὅτι γίνεται σέ ἀνάμνησι τοῦ περιστατικοῦ πού συνέβη στίς γυναῖκες, τή Μαρία τή Μαγδαληνή, Μαρία τοῦ Ἰακώβου καί Σαλώμη οἱ ὁποῖες, γυρνώντας ἀπό τά μνήματα ὅπου ὁ ἄγγελος Κυρίου τοὺς ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζαρενός «οὐκ ἔστιν ὧδε» ἀλλά ἀναστήθηκε καί τίς προέτρεψε νά γυρίσουν πίσω καί νά διαδώσουν τό χαρμόσυνο γεγονός, συνάντησαν στόν δρόμο μιά γνωστή τους γυναῖκα ἢ ὁποῖα κρατοῦσε ἕνα καλάθι αὐγά, στήν ὁποῖα ἀνακοίνωσαν τό νέο τῆς Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνη δέν τίς πίστεψε, λέγοντας ὅτι θά τίς πίστευε μόνο ἂν τά ἄσπρα αὐγά πού κρατοῦσε στό καλάθι γίνονταν κόκκινα. Τίν ἴδια στιγμή, πρῖν ἀποσώσει τίν κουβέντα της, ὅλα τά αὐγά της ἔγιναν κόκκινα.

Τό ἀπόγευμα οἱ κουμπάροι στέλνουν στά βαφτιστήρια τους μέχρι 12 ἐτῶν μιά κουλούρα πλεξούδα στολισμένη μέ κόκκινο αὐγό, τίν πασχαλιάτικη λαμπάδα, τρία κόκκινα αὐγά καί ἄλλα δῶρα κατά τίν κρίσι τους. Ἡ μητέρα τοῦ παιδιοῦ θά τοὺς δώσει πέντε αὐγά, δηλαδή δύο περισσότερα.

Ὁ πεθερός ἢ, ἂν δέν ζεῖ, ὁ μεγαλύτερος σέ ἡλικία συγγενῆς τοῦ γαμπροῦ πηγαίνει τό μεσημέρι ἢ τό ἀπόγευμα στή νύφη τίν κουλούρα, τή νυφιάτικη λαμπάδα καί τρία ἢ πέντε κόκκινα αὐγά. Οἱ γυναῖκες πῆγαιναν στό νεκροταφεῖο καί ἄναβαν τό καντηλάκι στοὺς τάφους τῶν δικῶν τους, ἀφήνοντας ἀπό ἕνα κόκκινο αὐγό.

Τό βράδυ παρακολουθοῦσαν ὅλοι μέ κατάνυξι τή λειτουργία ὅπου ἀκούγονταν τά 12 εὐαγγέλια μέ τίν ἀναπαράστασι τῆς σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ. Μετά τό τέλος τῆς λειτουργίας πολλές γυναῖκες ἔμεναν στήν Ἐκκλησία ὅλη τή νύχτα γιά νά «ξενυχτίσουν» τόν σταυρωμένο Χριστό θρηνώντας τον μέ λυππερά τραγούδια πού σκόρπιζαν συγκίνηση σέ μικροὺς καί μεγάλους.

Μεγάλη Παρασκευή

Οἱ πιστοὶ γίνονται κοινωνοὶ τῆς Ταφῆς τοῦ Κυρίου καί τῆς καθόδου του στόν Ἄδν. Γιά τοὺς πιστοὺς πού παρακολουθοῦν ὅλες τίς λειτουργίες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος εἶναι ἡ πιό θλιβερή μέρα. Ἡ καμπάνα τῆς Ἐκκλησίας χτυπᾶ νεκρῶσιμα ὅλη τίν ἡμέρα. Οἱ γυναῖκες δέν σκούπιζαν τά σπῖτια οὔτε τίς ροῦγες (αὐλές) γιά νά μὴν βγαίνουν τά μυρμήγκια. Νεαρές γυναῖκες, καί κυρίως κορίτσια, πῆγαιναν στόν ἐπιτάφιο λουλούδια μέ τά ὁποῖα τόν στόλιζαν καί τόν

έτοιμαζαν για τίν περιφορά. Οί μονάδες περνούσαν τά παιδιά τούς τρεις φορές σταυρωτά κάτω από τόν έπιτάφιο για νά έχουν τίν εύλογία του Χριστού, ό όποιος έδειχνε προς αυτά ιδιαίτερη αγάπη. Τό μεσημέρι στίς 12 ή ώρα γινόταν αναπαράσταση τής αποκαθίλωσης όπως αναφέρεται στά ευαγγέλια.

Οί νοικοκυρές δέν έστρωναν τραπέζι για φαγητό και όλοι έτρωγαν κάτι στά πρόχειρα (ψωμί, έλιές, χαλβά και ό,τι άλλο νηστήσιμο ύπηρε). Σέ κάποιες περιοχές, ειδικά αυτή τί μέρα, μαγειρευαν φακές αλάδωτες χωρίς ξίδι, έπειδή έδωσαν στον Χριστό ξίδι όταν ήταν επάνω στον Σταυρό. Πολλές γυναίκες αλλά και κάποιοι άντρες δέν έτρωγαν τίποτε όλη τί μέρα για νά κοινωνήσουν τό πρωί του Σαββάτου.

Στά καφενεΐα του χωριού οί καφετζήδες, άκόμη κι αν δέν ήταν πολύ θρησκοί, κάρφωναν τόν βαλέ τής τράπουλας στήν είσοδο του καφενεΐου σέ άνάμνηση τής σταύρωσης του Κυρίου, πράγμα τό όποιο σήμαινε ότι δέν επέτρεπαν σέ κανέναν νά παίξει στό καφενεΐο τους χαρτιά ούτε τάβλι γιατί εκείνη τί μέρα οί Ρωμαίοι στρατιώτες έπαζαν στά ζάρια τά ίμάτια του Χριστού.

Τό βράδυ ψάλλονταν τά εγκώμια από χορωδία νεαρών κοριτσιών και άγοριών και στή συνέχεια άκολουθούσε μέ κάθε μεγαλοπρέπεια ή περιφορά του έπιταφίου στους κεντρικούς δρόμους του χωριού ή τής κομόπολης, τίν όποία παρακολουθούσαν όλοι άνεξαιρέτως.

Τά κάλαντα τής Μεγάλης Παρασκευής, τό μοιρολόι θά λέγαμε καλύτερα, τά όποια σέ αντίθεση μέ τά λοιπά κάλαντα (Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Θεοφανείων, Λαζάρου και Βαΐων), έχουν θρηνητικό χαρακτήρα, αναφέρονται στή Σταύρωση του Χριστού και τείνουν σήμερα νά εκλείψουν.

Το πρωί τής Μεγάλης Παρασκευής ομάδες παιδιών γυρνούν από σπίτι σέ σπίτι και ψάλλουν τό μοιρολόι «Σήμερα μαυρος ουρανός», γνωστό και ως «Μοιρολόι τής Παναγίας». Σέ πολλές περιοχές τής χώρας τά κορίτσια τής ομάδας κρατούν ένα στεφάνι, πλεγμένο μέ λουλούδια έποχής, τό όποιο στή συνέχεια τό έναποθέτουν είτε στον Έπιτάφιο, είτε στον τάφο του προσφάτως αποβιώσαντος ένοριτή. Στή Σκιάθο ψάλλονται τί Μεγάλη Πέμπτη από ομάδες παιδιών, πού γυρνούν από σπίτι σέ σπίτι, κρατώντας καλαμένιους σταυρούς στολισμένους μέ λουλούδια τής άνοιξης.

Στή Θεσσαλία αλλά και σέ πολλές άλλες περιοχές τής Ελλάδος τά κάλαντα τής Μεγάλης Παρασκευής τά έψαλλαν μετά τί λειτουργία τής Μ. Πέμπτης. Σέ κάποιες περιοχές τής ανατολικής Θεσσαλίας και ιδιαίτερα στήν Άγιά και στά γύρω χωριά, τά ψάλλουν μόνο τα άγόρια, γυρνώντας από σπίτι σέ σπίτι μέ ένα καλαθάκι στό χέρι και οί νοικοκυρές τούς έδιναν λεφτά ή κόκκινα αυγά.

Τά κάλαντα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς εἶναι ἓνα ἀπό τά πιό ὁμορφα παραδοσιακά τραγούδια τοῦ λαοῦ μας, στήν πραγματικότητα ἓνα μοιρολόι, γραμμένο γιά τόν Μεγάλο Νεκρό, τόν Ἰησοῦ Χριστό, πού ἀποκαλεῖται καί «μοιρολόι τῆς Παναγιᾶς». Σέ πολλές ἐκκλησιές σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια τό ψάλλουν γυναῖκες τήν ὥρα πού στολίζουν τόν Ἐπιτάφιο:

*Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα ὅλοι θλίβονται καί τά βουνά λυποῦνται,
σήμερα ἔβαλαν βουλή οἱ ἄνομοι Ὀβραῖοι,
οἱ ἄνομοι καί τά σκυλιά κι οἱ τρισκαταραμένοι
γιά νά σταυρώσουν τό Χριστό, τόν Ἀφέντη Βασιλέα.
Ὁ Κύριος ἠθέλησε νά μπεῖ σέ περιβόλι
νά λάβει δείπνον μυστικόν γιά νά τόν λάβουν ὅλοι.
Κι ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα καθόταν μοναχή της,
τάς προσευχάς της ἔκανε γιά τό μονογενῆ της.
Φωνή τῆς ἡρῆ' ἐξ Οὐρανοῦ ἀπ' Ἀρχαγγέλου στόμα:
-Φτάνουν κυρά μου οἱ προσευχές, φτάνουν κι οἱ μετάνιες,
τό γυιό σου τόν ἐπιάσανε καί στό φονιά τόν πάνε
καί στοῦ Πιλάτου τήν αὐλή ἐκεῖ τόν τυραγνᾶνε.
-Χαλκιά, χαλκιά, φτιάσε καρφιά, φτιάσε τρία περόνια.
Καί κείνος ὁ παράνομος βαρεῖ καί φτάχνει πέντε.
-Σύ Φαραέ, πού τά 'φτιασες πρέπει νά μᾶς διδάξεις.
-Βάλε τά δυό στά χέρια του καί τ' ἄλλα δυό στά πόδια,
τό πέμπτο το φαρμακερό βάλε το στήν καρδιά του,
νά στάξει αἷμα καί νερό νά λιγωθεῖ ἡ καρδιά του.
Κι ἡ Παναγιά σάν τ' ἄκουσε ἔπεσε καί λιγώθη,
σταμνί νερό τῆς ρίξανε, τρία κανάτια μόσχο
γιά νά τῆς ἔρθ' ὁ λογισμός, γιά νά τῆς ἔρθει ὁ νοῦς της.
Κι ὅταν τῆς ἡρῆ' ὁ λογισμός, κι ὅταν τῆς ἡρῆ' ὁ νοῦς της,
ζητᾶ μαχαίρι νά σφαγεῖ, ζητᾶ φωτιά νά πέσει,
ζητᾶ γκρεμό νά γκρεμιστεῖ γιά τό μονογενῆ της.
-Μὴν σφάζεσαι, Μανούλα μου, δέν σφάζονται οἱ μονάδες
Μὴν καίγεσαι, Μανούλα μου, δέν καίγονται οἱ μονάδες.
Λάβε, κυρά μ' ὑπομονή, λάβε, κύρα μ' ἀνέση.
-Καί πῶς νά λάβω ὑπομονή καί πῶς νά λάβω ἀνέση,
πού ἔχω γυιό μονογενῆ καί κείνον Σταυρωμένον.
Κι ἡ Μάρθα κι ἡ Μαγδαληνή καί τοῦ Λαζάρου ἡ μάνα*

καί τοῦ Ἰακώβου ἡ ἀδερφή, κι οἱ τέσσερες ἀντάμα,
 ἐπῆραν τό στρατί-στρατί, στρατί τό μονοπάτι
 καί τό στρατί τούς ἔβγαλε μέσ του ληστῆ τὴν πόρτα.
 -Ἄνοιξε πόρτα τοῦ ληστῆ καί πόρτα τοῦ Πιλάτου.
 Κι ἡ πόρτα ἀπὸ τό φόβο της ἀνοίγει μοναχὴ της.
 Τηράει δεξιά, τηράει ξερβά, κανέναν δὲν γνωρίζει,
 τηράει δεξιότερα βλέπει τὸν Ἀγιάννη,
 Ἄγιέ μου Γιάννη Πρόδρομε καί βαπτιστή τοῦ γιουῦ μου,
 μὴν εἶδες τὸν ὑγιόκα μου καί τὸν διδάσκαλόν σου;
 -Δὲν ἔχω στόμα νά σοῦ πῶ, γλώσσα νά σοῦ μιλήσω,
 δὲν ἔχω χεροπάλαμα γιὰ νά σοῦ τότε δείξω.
 Βλέπεις Ἐκεῖνον τό γυμνό, τὸν παραπονεμένο,
 ὅπου φορεῖ πουκάμισο στό αἶμα βουτηγμένο,
 ὅπου φορεῖ στήν κεφαλή ἀγκάθινο στεφάνι;
 Αὐτός εἶναι ὁ γυιόκας σου καί μέ ὁ δάσκαλός μου!
 Κι ἡ Παναγιά πλησίασε γλυκά τὸν ἀγκαλιάζει.
 -Δέ μοῦ μιλᾷς παιδάκι μου, δέ μοῦ μιλᾷς παιδί μου;
 -Τί νά σοῦ πῶ, Μανούλα μου, πού διάφορο δὲν ἔχεις·
 μόνο τό Μέγα Σάββατο κατὰ τό μεσονύχτι,
 πού θά λαλήσει ὁ πετεινός καί σημάνουν οἱ καμπάνες,
 τότε καί σύ, Μανούλα μου, θά ἔχεις χαρὰ μεγάλη!
 Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τά Οὐράνια,
 σημαίνει κι ἡ Ἁγία Σοφία μέ τίς πολλές καμπάνες.
 Ὅποιος τ' ἀκούει σώζεται κι ὅποιος τό λέει ἀγιάζει,
 κι ὅποιος τό καλοφουγκραστῆ Παράδεισο θά λάβει,
 Παράδεισο καί λίβανο ἀπ' τὸν Ἅγιο Τάφο.

Τὰ ἀγόρια ἔφαλλαν ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτό τό μοιρολόι, ἑλαφρῶς τροποποιημένο καί μόνο το ἀρχικὸ μέρος, γιατί ἦταν δύσκολο νά τό ἀπομνημονεύσουν καί νά τό λένε ὀλόκληρο.

Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
 σήμερα ὄλοι θλίβονται καί τά βουνά λυποῦνται,
 σήμερα ἔβαλαν βουλή οἱ ἄνομοι Ὁβραῖοι,
 οἱ ἄνομοι καί τά σκυλιά κι οἱ τρισκαταραμένοι
 γιὰ νά σταυρώσουν τό Χριστό, τῶν πάντων Βασιλέα.
 Κι ὁ βασιλεύς ἐθέλησε νά μπεῖ σέ περιβόλι

*νά λάβει Δείπνο Μυστικόν γιά νά τόν λάβουν ὅλοι.
Ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα καθόταν μοναχή της,
τίς προσευχές τῆς ἔκανε γιά τό μονογενῆ της.
Ἄγιέ μου Γιάννη Πρόδρομε καί Βαπτιστά τοῦ γιοῦ μου
Μὴν εἶδες τό γίόκα μου καί σύ τό δάσκαλό σου*

.....

Μεγάλο Σάββατο

Τό πρωῒνό, ἐκτός ἀπό ἐκείνους πού πήγαιναν νά κοινωνήσουν, ὅλοι καταγίνονταν μέ τίς προετοιμασίες τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα.

Σέ ὅλα τα σπῖτια ἐπικρατοῦσε ἕνας ὀργανισμός δραστηριοτήτων, μέ τούς ἄντρες νά ἔχουν ἀναλάβει τήν προετοιμασία τοῦ ὀβελία μέ τό ἀρνί ἢ τό κασίκι καί τό κοκορέτσι, τόν χῶρο τῆς φωτιᾶς, τά ξύλα, τίς κληματαβέργες, τά κάρβουνα καί λοιπά βοηθήματα.

Οἱ γυναῖκες ζύμωναν τό ψωμί, τή λαμπριάτικη κουλούρα, προετοιμάζαν καί ὅ,τι ἄλλο παραδοσιακό ἔδεσμα χρειαζόταν γιά τό τραπέζι τῆς Λαμπρῆς καί τοῦ Πάσχα. Τό βράδυ κατά τίς δέκα ἡ ὥρα περίπου, ντυμένοι ὅλοι μέ τά «καλά» τους, μικροί-μεγάλοι, κρατώντας τίς λευκές πασχαλιάτικες λαμπάδες συνέρρεαν σπὴν Ἐκκλησία γιά νά παρακολουθήσουν τήν ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως. Μέσα στίς ἐκκλησίες ἐπικρατεῖ τό ἀδιαχώρητο καί γι' αὐτό τόν λόγο πολλοί περιμένουν ἔξω, γύρω ἀπό τόν εἰδικά διαμορφωμένο χῶρο ὅπου θά ἀναγνωσθεῖ ἡ Εὐαγγελική περικοπή τῆς Ἀναστάσεως καί θά ψαλεῖ τό «Χριστός Ἀνέστη». Μέ τήν Ὁραία Πύλη κλειστή, κάποια στιγμή σβήνουν ὅλα τα φῶτα καί μένει ἀναμμένο μόνο το ἀκοίμητο Φῶς πού καίει στό καντίλι πάνω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα. Ὁ Ἱερέας ἀνάβει τή λαμπάδα του ἀπό αὐτό τό καντίλι καί ἀνοίγει τήν Ὁραία Πύλη ψέλνοντας τό «Δεῦτε λάβετε φῶς...». Τότε ὅσοι εἶναι μπροστά σπρώχνονται καί στριμώχνονται γιά τό ποιός θ' ἀνάψει πρῶτος τή λαμπάδα του ἀπό τή λαμπάδα τοῦ παπαῖ γιά νά γυρίσει ἀμέσως ἱκανοποιημένος πρὸς τό ἐκκλησίασμα καί νά μεταφέρει τό ἅγιο Φῶς στους πιστούς πού περιμένουν πῶ πίσω. Τό νά ἀνάψει κανεῖς πρῶτος τή λαμπάδα του ἀπό τή λαμπάδα τοῦ παπαῖ θεωρεῖται εὐτύχημα τόσο γιά τόν ἴδιο ὅσο καί γιά τήν οἰκογένειά του γιατί θεωρεῖται ὅτι θά ἔχει ὅλο τόν χρόνο τήν εὐλογία τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ. Στή συνέχεια μέ τά ἑξαπτέρυγα, τόν ἱερέα καί τούς ἱεροψάλτες νά προηγοῦνται, ὀδεύουν ὅλοι πρὸς τόν εἰδικά διαμορφωμένο χῶρο ὅπου στίς 12 ἡ ὥρα ἀκριβῶς, μετά τήν ἀνάγνωσι τῆς περικοπῆς τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ ἱερέας ψάλλει τό «Χριστός Ἀνέστη» καί μαζί του ὅλο το Ἐκκλη-

σίασμα. Οί καμπάνες χτυποῦν χαρμόσυνα καί κάποιοι ρίχνουν ἀρκετά βαρελότα καί ντουφεκίες, πού μαζί μέ τίς καμπάνες δημιουργοῦν μιά ἀλλησιμόνητη καί συγκινητική πανηγυρική ἀτμόσφαιρα. Οἱ πιστοί μέ χαρές, ἀγκαλιές καί φιλιὰ ἀλληλοεὐχονται μέ τό «Χριστός Ἀνέστη» καί τήν ἀπάντησι «Ἄληθῶς Ἀνέστη» ἢ «Ἄληθῶς ὁ Κύριος». Παλαιότερα ἔφερναν μαζί τους καί κόκκινα αὐγά τά ὁποῖα τσοῦγκριζαν μαζί μέ τίς εὐχές. Μετά τήν ἀπόλυσι οἱ πιστοί ἐπέστρεφαν στά σπίτια τούς φροντίζοντας νά μή σβήσει ἡ λαμπάδα τους μέ τήν ὁποῖα ἔκαναν τρεῖς φορές τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ στό πρέκι τῆς κεντρικῆς εἰσόδου καί στή συνέχεια ἄναβαν τό καντηλάκι στό εἰκονοστάσι. Τό παραδοσιακό ἀναστάσιμο τραπέζι μέ τί μαγειρίτσα ἦταν στρωμένο καί ὅλοι κάθονταν στίς θέσεις τους. Πρὶν ἀρχίσουν τό φαγητό ἔψελναν ὅλοι μαζί τό «Χριστός Ἀνέστη» καί μετά ἡ νοικοκυρά τοῦ σπιτιοῦ μοίραζε σέ ὅλους ἀπό ἓνα κόκκινο αὐγό καί τά τσοῦγκριζαν ὅλοι εὐχόμενοι «Χριστός Ἀνέστη», «Ἄληθῶς Ἀνέστη».

Κυριακή του Πάσχα

Χρονιαρά μέρα, ἡ μεγαλύτερη γιορτή τῆς Χριστιανοσύνης, τήν ὁποῖα μόνο στήν Ἑλλάδα τήν ἀντιλαμβάνεται καί τί βιώνει κανεὶς σάν τέτοια. Τραγοῦδια, γέλια, χοροί, εὐχές, ἀγκαλιές καί φιλιὰ συνθέτουν μιά ἀνεπανάληπτη πανηγυρική ἀτμόσφαιρα σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια μέχρι τήν τελευταία γωνιά τῆς.

Ἀξιομῆρα, οἱ ἄντρες τοῦ σπιτιοῦ σπικῶνται καί ἀνάβουν τί φωτιά ὅπου θά ψηθοῦν τό ἀρνί τῆς σούβλας καί τό κοκορέτσι πού ἔχουν προετοιμασθεῖ ἀπό τήν προηγουμένη. Παλιότερα, στίς κτηνοτροφικές καί ποιμενικές κυρίως οἰκογένειες, τό «πασχαλινό» ἀρνί ξεχωριζόταν πρὶν ἀπό ἓνα-δύο μῆνες. Ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ τό ἔσφαζε καί τό ἔγδερνε πρὶν ἀκόμη φέξει, γιά νά προλάβει νά τό προετοιμάσει ἔγκαιρα γιά τό ψήσιμο, κι αὐτό ἐπειδή γιά νά τό γδάρει μετά τό σφάξιμο ἄνοιγε μιά τρύπα μέ τό μαχαίρι στό πίσω πόδι καί ἀκουμπώντας τά χεῖλη τό φούσκωνε πρῶτα καί θεωροῦνταν ἀμάρτημα νά ἀκουμπήσουν τά χεῖλη του σέ κρέας ἂν τό ἔσφαζε ἀπό τήν προηγουμένη πού ἴσχυε ἡ νηστεία. Αὐτό βέβαια ἔπαψε νά ἰσχύει τά τελευταία χρόνια, καθὼς τά ἀρνιά ἀγοράζονται σφαγμένα καί γδαρμένα, ἔτομα γιά σούβλισμα.

Στήν ἐπαρχία, καί κυρίως στά μικρά χωριά πολλές συγγενικές κυρίως ἀλλά καί φιλικές οἰκογένειες γιόρταζαν μαζί τήν ἡμέρα τοῦ Πάσχα ψίνοντας τά ἀρνιά καί τά κοκορέτσια καί στρώνοντας τό μεγάλο πασχαλινό τραπέζι στήν αὐλή πότε στό ἓνα σπίτι πότε στό ἄλλο μέ τί σειρά. Ἡ παραδοσιακή μουσική καί τά τραγοῦδια ἀνηχοῦσαν σέ ὅλες τίς γειτονίες, ἐπιτείνοντας τή γιορταστική ἀτμόσφαιρα.

Παράλληλα μέ τό ψήσιμο, οἱ νοικοκυρές ἐτοίμαζαν καί ἔστρωναν τό

πασχαλινό τραπέζι με όλα τα σκεύη και συμπληρωματικά φαγώσιμα. Στην προετοιμασία αυτή αλλά και στο ψήσιμο των αρνιών και των κοκορετσιών συμμετείχαν ενεργά όλα τα μέλη της οικογένειας. Παράλληλα με τό πασχαλινό τραπέζι στρωνόταν και ένα τραπέζι για τους επισκέπτες που έρχονταν να εύχρηθούν την οικογένεια όπου προσφέρονταν μεζές από κόκκινα αυγά, λίγο κοκορέτσι (παραδοσιακός μεζές), που ψήνεται γρηγορότερα, και τσίπουρο, ούζο ή κόκκινο κρασί.

Όταν σερβίρονταν και τά κρέατα στο τραπέζι, κάθονταν όλοι στις θέσεις τους εκτός από τή νύφη, ή όποια, αν ήταν άχρόνιστη, έκαμνε τρεις ύποκλίσεις, φιλοῦσε τό χέρι τών πεθερικών της και τών γεροντοτέρων και μόλις καθόταν στή θέση της έκαμναν όλοι τόν σταυρό τους εύχόμενοι «Χριστός Άνέστη» και «Χρόνια Πολλά» και άρχιζε τό φαγητό.

Τό κοινό πασχαλινό τραπέζι έχει τίσ ρίζες του στά συμπόσια αγάπης τών πρωτοχριστιανικών χρόνων και ίσχυροποιήθηκε κατά τή διάρκεια τής σκλαβιάς τετρακοσίων χρόνων, κρατώντας ένωμένο τό γένος με κοινό σημείο αναφοράς τή θρησκεία, τίν κοινή καταγωγή και τίν Έλληνικότητα.

Τό άπόγευμα τής Κυριακής τελείται στίς Έκκλησίες ό Έσπερινός της Αγάπης, στο τέλος τής όποιας όλοι οί έκκλησιασθέντες άλληλοσπάζονται και ανταλλάσσουν εύχές μεταξύ τους και με τόν παπά σέ μιά εκδήλωση αγάπης και άλληλοσυγγώρεσης με όσους έχουν φιλονικίσει ή είχαν τίσ όποιες διαφορές.

Μέσα στή γιορταστική άτμόσφαιρα δέν ξεχνούσαν, στά μικρά κυρίως μέρη, και τίσ φτωχές οικογένειες που δέν είχαν τίν οικονομική δυνατότητα νά έτοιμάσουν πασχαλινό τραπέζι, τούς πήγαιναν από τά γύρω γειτονικά σπίτια κρέας, κοκορέτσι και άλλα φαγώσιμα, τά όποια πάντα περίσσευαν και ή προσφορά τούς έδινε μεγαλύτερη χαρά σέ αυτούς που τά πρόσφεραν.

Παλιότερα οί έορταστικές εκδηλώσεις του Πάσχα διαρκούσαν τρεις μέρες, τά «Πασχαλόγιορτα» όπως τά έλεγαν, με γλέντια χορούς και τραγούδια που έμειναν σαν μιά γλυκειά ανάμνηση στίς μνήμες τών γεροντότερων:

*«Ήρθαν τά πασχαλόγιορτα, ήρθαν τά πανηγύρια
Μπαίνουν νιοί στο χορό και νιές με τά μαντίλια
Σήμερα είναι Λαμπρή Πασχαλιά μεγάλη
Σήμερα χαίρονται χριστιανοί μικροί μεγάλοι».*

Με τά Πασχαλόγιορτα και τίσ άλλες εκδηλώσεις ολοκληρώνονταν ή περίοδος τής Σαρακοστής και του Άγίου Πάσχα, συνδέοντάς την με τίν όμορφιά τής Φύσης και τής γλυκειάς Άνοιξης.

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΙΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΕΑΡΙΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΣ

«Το ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ
δέν θά παύσω πάντοτε νά ὑμῶ μετὰ λατρείας τόν ΧΡΙΣΤΟΝ μου,
νά περιγράφω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νά ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς
τά γνήσια ἑλληνικά ἦθη»

Λαμπριάτικος Ψάλτης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ κοσμοκαλόγερος, ὁ Ἅγιος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ καθαρὸ ῥωμείκη ἑλληνικὴ ψυχὴ, στά μάτια τὰ ψιχαλιστὰ ἢ μαγεία καὶ ἡ θρησκευτικότητα εἶναι ἀδιαπραγμάτευτες. Ὁ ἀνέσπερος Ἑλληνας, ὁ ἀκέραιος «κύρ-Ἀλέξανδρος», ὁ θαυμάσιος αὐτὸς ἄνθρωπος ποὺ ψάλλει τακτικά καὶ ταπεινά στό ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου «ἐν ἀνυποκρίτῳ κατανούξει» καὶ «ἐκ συνειδήσεως» τὴ μουσικὴ τῶν ἀγγέλων, τὴ βυζαντινὴ, τὴ μόνη γνήσια καὶ τὴ μόνη ὑπάρχουσα, τὰ τραγούδια τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος ὀνόμαζε τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους, μέ πίστη ἀληθινὴ, ἐγγενῆ τοῦ πνεύματός του. Ὁ ἀμίμητος Παπαδιαμάντης!

Οἱ ἀκολουθίες καὶ οἱ γιορτές ἦταν ἡ χαρὰ καὶ τὸ ξεφάντωμα τῆς παιδικῆς του ψυχῆς, ἐνῶ γιὰ μᾶς εἶναι ἱεροτελεστία τῆς ἀένανς ἐπιστροφῆς στὴν παιδικότητά μας, ἡ νοσταλγία τοῦ Παπαδιαμάντη ποὺ πέρα ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο, αὐτὴ ἡ ἱεροτελεστία τοῦ τέλους τῆς μέρας μέ τὴ φωνὴ τῆς μάνας νά διαβάξει ἀποσπάσματα «ὑπνου», διαπότισε τὴ ζωὴ μου μέ μιὰ μαγεία, σηματοδοτώντας τὴν πιὸ αἰσθαντικὴ ἀνάμνηση.

Ἔδωσε στὴ θρησκεία τὸν βαθύτερο χαρακτήρα τοῦ αἰώνιου συντρόφου ποὺ ταυτίζεται μέ τὴν ὑπαρξὴ σέ ὅλες τὶς χαρὲς καὶ ὅλες τὶς λύπες. Ἡ θρησκεία δέν εἶναι μόνον καταφύγιο καὶ παρηγορητὴς, ἀλλὰ κινητήρια δύναμη τῆς ἀνθρώπινης δράσης, ἀναπόσπαστα δεμένη μέ ὅλες τὶς πτυχές τῆς καθημερι-

νότητας. Είναι ή παράδοσι που δέν όρίζει άπλώς τίν έθνικότητα ή τίν προάσπισι τών ίδιων μεταφυσικών άνησυχιών ή τίν ήθικη ή τίν άξιοσπρέπεια ή τίς άρχές που όφείλουν νά όρίζουν τί ζωή, αλλά σηματοδοτεϊ τίν έκκίνηση τής ύπαρξης που άποτελεϊ τίν καταστατακή προοπτική τής ζωής. Ή θρησκεία λειτουργει λυτρωτικά ως φορέας άποδοχής καί συντροφικότητας, ως μηχανισμός ένταξης, ως πρωταρχική δυνατότητα κοινωνικοποίησης. Ή πίστι στον Θεό, ή προσήλωσι στην παράδοσι του λαού, ή αγάπη για τον τόπο, ή έθνική συνειδητότητα, ό υγιής πατριωτισμός είναι τά χαρακτηριστικά τής «μαγείας» του Παπαδιαμάντη (Ελύτης). Μιά «μαγεία» που είναι διαποτισμένη από τίν αιώνια αναζήτηση τής παιδικότητάς του. «Προμαχόνα αντίστασης» καί «τροφό» χαρακτηρίζει τον Παπαδιαμάντη ό Έλύτης, που σαν άλλος Ίωάννης Βαπτιστής δείχνει μέ τό χέρι τό παπαδιαμαντικό έργο που άπαντάει στους φόβους καί τίς έγνοιες μας!

Μακριά από τό σύστημα αλλά κοντά στον άνθρωπο, στή φύσι, στον Θεό! Μόνος, γιατί έτσι του άρεσε! Γύρισε τίν πλάτη στον κόσμο τής δικής του έποχής, στο χριμα, τί δημοσιότητα, τί μάταιη δόξα. Ήταν ή κραυγή αγωνίας στην τερατογονία τής προόδου. «Μνημείο ταπεινότητας», όδοδείκτης του Έλύτη. «Ή ποιητική νοημοσύνη του διατρέχει τίς σελίδες του, συνεγείρει καί μαγνητίζει τίς λέξεις, τίς ύποχρεώνει νά συναντηθούν σέ μιά φράσι, όπως ό άέρας τά λουλούδια σέ έναν άγρό. Παράξενη Έλευθερία! (ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ «Το οικόπεδο μέ τίς Τσουκνίδες»).

Μεγάλος άνθρωπος που κράτησε τον πόνο στο σωστό του ύψος. Άγνωστας τον αιώνα τής καλπάζουσας έξυπνάδας.

Ό άνοξειδωτος, σύμφωνα μέ τον Ν. Καρούζο. Ό άκατανόητος ιεροφάντης καί μυστικός, ό ψάλτης τής όρθοδοξίας, ό άμύπητος, ό περιούσιος Παπαδιαμάντης που μέ τά πασχάλινά του διηγήματα συνθέτει κυρίως νοσταλγικές εικόνες από τό νησί του, τί Σκιάθο. Μας μεταφέρει σέ άνοιξιάτικες έξοχές μέ έρημικά έξωκλήσια όπου αγαθοί ποιμένες καί ψαράδες περιμένουν τον ιερέα νά φέρει τό φως καί τό έορταστικό μήνυμα τής Άνάστασης. Άκούμε ψαλμωδίες από τά χείλη άγνων ανθρώπων νά αναμειγνύονται μέ τον ήχο τών κυμάτων σέ άπόμερα άκρογιάλια. Νεαρές κοπέλες καί γυναϊκες μέ γιορτινά ρούχα νά ανάβουν τίς πασχάλινές λαμπάδες, παιδιά νά τσουγκρίζουν κόκκινα αυγά. Ύποδεχόμαστε νοερά τους ξενητεμένους που έπιστρέφουν στο νησί για νά γιορτάσουν τίν Άνάστασι. Καθόμαστε μέ τους ήρωες στο γιορτινό τραπέζι τής Λαμπρής.

«Στό σεπτό νησί τής Σκιάθου που γινε ναός που έγεννήθηκε κι έχάθη ένας ταπεινός θεός, ό Θεός τής» θά πει χαρακτηριστικά στο «Προσκύνημα» ό Μ. Λουντέμης.

Δέν εἶναι ὅμως ὅλα τα πασχαλινά διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀνοιξιάτικα, φωτεινά καί χαρούμενα. Σέ ἀρκετά ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι σκοτεινή, οἱ ἥρωες δυστυχεῖς καί θλιμμένοι, παραδαρμένοι, πονεμένοι ἀπό τά χτυπήματα τῆς μοίρας, ἀνθρώποι μοιραῖοι, πού ζοῦν τί δική τους Μεγάλῃ Ἑβδομάδα. Ἄνθρωποι πού ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου δέν μπορεῖ νά δώσει ἐλπίδα στή μονητή ζωή τους. Ἁγία Ὀδύνη! Ὁ Παπαδιαμάντης, ἐγκόσμιος ἀλλά καί ἀσκητικός, ἀγκαλιάζει ὅλους τούς ἀνθρώπους μέ στοργή καί ἀγάπη. Δέν ἀμνηστεύει τά ἐλαττώματά τους, ἀλλά τά βλέπει μέσα σέ ὅλη τήν προοπτική τῆς προσωπικότητάς τους, τά ἀφίνει στήν πρόνοια, τό ἔλεος καί τήν Κρίσις τοῦ Χριστοῦ. Δέν ἀποσπᾷ ἀνθρωποκεντρικά καί αὐτάρεσκα τήν κρίσις ἀπό τόν Χριστό. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιμένει στήν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ μέ ἰλαρότητα, φυσικότητα καί πολλή ὁμορφιά. Στήν «Ἐξοχική Λαμπρή» ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι ὅλοι εἴμαστε ἁμαρτωλοὶ καί ὅλοι ἔχουμε τήν ἀνάγκη τοῦ ἐλέους καί τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ Θεοῦ. Μόνον ὁ Θεός εἶναι καθαρός. Καί μέ τήν ἀπόλυτη σημασία τῆς λέξεως ΑΓΙΟΣ («Ἐρωτας στά χιόνια», «Χωρίς Στεφάνι»). Ὁ Παπαδιαμάντης βλέπει τόν κόσμο μέ φιλανθρωπία, ἀρχοντική ἀγάπη, τρυφερότητα, εὐαισθησία πού προέρχεται ἀπό τήν ὀρθόδοξη αὐτομεμψία! Εἶναι μεγάλη ἡ πνευματική του ὁμορφιά καί ἡ προοπτική του μέσα ἀπό τήν ὁποία παρατηρεῖ τήν κοινωνία. Μέ τά γραφτά του «ἀγάλλεται ἡ Σιών» «Σκιρτᾷ κρυφά ἡ Ἑλλάδα», θά πεῖ ὁ Ἄγγελος Σικελιανός. Ἐπιμένει στήν Ἀνάστασις, ἀντιμετωπίζει τήν πτώση, τήν ἀστοχία μέ συμπάθεια, τονίζει τήν μετάνοια, τό ὀρθόδοξο ἦθος. Ὅλη του ἡ ζωή δεμένη μέ τί θρησκεία, ὅλη του ἡ ζωή εὐλαβείας ἐπίχρισμα!

Ἡ ψαλτική ἀποτέλεσε τό σπουδαιότερο πεδίο τῆς κοινωνικῆς του ζωῆς. Εὐαγγελίζεται τήν ἀνώτερη ἀνόθευτη ἀνθρωπιά πού ἦταν ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἔξω ἀπό τί σφαῖρα τῆς νοσταλγίας. Γιατί ἡ νοσταλγία τοῦ Παπαδιαμάντη ἐνσταλάζει κάτι θρησκευτικό.

Ἡ αἰσθητική του ἔκφραση ἀνταγωνίζεται παθητικότητας καί τρυφερότητα τί δυναμική του νοήματός του στήν ἀναστάσιμη δοκιμή του μέ τόν τίτλο «ΠΑΣΧΑ» τοῦ 1888 στήν «ΕΦΗΜΕΡΙΣ». Σταχυολογῶ: «Ἀναστάσεως ἡμέρα λαμπρυνθῶμεν λαοί! Εὐφροσύνη, ἀγαλλίασις, Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος, λευκότης, λάμψις, Πάσχα. Ἡ Ἐκκλησία εἰς τήν μεγάλην εὐωχίαν τῆς Ἀναστάσεως προσκαλεῖ πάντας, παρόντας καί ἀπόντας, νηστεύσαντας καί μὴ νηστεύσαντας, πιστούς καί ἀπίστους, καί τούς φέροντας ἔνδυμα γάμου, καί τούς ἀγοραῖον περιβαλλομένους ἱμάτιον. Ὡ μέθη τῆς Νύμφης ἐπὶ τῇ ἀνακτίσει τοῦ Νυμφίου! Ὡ μέθη τρισάγια καί ἀνερμήνευτος!».

Συνδέει ἀδιάσπαστα τὴν Ἀνάστασιν μέ τὴν Ἀγάπην σέ σημείον πού ἡ Ἀνάστασις ἀνασταίνει τὴν ἀγάπην. Ὅπου βιώνεται ἡ ἀγάπη, μυστικά βιώνεται καί ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. «Τό ἔαρ συνορτάζει μετὰ τῆς Ἐκκλησίας». Τά ῥόδα διηγοῦνται τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου. Ἡ ἀνοιξὶς ὡς ἄλλη μυροφόρος κηρύττει ὅτι «ἐώρακε τόν Κύριον». Ὁ Κύριος ἀνέστη ζωὴν τοῖς ἐν τοῖς μνήμασιν χαρισάμενος. Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ἅς χαρίσει ζωὴν Ζωῆς! ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ! Τό φίλημα, τό σύμβολο τῆς ἀγάπης. Γιατί ἀγάπη χωρίς φίλημα εἶναι ἄνθος ἄνευ ἀρώματος. Στόν ἑλληνικό χῶρον ὁ ἑορτασμός τοῦ ΠΑΣΧΑ εἶναι τέτοιος πού ἐκεῖ καί ἄκων τίς καθίσταται χριστιανός καί ἑορτάζει τὴν Ἀνάστασιν καί τὴν Ἀγάπην. Ὁ Χριστός καί ἡ πατρις συναντῶνται ἐν αὐτῷ ἰσοπαθεῖς καί ἰσόθεοι. Καί ὅταν λέγη ἀγάπη ὁ ἑλληνικός λαός ἐκφωνεῖ τὴν γλυκύτατη τῶν λέξεων τονιζομένη ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καί ἀνακηρυσσομένη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀποστόλου ΠΑΥΛΟΥ πού τό κατ' ἐξοχὴν περιπαθές καί ἐγκάρδιον ῥῆμα δι' οὗ ἐκφράζει πᾶσαν στοργὴν καί πάντα ἔρωτα καί πᾶσαν ἀφοσίωσιν «Μεγαλειῶδες πανόραμα!».

Οἱ ἥρωες του, παράτολμοι, ἀντέχουν τίς κακοτοπιές. Παρακολουθοῦμε τό ἀλληλένδετο τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης καί τῆς θρησκευτικῆς ἀξιοπιστίας πού λειτουργοῦν ὡς βασικοὶ μοχλοὶ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Οἱ προθέσεις τους κρύβονται στή βαθύτερη ἀγνόητα. Ἡ ἀνθρώπινη ἀποφασιστικότητα τῆς πίστεως καί τῆς βοήθειας ἦταν ἀδύνατο νά προδοθεῖ. Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό ἄρωμα τῶν ἀνθρώπων τῆς φύσεως πού κινούμενοι ἀποκλειστικά ἀπὸ τὰ θέλητρα τῆς προσωπικῆς ὀπτικῆς εἶναι ἱκανοὶ νά ἀφηγηθοῦν τὰ πάντα χωρίς ἐκλογικεύσεις καί χωρίς ὑστεροβουλίες. Εἶναι τό ἄρωμα τῶν ἀνθρώπων πού ὁ Παπαδιαμάντης δέν θά ξεπεράσει ποτέ.

Ἡ συμμετοχὴ στά τελετουργικά δέν στηρίζεται ποτέ στόν φόβον τῆς αἰωρούμενης ἁμαρτίας ἢ τῆς ἀπειλῆς ἢ τῆς ἀπόρριψης. Εἶναι ταυτόσημη μέ τὴν οικειοθελῆ συμμετοχὴ στή συλλογικὴ χαρὰ, κι αὐτό ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἐξιδανίκευσιν. Γιατί ἡ ἐξιδανίκευσιν κρύβει νομοτελειακά κάτι ψεύτικο μέσα της, ἐνῶ οἱ ἥρωες τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἀπολύτως αὐθεντικοὶ χαρακτήρες, ἀφοῦ δέν κρύβουν οὔτε τίς ἀδυναμίες οὔτε τίς ἑχθρες οὔτε τίς στρεβλές τους ἀντιλήψεις, ἀπόρροια τοῦ κοινωνικοῦ συντηρητισμοῦ καί τῶν δεισιδαιμονιῶν τῆς ἐποχῆς. Ἡ θρησκευτικὴ κατάνυξις τῆς Ἀνάστασης, τό τελετουργικόν, ἡ συμμετοχὴ, ἡ ἐπιστροφὴ στὴν κοινωσίαν. Ἡ θρησκεία ὡς δεσμός καί διαμεσολαβητικός κρίκος τῶν ἀνθρώπων σηματοδοτεῖ τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητα, τὴν κοινωνικὴ ταυτότητα τῶν ἀνθρώπων πού ἀποτελοῦν σύνολο καί λειτουργοῦν ὡς σύνολο. Ἡ θρησκεία ὡς δόγμα περνᾷ σέ δεύτερην μοῖρα, αὐτό πού προέχει

είναι ο κοινωνικός της ρόλος. Όλα ματαιώνονται μπροστά στην απαράβατη ισότητα που αποδίδεται ως έσχατη μοιρασιά. «Άληθώς Άνέστη, βρέ δέν είμαι αλβάνιστος» («Αλβάνιστος»). Η θρησκευτική συμμετοχή αποτελεί συμμετοχή στο κοινωνικό γίνεσθαι και δέν έχει σχέση μέ έμμονές θρησκευτικής άνωτερότητας ούτε μέ τήν έκκλησιαστική αυστηρότητα. Ο σεβασμός προς τίς θρησκευτικές τελετουργίες ταυτίζεται μέ τόν σεβασμό τών συνανθρώπων. Τήν άσέβεια δέν μπορεί ο Παπαδιαμάντης νά τί δεχτεί. Η βαθύτερη παπαδιαμαντική θρησκευτικότητα σχετίζεται μέ τήν αισθητική της τελετουργίας και τήν ένωτική της δύναμη παρά μέ τήν πεποίθηση τής κατήχησης.

Περισσότερο άπ' ότιδήποτε άλλο ο Παπαδιαμάντης αγάπησε τούς ανθρώπους μέ τόν δικό του ιδιόρρυθμο και άπόμακρο τρόπο. Κι αυτό που πρωτίστως τόν ένδιαφέρει είναι ή άναπαράσταση τής ζωής, δηλαδή ή άνόθευτη μεταφορά τών ανθρώπινων εικόνων. Γι' αυτό δέν διστάζει νά μεταφέρει και συνήθειες παγανιστικές (οί Μάγισσες). Ο Παπαδιαμάντης έστιάζει στην τραγωδία, στον μάταιο θάνατο. Ο παγανισμός δέν άφορᾶ καθόλου τόν Παπαδιαμάντη ως θρησκευτικό παράπτωμα παρά ως άφορητή τής άναίτιας τραγωδίας. Τό τραγικό στοιχείο τής ύπαρξης ύπάρχει μέσα μας. Η άπεραντοςύνη του φόβου έκδηλώνεται ως άυτοσυντήρηση.

Πώς νά προσεγγίσει κανείς τήν καλλιτεχνική ιδιομορφία του Παπαδιαμάντη. Τήν είρωνική άμφισβησία της, που είναι ή τέχνη και ή ζωή στην όλότητά της. Έμεις οί άναγνώστες παρακολουθοῦμε «έναν διάλογο μέ τούς αιώνες που έρχονται άπό τό μέλλον». Τό παπαδιαμαντικό έργο είναι οικουμενικό και δέν περιορίζεται άπό σύνορα. Η νοσταλγική άνάγνωση είναι παγίδα, είναι σά νά μιλά για έναν κόσμο που δέν ύπάρχει, που βούλιαξε σάν τήν «Άτλαντίδα» και ή έπίκληση στην παράδοση είναι έθελουφλία. Ο Παπαδιαμάντης μυθιστοριοποιεί τί μυθολογία και πετυχαίνει τήν άρμονική σύζευξη έλληνισμού και χριστιανισμού. Όσο κι αν ο μικρόκοσμος τής Σκιάθου ή τής φτωχογειτονίας τής Άθήνας δίνει τήν ΑΦΟΡΜΗ, ο Παπαδιαμάντης τήν ΑΙΤΙΑ τήν έχει άπό τόν κόσμο και τά προβλήματα του, αιώνια και παγκόσμια.

«Μέ τό νά ζητάμε νά γίνει γνωστός ο Παπαδιαμάντης σ' όλον τόν κόσμο σημαίνει νά γίνει άξιος αυτός ο κόσμος νά δεχτεί τόν Παπαδιαμάντη» (Οδυσσεάς Έλύτης).

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΟΝ «ΠΕΘΑΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ-ΓΑΒΡΙΗΛ ΠΕΝΤΖΙΚΗ

Ὁ θάνατος, κατά τον Κάλλιστο Ware¹, εἶναι «μιά βαθιά ἀνωμαλία, εἶναι τραγικός καί θηριώδης». Φέρνει ὑπαρξιακή θλίψη σέ μᾶς καί ὀδύνη στους συγγενεῖς, στους φίλους καί στους ἀγαπημένους μας. Ἐνώπιόν του κυριευόμαστε ἀπό ἓνα αἶσθημα ἐρήμωσης, ἔντονου πόνου καί τρόμου, διότι ὅπως λέει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «φόβου γέμει πολλοῦ» καί εἶναι «τῆς Θεοῦ σοφίας μέγιστον μυστήριον». Καί στή νεκρώσιμη ἀκολουθία ψάλλουμε «ὄντως φοβερώτατον τό τοῦ θανάτου μυστήριον».

Σέ μιά τοιχογραφία τοῦ 16ου αἰώνα στή Μονή Βαρλαάμ² στά Μετέωρα παριστάνεται ὁ Ὅσιος Σισσώης μπροστά στον ἐντός τοῦ τάφου σκελετό τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ν' ἀπορεῖ καί νά ἐξίσταται λέγοντας «Ὁρῶν σέ τάφε, δειλιῶ σου τίν θείαν καί καρδιοστάλακτον δάκρυον χέω, χρέος τό κοινόφλητον εἰς νοῦν λαμβάνω. Πῶς οὖν μέλλων διελθεῖν πέρας τοιούτων; Αἶ, αἶ, θάνατε, τίς δύναται φυγεῖν σε;».

Σ' αὐτό τό ἐρώτημα ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης, μέ τό δεύτερο ἐκτενές πεζογράφημά του πού ἔχει τίτλο «Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση»³, ἀποπειροᾶται νά δώσει τή δική του ἀπάντηση, κάνοντας τίν ἀγωνία, τό φόβο, τίν ἐλπίδα καί τά πάθη τῆς ψυχῆς τοῦ λογοτεχνία. Μέσα ἀπό τίν τέχνη τοῦ λόγου, μιμούμενος τούς ποιητές, ἀναζητᾶ νά βρεῖ ἐκεῖνο τό νόημα τῆς ζωῆς πού κρύβεται στή φθορά, τίν σίψη, τόν θάνατο, στό ἀναίτιο φυσικό κακό, τό κακό πού μᾶς κάνουν οἱ ἄλλοι, τό κακό πού κάνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι στον ἑαυτό μας, στά γύρω μας πράγματα καί στους ἄλλους τούς κοντινοῦς μας, τούς πρῖν ἀπό μᾶς

¹ Περιοδικό «Σύναξι» τεύχος 49, σελ. 25.

² *Θάνατος, Ἀνάσταση καί αἰώνια ζωή*, ἔκδ. «Ἐτομασία», Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου, Καρέας 2002.

³ Ν. Γ. Πεντζίκη, *Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Ἀθήνα 1987.

καί ὄσους θά ἔρθουν μετά ἀπό μας. Μιάς ἀτομικῆς ζωῆς πού ἔχει τό μερτικό της, τί “μοῖρα” της μέσα στό καθολικό φαινόμενο τῆς ζωῆς σπὴν ὅποια ἀνοίγεται σαν ταξιδευτής, μέ μιὰ εὐαισθησία καταπληκτική, ἐνῶ ἀπό τὴν ἄλλη ὑποχρεώνεται ν’ ἀντέξει στίς βαθύτερες ἐκσκαφές πού πραγματοποιοῖ στό ὑπέδαφος τῶν αἰώνων, ἀπό κτίσεως κόσμου, μέ τὴν ὀξύτητα μιᾶς ἐν-λόγῳ ἀναδυόμενης λογικῆς πού ἔχει γιὰ σκοπὸ καὶ ἔργο τῆς τί θεμελίωση ἑνὸς κόσμου πού νά μὴν εἶναι μόνο δικός του κόσμος.

«Ο πεθαμένος καὶ ἡ Ἀνάσταση» ἔρχεται ὡς συνέχεια μιᾶς προηγούμενης ρεαλιστικῆς νουβέλας, τῆς ὁποίας ὁ ἥρωας Ἀνδρέας Δημακούδης αὐτοκτονεῖ ἀπὸ ἔρωτα, καὶ τῆς ὁποίας τό πραγματολογικό ὑποβαθρο βρίσκεται σπὴν αὐτοκτονία τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Μιλτιάδη-Σαράντη Πεντζίκη, πού πρέπει νά τὸν ἐπηρέασε πολὺ. Γράφει: «Δέν πρέπει ν’ ἀφήσω μέσα στό χῶμα τὸν νέο πού αὐτοκτόνησε, νά τὸν ξεχάσω ὅπως ξεχνιούνται ὅλα ὅσα παρασέρνει τό ρεῦμα τοῦ χρόνου. Πρέπει νά γεφυρώσω τό μεγάλο χάσμα πού ἡ προσωρινή μας ἀντίληψη ἀνοίγει ἀνάμεσα στὸν καθημερινὸ βίῳ καὶ στό θάνατο, χωρίζοντας τὸν ζωντανὸ ἀπὸ τὸν πεθαμένο. Πρέπει, τό καταλαβαίνω ὡς χρέος μου, ὁ νέος πού πέθανε νά θελήσω ν’ ἀναστῆθῆι, γιατί ἄλλιῶς ἡ ζωὴ μένει ἀδικαιολόγητη»⁴.

Ἐπωμιζόμενος τὴν εὐθύνη τῆς ἀνάστασός του ὁ συγγραφέας, ὡς ἀφηγητής, ὀραματίζεται καὶ προσπαθεῖ νά σκηνοθετήσῃ τὸν θάνατο τοῦ ἥρωα, δοκιμάζοντας μιὰ πλειάδα ἐκδοχῶν, ἀπὸ τό σύνολο τῶν ὁποίων προβάλλει ἡ διήγηση μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πού ζητᾶ νά συνθέσῃ μιὰ ζωὴ πού εἶναι σκόρπια καὶ διαχυμένη μέσα στίς ἐντυπώσεις τῶν σχέσεων πού συνδέουν τὸν ἥρωα - πού εἶναι τό *alter ego* τοῦ ἀφηγητῆ- μέ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα πού τὸν περιβάλλουν. Ἐπιθυμεῖ καὶ προσπαθεῖ νά τῆς προσδώσῃ ἕνα “σχῆμα” ἐντὸς του ὁποίου οἱ διάσπαρτες ἐντυπώσεις, πού μέ τί μορφή σκέψεων τίς προσλαμβάνει ὡς ἀνακλόμενες εἰκόνες πάνω στὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα μέ τὰ ὅποια ἔρχεται σέ σχέση, θά ἀποκτήσουν ἕνα ἐνοποιητικό κέντρο.

Αὐτὸ ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸν ὀδηγεῖ σέ μιὰ ἐγωκεντρικὴ θέαση τοῦ κόσμου ἐντὸς τῆς ὁποίας τό δίκαιό της ἀτομικῆς ὑπαρξῆς, πού εἶναι μιὰ ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἄλλες, εὐκόλα ξεστρατίζει σέ ἰδιοτελές δικαίωμα. Ἔτσι μειώνεται τό μέγεθος τοῦ κόσμου πού ζητᾶ ὁ ἴδιος ν’ ἀγκαλιάσῃ. Μέσα του ὑπάρχει μιὰ ἀκατανίκητη ἐπιθυμία, ἕνας διακαιῆς πόθος, ἕνας «καμὸς» θά λέγαμε, πού ζητᾶ σπὴν ἐρωτικὴ ὑπερβαση τοῦ ἑαυτοῦ, τὴν βίωση μιᾶς συνειρσεως μέ τὸν ἀπέναντί του πραγματικό ἄλλο. Κι αὐτὸ τό ἐγγεῖρημά του φαν-

⁴ Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ Ἀνάσταση, σελ. 71.

τάξει αδύνατο, όσο ανάμεσα σ'αυτόν και τόν άλλο παραμένουν ἐν διαχύσει οἱ ἐντυπώσεις τῶν σχέσεων του μέ τά πράγματα καί τά πρόσωπα πού περιλαμβάνονται ανάμεσα στους περικλειστούς ἑαυτούς, γιά ὅσο αὐτοί βρίσκονται ἀσφαλισμένοι στή σωματολογική ἀτομικότητα.

Γράφει: «κάθισα ν'ἀρχίσω ἕνα μυθιστόρημα, (...) ἐξιστόρηση τῶν σχέσεων τοῦ ἑαυτοῦ μου μέ πρόσωπα καί πράγματα.. Φαντάστηκα ἕναν νέο νά στέκει στό παράθυρο μιᾶς κάμαρης καί νά βλέπει ἀντίκρου, πέρα ἀπό τόν κήπο μέ τά δέντρα καί τά λουλούδια, τό παράθυρο μιᾶς κοπέλας. Ὀνειροπολεῖ νά συνδεθεῖ μαζί της κάτω ἀπό μιᾶ στέγη ἀσφαλῆ. Εὐτυχία. Ὁ νέος δέν ἐκφράζεται, δέν ἐκδηλώνεται. Ξέρει πόσο ἀπίθανο εἶναι τό πράγμα»⁵.

Στή λογοτεχνική πράξη, ὁ κόσμος πού ἀφηγηματικά μας παρουσιάζει ὁ Πεντζίκης, εἶναι ἕνας μεταπτωτικός κόσμος («ἐρευνῶ μέσα στό πνεῦμα τῆς ἁμαρτίας», θά μᾶς πεῖ) πού ἀρθρώνεται σέ τρία ἐπίπεδα. Συναρθρώνονται σέ μία ὁλότητα κάτω ἀπό τήν ἐνοποιό δύναμη τῆς ἀνθρώπινης νόησης πού κυριαρχεῖται ἀπό ἕνα σαρκικό φρόνημα⁶. Στήν ἀφήγησή του συμβολική ἐπιτομή αὐτοῦ τοῦ τριεπίπεδου κόσμου, ὅπως καί τοῦ τρισυπόστατου ἀνθρώπου, εἶναι τό σπίτι τοῦ νέου πού συγκροτεῖται ἀπό ἕνα ἡμιυπόγειο καί δύο πατώματα. Γι' αὐτό καί καταπιάνεται μέ τήν λεπτομερῆ περιγραφή γιατί «καταλαβαίνω τό βᾶρος πού ἄσκει τό σπίτι στήν ἐν γένει στάση του». Στή σκέψη τοῦ Πεντζίκη ἔχουμε τήν παρακάτω συμβολική διάταξη:

Σπίτι- Κόσμος - ἄνθρωπος
 Ἡμιυπόγειο-κάτω κόσμος/ἄιδης-σῶμα
 α' πάτωμα-καθημερινός κόσμος τῶν βιολογικά ζωντανῶν ἀνθρώπων-ψυχή
 β' πάτωμα-Ἄνω κόσμος/οὐρανός/κατοικία τῶν θεῶν καί τῶν μακαρίων ἀνθρώπων-πνεῦμα

Ἐπιπλέον ὁ κόσμος τῶν βιολογικῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων διατάσσεται κι αὐτός σε τρία περιελισσόμενα μεταξύ τους ἐπίπεδα. Ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ὕλικῶν σωμάτων καί τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐντός του ὁποῖου ἐκτυλίσσεται

⁵ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 7.

⁶ Θάνατος, Ἀνάσταση, Αἰώνια Ζωή, ὁ.π.: Σύμφωνα μέ μιᾶ περιεκτική φράση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσης «Τό φρόνημα τῆς σαρκός», εἶναι τά «πρόσκαιρα φύλλα τῆς ὕλικῆς ταύτης ζωῆς ἄπερ τῶν ἰδίων καί λαμπρῶν ἐνδυμάτων γυμνωθέντες, κακῶς ἑαυτοῖς συνεράσαμεν», καί προσδιορίζει τά «φύλλα τῆς ὕλικῆς ζωῆς» λέγοντας πῶς εἶναι οἱ τρυφές, οἱ ἐφήμερες δόξες καί τιμές, ἡ ἡδονή, ὁ θυμός, ἡ γαστραμαγία, ἡ ἀπληστία καί τά ὅμοια.

ή ζωή στά πλαίσια του φυσικού νόμου - τής ανάγκης που οδηγεί τά πράγματα από τήν γέννηση, στήν ανάπτυξη, στήν φθορά, τόν θάνατο (τήν εκμιδένιση κάθε φυσικού σχήματος στά έξ ὧν συνετέθη φυσικά στοιχεία) καί από ἐκεί στήν αναγέννησί τους κατά τόν δεδομένο λόγο του κάθε είδους σύμφωνα μέ τήν οὐσία του, δηλαδή τόν τρόπο μετοχῆς στό «εἶναι» του κόσμου, ἔχοντας ὅλα ἐκεῖνα τά γνωρίσματα (δεδομένους λόγους) που κάνουν τό κάθε ζῶο νά εἶναι συγκεκριμένο ζῶο, ἄνθρωπο, ἄλογο, γάτα... καί τόν κάθε ἄνθρωπο συγκεκριμένο ἄνθρωπο κ.ο.κ. ... τό κάθε φυτό νά εἶναι συγκεκριμένο φυτό, δέντρο, θάμνος, τριαντάφυλλο, κρίνος...καί τό κάθε δέντρο νά εἶναι μυλιά, ἐλιά κ.ο.κ χάρη στήν ἀναπαραγωγική καί γονιμοποιό δύναμη (ἐρωτική ἔλξη τής φύσης)⁷.

Υπάρχει ὁ κόσμος τῶν ὑλικῶν πραγμάτων που ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ μέσα ἀπό τήν πρόσληψη καί τήν μεταποίηση τής ἀντικείμενης φύσης, σέ ἐργαλεῖο, ἔνδυμα, κατασκευαστικές τεχνικές, σέ λόγο-γλώσσα τέχνης (ζωγραφικῆς, μουσικῆς, γλυπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς, πολεοδομίας) σημαντικῶν αἰσθημάτων, ἐμπειριῶν κοινωνίας καί ἐρμηνείας τής πραγματικότητας στά πλαίσια που προδιαγράφει ἡ εἰκόνα που ἔχει γιά τόν ἑαυτό του ὁ δημιουργῶν αὐτά ἄνθρωπος καί τήν θέση του στόν κόσμο. Ὁ κόσμος αὐτοῦ του ἐπιπέδου που συγκροτεῖται ὡς «σῶμα» συγκεκριμένου πολιτισμοῦ, συντίθεται καί ἀποσυντίθεται στή σχέση του μέ τόν ἄνθρωπο τό δημιουργό του, καθώς ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἴδιος φορέας συγκεκριμένων ἀναγκῶν, ἀλλά καί ἐπιθυμιῶν, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἀνυπότακτες στήν ἐρμηνευτική μιᾶς φυσικῆς νομοτέλειας⁸.

Τέλος, ὑπάρχει καί ὁ κόσμος τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων που ἀναφύονται μέσα στήν σχέση του ἀνθρώπου μέ τόν συνάνθρωπο καί τά πράγματα τῶν δύο προηγούμενων ἐπιπέδων. Στά συναισθήματα οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται ὡς (λογικά) ὑποκείμενα, ἱκανά νά συνδέονται ἢ ν' ἀποσυνδέονται μέ τόν πολιτισμικό τόπο του ἄλλου⁹.

Κατά τόν Σ.Δ. Γουνελά¹⁰ ἡ εἰκόνα που ἀναδύεται ἀπό τήν τέχνη του Πεντζίκη γιά τόν κόσμο μας στήν διάταξή του ὡς ὁλότητα, εἶναι μιά εἰκόνα ρευστότητας, ὅπου το «γίγνεσθαι» ὡς μιά συνεχῆ παρουσία που εἰσβάλλει στό τριεπίπεδο παρόν, ἀποτελεῖ τήν **ἐπίφραση**, ἡ ὁποία πίσω της καί μέσα της

⁷ Χρ. Γιανναρᾶς *Ὀντολογία τής Σχέσης*, ἔκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 2002, σελ. 93-95.

⁸ Γιανναρᾶς, ὁ.π., σελ. 97.

⁹ Lacan, *Le Séminaire XI*, Iseuilu, Paris 1973, σελ. 180-181.

¹⁰ Ἐφρημ. Καθημερινή, περιοδικό ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, «Αφιέρωμα στόν Ν.Γ. Πεντζίκη», Κυριακή 2.3.1997.

κρύβει κάτι τό ουσιαστικές, πού κάνει τόν κόσμο μας νά «εἶναι» καί νά ὑπάρχει ὡς νόημα. Ὅμως αὐτός ὁ νοηματικά σηματοδοτημένος κόσμος παραμένει ἀπροσδιόριστος. Τήν ὑπαρξή του, ὅπως ἀφάνει νά ἐννοηθεῖ ὁ Πετζίκης, μπορούμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε μόνο ἐνορατικά, καί ὡς ἀπουσία, γιατί ὅ,τι δέν μπορούμε νά προσδιορίσουμε, εἶναι τόσο παντοῦ καί τά «πάντα πληροῦν» ὅσο καί τό κενό πού ἐπιτρέπει στά πράγματα νά «εἶναι».

Προκειμένου ὁ Πετζίκης νά ἀποδώσει τό δισυπόστατο τῆς ὑπαρξης αὐτοῦ του κόσμου, ὅταν ἀναφέρεται στόν κόσμο πού ὑπάρχει ὡς ἐπίφαση καταφεύγει σέ λεπτομερεῖς περιγραφές καί ἐξονυχιστικές κατονομασίες φυτῶν, ζώων, φαινομένων καί ἀπαριθμήσεις ἐπιθέτων καί ὀνομάτων. «Αφί, ὄρατή ἔννοια, ὕλη, νόση, εἰκῶν, εἰκόνιση, εἰκόνισμα... Καταφύγιο ζητῶ. Ἔσχατος, ταπεινός, φάγγαλος, τραχύτριχος, γαουτίνης... Ἄπ' ἔξω θύελλα, κεραυνοί, νεροποντή, ἀσάφεια στίς γνῶμες, στή φαντασία, μοιραῖο διάταγμα, διαταγή... Καθώς χτένιζες τά μαλλιά σου Ἀφροδίτη. Βέτη, εὐφορβία, σφαιρωτή, σφαιροφόρα, μικρή ἐλιά φουντωμένη, ἀμυγδαλωτή, στενόφυλλη, μικρόφυλλη, μικροάνθη, μικρόκαρπη, συσφιγμένη... Εἶμαι ἐρωδῖος, ἀτρίπλαξ, ρούμης, ὀποπτάναξ, ἐλίχρυσος, σπαθιωτός, λογχωτός, ταρτονράιος. Φρύνος, ὄξυς»¹¹.

Ἀναφερόμενος στόν κόσμο ὡς νόημα καί ὡς ὀλότητα ἀπροσδιόριστη πού βρίσκεται πέραν κάθε λογικοῦ ἐλέγχου, ὁ Πεντζίκης καταφεύγει ἀφενός στήν ἱερή κοσμολογία¹², ξαναδίδοντας στήν φύση τόν ἱερό χαρακτήρα της, καί ἀφετέρου ἀντιμετωπίζει τά πρόσωπα τοῦ ἥρωα καί τοῦ ἀφηγητῆ ὡς ἀνώνυμα καί χωρίς συγκεκριμένη ταυτότητα, μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἀφηγητής ἄλλοῦ νά ταυτίζεται μέ τόν ἥρωα, καί ἄλλοῦ νά διαφοροποιεῖται ἀπ' αὐτόν, σέ μιᾶ συνεχῆ ἐναλλαγῆ, ὅπου τά μεταξύ τους ὄρια παραμένουν ρευστά καί ἀπροσδιόριστα. Ἡρωας καί ἀφηγητής κινῶνται σφιχταγκαλιασμένοι σ' ἓνα παθιασμένο λατινοαμερικάνικο «τάνγκο», προσεγγίζοντας τά ὄρια τῆς ταυτότητας καί τῆς ἑτερότητας (διαφορᾶς), συνεπαρμένοι ἀπό τίς μή λογικά ἐλεγχόμενες δυνάμεις τῆς φιλοτητας καί ἐχθρότητας.

Ὅλα αὐτά ἐντυπώνονται στόν ἀναγνώστη, καθώς αὐτός κατακλυζόμενος ἀπό συναισθήματα, συμπάσχει μέσα στά ἀλληλοδιαδεχόμενα στάδια ψυχικῆς εὐφορίας καί κατάθλιψης πού διέρχεται ὁ ἥρωας καθώς καί στίς δημιουργικές σχέσεις καί στίς ἀδυναμίες τοῦ συγγραφέα-ἀφηγητῆ νά βρεῖ διέξοδο στά ἀδιέξοδα πού τοῦ δημιουργοῦνται στήν πρόοδο τῆς συγγραφῆς τοῦ μυθιστορήματος.

¹¹ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 45.

¹² Φίλιππος Σέραντ, Θάνατος καί Ἀνάσταση τῆς ἱερῆς κοσμολογίας, ἐκδ. Ἐν Πλω, Ἀθήνα 2008.

Ἀπ' αὐτό τό ἀγωνιώδες πάλεμα ἦρωα καί ἀφηγητή, ὁ συγγραφέας ἐλπίζει σπὴν ὑπέρβαση αὐτῆς τῆς ναρκισσοειδοῦς σχιζοειδίας, ὅπου ἡ φανέρωση τοῦ ἐντός ἀπαιτεῖ τό θάνατο τοῦ ἄλλου καθὼς καί τὴν ἀνάδειξη τῆς ἰσχυρῆς συνάφειας μεταξύ τῆς φυσικῆς μορφῆς καί τῆς πνευματικῆς μορφῆς, μεταξύ πεπερασμένου καί ἀπείρου, ἀποβλέποντας σπὴν ἀποκατάσταση/ ἀνασυγκρότηση αὐτοῦ τοῦ θρυματισμένου καί ρευστοῦ κόσμου, στὸν ὁποῖο τό ἕνα καί τό αὐτό ὄν ὑπάρχει ταυτόχρονα καί στίς δύο διαστάσεις τοῦ διστυπώστατου κόσμου του.

«Ἡ σκέψη μέ σκόρπισε ἀχρηστο σπὴν ἀνυπαρξία. Ἡ σκέψη δέν εἶναι ἀρχὴ πού ἐπιβάλλεται... Ἡ σκέψη δέν συμποσοῦται σέ μονάδα... Ἡ σκέψη κατέλυσε τὴν ἀρχὴ καί ἐπικαλεῖται τό θάνατο... Τό ἔνστικτο τῆς ζωῆς ζητᾷ μέσα μου διέξοδο. Ἐνα δρόμο γιὰ νά ὑπάρξω ὁλόκληρος μέ ὅλα τα μέλη μου. Ἀποκομίζω συντρίμματα ἐντυπώσεων... κουραστική ποικιλία χωρὶς σχῆμα. Πηλίκια καί ἀτελῆ πολλαπλάσια μονάδας ἀφανέρωτης... Ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς κλονίστηκε. Πορεύομαι τυφλά μέσα σπὴ νύχτα. Δεσμώτης σπὴ δίνη ἀπὸ περιστατικά δέν βρίσκω διέξοδο. Τὰ πόδια μου γονατίζουν. Δέν ξέρω ποιὸς εἶμαι. Προϋπῆρχα; Ὑπάρχω; Θά ὑπάρξω; Παρακάλεσα τὸν ἑαυτό μου νά μοῦ γνωριστεῖ. Ἐγὼ πού μέσα σέ μιὰ κἀμαρη κλειστή ἐνταγιασμένος ὑπόφερα σπὴν ἔρημο, ἀνικανοποίητος, δίχως καμιὰ σχέση, τρομαγμένος ἀπὸ τό σπάσσιμο τοῦ καθρέπτη πού βλεπόμενα δίχως εἶδωλο ν ἀντικρῦζει ἡ στερημένη μου ὄραση, παρακάλεσα γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ νέου πού αὐτοκτόνησε... Πόσο μιὰ καταστροφὴ μπορεῖ νά μᾶς ἐμποδίσει νά δοῦμε. Τί χαρούμενο πού μπορεῖ νά εἶναι ἕνα σπῆτι σπὴ σειρά του, μέ ὅλα του τὰ καλά. Ἔχει μυστικά ὅσα καί ἕνας πύργος παλαιότερα, πού ζοῦσαν τὰ βασιλόπουλα καί οἱ βασιλοπούλες, ὅσα καί ἡ αὐλή ἐνός χωριάτικου σπιτιοῦ ἀπάνω στό βουνό, στό δάσος ἢ κοντὰ σπὴ θάλασσα. Παίρνεις τό χτένι καί ξέρεις ὅτι μπορεῖ νά γίνει δάσος. Ἡ δαχτυλίθρα γίνεται κυρέλι. Ἡ μέλισσα εἶναι μιὰ μεταμορφωμένη ἀδελφοῦλα. Τό ζαρκάδι κρῦβει τὴν πύθιο ὄμορφο... Δέν μπορεῖς εὐκόλα νά σπκώσεις τό τσεκούρι καί νά χτυπήσεις ἕνα δέντρο. Πρέπει πρῶτα νά κάνεις τό σταυρό σου καί νά ρωτήσεις, γιατί ἀλλιῶς μπορεῖς νά πληγώσεις τὸν ἀδελφό σου πού εἶναι κρυμμένος μέσα. Θά τὸν ἀκούσεις νά βογκᾷ, καί τὰ δέντρα εἶναι ἀδέλφια μεταξύ τους καί μαζί σου. Τὴν ὥρα πού, Θεὸς φυλάξοι, πάθεις τίποτα, τό κυπαρισσάκι πού φύτεψε ὁ πατέρας σου τὴν ἴδια ὥρα πού γεννήθηκες μαραίνει τὴν κορφὴ του καί γέρνει. Κι ὅταν πάρεις τὸν καθρέπτη στό χέρι, μπορεῖς νά δεῖς μέσα ὅλο τὸν κόσμο»¹³.

Ὁ Πεντζίκης, μέχρι ὁ νέος νά φθάσει σ' ἐκείνη τὴν ἀνάσταση, ὁπότε καί

¹³ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 75-76.

στὴν ἑτερότητα τοῦ προσώπου ἀναλαμβάνει τὴν ὁλότητα τῆς ὑπαρξης, ὡς ἀκέραιη τρισυπόστατη μονάδα (σῶμα-ψυχὴ-πνεῦμα) σκινοθετεῖ μιά σειρά διαδοχικῶν θανάτων του, πού πραγματοποιοῦνται σέ καθένα ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα πού διαρθρώνεται ὁ κόσμος στὴν κάθετη καὶ τὴν ὀριζόντια ἐκδοχὴ του. Στόν καθένα ἀπ' αὐτούς τοὺς θανάτους ἀντιστοιχεῖ καὶ μιά ἀνάστασις πού τὸν ἀναγεννᾷ μερικῶς σ' ἕνα κάθε φορά ἀνώτερο στάδιο στάδιο συνειδητότητας, μέχρις ὅτου ἀπεκδυθεῖ πλήρως τὸ σαρκικὸ φρόνημα πού τὸν κρατᾷ δέσμιο τοῦ κόσμου πού ὑπάρχει ὡς ἐπίφαισις ἑνός «γίνεσθαι» μέσα στό ἀχανές συνεχές του χωροχρόνου τῆς ἐπιστήμης.

Ναυτολογημένος ἀπὸ τὸν θάνατο ὁ νέος ταξιδεύει στή ζωὴ καὶ «ἡ ψυχὴ του εἶναι γεμάτη θαυμασμὸ γιὰ τὴν ποικιλία τῶν σχημάτων πού βλέπει νὰ ἐκφράζουν τὴν ὑπαρξὴ του». Ἔτσι προχωρώντας ἀπὸ δόξα σέ δόξα «σέ μιά πορεία ἀτέρμιση, ὅπου τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο βρίσκονται σέ ἄμεση σχέση, ὅπως οἱ βαθμίδες τῆς σκάλας τοῦ Ἰακώβ πού ἀπὸ τὴ γῆ ἀνεβάζει στόν οὐρανὸ». Γιὰ τὸ νέο πού ταξιδεύει γυρεύοντας νὰ λάβει τὸ σχῆμα τῆς ἀνάστασης ὁ Πεντζίκης ψάχνει νὰ βρεῖ ἐκεῖνο τὸν τρόπο καὶ ἐκεῖνο τὸν τόπο, ὅπου ὁ ἴδιος καὶ ὁ κόσμος, θὰ εἶναι ἕνας, μοναδικός, ἀδιαίρετος, ἄτρεπτος, ἀσύγχυστος, ἀπαθής. Σκέφτεται τίς λέξεις ἐπιστροφή, ἐπανάληψη, ἀνανέωση, μετενσάρκωση, μετεμύρωσις, μετουσίωση πού τοῦ μαθᾶν οἱ δάσκαλοι τότε πού ἦταν μικρός γιὰ νὰ τίς ἔχει παρηγοριά, ὅταν θὰ ἔφτανε ἡ ὥρα του νὰ δεῖ τὸ μέγα χάσμα πού χωρίζει τὸ ἐδῶ καὶ τώρα, ἀπὸ τὸ κοντινὸ ἐκεῖ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ μακρινὸ ἐπέκεινα, καὶ βρίσκει πῶς δὲν εἶναι οἱ κατάλληλες, δὲν συνταιριάζουν μὲ τὴν πίστιν του.

Γιὰ τὸν Πεντζίκη ἡ λέξις πού θὰ ἐξέφραζε τὴ φιλοσοφία του γιὰ τὸ εἶδος τῆς ἀνάστασης πού ἐπιζητᾷ γιὰ τὸν νέο, τὸν ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος, εἶναι ἡ λέξις «μεταμόρφωση», ἡ μόνη πού θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι συμβατὴ μὲ τὴν πίστιν του στό πρόσωπο τοῦ ἐνανθρωπήσαντα Θεοῦ-Λόγου, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διότι ὁ Πεντζίκης δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ θεολογήσει πάνω στὴν αἰώνια ζωὴ πού ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν γενικὴ ἀνάστασις κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ἀλλὰ τὸν ἀπασχολεῖ ἡ ἀνάστασις πού μπορεῖ νὰ λάβει κανεὶς στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ κόσμου, πού ἀρθρώνεται σέ μιά τριεπίπεδη δισυπόστατη ὁλότητα δηλαδὴ ὡς ἐπίφαισις καὶ ὡς νόημα.

Ἡ μεταμόρφωση, νοούμενη ὡς προσομοίωση μᾶς ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀναστάσεως, πραγματοποιεῖται ὡς μυστηριακὸ γεγονός στόν τόπο τῆς Ἐκκλησίας, νοούμενης ὡς εὐχαριστιακῆς σύναξης τῶν πιστῶν, πού λειτουργεῖ ὡς σῶμα Χριστοῦ, καὶ τῆς ὁποίας κάθε μέλος προσβλέπει στὴν κεφαλὴ τοῦ σώματος, τὸν κορυφαῖο του χοροῦ τῆς, Αὐτόν πού πρῶτος εἰσῆλθε ὡς θεάν-

θρωπος στό Ἱερό πρῖν ἀπό μας καί πρὸς χάρι μας, γενόμενος ἀρχιερέας γιά πάντα στόν αἰῶνα τῶν αἰῶνων, ὅπως ὁ Μελχισεδέκ (Ἐβραίους 13,2).

Γιά τόν Πεντζίκι ἡ Ἐκκλησία σ' αὐτή τήν ἐκδοχή της εἶναι ὁ τόπος ὅπου ἡ ζωὴ ἐνσωματώνει τό θάνατο, κλείνοντας τόν σέ παρένθεση καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο τόν μεταβάλλει σέ θετικό μέγεθος, ἀφοῦ στόν κλειστό, ἄγονο καί ἔρημο χῶρο του, στό ΜΗΔΕΝ τοῦ, προσφέρεται ὡς καύσιμη ὕλη, κάθε ἰδέα, κάθε σκέψη, κάθε ὑλικό καί ἀνθρώπινο δημιούργημα, κάθε αὐτονομημένο ἀτομικό ὑποκειμένο, γιά νά βγεῖ ἀπό κεῖ στήν καθαρότητα πού τοῦ χαρίζει ὄχι τό φῶς πού ἀναλίσκει ἀλλά τό φῶς πού μεταμορφώνει καί ἀγιάζει.

Περνώντας, ὁ νέος ταξιδευτής, τήν πύλη τοῦ ἀγνώστου, «ἐκεῖ πού φυτρώνει ἡ ἀραμιά καί τ' ἀγκάθι τῆς ξηρασίας...» πορεύεται τόν μακρὺ χωρὶς ἐπιστροφή δρόμο, πού περνάει «μέσα ἀπὸ ἀρχαία ἐρείπια, δίπλα σε πεσμένες κολῶνες μέ τούς βγαλμένους σπονδύλους, ἀπὸ καλλιμάρμαρα κτίσματα τῶν ὁποίων τό μάρμαρο λαξεύτηκε στό λατομεῖο τοῦ βουνοῦ καί πλάστηκε σ' ἀνάγλυφες ζωφόρες παραστάσεις». Βαδίζει ἀκολουθώντας «πάνω στήν τέφρα τῶν δαυλῶν πού καταναλώθηκαν χρησιμεύοντας», τίς πατημασιές πού ἄφησαν πίσω τους ἄλλοι πού προηγήθηκαν, ἐλαφροπατώντας «πάνω σε τάφους πού μέσα τους, κάτω ἀπὸ τίς ἐνεπίγραφες πλάκες πού τοὺς σκεπάζουν ἔχουν κρυμμένους θησαυροὺς, νομίσματα, τιμαλφῆ, κοσμήματα, σφραγίδες μέ εἰκονίσεις δόξας παλιᾶς, στολίδια προσφιλῆ στά κατακεῖμενα σώματα μιᾶς περασμένης ζωῆς»¹⁴.

Κάπου ἐκεῖ μετά τήν τελευταία στροφή, στό βάθος τοῦ δρόμου «πάνω στήν τούμπα πού ὑπῆρξε ὁ παλιὸς οἰκισμὸς διακρίνεται θεμελιωμένη ἐπὶ ὄλων των συμβόλων τῆς λατρείας τῆς γῆς, ξεκινώντας ἀπὸ τό δέντρο δάφνη, καί τό μέλι πού ἐπεξεργάζεται στίς κηρύθρες ἡ μέλισσα, θαῦμα τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς, πού λαμποκοπᾷ μέ μύριες ἀποχρώσεις, ἀκτινοβολώντας αἴγλη λαμπρότατη, πλούσια συνέλευση ὄλων καί πάντων ἡ Ἐκκλησία, ἱερό ἱερῶν ὅπου ἄσβεστη φωτιά ἀνάβει. Ἐστία, τόπος εἰρήνης, μαντεῖο, ὅπου ὀρθρινή φωνὴ ἀκούγεται ἀγγελικὴ. Προσδοκία τῆς ἀμοιβῆς τῶν θρῆνων. Παρηγορία στοὺς καημούς»¹⁵.

Ἐδῶ ὁ νέος, ἀφοῦ ἐκδυθεῖ καί τόν τελευταῖο του «δερμάτινο χιτῶνα», θά μπεῖ γυμνὸς στήν κολυμπήθρα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θά βαπτισθεῖ στό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, θά ντυθεῖ μέ νέα «θεοῦ-

¹⁴ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις, σελ. 146-148.

¹⁵ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις, σελ. 148.

φραντη» στολή, θά μωρωθεῖ μέ Μύρο Ἅγιο, λαμβάνοντας μέ τό χρίσμα τό σύνολο τῶν θείων χαρισμάτων καί ὅλα τα ἀξιώματα –ιερατικό, προφητικό, βασιλικό– καί ἔτσι βαπτισμένος, μωρωμένος, τοῦ Θεοῦ παραδομένος, ὁ νέος «ἔχοντας ἀσφαλῆ ἐλπίδα τίν πίστι στό Θεό θά μεταλάβει, γενόμενος μέτοχός τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀλήθειας πού ὁ ἴδιος ὁ Χριστός μᾶς προσέφερε, μέτοχος τῆς θείας εὐχαριστίας, τῆς κοινωνίας μαζί Του, ἡ ὁποία δέν εἶναι διανοητική καί ἰδεολογική, ἀλλά μεταμορφωτική τῆς υπάρξεώς μας, ἀπό τί στιγμή πού Ἐκεῖνος προσλαμβάνεται ἀπό μᾶς ὡς Τροφή, φάρμακο καί Ἀφθαρσία»¹⁶.

Μέ τίν πρόσληψη τοῦ Σώματος καί Αἵματός Του, ὁ νέος, κάνοντας κέντρο τῆς ὑπαρξης του τόν Χριστό, εἰσέρχεται στήν ὁδό τῆς «μετανοίας» καί τόν τρόπο τῆς ἀγάπης, καί ἀποκτᾶ ἐκεῖνο τό σχῆμα πού τόσο ποθοῦσε μέσα ἀπό τίν κοινωνία μέ τό Χριστό. Μέσα ἀπ’ Αὐτόν συντελεῖται ἡ ἀφύπνιση καί ἡ μεταμόρφωσή του, πού δίνει στόν κόσμο καί στήν ἐν αὐτῷ ζωή του τό νόημά τῆς. Διότι στήν προηγουμένη θέαση τοῦ κόσμου ὡς ἐπίραση προστίθεται ἐκεῖνο τό βάθος πού τοῦ ἐπιτρέπει νά τόν θεωρεῖ στήν προοπτική του Προσώπου Του. Μετέχοντας μέ ταπείνωση ὁ νέος στήν Εὐχαριστία τῆς Ἐκκλησίας μένει κομιστής τῆς ἐλπίδας γιά τόν ἴδιο καί ὅποιον ἀπό μᾶς θέλει νά συνοδοιπορήσει, ἀπολαμβάνοντας ὡς ἀκόλουθός του Χριστοῦ αὐτήν τίν μοναδική τιμή νά γινόμεστε δυνάμει θεοί κατά Χριστόν, προνομοῦχοι αἰωνιότητος.

Μεταμορφούμενος ὁ νέος, γιατί Αὐτός τόν μεταμορφώνει γνωρίζοντας τίν ἀλήθεια, γιατί Αὐτός εἶναι ἡ Ἀλήθεια, σκεπτόμενος, γιατί Αὐτόν σκέφτεται, βρίσκοντας γιατί Αὐτόν ἀναζητᾶ, «πέρασε ὁ νέος σέ καινούργια γῆ, στήν γῆ τῆς αἰώνιας ζωῆς, αὐτός πού πέθανε ἀναστημένος μαζί Του». Μαζί μέ τόν νέο

¹⁶ π. Θεμιστοκλῆ Μουρτζανοῦ, «Τό ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος», περ. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, Κέρκυρα 2019, τεῦχος 281: Τροφή διότι τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του, κοινωνοῦμε, ὄχι ὅμως ὡς ὑλική πραγματικότητα, ἀλλά ὡς ἐνεργοῦσα τό μυστήριο τῆς κατά χάριν θεώσεως, διά τῆς κατοικίας τοῦ Θεοῦ ἐντός μας, τῆς κατασπίσεώς μας παιδιῶν Του, φίλων, ἀδελφῶν, οἰκειῶν, ἔνεκα τῆς μετοχῆς μας στήν τράπεζα πού δίνει ζωή.

Φάρμακο διότι ὁ Χριστός γιαιτρεῖ τίν ἁμαρτία τῆς υπάρξεώς μας, τίν συνεχή δηλαδή ἐπιλογή νά ἀφῆνουμε τόν Θεό καί νά θεοποιῶμε τόν ἑαυτό μας, νά λύνουμε τίς δοκιμασίας τῆς ζωῆς μας καί νά προσανατολιζοῦμε τίν πορεία μᾶς κατά τό θέλημά μας καί ὄχι κατά τό Εὐαγγέλιο, τό νά μῆν εἶναι ὁ νοῦς καί ἡ καρδιά μας σέ συντονισμό μέ τό Θεό, ἀλλά νά εἶναι Ἐκεῖνος ἕνας παρῆσαις κάποτε, συνήθως στίς ἀνάγκες μας, (ἕνας Θεός) τῆς συνήθειας καί τῆς παραδόσεως καθότι τό πνευματικό βάρος πού βιώνουμε δέν μᾶς φαίνεται βαρῦ. Καί αὐτό μας κάνει νά ἁμαρτάνουμε καί ἔμπρακτα, μέ λογισμούς, πράξεις, συμπεριφορές, ἐναντίον τοῦ πλησίον μας, ἀλλά καί μέ ἐλαφρότητα ἐναντί τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, κυρίως ἐναντι τῆς ἀγάπης πού ζητᾶ νά ἔχουμε πρὸς πάντας, ἀκόμη καί πρὸς τούς ἐχθρούς μας.

Ἀφθαρσία διότι ἡ εἰσοδος στό ἐσώτερόν του καταπετάσματος δέν μένει στό σήμερον ἀλλά εἶναι κατάστασι ἀγιότητος, δηλαδή κοινωνίας μέ τόν Θεό γιά πάντα, ὅσες δυσκολίες καί ἔν ἐμφανιστοῦν στή ζωή μας, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τό πέρασμα τοῦ θανάτου.

καί ὁ συγγραφέας, τό alter ego του, ἔχοντας συμπληρώσει τό σχῆμα πού ζητώντας τοῦ δόθηκε νά φορέσει, ἐπιστρέφει μαζί του στήν Θεσσαλονίκη ἀπό ὅπου κατάγεται καί γεννήθηκε, καί μαζί του ἐπιστρέφοντας κι ἔμεις οἱ ἀναγνώστες τοῦ ἔργου του στήν μεγάλη μας πατρίδα τήν Ἑλλάδα μας, βλέποντας τήν ἀπό μακριά ἄς τήν χαρετίσουμε μέ τά λόγια του: «Ἐπισημοτάτη, περικαλεστάτη, μεγίστη, περίπυστος, λαμπροτάτη, λογίμη, περιφανής, πλουσιωτάτη, μεγαλόπολη, πρωτεύουσα, κορυφή, μήτηρ, μητρόπολη, ἔδρα, πρεσβυτάτη, εὐσεβεστάτη, νεωκόρος, εὐάνδρος, οὐ γάρ πόλις ἀπλῶς ἀλλά μακάρων γῆ, Θεσσαλονίκη»¹⁷.

Ο Ν.Γ. Πεντζίκης, στίς 26 Αὐγούστου 1938, κλείνει τό μυθιστόρημά του «Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση» μέ τούτη τήν παράγραφο:

«Εἶναι πρωί. Τῆς πόλης τό πρόσωπο ξεκούραστο ἀπό τόν προηγούμενο κάματο, τό σκεπάζουν ὄνειρα, πού μπορεῖς νά ταξιδέψεις πρὸς ὅλες τίς διαστάσεις σέ κάθε ἀπόσταση. Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνέβηκε περισσότερο ἀπ' τήν ἀνατολή, φάνηκαν ρόδινοι οἱ καπνοὶ τῶν σπιτιῶν. Ξυπνοῦσαν. Τότε θυμήθηκα τήν διήγησι ἀπό ἓνα ὄνειρο πού εἶχε δεῖ ἐπανελημμένα ἢ γιὰγιά μου, ἢ μπέτρα τῆς μητέρας μου, πῶς στό πατρικό μας σπίτι ἀπό κάτω ἦταν ἐκκλησιά θαμμένη. Τῆς παρουσιάζονταν Σεβάσιμα μορφή, πού ἔδινε τήν ἐντολή νά γκρεμίσουμε τό σπίτι καί νά σκάσουμε, νά βροῦμε ἀπό κάτω τήν Ἐκκλησία»¹⁸.

---

¹⁷ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 152.

¹⁸ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 153.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Λάρισα, Άγιο Πάσχα 2019

Πρός
Τόν Ίερό Κλήρο καί τόν
Εὐσεβῆ Λαό τῆς καθ' ἡμᾶς Ίερᾶς Μητροπόλεως.

Άγαπητοί μου,

«Μή φοβεῖσθε ὑμεῖς» (Ματθ. κ', 5), δηλαδή ἐσεῖς πού εἶστε τοῦ Χριστοῦ, μή φοβᾶσθε. Μέ αὐτά τά λόγια καθησύχασε ὁ ἄγγελος τίς γυναῖκες πού πῆγαν τό πρῶτο ξημέρωμα τῆς Κυριακῆς γιά νά ἐπιθεωρήσουν τόν τάφο ὅπου εἶχαν ἐναποθέσει τήν Παρασκευή τό νεκρό σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Ἄντί δέ τοῦ σφραγισμένου τάφου καί τῆς φρουρᾶς, ἀντίκρυσαν ἕναν ἀπαστράπτοντα ἄγγελο νά κάθεται στόν πεσμένο πιά λίθο πού προηγουμένως ἔφραζε τήν ἀνοικτή πλέον εἴσοδο τοῦ ἄδειου μνημείου. Ἄνατροπή ἀπρόσμενη, θεοπρεπής καί σωτήρια!

Κι αὐτό τό «μή φοβεῖσθε ὑμεῖς» πού ἄκουσαν οἱ πιστές στόν Χριστό μαθήτριες, εἶναι τό διαχρονικό πρῶτο μήνυμα πού ἀπευθύνεται σέ ὅλους τοὺς πιστούς Χριστιανούς σέ κάθε ἐορτασμό τοῦ Πάσχα. Ἔσεῖς νά μή φοβᾶσθε! Εἶναι ἡ αἰώνια καί ἀδιαμφισβήτητη διαβεβαίωση τοῦ Θεοῦ στους δικούς Του ἀνθρώπους.

Τί νά μή φοβόμαστε; Καί κυρίως, γιατί νά μή φοβόμαστε;

Δέν χρειάζεται νά φοβόμαστε πιά τόν θάνατο, γιατί ὑπάρχει τό μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας! Δέν εἴμαστε οἱ αἰχμάλωτοι καί κατάδικοι σέ θάνατο, ἀλλά οἱ λελυτρωμένοι, οἱ υἱοί τῆς Ἀναστάσεως! Ἀπαντῶντας στό ἐρώτημα γιατί ὁ Θεός ἔγινε ἄνθρωπος, λέει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς σέ μιᾶ σπουδαία ὁμιλία

του πού ἐκφώνησε τό Μέγα Σάββατο¹: «Ἵνα γένηται τῆς ἀναστάσεως καί αἰωνίου ζωῆς ἀρχηγός», καί μάλιστα ὄχι μόνον ἀρχηγός, ἀλλά «ἀρχηγός καί πίστωσις», δηλαδή αὐθεντική βεβαίωση καί τῆς δικῆς μας ἀναστάσεως. «Λύσας τὴν ἀπόγνωσιν» πού μᾶς βασάνιζε καί βασανίζει ἀκόμη ὄσους δέν δέχονται τόν Θεάνθρωπο Ἰησοῦ, παίρνει ἀπό πάνω μας τὴ θνητότητα γιά νά μᾶς μεταδώσει τὴν ἀθανασία καί νά καταστήσει ἐμᾶς τοὺς θνητούς ἀθάνατους καί υἱούς τοῦ Θεοῦ! Γιά νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν ἦλθε ὁ Χριστός, αὐτὸ συντελεῖται ἀπόψε, γι' αὐτὸ κι ἔχουμε χαρὰ, τὴ μεγαλύτερη καί βαθύτερη χαρὰ στὴν Ἐκκλησία!

Ὁ Χριστιανός ἔχει ἐλπίδα! Ὁ θάνατος καταργεῖται καί παύει νά σημαδεύει τὰ πάντα στὴ ζωὴ μας. Καθίσταται πλέον ἓνα γεγονός τῆς ζωῆς, ἴσως τό πιό δύσκολο, ἀλλά πάντως ὄχι ἀξεπέραστο, οὔτε συντριπτικό, οὔτε ἀνεπίστροφο. Δέν ἔχουμε λόγους ἀπελπισίας, ἀλλά –ἀντίθετα– αἰτία χαρᾶς ἀνεκλάλητης, ἀπερίγραπτης, μεθυστικῆς, ὄχι συναισθηματικῆς, ἀλλά βαθειὰ πνευματικῆς καί κυρίως ὀλοκληρωτικῆς.

Ὅσοι λοιπὸν δεχόμεστε τὸν Ἀναστημένο Χριστό καί κυρίως Τοῦ ἐμπιστεύομαστε τὴ ζωὴ μας, δέν ἐπηρεαζόμεστε, οὔτε ἐμποδιζόμεστε στὴν πορεία μας ἀπὸ τίς προσωπικὲς δοκιμασίες, τοὺς ποικιλόμορφους πειρασμούς, τὴν πολυεπίπεδη κρίση, τίς ἀσθένειες ἢ τὸν ἀνομολόγητο πόνο. Ἔχουμε φρόνημα σταυροαναστάσιμο! Πορευόμεστε μέ γενναιότητα, ἀνδρεία καί τόλμη, γιατί μᾶς πολεμᾷ ἓνας νικημένος ἤδη ἐχθρός, τοῦ ὁποῖου οἱ προκλίσεις εἶναι ἀφορμὴ νά κατακτίσουμε ἀκόμα μεγαλύτερο μερίδιο ἀπὸ τὴ δόξα καί τὴ λαμπρότητα τῆς Ἀναστάσεως!

Λοιπὸν, «μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς»! Προχωρᾶμε πρὸς τὴν ἀτελείτητη ζωὴ μέ συνοδοιπόρο μας τὸν Ἀναστημένο Ἰησοῦ, τὸν Κύριο τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, τὴν αἰτία καί τὴν πηγὴ τῆς ἀνδρείας, τῆς χαρᾶς, τῆς βεβαιότητος καί τῆς δικῆς μας νίκης!

Μέ ἀναστάσιμους ἀσπασμούς.
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερόνυμος

---

¹ «Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν οἰκονομίας», Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔργα, Ὁμιλία ΙΣΤ΄.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Χαίρει ἔχουσα ἡ Θεσσαλία

* * *

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. BYZANTINΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΟ ΛΕΙΨΑΝΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΙΟΥ: ΕΚΘΕΣΗ, ΑΡΠΑΓΗ, ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Τό 1981, παραμονή τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στίς 15 Μαΐου, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Μεγάλο Ἑσπερινό, ἐπέστρεψε τὸ λείψανο τοῦ πολιούχου τῆς Λάρισας. Τό ὑποδέχθηκε καὶ παρέλαβε ὁ μακαριστὸς μητροπολίτης Σεραφεῖμ Ὁρφανός. Εἶχαν προηγηθεῖ τὸ πρωὶ τῆς ἴδιας ἡμέρας ἔκθεση καὶ προσκύνηση μὲ πανηγυρική θεία λειτουργία στὸν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Βρισκόταν ἤδη τρεῖς μῆνες στὴν Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης, στὸν μακαριστὸ μητροπολίτη Παντελεῖμονα Χρυσοφάκη, στὸν ὁποῖο τὸ εἶχε παραδώσει μὲ ὑπόδειξη τοῦ προαναφερθέντος μητροπολίτη Λαρίσης ὁ εὐρών τὸ λείψανο στίς ἀνασκαφές τῆς Πρέσπας καθηγητὴς Νικόλαος Μουτσόπουλος ἀπὸ τὴν Ἱ. Μ. Ὁρμύλιας Χαλκιδικῆς, ὅπου τὰ εἶχε καταθέσει τὸ 1976. Πιὸ πρὶν, γιὰ μερικὰ χρόνια, ὁ ἴδιος τὸ εἶχε ἐμπιστευθεῖ γιὰ φύλαξη στὴν Ἱ. Μ. Βλατάδων Θεσσαλονίκης¹. Στίς 12-4-1981 ὁ μακαριστὸς Σεραφεῖμ συνέταξε τὴ σχετική ἔκθεση, ὅπου πληροφορεῖ –ἐκτός των ἀνωτέρω– ὅτι τὸ 1976, στὴν ἀγρυπνία πού γινόταν στίς 15 Μαΐου στὴν Ὁρμύλια, γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τότε πού εἶχαν παραλάβει τὸ λείψανο, αὐτὸ ἄρχισε νὰ μυροβλύζει. Τὴν ὅλη ὑπόθεση χειρίστηκαν, ἐκτός ἀπὸ τοὺς δύο μητροπολίτες καὶ τὸν Νικόλαο Μουτσόπου-

---

¹ Ὁ Θεσσαλονίκης Παντελεῖμων ἤδη πρὸ ἔτους (1980) εἶχε εἰδοποιήσει τὸν μακαριστὸ Σεραφεῖμ γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, εὕρισκομένων στὴν Ἱ. Μ. Ὁρμύλιας Χαλκιδικῆς, ὅπου μετέβησαν μαζί στί συνέχεια. Δεύτερη φορά ἐπισκέφθηκε ὁ Λαρίσης Σεραφεῖμ τὴ Μονὴ Ὁρμύλιας τὸ 1981, τρεῖς μῆνες πρὶν καταλιξοῦν τὰ λείψανα στί Λάρισα.

λο, ὁ καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς Ἰωάννης Φουντούλης².

Ἔως τὸ 1981 εἶχε παρέλθει σχεδὸν μία χιλιετία ἀπὸ τότε πού τὸ εἶχε ἀποσπάσει τὸ 985 μέ βία ὁ κατακτητὴς τῆς Λάρισας Σαμουὴλ καὶ τὸ μετέφερε μαζί μέ τούς κατοίκους τῆς σπίν πρωτεύουσά του, τὴν πόλη Πρέσπα. Ἐκεῖ ἔκτισε τὴ μεγάλην ἀρχιεπισκοπικὴ βασιλικὴ ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἀχιλλίου, τὴ μεγαλύτερη στὰ Βαλκάνια κατὰ τὴ Μέση βυζαντινὴ περίοδο³. Ἀλλὰ τὴ δεκαετία 1960, τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ΑΠΘ Νικόλαο Μουτσόπουλο θὰ ἀναλάβει τὶς ἀνασκαφές καὶ θὰ φέρει στὸ φῶς τὴν τεράστια βασιλικὴ. Στὸ Διακονικὸ ἐντοπίσθηκε ἡ κτιστὴ λάρνακα τοῦ ἁγίου προστάτη τοῦ ναοῦ. Κάτω ἀπὸ τὴ μαρμάρινη πλάκα βρέθηκαν τὰ λείψανα τριῶν ἁγίων, πού ἦταν τοποθετημένα σέ ξύλινο κιβώτιο, τοῦ ὁποῦ σῶθηκαν κατάλοιπα⁴. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας ἔδειξαν ὅτι ὁ τάφος ἦταν τοῦ φερωνύμου ἁγίου τοῦ ναοῦ, τοῦ Ἀχιλλίου: 1. Ὁ τάφος ἐξαρχῆς ὑπῆρχε στὸν νότιο τοῖχο τοῦ διακονικοῦ τοῦ ναοῦ, κάτω ἀπὸ ἀρκοσόλιο, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸ Ἱερό Βῆμα, δέν ἦταν προορισμένος γιὰ κοινὸ θνητό, ὅπως βρέθηκαν σέ ἄλλα μέρη τοῦ ναοῦ ἀκόμη καὶ ἐπίσημοι τάφοι. 2. Τὸ πλῆθος τῶν νομισμάτων καὶ ἡμιπολύτιμων λίθων πού βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι κάτι πού δέν συμβαίνει στους ἄλλους τάφους τοῦ ναοῦ. 3. Ὅπές τῆς καλυπτῆριας πλάκας τοῦ τάφου προορίζονταν γιὰ χοές ἐντὸς τοῦ τάφου. 4. Δέν βρέθηκε ἕνας σκελετός ὅπως σέ ἄλλους τάφους, ἀλλὰ ἄθροισμα ὀστῶν τουλάχιστον τριῶν τεθνεώτων. 5. Ὑπάρχουν παραδόσεις ἐντοπίων ὅτι στὸ

² † Μητροπολίτου Λαρίσης Σεραφεῖμ, *Ἡ ἀνεύρεσις τῶν Ἱ. Λειψάνων τοῦ μυροβλήτου Ἁγ. Ἀχιλλίου*, Λάρισα 1981, 29-32. Παραπέμπω στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον ὡς σημεῖον ἀναφορᾶς σέ ὑπάρχον ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ ἐπὶ ἱστορικοῦ γεγονότος, χωρὶς νὰ διατίθεται νὰ ἀσκήσω ἱδικὰ ἐπιρροὴ στὸν ἀναγνώστη ἢ νὰ θεωρήσω σέ ἐπιστημονικὴ μελέτη ὡς προϋπόθεση τὴν ἀποδοχὴ τοῦ θαύματος πού περιγράφεται.

³ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, CFHB, Berlin-New York, 1973, 330, στχ. 5-9: «μετίγαγε δέ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπισκόπου Λαρίσσης χρηματίσαντος... καὶ εἰς Πρέσπαν ἀπέθετο, ἐνθα ἦσαν αὐτῷ τὰ βασίλεια [προσθήκη κωδίκων ACEU:] «οἶκον κάλλιστον καὶ μέγιστον ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δομησάμενος». Γιὰ ὅλο το ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα βλ. Ν. Μουτσόπουλος, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς*, ΑΠΘ-ΚΒΕ, τόμ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1989.

⁴ Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα. Ἐνα μνημεῖο κιβωτός τῆς τοπικῆς ἱστορίας*, Παρατηρητὴς, Θεσσαλονίκη 1999, 115 κ.ἑξ., ὅπου ἀναφέρει: «...μία ἐνδελεχὴς ἀνατομικὴ ἐξέτασις τους ἀπέδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ ὀστᾶ πού ἀνῆκουν σέ περισσότερους ἀπὸ ἕνα σκελετούς...», πίν. 98-100, 105-111 (ξύλινο κιβώτιο), ὅπου φωτογραφίες ἀπὸ τεμάχια ὀστῶν τριῶν σκελετῶν (I, II, III), 128. Ὁ ἴδιος πρότεινε ὅτι ἐκτός τοῦ Ἀχιλλίου ὑπῆρχαν τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης. Ὁ Σαμουὴλ ἐπίσης εἶχε ἀποσπάσει τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Τρύφωνα ἀπὸ τὸν πῶλη Κότορ τῆς Δαλματίας. Τὸ θέμα τῶν δύο πρόσθετων λειψάνων ἀπαιτεῖ εἰδικὰ διαπραγματεύσει.

σημείο αυτό βρισκόταν θαμμένος ο άγιος Ἀχιλλίος με τήν πατερίτσα του⁵.

Σέ λίγες ἑλλαδικές πόλεις ἀναδειχθηκε ἅγιος τοπικός ἐπίσκοπος ὅπως ὁ Ἀχιλλίος. Ὑπῆρξε ἐν ζωῇ ἀναγνωρισμένη προσωπικότητα, μέ πολυπόικιλο ἔργο, ποιμαντικό καί κοινωνικό. Ἡ καταξίωσί του στόν ἑλλαδικό χῶρο ἔφερε πολλούς προσκυνητές νά προσκυνήσουν τό λείψανό του⁶. Κυριάρχησαν ὁμῶς αὐτοί πού τό οικειοποιήθηκαν.

Ἔχουν γραφεῖ δύο Βίοι, ὁ ἀρχικός, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τόν 9ο αἰ.⁷, συγγραφείς ἀπό κάποιον ἀνώνυμο συγγραφέα εἴτε τοπικό εἴτε ἀπό ἄλλο μέρος καί ἕνας δεύτερος πού εἶναι ἐκτενέστερη διασκευή τοῦ πρώτου, ὁ ὁποῖος γράφτηκε τόν 13ο αἰ. μέ προτροπή τοῦ τότε μητροπολίτη Λαρίσης Θωμᾶ Γοριανίτη πρὸς ἕναν διερχόμενο ἀπό τή Λάρισα συγγραφέα⁸ θεώρησε ὅτι εἶχε «χάρισμα» ἀπό τόν Θεό⁹. Ὑπάρχουν ἀκόμη τέσσερις Κανόνες¹⁰, πού δέν εἶναι ὄλοι γνωστοί σέ τοπικό ἐπίπεδο.

⁵ Γιά τή συγκέντρωση τῶν τελικῶν συμπερασμάτων βλ. **Ν.Κ. Μουτσόπουλος**, *Ἡ βασιλική του Ἁγίου Ἀχιλλίου (1999)*, 128-131.

⁶ Γιά τό θέμα τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί τοῦ προσκυνήματος τοῦ ναοῦ τῆς Λαρίσας ἀπό τόν 9ο-10ο αἰῶνα κ.έ. βλ. παλαιότερη μελέτη, **Στ. Γουλούλις**, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στή Λάρισα μέχρι τό 985, *Πρακτικά του Α΄ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου «Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον. Λάρισα 26-28/4/1985»*, Λάρισα 1985, 211-240.

⁷ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος βίος (Θ΄ αἰ.) καί ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (Π΄ αἰ.). Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικά κείμενα, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), 97-213, 98–105, 135-147.

⁸ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 106-11, 148-1. Ὁ Β΄ Βίος σέ σχέση μέ τόν Α΄ Βίο ἔχει 734 στίχους ἔναντι 412. Ἐπαναλαμβάνονται τά ἴδια δεδομένα μέ πῖο πλούσια λόγια. Πρὸς τό τέλος ἕνα τιμημα ἔχει ἀντιγραφεῖ μέ πιστό τρόπο (σ. 146, στχ. 367-370 καί σ. 167, στχ. 591.595), καί μόνον σέ ἕνα σημείο ὑπάρχει διαφορά, ὅπως θά δοῦμε πῖο κάτω. Ἐν ὀλίγοις ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς ἐκσυγχρονίζει τόν Α΄ Βίο.

⁹ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 149, στχ. 17-23: «Καί εἰ μὴ ἐξ ὧν παρά Θεοῦ εἰλήφεις λόγον, οἷον ἰερέυμα τί, τούτω καλερήσειας».

¹⁰ 1) Κανὼν Ἰωσήφ Ὑμνογράφου (ἀκροστιχίδα: «Ἀχιλλίου μέ ταῖς λιταῖς σῶτερ σκέπε. Ἰωσήφ»), βλ. **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 119-123, ὅπου βιβλιογραφία. (Ἡ προσθήκη τοῦ ὀνόματος στό τέλος ἀποτελεῖ σταθερό γνώρισμα τῶν Κανόνων τοῦ Ἰωσήφ, βλ. **Εὐτ. Τομαδάκης**, *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καί ἔργον*, Ἐν Ἀθήναις 1971, 42-43, 82 κ.ε.) 2) Κανὼν Ἀρσενίου Ἐξένου (ἀκροστιχίδα: «Ἀχιλλίου μέ ἡ χάρις φωτιζέτω τόν ξένον», βλ. **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 124-125, ὅπου βιβλιογραφία, 3) Κανὼν Ἀνωθύμου 13ου αἰ. (ἀκροστιχίδα: «Τόν κλεινόν ὕμνος Ἀχιλλίον αἰνέσω»), βλ. **St. Gouloulis**, «Καί νῦν τῶν θαυμάτων σου ἀφθόνως ἀπολάβουσι»: The «Ἐτερος κανὼν» τοῦ Saint Achillios of Larissa (13th c.) and the Honour of his Relics in the new national Churches of Balkan, *Church Studies*, 12, Nis 2015, 459-472 (ὁ **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 123-124, 173-177, τόν θεωρεῖ ὡς δεύτερο Κανόνα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου. 4) Κανὼν Ἀντωνίου Λαρίσης (14ος αἰ.), **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 120-121, ὅπου βιβλιογραφία.

Ἐάν καί ὁ Ἀχίλλιος, ὡς γνωστόν, στά ἀγιολογικά του κείμενα φέρεται νά ζεῖ στήν ἐποχή πού ἔγινε ἡ Ἀ΄ Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Νικαίας (325), εἶναι σίγουρο ὅτι τό 343 στή Σύνοδο τῆς Σαρδικῆς συμμετέχει ὁ Ἀλέξανδρος Λαρίσης¹¹.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὑπῆρξε ἕνα μεγάλο κενό στήν τιμή του ὡς ἀγίου. Ἡ μνήμη του λησιμονεῖται μετά τήν κοίμησίν του σύμφωνα μέ τούς Βίους του. Ὅλα μέχρι τώρα δείχνουν ὅτι ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος τιμᾶται σέ τοπικό ἐπίπεδο στά μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα. Καταγράφεται ὡς ἅγιος στίς ἐπίσημες ἀγιολογικές σειρές τοῦ 10ου αἰ., τό Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κων/πόλεως¹² καί τό Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου Β΄¹³. Ἡ εἰκονογραφία του (11ος αἰ. κ.έ.) ὑπῆρξε διαδομένη σέ μνημεῖα ὄλου του ἑλλαδικοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου ὅπως καί τῆς Κεντρικῆς Βαλκανικῆς, ἀφοῦ ἔγινε ἅγιος των Σλάβων, προστάτης τῶν ἡγεμόνων τους¹⁴, λόγω τῆς μεταφορᾶς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ λειψάνου στήν Πρέσπα.

Ὅσον ἀφορᾷ στόν Ἀ΄ Βίο, τά στοιχεῖα πού παρέχει ὀπωσδήποτε διασταυρώνονται μέ τόν πρῶτο Κανόνα, ἔργο τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου (816-886), ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ὡς ἡ ἀρετηρία τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας γύρω ἀπό τήν τιμή τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου τῆς Λαρίσης. Ὁ Ἰωσήφ μετά τόν θάνατο τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα Θεοφίλου στίς 20 Ἰαν. 842 ἐρχόμενος ἀπό Κρήτη διά ξηρᾶς διήλθε ἀπό τήν Ἀνατολική Θεσσαλία, κατευθυνόμενος μέσω Θεσσαλονίκης στήν Κων/πολη, ὅπου ἐφθασε πρῖν ἀπό τόν Φεβρουάριο 843 καί παραβρέθηκε στήν ἐορτή τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων (11 Μαρτίου 843). Ἐξ αὐτοῦ ὁ Δ. Σοφιανός πρότεινε ὅτι γνώρισε τόν ναῖο στό ὑποτιθέμενο διάστημα τῆς φιλοξενίας του στή Λάρισα¹⁵. Ἡ πρόταση τοῦ Δ. Σοφιανοῦ γιά τή χρονολόγησι τοῦ Ἀ΄ Βίου, ὅπως καί τοῦ πρῶτου Κανόνα, στά χρόνια τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων (843-845)¹⁶ τεκμηριώνεται ἀπό τό ἴδιο το κείμενο, στό ὁποῖο δίδονται πληροφορίες σχετικές μέ τόν θρίαμβο τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπως

¹¹ Mansi, 3, στ. 38, 44. Ἄ. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 27, Ἐν Ἀθήναις, 1974, 191.

¹² *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, στ. 686.

¹³ *Migne, PG*, 117, στ. 457.

¹⁴ Παρ. Χ. Παπαδημητρίου, Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀγίου Ἀχιλλεῖου σὺν ἑλλαδικὸν ὄρω καὶ ἡ ἐξάπλωσις τῆς λατρείας του, ΔΧΑΕ, πέρ. Δ', τόμ. ΛΔ' (2013), 179-189.

¹⁵ Ἡ πρόταση τοῦ Δ. Σοφιανοῦ (Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 101-103) γιά παραμονή τοῦ Ἰωσήφ στή Λάρισα ἰσχύει, ἀλλά ὄχι μέ βάση τά ἀναφερόμενα σὺν «Ἐτερο Κανόνα» (βλ. σημ. 10, ἀρ. 3), ὁ ὁποῖος ὄμως ἀποδεικνύεται ὅτι συνεγράφη τὸν 13ο αἰῶνα (Πρβλ. Δ. Σοφιανός, ὀ.π., 123-124, 173-177. Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ὁ Ἰωσήφ εἶχε γνώσι τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀγίου, τὸν ὁποῖο περιγράφει σὺν δικὸν τοῦ Κανόνα.

¹⁶ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 102-103, 120.

ὑπῆρξε ἡ Ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων¹⁷.

Σύμφωνα μέ τόν ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ Α΄ Βίου, ἡ ἐμφάνισις τῆς τιμῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου συνέβη 300 χρόνια μετά τήν κοίμισί του, καί ἡ «φανερώσις», δηλαδή ἕνα εἶδος ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων, ἔγινε τήν 10η Φεβρουαρίου ἀγνώστου ἔτους¹⁸. Ἀλλά γιά νά μὴν ἀναφέρει τήν ἐποχή, πρέπει νά ἦταν πρόσφατο γεγονός (9ος αἰ.). Σέ μεταγενέστερο χειρόγραφο τῆς μονῆς Κρυπτοφύρου Ρώμης ὀρίζεται στίς 8 Φεβρουαρίου¹⁹. Δέν ἀπαντᾶται ἄλλη πληροφορία ἐπὶ τοῦ θέματος, κάτι πού σημαίνει ὅτι καί ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε καθιερωμένη ἐορτή Ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου δέν ἐπικράτησε, ἐφόσον στή συνέχεια τό μεγάλο γεγονός ἦταν ἡ ἐορτή του στίς 15 Μαΐου (Μηνολόγια 10ου αἰ.) ἢ στίς 16 Μαΐου στόν κώδικα Κρυπτοφύρου²⁰. Ἡ διαφορὰ ὀρίζει μία ἄλλη προσέγγισις τοῦ γεγονότος στήν Ἀνατολί (15 Μαΐου) ἀπό ὅ,τι στή Δύση (16 Μαΐου). Δέν ὑπάρχει ἀντινομία, θά ὑπῆρξε ἕνα διήμερο ἐορτῶν, Εἰσόδια (15) καί Ἐγκαίνα (16), δηλαδή καθιέρωσις τοῦ νέου ναοῦ μέ τέλεσι τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ὅλα τα παραπάνω στοιχεῖα πού περιγράφουν φιλολογικῆς πηγῆς τίθενται ὑπό δοκιμὴν ἀπό τότε πού ἡ βασιλική του Ἀγίου Ἀχιλλίου στό Φρούριο ἀνακαλύφθηκε (1978), στό πλαίσιο νέας διευθέτησις τοῦ χώρου μέ τήν ἀπομάκρυνσι τῆς μέχρι τότε ἐβδομαδιαίας Ἀγορᾶς τῆς Λάρισας, ἀποκαλούμενης «Ἡ Τετάρτη», στόν χώρο τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως. Δέν ἔχει γίνει ἀκόμη ἡ τελική δημοσίευσις τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλά ὀρισμένες παρατηρήσεις φαίνεται νά δείχνουν ὅτι ἡ βασιλική κτίσθηκε τόν 6ο αἰώνα (π.χ. ὑπάρχει ψηφιδωτό τῆς ἐποχῆς αὐτῆς) καί ὅτι περί τόν 8ο-9ο αἰώνα κτίσθηκε ἐκ νέου²¹. Σύμφωνα μέ

¹⁷ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 143, στχ. 275-276: «ὁ μέγας Ἀχιλλίος... τοὺς ὀρθοδόξους ἐν τῇ πίστει ἐστήριξε, τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος ἐτροπώσατο», 143, στχ. 282-283: «μὴ καί θυμοῦ ἔργον οἱ δεῖλαι οἱ τοῖς ὀρθοδόξοις γένωνται», 144, στχ. 295-296: «...οὗτος τοὺς αἵρεσιάρχας καταβαλὼν, δόξα δέ τοῖς ὀρθοδόξοις γενόμενος». 145, στχ. 339-344: «...ὄν τρόπον καί νῦν ἀντετάξατο (ὁ Κύριος) καί κατέβαλε τοὺς ἀλαζόνας αἵρετικούς, μετ' ἧχου ἀπολέσας τό ἐκεῖνον μνημόσυνον· τήν δέ ὀρθόδοξον πίστιν ἐκράτουν στερεώσας αὐτὴν εἰς αἰῶνα αἰῶνος...».

¹⁸ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 147, στχ. 400-401: «Ὅθεν δὴ καί φανερόν τόν κρυπτόμενον, κατὰ τήν δεκάτην τοῦ Φεβρουαρίου...». Ἀντίστοιχα ὁ κανὼν τοῦ Ἰωσήφ (δ' ὠδή, γ' τροπάριον, βλ. Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 100) ἀναφέρει: «...Ἐν ἔτεσιν πλείουσιν ἐν τάφῳ κρυπτόμενος, φανεροῦσα πλουσίαις φτωχυσίαις...».

¹⁹ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca*, 176: «μνή Φεβρουαρίῳ ν' τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου» Cl. [=Crypt.Δ.α.ΙΧ].

²⁰ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca*, 176, 398.

²¹ Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, Λείψανα γλυπτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ἀπὸ τῆ Βασιλικῆ «τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου» Λάρισας. Συμβολή στή μελέτη τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ μνημεῖου,

τή θεώρηση αυτή τὰ αρχαιολογικά δεδομένα συμφωνοῦν σέ γενικές γραμμές μέ τόν ἀριθμό 300 τῆς λήθης τοῦ ἁγίου, πού μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ κυριολεκτικῶς, ὡς μεγάλη ἐπέτειος²². Ὑπάρχει ὅμως καί διαφορετική προσέγγιση τοῦ ὑλικοῦ²³. Μία μελλοντική δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς σπίν οὐσία μέλλει νά ἀποκαλύψει μία ἐκσκαφή πού φαίνεται νά ἔγινε τόν 8ο-9ο αἰώνα!

Ἡ οἰκοδομή τοῦ ναοῦ στό κέντρο τοῦ λόφου τόν 6ο αἰ. ἔγινε σέ ἐποχή πού ἡ πόλη συρρικνώνεται, ἐντειχίζεται γιά πρώτη φορά μέ πέτρινο τείχος ἐπί Ἰουστινιανού, λόγω ἀνασφάλειας ἀπό τίς ἐπιδρομές βαρβάρων²⁴.

Ἡ ἀνακομιδή τῆς 10ης Φεβρουαρίου, ἐλεγχόμενη ἀποκάλυψη τοῦ λειψάνου ἀπό τόν τάφο του γιά πρώτη φορά μετά ἀπό 300 χρόνια (Α΄ Βίος), δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου, ἀλλά ἀντί αὐτῆς σχολιάζεται μία ἄλλη ἐσωτερική διένεξη γιά τό λείψανο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἀπεκρῦβη συνειδητῶς γιά μεγάλη περίοδο («χρόνοι πολλοί»). Τό ποίμνιο, οἱ εἰσερχόμενοι στόν ναό, χωρίσθηκαν σέ δύο ὁμάδες, οἱ τιμώντες τὰ ἅγια λείψανα καί οἱ θεωρούμενοι ὡς «βέβηλοι», οἱ ἀπειλοῦντες αὐτά²⁵. Ὅποτε οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ ναοῦ, προφανῶς μέ ἐντολή του τότε μπτροπολίτη, ἀποφάσισαν νά τὰ κρύψουν. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τό σχετικό σημεῖο εἶναι τό μοναδικό ὅπου διαφέρουν οἱ δύο Βίοι, ἐκφράζοντας προφανῶς τήν κριτική στάση τοῦ παραγγελιοδότη μπτροπολίτη Θωμᾶ Γοριανίτη, τή βούλησί του νά ἀνανεώσει

ΑΕΘΣΕ, 2, 2006, Βόλος 2009, 457-473.

²² Οἱ μεγάλες ἐπέτειοι ἦταν μία ὑπαρκτή θεσμική λειτουργία στό Βυζάντιο, ὅπως καί πῶ πρὶν στή Ρώμη. Ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνακομιδῆς λειψάνων ἁγίων γίνονταν ἐνίοτε μέ ἀφορμή μία τέτοια ἐπέτειο (π.χ. 100, 150 κ.ο.κ. χρόνια ἀπό τήν κοίμησι τοῦ ἁγίου), ἀλλά συνήθως συνέβαινε στό πλαίσιο ἐκτέλεσης οἰκοδομικῶν ἔργων, βλ. **Στ. Γουλοῦλης**, Οἱ ἐπέτειοι τῆς ἑκατονταετίας καί ὁ ρόλος τους σπίν δημιουργία ἔργων λόγου καί τέχνης, *Βυζαντικά* 20 (2000), 79-117, 91 κ.ε. (σχετικά μέ τό Βυζάντιο) 111-115 (μεγάλες ἐπέτειοι πού σχετίζονται μέ τήν τιμή τῶν ἁγίων).

²³ **Λάζαρος Δεριζιώτης**, Ἡ βασιλική καί ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα, Θεσσαλικό *Ἡμερολόγιο*, 67 (2-15), 255-263.

²⁴ **Μ. Κοντογιαννοπούλου**, Νέα στοιχεία γιά τήν παλαιοχριστιανική ὀχύρωση τῆς Λάρισας, *ΑΕΘΣΕ* 3 (2009), Βόλος 2012, 671-676.

²⁵ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 170-171, στχ. 687-697: «Συχνά παρῆλθον ἡμέρα καί οὐκέτι στάσις τῶν εἰσιόντων ἐγένετο οὐδε τίς παύσις πρὸς τήν συνδρομὴν τέ καί τήν συγκίνησιν. *Σύγχυσις* διὰ ταῦτα *τοῖς εἰσερχομένοις* τῷ θεῷ συντάγματι γίνεται. καντεῦθεν ἡ λάρναξ κρύπτεται καί καλύπτεται σῶμα ἱερόν, ἵνα μὴ βεβήλων τούτου χεῖρες ἐφάπτανται. Καί ἦν ὁ θησαυρὸς κεκρυμμένος ὡς τῷ Κρείττονι ἔδοξε, καί τό ἱερὸν κειμήλιον κεκαλυμμένον καί μὴ πρὸς χρῆσιν ἐγκείμενον. *Παρερρῦσαν ἐπὶ τούτοις χρόνοι πολλοί, ὡς οἱ τα αὐτοῦ ἐξιστορήσαντες* ἔφησαν. Καί πάλιν ἀνακαλύπτεται τό θησαυρίσμα, οὐκ οἶδα μὲν οὖν ὅπως, ἀνακαλύπτεται δ' οὖν. ...καί πάλιν αἱ τῶν μύρων βλύσεις, καί αὐθις αἱ τῶν νοσημάτων ἀπαλλαγαί...».

τόν παλαιό Βίο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, πού εἶχε γραφεῖ πρὸ 400 ἐτῶν²⁶.

Ὁ Ν. Μουτσόπουλος προτείνει ὅτι οἱ ἀπειλοῦντες τὸ λείψανο θὰ μποροῦσαν νὰ ἦταν Σλάβοι²⁷. Ὅμως αὐτοὶ δὲν εἶχαν δυνατότητα νὰ ἀπειλήσουν σέ τέτοιο βαθμὸ μία πόλη περιτειχισμένη μέ ἰσχυρὸ τείχος ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. Δέν ἀναφέρεται ἄλωση τῆς Λάρισας παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν Συμεὼν τῶν Βουλγάρων τὸ 918²⁸ ἢ τὸ 922²⁹, ὁ ὁποῖος ὅμως, βαπτισμένος Χριστιανὸς καὶ ἐστεμμένος ἀπὸ τὸ Βυζάντιο βασιλείας, δὲν πείραξε τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου. Εἶχε ὅμως τὴν πολιτικὴ του. Ἐξάλ-
λο οἱ μόνιμα ἐγκατεστημένοι Σλάβοι κατοικοῦσαν στὰ ἡμιορεινά ἢ ὄρεινά.

Ἡ ἀπόκριψη τοῦ λειψάνου ἦταν ἐσωτερικὴ ὑπόθεση τῶν Λαρισαίων (σύγ-
χρως) γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν κάποιους «βεβήλους» πού ὁ συγγραφέας τοῦ Α΄
Βίου ἀποφεύγει νὰ κατονομάσει. Κάποιοι, πιστοὶ μὲν ὡς «εἰσερχόμενοι» εἰς
τόν ναό, πού ὅμως ἀντιπαθοῦσαν τὰ ἅγια λείψανα. Μία φυσιολογικὴ πρόταση
εἶναι οἱ «βέβηλοι» νὰ σχετίζονται μέ κάποιον ἐπεισόδιον τῆς Εἰκονομαχίας³⁰, καὶ
δίη στὴ δευτέρη ἂν καὶ ὄχι τόσο σκληρὴ φάση (815 κ.έ.), πού ἔληξε μέ τὸν
θάνατον τοῦ Θεοφίλου (842), συζύγου τῆς Θεοδώρας³¹. Ἀνάμεσα σέ εἰκονομά-
χους καὶ εἰκονοφίλους ὑπῆρχε διαφορὰ νοοτροπίας ἐπὶ τῆς λατρείας, ὄχι μόνον
στό ζήτημα τῶν εἰκόνων. Κάτι συναφές συνέβη κι ἐδῶ, τὸ λείψανο ἀπεκρῦβη,
δὲν καταστράφηκε, ὅπως γινόταν ἐνίοτε παλαιά³². Εἶναι προφανές ὅτι δια-
σκευάζοντας ἐπὶ τὸ λογιώτερον τὸν ἀρχικὸ Βίο τοῦ 9ου αἰ., ὁ συγγραφέας τοῦ
13ου αἰ. θεώρησε ἀδιανόητη τὴν ἄγνοια τῶν 300 ἐτῶν τῆς λήθης τοῦ ἁγίου καὶ
τοῦ τάφου ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό του. Αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ δια-
σκευάσει τὸ ὑπὸ συζήτησιν χωρίον, τὴ λήθη ἑνὸς ἁγίου. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ
ὅμως φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ἄλλο γεγονός, τὸ ὁποῖο ἦταν γνωστὸ ἀκόμη τὸν
13ο αἰ., καὶ προφανῶς τὸ μετέφερε ὁ μπροπολίτης Θωμᾶς Γορριανίτης, μίαν ἀπό-

²⁶ Ὅταν λέγει «ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐξιστορήσαντες ἔφησαν» (βλ. προηγούμενη σημείωσις), ἐννοεῖ ὅπωςδήποτε τὸν συγγραφέα τοῦ Α΄ Βίου, ἴσως καὶ ἄλλα κείμενα πού δὲν σώθηκαν.

²⁷ Ν. Μουτσόπουλος, Συμπληρωματικὰ δεδομένα γιὰ τὸν τάφον τοῦ διακονικοῦ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, *ΕΕΠΣΘ*, Ε΄ (1971-1972), 368-389, 372-374. Βλ. τοῦ ἰδίου, ἔκδ. ΚΒΕ 1989, τόμ. Β΄, 798 κ.ε.

²⁸ Α. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 129-130.

²⁹ Γ. Κουλουράς, Σχετικὰ μέ τὸν βίο τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου (10ος αἰ.): μίαν νέα προ-
σέγγισις, *Βυζαντινά*, 22 (2001), 113-122, 120.

³⁰ Στ. Γουλοῦλης, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, 231-235.

³¹ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ ἱστορία*, τόμ. Β΄ 1 (610-867), ἔκδ. Βάνιας 1993, 187-
192, 202-203.

³² Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, Ἀθῆναι 1978, 256, ὅπου πηγές μέ μαρτυρίες ὅτι
κατεστράφησαν λείψανα ἁγίων. Β. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, II, Ἀθῆναι 1977, 15.

κρυψη για τόν κίνδυνο καταστροφής ή άρπαγής του λειψάνου. Είχε παραμείνει στην τοπική μνήμη, επειδή άφορούσε σέ άξιωματούχους τής βυζαντινής διοικήσεως που έκτελούσαν έντολές του Κέντρου, όχι στους κατοίκους ή σέ μέρος του κλήρου. Γι' αυτό ίσως δέν προσδιορίζεται ή ταυτότητα των «βεβήλων».

Γιά τά γεγονότα του 843 στή Λάρισα, δηλαδή μία νέα άρχή που έγινε στον ναό του άγίου Άχιλλίου, βοηθά και ή άνασκαφή στην Πρέσπα. Έδώ όμως ένδιαφέρει ένα εύρημα, ίσως πολύ σημαντικό: βρέθηκαν στον τάφο του Διακονικού κομμάτια ξύλου, άπό ξύλινο κιβώτιο και ένα μολύβδινο έλίσσόμενο έλασμα μέ έπιγραφή χαρακτηριστική για λείψανα άγίου που χρονολογείται αυτή τίν έποχή, άν έχει διαβαστεί σωστά βέβαια. Περιέχει ένεπίγραφο έπίκληση και τοποθετήθηκε είτε στο ίδιο το ξύλινο κιβώτιο που μεταφέρθηκε μέ τά λείψανα τό 985 είτε ένδεχομένως σέ ένα νέο κιβώτιο που κατασκευάστηκε μετά τίν όποια καταστροφή του ναού τό 1072 άπό Φράγκους μισθοφόρους³³. Η έπιγραφή άναφέρεται στο περιεχόμενο τής λειψανοθήκης. Στην άρχή γίνεται έπίκληση στην Άγία Τριάδα, δίνοντας χαρακτήρα άφιερωτηρίου έγγράφου, έδώ του άφιερωτη ή άφιερωτών (Ίβάνη Κουανουμς [= (Οι)κονόμης;] μίπως ό Οικονόμος κληρικός τής Μητροπόλεως, δεύτερος στην ίεραρχία;) κ.λπ. Η χρονολογία «στυ Μαΐου...» [ ] εΐναι τό έτος άπό κτίσεως κόσμου 6350 (=842 μ.Χ). Η μολύβδινη πλάκα πρέπει νά άναφέρεται στην κατάθεση των λειψάνων κατά τά έγκαίνια του ναού του άγίου Άχιλλίου, που έγιναν εις τό όνομα τής Άγίας Τριάδος στην Άγία τράπεζα, ή όποία έχει διπλή θεώρηση ως χώρος τής Σταυρώσεως στον Γολγοθά και τής Γεννήσεως στή Βηθλεέμ, σύμφωνα μέ τίν έρμηνευτική της Θείας Λειτουργίας. Προφανώς τά έγκαίνια προγραμματίστηκαν για τόν Μάιο 842³⁴.

Άναδεικνύεται έτσι τό χρονικό μεταίχμιο που προέκυψε μέ τόν θάνατο του εικονομάχου Θεοφίλου (20 Ίαν. 842). Άν άμέσως μετά δέν προέκυψε πρόβλημα άπό τους άπειλούντες τό λείψανο, τά έγκαίνια θά έγιναν κανονικά. Ειδάλλως θά τελέσθηκαν τίν έπόμενη χρονιά, τό 843 (6351 ά.κ.κ.) μετά τίν έπίσημη

³³ Η έπιγραφή, ή όποια άποκαταστάθηκε μέ τί συνδρομή του άείμνηστου καθηγητή Ν.Μ. Παναγιωτάκη, άναφέρει τά εξής: 1) Άριστερά: «ΨΦΚ» + «Έν όνόματι του Πατρός και του Υίου και του Άγίου Πνεύματος / νυν και άεί και εις τους αιώνας των αίωνων». / «Άνεσπίθη» / ς / τυ'. Στο κέντρο: «Έν τόπω κρανίου έσταυρώθης / ό Χριστός, έν φάτην ένγεννήθης έωτηρ (σωτήρ;)». Στή δεξιά άκρη: «Μαΐου. / του δούλου / του Θεού / Ίβάνη Κουανουμς / και έξόδου +Κά ρρφιζυ+», βλ. Ν. Μουτσόπουλος, *Η Βασιλική του Άγίου Άχιλλίου* (1999), 99 κ.ε., εικ. 89-91, 107 (εικ. 105). Πρβλ. τίν άρχική άναφορά στο Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Η Βασιλική του Άγίου Άχιλλίου* (1989), τόμ. Α', 425-179.

³⁴ Κι έδώ ισχύει ή προηγούμενη παρατήρηση ότι τά έγκαίνια τελούνται σέ μεγάλες έπετείες, όπως εΐναι οι έπέτειοι άπό κτίσεως κόσμου, βλ. Στ. Γουλούλης, *Οι έπέτειοι τής έκατονταετίας*, 108-111.

έορτή τῆς 11ης Μαρτίου ἢ καί τό ἐπόμενο ἔτος 844, κ.ο.κ.³⁵ Ἴσχυει τό ἴδιο ἐπιχέρισμα πού πρόταξε ὁ Δ. Σοφριανός γιά τή χρονολόγησι τοῦ Α΄ Βίου καί τοῦ κανόνα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τήν κατάστασι πού ὑπῆρχε τόν 9ο αἰώνα. Ἔμμεσα μόνον ὁ περιγραφόμενος χῶρος ὑποδηλώνει ροπή μύρου ἀπό τόν τάφο³⁶.

Ἡ τιμή τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ἀνανεώθηκε στήν 3η δεκαετία τοῦ 10ου αἰ. Ὁ τότε μητροπολίτης Λαρίσης παρήγγειλε τόν δεύτερο Κανόνα γιά τόν ἅγιο Ἀχιλλιο ἀπό τόν ὑμνογράφο Ἀρσένιο Ξένο (βλ. σμψ. 10). Τό πότε συνέβη αὐτό διασταυρώνεται ἀπό ἕναν ἄλλον Κανόνα πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Ἀρμοδίου καί τῶν σύν αὐτῶ (11 Μαΐου), μελῶν τῆς ομάδας τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου Βουναίνης, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε ἀπὸ βαρβάρους ἐπὶ Λέοντος Σοφοῦ (886-912). Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου τιμᾶται σέ μία πολύ σημαντική ἡμέρα γιά τό Βυζάντιο, τὰ ἐγκαίνια τῆς Κων/πόλεως³⁷. Ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις τοῦ κειμένου αὐτοῦ, προβάλλοντας διπλή γιορτή πρὸς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ (Ἀναλήψεως)³⁸ καί τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου καί τῶν σύν αὐτῶ³⁹, φαίνεται ὅτι ἡ έορτή τους ἔγινε πρώτη φορά στίς 11 Μαΐου 925 ἢ 926, συμπίπτοντας μέ τήν

³⁵ Μέ βάση τούς πίνακες στόν V. Grumel, *Traité d'études byzantines, I. La chronologie*, PUF, Paris 1958, 251, τό 843 τό Πάσχα ἔπεφτε στίς 22 Ἀπριλίου, ἐνῶ ἡ 15η καί 16η Μαΐου εἶναι στήν τέταρτη ἑβδομάδα τῶν συνάξεων, δηλαδή στή Μεσοπεντηκοστή (Τρίτη 15 Μαΐου 843: Εἰσόδια), **Τετάρτη 16 Μαΐου** 843: καθαγίασι ἀνήμερα Μεσοπεντηκοστή. Τά ἐγκαίνια γίνονταν συνήθως σέ ἐπίσημες ἡμέρες, ὅπως ἡ Μεσοπεντηκοστή. Ἀντίθετα τό 842 μέ τό Πάσχα στίς 2 Ἀπριλίου ἢ 15/16 Μαΐου συμπίπτει μέ τήν περίοδο μεταξύ Ἀναλήψεως καί Πεντηκοστής (11 Μαΐου: Ἀνάληψι (ἡμέρα Πέμπτη), 15 Μαΐου (Δευτέρα), 16 Μαΐου (Τρίτη), ἡμέρες χωρὶς κάτι ἰδιαίτερο.

³⁶ *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίος πατρός ἡμῶν Ἀχιλλίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ*, ἐκδ. Γεωργίου Μακροῦ, Ἐν Λαρίσσι 1896: 1) ὠδή α΄, τροπ. 3ο: «Ἰαμα πᾶσι ἡ τιμία θήκη σου ἀναπιγάζουσα...». 2) ὠδή γ΄, κάθισμα: «Ἡ θεία σου σορός... ὡς ἄλλη Σιλωάμ κολυμβήθρα ἐδείχθη, πηγὴν ἁγιάσματος παραδόξως ἐκβλύζουσα». Ἐπίσης: Ὠδή δ΄, 3ο τροπ. καί Ὠδή θ΄, τροπ. 1ο.

³⁷ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris*, IX, Canones Maii, C. Nikas collegit et intruxit, Roma, 1973, 91-104 (ff. 54-57, 374-376 (=σχόλια), 376-377 (=στιχηρά: ff. 51v). Δ. Σοφριανός, Ἀνέκδοτος κανὼν τοῦ μάρτυρος Ἀρμοδίου συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου τῆς Κρυπτοφύρας (1Α΄ αἰών), ΕΕΒΣ 1972-1973, 104-109. E. Follieri, S. Ardomio martire in Tessaglia, *Analecta Bollandiana* 93 (1975), 313-348, 316, 323-326.

³⁸ Στόν Κανόνα τοῦ Ἀρμοδίου (βλ. προηγούμενη σημείωσι) μαζί μέ τούς τέσσερις ἁγίους ἐξαίρεται ὁ Χριστός Σωτῆρ: Ὠδή ζ΄, τροπ. 3ο: «Συντρέχει τό βρότειον Ἑλλάδος πάσης φύλον ... **ἄμφο** ἐορπὴν συστήσασθαι καί τῶ Σωτῆρι βοῆσαι τὰ χαριστήρια». Ὠδή ν΄, 1ο τροπ.: «... ἡλικία πᾶσα ἔλκεται πόθῳ ὡμῶν ἐν τῶ **τεμενε**ι τῶ Σωτῆρι βοῶσα...». Ἡ ἐπικλίσι στὸν Σωτῆρα ὑπάρχει στήν Ὠδή Β΄, τροπ. 2ο καί στό Στιχηρό.

³⁹ Στό μεταξύ ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τους εἶχε ἦδη γίνει στή Λάρισα ἀπὸ τόν μητροπολίτη Φιλίππο, πού κινεῖται ἐπὶ πατριάρχη Νικολάου Μυστικοῦ (α΄ εἰκοσαετία 10ου αἰ.), βλ. Δ. Σοφριανός, *Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος ὁ ἐν Βουναίνῃ. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα. Ἱστορικαί εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Γ΄ αἰών)*, Ἐν Ἀθῆναις 1972, 32, 76, 125-126, 157, σπχ. 187-194 κτλ.

Ἀνάληψη⁴⁰. Ἐπομένως ἡ ἔξαρση τῆς τιμῆς μέ νέους Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀρμοδίου καί Ἀχιλλίου θά ἔγινε ἀπό τόν ἐπόμενο μνηστοπολίτη, τόν Ἰάκωβο, λόγιο, ἀδελφό τοῦ καθηγητῆ τῆς Μαγναύρας μνηστοπολίτη Νικαίας Βιθυνίας Ἀλεξάνδρου, ἐφόσον λίγο μετά τήν ἐπιδρομή τῶν Βουλγάρων τοῦ Συμεών περί τό 920 (918 ἢ 922) ἦταν αὐτός πού ἔφερε εἰς πέρας πολλά ἔργα⁴¹. Πιθανόν δέ ἀνανέωσε τήν λειτουργική ζωή τοῦ ναοῦ μέ τά λείψανα τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου καί τῶν σύν αὐτῷ, ὅπως καί τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τήν ἴδια περίοδο, ἀκόμη καί τήν ἴδια χρονιά, ἐφόσον οἱ ἐορτές τῶν Λαρισαίων ἁγίων εἶναι πολύ κοντά (11 ἕως 15 Μαΐου).

Στόν νέο Κανόνα τοῦ Ἀρσενίου ἀναφέρεται ρητά πλέον ἡ ροή ἁγίου μύρου στή μορφή «ἐλαίου» ἀπό τή λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου⁴². Πλήθος προσκυνητῶν περνοῦν ἀπό τή Λάρισα⁴³. Ἀπό αὐτούς σῶθηκαν μερικά ὀνόματα ἀπό ἀγιολογικά κείμενα (Βαρνάβας καί Σωφρόνιος, Φαντίνος). Αὐτοί ὡς κληρικοί φιλοξενοῦνται, «προσεδρεύουν» στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου⁴⁴.

⁴⁰ **Στ. Γουλούλης**, Στή Λάρισα τοῦ 10ου αἰώνα: Ναός τοῦ Χριστοῦ [ ] καί τό ἱστορημένο πρόγραμμα τῶν ἁγίων Τεσσάρων Μαρτύρων, *Τριακοστό Ἐβδομο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Πρόγραμμα καί περιλήψεις εἰσηγήσεων καί ἀνακοινώσεων*, Ἀθήνα 12, 13, καί 14, Μαΐου 2017, Ἀθήνα 2016, σσ. 55-56.

⁴¹ **Α. Ἀβραμέα**, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 129-130: «μετά Ἰακώβου... Λαρίσης τοῦ πρώτου μετά τήν καταδρομὴν τῶν Βουλγάρων ἰδίως αὐτὴν ἀναλώμασιν ἀναστήσαντος καί κόσμον αὐτῆ τέ καί τοῖς κτίμασι δόντος πλείονα».

⁴² **J. Schirò**, *Analecta*: 1) σ. 179, στχ. 65-71 (ὠδή δ΄, 1ο τροπ.): «τὴν σορὸν τῶν λειψάνων σου. καί γάρ ἐκβλύζει θεῖον ἔλαιον ἡμῖν τῶν ἱαμάτων πάντοτε...». 2) σ. 180, στχ. 86-92 (ὠδή δ΄, 3ο τροπ.): «σορὸς βρύουσα τό ἅγιον ἔλαιον... τῶν πτωχῶν συλλήπτورا ἔλαιον αὐτοῖς παρεχόμενον». 3) σ. 181, στχ. 116-123 (ὠδή ε΄, 3ο τροπ.): «Ρεῖθρα βλύξεις, ὄσει, ...ἐλαίου πάντοτε, ἐξ οὗ ἀλειφόμενοι ἀεί...». 4) σ. 182, στχ. 156 (κάθισμα): «Ἐν ἐλαίῳ ἔλαιον (ἐκδ. ἔλαιον) καί εὐσπλαγγνίαν ἢ σορὸς ἐκβλύζει σου...». 5) σ. 182-183, στχ. 156-164 (ὠδή ζ΄, 1ο τροπ.): «...ἢ θήκη σου... εὐωδιάζει ἡμᾶς ποταμίδον ἀεί... νόματα αὐτῆ τό ἔλαιον ἀναδίδωσιν». 6) σ. 184, στχ. 204-211 (ὠδή ζ΄, 2ο τροπ.): «...ἢ σορὸς σου τῶν λειψάνων ἐκ... χάριτος ἔλαιον δρόσου ὑπερβλύζουσα...». 7) σ. 185, στχ. 220-227 (ὠδή ζ΄, 3ο τροπ.): «Τό ἔλαιον βλύζουσα ἢ θήκη τῶν... λειψάνων σου, ...». 8) σ. 186, στχ. 252-262 (ὠδή θ΄, 1ο τροπ.): «Ἐξέον καθορὰ καί θαῦμα... πᾶς ὁ προσερχόμενος ἐν τῷ ναῷ σου. βρῦει γάρ ἔλαιον ἢ λάρναξ... χρισμένοις πᾶσιν...», κ.λπ.

⁴³ Ἡ ὁδὸς Ἰταλίας-Πατρῶν-Ναυπάκτου ἢ Ἀθηνῶν-Λαρίσης-Θεσσαλονίκης ἦταν τώρα πὸ σημαντική, ἀφοῦ ἡ ὁδὸς Ἰταλίας-Δυρραχίου-Κων/πόλεως (ἢ Ἐγνατία) ἦταν ἐπικίνδυνη λόγω τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν **Α. Ἀβραμέα**, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 74-78. **Ν. Οἰκονομίδης**, *The medieval Via Egnatia*, στί: *El. Zachariadou, The Via Egnatia under the Ottoman Rule 1380-1699*, *Halcyon Days in Crete II. A Symposium held in Rethymno*, 9-11 January 1994, 9-16.

⁴⁴ 1) Στόν Βίο τῶν ἁγίων Βαρνάβα καί Σωφρονίου κητόρων τῆς Μονῆς Σουμελά, κώδ. 268 Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους, φφ. 440α-440β: ἐρχόμενοι ἐξ Ἀθηνῶν «...καί εἰσελθόντες ἀφίκοντο εἰς τόν πανάγιον ναόν τοῦ πανιέου ἱεράρχου Ἀχιλλίου τῆς αὐτῆς πόλεως προσέδρου... φιλοξενηθέντες δέ παρὰ τοῦ τότε ἀρχιερέως φιλοφρονῶς... ἀνεχώρησαν». Τό κείμενο γράφτηκε τόν 13ο αἰῶνα (μεταξὺ 1207 καί 1233) περιέχοντας πληροφορίες πού ἀνάγονται στίιν Α΄ χιλιετία, βλ. **Ὁδ. Λαμ-**

Ἡ πῖο σημαντικὴ προσωπικότητα πού ἐπισκέφθηκε τὸ προσκύνημα εἶναι ὁ ἅγιος Φαντῖνος. Ὁ Βίος του, πού συντάχθηκε περὶ τὸ 1000 ἀπὸ ἕναν Θεσσαλονικέα συγγραφέα, ἀναφέρει ὅτι παρέμεινε κάποιον μικρὸ διάστημα στὴ Λάρισα περὶ τὸ 966. Ἀναχωρώντας, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν ἀποχαιρετισμὸ, τοὺς εἶπε μὲ βαριά καρδιά: «Πόσο ὠραῖος εἶναι ὁ τόπος αὐτός, ἀλλὰ θὰ παραδοθεῖ στοὺς ἐχθρούς». Τοῦ εἶπαν τότε ὅτι αὐτὸ συνέβη ἤδη (ἐννοώντας μᾶλλον τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Βούλγαρο Συμεὼν πρὸ πεννίτα ἐτῶν). Κι ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Ἐτσι ὅπως θὰ γίνῃ ἀνυπόφορο τώρα δὲν ἔχει γίνῃ ποτέ ἄλλη φορὰ»⁴⁵.

Μετὰ ἀπὸ μιὰ δεκαπενταετία συνέβησαν φοβερὰ γεγονότα στὴ Λάρισα. Τὸ 976 ἔγινε ἡ ἐπανάσταση τῶν Κομνητοπούλων, καὶ ὁ Σαμουὴλ, ὁ τελευταῖος γιὸς τοῦ ἀρμενικῆς καταγωγῆς κόμη Νικολάου, ἀξιωματοῦχου πρῶτα του Βυζαντίου καὶ μετὰ τῶν πληθυσμῶν τῆς Κεντρικῆς Βαλκανικῆς, ἄρχισε νὰ πολιορκεῖ τὴ Λάρισα. Τὸ περιεργὸ ἦταν ὅτι δὲν ἔκανε μάχες, ἀλλὰ ἐμφανίζοταν ἐπὶ συνεχεῖς τρεῖς χρονεῖς, ὅταν οἱ κάτοικοι ἦταν ἔτοιμοι νὰ θερίσουν καὶ τοὺς ἀπέτρεπε. Ἡ Λάρισα ὑπέφερε ἀπὸ πείνα καὶ τελικὰ παραδόθηκε τὸ 985 (ἢ 986, ὅπως δέχονται ἄλλοι ἐρευνητές). Ὁ Σαμουὴλ ὅμως, περιέργως, δὲν πείραξε κανέναν, ἀλλὰ μετέφερε τὸ λείψανον ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους στὴν Πρέσπαι⁴⁶, ὅπως λεγόταν ἡ πόλις πού βρισκόταν στὸ σημερινὸ νησί τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἀλλὰ τότε, ἐνωμένη μὲ τὴν ξηρὰ, ἦταν μιὰ χερσόνησος⁴⁷. Ἐκεῖ εἶχε τὰ ἀνάκτο-

---

ψίδης, Ἡ ἱστορικότητα σέ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, *Οἱ ἥρωες τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ νέοι ἅγιοι, 8ος-16ος αἰ.*, ἐπιμ. Ἔλ. Κουντουρά-Γαλάκη, ΕΙΕ – ΙΝΕ, Διεθνὴ Συμπόσια 15, Ἀθήνα 2004, 65-89. 2) Στὸν Βίο τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου (διασκευὴ Ἀχαϊκοῦ, βλ. **Δ. Σοφριανός**, Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος, 157: ὁ δούξ Εὐφηνιανὸς ἀπὸ Θεσσαλονίκη «εὐχαί καὶ δεήσεις καὶ ἀγρυπνία τοῦτον συχναί καὶ πρὸς τῆ τοῦ ἁγίου λάτρνακι βλέπων αὐτῶ καθ' ἐκάστην ἐνοχλῶν οὐκ ἐπαύετο». Βλ. **Στ. Γουλούλης**, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, 223-224.

⁴⁵ **E. Follerti**, *La Vita di S. Fantino il Jovane. Introduzione, testo greco, traduzione, commentario e indici*, Subsidia Hagiographica no 77, Bruxelles 1993, 32-33, 66, 442-444: «...καταλαμβάνει τὴν Λάρισσαν. **Χρόνω δέ ἱκανῶ τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου προσεδρεύσας**, καὶ τὸν συνήθη σπόρον τῆς ἐαυτοῦ διδασκαλίας ἐγκατεσπίρας, ἔξω μὲ τοῦ ἄστεος διερχόμενος, «ᾧ τόπος, ἔφη, ὡς κάλλιστος, καὶ **τοῖς ἐχθροῖς ἐκδοθήσεται**». Ὡς δέ τὸν λόγον πλείστοι ἀκίκοσαν, καὶ «Τούτο, πάτερ, ἔφησαν, γέγονεν», ὁ μέγας «Οὐδέποτε, ἔφη, ἄλλοτε ὡς νῦν γενέσθαι μέλλει βαρύτατον». [βλ. **P. Γιαννοπούλου**, La Grèce dans la Vie de S. Fantin, *Byzantion*, 65 (1995), 475-494, 478 κ.ε., 481-484. Τὸ ἐπαναλαμβάνει το *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 224, στχ. 29-33: «ἐκεῖθεν εἰς Λάρισσαν καταντᾷ, **καὶ ἱκανὸν χρόνον τῷ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου προσεδρεύσας τάφω**, τὸν συνήθη τῆς διδασκαλίας σπόρον ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς κατασπίρας, ἐν Θεσσαλονίκῃ ἔρχεται...».

⁴⁶ *Κεκαμημένος*, *Στρατηγικόν*, Μετάφραση-εἰσαγωγὴ-σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, Ἄγρωστις, Ἀθήνα 1993, 214-216.

⁴⁷ **M. Παῖσιδου**, Ἅγιος Ἀχιλλῖος 1996-1998. Συμπεράσματα καὶ προβληματισμοί, *AEMΘ*, 12 (1998), 527-542, 535-536, ἡ ὁποία ὑπολογίζει ὅτι ὀφείλεται σέ σεισμὸ στὶς ἀρχές τῆς Τουρ-

ρά του κι εκεί λίγο αργότερα έκτισε τόν αρχιεπισκοπικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου⁴⁸. Στή Λάρισα ἄφησε, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου, ἕνα μέρος τοῦ λειψάνου: «ἡ λάρναξ παρὰ Λαρισσαίοις καί τί μέρος τοῦ λειψάνου»⁴⁹.

Αὐτό πού διακρίνεται ξεκάθαρα εἶναι ὅτι ὁ τριετής ἀποκλεισμός γιά τήν ἀναίμακτη κατάκτηση τῆς Λάρισας καί τήν ἀρπαγή τοῦ λειψάνου τοῦ πολιούχου τῆς πόλεως κρύβει κάτι σήμερα μί κατανοητό. Ἡ κατάσχεση λειψάνου δέν ἐθεωρεῖτο ἀδίκημα τότε καί κατά μία ἔννοια λογιζόταν ὡς οἰκονομία (=ἐξαίρεση τοῦ κανόνα) γιά νά φωτισθοῦν καί ἄλλοι λαοί, ὅπως ἀκριβῶς διατυπώνει ὁ συγγραφέας τοῦ Β΄ Βίου καί τοῦ τρίτου Κανόνα. Θά ἔδειχνε ὅτι τό ἔκανε ἀπό εὐσέβεια στόν ἅγιο, κι ἔτσι ἐξηγεῖται ὡς ἕνα σημεῖο γιατί δέν προέβη σέ σφαγές καί λεηλασίες, θά κατέστρεφε τήν εἰκόνα τῶν «ἀγαθῶν» προθέσεων του. Ὅσον ἀφορᾷ δέ στή μεταφορᾷ τῶν κατοίκων, ἀποσκοποῦσε στήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας. Ἔχει συμβεῖ στήν Ἱστορία κατ' ἐπανάληψιν. Γιά ποιό λόγο ὁμως προχώρησε στήν ἀνάδειξη τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου τῆς Λάρισας, ἀφιερώνοντας στό ὄνομά του τήν Ἀρχιεπισκοπή; Ἄν δέν συνέβαινε αὐτό, θά ἐρμηνευόταν ἀπλῶς ὅτι ἤθελε νά δώσει αἴγλη μέ τήν κατοχή ἁγίων λειψάνων, ὅπως ἦταν τότε καύχημα κάθε πόλεως νά ἔχει ἅγια λείψανα. Ἡ ἀφιέρωση τῆς βασιλικῆς στόν Λαρισαῖο ἅγιο ἔχει νά κάνει μέ πολιτική. Ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει ρητά ὅτι τούς Βλάχους τῆς Λάρισας «συμμάχοις ἐχρῆτο»⁵⁰. Τό ποιμνιο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, οἱ Λαρισαῖοι καί οἱ Θεσσαλοί, ἦταν κατά ἕνα μέρος λατινόφωνοι, οἱ ἀποκαλούμενοι μόλις τόν 10ο αἰώνα Βλάχοι, ζώντας στή Θεσσαλία τουλάχιστον ἀπό τήν ὕστερη ρωμαϊκή περίοδο⁵¹. Ὁ ναός μαζί μέ τό λείψανο δείχνει τίς φιλοδοξίες τοῦ Σαμουήλ νά δημιουργήσει ἕνα νέο κράτος, αὐτοκρατορία, στηριγμένο ὄχι μόνον στό σλαβικό-βουλγαρικό στοιχεῖο, ἀλλά καί στό ἐντόπιο, ἑλληνόφωνο καί λατινόφωνο.

Ὁ Βασίλειος Β΄ ὁμως, ἀφοῦ νίκησε τόν Σαμουήλ τό 1004/5, συνῆψε συμφωνία μαζί του νά μείνει «ἄρχοντας» τῶν Βουλγάρων, ἀλλά οὐσιαστικά σέ ἐδάφη ἐκτός τῆς παλαιᾶς Βουλγαρίας⁵². Ὅπωςδήποτε θά ἔπαυσε νά λέγεται «τσα-

---

κοκρατίας πού ἀνέβασε τί στάθμη τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης.

⁴⁸ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae*, 330.

⁴⁹ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος, 171, σπχ. 703-704.

⁵⁰ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae*, 330.

⁵¹ Α. Ρίζος, Γύρω ἀπό τούς ἐπισκόπους Στέφανο καί Ἀχιλλιο, *Τά Ἱστορικά*, τόμ. 25, τεύχ. 47 (2007), 474-489, 477-479, ὅπου βιβλιογραφία.

⁵² Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, 26-30. Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of*

ρος τῶν Ρωμαίων», ιδίως τῶν λατινοφώνων. Μὲ τὴ λήξη τῶν πολέμων ὁ Ἅγιος Ἀχιλλῖος Πρέσπας ὡς ἀρχιεπισκοπικός ναὸς ὑποβαθμίσθηκε ἀπὸ τὸν Βασίλειο Β΄, ἡ ἀρχιεπισκοπὴ μεταφέρθηκε στὴν Ἀχρίδα καὶ δὲν γίνετα ποτέ λόγος γι' αὐτὸ τὸ μνημεῖο σὲ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἀκόμη καὶ στὰ σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β΄ (1019 κ.έ.) ὑπὲρ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος (1019 κ.έ.). Πλήγμα ἦταν ὅτι 50 χρόνια μετὰ, τὸ 1072, ἡ βασιλικὴ τῆς Πρέσπας λεπλατίθηκε ἀπὸ τοὺς Φράγκους μισθοφόρους⁵³. Ἡ περιθωριοποίησι τοῦ ναοῦ ἦταν προάγγελος γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τὸν 14ο-15ο αἰ., παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἔτσι καλύφθηκε μὲ πεσμένα ὑλικά τῆς ὀροφῆς τὸ λείψανο τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου γιὰ αἰῶνες.

Ἐπιστρέφοντας στὴ Λάρισα, ἡ πόλι συνέχιζε τὴ ζωὴ τῆς καὶ μετὰ τὸ 985, προφανῶς δὲν μετακινήθηκε ὅλος ὁ πληθυσμός, ἀφοῦ ἤδη τὸ 997 ὑπάρχει μητροπολίτης, ὁ Στυλιανός⁵⁴. Τὸν 11ο αἰῶνα ἡ πόλι ἀκμάζει, παραμένει ἔδρα τοῦ Θέματος Ἑλλάδος⁵⁵.

Τὸν 13ο αἰῶνα, ἐμφανίζεται ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς Γοριανίτης νὰ ὀρίζει τὸν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου νὰ ἀνανεώσει τὸν παλαιὸ ἀρχικὸ Βίο. Πιθανώτατα ὁ ἴδιος συγγραφέας συνέγραψε καὶ τὸν τρίτο Κανὸνα τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, ὁ ὁποῖος ἀρχικά ἀποδόθηκε στὸν Ἰωσήφ Ὑμνογράφο. Ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου ἐκφράζονται οἱ ἴδιες βασικὲς ιδέες: ἡ Λάρισα ἀλώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἔχασε τὸ λείψανο, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐνοχλεῖ πλέον, διότι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λαοί, τοὺς ὁποῖους φωτίζει⁵⁶. Ἡ μυροβλυσία στὸν ναὸ τῆς Λάρισας συνεχίζεται⁵⁷.

Γιὰ τὸν ἀνώνυμο συγγραφέα ποῦ ἀνέδειξε ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς ὁ ἅγιος

the Northern Balkans, 900-1204, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 69.

⁵³ Εὐδ. Τσολάκης, *Ἡ συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη*, 166, στχ. 4-9: «...οἶγε μὴν Ἀλαμάνοι καὶ Φράγκοι... **καθαίρουσι** μὲν τὰ ἐν τῇ Πρέσπα τῶν Βουλγάρων **ὑπολελειμμένα βασιλεία, σκυλεύουσι** δὲ καὶ τὸν ἐκεῖσε ναόν, ὃς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Ἀχιλλεῖου ἵδρυται, μηδενός τῶν ἐκεῖσε φεισάμενοι ἱερῶν, ὧν τινὰ μὲν αὐθις ἀνεσώθησαν, τὰ δὲ λοιπὰ ὁ στρατὸς διανειμάμενοι εἰς χρῆσιν ἰδίων μετεσκεύασαν». V. Kravari, *Villes et villages de Macedoine occidentale*, Editions P. Lethielleux, Paris 1989, 371.

⁵⁴ Ἀ. Ἀβραμέα, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 193.

⁵⁵ Ἀ. Ἀβραμέα, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 32-33.

⁵⁶ St. Gouloulis, *The ἔτερος κανὸν*, 460-461.

⁵⁷ α) ὠδή α΄, 2ο τροπαιό, Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος, 173, στχ. 9-16, St. Gouloulis, *The ἔτερος κανὸν* το Saint Achillios, 464, στχ. 9-12: «οἱ τῆ σεπτῆ σου προσόντες λάρινακα τίν τῆς ὁμοῖς χάριν, ἦνπερ ἀναδίδουσι, ἧς καγὼ γενόμενος θεωρός καὶ αὐτόπτης οὐ παύσομαι διηγούμενος...». β) ὠδή δ΄, 1ο τροπ., St. Gouloulis, 466, στχ. 61-62: «Οἱ τῆ θήκη προστρέχοντες τῇ μυροσταγῇ τίν χάριν ἀντλήσατε τῶν θαυμάτων τοῦ μάκαρος τίν ἀφθόνως πᾶσι χοιμένην πιστοῖς». γ) ὠδή ε΄, 1ο τροπ., St. Gouloulis, στχ. 466, 85-91: «...ἡ δὲ γῆ τὸ σῶμα, τὸ μακάριον ὄντως ἐπλούτησεν ἀναβλύζον πᾶσι τοῖς προσιούσι τὰς ἰάσεις καὶ προχέων ἀφθόνως τὸ ἔλαιον».

Ἀχιλλίος εἶναι πλέον ἅγιος τῆς Εὐρώπης: ἦλθε στή Λάρισα, ἀλλά προηγουμένως ὡς ἱεραπόστολος ἔκανε περιοδεῖες, ἐπισκέφθηκε τόν Παναγίον Τάφο καί αὐτή τή Ρώμη, τούς τάφους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου⁵⁸. Ὅποτε καί οἱ Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς δικαιοῦνται κατά κάποιον τρόπο νά τόν κατέχουν. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη δέν ὑπῆρχε μόνον τό παλαιό κέντρο τῆς Πρέσπας, ἀλλά καί ἕνα νέο, στό Ἀρίλιε τῆς Σερβίας, λέξη πού παράγεται ἀπό τό ὄνομα «Ἀχιλλίος», ἀπό τόν ὑπάρχοντα ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἀρχιεπισκοπικός ναός τῶν Σέρβων (1219)⁵⁹.

Οἱ Σέρβοι ὁμως, ἐπαναλαμβάνοντας τήν πολιτική τοῦ Σαμουήλ, ἔκαναν τόν ἅγιον Ἀχιλλίον ἐθνικό τους ἅγιο. Τόν 14ο αἰ. ὁ ἑτεροθαλής ἀδελφός του αὐτοκράτορα (1346) Στεφάνου Δουσάν, ὁ Συμεών, μέ τόν τίτλο τοῦ βασιλέα κατέλαβε τή Θεσσαλία τό 1359, ἔχοντας ἔδρα τά Τρίκαλα, ὅπου διέμενε ὁ μπροπολίτης Λαρίσης. Ὁ τάφος ὁμως τοῦ ἁγίου στή Λάρισα ἀναφέρεται σέ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀντωνίου στά μέσα τοῦ 14ου αἰ.⁶⁰ Δέν εἶχε ὁμως ἡ πόλη πλέον πολλούς κατοίκους, διότι ἡ περιοχή δέν ἐνέπνεε ἀσφάλεια, κυρίως μετά τήν ἐμφάνιση τῶν Καταλανῶν τό 1310, τόν ἐμφύλιον τοῦ 1318, ὅταν ἡ πόλη ἔγινε «αἰοίκτης» καί «ληστῶν ὀρμητήριον»⁶¹, τίς ἐπιδρομές Σελτζούκων πειρατῶν, ἡ λοιμικές ἀσθένειες⁶². Μέ τόν ἐρχομό τῶν Ὀθωμανῶν (1387/88) ὁ ναός δέν ἀντέξε περισσότερο καί κατεδαφίστηκε. Δέν θά ἔγινε τζαμί, ἐπειδή οἱ λίγοι Λαρισαῖοι δέν ἀντιστάθηκαν.

Τό 1981 ἡ περιπέτεια τῶν λειψάνων, πολιτική καί ἐκκλησιαστική, εἶχε ὀλοκληρώσει τόν κύκλο της. Ὁ ἅγιος βρίσκεται σωματικῶς στήν πατρίδα του, γιά τήν ὁποία τόσο ἀγωνίστηκε! Περιγράφεται, ἄλλωστε, στά ἀγιολογικά του κείμενα ὡς ποιμένας μέ μεγάλη ἀγάπη στό ποίμνιό του.

⁵⁸ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος, 138 (Α΄ Βίος), 155-156: «...κακεῖθεν εἰς Ῥώμην, ταυτόν δέ εἰπεῖν εἰς πᾶσαν Εὐρώπην...».

⁵⁹ St. Gouloulis, «The ἑτερος κανόν», 462, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶⁰ Β. Ψευτογκάς (ἐκδ.), Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης λόγοι θεομπορικοῦ δεσποτικοῦ ἀγιολογικοῦ, ἐκδοτικός οἶκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2002, 369-370.

⁶¹ Β. Ψευτογκάς (ἐκδ.), Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης λόγοι, 366, σχ. 7-14. Γιά τή σημασία τῶν ὄρων βλ. Στ. Γουλούλης, Ἡ «αἰοίκτης» Λάρισα καί ἡ ἀνασπίλωση τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Τρικάλων (c. 1332, 1362): Βιβλικά ἀρχετύπα καί ἱστορικά ἀντίτυπα, Βυζαντινά 29 (2009), Θεσσαλονίκη 2010, 163-198.

⁶² Α. Ρίζος, «Τό δουλεμπόριο, ἡ ἐρήμωση τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας κατά τόν 14ο αἰῶνα καί οἱ Ὀθωμανοί», Τά Ἱστορικά, τόμος 26, τεύχος 50 (2009), 59-72.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ίστορική διαδρομή 15 αιώνων

Άνάτυπο από τὰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ης και 2ας ΗΜΕΡΙΑΔΟΣ
ΛΑΡΙΣΑΪΚΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Είσαγωγή

Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος, ὁ πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος Λαρίσης*, εἶναι ἀπὸ αἰῶνες ὁ πολιοῦχος καὶ προστάτης ἅγιός της. Ὅπως ἦταν φυσικό, μετὰ τὴν ἀγιοποίησή του τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους μὲ τὴν παρουσία τοῦ ναοῦ του στὸ κεντρικότερο σημεῖο τῆς πόλεως, στὴν ἀκρόπολη, τὴν περιοχὴ πού σήμερα ὀνομάζουμε λόφο τοῦ Φρουρίου**. Μέσα στὸν ναὸ αὐτό, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μνήμη του, λατρευόταν μὲ εὐλάβεια τὸ ἅγιο ὄνομά του καὶ οἱ πιστοὶ προσκυνοῦσαν τὸ μυρόβλυτο σκίνωμά του.

Σέ ὅλη αὐτὴ τὴ μακραίωνη πορεία, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου δέν εἶχε οὔτε μόνιμη θέσιπ στὴν ἀκρόπολη, οὔτε φυσικά καὶ τὴν ἴδια ἀρχιτεκτονική μορφή. Δυστυχῶς ὅμως δέν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ μακροχρόνια ἱστορική διαδρομὴ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ μὲ ἀκρίβεια. Οἱ μαρτυρίες οἱ ὁποῖες δια-

---

* Γιά τὸν βίὸ καὶ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει κανεὶς κυρίως στὰ ἐξῆς ἔργα: Ἅγιος Ἀχιλλίος. Ἀπὸ ἐγκωμιαστικὸ λόγο χειρογράφου τοῦ 13 αἰ. τῆς Ἱεράς Μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους, σέ ἀπόδοση καὶ σχολιασμό τοῦ Βασιλείου Στεργιούλη, Λάρισα (1981). Ἐπίσης καὶ Ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος βίος (9 αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (17 αἰ.). Ἀνέκδοτα ὕμνογραφικὰ κείμενα, τοῦ Δημητρίου Σοφιανοῦ, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. 3ος, Ἀθῆνα (1990) σ. 97-214 καὶ ἀνάτυπο.

** Ἡ ἀναφορὰ στὸν λόφο τοῦ Φρουρίου θεωρεῖται σήμερα ἐσφαλμένη. Ποτὲ δέν ὑπῆρξε φρούριο ἢ κάστρο σ' αὐτὸν τὸν χώρο παρά μόνον ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας Λαρίσης. Ἡ ὀνομασία Φρούριο προῖλεθε προφανῶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τουρκικὴ κλειστὴ ἀγορὰ, τὸ λεγόμενον μπεζεσετένι, ἐθεωρεῖτο γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ὅτι ἦταν ἀρχαιοελληνικὸ ἢ μεσαιωνικὸ κάστρο.

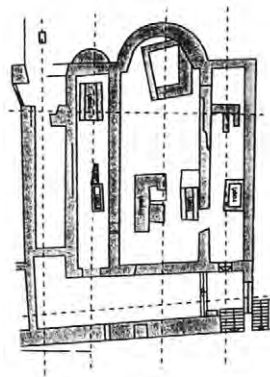
σώθηκαν και έχουν έντοπισθει μέχρι σήμερα είναι ελάχιστες, διαφορούμενες και αποσπασματικές, ιδιαίτερα όσες αφορούν την περίοδο των βυζαντινών χρόνων και τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή μας. Όστόσο οι ανασκαφικές έρευνες, ή αναδίφηση ιστορικών πηγών απρόσιτων μέχρι πρόσφατα και οι πολλαπλές μαρτυρίες περιηγητών, καταγραμμένες στα όδοιπορικά τους, μās επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε, με κάποια έλλειμματική πληρότητα βέβαια, την ιστορική διαδρομή του ναού του Αγίου Αχιλλίου στη Λάρισα, ή όποια, όπως θά δοίμε στη συνέχεια, συμβαδίζει και με τις τύχες αυτής της πόλεως.

Ό ναός της βυζαντινής περιόδου [6ος αι. - αρχές 16ου αι.]

Μετά την κοίμηση του αρχιεπισκόπου Λαρίσης Αχιλλίου, τό σεπτό λείψανό του ένταφιάσθηκε κατά τά ειωθότα κοντά σε ευκτήριο οίκο, πού πιθανότατα ό ίδιος κατά τί διάρκεια της αρχιερατείας του είχε άνεγείρει, όπως χαρακτηριστικά μās πληροφορεί τό συναξάρι του «...και ναούς διαφόρους και μεγάλους εκ βάθρων άνεγείρας...»¹.

Τό 1978 ή Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε ανασκαφικές έρευνες πού διεξήγαγε στόν λόφο, και συγκεκριμένα μεταξύ της κλειστής τουρκικής αγοράς (μπεξεστένι) και του αρχαίου θεάτρου των κλασικών χρόνων, αποκάλυψε τά θεμέλια μās τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ή άνέγερση της όποίας ανάγεται πιθανότατα στόν 6ο αιώνα [εικ. 1]. Τό ενδιαφέρον πέραν των άλλων στην ανασκαφή αυτή ήταν ή «...αποκάλυψη ενός μεγαλοπρεπούς καμαροσκεπούς τάφου στό άνατολικό άκρο του βορείου κλίτους...»², ό όποιος είναι κοσμημένος στις τρεις από τις τέσσερες πλευρές του με τρεις ευμεγείς σταυρούς, ζωγραφισμένους με βαθύ κόκκινο χρώμα επάνω στό άσβεστοκονίαμα [εικ. 2].

Σύμφωνα με τί γνώμη των αρχαιολόγων, ύπάρ-

Εικ. 1. Κάτοψη του αποκαλυφθέντος ναού του Αγίου Αχιλλίου της βυζαντινής περιόδου. Σχέδιο της Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λαρίσης.

¹ J. P. Migne, *Μηνολόγιον του Βασιλείου Β΄*, P. G. 117, στ. 475.

² Δερτζιώτης Λάζαρος, *Παλαιοχριστιανικά κτίσματα της πόλεως Λαρίσης*, Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, Παρελθόν και Μέλλον, 25-28.04.1985, Λάρισα (1985) σ. 202.

χουν σοβαρές ενδείξεις ότι ο τάφος που αποκαλύφθηκε ανήκει στον πρώτο έπισκοπο Λαρίσης Άγιο Άχιλλιο, και μάλιστα μέσα εκεί ήταν τοποθετημένη ή λάρνακα με τά τίμα λείψανά του. Άργότερα στο ίδιο σημείο οικοδομήθηκε ναός, μέσα στον οποίο ένσωματώθηκε ο τάφος του, στο ύψος του Ίερου Βήματος. Ο ναός αυτός πιστεύεται ότι είναι ο πρώτος ευκτήριος οίκος του άγιου στην πόλη του. Άρχιτεκτονικά είχε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα παλαιοχριστιανικής τρικλιτης βασιλικής, ή όποία διατηρήθηκε καθ' όλη τή διάρκεια των βυζαντινών χρόνων και ταυτίζεται με τόν αποκαλυφθέντα τό 1978 ναό στον λόφο τής άκροπόλεως.

Εικ. 2. Ο άπλός άγιογραφικός διάκοσμος του καμαροσκεπούς τάφου, ό οποίος αποδίδεται στον Άγιο Άχιλλιο. Φωτογραφία τής Έφορείας Βυζαντινών Άρχαιοτήτων.

Στόν βίο του Άγιου Άχιλλίου έπισημαίνεται ότι σέ κάποια χρονική περίοδο, ή όποία δυστυχώς δέν μās είναι γνωστή (πιθανόν μεταξύ 6ου και 7ου αιώνας), ή λάρνακα με τά λείψανα του άγιου ξεχάσθηκε από τούς πιστούς, άγνωστο για ποιόν λόγο. Έχουν προταθεί διάφορες έρμηνείες για τό περιεργό αυτό γεγονός, πιστεύεται όμως ότι ή συνεχιζόμενη έρευνα των άρχαιολόγων θά μās αποκαλύψει τήν αιτία. Η φανέρωση τής λάρνακας έγινε «θεοσημείαις απορρήτοις» έπειτα από περίπου τριακόσια χρόνια, στις 10 Φεβρουαρίου κάποιου έτους, γύρω στά 850 μ.Χ.

Η παρουσία του ναού με τά ιερά λείψανα του άγιου στην πόλη μας φαίνεται ότι ήταν γνωστή σέ όλόκληρη τήν επικράτεια τής άχανους βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η θαυματουργική ιδιότητα και ή μυρόβλυτη χάρη τους απέτέλεσαν προορισμό προσκυνήματος πολλών πιστών. Έχουμε προς τούτο σημαντικές μαρτυρίες:

— Στόν βίο των Άγιών Βαρνάβα και Σωφρονίου, κτητόρων τής ιερής μονής Παναγίας Σουμελά του Πόντου, αναφέρεται ότι κατά τή διάρκεια του ταξιδιού τους από τήν Άθήνα προς τόν Πόντο, οί άγιοι «...κατήντησαν εις τήν μεγάλην πόλιν τής Λαρίσου... και εισελθόντες άφίκοντο εις τόν πανάγιον ναόν του πανιέρου και ιεράρχου Άχιλλίου, τής αυτής πόλεως προέδρου...»³. Η επίσκεψη αυτή χρονολογείται κατά τό τέλος του 9ου αιώνα, σύμφωνα με τίς έρευνες

³ Κώδικας 268 τής Ι. Μονής Διονυσίου Άγιου Όρους, Άθων. 3802, φ. 440.

του λόγιου μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρυσάνθου (1913-1936).

— Επίσης στον βίο του Άγιου Νικολάου του Νέου του εν Βουναίοις, αναφέρεται ότι λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του αγίου, ο Δούκας της Θεσσαλονίκης Εύθυμιανός προσβλήθηκε από ανίατη νόσο, τί λέπρα. Έπισκέφθηκε τί Λάρισα κατά τί δεκαετία 940-950, προσκύνησε τό θαυματουργό λείψανο του Άγιου Άχιλλίου καί προσευχήθηκε γιά τίν ίασί του⁴.

— Από τό συναξάρι του Άγιου Φαντίνου πληροφορούμαστε ότι κατά τόν 10ο αιώνα ο άγιος ταξίδευσε από τίν Άθήνα στί Λάρισα μέ σκοπό νά προσκυνήσει τόν τάφο του Άγιου Άχιλλίου «...εις Λάρισσαν καταντᾶ καί ίκανόν χρόνον τῷ του Άγιου Άχιλλίου προεδρεύσας τάφω ...»⁵.

— Στά τέλη του 10ου αιώνα ή Λάρισα έβίωσε μία από τίς τρομερότερες καί αγριότερες βαρβαρικές επιδρομές στί μακροχρόνια ιστορία της. Οί Βούλγαροι του τσάρου Σαμουίλ εισέβαλαν τό 985 μ.Χ. στί Θεσσαλία καί κατέλαβαν τί Λάρισα. Οί κάτοικοί της μεταφέρθηκαν βιαίως στήν περιοχή της Μικρᾶς Πρέσπας. Στο νησάκι της λίμνης μεταφέρθηκε επίσης καί τό πολυτιμότερο λάφυρο που άποκόμισε από τίν επιδρομή αυτή ο Σαμουίλ. Ήταν τό μεγαλύτερο τμήμα από τό σκίνωμα του Άγιου Άχιλλίου. Τό νησάκι αυτό ονομάσθηκε Άχιλλιος από τό όνομα του αγίου. Έκει ο τσάρος της Βουλγαρίας έκτισε μεγαλοπρεπή ναό προς τιμήν του καί μέσα σ' αυτόν έναπόθεσε τά διαρπαγέντα από τί Λάρισα λείψανα. Η αρχαιολογική σκαπάνη άποκάλυψε αρκετά τμήματα του ναού αυτού, ο όποιος άποτελεί προσκύνημα αρκετών συμπολιτών μας κάθε χρόνο στίς 15 Μαΐου, ήμέρα έορτής του αγίου [εικ. 3]. Τό 1965, έπειτα από έρευνες του καθηγητού της Πολυτεχνικής σχολής του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νικ. Μου-

Εικ. 3. Σχηματική άποκατάσταση τοιχογραφίας στήν έρειπωμένη σήμερα βασιλική του Άγιου Άχιλλίου στο νησάκι της Μικρᾶς Πρέσπας. Ο άγιος εικονίζεται άριστερά. Μουτσόπουλος Νικόλαος, Ανασκαφή της Βασιλικής του Άγιου Άχιλλίου στήν Πρέσπα. Δευτέρα (1966) καί τρίτη (1967) περιόδου έργασίων. Δημοσιεύθηκε στήν «Έπιστημονική Έπετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τόμ. Δ΄ (4), σελ. 63-228, Θεσσαλονίκη, 1967. Η παρᾶσταση βρίσκεται στί σελίδα 110.

⁴ Σοφριανός Δημήτριος, Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναίοις, εν Άθήναις (1972) σ. 132.

⁵ Γουλούλης Σταύρος, Ο τάφος του Άγιου Άχιλλίου καί ή τιμή των λειψάνων του στί Λάρισα μέχρι τό 985 μ.Χ., Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, Παρελθόν καί Μέλλον, 25-28.04.1985, Λάρισα (1985), σ. 224.

τσόπουλου, αποκαλύφθηκαν στο Ίερό Βήμα του ναού αυτού, και συγκεκριμένα στη θέση του Διακονικού, τά άγια λείψανα του αρχιεπισκόπου Άχιλλίου, μέρος των οποίων επιστράφηκε στη Λάρισα τό 1981, με πάνδημες εκδηλώσεις, μέσα σέ θρησκευτική κατάνυξη και μέ τήν παρουσία του αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Σεραφεΐμ. Έτσι, έπειτα από περίπου χίλια χρόνια από τί βίαιη άρπαγή τους, ό άγιος επανήλθε στην προαιώνια έδρα του και σήμερα τά λείψανά του είναι θησαυρισμένα στον μεγαλοπρεπή καθεδρικό ναό τής πόλεως μας ό οποίος φέρει τό όνομά του⁶.

Στό σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο νά αναφέρουμε ότι ό μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος Κοτταράς (1935-1956), ό μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, μετά τήν ενθρόνισή του στη Λάρισα έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για τήν άνεύρεση των λειψάνων του Άγίου Άχιλλίου. Όμως οί ένδείξεις του διαφαινόμενου παγκόσμιου πολέμου διέκοψαν κάθε περαιτέρω δραστηριότητα για όλοκλήρωση αυτής τής σκέψεως. Μεταπολεμικά ό ίδιος μητροπολίτης συνέβαλε άποφασιστικά ώστε τεμάχιο των ιερών λειψάνων του άγιου πού ύπηρχε στη Μονή Δουσίκου, ή όποία βρίσκεται κοντά στην Πύλη Τρικάλων, σέ άγαστή συνεργασία μέ τούς μητροπολίτες Τρίκκης και Σταγών Πολύκαρπο και Χερουβείμ νά παραχωρηθεί στην Μητρόπολη Λαρίσης⁷. Πρόκειται για τμήμα όστού του άγιου, τό όποιο φυλάσσεται μέ εύλάβεια σέ ειδική λειψανοθήκη μέσα στον μητροπολιτικό μας ναό.

Ό μητροπολίτης Λαρίσης Αντώνιος (περίπου 1333-1363), διάδοχός του άγιου Κυπριανού στον θρόνο τής Λαρίσης, συνέθεσε περί τό 1362 έγκώμιο στη μνήμη του προκατόχου του αρχιερέως, στο όποιο αναφέρει μεταξύ άλλων ότι όταν επισκέφθηκε τή Λάρισα τήν βρήκε έρημη⁸ και άκατοίκητη έξ αιτίας τής βαρβαρικών επιδρομών, τον δέ ναό του Άγίου Άχιλλίου έγκαταλελειμμένο από τούς χριστιανούς⁹: «...τήν μέν πόλιν ής έπεκηρύχθη προστάτης, αοίκητον εὔρον και θηρσί και πετεινοῖς του ούρανοῦ ψαλμικῶς εἰπεῖν φωλεᾶν και τον

⁶ Σεραφεΐμ Όρφανός, μητροπολίτης Λαρίσης, *Η άνεύρεση των Ιερών Λειψάνων του Μυροβλήτου Αγίου Άχιλλίου*, Λάρισα (1981).

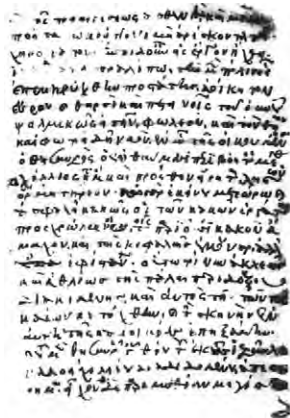
⁷ Δωρόθεος Κοτταράς, μητροπολίτης Λαρίσης, *Άκολουθία του έν Αγίοις Πατρός Ημών Άχιλλίου του Θαυματουργού, Αρχιεπισκόπου Λαρίσης*, Αθήνα (1952), σ. 25. Βλέπε και Παπαθεοδώρου Νικόλαος, *Τά Ίερά Λείψανα του Αγίου Άχιλλίου. Μία έπιστολή του μητροπολίτου Δωροθέου του 1946*, έφ. Έλευθερία, Λάρισα, φύλλο τής 14ης Μαΐου 2014.

⁸ Αὐτός ήταν και ένας από τούς λόγους πού ή έδρα τής Μητροπόλεως Λαρίσης κατά τήν περίοδο τής θητείας του Κυπριανού μετατέθηκε προσωρινά στα Τρικάλα, όπου και παρέμεινε μέχρι τό 1736.

⁹ Σοφριανός Δημήτριος, *Ό Άγιος Άχιλλιος Λαρίσης*, Αθήνα (1990), σ. 114.

θειον καί φωτειδῆ ναόν, ἐν ᾧ τῆς οἰκουμένης ὁ θησαυρός, ὁ ἐν θαύμασι περιβόητος μέγας Ἀχιλλίος, ἦ μοί καί πρόσθεν ἦρπται, ληστῶν ὀρμητήριον. Τῷ γάρ ἐκείνου μετεώρῳ καί ἀσφαλεῖ κακῶς οἱ τῶν κακῶν ἐργάζεται προσχρώμενοι, τοῖς παριοῦσι κακὸν ἄμαχον καί ταις κεφαλαῖς “οὐκ ὄναρ ἄλλ’ ὕταρ” ἐφίσταντο...»¹⁰ [εἰκ. 4]. Ἡ πληροφορία αὐτῆ τοῦ Λαρίσις Ἀντωνίου εἶναι πολύ σημαντικὴ γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μετὰ τὴν ἀποκαλυφθεῖσα πρόσφατα βασιλικὴ πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχαῖο θέατρο, καθὼς στό ἐγκώμιό του ἀναφέρει ὅτι τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας του στὸν θρόνο τῆς Λαρίσις, ὁ ναὸς ἦταν κτισμένος σὲ μετέωρῳ θέσῃ καί ἀσφαλῆς. Τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ ἐγκωμίου προφανῶς ὑπονοεῖ ὅτι ὁ ναὸς βρισκόταν στὴν κορυφῆ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, τὸν μόνον ἀσφαλῆ χῶρο μέσα στὴν πόλιν¹¹.

Στὸν Κανόνα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τὸν ὁποῖο συνέθεσε ὁ Μέγας Ρήτωρ Μανουὴλ Κορινθίος πιθανότατα στὶς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα, ὑπάρχουν ἀρκετές ἀναφορές γιὰ τὸν παλαιὸ ναὸ τῆς βυζαντινῆς περιόδου, μετὰ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, ἀναφέροντας ὅτι πλῆθος πιστῶν συνέρρααν στὴν πανήγυρῃ του «...ἅπαντα γάρ ἦκασι σοι ἐκ δυσμῶν καί βορρᾶ

Εἰκ. 4. Ἡ σελίδα 315r τοῦ Κώδικα ἀρ. 66 ὁ ὁποῖος βρῖσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ Oxford Church College Aedis Christi, ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἐγκώμιον τοῦ μητροπολίτου Λαρίσις Ἀντωνίου πρὸς τὸν προκατόχου τοῦ ἁγίου Κυπριανό, τὸ ὅποιο ἀναφέρεται στὴν ἐρήμωσιν τῆς Λαρίσις ἀπὸ κατοίκους καί τὴν μεταρροστί τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου σὲ ὀρμητήριο ληστῶν.

¹⁰ «...τὴν μὲν πόλιν τῆς ὁποίας ἀνακηρύχθηκα προστάτης, τὴν βροῖκα ἀκατοίκητη καί, γιὰ νὰ ἴπῳ κατὰ τὸν ψαλμὸ, φωλιά γιὰ τὰ θηρία καί τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ καί τὸν θεῖο καί φωτειδῆ ναὸ, ὅπου τιμᾶται ὁ θησαυρὸς τῆς οἰκουμένης, ὁ περιβόητος στὰ θαύματα μέγας Ἀχιλλίος, ὅπως ἔχει λεχθεῖ πρὸ πρῖν, ὀρμητήριο ληστῶν. Διότι οἱ ἐργάτες τοῦ κακοῦ χρησιμοποιοῦντας κατὰ κακὸν τρόπο τὸ μετέωρον καί ἀσφαλές τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ, στέκονταν ἀπέναντι στοὺς διερχομένους σάν μιὰ πληγὴ χωρὶς μάχη καί πάνω ἀπ’ τὰ κεφάλια τους, ὄχι σάν σὲ ὄνευρο, ἀλλὰ σάν ὄπτασιες...», Γουλιούλης Σταυρὸς, Ἀντωνίου Λαρίσις, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανὸ Λαρίσις, Προλεγόμενα-Κείμενο-Μετάφρασι, Λάρισα (1991), σ. 91. Τὸ Ἐγκώμιον ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἄλλων καί στὸν Κώδικα 66 τοῦ Κολλεγίου Aedis Christi τῆς Ὁξφόρδης, φ. 315r. Ὁ Κώδικας αὐτὸς ἦταν στὴν κατοχὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Canterbury, William Wake (1657-1737). Σύμφωνα μετὰ τὴν διαθήκη του, μετὰ τὸν θάνατό του τὸ 1737, ὀλόκληρη ἡ βιβλιοθήκη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καί ὁ ἐν λόγῳ Κώδικας, καθὼς καί ἄλλα προσωπικὰ του ἀντικείμενα περιῆλθαν στὸ Oxford Church College Aedis Christi, ὅπου ὑπάρχουν μέχρι καί σήμερον.

¹¹ Γουλιούλης Σταυρὸς, Ἀντωνίου Λαρίσις, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανὸ Λαρίσις, Προλεγόμενα-Κείμενο-Μετάφρασι, Λάρισα (1991) σ. 72, ὑποσημείωσις 66.

καί θαλάσσης καί ἐώας τά τέκνα σου...»¹².

Τό 1543 ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Α΄, σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο Α΄ (1540-1550), ἀναφέρει γιὰ τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὅτι «...καί τόν περιβόητον ναόν χωροβατίσαντες ἐν αὐτῷ πόδες ἀσεβῶν...»¹³. Ἀπὸ τό χωρίο αὐτό συμπεραίνεται ὅτι πρέπει νά ὑπῆρχε ἀκόμη τὴν περίοδο αὐτή ὁ ξακουστός ναός τοῦ πολιούχου τῆς Λαρίσης, ἀλλὰ ὅμως εἶχε καταπατηθεῖ καί βεβηλωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς Τούρκους, ἐνδεχομένως δέ νά εἶχε μετατραπῆ καί σέ τζαμί.

Ἀπὸ τὴν παράθεση ὅλων αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, τά ὁποῖα ξεκινοῦν ἀπὸ τόν 6ο μ.Χ. αἰῶνα μέ τὴν οἰκοδόμησι τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὸν λόφο τῆς πόλεως, μέχρι τά μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα, δηλαδή γιὰ μία περίπου χιλιετία, ὁ καθεδρικός ναός πρὸς τιμὴν τοῦ πολιούχου Ἁγίου Ἀχιλλίου βρισκόταν στὸ κέντρο τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λαρίσης, πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τό κοῖλον τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καί σέ ἀσφαλῆ θέσι ἐπάνω στή γεωλογικὴ αὐτὴ ἔξαρσι στὸ κέντρο τῆς πόλεως. Τώρα ἐάν ὁ ναός αὐτός τῆς βυζαντινῆς περιόδου διατηρήθηκε ὁ ἴδιος ὅλα αὐτά τά χρόνια ἢ ὑπέστη ἀνακαινίσεις, μεταβολές καί προσθήκες, μᾶς εἶναι μέχρι σήμερα ἄγνωστο. Σέ πρόσφατη ἔκδοσι (2013) τῆς 7ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὅπου περιγράφονται τά ἐπίσημα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα τῆς Βασιλικῆς αὐτῆς, ἐπισημαίνονται διάφορες μεταβολές καί παρεμβολές πού ἔχουν ἐπισημανθεῖ¹⁴. Μάλιστα ἦλθαν στὴν ἐπιφάνεια καί ἐπιδαπέδια ψηφιδωτά, ἐλάχιστα τμήματα τῶν ὁποίων ἔχουν διασωθεῖ στὰ δυτικά τοῦ ναοῦ, στή θέσι τοῦ Νάρθηκα [εἰκ. 5].

Τελικὰ ἐκεῖνο πού μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε σύμφωνα μέ ὅλα τά μέχρι σήμερα δεδομένα εἶναι ὅτι ἡ θέσι τοῦ πρώτου ναοῦ τοῦ ἀφιερωμένου στή μνήμη τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου παρέμενε ἐπί

Εἰκ. 5. Τμήμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ στὸν Νάρθηκα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς βυζαντινῆς περιόδου.

¹² Σοφιανός Δημίτριος, *Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης*, Ἀθήνα (1990) σ. 129.

¹³ Σοφιανός Δημίτριος, ὁ.π., σ. 128-129.

¹⁴ *Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λάρισας*, κείμενα Ἄννας Γιαλοῦρη καί Αἰκατερίνης Πλασταρά, Λάρισα (2013) Πρόκειται γιὰ δίγλωσσον (ἑλληνικὰ καί ἀγγλικά) ἔκδοσι 36 σελίδων, ἡ ὁποία περιγράφει ὅλα τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν, μέ καταπληκτικὴ φωτογράφισι καί πολὺ ἐνδιαφέροντα σχέδια. Σπουδαία καί ἐπιμελημένη μελέτη.

σχεδόν δέκα αιώνες ή ίδια στο κέντρο της ακροπόλεως και στο επίκεντρο της ζωής της πόλεως.

Ο πρώτος ναός της περιόδου της Τουρκοκρατίας [άρχές 16ου αϊ. - 1769]

Μέ την όριστική πλέον παρουσία των Όθωμανών κατακτητών στη Λάρισα από τό 1423 και την έπακολουθήσασα δραματική μείωση του χριστιανικού πληθυσμού της πόλεως λόγω μετοικήσεώς του για ασφάλεια σε όρεινες κοινότητες, πολλοί ναοί καταστράφηκαν όλοκληρωτικά ή μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη¹⁵. Τόν ναό του Άγίου Άχιλλίου τόν σεβάσθηκαν, είτε επειδή οί λίγοι χριστιανοί οί όποιοι παρέμειναν είχαν συγκεντρωθει στην ακρόπολη, όπου δημιουργήθηκε ό Τρανός μαχαλάς της Τουρκοκρατίας, ή ίσως επειδή δέν ήταν στις προθέσεις τους νά εξαφανίσουν όλους τούς χριστιανικούς ναούς. Οί Τούρκοι βέβαια κράτησαν για τίς καθημερινές τους ανάγκες και τίς έμπορικές συναλλαγές τό κεντρικό σημείο του λόφου.

Άργότερα, στις αρχές του 16ου αιώνα, έκτισαν εκεί στα βόρεια του λόφου μιά μεγάλη σκεπαστή αγορά, τό γνωστό μπεζεστένι, και όλόκληρος ό χώρος της ακροπόλεως αποτέλεσε μέ τόν καιρό έμπορικό κέντρο. Έπειδή όμως ό χριστιανικός ναός του Άγίου Άχιλλίου βρισκόταν ακριβώς στο μέσον του έμπορικού αυτού κέντρου της τουρκοκρατούμενης Λαρίσης, εμπόδιο σημαντικό γι' αυτούς, ύποχρέωσαν τούς χριστιανούς νά μεταφέρουν τόν ναό τους σε κάποιο απόμερο σημείο στη βορειοδυτική πλευρά του λόφου και κατεδάφισαν τή βασιλική των βυζαντινών χρόνων¹⁶. Ασφαλώς μέ την ένέργειά τους αυτή δέν μποροΰσαν τότε νά εκτιμήσουν οί κατακτητές πώς όταν θά άπελευθερωνόταν ή πόλη και άπομακρύνονταν όλα τα κτίσματα τά όποια κάλυπταν τόν ναό

¹⁵ Τό τζαμί του Χασάν μπέν, τό όποιο βρισκόταν σε ύπερυψωμένη τοποθεσία άμέσως δεξιά από την έξοδο της γέφυρας του Άλκαζάρ προς τίν πόλη, ήταν κτισμένο στη θέση χριστιανικού ναού της του Θεού Σοφίας. Μάλιστα είχε ένσωματώσει κατά τίν οικοδόμησή του και τούς πράσινους άτρακτινούς κίονες του ναού, γι' αυτό και οί μουσουλμάνοι τό όνόμαζαν «πράσινο τζαμί», σε αντίδιαστολή μέ τό μπλέ τζαμί της Κωνσταντινουπόλεως, όπου εκεί επικρατεί στο έσωτερικό του τό μπλέ χρώμα. Bigham Clive, *With the Turkish Army in Thessaly*, London (1897), σελ. 61. Ό Clive Bigham ήταν άπεσταλμένος της εφημερίδας Times του Λονδίνου και παρακολουθοΰσε τόν «άτυχη» πόλεμο του 1897 από τίν πλευρά των Τούρκων. Γράφει σχετικά: «The green mosque by the western gate excels in architectural beauty anything else in the town», (Τό πράσινο τέμενος κοντά στη δυτική πύλη, υπερέχει σε αρχιτεκτονική όμορφιά από όποιοδήποτε άλλο στην πόλη).

¹⁶ Γουργιώτης Γεώργιος, *Σχεδιάσμα Μεταβυζαντινής - Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Αγίου Άχιλλίου Λαρίσης. Ιστορική αναδρομή*. Λάρισα (1986), σ. 5.

του Ἁγίου Ἀχιλλίου καί τόν ἔκρυβαν, θά ἀποδεικνυόταν ὅτι ἡ θέσι αὐτή ἦταν ἡ πλέον προνομιακή στόν λόφο, ἐπειδή θά δέσποζε ἀπό μακριά σε ὄσους εἰσέρχονταν στήν πόλη ἀπό τόν δρόμο τοῦ Τυρνάβου, καθῶς θά διέσχιζαν τήν πολύτοξη λίθινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

Ὁ νέος αὐτός ναός, ὁ πρῶτος τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, τοπογραφικά ἐξορισμένος ἀπό τούς κατακτητές σέ μιά γωνιά τοῦ λόφου, πιστεύεται ὅτι κτίσθηκε τόν 16ο αἰώνα. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις μαρτυροῦν ὅτι δέν πρέπει νά ἦταν ἐπιβλητικός, ὅπως θά ἄρμοζε στόν πολιοῦχο μιάς μεγάλης πόλεως. Δυστυχῶς δέν ἔχουμε καμία ἀμεση καταγραφική μαρτυρία, περιγραφική ἢ ἀπεικονιστική γιά τήν ἀρχιτεκτονική μορφή, τό μέγεθος καί τόν ἐσωτερικό του διάκοσμο [εἰκ. 6]. Γιά ἐξωτερική διακόσμηση δέν γίνεται βέβαια λόγος,

γιατί γνωρίζουμε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπαιτοῦσαν κατὰ τήν κατασκευή τῶν ναῶν λιτή καί ἀπλή ἐξωτερική ἐμφάνιση, χωρίς τροῦλο, καμπαναριό, πολλά παράθυρα, μεγάλες πόρτες καί διάφορα κοσμήματα στούς ἐξωτερικούς τοίχους. Ἐπίσης τό ἔδαφος τῶν ναῶν καί ἡ θεμελίωση κατασκευάζονταν ἀρκετά ἐκατοστά χαμηλότερα ἀπό τόν περιβάλλοντα χῶρο, σέ ἓνα βάθος 3-5 βαθμίδων περίπου, ὥστε νά μὴν ὑπερέχουν σέ ὕψος ἀπό τά γειτονικά κτίσματα. Ἔτσι δέν διακρίνονταν εὐκόλα καί ἤθελαν σέ σύγκριση μέ τά δικά τους τεμένη οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ νά ὑστεροῦν. Ἀντιθέτως, ἡ ἐσωτερική διακόσμηση συνήθως ἦταν πλούσια, γιατί δέν εἶχε περιορισμούς. Τοποθετοῦσαν ξυλόγλυπτα τέμπλα, εἰκονοστάσια, δεσποτικούς θρόνους καί ἄμβωνες, οἱ τοῖχοι ἦταν καταγραφικοί ἀπό ζωγράφους ἀγιογράφοις, παντοῦ ὑπῆρχαν ἀναρτημένες εἰκόνες καί περίτεχνοι χειροποίητοι πολυέλαοι κάλυπταν τά κλίτη¹⁷.

Ἐπομένως γιά τόν πρῶτο μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Κυρίως ὅσα μᾶς ἄφησαν στά ὁδοιπορικά τους οἱ

LARISSA.

Εἰκ. 6. Ἡ Λάρισα κατὰ τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Φανταστική ἀπεικόνιση μέ μορφή μεσαιωνικῆς πόλεως. Ξυλογραφία ἀπό τό βιβλίον τοῦ Nicolas Gerbelius «Descriptio Graeciae» τοῦ 1545.

¹⁷ Στά χωριά τοῦ γειτονικοῦ μας Πηλίου ἔχουν διασωθεῖ πολλοί ναοὶ τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά. Παπαθεοδώρου Νικόλαος, Ὁ Ναός τῶν Ταξιαρχῶν στίς Μηνιές τοῦ Πηλίου, Ἀθήναι (2010).

περιηγητές τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καί αὐτά ἰσχνά. Γιατί ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἦταν ὅλοι τους ἀνθρώποι ἐτερόδοξοι καί συνθιτισμένοι στή λαμπρότητα καί τή μεγαλοπρέπεια τῶν μεγάλων καθεδρικών ναῶν τῆς Δύσεως, ὁπότε οἱ λιτοί καί ἀπέριττοι ναοὶ τῶν ὑπόδουλων ὀρθόδοξων Ἑλλήνων δέν τοὺς ἐντυπωσίαζαν. Θά ἀναφερθοῦν ὀρισμένες ἱστορικές μαρτυρίες γιὰ τόν ναό αὐτόν, ὅπως τίς κατέγραψαν Εὐρωπαῖοι περιηγητές πού ἐπισκέφθηκαν τήν πόλη, καί μάλιστα μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς φιλοξενήθηκαν στή μνηστοπολιτική κατοικία.

– Τό 1669, ὅταν ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Δ΄ βρέθηκε στή Λάρισα, στήν ὁποία γιά σχεδόν τρία χρόνια εἶχε μεταφέρει προσωρινά τήν πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐπισκέφθηκαν τήν πόλη πολλοὶ περιηγητές. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καί ὁ Γάλλος μοναχός **Robert de Dreux**¹⁸. Ἀπό τόν μοναχό αὐτόν ἔχουμε τήν πρώτη χρονολογικά μαρτυρία γιὰ τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐκείνης τῆς περιόδου. Σημειώνει στό ὁδοιπορικό του ὅτι ὅταν ἔφθασε στή Λάρισα κατέλυσε μαζί μέ τόν πρεσβευτή κοντά στόν μνηστοπολιτικό ναό. Σ' αὐτόν παρακολούθησαν τίς ἱερές ἀκολουθίες τῆς Μ. Τετάρτης καί τῆς Μ. Πέμπτης τοῦ 1669, στίς ὁποῖες χοροστατοῦσε ὁ μνηστοπολίτης Λαρίσης Διονύσιος¹⁹. Ὅταν τελείωσε ἡ θεία λειτουργία τῆς Μ. Πέμπτης, ὁ Διονύσιος τοὺς προσκάλεσε στήν μνηστοπολιτική κατοικία, ὅπου ἤλθε νά τοὺς συναντήσει καί ὁ ἴδιος προσωπικά, καί μάλιστα τοὺς παρακάλεσε νά παρακαθίσουν στό φτωχό νηστίσιμο γεῦμα του²⁰.

– Δύο μῆνες ἀργότερα ἐπισκέφθηκε τή Λάρισα ὁ Ἄγγλος ἱατρός **Edward Brown**, [εἰκ. 7], ὁ ὁποῖος γράφει σχετικά στά ἀπομνημονεύματα τοῦ ταξιδιοῦ του: «...Ἡ πόλις τῆς Λαρίσης εἶναι ἔδρα ἀρχιεπισκοπῆς, στήν ὁποία ὑπάγονται ἀρκετές ἐπισκοπές. Ὁ σεβασμιώτατος Διονύσιος ἦταν ὁ ἀρχιεπίσκοπος²¹

¹⁸ Ὁ καπουτσίνοσ μοναχός Robert de Dreux ἐκτελοῦσε χρέη πνευματικοῦ τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Γαλλίας στήν Κωνσταντινούπολη καί τόν συνόδευσε κατά τή μετακίνησί του στή Λάρισα, ὅπου ταξίδευσε γιὰ νά συναντήσει τόν Σουλτάνο.

¹⁹ Πρόκειται γιὰ τόν Διονύσιο Δ΄ Μουσελίμη τόν Κομνηνό, ὁ ὁποῖος χρημάτισε μνηστοπολίτης Λαρίσης ἀπό τό 1662 μέχρι τό 1671, χρονολογία κατά τήν ὁποία ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός Πατριάρχης μέ τήν ἐπωνυμία Διονύσιος Δ΄ ὁ Βυζάντιος, λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

²⁰ *Voyage en Turquie et Grece du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l' ambassadeur de France (1665-1669)*, Paris (1925) καί Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιώτες στήν Ἑλλάδα*, τόμ. Α΄, (333-1700), Ἀθήνα (1984)⁵ σ. 630.

²¹ Ὅρισμένοι Εὐρωπαῖοι περιηγητές τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου τῆς Λαρίσης τοὺς ὀνομάζαν ἀρχιεπισκόπους καί ὄχι μνηστοπολίτες, ὅπως ἦταν τό σωστό σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική ἱεραρχία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πιστεύεται ὅτι ἡ νιοθέτηση τῆς ὀνομασίας αὐτῆς ὀφείλεται στόν

κατά τή διάρκεια τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μου. Ὁ ναός Ἅγιος Ἀχιλλίος εἶναι ἡ μητροπόλις τῆς. Μιά μέρα κατά τήν ὁποία ἦταν ἐκεῖ ὁ ἀρχιεπίσκοπος, παρακολούθησα τή Θεία Λειτουργία. Τόν εἶδα νά κάθεται στόν θρόνο του, μέ τά ἀρχιερατικά ἄμφια καί τήν ποιμαντική ράβδο. Ἦμιασταν μόνον 3-4 ξένοι καί μόλις μᾶς εἶδε νά μπαίνομε στόν ναό, ἔστειλε κάποιον νά μᾶς θυματίσει μέ λιβάνι καί ἄλλα παρόμοια μυρωδικά...»²².

— Ὁ Γάλλος περιηγητής **Paul Lucas** ἐπισκέφθηκε τή Λάρισα δύο φορές. Στίς ἐντυπώσεις ἀπό τήν πρώτη ἐπίσκεψή του τόν Ἰούλιο τοῦ 1706, σημειώνει τά ἑξῆς: «...Γιά τοὺς Ἕλληνας ὑπάρχει μόνον μία ἐκκλησία, μολοντί ἡ πόλις εἶναι ἔδρα Μητροπόλεως...». Ὅπως καί οἱ δύο προηγούμενοι περιηγητές ἔτσι καί ὁ Lucas δέν παραθέτει κανένα περιγραφικό στοιχείο γιά τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δέν τόν ἐντυπωσίασε. Πιστεύεται λοιπόν ὅτι καί ὁ ναός τή χρονική ἐκείνη περίοδο ἀκολουθοῦσε τή γενική εἰκόνα τῆς πόλεως, γιά τήν ὁποία ὁ Lucas ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι: «...σήμερα ἔχει καταστραφεῖ ὀριστικά καί καταρρέει...»²³. Ἔτσι λοιπόν, σαράντα περίπου χρόνια μετά τίς ἐντυπωσιακές περιγραφές γιά τή ζωντάνια καί τή πολυκοσμία τῆς Λαρίσης ἀπό τοὺς De Dreux καί Brown, προφανῶς λόγω τῆς παρουσίας τοῦ Σουλτάνου,

Εἰκ. 7. Σχηματική παράσταση τῆς Λαρίσης (1669) ἀπό τήν ἰταλική μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Edward Brown. Ὁ λόφος φιλοξενεῖ ἕνα μεγάλο τέμενος, ἐνῶ στό βάθος πάνω ἀπό τίς στέγες τῶν σπιτιῶν τή πόλεως παρατηροῦμε μόνον δάσος μιναρέδων.

τίτλο archbishop πού χρησιμοποιοῦσαν γιά τόν ἀντίστοιχο βαθμῶ ἱεροσύνης στίς μί ὀρθόδοξες χῶρες τους.

²² Edward Brown, *A brief account of some travels in the diverse parts of Europe*, London (1685), καί Edward Brown, *Ἡ Λάρισα στά 1669*, μετ. Gino Polese, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 23 (1993), σ. 178.

²³ Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy, dans la Grece, l'Asie mineure, la Macedoine et l'Afrique*, Paris, τόμ. Α' (1712) σ. 275-277 καί Paul Lucas, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1706*, μετ. Gino Polese, σχόλια Κώστας Σπανός, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 51 (2007), σ. 67.

ὁ Lucas συνάντησε μιὰ πόλη στά πρόθυρα τῆς παρακμῆς [εἰκ. 8].

— Ἀλλά καί ὁ Ἑλληνας λόγιος **Κωνσταντῖνος Διοικητής**, ἀξιωματοῦχος σπὴν αὐλή τοῦ Στέφανου Καντακουζηνοῦ, ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, ὁ ὁποῖος τό 1715 πέρασε ἀπὸ τὴ Λάρισα, δέν ἀναφέρει κάποια οὐσιαστικὴ πληροφορία γιὰ τὴν μορφὴ καί τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, παρὰ μόνο γιὰ τὴ θέση του. Γράφει σχετικὰ: «...Ἡ πόλη εἶναι ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης, μιᾶς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας

Εἰκ. 8. Ἐποψη τῆς Λαρίσης κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Jacobo Gronovius "Thesaurus Graecarum Antiquitatum", ἔκδοσις τοῦ 1699.

μέ ἀρκετές ἐπίσκοπές στή δικαιοδοσίᾳ τῆς. Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς εἶναι κτισμένος στὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ πού περνᾷ ἀπὸ κεῖ...»²⁴.

— Τό 1737, μεγάλη πυρκαγιά κατέστρεψε τὸν μητροπολιτικὸ οἶκο, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται ὅτι ἐπεκτάθηκε καί στὸν ναό: «...πυρκαϊᾶς συμβάσης κατὰ τὸν μαχαλάν τοῦτον τῆς μητροπόλεως²⁵, κατεκαύθησαν τὰ ἱερά τῆς ἐκκλησίας σκευὴ, φυλαττόμενα παρὰ τῷ ἀποτεφρωθέντι οἴκῳ...»²⁶. Τό κείμενο ἀναφέρει σαφῶς ὅτι τὰ ἱερά σκευὴ τοῦ ναοῦ φυλάσσονταν στή μητροπολιτικὴ κατοικία. Ἡ προφανὴς ἐξήγηση τῆς πράξεως αὐτῆς μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στό γεγονός ὅτι ὁ ναὸς λόγω τῆς ἀπλῆς κατασκευῆς του δέν παρείχε τὴν ἀπαιτούμενη ἀσφάλεια.

Ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν ἀναφερθεῖ, συμπεραίνεται ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς προσκυνητῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τὴν περίοδο αὐτὴ δέν ἀναφέρει κάποια περιγραφή του. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι δέν τοὺς ἐντυπωσίασε. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου θὰ πρέπει νὰ ἦταν φτωχικὴ. Καί γιὰ νὰ ἐδραωθεῖ τὸ συμπέρασμα αὐτό, ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι. Οἰκοδομήθηκε στά πρώτα καί πιὸ δύσκολα χρόνια τῆς

²⁴ Διοικητής Κωνσταντῖνος, *Ταξίδι στὴ Θεσσαλία τοῦ 1715*, μετ. Μιχάλης Χατζηγιάννης, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 23 (1993), σ. 15.

²⁵ Πρόκειται γιὰ τὸν Τρανὸ Μαχαλᾶ, συνοικία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χριστιανικὴ.

²⁶ Ἐννοεῖ ὅτι τὰ ἱερά σκευὴ φυλάσσονταν στὸν μητροπολιτικὸ οἶκο: *Κώδικας 1472 τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης*, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, φ. 119 καί Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα, ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. 1881*, Βόλος (1926), σ. 109 καί 206.

Τουρκοκρατίας, μέ περιορισμούς στή μορφή και τό μέγεθος. Μετακινήθηκε τοπογραφικά στή νέα θέση, πού ἦταν μιά απόμερη περιοχί τοῦ λόφου, κάτω ἀπό συνθῆκες βίαιες. Ἔπειτα ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως εἶχε μετακομίσει προσωρινά ἀπό τά μέσα του 14ου αἰώνα στή Τρίκαλα. Τό γεγονός αὐτό εἶχε σάν ἐπακόλουθο τήν ἀραιότερη παρουσία τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτου στή Λάρισα. Εὐλόγο λοιπόν φαίνεται νά συμπεράνει κάποιος ὅτι ἡ πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου θά πρέπει νά ἦταν φτωχική. Δηλαδή μιά ἀπλή βασιλική, ἴσως καί μονόχωρη, μικρή σέ διαστάσεις, τυπική τῶν πρώτων σκληρῶν χρόνων τῆς σκλαβιάς. Ἐπίσης δέν ἔχουμε κάποια πληροφορία ἢ ἔστω καί ὑπανιγμό ὅτι τό ἐσωτερικό της καλύπτονταν ἀπό τοιχογραφίες ἢ εἶχε κάποιον ἐντυπωσιακό στολισμό [εἰκ. 9].

Ἔνας ἐπιπλέον λόγος πού ἐνισχύει τά συμπεράσματα αὐτά εἶναι καί οἱ μεταγενέστερες χρονικά καταγραφές πού ἔχουμε, οἱ ὁποῖες συγκρίνουν τόν πρώτο αὐτόν μεταβυζαντινὸ ναὸ μέ τή νέα βασιλική του Καλλιάρχη, πού κτίσθηκε τό 1794. Ἀπό τή σύγκριση αὐτή ἀντλοῦμε ἔμμεσες πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

— Ἔτσι, ἀπό ἓνα ἐπίγραμμα τό ὁποῖο ἦταν χαραγμένο στή βασιλική του 1794 καί εἶχε συνθέσει ὁ λόγιος ἐπίσκοπος **Τρίκης Ἀμβρόσιος** (1764-1796), πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ νέος αὐτός ναὸς τοῦ ἁγίου ἦταν μεγαλύτερος, ὑψηλότερος καί ὁμορφότερος ἀπὸ τόν προηγούμενο καί εἶχε οἰκοδομηθεῖ στὴν ἴδια θέση:

«*Τώρα δὲ ἄνωθεν οἰκιῶν βλέπω ἐγνεργέμενον
ναὸν Λαρίσης κάλλιστον καί μείζονα κτισμένον*»²⁷.

— Καί ὁ **Ἰωάννης Οἰκονόμου Λαρισαῖος ὁ Λογιώτατος** τὸ 1818 ἔγραψε

Εἰκ. 9. ΑΓΙΟΣ ΑΧΥΛΛΗΟΣ, ἐπίσκοπος Λαρίσης. Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ ὑπῆρχε, σύμφωνα μέ τό σχόλιο, στή μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικάνορος (Γερά Μονὴ Ζάβορδας) κοντά στή Γρεβνὰ, ἀλλὰ δέν ἔχει ἐντοπισθεῖ σήμερα. Ἡ ἀπεικόνιση αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ παλαιότερη γνωστὴ μέχρι σήμερα καί προέρχεται ἀπὸ βιβλίον πού περιέχει βίους Ἁγίων σέ κυριλλικὴ γραφῆ. Ἀποδίδεται στὸν 13ο αἰώνα, ἀλλὰ μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικάνορος κτίσθηκε στὴς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα (1534).

²⁷ Οἰκονόμου-Λογιώτατος Ἰωάννης, *Ἱστορικὴ Τοπογραφία τῆς τωρινῆς Θεσσαλίας*, εἰσαγωγὴ-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, Λάρισα (2005), σ. 86-87.

σχετικά για τήν ανέγερση του ναού του 1794: «...καί ἐπιστασίαν του τότε Μητροπολίτου Λαρίσσης, του τωρινού Ἐφέσου κυρ-Διονυσίου, τήν ἔκτισαν πολὺν μεγαλύτερην καί εὐμορφότερην ἀπὸ τήν πρώτῃν...»²⁸.

— Τό ἴδιο καί ὁ **Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης**. Εἶναι ὄχι μόνον σαφῆς στή σύγκριση τῶν δύο ναῶν, ἀλλά μᾶς ἀναφέρει καί ὅτι κτίσθηκε στήν ἴδια τοποθεσία μέ τόν προηγούμενο. Γράφει: «...ἀνεκτίσθη ὁ ἱερός οὗτος ναός... ἄμ-πρότερος καί μεγαλοπρεπέστερος ἐν τῇ αὐτῇ θέσει...»²⁹.

Στίς 12 Ἰουνίου 1769 ἡ πρώτη βασιλική της Τουρκοκρατίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου πυρπολήθηκε ἀπὸ τόν φανατικό μουσουλμανικό ὄχλο τῆς Λαρίσης καί καταστράφηκε ὀλοσχερῶς. Ἦταν ἡ ἐποχή ὅπου στόν Μοριά εἶχαν ξεσπάσει «τά Ὁρλωφικά». Ἡ καταστροφή αὐτή τοῦ ναοῦ, ἀντίποινα γιά τόν ξεσηκωμό τῶν Πελοποννησίων ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ μέ ρωσική παρότρυνση, εἶχε σάν συνέπεια νά μείνει ἡ πόλις χωρὶς εὐκτήριο οἶκο καί οἱ πιστοὶ στίς μεγάλες ἐορτές καί πανηγύρεις ἀναγκάζονταν νά μεταβαίνουν γιά νά ἐκκλησιάζονται σέ γειτονικά χωριά. Αὐτό τό ἐπιβεβαιώνει καί ὁ Σουηδός περιηγητής **Jacob Jonas Bjornstahl**, ὅταν τόν Μάιο τοῦ 1779 ἐπισκέφθηκε τήν πόλις μας: «Στήν πόλις τῆς Λαρίσης δέν ὑπάρχει καμία ἑλληνική ἐκκλησία, ἀπὸ τότε πού ἡ μόνη πού ὑπῆρχε καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ ἑπτὰ ἢ ὀκτώ χρόνια»³⁰. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἐκκλησιάζονται σέ κάποιο ἑλληνικό χωριό πού βρίσκεται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπὸ τήν πόλις καί ἔχει ἐκκλησία»³¹.

Καί οἱ Δημητρεῖς, διηλαθὴ οἱ ἱερωμένοι λόγιοι τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ **Γρηγόριος Κωνσταντᾶς** καί **Δανιὴλ Φιλιππίδης** ἀπὸ τίς Μηλιές τοῦ Πηλίου, γράφουν τό 1791: «Οἱ χριστιανοὶ εἶχαν μία ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τόν Ἅγιο Ἀχιλλεῖο. Εἰς τόν ἀπερασμένο ὅμως πόλεμο τόν ἐκρῆμισαν οἱ Τοῦρκοι καί τώρα οἱ ὀλίγοι ἐγκάτοικοι χριστιανοὶ ὅπου εἶναι, ἐκκλησιάζονται εἰς τὰ περιχώρα»³².

²⁸ Οἰκονόμου-Λογιώτατος Ἰωάννης, ὄπ. π., σ. 82-83.

²⁹ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τήν Ἑλλάδα (1881). Τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη*, Βόλος (1926), σ. 90.

³⁰ Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε τό 1769, δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τήν ἐπίσκεψιν τοῦ Σουηδοῦ περιηγητῆ τό 1779, καί ὄχι ἑπτὰ ἕως ὀκτώ ὅπως ἀναφέρει..

³¹ Jacob Jonas Bjornstahl, *Τὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας, 1779*, μετάφραση-προλεγόμενα-σημειώσεις Μεσεμβρινός, Θεσσαλονίκη (1979), σ. 60. Γιά τοὺς Λαρισαίους χριστιανοὺς ἡ πιὸ κοντινὴ ἐκκλησία ἦταν τῆς Ἁγίας Μαρίνας, ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα, μέ διάφορες ἀνακαινίσεις, στή δεξιὰ ὄχθῃ τοῦ Πηνειοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴ Λάρισα, στό, δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖ ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει μέχρι καί τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ὁ οἰκισμὸς Καλύβια.

³² Φιλιππίδης Δανιὴλ καί Κωνσταντᾶς Γρηγόριος, *Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος*, ἐπι-

Ἡ βασιλική του Καλλιάρχη [1794-1904]

Ἀφοῦ πέρασαν οἱ δύσκολες στιγμές τοῦ 1769 τῆς καταστροφικῆς μανίας τῶν Τούρκων, οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἄρχισαν ἀμέσως νά σκέπτονται πὼς θά εὔρισκαν τρόπους νά ξανακτίσουν τὴν ἐκκλησία τους. Τό 1776 φαίνεται ὅτι προσπάθησαν «...νά μερεμετίσουν τὴν ἐκκλησίαν πού τὴν εἶχαν χαλασμένην...», ἀλλά οἱ Τούρκοι δέν τό ἀνέχθηκαν. Κατέστρεψαν ὅ,τι εἶχαν πρόχειρα ἐπιδιορθώσει, καθὼς καί τὴ μνηροπολιτικὴ κατοικία καί κάποια κελιά τοῦ ναοῦ³³. Ἀργότερα κατὰ διαστήματα συγκέντρωναν χρήματα καί μέ αὐτὰ προσπαθοῦσαν νά δωροδοκήσουν ἰσχυρές προσωπικότητες στὴν Ὑψηλὴ Πύλην, ὥστε νά δώσουν τὴν ἄδεια γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, χωρὶς ὅμως κανένα ἀποτέλεσμα³⁴. Ἐπίσης ἀπὸ ἐπίγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Τρίκκης Ἀμβροσίου (1764-1796), τὸ ὁποῖο χαράχθηκε στό ἐσωτερικὸ τῆς βασιλικῆς του Καλλιάρχη, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ μνηροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος Γ' Καλλιάρχης (1769-1791), πού ἦταν κατὰ σάρκα θεῖος τοῦ διαδόχου του στὸν θρόνον Διονυσίου, προσπάθησε νά ἀνακαινίσει κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας του τὸν ναό: «Πάσχισα δι' ἀνακαινισμόν μέ ὅλας τὰς δυνάμεις, ἀλλ' εἰς κενόν οἱ κόποι μου, φεῦ! τῆς πολλῆς δαπάνης»³⁵.

Τελικὰ το 1794, περίπου εἴκοσι πέντε χρόνια μετὰ τὴν πυρπόλησίν του, ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ξανακτίζεται ἀκριβῶς στὴν ἴδια θέσι με τὸν προηγούμενον. Προηγήθηκαν ἐπίμονες προσπάθειες καί ὀδυνηρὲς δοσοληψίες του μνηροπολίτου Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχη³⁶ με ὑψηλόβαθμους ἀξιωματού-

---

μέλεια Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα (1988), σ. 169.

³³ Παλιούγκας Θεόδωρος, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν Τουρκοκρατία* (1453-1881), τόμ. Α', Λάρισα, (1996), σ. 193.

³⁴ Σπανός Κώστας, *Οἱ περιπέτειες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρισας, 1769/1770-1827*. Θεσσαλικὰ Σύμμικτα, Πρακτικὰ Α' Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, Βόλος, 8 Δεκεμβρίου 2001, σ. 198.

³⁵ Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος, *Ἱστορικὴ Τοπογραφία τῆς τωρινῆς Θεσσαλίας*, εἰσαγωγὴ-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, Λάρισα (2005), σ. 87.

³⁶ Ὁ Διονύσιος Ε' ὁ Καλλιάρχης (1791-1806) διαδέχθηκε στὴ Λάρισα τὸν παραιτηθέντα τοῦ θρόνου Μελέτιο Γ' Καλλιάρχη, ὁ ὁποῖος ἦταν θεῖος του. Ἦταν γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογένειας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἀρκετὰ μορφωμένος. Ἐκτός τῆς ποιμαντικῆς του δραστηριότητος καί τῆς μεγάλῆς συμβολῆς στὴν ἀπόκτηση τῆς ἀπαραίτητης ἄδειας ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ὀθωμανοὺς γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, βοήθησε σημαντικὰ καί στὴν ἐκπαίδευση τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ «...ἀνήγειρε καί συνέδραμε τὸ παλαιὸν Ἑλληνικὸν Σχολεῖον...», ὅπως ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας. Τό 1806 μετατέθηκε στὴ μνητρόπολη

χους στήν Κωνσταντινούπολη, οί όποίεσ τελικά κατέληξαν στό έπιθυμητό γιά τούς χριστιανούς τής Λαρίσης άποτέλεσμα.

— **Ό Ιωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος** αναφέρεται σχετικά τό 1818 γι' αὐτές τίς προσπάθειεσ: «...Οί Λαρισνοί ἔχουν μίαν μοναχίν έκκλησίαν εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου. Οἱ ἐγκάτοικοι Τοῦρκοι εἰς τά 1769 Ἰουνίου 12, τήν εἶχαν γκρεμίσῃ. Ὅθεν οἱ χριστιανοί έκκλησιάζονταν εἰς τά περὶχωρα, καί μ' ὄλον ὅπου πολλαῖσ φοραῖσ εἶχαν πασχίση νά τήν ξανακτίσουν, δέν ἤμποροῦσαν νά πάρουν τήν βασιλικήν ἄδειαν. Ἀλλ' εἰς τά 1794, Μαρτίου 5, εἰς τόν καιρόν τής Δραγομανίας τοῦ Μακαρίτου Πεγζαδέ³⁷ Γεώργγου Μουρούζη μετά βίας πέρνωντάσ τιν μέ πολλότατα ἔξοδα καί μέ τήν Συνδρομίν καί ἐπιστασίαν τοῦ τότε Μητροπολίτου Λαρίσσησ, τοῦ τωρινοῦ Ἐφέσου κύρ Διονυσίου, τήν ἔκτισαν πολύν μεγαλίτερην, καί εὐμορφότερην ἀπό τήν πρώτῃν»³⁸.

— **Ό Νικόλαοσ Μάγνησ** μᾶσ διέσωσε μιά πολύ ἔνδιαφέρουσα καί παραστατική ἔνθῦμησι, τήν ὁποία ἄντλησε ἀπό τά χειρόγραφα τοῦ Ἰακώβου Βαλβαμᾶ, ἀγνώστου βιογραφικά ἀρχιμανδρίτου, γιά τήν πορεία τής ἀνεγέρσεωσ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Αναφέρει ἡ ἔνθῦμησι ἐπί λέξει: «1794 Φεβρουαρίου δ'. εὐγῆκε τό φερμᾶνι διά τήν έκκλησίαν τής Λαρίσσησ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου μέσα εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Καί ἤλθεν ὁ Τάταρησ μέσα εἰς τήν Λάρισσαν Φεβρουαρίου 26 ἡμέρα δευτέρα καί ἐδιαβάσθη τήν πέμπτην εἰς τάσ 2 τοῦ Μαρτίου. Καί ἔβαλαν θεμέλιον τή Κυριακή εἰς τάσ 5 τοῦ Μαρτίου, καί ἐδούλευαν ἡμέρασ 36, καί ἐτελείωσαν τή μεγάλη Παρασκευή τό βράδῃ εἰς τάσ 6 τοῦ Ἀπριλίου, καί ἐδιάβασαν εἰς τάσ 9 ὥρασ τῆ ἁγία καί μεγάλη Παρασκευῆ καί τό μέγα Σάββατον ἔγεινε λειτουργία μέσα εἰς τήν παντέρημιον Λάρισσαν, ὅπου ἦταν 26 χρόνουσ χωρίσ λειτουργία καί παραπάνω. Καί ἐδούλευαν ὑπέρ τούσ διακοσίουσ μαστόρουσ, ἔξω ἀπό τόν λαόν πού βοηθοῦσαν»³⁹. Ἡ περι-

---

Ἐφέσου καί τό 1821 ἀπαγχονίστηκε στήν Κωνσταντινούπολη μαζί μέ ἄλλουσ δύο ἱεράρχεσ, ἀκριβῶσ τήν ἡμέρα ἀπαγχονισμοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἕνασ ἀπό τούσ ἐπιφανέτερουσ μητροπολίτεσ στόν θρόνο τής Λαρίσσησ σέ ὄλη τί διάρκεια τής ἐπισκοπικῆσ ἱστορίας τῆσ.

³⁷ Πεγζαδέ σημαίνει στήν τουρκική παιδί τοῦ μπέν.

³⁸ Ιωάννησ Οικονόμου-Λογιώτατοσ, ὅπ.π., σ. 83.

³⁹ Μάγνησ Νικόλαοσ, *Περὶ γῆσῃσ ἡ Τοπογραφία τής Θεσσαλίας καί Θεταλικῆσ Μαγνησίας καί τῆσ μέν Θεσσαλίας ἐν ἐπιτομῇ, τῆσ δέ Μαγνησίας ἐν ἐκτάσει*, ἐν Ἀθήνασ (1860), σ. 10-11. Προσεκτικῆ παρατήρησι τῶν ἡμερομηνιῶν τῆσ ἔνθῦμῆσῆσ ὀδηγεῖ σέ ἀναντιστοιχίεσ. Ἐάν ὁ ταχυδρόμοσ ἔφθασε στή Λάρισα τήν Δευτέρα 26 Φεβρουαρίου, τότε ἡ Πέμπτη πού διαβάστηκε τό διάταγμα ἦταν 1 Μαρτίου καί ἡ Κυριακή πού ἔβαλαν τά θεμέλια του ναοῦ ἦταν 4 Μαρτίου. Αὐτό εἶναι τό σωστό καί ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἡμερομηνία τῆσ Μ. Παρασκευῆσ, πού ἦταν 6 Ἀπριλίου. Ἐπίσημ τό «ἐδιάβασαν εἰς τάσ 9 ὥρασ τῆ ἁγία καί μεγάλη Παρασκευῆ» ἔννοεῖ ὅτι τελέσθηκε τό πρῶ-

γραφη αυτή μας βοηθάει νά καταλάβουμε τίν σφοδρή επιθυμία πού εἶχαν οἱ χριστιανοί τῆς Λαρίσης νά ἀποκτήσουν τή δική τους ἐκκλησία, τόν δικό τους χώρο προσευχῆς καί λατρείας καί τό πώς ἀντέδρασαν ὁμαδικά στήν ἐπιβεβλημένη ἀπό τούς κατακτητές ταχεία οἰκοδόμησι τοῦ ναοῦ⁴⁰.

Γιά τή νέα βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἔχουμε ἀσφαλῶς περισσότερες πληροφορίες σέ σύγκριση μέ τήν προηγούμενη πού καταστράφηκε βίαια ἀπό τούς Τούρκους, ὅσον ἀφορᾶ τό μέγεθος, τόν ἐσωτερικό διάκοσμο καί τήν ἀρχιτεκτονική της μορφή. Ἐκτός ἀπό τίς πολλές γραπτές μαρτυρίες καί ἀπό τίς εἰκαστικές ἀποτυπώσεις [εἰκ. 10] πού ὑπάρχουν, διασώθηκαν ἐπίσης καί φωτογραφικές ἀπεικονίσεις της, οἱ παλαιότερες ἀπό τίς ὁποῖες χρονολογούνται πρῖν ἀπό τήν ἀπελευθέρωσι

Εἰκ. 10. Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (ἡ βασιλική τοῦ Καλλιάρχη 1794) μέ τό κτίριο τοῦ ἐπισκοπεῖου στή βόρεια πλευρά του. Λεπτομέρεια χαρακτηριστοῦ τοῦ 1897. Ἐφημερίς Le Monde Illustré, Paris, φύλλο τῆς 1ης Μαΐου 1897.

τοῦ 1881. Θά ἀναφέρουμε μερικές χαρακτηριστικές γραπτές μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς:

— Ὁ μητροπολίτης **Διονύσιος Καλλιάρχης** σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν ἐπίσκοπο Γαρδικίου Παῖσιο μέ ἡμερομηνία 21 Ἀπριλίου 1794, δηλαδή λίγες ἡμέρες μετά τά ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα, ἀναφέρει τά ἑξῆς: «...οὐτῶς ὁ θεῖος σπικός ἀνεγίγερτο θεῖα συνάρσει καί βοηθεία, ἐν εὐρυχωρία καί καλλωνί τινι καθά, ἡ φήμη κ' αὐτή παρεδότο καί οὕτως ἔχει ἀναμφιβόλως»⁴¹.

τῆς Μ. Παρασκευῆς ἡ ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν, πού εἶναι –ὡς γνωστόν– ἐννέα. Τέλος ἡ Λάρισα ἔμεινε χωρὶς τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐπὶ 25 περίπου χρόνια (Ιούνιος 1769 - Ἀπρίλιος 1794).

⁴⁰ Φαίνεται ὅτι ἡ ἀπαιτήσιση τῶν Τούρκων γιά ταχεία ἀνέγερσι τοῦ ναοῦ κατὰ τή χρονική αὐτή περίοδο δέν περιορίσθηκε μόνον στή Λάρισα γιά τήν ἀνοικοδόμησι τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἀπὸ τή μελέτη «Ἱστορικόν τῆς ἀνεγέρσεως ἐν 40 ἡμέραις τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγ. Νικολάου Ἀλμυροῦ-Θεσσαλίας», τήν ὁποία δημοσίευσεν τό 1960 ὁ Χρῆστος Ἀναγνώστου, πληροφοροῦμαστε ὅτι τό 1802 οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀλμυροῦ κατόρθωσαν μέ μύριες προσπάθειες νά πάρουν τήν ἄδεια ἀπό τήν αὐτοκρατορική ὀθωμανική κυβέρνησι γιά νά ἀνοικοδομήσουν τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου: «...ὑπὸ τὸν ἀπαράβατον ὄρον, ὅρον ὃν ἔθεσε ὁ δυνάστης τότε τῆς Θεσσαλίας Ἀλῆ πασάς, νά συντελεσθῆ ἡ ἀνέγερσις ἐν 40 ἡμέραις καί ἔξωθεν τῆς πόλεως. Κατὰ παραδόσιον δέ γερόντων, τρεῖς προϋχόντες τοῦ τότε Ἀλμυροῦ ἀπῆλθον εἰς τήν αὐλήν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὡς ὄμηροι, διὰ τήν ἐκτέλεσι τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐντὸς τῆς προθεσμίας τῶν 40 ἡμερῶν, εἰδ' ἄλλως αὐτοὶ μὲν οἱ ὄμηροι θέλουσι κρεμασθῆ ἢ ἀποκεραλισθῆ, τό δέ ἡμίτελης ἔργον τοῦ ἀνεγειρομένου ναοῦ θέλει κρημισθῆ».

⁴¹ Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος ὁ Λαρισαῖος, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων* (1759-1824), φιλολογικὴ

— Καί ὁ **Γεώργιος Αὐξεντιάδης-Ζουπανιώτης** ἀπὸ τῆ Ζέμονα τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας, σέ ἐπιστολή του στίς 24 Ἰουλίου 1794 πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα, ὁ ὁποῖος διέμενε τότε στὴ Λάρισα, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Υπερεχάρην διὰ τὴν τελείαν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Λαρίσσει ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου»⁴².

— Τό 1805, ἔνδεκα χρόνια ἀργότερα, ἔφθασε στὴ Λάρισα ὁ Ἄγγλος περιηγητής **Edward Dodwell**, ὁ ὁποῖος ἔγραψε στό ὁδοιπορικό του: «Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἐδῶ μόνον ἕναν ναό, τὸν καθεδρικό ναό, καί ὁ μητροπολίτης τους ἔχει γιὰ φύλακες δύο Τούρκους τοὺς ὁποῖους παραχωρεῖ ἡ κυβέρνησις»⁴³. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου δέν τὸν ἐντυπωσίασε, ἀντίθετα μέ τὰ τζαμιά, γιὰ τὰ ὁποῖα σημειώνει: «Δέν ὑπάρχουν πουθενά ἄλλου στὴν Ἑλλάδα τόσο μεγαλοπρεπῆ τζαμιά, ὅσο στὴ Λάρισα»⁴⁴.

— Τὴν ἴδια χρονιά (1805) πέρασε ἀπὸ τῆ Λάρισα καί ὁ **W. M. Leake**, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Τὸ Ἐπισκοπεῖο καί δίπλα του ὁ μητροπολιτικός ναός δέν εἶναι ἀξιόλογα οὔτε γιὰ τὸ μέγεθος, οὔτε καί γιὰ τὸν στολισμὸ τους. Περικλείονται δέ ἀπὸ κάποιον μαντρότοιχο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ προστατευτικὸ μέσον κατὰ τῶν τουρκικῶν προσβολῶν»⁴⁵.

— Ὁ Ἄγγλος ἱατρός **Henry Holland**, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τῆ Λάρισα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1812, εἶναι πῶς περιγραφικός γιὰ τὸν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Γράφει: «Τὴν ἐπομένη πού ἦταν Κυριακή, εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσουμε τῆ Θεῖα Λειτουργία στὸν ἑλληνικὸ μητροπολιτικὸ ναό, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ μόνος τόπος χριστιανικῆς λατρείας στὴ Λάρισα. Εἶναι ἐνωμένος μέ τὴν κατοικία τοῦ ἀρχιεπισκόπου καί βρίσκεται στὴν ἴδια ἀπομονωμένη μ' αὐτὴν θέση. Τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι σκοτεινὸ καί καταθλιπτικὸ, ἡ διακόσμηση στὴν οὐσία ἐπιφανειακὴ, σέ μικρὴ κλίμακα καί χωρὶς σπουδαῖο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα»⁴⁶.

παρουσίαση Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα (1964), σ. 541.

⁴² Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος ὁ Λαρισαῖος, *Ἐπιστολαὶ διαφορῶν*, σ. 20.

⁴³ Ὁ Edward Dodwell (1767-1832) ἦταν Ἰρλανδὸς ζωγράφος καί περιηγητής μέ ἔντονο ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Edward Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, London (1819) καί Edward Dodwell, *Ἡ Λάρισα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα*, μετ. Τόμης Ἀλεξόπουλος, ἐπιμ. Dr. Rudiger Schneider Berrenberg, Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο, τόμ. 21 (1992), σ. 178.

⁴⁴ Edward Dodwell, *Ἡ Λάρισα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα*, ὅπ.π., σ. 179.

⁴⁵ Ὁ William Martin Leake (1777-1860) ἦταν Βρετανὸς στρατιωτικὸς, τοπογράφος, ἀρχαιολόγος καί σημαντικὸς περιηγητής τῆς Ἑλλάδος σέ ἀναζήτησι ἀρχαίων μνημείων. W. M. Leake, *Ταξίδι στὴ Θεσσαλία τοῦ 1805*, μετ. Βασίλης Ἀργυρούλης, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 40 (2001), σ. 29.

⁴⁶ Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c, during the years*

– Κατά τούς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ ναός βεβηλώθηκε καί πάλι ἀπό τούς Τούρκους. Αὐτή τήν περίοδο ἐπιτάχθηκε δύο φορές ἀπό τούς κατακτητές κατά τό διάστημα 1822-1827 καί χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποθήκη πυρομαχικῶν τοῦ στρατοῦ τους⁴⁷. Ἔτσι ἡ Λάρισα ἔμεινε καί πάλι γιά ἓνα χρονικό διάστημα χωρίς χριστιανικό ναό. Τήν περίοδο αὐτή, καί συγκεκριμένα τό 1823, ὁ **Ἰωάννης Λεονάρδος** πέρασε ἀπό τή Λάρισα, ἀνέβηκε στόν Τρανό Μαχαλά καί μᾶς περιγράφει τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου: «Εἰς τήν ἐν Λαρίσῃ διατριβήν μου κατά τό ἔτος 1823, φιλοτιμούμενος διά νά ἴδω τοῦτον τόν ἅγιον Ναόν καί νά προσκυνήσω, ἐμβῆκα εἰς αὐτόν: πλὴν κατά δυστυχίαν εὔρον παρ' εὐχίν μου τοῦτον τόν ἱερόν Ναόν μεταμορφωμένον ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν εἰς ὄπλοφυλάκειον καί πυριτοφυλάκειον διά τόν μεσολαβοῦντα τότε πόλεμον. Ὅθεν φοβούμενος ἀπό τήν ἀγκαρίαν τῶν Τούρκων, ἐξῆλθον ἀμέσως χωρίς νά δυνηθῶ νά ἀπολαύσω τήν εὐχίν μου πρὸς ἀκριβῆ θεωρίαν τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου. Αὕτη ἡ τοῦ ναοῦ μεταμόρφωσις εἰς ὄπλοφυλάκειον διήρκεσε περίπου 6 χρόνους, καθ' ὃν καιρόν οἱ ἐγκατόικοι τῆς Λαρίσσης στερούμενοι ἐκκλησίας, ἠναγκάζοντο νά ἐκκλησιάζονται ἔξω της πόλεως κατά τόν ποταμόν εἰς μίαν μέ δενδράκια περιφραγμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Μαρίνης»⁴⁸.

– Τό 1839 ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος καί ἱστορικός τῆς τέχνης **Adolphe Napoleon Didron** (1806-1867) περιηγήθηκε τήν Ἑλλάδα, ἀναζητώντας ἀπαντήσεις σέ θέματα τά ὁποῖα ἀφοροῦσαν τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν εἰκονογραφία τῶν χριστιανικῶν χώρων τῆς θείας λατρείας. Τή Λάρισα ἐπισκέφθηκε στίς ἀρχές Ὀκτωβρίου καί γιά τόν ναό τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἀναφέρει τά ἑξῆς: «...Ἡ Λάρισα εἶναι κτισμένη στή δεξιᾷ ὄχθῃ τοῦ Πηνειοῦ καί ἀποτελεῖ ἔδρα μητροπόλιτου. Ὁ καθηδρικός ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μοναδικός ναός πού ὑπάρχει στήν πόλη, δέν παρουσιάζει κάτι τό ἀξιοσημείωτο. Κτίσθηκε τό 1795⁴⁹ καί ἔχει μεγάλο

1812, 1813, London (1815) καί Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί τή Θεσσαλία*, μετ. Γιώργος Καραβίτης, Αθήνα (1989), 125-126.

⁴⁷ Κώδιξ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, φ. 29ν. Ὁ Κώδικας αὐτός βρίσκεται στό Μουσεῖο Μπενάκη, προέρχεται ἀπό τή Συλλογή τοῦ Λαμιανοῦ Κυριαζῆ καί φέρει τόν ἀρ. 15. Τό 1988 τμήματα τοῦ Κώδικα παρουσιάσθηκαν ἀπό τόν Ὁμιλο Φίλων της Θεσσαλικῆς Ἱστορίας καί τή Λαογραφική Ἐταιρεία Λαρίσσης, τό σημερινό Λαογραφικό καί Ἱστορικό Μουσεῖο τῆς πόλεώς μας. Τά πρακτικά τῆς ἡμερίδας αὐτῆς κυκλοφόρησαν ἀπό τίς ἐκδόσεις «Θετταλός» τό 1994 μέ τόν τίτλο «Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπό τόν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου».

⁴⁸ Ἰωάννης Ἀναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία*, εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, ἐκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα (1992) σ. 50, ὑποσημείωση.

⁴⁹ Ἐδῶ ὁ Didron εἶναι παραπληροφορημένος. Ὅπως εἶδαμε πῶ πάνω, ὁ ναός ἀνοικοδομήθηκε

μῆκος, χωρίς ὅμως θόλους καί παράθυρα, ἐνῶ τὰ τρία κλίτη της χωρίζονται μέ ξύλινους κίονες»⁵⁰.

— Καί ἄλλοι περιηγητές ἐπισκέφθηκαν τή Λάρισα κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅμως εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μᾶς ἄφησαν στά ὁδοιπορικά τους κάποια περιγραφικά στοιχεῖα τοῦ ναοῦ, ἔστω καί πενιχρά. Ἕνας ἀπό αὐτούς εἶναι καί ὁ Γάλλος ἱερωμένος **Raoul de Malherbe**, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τό 1843 τὰ ἑξῆς σχετικά: «...τό πρωί τῆς ἐπόμενης ἡμέρας, καθῶς ἐπισκεπτόμασταν τήν Μητρόπολη, ἡ ὁποία δέν εἶχε τίποτε τό ἀξιοσημείωτο ἐκτός ἀπό τή φτώχειά της, παρευρεθήκαμε στή Θεία Λειτουργία, τήν ὁποία τελοῦσε κάποιος ἱερέας μέ ἑπέλεκα τὰ μαλλιά, ριγμένα στούς ὦμους, μέσα στήν πύθρα μόνον»⁵¹.

— Ἐπίσης καί ὁ **J. L. Ussing** τρία χρόνια ἀργότερα, τό 1846, εἶναι καί αὐτός τό ἴδιο λακωνικός καί ἀπαξιωτικός: «...ἡ Μητρόπολη βρίσκεται στό βόρειο ἄκρο τῆς πόλεως, πάνω σε ἕνα μικρό λόφο δίπλα στόν Πηνειό. Ὁ ναός δέν ἔχει κάτι τό ἀξιοθαύμαστο καί ἡ μητροπολιτική κατοικία δέν διαφέρει σέ τίποτε ἀπό τὰ ἄλλα τούρκικα σπιτία»⁵².

— Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1859 περιηγήθηκε τή Λάρισα ὁ Ρῶσος ἀρχιμανδρῆτης **Πορφύριος Οὐσπένσκι**. Λόγω τῆς ιδιότητός του, ἱερωμένος καί μάλιστα ὀρθόδοξος, εἶναι ὁ μοναδικός περιηγητής ὁ ὁποῖος μᾶς ἄφησε στό ὁδοιπορικό του ἀρκετές ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου: «Τό Ἐπισκοπεῖο βρίσκεται σχεδόν πίσω ἀπό τήν πόλη, κοντά στόν Πηνειό ποταμό... Ἀπέναντί του βρίσκεται ἡ Μητρόπολη, ἀφιερωμένη στή μνήμη τοῦ ἁγίου ἐπισκόπου Ἀχιλλίου... Παρατήρησα αὐτή τή φτωχική ἐκκλησία, κτισμένη μέ τή μορφή μακρόστενου σπιτιοῦ»⁵³ καί μέ στραβή ὀροφί. Σ' αὐτή δέν

τό 1794.

⁵⁰ Γρηγορίου Ἀλέξανδρος, *Τό ταξίδι τοῦ Adolphe Napoleon Didron στή Θεσσαλία (1839)*, περ. Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 59, Λάρισα (2011), σ. 319.

⁵¹ Raoul de Malherbe, *L'Orient, 1818-1845. Histoire-Politique-Mœurs-ect*, Paris (1846) καί Raoul de Malherbe, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1843*, μετ. Χριστίνα Polese, ἐπιμ. Gino Polese καί Γιώργος Φρέρης, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, τόμ. 49 (2006) σ. 27.

⁵² J. L. Ussing, *Griechische Reisen und Studies*, Kopenhagen (1857) καί J. L. Ussing, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1846*, μετ. Τόμης Ἀλεξόπουλος, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, τόμ. 42 (2002), σ. 25.

⁵³ Ἐδῶ ὁ ἀρχιμανδρῆτης Πορφύριος, ἄν καί ὀρθόδοξος ἱερωμένος, φέρεται νά ἀγνοεῖ τόν ἀρχιτεκτονικό ρυθμό τῆς τρικλιτῆς βασιλικῆς πού εἶχε ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἄν καί στή ρωσική ὀρθόδοξη ναοδομία δέν φαίνεται νά ἐπικράτησε ὁ ρυθμός αὐτός, ὅμως δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ εὐκόλα ἡ σημασία αὐτῆς τῆς ἀπλοῦς περιγραφῆς πού κάνει ὁ περιηγητής.

υπάρχει τίποτε τό εξαιρετικό, ἐκτός ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου, οἱ ὁποῖες ἀγιογραφήθηκαν στή Μόσχα⁵⁴, ἔπειτα ἀπό παραγγελία τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Διονυσίου, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπό τήν ὀνομαστή οἰκογένεια τῶν Καλλιαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως... Ἦδη τό 1830 ὁ μητροπολίτης Μελέτιος⁵⁵, ἄνδρας φιλομαθῆς, παρακάλεσε τοὺς Τούρκους νά καθαρίσουν τόν μητροπολιτικό ναό καί ὁ ἴδιος τόν ἀναστήλωσε... Πρόσφατα ὁ ναός μεγάλωσε μέ τήν προσθήκη τοῦ γυναικωνίτη... Ὅταν μπῆκα στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στάθηνκα δίπλα στόν ἀρχιερατικό θρόνο, στό συνηθισμένο ἀνατολικό στασίδι... Ἡ συρροή τῶν χριστιανῶν ἦταν τόσο μεγάλη, πού ὁ ναός δέν χωροῦσε ὅλους τοὺς πιστούς⁵⁶. Πολλοί ἀπό αὐτούς στέκονταν ἔξω στό παράθυρο. Οἱ γυναῖκες προσεύχονταν στόν γυναικωνίτη τους, ὁ ὁποῖος στηριζόταν ἐπάνω στοὺς κίονες τοῦ ναοῦ καί βρισκόνταν κρυμμένες ἀπό τά ἀνδρικά βλέμματα, πίσω ἀπό διαμπερῆ πυκνά ξύλινα κιγκλιδώματα»⁵⁷. Πληροφοροῦμαστε λοιπόν ἀπό τά γραπτά του Πορφυρίου Οὐσπένσκι ὅτι τό 1830 ὁ τότε μητρο-πολίτης Λαρίσης Μελέτιος Δ', ζήτησε ἀπό τοὺς Τούρκους οἱ ὁποῖοι εἶχαν χρησιμοποιοῦναι γιά ἀρκετά χρόνια τόν μητροπολιτικό ναό σάν ὄπλοστάσιο, νά τόν ἀδειάσουν, ὁ ἴδιος δέ προχώρησε σέ διάφορες ἀνακαινίσεις. Μάλιστα λίγο πρὶν ἀπό τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ρώσου ἀρχιμανδρίτου στή Λάρισα, μαθαίνουμε ὅτι ὁ ναός εἶχε μεγαλώσει πρὸς τά δυτικά μέ τήν προσθήκη γυναικωνίτη, τόν ὁποῖο περιέτρηξε σέ ἰκανό ὕψος πυκνὸ ξύλινο καφασωτό.

— Ὁ Κώδικας 15 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, γνωστός καί ὡς **Κώδικας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου**, μᾶς προσφέρει ἀρκετά στοιχεῖα γιά τήν ἐν γένει δραστηριότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου τοῦ ναοῦ στό διάστημα 1810-1881. Μέσα στίς σελίδες του οἱ ὁποῖες καλύπτουν χρονικό διάστημα ἑβδομῆντα χρόνων, ἔχουν καταχωρηθεῖ δαπάνες γιά μικροεπισκευές τοῦ ναοῦ τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά, καθὼς καί ἄλλες ἐνέργειες πρὸς ὄφελος τοῦ ναοῦ. Αὐτό ἔγινε εὐκόλα κατορθωτό γιατί μέ τή σταδιακὴ φιλελευθεροποίηση

⁵⁴ Γιά τίς εἰκόνες αὐτές θά γίνει ἐκτενὴς περιγραφή σέ ἄλλο τμῆμα αὐτῆς τῆς μελέτης.

⁵⁵ Μελέτιος Δ' μητροπολίτης Λαρίσης (1822-1836). Διαδέχθηκε τόν κατατομηθέντα ἀπὸ τόν Μαχμούτ Δράμαλη πασά Πολύκαρπο Δαρδαίο. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1835 θεωρήθηκε ἐκπτώτος τοῦ θρόνου του καί τό 1936 μετατέθηκε στή μητρόπολη Σόφιας.

⁵⁶ Ἡ κοσμοσυρροή δικαιολογεῖται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοὶ παρακολουθοῦσαν τή Θεία Λειτουργία τῆς Κυριακῆς τῶν Βαῶν, πού ἐκείνη τή χρονιά (1859) συνέπεσε νά εορτάζεται στίς 5 Ἀπριλίου.

⁵⁷ Prof. Uspenskij, *Περιήγησι στίς Μονές τῶν Μετεώρων*, μετ. Εὐαγγελία-Αντωνία Σαμαρά, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 43 (2003), σ. 248-252.

των ραγιαδών (Γανζιμάτ του 1839), οι ανακαινιστικές επεμβάσεις στους χριστιανικούς χώρους λατρείας γίνονταν χωρίς χρονοβόρες διαδικασίες, επειδή ο κατακτητής ήταν πιο ανεκτικός όσον αφορά στις θρησκευτικές ελευθερίες. Αυτή τη χρονική περίοδο (δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), επί αρχιερατείας Στεφάνου Β΄ του Κυδωνιεύς (1853-1870), οι εξωραϊστικές επεμβάσεις στον ναό του Αγίου Αχιλλίου κρίνονταν απαραίτητες για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός καθεδρικού ναού, τη στιγμή μάλιστα όπου νέοι ναοί είχαν ήδη ανεγερθεί στην πόλη, μεγαλύτεροι σε μέγεθος και αισθητικά όμορφότεροι, όπως ο Άγιος Νικόλαος (1857) στη συνοικία Παράσχου. Μέσα στο πλαίσιο αυτό τοποθετείται και μία σημαντική ανακαίνιση κατά το 1856, η οποία και καταγράφεται στον κώδικα. Ο Γεώργιος Γουργιώτης υποθέτει ότι τότε πρέπει να ανοίχθηκαν στον δυτικό και τον ανατολικό τοίχο, κάτω από τα αετώματα, από τρία παράθυρα σε κάθε πλευρά, για καλύτερο φωτισμό του γυναικωνίτη και του Ίερου Βήματος⁵⁸. Πρόκειται για το χαρακτηριστικό σύμπλεγμα με δύο φυλλόσχημα παράθυρα εκατέρωθεν ενός ωοειδούς [εικ. 11]. Το σύμπλεγμα αυτό έφεραν και άλλοι ναοί της πόλεώς μας που είχαν κτισθεί στα μέσα του 19ου αιώνα, όπως ο Άγιος Νικόλαος (1857), οι Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες (1865) και άλλοι. Επίσης την ίδια εποχή ανοίχθηκαν και τέσσερα μικρά παράθυρα σε κάθε επιμήκη πλευρά του μεσαίου και υπερυψωμένου κλίτους του ναού, για να φωτίζεται επαρκώς ο κυρίως ναός⁵⁹.

Εικ. 11. Η νοτιοανατολική πλευρά της βασιλικής του Αγίου Αχιλλίου με το χαρακτηριστικό σύμπλεγμα των τριών παραθύρων κάτω από το αέτωμα. Φωτογραφία του 1890 περίπου.

Πάνω από την κεντρική δυτική επίσημη θύρα εισόδου στον ναό υπήρχε ζωγραφισμένο επίγραμμα, το οποίο είχε συνθέσει ο ιερωμένος, λόγιος και γνωστός διδάσκα-

⁵⁸ Γουργιώτης Γεώργιος, *Σχεδιάσμα Μεταβυζαντινής - Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Ιστορική αναδρομή*. Λάρισα (1986), σ. 11.

⁵⁹ Γουργιώτης Γεώργιος, *όπ.π.*, σ. 6.

λος από τόν Τύρναβο Ίωάννης Πέζαρος (1749-1806), τό όποιο αναφερόταν στους κτίτορες του ναού:

*«Βουλῆ Θεοῦ, ψήφω τε τοῦ βασιλέως
Συμφηφία τε τῶν Λαρίσσης Κυρίων
Διονυσίου Ἀρχιθύτου φροντίσι,
Παντός τε λαοῦ εὐσεβεῖ προθυμία
Ὁ ναός οὗτος ἦρτο τοῦ Ἀχιλλείου
Οἷς περ Γένοιτο ἄξι' ἀμοιβῆς Γέρα»⁶⁰.*

Ὁ Ίωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος περιγράφει μέ λεπτομέρεια καί ἄλλα ἐπιγράμματα, τά όποία ὑπῆρχαν διάσπαρτα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ἐπαινετικά τῶν κητόρων μητροπολιτῶν καί τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως, τά όποια εἶχαν συντεθεῖ ἀπό τούς λογίους ἐπισκόπους Τρίκκης Ἀμβρόσιο (1764-1796) καί Σταγῶν Παῖσιο (1784-1808).

Ἐπίσης ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκι ἀναφέρει ὅτι εἶχε ἐντοπίσει δύο ἀρχαῖες μαρμάρινες ἑλληνικές ἐπιγραφές στήν περιοχή τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Ἡ πρώτη βρισκόταν στήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, στό ὕψος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, καί εἶναι γνωστή, γιατί τήν εἶχαν περιγράψει πύο πρῖν καί ἄλλοι περιηγητές, μεταξύ τῶν όποίων ὁ W. M. Leake (1805)⁶¹ καί ὁ Leon Heuzey (1858). Ἡ δευτέρα ἦταν ἐνσωματωμένη στήν ἐσωτερική πλευρά τοῦ προστατευτικοῦ τοιχίου τό όποιο περιέκλειε τόν ναό. Καί οἱ δύο ἐπιγραφές ἦταν ἀπελευθερωτικές⁶².

Ὅπως ἦδη ἀναφέρθηκε, ὁ ναός τοῦ 1794 εἶχε τόν ρυθμό τρίκλιτης βασιλικῆς. Τά κεντρικό κλίτος ἦταν ὑπερυψωμένο, καλύπτονταν μέ ξύλινη δίρριχη στέγη καί εἶχε τέσσερα μικρά παράθυρα σέ κάθε ἐπιμήκη πλευρά του, τά όποια προφανῶς ἀνοίχθηκαν σέ κάποια μεταγενέστερη φάση ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ, ἐνῶ τά πλάγια κλίτη εἶχαν ἐπικλινεῖς μονόρριχτες στέγες.

Στή βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ καί σέ ἐπαφή μαζί του, ἦταν ἐνσωματωμένο τό κτίριο τοῦ Ἐπισκοπείου, τό όποιο χρησίμευε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί ὡς κατοικία τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτου. Πολλοί ξένοι περιηγητές ἀναφέρουν ὅτι βρῆκαν θερμή φιλοξενία καί προστασία στους χώρους του. Ἡ μορφή του διασώθηκε σέ χαρακτικά καί φωτογραφίες τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα

⁶⁰ Ίωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος, ὅπ.π., σ. 83-85.

⁶¹ W. M. Leake, ὅπ.π., σ. 32.

⁶² Porf. Uspenskij, ὅπ.π., σ. 249-250. Οἱ ἀπελευθερωτικές ἐπιγραφές εἶναι ἀρχαία κείμενα σκαλισμένα σέ μάρμαρο, τά όποια περιέχουν ὀνόματα ἀτόμων-σκλάβων τά όποια πλήρωσαν στήν πόλη κάποιο ποσό γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους.

[εικ. 12]. Ήταν ένα επίμυκτες διώροφο κτίσμα, του οποίου η δυτική πλευρά εξέιχε ελαφρά από την αντίστοιχη πλευρά του ναού, ενώ η νότια πλευρά του άκουμπούσε κατά τό μεγαλύτερο μέρος του στον βόρειο τοίχο του ναού⁶³. Στόν κάτω ὄροφο τοῦ ἐπισκοπικοῦ κτιρίου ἀνοίγονταν στή βόρεια ὄψη του ἑπτά ἀψίδες, ἀπό τίς ὁποῖες, σέ ἡμέρες μέ καθαρή ἀτμόσφαιρα, μποροῦσε κανεῖς νά ἔχει μιά καταπληκτική θέα τοῦ μυθικοῦ

Εικ. 12. Τό Ἐπισκοπεῖο σέ ἐπαφή μέ τόν μητροπολιτικό Ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Λεπτομέρεια ἀπό φωτογραφία τοῦ Στέφανου Στουρνάρα.

Ὀλύμπου καί τῆς εὐφορης θεσσαλικῆς πεδιάδος μέχρι τόν Τύρναβο.

Στή Ν.Α. γωνία τοῦ προστατευτικοῦ τοιχίου τό ὅποιο περιέκλειε τόν περιβάλλοντα χῶρο τοῦ ναοῦ, σέ ἐπαφή μέ ἄλλα βοηθητικά κτίρια, ὑψωνόταν ἀπλό τριώροφο κωδωνοστάσιο. Εἶχε κτισθεῖ λίγα χρόνια πρῖν ἀπό τήν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καί λειτουργοῦσε χάρι στίς ἐνέργειες τοῦ Ἑλληνα πρόξενου στή Λάρισα Ἀναστασίου Δόσκου, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά ἐπιτύχει τήν ἔκδοση ἐιδικῆς ἀδειας ἀπό τίς τουρκικές Ἀρχές γιά τή χρήση του, ἐπειδή εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Ὄθωμανοί ἀπαγόρευαν τίς κωδωνοκρουσίες τῶν ναῶν.

Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ καί ἀκριβῶς πίσω ἀπό τό Ἱερό Βῆμα βρισκόταν ὁ τάφος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Στεφάνου (1853-1870). Σέ λιθανάγλυφη μαρμάρινη πλάκα, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου στή Λάρισα Ἰωάννης Οἰκονομίδης-Ἀρβανίτης εἶχε ἀναρτίσει ἕνα ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στή μνήμη τοῦ ἀρχιερέα.

Τό ἐσωτερικό τῆς βασιλικῆς του Καλλιάρχη, σύμφωνα καί μέ τίς ἀφηγήσεις τῶν ξένων περιηγητῶν πού τήν ἐπισκέφθηκαν κατά καιρούς, ἦταν σκοτεινό καί καταθλιπτικό, ἐνῶ ἡ διακόσμησή του ἦταν φτωχική καί χωρίς ἀξιόλογο αἰσθητικό ἐνδιαφέρον. Τό δάπεδο βρισκόταν τρία μέ τέσσερα σκαλοπάτια χαμηλότερα ἀπό τό ἔδαφος τοῦ περιβόλου⁶⁴. Διπλή συστοιχία ἀπό ξύλι-

⁶³ Henry Holland, ὅπ.π., σ. 271. This edifice adjoins the house of the Archbishop, and is equally secluded by its situation from the public eye.

⁶⁴ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπό τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτίσεως αὐτῆς εἰς τήν Ἑλλάδα* (1881). *Τοπογραφική καί Ἱστορική μελέτη*, Βόλος (1926), σ. 190.

νους κίονες χώριζε τό έσωτερικό του ναού σέ τρία κλίτη καί ύποστήριζε τήν ξύλινη όροφή, ένω στή δυτική πλευρά ύποβάσταζε τόν γυναικωνίτη. Έκει ήταν ό χώρος προσευχής τών γυναικών, κρυμμένες πίσω από πυκνό ξύλινο καφασωτό, μακριά από τά άνδρικά βλέμματα. Άνάμεσα από τίς ήμικυκλικές άψίδες τών κίωνων άπεικονίζονταν σέ μεγάλα ώσειδη μέταλλα οί Δώδεκα Άπόστολοι⁶⁵. Στούς έπιμήκεις τοίχους τού ναού ήταν ζωγραφισμένα διάφορα έπιγράμματα τά όποια είχε συνθέσει, όπωσ αναφέρθηκε, ό έπίσκοπος Τρίκκης Άμβρόσιος, ύμνικά γιά τόν κτίτορα μητροπολίτη Διονύσιο Καλλιάρχη, αλλά καί γιά τίς άνεπιτυχείς προσπάθειες πού είχε καταβάλει ό προκάτοχος του Μελέτιος Γ΄ Καλλιάρχη (1769-1792), θεϊός τού Διονυσίου⁶⁶. Επίσης, όπωσ μās άφηγείται ό Πορφύριος Ούσπένσκη, στόν νότιο τοίχο δίπλα στό Ίερό, ήταν άναρτημένο τό όλόσωμο πορτραίτο τού κτίτορα Διονυσίου Καλλιάρχη⁶⁷.

Τό τέμπλο τού ναού, ό δεσποτικός θρόνος, ό άμβωνας καί όρισμένα προσκυνητάρια ήταν ξυλόγλυπτα καί δουλεμένα μέ τέχνη καί ύπομονή από Ήπειρώτες μαστόρους. Οί δεσποτικές εικόνες τού τέμπλου, ύψηλης καλλιτεχνικής καί αισθητικής αξίας, είχαν άγιογραφεί στή Μόσχα τό 1802, έπειτα από ειδική παραγγελία τού μητροπολίτου Διονυσίου. Μάλιστα όρισμένες απ' αυτές έφεραν ρωσικές έπιγραφές⁶⁸. Αυτός είναι καί ένας από τούς κύριους λόγους πού ένθουσιάσθηκε μέ τό άντίκριμά τους ό Ρώσος ίερωμένος Πορφύριος Ούσπένσκη όταν τό 1859 προσκύνησε τόν ναό τού Άγίου Άχιλλίου⁶⁹. Οί εικόνες αυτές κόσμησαν καί τό τέμπλο τού έπόμενου άναγεννησιακής μορφής προπολεμικού ναού, μάλιστα μερικές από αυτές, όσες διασώθηκαν από τόν μεγάλο σεισμό καί τούς ιταλογεμανικούς βομβαρδισμούς τού Μαρτίου τού

⁶⁵ «Άνάμεσα από τούς κίονες, πάνω από τίς ήμικυκλικές άψίδες, άπεικονίζονται οί Δώδεκα Άπόστολοι, όπωσ καί στόν ναό τού άγίου Άχιλλίου». Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 258.

⁶⁶ Ίωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος, όπ.π., σ. 85-89.

⁶⁷ Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 259.

⁶⁸ Φαρμακίδης Έπαμεινώνδας, όπ.π., σ. 193-194: «...καλλιτεχνικά 12 εικόνες, διαστάσεων μίκους μέτρου ενός καί 20 εκατοστών καί πλάτους 72 εκατοστών: της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, τών Τριών Ίεραρχών, τών Άγ. Άποστόλων Πέτρου καί Παύλου, τού Άγ. Ίωάννου τού Προδρομού, τού Ίησού Χριστού, της Παναγίας, τού Άγ. Άχιλλείου, τού Άγ. Νικολάου, τού Άγ. Αθανασίου, τού Άγ. Παντελεήμονος, της Άγ. Αικατερίνης καί τού Άγ. Γεωργίου, άρίστης άπασαι τεχνικής, ύπό τού αυτού φαίνεται ζωγράφου γραφείσαι...». Σήμερα από τίς εικόνες αυτές διασώζονται πέντε, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, της Γεννήσεως της Θεοτόκου (Παναγίας), τών Άγ. Παντελεήμονος καί Αικατερίνης καί τού Άγ. Γεωργίου. Πιστεύεται ότι καί ή έφέστια εικόνα τού Άγίου Άχιλλίου, λόγω τών όμοιων διαστάσεων της, άνήκει καί αυτή στήν ομάδα τών ρωσικών εικόνων, όμως τό έπάγγυρο ποικάμισο πού τήν καλύπτει δέν έπιτρέπει τήν ταυτοποίηση αυτή.

⁶⁹ Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 249.

1941, εἶναι ἀποθηκευμένες σέ εἰδικό χῶρο στό ὑπόγειο τοῦ νέου μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Στόν ἴδιο χῶρο τοῦ σκευοφυλακείου τοῦ ναοῦ ὑπάρχει καί μιά μικρότερη εἰκόνα ἀπό τί Βασιλική του Καλλιάρχη, ἡ ὁποία δέν ἀνήκει στίς ρωσικές, εἶναι ἀγιογραφημένη τό 1798 καί ἐπιγράφεται Κυριακή τῶν Μυροφόρων. Ἐμφανίζει τίς τρεῖς Μυροφόρες γυναῖκες πρό τοῦ κενοῦ Τάφου μέ τόν ἄγγελο «περιβεβλημένον στολήν λευκίην», ἐνῶ στήν κάτω ἀριστερή γωνία ὑπάρχει ἡ χρονολογία [εἰκ. 13].

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου εἶχε καί παρεκκλήσιο ἀφιερωμένο στή μνήμη τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος μητροπολίτου Λαρίσης (1527-1540), τό ὁποῖο εἶχε διαμορφωθεῖ συγχρόνως μέ τήν ἀνέγερση τῆς βασιλικῆς καί κατά τήν ὁμολογία τοῦ Ἐπαμεινώνδα Φαρμακίδη βρισκόταν παραπλευρῶς τῆς⁷⁰. Ὅπως καί στόν κυρίως ναό, ἔτσι καί στόν τοῖχο τοῦ παρεκκλησίου, ὑπῆρχε ζωγραφισμένο ἐπίγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν Παΐσιου, τό ὁποῖο ἐξυμνοῦσε τόν κτίτορα τοῦ παρεκκλησίου καί ἐκκλησιαστικό προϊστάμενό του, μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο⁷¹.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Λάρισας ἀπό τοῦς Τούρκους τό 1881 βρῆκε τόν κάθηδρικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, παρ' ὅλες τίς ἀνακαινιστικές προστάθειες πού προηγήθηκαν, νά εἶναι μιά ἀπέρριπτη τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, τυπική τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, «...εἰς βάθος 3-4 βαθμίδων ἀπό τῆς ἐξωτερικῆς

Εἰκ. 13. ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΩΝ ΜΥΡΟΦΟΡΩΝ. Εἰκόνα προφανῶς ἀπό τί σειρά τοῦ Δωδεκάροτου στή Βασιλική του Καλλιάρχη μέ χρονολογία 1798.

⁷⁰ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, ὄπ.π., σ. 190: «...καί ὡς ἐνθυμοῦνται τοῦτον οἱ γεροντότεροι Λαρισῆοι, τρισυπόστατος...καί μετὰ παρακεμένον παρεκκλήσιον εἰς μνήμην τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος, Μητροπολίτου καί τούτου Λαρίσης». Μέ τήν κατεδάφιση τῆς βασιλικῆς γύρω στά 1900 κατεδαφίσθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, καί τό παρεκκλήσιο αὐτό. Οἱ εἰκόνες καί τά ιερά σκεύη του μεταφέρθηκαν στό ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος στήν πλατεία τῶν Ἀνακτόρων, τό ὁποῖο πῖν ἐποχῆ ἐκεῖνη ἦταν παρεκκλήσιο τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου πού βρισκόταν στή θέση ὅπου σήμερα κατέχει τό Δημοτικό Ὁδεῖο Λαρίσης. Μακρῆς Θρασύβουλος, Λαρισινές Σελίδες, ἐφ. Θεσσαλικά Νέα, φύλλο τῆς 2ας Μαρτίου 1947.

⁷¹ Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος, ὄπ.π., σ. 90-91.

έπιφανείας..., γεγονός πού τῆς στεροῦσε ὕψος. Ἦταν στρωγ- μένος κυριολεκτικά μέσα στή δαιδαλώδη τουρκική ρυμοτομική ἀναρχία καί σέ ἄμεση γειτονία μέ πολλές κατοικίες τοῦ Τρανοῦ Μαχαλά, οἱ ὁποῖες κάλυπταν τή θέα του ὅταν ἀντίκριζε κανεῖς τόν λόφο ἀπό νοτιοδυτικά. Ὑπάρχουν φωτογραφίες τοῦ 1884 στίς ὁποῖες μόλις διακρίνεται πάνω ἀπό τήν πέτρινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ, ἀνάμεσα σέ ἓνα ἄτακτο συνονθύλευμα κατοικιῶν, τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ [εἰκ. 14]. Ἐξωτερικά δέν ἐμφάνιζε κάποια διακόσμηση ιδιαίτερα καλαισθητή.

Εἰκ. 14. Ἡ Βασιλική του Καλλιάρχη χαμένη ἀνάμεσα σπὴν πυκνή καί ἀναρχη δόμηση τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως τρία χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μόλις διακρίνεται μέρος ἀπὸ τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ. Λεπτομέρεια φωτογραφίας τοῦ Δημητρίου Μιχαηλίδη φωτογράφου ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη ἐπεξεργασμένη καί λιθογραφημένη ἀπὸ τὸν Στέφανο Στουρνάρα. 1884.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας συνέπεσε μέ τὴν παρουσία στὸν θρόνο τῆς μπροπόλεως Λαρίσης τοῦ μπροπολίτου Νεοφύτου⁷². Ἀπὸ τίς πρῶτες ἐνεργειές του σπὴν ἐλεύθερη πλέον Λάρισα ἦταν νά διαμορφωθεῖ ὁ κῶρος γύρω ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, ἔτσι ὥστε νά ἀναπνεύσει οἰκοδομικά ὁ λόφος σπὴν περιοχὴ αὐτή. Κατεδαφίσθηκαν σταδιακά ὅλα τα κτίσματα πού κάλυπταν τὸν ναὸ. Τό 1882 οἰκοδομήθηκε μέ δαπάνες τοῦ Νεοφύτου νοτιοανατολικά του ναοῦ καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτόν, ἐκεῖ περίπου ὅπου σήμερα ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἡ μικρὴ πλατεία Μπτέρας, νέα μπροπολιτικὴ κατοικία, σπὴν ὁποία στεγάσθηκαν καί τὰ γραφεῖα τῆς Μπροπόλεως.

Λίγο ἀργότερα κτίσθηκε σπὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου ἐνισχυτικὸ τοῖχι ὑποστηρίξεως καί ἔτσι ἰσοπεδώθηκε καί διευρύνθηκε ὁ κῶρος μπροστὰ ἀπὸ τὴν δυτικὴ κύρια εἴσοδο τοῦ ναοῦ, ἐνῶ χαμηλά δίπλα σπὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ διαμορφώθηκε δρόμος. Τὸν ἀναλημματικὸ αὐτόν τοῖχο διέκοπτε εὐρύχωρο, δύσκολο καί ψηλὸ κλιμακοστάσιο μέ πέτρινα ἀπότομα σκαλοπάτια, τό ὁποῖο

⁷² Ὁ μπροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ' (1875-1896), ἐπίσκοπος Φαναριοφερσάλων ἀρχικά καί κατόπιν μπροπολίτης Σερρών, διαδέχθηκε σπὴν μπρόπολη Λαρίσης τὸν Ἰωακείμ Κρουσουλούδη, τὸν μετέπειτα οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἰωακείμ Δ'. Εἶχε τὴ μεγάλη εὐτυχία νά ὑποδεχθεῖ τό 1881 τὰ ἑλληνικά ἀπελευθερωτικά στρατεύματα κατὰ τὴν εἴσοδό τους σπὴν Λάρισα, ἔπειτα ἀπὸ 458 χρόνια σλαβιάς καί νά ἀναπέμψει εὐχαριστικὰ δοξολογία στὸν μπροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου.

συνέδεε τό προαύλιο τοῦ ναοῦ μέ τόν παρόχθιο δρόμο κατά μήκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ⁷³. Μετά τήν κατασκευή της, ἀπό τί σκάλα αὐτή διερχόταν ἡ θρησκευτική πομπή κατά τήν ἑορτή τῶν Θεοφανείων, γιά νά κατευθυνθεῖ στό μέσον της μεγάλης λίθινης γέφυρας τοῦ Πηνειοῦ, ἀπ' ὅπου γινόταν ἡ κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τόν μητροπολίτη⁷⁴.

Ἀπό τίς μεγάλες στιγμές τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἦταν ἡ πανηγυρική δοξολογία τῆς 31ης Αὐγούστου 1881 γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως ἀπό τούς Τούρκους, μέ τήν παρουσία τοῦ ἀπελευθερωτοῦ στρατηγοῦ Σκαρλάτου Σούτσου καί ἐκπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, χοροστατοῦντος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Νεοφύτου, μέ τί συνοδεία ἀρκετῶν ἐπισκόπων του θεσσαλικοῦ χώρου καί ὀλόκληρου τοῦ κλήρου καί τοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς.

Πανηγυρική ἐπίσης ἦταν καί ἡ δοξολογία στόν ναό τόν Μάρτιο τοῦ 1897, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀφίξεως στή Λάρισα τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου. Ἦταν ἡ περίοδος τῆς προετοιμασίας γιά τήν διαγραφόμενη ἑλληνοτουρκική σύρραξη. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε χρηθεῖ ἀρχηγός τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας. Ἀπό τί δοξολογία αὐτή ἐντοπίσθηκε κάποιο χαρακτηριστικό σέ γαλλική ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς⁷⁵, τό ὁποῖο ἀποτυπώνει μέ ἀκρίβεια τούς χώρους τοῦ λόφου τήν περίοδο ἐκείνη [εἰκ. 15].

Εἰκ. 15. Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐπιστρέφει μέ τήν ἄμαξα μετά τό τέλος τῆς δοξολογίας τόν Μάρτιο τοῦ 1897 στόν μητροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχλλίου. Διακρίνεται ἡ περιοχὴ τοῦ λόφου νότια του ναοῦ. Δεξιά διακρίνεται ἡ κατοικία τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου καί ἀριστερότερα τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέη. Χαρακτικό ἀπό τί γαλλική ἐφημερίδα «Le Monde Illustre» τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1897.

⁷³ Κτίστης τοῦ κλιμακοστασίου καί ὄλων τῶν ἔργων αὐτῶν ἦταν ὁ Ἀντώνιος Ρίζος, πατέρας τοῦ παλαίου μαειντήρα-γυμνακολόγου τῆς πόλεώς μας Ἀθανασίου (Νάσου) Ρίζου καί παππούς τῆς Λαρισαίας Λίλας Ρίζου, ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσα τήν πληροφορία αὐτή.

⁷⁴ Γουργιώτης Γεώργιος, ὅπ.π., σ. 11-12.

⁷⁵ Τό χαρακτηριστικό αὐτό εἶναι δημοσιευμένο στήν ἐφημερίδα Le Monde Illustre, Paris, 24 Avril 1897.

Ό προπολεμικός ναός [1904-1941]

Παρ' όλες τις καλλωπιστικές παρεμβάσεις που έγιναν από τά μέσα περίπου του 19ου αιώνα στον ναό του Αγίου Αχιλλίου, εντούτοις εξακολουθούσε να παραμένει ή ταπεινή τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική τών χρόνων τής Τουρκοκρατίας, χωρίς καμία ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια, όπως άρμοζε σε μνηροπολιτικό ναό και με έντονα τά στοιχεία παρακμής, ιδιαίτερα στην τοιχοποιία του. Είναι χαρακτηριστικό κάποιο δημοσίευμα τοπικής έφημερίδος με τίν ευκαιρία τής έορτής τών Θεοφανείων του 1894, τό όποιον αναφέρει ότι ή τελετή του Άγιασμοϋ τών υδάτων στον Πηνεϊό τί χρονιά εκείνη δέν έγινε με τί δέουσα μεγαλοπρέπεια, γιατί μερίδα του κόσμου θέλησε να άποδοκιμάσει τον Δίμαρχο⁷⁶ γιά τίν άπόφασή του να κατεδαφισθεί ό μνηροπολιτικός ναός και στή θέση του να άνεγερθεί νέος και μεγαλύτερος. Και κατακρίνοντας ή έφημερίδα τούς άντιρρησίες καταλήγει επί λέξει: «...ό χριστιανισμός καταπατείται χάριν κομματικών σκοπών, χάριν ευτελεστάτων ζητημάτων, χάριν τής κατεδαφίσεως τής Μητροπόλεως, ενός έρειπίου»⁷⁷. Έξ' άλλου ή παρουσία τίν ίδια έποχή και άλλων νεοανεγερθέντων ναών στή Λάρισα με έπιβλητικότερη εμφάνιση οδηγούσε σε αναπόφευκτες συγκρίσεις (Άγ. Νικόλαος, Ζωοδόχος Πηγή, Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες).

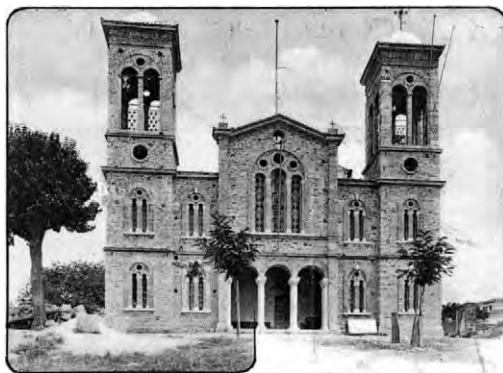
Γιά τον λόγο αυτό κατά τίν τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα καταβλήθηκε αρχικά προσπάθεια να γίνει μιά νέα και ριζική ανακαίνιση τής βασιλικής. Καθώς τίν περίοδο εκείνη ό νεοκλασικισμός είχε έμφυσίσει νέα πνοή στις σύγχρονες αρχιτεκτονικές άντιλήψεις και είχε σαρώσει κάθε τί παραδοσιακό στις οικοδομικές συνήθειες, ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα του Έλληνισμού, τίν Άθήνα⁷⁸, έπόμενο ήταν ή ανακαίνιση του ναού του Αγίου Αχιλλίου να ακολουθήσει πιστά τά πρότυπα τών μεγάλων άθιναϊκών ναών, όπου ό αρχιτεκτονικός αυτός ρυθμός είχε ήδη μεσουρανήσει, έχοντας σαν βασικό στοιχείο τον πλουτισμό τής προσόψεώς των με νέες αρχιτεκτονικές συλλήψεις.

⁷⁶ Δίμαρχος Λαρίσης τίν περίοδο εκείνη ήταν ό Διονύσιος Γαλάτης (1887-1895), Ίθακίσιος τίν καταγωγή, στέμπος τό επάγγελμα, είχε μετακομίσει στή Λάρισα από τίν περίοδο τής Τουρκοκρατίας άκόμη. Ως ύποψήφιος δήμαρχος είχε κερδίσει δύο συνεχόμενες δημοτικές εκλογές, του 1887 και του 1891.

⁷⁷ Έφημερίς Όλυμπος, άρ. φύλ. 49, έν Λαρίση, φύλλο τής 8ης Ιανουαρίου 1894, και Ρούσкас Ιωάννης, Τά Θεοφάνεια στή Λάρισα, έφ. Έλευθερία, Λάρισα, φύλλο τής 23ης Δεκεμβρίου 2006, ένθετο «Πολιτισμός».

⁷⁸ Γουργιώτης Γεώργιος, Μικρά μελετήματα, Άθήνα (2000), σ. 106.

Άπό τό 1896 λοιπόν τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο τοῦ ναοῦ ἄρχισε μιά προετοιμασία γιά τήν αισθητική ἀναβάθμιση τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Σάν πρῶτο βῆμα προτάθηκε νά οἰκοδομηθεῖ, σέ ἑπαφή μέ τή δυτική πλευρά τῆς βασιλικῆς, ἕνα σύμπλεγμα ἀψιδωτοῦ πρόπυλου νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ, μέ δύο ὑψηλά κωδωνοστάσια ἐκατέρωθεν. Ὅπως γίνεται εὐκόλα κατανοητό καί ἀπό τή δημοσιευόμενη φωτογραφία [εἰκ. 16], ἡ λίψη τῆς ὁποίας προσδιορίζεται γύρω στά 1900, τό κεντρικό

Εἰκ. 16. Ἡ νέα δυτική ὄψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ, ἡ ὁποία προστέθηκε στή δυτική πρόσοψη τῆς βασιλικῆς. Φωτογραφία ἀπό ἐπιστολικό δελτάριο τῆς Ἑλληνικῆς Ταχυδρομικῆς Ὑπηρεσίας. Περίπου 1900.

τιμῆμα τῆς προσόψεως ἦταν διώροφο. Στό κατώτερο τιμῆμα τῆς ἀναπτυσσόταν ἕνα συμμετρικό τρίλοβο προστώο μέ ἀψίδες⁷⁹. Δύο διπλοί ραβδωτοί μαρμαρίνοι κίονες στό κέντρο καί δύο διπλοί ἡμικίονες σέ ἑπαφή μέ τά πλάγια τοιχώματα τοῦ προστώου συγκρατοῦσαν μέ ὁμορφα σκαλισμένα κιονόκρανα τό τοίχωμα, δημιουργώντας ἔτσι ἀνάμεσά τους τρία τόξα. Τιμῆματα ἀπό τοὺς κίονες αὐτοὺς καθώς καί ἕνα κιονόκρανο βρίσκονται σήμερα στήν αὐλή τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Μεγάρου Λαρίσης. Τό ὅλο νεοκλασικό σύμπλεγμα προσέδιδε ὁμορφιά καί μεγαλοπρέπεια στήν κεντρική εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε ὑψηλό τρίλοβο παράθυρο. Σέ σχέση μέ τό κεντρικό κλίτος τῆς βασιλικῆς, τό ἀντίστοιχο τιμῆμα τῆς νέας δυτικῆς προσόψεως ὑπερεῖχε κατά πολύ σέ ὕψος. Τά δύο κωδωνοστάσια βόρεια καί νότια τῆς νέας προσόψεως ἦταν τετραώροφα. Ὁ τελευταῖος ὄροφος καί τῶν δύο, ὑψηλότερος ὄλων, φιλοξενοῦσε τίς καμπάνες τοῦ ναοῦ καί καλυπτόταν μέ χαμηλό τροῦλο, στήν κορυφή τοῦ ὁποίου ἦταν στερεωμένος μεταλλικός σταυρός.

Ὁλόκληρη ἡ πρόσοψη ἦταν δομημένη μέ λίθους, σμιλεμένους μέ τέχνη καί ἐπιδεξιότητα, ἔτσι ὥστε νά ἀποτελεῖ ἕνα ἐντυπωσιακό σύνολο. Τά ἀνοίγματα τῶν παραθύρων, μικρά καί μεγάλα, καλύπτονταν στά διάκενά τους μέ ὠραί-

⁷⁹ Παλιούγκας Θεόδωρος, Ἡ Λάρισα κατά τήν Τουρκοκρατία (1453-1881), τόμ. Α΄ Λάρισα, (1996), σ. 199.

ους συνδυασμούς έγχρωμων ύαλοπινάκων σέ ρομβοειδή σχέδια. Τά έγχρωμα τζάμια, σέ συνδυασμό μέ τήν καλοδουλεμένη πέτρα, προσέδιδαν στήν πρόσοψη αίγλη καί πολυχρωμία.

Ἡ νέα πρόσοψη τοῦ ναοῦ ἦταν εὐρύτερη καί ψηλότερη τῆς προσόψεως τῆς βασιλικῆς καί εἶχε οἰκοδομηθεῖ σέ κάποια ἔκκεντρη θέση σέ σχέση μ' αὐτήν. Συγκεκριμένα, ἦταν κτισμένη κατά ἓνα περίπου μέτρο βορειότερα ἀπό τόν κεντρικό ἐπιμήκη ἄξονα τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, προφανῶς γιατί εἶχε ἀπό τότε προδιαγραφεῖ ἡ μελλοντική κατεδάφιση τῆς βασιλικῆς καί ἡ ἀνέγερση στή θέση τῆς νέου μεγαλοπρεποῦς ναοῦ⁸⁰.

Ἡ ἀνακαίνιση ὅμως μόνον τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου φαίνεται ὅτι δέν ἱκανοποιοῦσε πλήρως τήν αἰσθητική τῶν κατοίκων τῆς Λάρισας. Γιά τόν λόγο αὐτό τά ἐκάστοτε ἐκκλησιαστικά συμβούλια τοῦ ναοῦ συνέχισαν νά ἐργάζονται ἐντατικά, μέ σκοπό τήν ἐξέγερση πόρων γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ νέου καθεδρικοῦ ναοῦ. Ἔτσι τό 1904, ἐπί ἀρχιερατείας τοῦ ἀπό Πλαταμῶνος μητροπολίτου Λαρίσης Ἀμβροσίου Κασσάρα (1900-1910)⁸¹ καί ἔπειτα ἀπό 110 χρόνια ἀπό τήν περιπετειώδη κατασκευή τῆς, κατεδαφίσθηκε ἡ ταπεινή βασιλική τοῦ Καλλιάρχη, μαζί μέ τό παρακείμενο ἐτοιμόρροπο κτίριο τοῦ παλαιοῦ ἐπισκοπεῖου καί στήν ἴδια ἀκριβῶς θέση οἰκοδομήθηκε περίλαμπρος ναός. Ἀπό τόν ἦδη ὑπάρχοντα διατηρήθηκε φυσικά μόνον ἡ δυτική πρόσοψη, ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶχε πρόσφατα προστεθεῖ.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ἀρχιτεκτονική μορφή τοῦ ὑπόλοιπου νέου ναοῦ ἐναρμονίσθηκε ἀπόλυτα μέ τά νεοκλασικά στοιχεῖα τῆς δυτικῆς προσόψεως καί ὀλόκληρο τό ἱερό οἰκοδόμημα εἶχε τήν εἰκόνα ἑνός ἐνιαίου συνόλου. Τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης σέ μέγεθος καί ἐπιβλητικῆς σέ ὕψος τριέλκτης σταυροειδοῦς βασιλικῆς μέ τροῦλο, τῆς ὁποίας ἡ θέση ψηλά στόν λόφο τῆς προσέδιδε ἐπί πλέον ὕψος, εἰδικά ὅταν τήν ἀντίκριζε κανεῖς ἀπό κάτω, καθῶς διέσχιζε τήν πέτρινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

⁸⁰ Παπαθεοδώρου Νικόλαος, Οἱ νεοκλασικές ἐπεμβάσεις στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, Πρακτικά τῆς ἐπιστημονικῆς συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία, μέσα 19ου αἰῶνα – 1920. Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα (2005), σ. 172.

⁸¹ Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἀμβρόσιος Κασσάρας, Καλύμνιος τήν καταγωγή, διετέλεσε ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κατά τά ἔτη 1877-1900. Τό 1900 μέ Β.Δ. ἐνσωματώθηκε ἡ μικρή σέ ἔκταση ἐπίσκοπι Πλαταμῶνος στή χερσόνησο τότε Μητρόπολη Λαρίσης, ὁ ἴδιος δέ διορίσθηκε τήν ἴδια χρονολογία μητροπολίτης μέ τόν τίτλο Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Φαναριοφερσάλων. Καθιέρωσε τό 1910 καί μέχρι τόν θάνατό του τό 1918 ἐσχόλαζε στό Συκούριο, ὅπου εἶχε ἀνοικοδομήσει ἰδιωτική κατοικία καί διέμενε μαζί μέ τούς συγγενεῖς του

Στὴν ἀνατολική ὄψη προεῖχαν τρεῖς μεγάλες πεντάπλευρες κόγχες. Ἡ μεσαία ἦταν μεγαλύτερη καὶ ἀντιστοιχοῦσε ἐσωτερικά στὴν κεντρική ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Οἱ δύο πλάγιες, βόρεια καὶ νότια, ἐσωτερικά ἀντιστοιχοῦσαν στὶς ἀψίδες τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ ἀντίστοιχα, ἦταν ἰσομεγέθεις καὶ σέ διαστάσεις μικρότερες ἀπὸ τὴν κεντρική [εἰκ. 17].

Ἡ στέγη τοῦ κυρίως ναοῦ ἦταν σταυροειδῆς δόρυχη καὶ ὅλα τὰ τμήματά της καλύπτονταν ἀπὸ κεραμίδια. Στὸ κέντρο τῆς σταυροειδοῦς στέγης, ἐπάνω σέ τετράγωνη βάση ὀρθωνόταν ὁ τροῦλος, ψηλός, κομψός καὶ ἐπιβλητικός. Ἔφερε περιμετρικά δώδεκα ψηλά παράθυρα μέ ἔγχρωμους ὑαλοπίνακες, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν μέ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου στὸ ἐσωτερικό του ναοῦ ἐξαιρετική χρωματική πανδαισία. Στὴν κορυφή τοῦ τροῦλου δέσποζε μεγάλος μαρμαρινὸς σταυρός, ὁρατός ἀπὸ μεγάλη ἀπόσταση.

Ἡ νέα λοιπὸν αὐτὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπιβλητικὴ καὶ κομψή, ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Ἀμβρόσιο τὴν Τρίτη 25 Σεπτεμβρίου τοῦ 1907 [εἰκ. 18] καὶ ἀποδόθηκε μεγαλοπρεπῆς στὴ λατρεία ὅλων τῶν Λαρισαίων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἐνοριτῶν τοῦ Τρανοῦ Μαχαλά. Ἀποτελοῦσε πλέον τὸ κόσμημα τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρόβαλλε εὐχάριστα σέ κάθε ἐπισκέπτῃ τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Τυρνάβου,

Εἰκ. 17. Νοτιοανατολική ἀποψη τοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Φωτογραφία τῆς περιόδου τοῦ Μεσοπολέμου.

Εἰκ. 18. Ἡ ἀναγγελία τῆς τελετῆς τῶν θυρανοξίων τοῦ προπολεμικοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν ἐφημερίδα «Μικρά» Λαρίσης τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1907.

έχοντας ευνοϊκότερη προσλαμβάνουσα εικόνα, σέ σύγκριση μέ τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέν, τό ἐπισπιότερο τέμενος τῆς τουρκοκρατούμενης Λάρισας, τό ὁποῖο βρισκόταν δίπλα σε χαμιλότερο λόφο καί διατηροῦνταν ἀκόμη ἐρειπωμένο καί ἀσυντήρητο⁸².

Ἀργότερα, ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ ὁμορφη μαρμαρίνη κλίμακα καί στό ὕψος τοῦ νεοκλασικοῦ πρότυλου κατασκευάσθηκε εὐρύτατο ὀρθογώνιο πλατύσκαλο. Ἡ ὄλη κατασκευή ἦταν ἀναγκαία καί ἄρμοξε σέ μπροπολιτικό ναό μεγαλουπόλεως, ὅπου συχνά ἐλάμβαναν χώρα διάφορα ἐπίσημα γεγονότα, ὅπως δοξολογίες, ἐορτές, ὑποδοχές ἀρχόντων, πανηγύρεις κ.λπ. Στίς ἀκάλυπτες πλευρές τοῦ προαυλίου χώρου τοποθετήθηκαν προστατευτικά μεταλλικά κιγκλιδώματα καί φυτεύθηκαν δένδρα. Σέ κάποια πρῶμη φάση ἡ λίθινη τοιχοποιία τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ ἐπίχρισμα σέ ὀλόκληρη τήν ἐπιφάνειά της.

Στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ ὁ τροῦλος καί ἡ σταυροειδής ὀροφή ἐπέφεραν, ὅπως ἦταν φυσικό, μιὰ διαφοροτική κατανομή τοῦ χώρου. Τέσσερες ἰσχυροί πεσσοί στό κέντρο συγκρατοῦσαν μέ σφαιρικά τρίγωνα τόν τροῦλο καί δημιουργοῦσαν στό κέντρο τοῦ ναοῦ εὐρύχωρο τετράγωνο χῶρο.

Τό τέμπλο ἦταν ξύλινο μέ γλυπτές συνθέσεις σέ ἀπλές γραμμές καί ἀκολουθοῦσε πιστά τήν αἰσθητική των νεοκλασικῶν ἀντιλήψεων. Δυστυχῶς, τό θαυμάσιο κεντημένο ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς βασιλικῆς τοῦ Καλλιάρχη θεωρήθηκε ξεπερασμένο καί ἀκατάλληλο νά τοποθετηθεῖ ἀνάμεσα σέ αὐτή τήν «ἐπέλαση» τοῦ νεοκλασικισμοῦ, καί ἔτσι ὄχι μόνον δέν χρησιμοποιήθηκε, ἀλλά παραπετάχτηκε καί καταστράφηκε. Ὅμως οἱ δεσποτικές εἰκόνες, μέ παραίνεση τοῦ μπροπολίτου Ἀμβροσίου, παρέμειναν οἱ ἴδιες της παλαιᾶς ἐκκλησίας πού εἶχαν ἀγιογραφηθεῖ τό 1802 στή Μόσχα. Διασώθηκαν φαίνεται διότι ὁ ζωηρός χρωματισμός καί ἡ ρωσική τεχνοτροπία τους, ἡ ὁποία διέφερε ἀπό τήν μεταβυζαντινή ἀπόδοση τῶν εἰκόνων, ἐναρμονίζονταν μέ τή δυτική ρεαλιστική ἀπεικόνιση τῶν μορφῶν καί «ἔδεναν» ἀπόλυτα μέ τίς αἰσθητικές ἀντιλήψεις τοῦ νεοκλασικισμοῦ περί ἀγιογραφίας.

Ἡ ἀγιογράφηση τοῦ ναοῦ ἦταν ἀποσπασματική. Ἐκτός ἀπό ὀρισμένες μεγάλες εἰκόνες ἀναρτημένες στούς πλάγιους τοίχους, ὑπῆρχαν σέ ἐπιλεγμένα σημεῖα καί ἐπιτοίχιες ἀγιογραφίες, τίς ὁποῖες ὁ καλλιτέχνης ἐκτελοῦσε σέ

⁸² Τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέν κατεδαφίσθηκε τό 1908 καί στή θέση του οἱ παλαιότεροι Λαρισαῖοι θυμοῦνται ὅτι λειτουργοῦσε τό ἐξοχικό κέντρο «Τά Πευκάκια» μέ πανοραμική θέα στή γέφυρα καί τήν περιοχή τοῦ Ἀλκαζάρ. Στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἰσοπεδώθηκε ὀλόκληρη ἡ ὑπερῶ-μῆνη ἐπιφάνεια καί στή θέση αὐτή κτίσθηκαν πολυώροφες οἰκοδομές.

προετοιμασμένες με άσβεστοκονίαμα επιφάνειες ή επάνω σε μουσαμά, ό όποιοσ έν συνεχεία έπιστρωνόταν έτοιμος στόν τοίχο. Καί στίσ δύο περιπτώσεις ό άγιογράφος χρησιμοποιούσε έλαιοχρώματα. Έτσι γνωρίζουμε ότι τό 1908 ό ζωγράφος Γεώργιος Οικονόμου, μέ καταγωγή από τίν Κάλυμνο, τίν ιδιαίτερη πατρίδα του μπτροπολίτου Άμβροσίου, είχε τελείωσει τίν άγιογράφιση του Παντοκράτορα στόν τρούλο καί τούς τέσσερες Εύαγγελιστές στά σφαιρικά τρίγωνα⁸³. Αισθητικά τόσο ή άγιογράφιση του ναού όσο καί οί φορητές εικόνες άκολουθούσαν τά δυτικά πρότυπα, τά όποία είχαν έπικρατίσει από τά πρώτα άκόμα χρόνια της ίδρύσεως του νέου έλληνικού κράτους.

Ό δεσποτικός θρόνος ήταν ξυλόγλυπτος καί είχε κατασκευασθεί τί δεκαετία του 1930, επί άρχιερατείας του μπτροπολίτου Άρσενίου, από τόν Λαρισάιο έπιπλοποιό Κωνσταντίνο Λαγό. Ήταν δωρεά του Ήλία Τριανταφύλλου προς τόν μπτροπολιτικό ναό⁸⁴.

Η έπίσημη εικόνα του Άγίου Άχιλλίου ήταν παλαιότερη του ναού, πιθανόν από τί σειρά των ρωσικών εικόνων τής βασιλικής του Καλλιάρχη καί έφερε νεότερη άργυρή έπένδυση, τό λεγόμενο «πουκάμισο», τό όποιο ήταν δημιουργία του Άθναίου άσημουργού Ιωάννου Νικητοπούλου. Η έπένδυση αυτή είχε φιλοτεχνηθεί τό 1929 καί έφερε τίν έπιγραφή του δωρητή: «Άφιέρωμα Ι. Δ. Άλεξάνδρου εις μνήμην του άποβιώσαντος πατρός αυτού Δημητρίου»⁸⁵.

Από όλη αυτή τί λεπτομερή καταγραφή φαίνεται καθαρά πώς ό άρχιτέ-

⁸³ Έφ. Αλήθεια, Άθήνα, φύλλο τής Κυριακής 5ης Οκτωβρίου 1908, «...τίν διακόσμηση του τρούλου έτελείωσεν έσχάτως ό εκ Καλύμνου καλλιτέχνης κ. Γ. Σ. Οικονόμου, ζωγράφισας λαμπρώσ τόν Παντοκράτορα καί τούς Εύαγγελιστάς». Ό Γεώργιος Οικονόμου (1861-1935) άποφοίτησε από τό Μετσόβιο Πολυτεχνείο καί μέ κρατική ύποτροφία συνέχισε τίσ σπουδές του άρχικά στίη Ιταλία καί στί συνέχεια στό Μόναχο, όπου είχε δάσκαλο τόν Νικόλαο Γύξη. Μέ τό τέλος των σπουδών του έπισκέφθηκε τό Άγιον Όρος όπου παρέμεινε γιά ένα έτος. Εκεί μελέτησε τί βυζαντινή τέχνη καί τίν άγιογραφία, ή όποία δυστυχώς τίν έποχή εκείνη άκόμα καί στό Άγιον Όρος είχε άπομακρυνθεί από τά βυζαντινά πρότυπα, επηρεασμένη κυρίως από τίν ρωσική «πλημμυρίδα» ή όποία τό είχε κατακλύσει. Φεύγοντας από τό Άγιον Όρος ό Οικονόμου έπιδόθηκε άποκλειστικά στίη εκκλησιαστική τέχνη τής άγιογραφίας.

⁸⁴ Ό Ήλιος Τριανταφύλλου καταγόταν από τόν Τύρναβο, αλλά από μικρός δραστηριοποιήθηκε επαγγελματικά μέ έπιτυχία στί Λάρισα. Τό 1937 διέθεσε 1.400.000 δραχμές γιά τίν κατασκευή του δεύτερου όρόφου του Δημοτικού Νοσοκομείου, ό όποιοσ ολοκληρώθηκε τό 1939. Από τότε ή όνομασία του Νοσοκομείου άλλαξε σε «Κουτλιμπάνειον καί Τριανταφύλλειον Δημοτικόν Νοσοκομείον Λαρίσης».

⁸⁵ Γουργιώτης Γεώργιος, Σχεδιάγραμμα Μεταβυζαντινής-Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Άγίου Άχιλλίου. Ιστορικά Άναδρομή, Λάρισα (1986), σ. 13. Ό Ιωάννης Άλεξάνδρου υπήρξε επί χρόνια ένα από τά πλέον δραστήρια μέλη του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού καί ήταν πατέρας του γνωστού έμπόρου Δημητρίου Άλεξάνδρου, ό όποιοσ διατηρούσε μέχρι πριν από μερικά χρόνια κατάστημα στίη όδό Βενιζέλου, άπέναντι από τό άρχαίο θέατρο.

κτονας του ναού του Αγίου Αχιλλίου, τό όνομα του όποιου μās διαφεύγει παρά τίς έπίμονες άναζητήσεις, προσάρμοσε τό όλο σχέδιο στο γενικότερο αρχιτεκτονικό πνεύμα που έπικρατούσε τήν περίοδο εκείνη. Η όμοιότητα άρκετων στοιχείων, σε μικρότερη βέβαια κλίμακα, μέ τόν καθεδρικό ναό των Αθηνών, ιδιαίτερα στην πρόσοψη, είναι έμφανής. Είναι γεγονός ότι ό ναός αυτός της πρωτεύουσας του έλληνικού κράτους⁸⁶ υπήρξε πρότυπο όχι μόνον για τόν Άγιο Αχιλλιο, αλλά και για πολλούς άλλους ναούς σε όλόκληρη τήν έλληνική επικράτεια, και μάλιστα άρκετά χρόνια πριν από τήν άπελευθέρωση της Θεσσαλίας. Ήδη στην περιοχή μας ό ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Άμπελώνα, ό όποιος διατηρείται μέχρι σήμερα, και ό προπολεμικός ναός του Αγίου Αθανασίου τόν μιμούνται, σε πιο άπλουστευμένη μορφή.

Οί αρχιτέκτονες της εποχής, για νά προσδώσουν όμορφιά και χάρη στα μεγάλα αυτά νεοκλασικά οικοδομήματα, χρησιμοποιούσαν κίνες και έπιστύλια από πολύτιμα ύλικά, κυρίως λευκά διακοσμημένα μάρμαρα. Επίσης σχεδίαζαν δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα διαφόρων διαστάσεων, τά όποια περιβάλλονταν από τοξωτά πλαίσια. Τά τζάμια, καθώς ήταν πολύχρωμα και άρμολογημένα μέ συμμετρικούς συνδυασμούς, προσέδιδαν όχι μόνον φως αλλά και χρώμα στο έσωτερικό των ναών, σε σύγκριση μέ τίς βυθισμένες στο σκοτάδι βασιλικές της Τουρκοκρατίας. Τά ύψηλά κωδωνοστάσια, συμμετρικά τοποθετημένα στη δυτική πρόσοψη και οι ανάλαφρες πολύπλευρες κόγχες ανατολικά, προέβαλλαν τό κάλλος της λιτής γραμμής και τί χάρη της άπλουστευμένης διακόσμησης. Οί ισορροπημένες και άρτιες αναλογίες, ή άρμονική σύνδεση όγκων και μορφών, ή άπείριτη και σαφής έκφραστική του σχεδίου, τό έκλεπτυσμένο ύφος και ή σωστή κλίμακα, προσέδιδαν έντονο άκαδημαϊσμό στους νεοκλασικούς αυτούς ναούς. Επιπλέον ή σταυροειδής όροφή και ή προσθήκη του τρούλου μέ τά πολλά παράθυρα, δημιούργησαν μία νέα, έπιβλητική, αισθητική αντίληψη, ή όποία προσέγγιζε κάπως τά βυζαντινά πρότυπα, ένω συγχρόνως προσέφεραν διαφορετική κατανομή του έσωτερικού χώρου του ναού. Τό τέλος του νεοκλασικού ρυθμού στις έκκλησίες του έλλαδικού χώρου έρχεται γύρω στα 1930, έναν αιώνα περίπου μετά τήν εμφάνισή του. Μεταπολεμικά ή ναοδομία, όπως παρατηρούμε και στον σύγχρονο ναό του Αγίου Αχιλλίου, προσπαθει νά έπιστρέψει στις μορφές της βυζαντινής αρχιτεκτο-

⁸⁶ Ο μπροπολιτικός ναός των Αθηνών τιμάται επ' όνόματι του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και οικοδομήθηκε μεταξύ των έτών 1842-1857 από τόν Βαυαρό αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν, ό όποιος τήν περίοδο εκείνη κατασκεύασε και άλλα δημόσια κτίρια στην πρωτεύουσα του νέου έλληνικού κράτους.

νικῆς, μέ τί δημιουργία τῶν λεγόμενων νεοβυζαντινῶν ναῶν, οἱ ὅποιοι μιμοῦνται ἄλλοτε εὐστοχα, πολλές φορές ὅμως χωρίς ἐπιτυχία, τά παλαιά βυζαντινά πρότυπα.

Ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὑπῆρξε δυστυχῶς πολύ σύντομη, μόλις 34 χρόνια. Στίς 5 καί 53΄ τό πρωί τῆς 1ης Μαρτίου 1941, σεισμός 6,3 βαθμῶν τῆς κλίμακας Ρίχτερ ἐπέφερε στόν ναό σημαντικές ζημιές. Κατέρρευσαν οἱ ἐπάνω ὄροφοι τῶν κωδωνοστασιῶν καί μέρος τῆς στέγης καί πληγώθηκαν ἀνεπανόρθωτα οἱ τοῖχοι. Ἀκολούθησαν οἱ συνεχόμενοι βομβαρδισμοί, ἀρχικά τῆς ἰταλικῆς καί ἐν συνεχείᾳ τῆς γερμανικῆς ἀεροπορίας, οἱ ὅποιοι ὀλοκλήρωσαν τήν καταστροφή μέ τήν πτώση τοῦ τρούλου καί ὀλόκληρης τῆς στέγης. Ἔτσι ἐρειπωμένος παρέμεινε μέχρι τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια [εἰκ. 19], ὅποτε κατεδαφίσθηκε ἐντελῶς καί στή θέση τοῦ δημιουργήθηκε ἀνθόκηπος. Σήμερα ὡς ἐνθύμιο τῆς ὑπάρξεώς του παραμένει μόνο ὁ κίονας ἐπάνω στόν ὁποῖο στηριζόταν ἡ Ἁγία Τράπεζα. Στόν ἴδιο χῶρο δυτικότερα τοποθετήθηκε ἡ προτομή τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Πολυκάρπου Δαρδαίου (1811-1818 καί 1821)⁸⁷, ὁ ὁποῖος καρατομήθηκε ἀπό τούς Τούρκους τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1821. Ἡ προτομή αὐτή εἶναι ἔργο τοῦ διάσημου Ἑλληνα γλύπτη Μιχαῖλ Τόμπρα καί ἀποτελεσε δωρεά στήν πόλη τοῦ Λαρισαίου ἐμπόρου Ἡλία Κολέσκα.

Ἔτσι, ἕνα ἀρχιτεκτονικό κόσμημα τῆς πόλεώς μας, ὁ μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, παραδόθηκε βορά στίς ὀργισμένες ταλαντώσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλά καί στίς βέβηλες πράξεις τῶν ἐφήμερων κραταιῶν τῆς γῆς.

Εἰκ. 19. Ὁ προπολεμικός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐρειπωμένος. Φωτογραφία (τοῦ 1943) τοῦ Τάκη Γλούπα ἀπό τό βιβλίο «ΛΑΡΙΣΑ. Εἰκόνες τοῦ χθές» σέ κείμενο τοῦ Νίκου Νάκου, ἔκδοση τῆς Δημοτικῆς Πινακοθήκης Λάρισας «Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα», Λάρισα (1986), σελ. 66.

⁸⁷ Πολυκάρπος ὁ Δαρδαῖος, λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπό τί Δάρδα τῆς Β. Ἠπείρου. Καρατομήθηκε στή Λάρισα ἀπό τόν Βελί πασά, γιό τοῦ Ἀλι πασά τῶν Ἰωαννίνων, στίς 17 Σεπτεμβρίου 1821.

Ό μεταβατικός ναός (παράγκα) [1941-1965]

Με βαριά λαβωμένη τήν καθεδρική έκκλησία τῆς πόλεως κατά τούς χαλεπούς χρόνους τῆς ἰταλογερμανικῆς κατοχῆς, οἱ ἐνορίτες τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀλλά καί ὅλοι οἱ Λαρισαῖοι, ἀπό τή στιγμὴ πού εἶδαν ὅτι ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐπισκευὴ τοῦ νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ ναοῦ τους, κατέφυγαν σέ λύση ἀνάγκης γιά νά ξεπεράσουν προσωρινά το πρόβλημα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Μέσα στίς ἄσχημες κατοχικές συνθήκες ἐπιβίωσης, μέ ἀκμαῖο ὅμως τό θρησκευτικό συναίσθημα, ἐπέλεξαν τόν χώρο μεταξύ τῆς ἐρειπωμένης σκεπαστῆς τουρκικῆς ἀγορᾶς καί τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, γιά νά οἰκοδομήσουν λίγο μετά τήν συμφορὰ τοῦ σεισμοῦ καί τῶν βομβαρδισμῶν κάποια πρόχειρη κατασκευή, ὥστε νά στεγάσουν τόν ἅγιό τους. Τό ἀρχαῖο θέατρο τήν περίοδο ἐκεῖνη ἦταν καταχωμένο, καί μάλιστα πάνω του στεγαζόταν μεταξύ πολλῶν ἄλλων κτιρίων καί τό Ἐπισκοπεῖο μέ τή μνητροπολιτική κατοικία. Ἡ ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ χώρου ἔγινε χωρὶς νά γνωρίζουν ὅτι ἀντιστοιχοῦσε στόν ναό τοῦ πολιοῦχου τους κατά τή βυζαντινὴ περίοδο, οὔτε φυσικά ἀκόμα μπορούσαν νά προβλέψουν ὅτι σ' αὐτό τό σημεῖο λίγες δεκαετίες ἀργότερα (1978) ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη θά ἀποκάλυπτε τὰ θεμέλιά του. Ὁ προσωρινός ναός ἦταν μιά πρόχειρη ξύλινη κατασκευὴ μικρῶν διαστάσεων, ἡ ὁποία στήθηκε βιαστικά το 1941, μέ τή θαρραλέα παρέμβαση πρὸς τούς κατακτητές τοῦ γερμανομαθοῦς μνητροπολίτου Λαρίσης Δωροθέου Κοτταρά⁸⁸. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἦταν ἀπλή καί μόνον ἡ παρουσία τοῦ σταυροῦ στή στέγη ὑποδήλωνε ὅτι ἐπρόκειτο γιά θρησκευτικό κτίσμα. Ὁ συμπολίτης μας ζωγράφος Ἀγνίνορας Ἀστεριάδης ἔχει ἀποτυπώσει τό πρόχειρο αὐτό κτίσμα μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια σέ κάποιο χαρακτηριστικό του [εἰκ. 20]. Ἔτσι ἔχουμε σήμερα σαφέστατη εἰκόνα τῆς μορφῆς του καί μπορούμε νά δικαιολογήσουμε τόν ὄρο «παράγκα», ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπικρατήσει τότε μεταξύ των πιστῶν, ὀνομασία ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα.

Ἐσωτερικά δύο χαμηλές ξύλινες κιονοστοιχίες δημιουργοῦσαν τρία πολύ μικρῶν διαστάσεων κλίτη. Ἡ στέγη στό κεντρικό κλίτος ἦταν δίριχτη, ἐνῶ στά πλάγια κλίτη ὑπερυψώνονταν βαθμιαῖα πρὸς τὰ ἔσω, καλύπτονταν δέ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό κεραμίδια, ὅπως διακρίνεται καθαρά καί στό χαρακτηριστικό του Ἀστε-

⁸⁸ Δωροθέος Κοτταράς, μνητροπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τό 1935. Μετατέθηκε στή Λάρισα ἀπὸ τή Μητρόπολη Κυθίων καί διαδέχθηκε τόν μνητροπολίτη Ἀρσένιο Ἀφεντούλη (1914-1934). Τό 1956 ἐκλέχθηκε ἀπὸ τήν ἱεραρχία ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος. Ἡ θητεία του στόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο ὑπῆρξε σύντομη. Προσβλήθηκε ἀπὸ ἀνίατη ἀσθένεια καί ἀπεβίωσε τόν Ἰούλιο τοῦ 1957 νοσηλευόμενος σέ νοσοκομεῖο τῆς Σουνδίας.

ριάδη. Στό έσωτερικό του βρήκαν στέγη οί φορητές εικόνες καί όλα τα ιερά σκεύη τά όποία είχαν ανασυρθεί από τά ερείπια του ναού, όσα βέβαια δέν είχαν συληθεί ή ολοκληρωτικά καταστραφεί.

Έπειτα από τίν αποχώρηση των κατακτητών, ό πρόχειρος ναός μεγάλωσε σέ διαστάσεις, ένισχύθηκαν τά τοιχώματα μέ οικοδομικό ύλικό, ψήλωσαν οί κιονοστοιχίες καί πήρε τή μορφή τρικλιτης βασιλικής μέ ύπερυψωμένο τό μεσαίο κλίτος [εϊκ. 21].

Έσωτερικά τοποθετήθηκε άπλό ξύλινο τέμπλο, τό όποιο έμπλουτίσθηκε μέ δεσποτικές εικόνες-έλαιογραφίες του άγιογραφικού οίκου των Γκίνη-Παπαμερκουρίου, οί όποιοι στέγαζαν τότε τό εργαστήριό τους στή Β.Δ. γωνία των σημερινών όδων Παπαναστασίου καί Παπακυριαζή. Εικόνες των ιδίων, μέ τίν ίδια τεχντροπία, ήταν αναρτημένες στους πλάγιους τοίχους του ναού καί τά προσκυντήρια⁸⁹. Μέ τίς προσθήκες αυτές ή μορφή τής «παράγκα» άλλαξε. Έγινε μεγαλύτερη καί πιό στερεή, οί έσωτερικοί χώροι του περισσότερο λειτουργικοί καί μπορούσε πλέον νά άνταποκριθεί, έστω καί μέ λιτότητα, στίς αύξημένες άπαιτήσεις ενός καθεδρικού ναού. Βέβαια σέ πολύ επίσημες τελε-

Εϊκ. 20. Ό πρόχειρος ναός του Άγίου Άχιλλίου, ό γνωστός ως «παράγκα», πού κατασκευάσθηκε τό 1941. Χαρακτικό του Αγίνορα Άστεριάδη του 1945. Άπό τή συλλογή χαρακτηρισκών του Λαογραφικού-Ίστορικού Μουσείου Λάρισας.

Εϊκ. 21. Η μορφή πού πήρε μεταπολεμικά ό προσωρινός ναός του Άγίου Άχιλλίου. Φωτογραφία του 1960 του Τάκη Τλούπα από τό βιβλίο «ΛΑΡΙΣΑ. Εικόνες του χθές» σέ κείμενο του Νίκου Νάκου, έκδοση τής Δημοτικής Πινακοθήκης Λάρισας «Μουσείο Γ. Ι. Κατσιργα», Λάρισα (1986).

⁸⁹ Τό τέμπλο, οί δεσποτικές εικόνες καί μερικά άλλα έκκλησιαστικά κειμήλια του ναού αυτού διασώθηκαν καί στεγάζονται στό υπόγειο του σημερινού μεγαλοστρεπούς ναού του Άγίου Άχιλλίου.

τές, όπως κατά την υποδοχή του βασιλικού ζεύγους και άλλων κυβερνητικών επισήμων μεταπολεμικά, με τη συγκατάθεση και των τοπικών Αρχών, η Μητρόπολη χρησιμοποιούσε τον ναό του Αγίου Νικολάου, ο οποίος ήταν πιο ευρύχωρος και οι ζημιές του από τον σεισμό ήταν μικρότερες και είχαν αποκατασταθεί έγκαιρα.

Η βελτιωμένη αυτή προσωρινή κατασκευή εξακολούθησε να λειτουργεί ως μητροπολιτικός ναός μέχρι το 1965. Επί είκοσι τέσσερα χρόνια η πόλη δοξολογούσε τον πολιούχο της σ' αυτό τό ταπεινό εκκλησάκι, ενώ παράλληλα μέσα από μύριες δυσκολίες και αντιξοότητες προετοίμαζε τον νέο ναό της. Τό ήμερολόγιο έδειχνε Κυριακή 6 Ιουνίου 1965 όταν έγιναν πανηγυρικά τα εγκαίνια του σημερινού περιλάμπρου καθεδρικού ναού του Αγίου Αχιλλίου, από τον μητροπολίτη Λαρίσης Ίάκωβο⁹⁰. Έκτοτε ο πρόχειρος ναός λειτουργούσε μόνον περιστασιακά. Τη δεκαετία του 1970, κατά τη διάρκεια εργασιών της δημοτικής Αρχής που έγιναν στον χώρο μεταξύ του προσωρινού ναού του Αγίου Αχιλλίου και της παλαιάς τουρκικής αγοράς (μπεζεστένι), αποκαλύφθηκαν, έντελως τυχαία, σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα, τά όποια συνεχίζονταν και κάτω από τον πρόχειρο ναό. Έπειδή η τύχη του ναού αυτού είχε από καιρό προδιαγραφεί, κρίθηκε σκόπιμη η άμεση κατεδάφισή του, η όποια υπήρξε κυριολεκτικά σωτήρια, καθώς κάτω από τά πρόχειρα θεμέλιά της έντοπίσθηκαν τό 1978 τά υπολείμματα μιας τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του όου αιώνα, μέσα στά όποια αποκαλύφθηκε μεγάλος καμαροσκέπαστος τάφος, για τον όποιο οί αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ανήκει πιθανότατα στον πολιούχο και προστάτη άγιο της Λαρίσης, τον Άγιο Αχιλλίο.

Ο σύγχρονος ναός [1965]

Όταν τό 1944 η χώρα άπελευθερώθηκε από τά γερμανικά στρατεύματα κατοχής, η πόλη δέν μπορούσε να παραμείνει άπαθής στό πρόβλημα του μητροπολιτικού της ναού και να άρκείται στην πρόχειρη εκκλησία στό κέντρο του λόφου της άκροπόλεως. Έτσι, από τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η σκέψη των εκκλησιαστικών, πολιτικών και δημοτικών παραγόντων, αλλά και του πιστού λαού της πόλεως, στράφηκε άμεσα στην ιδέα να άνοικοδομηθεί νέος

⁹⁰ Ίάκωβος Σχίζας, μητροπολίτης Λαρίσης, Πλαταμώνος και Τυρνάβου (1960-1968). Διαδέχθηκε τον έπίσκοπο Δημήτριο Θεοδόση (1956-1959) και τό 1968 υπέβαλε παραίτηση (παύθηκε) από την έπταετία.

περίλαμπρος ναός, αφιερωμένος στον πολιοῦχο της ἁγιο. Μὲ πρωτοστατοῦντα τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρᾶ (1935-1956) καὶ συνεπικουρούμενο ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο καὶ τὶς ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις τῆς πόλεως, ἔγιναν πολλές συζητήσεις γιὰ τὴ νέα τοποθεσία, τὸ μέγεθος, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του μορφή, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ὑπάρχουσες οικονομικὲς δυνατότητες, ὥστε νὰ ἀποπερατωθεῖ ὅσο τὸ δυνατόν ταχύτερα.

Ἀπὸ πολλὰ ἐπίσημα χεῖλη καὶ ἀπὸ μὴ μεγάλη μερίδα Λαρισαίων προτάθηκε νὰ ἀνεγερθεῖ ὁ νέος ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν πλατεία Ταχυδρομείου. Ἀποτελοῦσε ἕναν τεράστιο χῶρο, ὁ ὁποῖος συγκέντρωνε πολλὰ πλεονεκτήματα, ὁμῶς προσέβαλε τὴν παράδοση αἰῶνων ποῦ ἤθελε τὸν ναὸ τοῦ ἁγίου στὸν ἱστορικὸ λόφο τῆς πόλεως. Ἐπειτα ἀπὸ ζωηρὲς ἀντεγκλήσεις ἐκφρασμένες στὶς συνεδριάσεις τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, δημοσιευμένες στὶς τοπικὲς ἐφημερίδες ἢ καὶ στὶς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, ὑπερίσχυσε τελικὰ ἡ γνώμη νὰ κτισθεῖ στὸν λόφο, στὴν περιοχὴ ὅπου βρισκόταν ἡ κατεδαφισθεῖσα προπολεμικὴ ἐκκλησία. Ἀπλῶς, ἔπειτα ἀπὸ ὑπόδειξη εἰδικῶν μελετητῶν, κριθῆκε ἀναγκαῖο νὰ οἰκοδομηθεῖ κατὰ τι νοτιότερα ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ναοὺς γιὰτὶ ἑδαφολογικὰ ἡ περιοχὴ στό σημεῖο αὐτὸ ἦταν πιὸ σταθερὴ καὶ ἡ πιθανότητα μελλοντικῶν κατολισθήσεων πολὺ περιορισμένη. Ἀπαλλοτριώθηκαν οἱ ἰδιωτικοὶ χῶροι καὶ ὁ μεγάλος οἰκοπεδικὸς χῶρος ἦταν ἔτοιμος νὰ δεχθεῖ τὸν νέο μητροπολιτικὸ ναὸ.

Τὸ 1950 ἀνατέθηκε ἀπὸ τὴν ἐπὶ τούτου συσταθεῖσα ἐρατικὴ ἐπιτροπὴ στους διαπρεπεῖς ἀρχιτέκτονες Πάτροκλο Καραντινὸ καὶ Γεώργιο Νομικὸ ἡ μελέτη ἀνεγέρσεως σύγχρονου μεγαλοπρεποῦς μητροπολιτικοῦ ναοῦ στὴ Λάρισα. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς θεμελιώσεως τοῦ νέου ναοῦ ὁ τότε μητροπολίτης Δωρόθεος κυκλοφόρησε τὴν τρίτη ἐκδοσὴ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (1952)⁹¹, στὴν ὁποία ἐπέφερε πολλές προσθήκες καὶ διορθώσεις καὶ ὅπου ἐπί-

⁹¹ Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἔγινε τὸ 1745 στὴ Βενετία: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματουργοῦ. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, καὶ μετ' ἐπιμελείας ὅτι πλείστης διορθωθείσα», Ἐνετίσι, αψμὲ' (=1745). Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι.

Ἡ δευτέρα ἐκδοσὴ ἔγινε 150 χρόνια μετὰ, στὴ Λάρισα: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματουργοῦ. Νῦν τὸ δεύτερον τύποις ἐκδοθεῖσα, καὶ μετ' ἐπιμελείας ὅτι πλείστης διορθωθείσα ὑπὸ Γεωργίου Μακρί», Ἐν Λαρίσει, (1896) παρὰ τῷ Γεωργίῳ Μακρί.

Ἡ τρίτη ἐκδοσὴ ἔγινε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρᾶ: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματουργοῦ», Ἀθῆναι (1952). Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ἐπὶ πομπαντορίας τοῦ μητροπολίτου Σεραφεῖμ Ὁρφανοῦ (1974-1989), κυκλοφόρησε ἡ τετάρτη ἐκδοσὴ: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλ-

σης συμπεριέλαβε και τό ιδικής του εμπνεύσεως από τό 1935 νέο άπολυτικό του άγίου, αυτό που ψάλλεται και σήμερα, τό «Χαίρει έχουσα ή Θεσσαλία...». Μέχρι τότε τό όρθόδοξο εορτολόγιο χρησιμοποιούσε τό άπολυτικό του Άγ. Νικολάου με τήν άλλαγή του όνόματος του άγίου σε Άχιλλιο. Στην έκδοση αυτή ό μπροπολίτης δημοσίευσε και τά αρχικά αρχιτεκτονικά σχέδια του ναού⁹². Όπως άντλαμβάνεται κανείς, κατά τήν άνοικοδόμησή του ό ναός διατήρησε τήν αρχικώς ύποβληθείσα σχεδιαστική μορφή, ένω στόν περιβάλλοντα χώρο τό αρχικό σχέδιο δέχθηκε διάφορες τροποποιήσεις.

Όμως ό χρόνος περνούσε και ή πορεία των οικοδομικών εργασιών του ναού, για λόγους καθαρά οικονομικούς, καθυστερούσε σημαντικά. Η χώρα έπούλωνε τίς πληγές που άφησαν ή καταστροφική μανία των κατακτητών, ό άκρατος κατοχικός πληθωρισμός και ή εμφύλια σύρραξη, και έτσι οί δωρεές ήταν πενιχρές και δέν έπαρκοΰσαν. Όμως τό 1958, έπειτα από έγκριση του Ύπουργείου Βιομηχανίας, άποφασίσθηκε από τήν έρανική έπιτροπή ή συνδρομή όλων των Λαρισαίων με τήν εισφορά 5 δραχμών σε κάθε λογαριασμό του Όργανισμού Ύδρευσεως και Ηλεκτροφωτισμού Λαρίσης (ΟΥΗΛ). Η εισφορά αυτή κράτησε μέχρι τό 1978, για είκοσι όλόκληρα χρόνια, και βοήθησε σημαντικά όχι μόνον στην άνέγερση του ναού, αλλά και τόν καλλωπισμό του έξωτερικά και έσωτερικά.

Τά έγκαίνια του νέου μεγαλοπρεπούς ναού του Άγίου Άχιλλίου [εικ. 22]

Εικ. 22. Ό νέος μητροπολιτικός ναός του Άγίου Άχιλλίου κατά τά πρώτα χρόνια κατασκευής του. Στο βάθος διακρίνεται ή μεταβατική εκκλησία (παράγκα). 1975.

λίου, Αρχιεπισκόπου Λαρίσης του Θαυματουργού. Μετά Παρακλητικού Κανόνος και Εικοσιτεσσάρων Οίκων», Λάρισα (1978). Η άκολουθία αυτή, σε έντελώς νέα μορφή, έχει εμπλουτισθεί με τόν Παρακλητικό Κανόνα και τούς είκοσιτέσσερες Οίκους του Άγίου. Είναι σύνθεση του άγιορείτου μοναχού Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ύμνογράφου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ό οποίος διόρθωσε και εισήγαγε νέους ύμνους στην άκολουθία που είχε συνθέσει ό μητροπολίτης Δωρόθεος και είναι αυτή που ψάλλεται σήμερα κατά τήν ημέρα της εορτής του.

⁹² Δωροθέου μητροπολίτου Λαρίσης, όπ.π., σ. 7.

έγιναν με μεγάλη επίσημότητα στις 6 Ιουνίου 1965 από τον μητροπολίτη Λαρίσης Ιάκωβο Σχίζα (1960-1967) και από τότε εξακολουθεί συνεχώς να εμπλουτίζεται και να στολίζεται, έτσι ώστε σήμερα να θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους και όμορφότερους ναούς της Θεσσαλίας.

Εικ. 23. Έορτή των Θεοφανείων τοῦ 1908. Ὁ μητροπολίτης Ἀμβρόσιος μέ τό ἱερατεῖο καί τούς ἐπίσημους καθ' ὁδόν πρὸς τή γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ. Φωτογραφία τοῦ Γεωργίου Λαμπάκη ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΧΙΛΛΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΛΑΡΙΣΗΣ: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Θεσσαλία ἐδέχθη νωρὶς τὸν σωτήριο Λόγο τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Μελίτων Σάρδεων ἀναφέρει ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς (138-161) πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῶν πόλεων Θεσσαλονίκης, Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης, «περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν κατὰ Χριστιανῶν»¹. «Τράπεζα Μαρτύρων» (mensa martyrum) τοῦ 4^{ου}-5^{ου} αἰῶνος ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν Θεσσαλῶν μαρτύρων, Ἰωάννου, Λουκά, Ἀνδρέου καὶ Λεωνίδου². Σύμφωνα δὲ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ (πρώτου) Βίου τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπισκόπου Λαρίσης, ὁ τελευταῖος ἐκλήθη ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο νὰ λάβει μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (324/5). Στὴν ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (431) ὁ ἐπίσκοπος τῆς Λαρίσης φέρει γιὰ πρώτη φορὰ τὸν τίτλο τοῦ «Μητροπολίτου Θεσσαλίας».

Σὺν τούτοις, ἀπὸ τὰ ποικίλα «Τακτικὰ» καὶ τὶς «Διατυπώσεις» τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων γνωρίζουμε ὅτι ἡ Μητρόπολις, ὑπαγομένη ἀρχικῶς στὸ ἀνατολικὸ Ἰλλυρικό, ὑπάγεται ἐν συνεχείᾳ στὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέχουσα τὴν 36η θέση στὴν τάξιν τῶν βυζαντινῶν Μητροπόλεων. Ἡ ἴδρυσιν ὁμῶς τοῦ κράτους τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Α΄ Δούκα Κομνηνὸν τὸ ἔτος 1266 (ἕως τὸ 1318) συμπίπτει μετὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς παρακμῆς τῆς Λαρίσης. Οἱ Νέες Πάτρεις (Υπάτιν) (ἀργότερα τὰ Τρίκαλα) θὰ μετατραποῦν σὲ κέν-

¹ Π. Ἀβραμιά, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφίαν*, ἐν Ἀθήναις 1974, 40.

² Γ. Σωτηρίου, «Τράπεζα μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν», *ΔΧΑΕ* 1 (1932), 7-17. Πρὸβλ. Ἐ. Χαλκιά, «Τράπεζες μαρτύρων. Ἡ σημασία τοῦ ὄρου καὶ ἡ τύχη του στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία», *ΔΧΑΕ* 14 (1987-1988), 101-102. Σ. Γουλούλις, «Οἱ πρῶτοι Μάρτυρες καὶ τὸ ἀρχαῖο Θέατρο Λαρίσης», *Λεπέτυμνος. Μελέτες Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης στὴ μνήμην τοῦ Γεωργίου Γούναρη. Ὑστερὴν Ρωμαϊκῇ, Βυζαντινῇ, Μεταβυζαντινῇ περιόδῳ*, (ἐπιμ. Ἀ. Σέμογλου, Ἰ. Π. Ἀβραντιδου, Ἐ. Γ. Γούναρη), Θεσσαλονίκη 2018, 487-495. Πρὸβλ. ἐπίσης Ὁ ἴδιος, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν Ἁγίων στὴ Μεσαιωνικὴ Θεσσαλία», *1^ο Διεθνὲς Συνέδριον Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας, Πρακτικὰ Συνεδρίου, 9-11 Νοεμβρίου 2006*, Λάρισα 2006, τὸμ. Β΄, 399-400.

τρο τοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ βίου τῆς περιοχῆς. Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Λαρίσης διαμένουν στὰ Τρίκαλα³. Πλήθος λαμπρῶν ἀρχιερέων θὰ ποιᾶνε τὴν θεσσαλικὴ Ἐκκλησία, ὅπως ὁ Ἀντώνιος (1333-1348 καὶ 1355/6-ca. 1363), ὁ Ἰωάσαφ (μνεῖες 1383-1392/3, 1401-1402), ὁ Διονύσιος ὁ Ἐλεΐμων (ca. 1482-ca.1489, †28 Μαρτίου 1510), ὁ κτίτωρ τῆς μονῆς Δουσίου, Βησσαρίων Β΄ (1527-†13 Σεπτεμβρίου 1540) καὶ ὁ ὕστερον πατριάρχης, Ἱερεμίας Β΄ Τρανός (1570-1572)⁴.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό: πολλοὶ ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης ἔχουν ἤδη καταταχθεῖ στὴν χορεία τῶν θαυματουργῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας (ἅγ. Ἀχιλλίος, ἅγ. Κυπριανός, ἅγ. Βησσαρίων), ἄλλοι θὰ ἔχουν σημαντικὸ ρόλο στὴν διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Λόγου χάριν, ὁ ἱερομάρτυς Διονύσιος Β΄, ὁ ἀποκληθεὶς χλευαστικῶς «Σκυλόσοφος» (1593-1600, †1611)⁵, καὶ ὁ Διονύσιος Ζ΄ Καλλιάρχης, ὁ ὁποῖος, μετατεθεὶς στὴν μητρόπολη Ἐφέσου (1794-1803, †10 Ἀπριλίου 1821), ἀπαγχονίζεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁμοῦ μὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καὶ ἄλλους ἀρχιερεῖς⁶.

Μολονότι, ἡ παρούσα μελέτη δὲν ἀφορᾷ στὴν δράση καὶ τὰ παλαίσματα τῶν Ἁγίων ἱεραρχῶν τῆς Λαρίσης, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναφερθοῦμε ἐν συνόψει στὸν βίο τους, προκειμένου νὰ ἐξετασθεῖ ἐν συνεχείᾳ ἡ εἰκονογραφία τους.

Ὁ χριστιανικὸς βίος στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου (†350;), ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης στὰ χρόνια πιθανὸν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (306-337). Ὁ βίος του εἶναι γνωστὸς ἀπὸ

³ Τοῦτο διαρκεῖ ἀπὸ τὸ 1318 μέχρι τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Λαρίσης, Ἰακώβου Β΄ (1734-1749).

⁴ Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης στὰ βυζαντινὰ χρόνια βλ. Ἀβραμιά, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, ἰδίως 39-54. P. Magdalino, *The History of Thessaly, 1266-1393*, Oxford 1976. G. A. Koulouras, *Byzantine Larisa and its region from the 6th century to 1204*, London 1995[2017], 90-105. Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Μητροπόλεως στὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια βλ. Πολυκάρπου, Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν, «Ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν ΙΣΤ΄ καὶ ΙΖ΄ αἰῶνα», Δ. Ζ. Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας» *EMA* 15-16 (1965-1966) [1997], 86-124.

⁵ Γιὰ τὸν Διονύσιο βλ. ἐνδεικτικῶς Σ. Παπαδόπουλος, «Οἱ ἐξεγέρσεις τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου τοῦ «Σκυλόσοφου» (1600 καὶ 1611)», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 10, 326-328. Θ. Β. Παπακωνσταντίνου, *Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Φιλοσόφου Μητροπολίτη Λάρισας*, Ἀθήνα 2000. Ὁ ἴδιος, *Οἱ ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων (τέλη 16^{ου}-ἄρχες 17^{ου} αἰῶνα)*. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα Simancas τῆς Ἰσπανίας, Ἀθήνα 2004.

⁶ Γιὰ τὸν Διονύσιο Καλλιάρχη βλ. Π. Κοντογιάννης, «Διονύσιος Καλλιάρχης», *Ἀθηνᾶ* 18 (1906), 145-196. Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας» *Θεολογία* 11.4 (1933), 342.

μεταγενέστερα του χρόνου δράσεώς του κείμενα. Πάντως ή τιμή και ή ευλάβεια πρὸς τὸν πολιοῦχο τῆς Λαρίσης (καὶ τῶν Γρεβενῶν) διαδίδεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, τόσον στὸν ἑλληνόφωνο ὅσο καὶ στὸν σλαβικὸ κόσμ⁷.

Στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ἴσως μεταξὺ 1261 καὶ 1274, δηλαδὴ στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, ἀνέρχεται στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης ὁ λόγιος Θωμᾶς Γοριανίτης. Μὲ δική του προτροπὴ διασκευάζεται ὁ ἀρχικὸς Βίος τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ συντάξει σειρὰ ἐπιγραμμάτων, ὅπως τὸ ἐπίγραμμα πρὸς τὸν δάσκαλό του, ρήτορα Μανουὴλ Ὀλόβωλο⁸. Τὸ ἔτος 1318 μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης Λαρίσης ὁ ἅγιος Κυπριανός, πρῶν ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἁγίου Δημητρίου Μαριμαριανῶν⁹. Ὁ ἐν λόγῳ ἱεράρχης ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείπει τὴν Λάρισα καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὰ Τρίκαλα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς πολιτικῆς ἀστάθειας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς τῆς περιόδου. Ἐκεῖ θὰ ποιᾶνει τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα μέχρι τὴν ὄσιακὴ του κοίμησι (†1332), ἀγωνιζόμενος ἐκ παραλλήλου κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τοπικῶν ἀρχόντων¹⁰. Τὸν Κυπριανὸ διαδέχεται ὁ ἐκ Τρικάλων Ἀντώνιος (1333-1363:), μέγας ρήτωρ τῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος θὰ συντάξει Ἐγκώμιο πρὸς τὴν τοῦ προκατόχου του¹¹. Εἰρήσθω ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Ἀντωνίου ἀποτελοῦν πηγὴ

⁷ Βλ. T. Subotin Goluborić, «Le cult de Saint Achille de Larissa», *Zbornik Radova* 26 (1987), 21 κ.έ. Δ. Ζ. Σοφριανός, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης - Ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος Βίος (Θ΄ αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη (Π΄ αἰ.) διασκευὴ του. Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 3 (1990), 97-213. Σ. Γουλούλης, «Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στὴν Λάρισα μέχρι τὸ 985», *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου στὴν Λάρισα: Παρελθὸν καὶ Μέλλον, Λάρισα 26-28 Ἀπριλίου 1985, Λάρισα 1985*. Ὁ ἴδιος, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν Ἁγίων», 400-402. Χ. Β. Στεργιοῦλης, «Ἡ διασκευὴ τοῦ Βίου τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (15^{ος} αἰ.) ἀπὸ ρητορικῆς ἀπόψεως», *Βυζαντινὰ* 30 (2010), 67-82. Ὁ Καραγιώργου, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος καὶ ἡ Λάρισα τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος: ἀγιολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες (Πρόταση γιὰ μιὰ διαφοροτικὴ ἀνάγνωσι)», *Ἀφιέρωμα στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, (ἐπιμ. Β. Κατσαρός, Ἀ. Τούρτα), Ἀθήνα 2015, 233-246.

⁸ Γιὰ τὸν ἅγιο Θωμᾶ Γοριανίτη βλ. Σ. Λάμπρος, «Ἐπιγράμματα Θωμᾶ Γοριανίτου» *Νέος Ἑλληνομνήμων* 12 (1915), 435 κ.έ. Γουλούλης, «Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου», 212-214. Δ. Ζ. Σοφριανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης (Β΄ μισὸ τοῦ Π΄ αἰ.)», *Θεσσαχρον* 15 (1984), 147-161, πίν. Γ. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης. Βιογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ζητήματα (Π΄-ΙΣΤ΄ αἰ.)», *Πρακτικὰ 5^{ου} (23.10.1999) καὶ 6^{ου} (8.5.2004) Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, (Βιβλιοθήκη Θεσσαλικῶν Μελετῶν 9)*, Λάρισα 2010, 37-38.

⁹ Γιὰ τὴν μονὴ βλ. Σ. Γουλούλης, «Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μαριμαριανῶν Λαρίσης: προσπάθεια ἐντοπισμοῦ», *Ἱστοριογεωγραφικὰ* 7 (2000), 121-144. Ὁ ἴδιος, «Μαριμαριαν-Μονὴ Μαριμαριανῶν (ἢ Μαριμαριανῶν)», *Ἡ Λάρισα. Ὅψεις τῆς Ἱστορίας τῆς περιοχῆς, Πρακτικὰ τοῦ 4^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα, 12-13 Ἀπριλίου 1997*, Λάρισα 2002, 139-145.

¹⁰ Γιὰ τὸν ἅγιο Κυπριανὸ βλ. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 403.

¹¹ Σ. Γ. Γουλούλης, *Ἀντωνίου Λαρίσης, Ἐγκώμιο εἰς τὸν ἅγιο Κυπριανὸ Λαρίσης. Προλεγόμενα -*

πληροφοριῶν γιὰ τὸν βίο του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν βίο τῆς Θεσσαλίας. Μάλιστα ὡς μοναχὸς τῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ Ἅγιον Ὅρος, φαίνεται νὰ ἦλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὸν μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεο Κόκκινο¹².

Στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, καὶ δὴ τὸ ἔτος 1489/90, ἐκλέγεται μητροπολίτης Λαρίσης ὁ ἅγιος Βησσαρίων ὁ Α΄, πρώην Δημητριάδης¹³, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως δὲν γνωρίζουμε πολλά. Τοῦτον διαδέχεται ὁ ἅγιος Διονύσιος, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἐλεΐμων (μετὰ τὸ 1489/90 – πρὸ τοῦ 1500). Πρόκειται γιὰ τὸν νέο κτίτορα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων, μονὴ στὴν ὁποία ἀποσύρεται μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ἀρχιερατικὸ του θρόνο. Στὸ μοναστήριο αὐτὸ θὰ ἀσκηθεῖ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, στὶς 28 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1510¹⁴. Τὸν παρατηθῆντα μητροπολίτη Διονύσιο διαδέχεται ὁ Μᾶρκος ὁ Ἡσυχαστῆς ἢ Ἀσκητῆς (1499/1500-1527), γέροντας καὶ πνευματικὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Β΄ Λαρίσης¹⁵.

Κορυφαία ὄσιακὴ προσωπικότητα τῶν πρώιμων μεταβυζαντινῶν χρόνων θεωρεῖται δικαίως ὁ ἅγιος καὶ θαυματουργὸς Βησσαρίων ἐπίσκοπος Ἐλασσόνοιο, Ἐξαρχος Σταγῶν καὶ ὕστερον μητροπολίτης Λαρίσης (ca. 1490-1540). Μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ γέροντός του, μητροπολίτου Μάρκου, ὁ Βησσαρίων

Κείμενο – Μετάφραση, Λάρισα 1991.

¹² Γιὰ τὸν Ἀντώνιο Λαρίσης καὶ τὴν δράση του βλ. N. Bees, «Zur Schriftstellerei des Antonios von Larissa», *BNJ* 12 (1935-1936), 314. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης», 150. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης», 114, σμ. 51. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 38. Γουλιούλης, *Ἀντωνίου Λαρίσης ἐγκώμιο*, 39 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Ἀντώνιος Λαρίσης (1332/33-1363/71): συμβολὴ στὸν βίο καὶ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο», *Πρακτικὰ Πανελληνίου Συνεδρίου Θεσσαλοφίλοισι*, *Εταιρεία Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν Θεσσαλίας, Λάρισα – Τσαρίτσανη, Μάρτιος 1995*, Τρίκαλα 1998, 56-105. Ὁ ἴδιος, «Τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐπισκοπῆς τῶν Τρικάλων: Τοπογραφία, ἰδεολογία καὶ θρησκευτικὴ ζωὴ μᾶς βυζαντινῆς Πρωτεύουσας», *Κληρονομία* 37, τευχ. Α΄-Β΄ (2005-2013), 109-117 καὶ σποραδῶν. Πρβλ. Δ. Κ. Ἀγορίτσας, «Ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης Οἰκουμένιος. Ζητήματα προσωπογραφίας καὶ ἀγιολογίας», *Τρικαλινὰ* 21 (2001), 433-449. Βλ. ἐπίσης Β. Σ. Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης. Λόγοι θεομητορικοὶ - δεσποτικοὶ - ἀπολογητικοί*, Θεσσαλονίκη 2002.

¹³ Γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα Α΄ βλ. Σοφιανός, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 38-39. Ὁ ἴδιος, *Ἡ ἐπισκοπὴ Σταγῶν. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα*, (ἐκδ. Ἱερὰ μητρόπολις Σταγῶν καὶ Μετεώρων), Καλαμπάκα 2004, 39-40.

¹⁴ Γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἐλεΐμον βλ. Δ. Ζ. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεΐμων (†1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του», *Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία. Ἐκφρασις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σεργίου καὶ Κοζάνης κύριον Διονύσιον*, Κοζάνη 1991, τόμ. Β΄, 389-403. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 39.

¹⁵ Γιὰ τὸν ἅγιο Μᾶρκο τὸν Ἀσκητὴ βλ. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης», 151. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 39.

διαδέχεται αὐτὸν στὸν θρόνο τῆς Λαρίσης (Ἀπρίλιος 1527-13 Σεπτεμβρίου 1540). Ὁ διαπρεπὴς ἱεράρχης ἐπέπρωτο νὰ ἀναπτύξει μεγάλο ἐκκλησιαστικό, πνευματικό καὶ κοινωνικό ἔργο, συνδράμων στὴν κατασκευή δρόμων, γεφυρῶν καὶ βεβαίως ναῶν. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἀνεγείρει ἐκ νέου τὴν μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ Μεγάλων Πυλῶν, γνωστὴ σήμερα ὡς μονὴ Δουσίκου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1527-1534/1535¹⁶.

Οἱ προαναφερθέντες ἅγιοι ἱεράρχες ἐπέπρωτο νὰ ἐξεικονισθοῦν, ὡς σύνταγμα, στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικάλων, στὸ ἄλλοτε βόρειο περίστωο (1627) (εἰκ. 1-2). Ὁ εἰκαστικός τούτος κατάλογος περιλαμβάνει τοὺς «Ἐπτὰ ἀρχιεπισκόπους» τῆς Λαρίσης: τὸν Θωμᾶ τὸν «Χωριάτη» [= Γοριανίτη], τὸν Κυπριανὸ τὸν Θαυματουργό, τὸν Ἀντώνιο τὸν Λογιώτατο καὶ Νέο Θεολόγο, τὸν Βησσαρίωνα τὸν Πρῶν, τὸν Διονύσιο τὸν Ἐλεήμονα, τὸν Μάρκο τὸν Ἠσυχαστὴ καὶ τὸν Βησσαρίωνα [Β', τὸν] τοῦ Σωτῆρος¹⁷. Ὁ ῥέκτης Δουσικιώτης ἱερομόναχος Χατζη-Γεράσιμος περιγράφει τὴν ἐν λόγῳ παράσταση σὲ δύο κώδικες (Κῶδιξ 76 Δουσίκου (1846) καὶ Κῶδιξ 59 Δουσίκου (1858))¹⁸, σημειῶνων: *Καὶ οἱ οὗτοι πάντες εἰσὶν ἱστορισμένοι ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ἐκ Τρίκκης, ἔξω εἰς τὸν νάρθηκα*. Ταυτοχρόνως ὁ Χατζη-Γεράσιμος πληροφορεῖ ὅτι ὁμοία σύνθεση ἀπαντᾷ στὸν παρακείμενο μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγί-

¹⁶ Γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα τοῦ Σωτῆρος ἡ βιβλιογραφία εἶναι ὀγκώδης. Βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Σοφριανός, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμῖσεις τῆς μονῆς Δουσίκου. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Μονῆς», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 1 (1984), 9-17 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 61-162]. Ὁ ἴδιος, «Χατζη-Γερασίμου ἱερομόναχου Δουσικιώτη, Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μάρτ. 1527 - Σεπτ. 1540) καὶ κτίτορα τῆς μονῆς Δουσίκου. Προσωπογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ἁγίου Βησσαρίωνος», *Τρικαλινὰ* 7 (1987), 7-27 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 221-243]. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσης (1527-1540) καὶ κτίτορας τῆς μονῆς Δουσίκου. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ καὶ ἄλλα κείμενα», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 4 (1992), 177-228 [= *Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 273-420]. Ὁ ἴδιος, «Ἀνέκδοτα ἕμνογραφικὰ κείμενα ἀναφερόμενα στὸν μητροπολίτη Λαρίσης καὶ κτίτορα τῆς μονῆς Δουσίκου ἅγιο Βησσαρίωνα (†1540)», *Τρικαλινὰ* 14 (1994), 37-68 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 421-454]. Ε. Ἀγγελουμάτη-Τσουγκαράκη, «Τερὰ λείψανα καὶ οικονομικὰ προβλήματα. Ἡ διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα», *Τρικαλινὰ* 17 (1997), 193-212. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 40-41

¹⁷ Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή ἀναφέρει: *ΔΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΑΓΕΛΗΚΗΣ ΕΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΜΕΛΑΤΡΟΥ ΕΝ Ε[ΤΕΙ] ,αχκζ' [=1627]*. Γιὰ τὸν ναὸ καὶ τὴς τοιχογραφίες βλ. Ν. Γιαννόπουλος, «Αἱ παλαιὰ ἐκκλησίαι Τρικάλων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσης», *ΔΧΑΕ* 3 (1926), 20-27. Δ. Γ. Καλοῦσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεικτα Γ'», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 27 (1995), 110-112. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 33-48. Σ. Γουλιούλης, «Σύναξις τῶν Ἐπτὰ ἀρχιεπισκόπων Λαρίσης. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Β' (1550-1569) καὶ ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Τρικάλων (στὴν ἀπὸ τὸ β' μισθὸ τοῦ 17^{ου} αἰ.), στὴν παρούσα Ἐπετηρίδα.

¹⁸ Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 36-37.

Εικ. 1. Τρίκαλα, ναός Αγ. Αναργύρων. Οί Άγιοι Ιωάννης Πρόδρομος, Θωμάς «Χωριάτης», Κυπριανός ο Θαυματουργός, Αντώνιος ο Λογιώτατος, Βησσαρίων ο Πρώην.

Εικ. 2. Τρίκαλα, ναός Αγ. Αναργύρων. Οί Άγιοι Διονύσιος Έλεήμων, Μάρκος ο Ήσυχαστής, Βησσαρίων του Σωτήρος, Εϋφρόσυνος Μάρτυς.

ου Στεφάνου, ἔδρα πιθανότατα τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης κατὰ τὸν 17^ο αἰώνα. Δυστυχῶς, ἡ παράσταση αὐτὴ δὲν σώζεται.

Κατὰ συνέπεια, ἡ τοιχογραφία στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ἀποτελεῖ εἰκονογραφικὸ *ἄπαξ*. Δεδομένου τούτου, παραμένει ἄγνωστο ἐὰν ὁ ζωγράφος ἀποδίδει τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἁγίων, βασιζόμενος σὲ ἀρχαιότερη παράσταση, μὴ σωζόμενη σήμερα, ἢ στὴν προφορικὴ παράδοση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ *ἄπαξ* ἀφορᾷ στὴν ἀπεικόνιση τῶν Ἁγίων μητροπολιτῶν Λαρίσης ὡς σύνταγμα, ὡς ομάδα Ἁγίων, ὄχι ὡς μεμονωμένων μορφῶν. Τοῦτο διότι ἐκ τῶν ἁγίων μητροπολιτῶν Λαρίσης, δύο τουλάχιστον ἀπαντοῦν ἱστορημένοι σὲ πλῆθος ναῶν καὶ εἰκόνων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἅγιο Ἀχιλλεῖο καὶ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα τοῦ Σωτήρος. Οἱ δύο αὐτοὶ ἱεράρχες, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν ἅγιο Οἰκουμένιο Τρίκκης¹⁹ καὶ τὸν ἅγιο Νικόλαο τὸν ἐν Βουνένη (τέλη 9^{ου}-ἀρχὲς 10^{ου} αἰ.)²⁰, θὰ ἀποτελέσουν τὴν πλέον δημοφιλὴ στὴν εἰκονογραφία ξυνωρίδα θεσσαλῶν Ἁγίων. Στους δύο αὐτοὺς ἱεράρχες τῆς Λαρίσης θὰ ἐστιάσουμε τὴν ἐξέτασή μας.

¹⁹ Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου Οἰκουμένιου Τρίκκης βλ. Γ. Χατζούλι, «Πρώτη προσέγγιση στὴν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου Οἰκουμένιου, ἐπισκόπου Τρίκκης (4^{ος} αἰ.)», *Τρικαλινὰ* 24 (2004), 133-160.

²⁰ Βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Σοφιανός, *Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουνένη. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα - ἱστορικὰ καὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (I αἰών)*, ἐν Ἀθήναις 1972. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ νέος τῆς Βουναίνης (I αἰών). Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα Μαξίμου (1620) κ.ἄ.», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 2 (1986), 71-109. Πρβλ. Γουλούλης, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν Ἁγίων», 402-403.

Εἶναι γνωστό ὅτι τὸν 6^ο αἰῶνα οἰκοδομεῖται ἡ ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἀχιλλιο Βασιλικὴ στὴν ἀκρόπολη τῆς Λαρίσης (Λόφος «Φρουρίου»)²¹. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐτῶν 986 καὶ 990 οἰκοδομεῖται ἀπὸ τὸν Βούλγαρο τσάρο, Σαμουήλ τρίκλιτη βασιλικὴ στὴν Μικρὴ Πρέσπα, στὴν ὁποία θὰ τοποθετηθοῦν τμήματα τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου, τὰ ὁποία εἶχαν κλαπεῖ²². Ἐνας ἀκόμην Σλάβος βασιλέας, ὁ Στέφανος Νεμανιά, θὰ ἀνεγείρει ναὸ πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν Moravica²³. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἰκανὴ διάδοσι τῆς εὐλάβειας πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια.

Ἦδη ἀπὸ τὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια, πλῆθος ναῶν τῆς Βαλκανικῆς κοσμεῖται μὲ τὴν μορφή τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου²⁴. Προσάγω ὡς πρῶτο παράδειγμα τὴν μορφή τοῦ Ἁγίου στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά στὴν Βοιωτία (ἀ' μισὸ 11^{ου} αἰ.)²⁵. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὡς πολλὸς γέρον, ὀλόσωμος καὶ μετωπικός, μὲ ἀρχιερατικὴ ἐνδυμασία. Κρατᾷ κλειστὸ εὐαγγέλιο, ἐνῶ μὲ τὴν δεξιὰ εὐλογεῖ. Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος εἰκονίζεται ἐπίσης στὴν μονὴ Δαφνίου (τέλη 11^{ου} αἰ.) καὶ πιθανότατα στὴν βασιλικὴ τῶν Πρεσπῶν (μέσα 11^{ου} αἰ.), καίτοι ἡ τοιχογραφία αὐτὴ εἶναι κατεστραμμένη. Ὁ ἅγιος ἀπαντᾷ ἱστορημένος στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριάς, χορηγία τοῦ Θεόδωρου Λημνιώτη (1180-1190) (εἰκ. 3)²⁶, καὶ στὸ Παλατινὸ παρεκκλήσιο στὸ Palermo (12^{ος} αἰ.)²⁷.

Στὰ παλαιολόγεια χρόνια ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος ἀποδίδεται ἐνίοτε ὡς μέσης ἡλικίας ἄνδρας, μὲ καστανὸ ὀξύληκτο γένειο, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας στὴν Ἐλασσόνα²⁸. Πάντως στὸν

²¹ Στὸν τάφο φυλάσσεται σήμερα τὸ τίμιο λείψανο τοῦ Ἁγίου, τὸ ὁποῖο ἐπανήλθε στὴν θέρσι του τὸ 1980, μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες.

²² Βλ. ἐνδεικτικῶς Ν. Μουτσόπουλος, «Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου στὴ Μικρὴ Πρέσπα», ΔΧΑΕ 4 (1964-1965), 163-203.

²³ C. Grozdanov, «St. Achilles in Byzantine and Postbyzantine Fresco Painting», στό: *Kurbinovo and Other Studies on Prespa Frescoes*, Skopje 2006, 315.

²⁴ G. Cvetan, *Les portraits des Saints de Macédoine du IX au XVII siècle*, Skopje 1983, 145 κ.έ., 290, κ.έ., Grozdanov, «St. Achilleus», 272-316. Σοφριανός, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 33-48. Π. Χ. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ ἡ διάδοσι τῆς τιμῆς του», ΔΧΑΕ 34 (2013), 179-190. Γουλούλης, «Σύναξι τῶν Ἁγίων Ἑπτὰ Ἀρχιεπισκόπων Λαρίσης».

²⁵ Ν. Χατζηδάκη, *Βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ὅσιος Λουκάς, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες*, Ἀθῆνα 1996, 47, εἰκ. 46.

²⁶ Σ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζηδάκης, *Βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα, Καστοριά*, Ἀθῆνα 1984, 24-25, εἰκ. 1.61.

²⁷ O. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily*, London 1949, 45.

²⁸ E. C. Constantinides, *The wall paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thes-*

ναὸ τοῦ Ταξιάρχῃ Μητροπόλεως Καστοριάς (1359/60), ὁ Ἅγιος ἀποδίδεται λευκότεριχος²⁹, ὅπως ἐπίσης στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῶν ἀδελφῶν Μουζάκῃ (1883/4)³⁰ καὶ στὸ μοναστήριο τῆς Ὑπαπαντῆς (Αναλήψεως) στὰ Μετέωρα (1366/7), ὅπου ἀπαντᾶ καὶ ὁ ἅγιος Οἰκουμένιος³¹.

Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ ἀπεικόνισι τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὰ Βαλκάνια οὐδόλως ἀτονεῖ στὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου, πολιοῦχου τῶν Γρεβενῶν ἐπίσης, στὴν μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν (1481), καὶ στὸ παλαιὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Μετεώρου (1483), ἔργα καὶ τὰ δύο τοῦ περιήρημου «Ἐργαστηρίου τῆς Καστοριάς»³². Στὸ τελευταῖο μνημεῖο ὁ Ἅγιος ἀποδίδεται ἐντὸς μεταλλίου, ὡς πολὺς γέρον με πλούσια κωνικὴ γενειάδα (εἰκ.

Εἰκ. 3. Καστοριά, ναὸς Ἁγ. Ἀναργύρων. Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος. Λεπτομέρεια.

4). Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος ἀπαντᾶ ὡς συλλειτουργῶν ἱεράρχης στὸ Ἀσκηταριὸ τοῦ Ὁσίου Νικάνορα στὴν Ζάβορδα, στὴν φάση τοῦ 1462³³, στὸν ναὸ τῆς Πανα-

salj, Ἀθίνα 1992, τόμ. I, 184-189, 192-193, τόμ. II, πίν. 75. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 181. εἰκ. 1.

²⁹ Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Καστοριά. Κέντρο ζωγραφικῆς τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1360-1450)*, Θεσσαλονίκη 2016, 52-53, εἰκ. 19.

³⁰ Πελεκανίδης, Χατζηδάκης, *Καστοριά*, 108, εἰκ. 1.17. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 182. εἰκ. 2.

³¹ G. Subotić, «Роџци монашког зивота I crkva manastyra sretenja u Meteorima», *ZLU* 2 (1966), 127-176.

³² Γιὰ τὴν μονὴ στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν καὶ τὴν παράστασι βλ. Σ. Βογιατζής, «Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν», *ΔΧΑΕ* 15 (1991), 241-256. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 182-183. εἰκ. 3. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Παρατηρήσεις στὶς τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν (1481/2)» *ΔΧΑΕ* 38 (2017), 165-189. Γιὰ τὴν παράστασι τοῦ Ἁγίου στὸ Μ. Μετέωρο βλ. Ε. Ν. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du vieux catholicon du monastere de la Transfiguration aux Meteores (1483)*, Ἀθίνα 1992, 81, πίν. 17.

³³ Γκ. Σούμπωτις, ἱερομόναχος Ἰουστίνος, *Ζάβορδα..Τὸ Ἀσκηταριὸ τοῦ Ἁγίου Νικάνορα*, (Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν, *Μονογραφίες* 46) Βελιγράδι 2017, 70, εἰκ. 64-65.

γίας στο Βρυζόστι (1515)³⁴ και στο παρεκκλήσιο του Ιωάννου του Θεολόγου στην μονή Μαυριώτισσας Καστοριάς (1552)³⁵. Εικονίζεται επίσης στο καθολικό της μονής του Σωτήρος Μεγάλων Πυλών (Δουσίκου) (1557/8)³⁶ και στην μονή Ρουσάνου (1560), έργα και τα δύο του ζωγράφου Τζώρτζη³⁷. Στην μονή Δουσίκου ιστορείται ως συλλειτουργών ιεράρχης έγγυς της άγιας τραπέζης με τον Χριστό Άμνὸ ἐπὶ τοῦ ἁγίου δίσκου, πάριςος τοῦ Ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης (εἰκ. 5). Πρὸς τούτοις, ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος εἰκονίζεται στὸν παλαιὸ καθεδρικό ναὸ τῆς Κομιήσεως τῆς Θεοτόκου Καλαμπάκας (1573), ὡς ἀναφαλαντίας γέρων με μακριὰ λευκὴ γενειάδα³⁸.

Εἰκ. 4. Μετέωρα, Ἱ. Μ. Μεγάλου Μετεώρου. Παλαιὸ καθολικό, ὁ Ἅγ. Ἀχιλλίος.

Πλήθος μνημείων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος περιλαμβάνει στὸν διάκοσμό του τὴν μορφή τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου. Προσάγω ὡς παράδειγμα τὴν παράσταση στὴν νεότερη τράπεζα μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους (1603), ἔργο τοῦ ζωγράφου Δανιὴλ³⁹. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὡς μοναχός, με ἀνεπτυγμένο εἰλητὸ τὸ ὁποῖο ἀναφέρει: *EI ΘΕΛΕΙΣ ΣΩ/ΘΗΝΑΙ, ΜΙΣΗΣΟΝ / Τ(ΗΝ) ΚΟΙΛΙ(ΑΝ) ΣΟΥ Κ(ΑΙ) / Τ(ΑΣ) ΥΛΑΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ / Κ(ΑΙ) ΤΑΣ ΤΩΝ ΑΝ(ΘΡΩΠ)ΩΝ ΤΙΜ[Α]Σ Κ(ΑΙ) ΣΩΖΗ* (εἰκ. 6). Προσάγω ἐπίσης ἐνδεικτικῶς τὴν παράσταση στὸ καθολικό τῆς μονῆς Πέτρας ἐγγυς τῆς κώμης Καταφυγίου Καρδίτσας

³⁴ Ἱ. Π. Χουλιάρης, «Τοιχογραφημένα μνημεῖα καὶ ζωγράφοι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα στὴν Θεσσαλία», *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδας 3. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Βόλος 12.3 - 15.2 2009*, Βόλος 2012, τόμ. Ι: Θεσσαλία, 548.

³⁵ Γούναρης, 1980, 52.

³⁶ Ἀδημοσίευτη.

³⁷ Α. Σ. Ἀναγνωστόπουλος, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ρουσάνου Μετεώρων*, (Ἀνέκδοτος Διδακτορικὴ διατριβή), Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010, 96, εἰκ. 63.

³⁸ Φ. Λυτάρη, *Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ 16^{ου} αἰῶνα στὸν ἱερὸ ναὸ τῆς Κομιήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Καλαμπάκα* (Ἀνέκδοτος Διδακτορικὴ διατριβή), Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2017, 59, 21στ.

³⁹ Κ. Βαφειάδης, *Ἡ ζωγραφικὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος στὶς ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰῶνα. Ὁ ζωγράφος Δανιὴλ μοναχός*, Θεσσαλονίκη 2008, 239 (Υπόμνημα).

Εικ. 5. Πύλη Τρικάλων, Ἱ.Μ. Σωτῆρος Δουσίκου. Καθολικό, οἱ Ἅγιοι Πολύκαρπος Σμύρνης, Ἀχίλλιος Λαρίσσης, Οἰκουμένιος Τρίκκης, Σπυριδῶν ὁ Θαυματουργός.

Εικ. 6. Ἅγ. Ὅρος, Ἱ. Μ. Διονυσίου. Τράπεζα, ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσσης.

(1625)⁴⁰, ὅπου ὁ Ἅγιος συνεικονίζεται μετὰ τὸν ἅγιο Οἰκουμένιο Τρίκκης, τὴν μορφήν στὸ παρεκκλήσιο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς μονῆς Βαρλαάμ, ἔργο τοῦ ἱερέως Ἰωάννη (1637)⁴¹, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπεικόνισι τοῦ Ἁγίου στὴν μονὴ Ἁγίας

⁴⁰ Σ. Σδρολία, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Πέτρας (1625) καὶ ἡ ζωγραφικὴ τῶν ναῶν τῶν Ἀγράφων τοῦ 17^{ου} αἰῶνα*, (Αρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, *Μελέτες* 1), Βόλος 2012, 136-138, εἰκ. 65.

⁴¹ Ε. Δ. Σαμπανίκου, *Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ παρεκκλησίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς μονῆς Βαρλαάμ στὰ Μετέωρα (1637)*, Τρίκαλα 1997, 240.

Τριάδος στην Δρακότρυπα Καρδίτσας (1758)⁴².

Βιογραφικές παραστάσεις του αγίου Ἀχιλλίου σπανίζουν. Ἀπαντοῦν ὁμως στὸν 18^ο αἰῶνα στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὸν Πεντάλοφο Βοΐου Κοζάνης (1774), ἔργο τῶν Χιοναδιτῶν Κωνσταντίνου καὶ Μιχαήλ⁴³. Στὸν ἐν λόγῳ διάκοσμο ἀπαντοῦν δύο βιογραφικὲς σκηνές. Ἡ πρώτη παράσταση ἀναφέρεται σὲ θαῦμα τοῦ Ἁγίου κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἀ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ δευτέρα στὴν ὄσιακὴ του κοίμησι. Ἔτερο ἐπεισόδιο ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Ἁγίου ἀπαντᾷ σὲ εὐάριθμες τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως στὸ Κυριακὸ τῆς σκίτεως τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (1755)⁴⁴, καὶ σὲ εἰκόνες τοῦ 17^{ου}-19^{ου} αἰῶνος μὲ κεντρικὸ θέμα τὸν Ἅγιο Δημήτριο. Παραδείγματος χάριν, σὲ εἰκόνα τοῦ ἔτους 1638/9 στὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Φλώρινας ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος συναντᾷ καὶ συνομιλεῖ μὲ τὸν ἅγιο Δημήτριο⁴⁵. Πρόκειται γιὰ τὸ Θαῦμα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Σταυράκιος, δηλαδὴ τὸ ὄραμα πορευομένων πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴ Ἰταλῶν προσκυνητῶν, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ δύο Ἅγιοι συναντῶνται (στὰ Τέμπη) καὶ συνομιλοῦν ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Ἀγαρνοὺς⁴⁶.

Ὡς ἦδη ἐλέχθη, ὁ ἅγιος Βησσαρίων τοῦ Σωτῆρος εἶναι ὁ δεύτερος συχνότερα εἰκονιζόμενος ἱεράρχης τῆς Λαρίσης⁴⁷. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν σωζόμενων ἀπεικονίσεων του δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστός.

Ὁ ἅγιος ἱεράρχης εἰκονίζεται στὴν μονὴ Σωτῆρος Μεγάλων Πυλῶν (Δουσί-

⁴² Ἰ. Τσιουρῆς, *Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) καὶ ἡ ἐντοίχια θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 18^{ου} αἰῶνα στὴν περιοχὴ τῶν Ἀγραφῶν*, Ἰωάννινα 2004, 49, 93.

⁴³ Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 185-186. εἰκ. 5.

⁴⁴ Φ. Χατζηαντωνίου, «Τὸ Κυριακὸ τῆς βατοπαδινῆς σκίτης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου», *Τερά Μονῆ Βατοπαδίου. Ἱστορία καὶ Τέχνη*, (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 171-196. Παπαδημητρίου, *ἐνθ. ἀνωτ.*, 187.

⁴⁵ Ν. Σιώκης, «Ανέκδοτη εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὸν βίο του στὸ Λέχοβο Φλωρίνης», *Ἐλμειακά* 47 (2001), 124, 159. Πρβλ. Παπαδημητρίου, *ἐνθ. ἀνωτ.*, 186, εἰκ. 8.

⁴⁶ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου, «Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου», *Μακεδονικά* 1 (1940), 367. Γιὰ τὸ θέμα βλ. Ἰ. Παπάγγελος, «Ἡ Συναπάντησις τῶν ἁγίων Δημητρίου καὶ Ἀχιλλίου», στὸ: Σ. Γουλοῦλης, Σ. Σδρόλια, *Ἅγιος Δημήτριος Στομίου. Ἱστορία - Τέχνη - Ἱστορικὴ γεωγραφία τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς περιοχῆς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ*, Λάρισα 2010, 363-374. Σ. Γ. Γουλοῦλης, «Ὁ ἅγιος Δημήτριος ὡς Στρατιώτης ἐκτὸς Θεσσαλονίκης. Δύο ἐμφανίσεις του στὴν ἐλλαδικὴ ὁδὸ τῶν προσκυνητῶν (Διηγήσεις Β6 καὶ Γ3)», *Ἀφιέρωμα στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο* (ἑπιμ. Β. Κατσαρός, Α. Τούρτα), Αθήνα 2015, 247-255.

⁴⁷ Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ Ἁγίου βλ. Κ. Μ. Μπαλατσούκα, «Ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μαρτ. 1527 - Σεπτ. 1540) καὶ κτίτορα τῆς ἱερᾶς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (Δουσίου)», *Τρικαλινά* 14 (1994), 203-232.

κου) (1557/8), παράσταση για την οποία θα γίνει λόγος κατωτέρω. Ός μεσπλιξ άνδρας, εικονίζεται στο Έερό Βήμα του παλαιού επσκοπικού ναού τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου στην Καλαμπάκα. Φέρει δέ την επγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΒΥΣΑΡΙΟΣ*⁴⁸. Πρόκειται όμως για επέμβαση του 18^{ου} αιώνος επτ παλαιότερας παραστάσεως αδιήλου Αγίου. Έκτός από τον ναό των Αγίων Αναργύρων Τρικάλων (1627), ό άγιος Βησσαρίων ιστορείται επίσης στο παρεκκλήσιο τής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην μονή Πέτρας Καρδίτσης (1673), στην μονή Γεννήσεως τής Θεοτόκου στην κόμη Βλάσι Καρδίτσης (18^{ος} αι.), δεόμενος πρός τον Χριστό⁴⁹, και άλλοι.

Σίν τούτοις, ό Άγιος κτίτωρ τής μονής Δουσίκου ιστορείται σε πλῆθος μεταβυζαντινών εικόνων, με μικρές παραλλαγές ως πρός την ένδυση και την τριχοφυία. Προσάγω ως παράδειγμα εικόνα τής μονής Σωτήρος Δουσίκου του τέλους ίσως του 17^{ου} αιώνος. Στην εικόνα αυτή ό άγιος Βησσαρίων τοποθετείται δίπλα στον άγιο Άχίλλιο, όπως και σε άλλες περιπτώσεις. Παραδόξως ό άγιος Άχίλλιος εικονίζεται ως ιερέας, ενώ ό κτίτορας τής μονής Δουσίκου ως επίσκοπος, με άβακωτό φελόνιο και ένσταυρο ώμοφόριο⁵⁰. Εικόνα του 18^{ου} αιώνος από τον ναό του Αγίου Στεφάνου Τρικάλων περιλαμβάνει τρεις άγιους Θεσσαλούς ιεράρχες: τον Άγιο Άχίλλιο, τον Άγιο Οίκουμένιο Τρίκκης και τον Άγιο Βησσαρίωνα. Και οι τρεις άγιοι ιεράρχες φέρουν άρχιερατικό σάκκο, μίτρα και ράβδο⁵¹.

Πέραν των άνωτέρω, λόγος πρέπει να γίνει και για τις κτιτορικέσ παραστάσεις, σε τοιχογραφίες και εικόνες τής Θεσσαλίας, στις όποίες εικονίζονται Άγιοι μητροπολίτες Λαρίσης.

Ένδεικτική είναι ή κτιτορική παράσταση στον νάρθηκα του καθολικού τής μονής του Αγίου Νικολάου Άναπαυσά (1527). Στην έν λόγω σύνθεση οι δύο κτίτορες, ό άγιος Διονύσιος Έλεήμων, μητροπολίτης Λαρίσης, και ό ιεροδιάκονος Νικάνωρ, έξαρχος Σταγών, δέονται έκατέρωθεν τής Παναγίας. Στα άριστερά αυτής, και επομένως μεταξύ των δύο κτιτόρων, εικονίζεται όλόσωμος ό άγιος Άθανάσιος, ό *καθηγητής του Αγίου Μετεώρου*⁵². Έπομένως, ό άγιος Διονύσιος, φέρων έδω ήγουμενική ένδυμασία, δέεται όχι μόνον πρός την Πανα-

⁴⁸ Μπαλατσούκα, ένθ. άνωτ., 228, πίν. 16. Κυρίως Φ. Λυτάρη, *Ο τοιχογραφικός διάκοσμος*, 59, εικ. 21ε.

⁴⁹ Μπαλατσούκα, ένθ. άνωτ. 208, πίν. 9.

⁵⁰ *Έλπίδα και Πίστη. Έκκλησία και τέχνη στη Θεσσαλία τον 16^ο αιώνα*, (κατάλογος Έκθέσεως), Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2018, άριθ. 44 (Ε. Τσιμπίδα).

⁵¹ Μπαλατσούκα, ένθ. άνωτ. 208, 230, πίν. 30 και 231, πίν. 20α.

γία αλλά και πρὸς τὸν ἀρχηγέτη τοῦ μετεωρικοῦ μοναχισμοῦ ἅγιο Ἀθανάσιο Μετεωρίτη. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς θὰ θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῆς μονῆς τοῦ Μ. Μετεώρου πάντα τὰ μετεωρικά καθιδρύματα, κελλία καὶ προσευχάδια⁵³.

Στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σωτήρος Μεγάλων Πυλῶν (Δουσίου) εἰκονίζονται πάρισοι καὶ φωτοστεφανωμένοι ὁ Ἅγιος Βησσαρίων καὶ ὁ ἀνεψιὸς του, Ἅγιος Νεόφυτος, δεύτερος κτίτωρ τῆς θεσσαλικῆς μονῆς, ἐπίσκοπος Σταγῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ μητροπολίτης Λαρίσης κατὰ τὰ ἔτη 1550-1569⁵⁴. Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ἀποδίδεται ὡς μέσης ἡλικίας ἄνδρας, μὲ μελανὸ γένειο καὶ παπαλήθρα, ὁμοῖος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ⁵⁵. Κρατᾶ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κλειστὸ εὐαγγέλιο, ἐνῶ μὲ τὴν δεξιὰ εὐλογεῖ. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει: *Ο ΑΓΙΟΣ ΒΙΣΣΑΡΙΩΝ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟ/ΠΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ - ΚΑΙ ΚΤΙΤΩΡ / ΤΗΣ ΣΕΒΑΣΜΙ(ΑΣ) / ΜΟΝΗΣ ΤΑΥ/ΤΗΣ*. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Ἅγιο Νεόφυτο, αὐτὸς εἰκονίζεται στραμμένος καὶ δεόμενος πρὸς τὸν θεῖο του, ἅγιο Βησσαρίωνα. Φέρει μοναστικὸ κουκούλιο καὶ ἀρχιερατικὸ πολύσταυρο σάκκο, προνόμιο ποὺ παραχώρησε σὲ αὐτὸν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ ὁ Μεγαλοπρεπτής (τέλῃ 1554-1565)⁵⁶. Μὲ τὸ ἓνα χέρι συγκρατεῖ ὁμοίωμα τοῦ καθολικοῦ, ἔχων τὸ ἄλλο ὑψωμένο σὲ σχῆμα δεήσεως. Ἡ συνοδευτικὴ ἐπιγραφή ἀναφέρει: *ΝΕΟΦΥΤΟΣ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ - Κ(ΑΙ) ΝΕΟΣ ΚΤΗ/ΤΩΡ ΤΗΣ ΣΕΒΑΣ/ΜΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗ/Σ*.

Πρὸς τούτοις, οἱ δύο ἅγιοι ἱεράρχες εἰκονίζονται σὲ «ρωσικοῦ» ὕφους εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (1592), δωρεὰ τοῦ ἁγίου Ἀρσένιου Ἐλασσόνο (1549/50-1625/6), μητροπολίτου Δομενίου καὶ Ἐλασσόνο, ὕστερον ἀρχιεπισκόπου τοῦ καθεδρικοῦ τῶν Ἀρχαγγέλων στὴν Μόσχα (εἰκ. 7)⁵⁷. Ὡς γνωστὸν, ὁ λόγιος ἀρχιερεὺς, γόνος τῆς ἱερατικῆς οἰκογένειας τοῦ ἁγίου

⁵³ A. Rigo, *La "Cronaca delle Meteore". La storia dei monasteri della Tessaglia tra XIII e XVI secolo*, (*Orientalia Venetiana VIII*) Firenze 1999, 122-139 (κεῖμενο), στ. 105-111.

⁵⁴ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνωτ.* 208, πίν. 14. Σοφιανός, «Ἱστορικὰ σχόλια», 19-24. Γιὰ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Ζ. Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας» *ΕΜΑ* 15-16 (1965-1966), 86-124. Ὁ ἴδιος, «Ἱστορικὰ σχόλια», 17-20. Πρὸβλ. Βαφειάδης, *Ἡ τέχνη τῆς δουλείας*, 186-191 καὶ σποράδην.

⁵⁵ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (ἐκδ.), *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ αἱ κύρια αὐτῆς πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρης κατὰ τὸ πρωτότυπον αὐτῆς κεῖμενον*, ἐν Πετροουπόλει 1909, 155.

⁵⁶ Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», 108-109. Ὁ ἴδιος, «Ἱστορικὰ σχόλια», 52-53.

⁵⁷ Γιὰ τὸν Ἀρσένιο βλ. Φ. Α. Δημητρακόπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνο (1550-1626). Βίος - ἔργο - ἀπομνημονεύματα. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθῆνα 2007.

Βησσαρίωνος, θὰ προσφέρει ὡς δῶρο πλῆθος εἰκόνων σὲ μονὲς καὶ ναοὺς, ἰδίως τῆς Θεσσαλίας. Ὡς δεῖγμα λαμπρὸ τῶν προσφορῶν του προσάγεται ἡ ἀνωτέρω εἰκόνα τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν⁵⁸.

Στὴν ἐμπνευσμένη αὐτὴ σύνθεσις ἡ ἔνθρονη Θεοτόκος μὲ τὸν Χριστὸ στὸν κόλπο της καταλαμβάνει τὸν ἄξονα. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Βησσαρίων Β΄ καὶ Νεόφυτος Β΄ σὲ σχῆμα δεήσεως. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ μικρὸς Χριστὸς ἔχει ἀπλωμένα τὰ χέρια, κρατῶν αὐτὰ τῶν δύο ἁγίων μητροπολιτῶν, ὡς ὁδηγὸς καὶ ὑπερασπιστῆς αὐτῶν. Οἱ δύο Ἅγιοι φέρουν ἡγουμενική, ὄχι ἀρχιερατικὴ ἐνδυμασία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι ἐνδεδυμένοι οἱ αὐτάδελφοὶ ἐπίσκοποι Ἀρσένιος Ἐλασσόνος καὶ Ἰωάσαφ Σταγῶν, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζονται γονυπετεῖς στὰ πόδια τῆς Παναγίας.

Ἀξίζει, τέλος, νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Νεόφυτος Β΄ Λαρίσης συνεικονίζεται μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, φέρων μάλιστα ὁμοίωμα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σωτῆρος Δουσίκου, στὸ διακονικὸ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικάλων (1627);⁵⁹ στὸ παρεκκλήσιο τῆς Μεταμορφώσεως στὴν μονὴ Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας (1672)⁶⁰ καὶ στὴν τράπεζα τῆς μονῆς Δουσίκου (1727)⁶¹.

Εἰκ. 7. Εἰκόνα Ἀρσενίου Ἐλασσόνος (Δημητρακόπουλος 2007, εἰκ. 9).

⁵⁸ Μπαλατσούκα, *ἔνθ. ἀνωτ.*, 207. Δημητρακόπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος*, εἰκ. 9. A. Preobrazhenskii, «Russina images of a Greek donor in Thessaly and Venice: Two portraits of Arsenios, Archbishop of Ellassona», στὸ Y. Boycheva (ἐκδ.), *Roytes of Russian icons in the Balkans (16th early 20th centuries)*, Seyssel 2016, 51-68. 62, εἰκ. 8. Βαφειάδης, *Ἡ τέχνη τῆς δουλείας*, 194-196.

⁵⁹ Γιαννόπουλος, «Αἱ παλαιὰ ἐκκλησία Τρικάλων», 27, εἰκ. στὴν σ. 34. Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ Νεοφύτου Β΄ Λαρίσης βλ. ἐνδεικτικῶς Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», 115-117.

⁶⁰ Σδρόλια, *Οἱ τοιχογραφίες*, 65-68, 384-385.

⁶¹ Βλ. I. Τσιουρής, «Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τῆς τράπεζας τῆς Ἱ.Μ. Δουσίκου (1727)», *Τρικαλινὰ* 27 (2007), 349, 357-358, εἰκ. 12, 13.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων προκύπτει ὅτι μεταξὺ τῶν ἀγίων ἱεραρχῶν τῆς Λαρίσης, πλεόν δημοφιλεῖς στήν εἰκονογραφία εἶναι ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος καί ὁ ἅγιος Βησσαρίων τοῦ Σωτῆρος. Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖο. Ἡ προσφορὰ τους στήν Ἐκκλησία καί στό πολύπαθο Γένος μας ἀλλά καί τὸ πλῆθος τῶν θαυμάτων ποῦ αὐτοὶ ἐπιτελέσαν (καί ἐπιτελοῦν) αἰτιολογεῖ ἐπαρκῶς τὴν μεγάλην διάδοση τῆς τιμῆς καί τῆς εὐλάβειας πρὸς τὸ πρόσωπό τους.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΧΙΛΛΙΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΤΟΥ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ*

Τό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας άνοιξε τίς πύλες του στό κοινό στό τέλη τοῦ 2015 καί περιλαμβάνει έπιλεγμένα άντικείμενα όλων των έποχών, πού έπιλέχθηκαν άπό τό πλούσιο ύλικό πού συγκεντρώθηκε στην Έφορεία Αρχαιοτήτων άπό άνασκαφές, παραδόσεις καί δωρεές. Η βασική αφήγηση τής έκθεσης είναι ό θεσσαλικός χώρος διαχρονικά, μέ κέντρο τή Λάρισα καί τήν εύρύτερη περιοχή τής, ή θεσμική όργάνωση τών κοινωνιών καί ό τρόπος πού αὐτή μεταβάλλεται μέσα στους αιώνες. Άπό τήν αφήγηση αὐτή δέν θά μπορούσε νά λείπει ή παρουσίαση τοῦ Άγίου Άχιλλίου καί τοῦ ναοῦ του, στοιχεία καθοριστικά γιά τή φυσιογνωμία τής πόλης τής Λάρισας.

Η έποχή κατά τήν όποία έζησε ό Άγιος Άχιλλιος, ή πρώτη βυζαντινή περίοδος, περιλαμβάνεται στην ένατη ένότητα τής έκθεσης, πού έπεται εκείνης τών ρωμαϊκών χρόνων καί έχει τόν εύγλωττο τίτλο «Νέα Θρησκεία, Νέοι Θεσμοί στην πόλη» (εικ. 1). Η κύρια ιδέα πού άναπτύσσεται είναι ή επικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ καί ό τρόπος μέ τόν όποιο αὐτή έπηρέασε τό κράτος, τίς πόλεις καί τήν κοινωνία. Στην ένότητα αὐτή παρουσιάζονται γιά πρώτη φορά στό κοινό

Εικ. 1. Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας. Ένότητα παλαιοχριστιανικών χρόνων.

* Μία πρώτη έκδοχή αὐτής τής έργασίας παρουσιάσθηκε στην 4η Ημερίδα Λαρισαϊκών Αρχαιολογικών Σπουδών τής Έρας Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου τήν 29-10-2015. Μέ τήν παρούσα έργασία έπιχειρείται μιá σύνοψη τών αρχαιολογικών δεδομένων γιά τόν άγιο Άχιλλιο.

ἀρχαιολογικά ευρήματα πού διαφωτίζουν ζητήματα γύρω ἀπό τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο καί τόν ναό του, πολλά ἀπό αὐτά 40 χρόνια μετά τήν ἀρχική τους ἀποκάλυψη. Τά ευρήματα ἐντάσσονται στό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τους, συνοδευόμενα ἀπό ἐκθέματα ἀπό πολλές περιοχές τῆς Θεσσαλίας καί πλούσιο ἐποπτικό ὕλικό, μέ συνέπεια νά παρέχεται συνολική εἰκόνα τῆς πρώιμης χριστιανικῆς τέχνης στήν περιοχή, στήν ὁποία ἀπό νωρίς κυριαρχοῦσε ἡ Μητρόπολη Λαρίσης¹.

Στήν ἀρχή τῆς ἐνότιας ἀποδίδεται παραστατικά ἡ μετάβαση ἀπό τί μία ἐποχή στήν ἄλλη μέ ἕνα ἐπίκρανο ἀπό τί μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική τῆς ὁδοῦ Κύπρου, τό ὁποῖο σκαλίσθηκε πάνω σε ἕνα ρωμαϊκό ἄγαλμα² (εἰκ. 2). Ἡ βασιλική αὐτή, κτίριο τοῦ 5ου αἰ., ἦταν ἡ μεγαλύτερη καί παλαιότερη ἐκκλησία τῆς Λάρισας, σύμφωνα μέ τά μέχρι σήμερα δεδομένα καί πιθανότατα ὁ μητροπολιτικός ναός πρῖν τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στόν λόφο τοῦ Φρουρίου³. Ἦταν μιᾶ τρίκλιτη βασιλική, κοσμημένη μέ τοιχογραφίες καί ψηφιδωτά δάπεδα, ἡ ὁποία ἀνασκάφηκε κατά τό μεγαλύτερο μέρος της τό 1978 καί διατηρεῖται σέ κατάχωση κάτω ἀπό πολυώροφη οἰκοδομιά⁴. Τό ἐκτιθέμενο ἐπίκρανο ἀνῆκε στό τρίβηλο ἀνοιγματος, μέσω τοῦ ὁποίου εἰσέρχονταν οἱ πιστοί ἀπό τόν νάρθηκα στό κεντρικό κλίτος. Στό κέντρο τοῦ νάρθηκα ὑπῆρχε ἡ γνωστή ψηφιδωτή παράσταση μέ τά δύο παγώνια πού πλαισιώναν ἀγγελιο,

Εἰκ. 2. Ἐπίκρανο ἀπό τί βασιλική τῆς ὁδοῦ Κύπρου.

¹ Ἦδη τό 431 ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχε ἀρχαία συνήθεια νά χειροτονεῖται μητροπολίτης Θεσσαλίας ὁ ἐπίσκοπος Λαρίσης. Α. Ἀβραμιά, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204*, Ἀθήνα 1974, 45.

² Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικός διάκοσμος στή Θεσσαλία καί Φθιώτιδα*, Βόλος 2012, σ. 360-365, εἰκ. 208-210. Τό ἐπίκρανο τοποθετεῖται στή δεύτερη φάση τῆς βασιλικῆς, τόν 6ο ἢ 7ο αἰώνα.

³ Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, *Ἐπιανεξέταση τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων ἀπό τί βασιλική τῆς ὁδοῦ Κύπρου καί τό κτίριο τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου στή Λάρισα, Δῶρον, Τιμητικός Τόμος στόν καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006. 199-200.

⁴ Α. Δεριζιώτης, *Παλαιοχριστιανικά κτίσματα τῆς πόλεως Λαρίσης, Πρακτικά Α΄ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον*, Λάρισα 1985, 203-204.

καί ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται στὴν ἔκθεση μὲ φωτογραφία⁵.

Ἀπὸ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίαις τῆς Λάρισας ἐκτίθενται κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά, δηλαδὴ κίονες, κιονόκρανα καὶ θωράκια, πού ἐπιτρέπουν στὸν ἐπισκέπτη νὰ σχηματίσει μιὰ εἰκόνα γιὰ τὶς βασιλικὲς τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς πόλης ὡς παλαιοχριστιανικοῦ κέντρου⁶. Ἀνάμεσά τους τοποθετοῦνται κίονες ἀπὸ πράσινο θεσσαλικὸ λίθο, πού ἀνῆκε στὰ ἀκριβότερα πετρώματα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος⁷, καθὼς καὶ κιονόκρανα ἀπὸ προκοννήσιο μάρμαρο, πού χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἐργαστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης⁸. Ὡστόσο, ἐκεῖνη πού ξεχωρίζει καὶ κυριαρχεῖ στὸν χῶρο μὲ τὰ εὐρύματα καὶ τὴ φωτογραφία τῆς εἶναι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὸν λόφο τοῦ Φρουρίου, πρώτου ἐπισκόπου καὶ πολιούχου τῆς Λάρισας⁹. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ναοῦ αὐτοῦ το 1978 ἀπετέλεσε ἱστορικὴ τομὴ γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Λάρισας, καθὼς γιὰ πρώτη φορὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἀγιολογικὲς¹⁰ καὶ τὶς ἱστορικὲς πηγές¹¹ ἀπέκτησαν ὑλικὴ ὑπόσταση. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὁ προσκυνηματικὸς χαρακτήρας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μετὰ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ οἱ θαυματουργεῖς ἰάσεις πού ἐπιτελοῦνταν μὲ κέντρο τὸν τάφο του, πού ἀνάβλυζε μύρο, ἡ ἀρπαγὴ τοῦ λειψάνου ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους καί, τέλος, οἱ ταραχές πού σημειώθηκαν τὸν 14ο αἰῶνα καὶ ὀδήγησαν στὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ναοῦ.

⁵ Δεριζιώτης, ὅ.π., εἰκ. 7-8. Ὅλο το ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ διατηρεῖται σὲ κατάχωση, ἐκτός ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν ἐπίκρανο.

⁶ Ο. Karagiorgou, *Urbanism and economy in late antique Thessaly (3rd-7th century A.D.): (3rd-7th century A.D.): The archaeological evidence*, Oxford 2001, 49-51.

⁷ Β. Μέλφος, *Ὁ πράσινος θεσσαλικὸς λίθος καὶ τὸ λατομεῖο τῆς Χασάμπαιλης*, Συκούριο 2009.

⁸ Συθιακάκη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος*, ὅ.π. (σμ. 2) 432-433, 450.

⁹ Ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν πρῶν ἔφορο ἀρχαιοτήτων Λάζαρο Δεριζιώτη τὸ 1978 κ.ε. Λ. Δεριζιώτης, *Παλαιοχριστιανικὰ κτίσματα Λαρίσης*, ὅ.π., (σμ. 4) 200-203, Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, Λεϊψανὰ γλυπτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ἀπὸ τὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λάρισας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς οικοδομικῆς ἱστορίας τοῦ μνημεῖου, *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεῆς Ἑλλάδας 2*, Βόλος 2009, 455-471, Συθιακάκη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος*, ὅ.π., (σμ. 2) 66-69.

¹⁰ Σ. Γουλούλης, *Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στὴ Λάρισα μέχρι τὸ 985 μ.Χ., Πρακτικὰ Ἀ΄ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου Λάρισα: Παρελθὸν καὶ Μέλλον*, (26-28/4/1985), Λάρισα 1985, 211-240, Δ. Σοφριανός, *Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος βίος (Θ΄ αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευὴ του (ΠΓ΄ αἰ.)*, Ἀνέκδοτα ἡμνογραφικὰ κείμενα (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου), Ἀθῆνα 1990, Χ. Στεργιούλης, Ὑμνογράφοι καὶ Ὑμνογραφικὰ κείμενα (κανόνες) γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀχιλλιο, *Θεσσαλικά Μελετήματα 3*, 2013, 1-20.

¹¹ Ἀβραμεία ὅ.π. (σμ. 1), 127-131.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου ταυτίσθηκε μέ βάση τίς ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή, ἡ μία μέ τό ὄνομα Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου σέ μαρμάρινο στόμιο φρέατος¹² (εἰκ. 3) καί οἱ ἄλλες μέ τό ὄνομα Ἀχιλλίου σέ πλίνθους, πού χρησίμευσαν ὡς οἰκοδομικό ὑλικό¹³, ἐπιγραφές πού εἶχαν ἀρχικά ἀποδοθεῖ στόν ἅγιο τοῦ 4ου αἰώνα. Μέ τήν πρόοδο τῆς ἔρευνας, τά παραπάνω ἀντικείμενα, πού ἐκτέθηκαν γιά πρώτη φορά

Εἰκ. 3. Στόμιο φρέατος ἀπό τή βασιλική τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου.

στό κοινό μέ τό ἄνοιγμα τοῦ μουσείου, χρονολογοῦνται στόν 6ο αἰώνα, στήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καί τεκμηριώνουν τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἀπό τόν δεύτερο Ἀχίλλιο, πού χειροτονήθηκε μητροπολίτης Λαρίσης τό 535. Ὁ ναός αὐτός εἶναι μία τρίκλιτη βασιλική μέ προσκίσιμα, πού ἀποκαλύφθηκε γιά πρώτη φορά τό 1978 καί ἀνασκάφηκε σταδιακά τίς ἐπόμενες δεκαετίες. Σήμερα ἀποτελεῖ ἐπισκέψιμο μνημεῖο, μετά τίς πρόσφατες ἐργασίες ἀνάδειξης¹⁴. Ἡ ἐπισήμανση τῶν στοιχείων γιά τόν ἐπίσκοπο Ἀχίλλιο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ δέν ὀδηγεῖ, κατά τή γνώμη μας, στήν ἀπόρριψη τῆς ὑπαρξης τοῦ ὁμώνυμου ἐπισκόπου τοῦ 4ου αἰ., καθὼς δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ ὅτι ἀποστολή τοῦ Ἀχιλλίου τοῦ δευτέρου θά ἦταν ἡ ἀναξωοπύρωση τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου, πού –ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές– ἦταν θαμμένος σέ κρυφὸ τόπο καί θά εἶχε ξεχασθεῖ.

Ὁ καμιαροσκεπής καί τοιχογραφημένος τάφος τοῦ βορείου κλίτους ταυτίσθηκε μέ ἐκεῖνον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί πολιούχου τῆς πόλης, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τόν ἀρχικό βίο τοῦ (9ος αἰώνας), συμμετείχε στήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, τό 325¹⁵. Τό μαρμάρινο στόμιο πού βρέθηκε στά βόρεια προσκίσιμα

¹² Α. Αναστασιάδου, Ἡ βασιλική τοῦ ἐπισκόπου Ἀχιλλίου ἀπό τή βασιλική «του Φρουρίου» στή Λάρισα, στό: Ι. Βασιλῆς-Φ. Καραγιάννη (ἐπιμέλεια), *Κτίτωρ, Ἀφιέρωμα στόν δάσκαλο Γ. Βελένη*, Θεσσαλονίκη 2017, 55-62.

¹³ Α. Γιαλούρη, Βασιλική ἁγίου Ἀχιλλίου Λάρισας, Λάρισα 2013, 14, εἰκ. 10.

¹⁴ Γιαλούρη, ὅ.π., 26-34.

¹⁵ Ο. Καραγιώργου, Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος καί ἡ Λάρισα τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητας: Ἀγιολογικές καί ἀρχαιολογικές μαρτυρίες (Πρόταση γιά μία διαφοροετικὴ ἀνάγνωση), *Ἀφιέρωμα στόν ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Δ. Βοκοτόπουλο*, Ἀθήνα 2015, 233-246. Ὑποστηρίζεται πῶς, παρ' ὅτι τό ὄνομα τοῦ

πρόσφατα συσχετίσθηκε με τή φιάλη ή τό βαπτιστήριο του ναού. Τά τμήματα πλίνθων συνδέονται με τό φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα πού πρέπει νά εκτελεσθήκε με έντολή και χρήματα του αυτοκράτορα, όπως και τό όχρωματικό έργο στην πόλη. Πρόσθετο ένισχυτικό στοιχείο αποτελεί ή άνεύρεση μας από τίς πλίνθους στό σημαντικό λουτρικό κτίσμα της οδού Όλύμπου, στους πρόποδες του λόφου, τμήμα προφανώς του ίδιου οικοδομικού προγράμματος¹⁶. Στην ίουστινιάνεια φάση του ναού τοποθετούνται επίσης γλυπτά από προκορινήσιο μάρμαρο, έξαγωγή των αυτοκρατορικών εργαστηρίων πού βρέθηκαν στην ανασκαφή¹⁷, όπως τμήματα κιονοκράνων, καθώς και θωρακίων κοσμημένων με χρίσμα και κισσόφυλλα.

Στά λίγα κινητά εύρήματα της ανασκαφής πού εκτίθενται στό μουσειο άνήκουν δύο γυάλινες κανδήλες από πολυκάνδηλο¹⁸ (εϊκ. 4), πού βρέθηκαν μαζί με πλῆθος άλλων σε πιθάρι έξω από τον ναό, σε χώρο πού μπορεί νά προσδιορισθεί ως ένα έμπορικό κατάστημα του θου αι. μ.Χ. και βρισκόταν δίπλα στην οδική άρτηρία πού περνούσε στα ανατολικά του ναού. Στην ίδια περιοχή ανασκάφηκαν παλαιοχριστιανικό λουτρό και ένας άκόμη ναός, πού άργότερα περιβλήθηκε από περίστωο¹⁹. Τά δύο αυτά κτίρια αποτελούν τά μόνα όρατά βυζαντινά κτίρια πού σώζονται σήμερα στον λόφο πέραν του ναού του άγίου Άχιλλίου, καθώς τά υπόλοιπα από όσα έχουν κατά καιρούς ανασκαφεί βρίσκονταν σε πολύ κακή κατάσταση, λόγω της συνεχούς κατοίκησης της περιοχής μέχρι σήμερα.

Εϊκ. 4. Γυάλινες κανδήλες από τό χώρο ανατολικά του Άγίου Άχιλλίου.

άγίου δέν διασώθηκε στα πρακτικά της συνόδου, υπάρχει παλαιότερος ιστορικός τυρήνας στον αρχικό βίο, πού επιτρέπει την υπόθεση ότι σωζόταν ή παράδοση για τον άγιο του 4ου αιώνα. Αντίθετα, ό επίσκοπος του θου αι. δέν αναφέρεται σε καμία άγιολογική πηγή.

¹⁶ Άρχαιολογικό Δελτίο 40, 1985, Β1, 216-217 (Σ. Χούλια).

¹⁷ Συθιακάκη, Λείψανα, ό.π. (σημ. 9), 458-459, ή ίδια, Ό άνάγλυφος άρχιτεκτονικός διάκοσμος, ό.π. (σημ. 2), 433.

¹⁸ Δ. Παπανικόλα-Μπακατζή, Η Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο, Άθήνα 2002, 285, άρ. 298 (Α. Ντίνα).

¹⁹ Α. Γιαλούρη, Η Βυζαντινή Λάρισα μέσα από τίς πηγές και τά μνημεία, 1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2016, Πρακτικά, ΙΙ, 495-497.

Οί ιστορικές περιπέτειες του ναού αυτού, του οποίου η λειτουργία έπαιξε όριστικά με την έλευση των Όθωμανών, όποτε μεταφέρθηκε σε δυτικότερο σημείο του λόφου, έχουν συσκοτίσει την διαδοχή των ιστορικών του φάσεων, ώστε να μίν είναι μέχρι σήμερα ξεκάθαρη η χρονολόγησή τους, καθώς και του τάφου που αποδίδεται στον Άγιο Άχιλλιο. Φαίνεται, ωστόσο, ότι αυτός ενσωματώθηκε στον ναό σε φάση μεταγενέστερη της αρχικής (τόν 8ο-9ο) ή, σύμφωνα με άλλη άποψη, τόν 7ο αιώνα, και τό βόρειο κλίτος μετατράπηκε σε παρεκκλήσιο προς τιμήν του με την προσθήκη κόγχης έξωτερικά.²⁰ Άλλωστε, σύμφωνα με άλλη άποψη, τόν 7ο αιώνα, και τό βόρειο κλίτος μετατράπηκε σε παρεκκλήσιο προς τιμήν του με την προσθήκη κόγχης έξωτερικά.²⁰ Άλλωστε, σύμφωνα με τόν αρχικό βίο, τό λείψανο του άγιου φανερώθηκε με θαυματουργικό τρόπο 300 χρόνια μετά την έναπόθεσή του σε κρυφό τόπο, στοιχείο που δικαιολογεί την ανακαίνιση του ναού για την ενσωμάτωση του τάφου. Η δεύτερη αυτή φάση του ναού, που τεκμηριώνεται στό μνημείο με άνύψωση της στάθμης του κατά ένα μέτρο, εκπροσωπείται στό μουσείο από όρισμένα γλυπτά, όπως τό επίκρανο παραστάδας με πτηνά και φυτικό διάκοσμο²⁰ (είκ. 5), τό επίθημα άμφικίονα από τά παράθυρα του Ίερού Βήματος²¹, (είκ. 6), καθώς και άμφίγλυφο θωράκιο με σταυρό²². Ο ανακαινισμένος ναός λειτουργεί σε μία εποχή μεγάλης εξάπλωσης της τιμής του άγιου, από τόν 9ο αιώνα και μετά, όπως προκύπτει από τά άγιολογικά κείμενα, όποτε η Λάρισα εντάσσεται στον δρόμο των προσκυνητών από τί νότια Ελλάδα προς τί Θεσσαλονίκη²³. Μεγαλύτερη άκόμη διάδοση λαμβάνει η τιμή του Άγιού Άχιλλίου από τόν 11ο αιώνα, όποτε με βάση τόν νέο ναό της Πρέσπας, άπλώνεται στα Βαλκάνια²⁴.

²⁰ Συθιακάκη, *Ο άνάγλυφος άρχιτεκτονικός διάκοσμος*, ό.π., (σημ. 2), 369-372, είκ. 217-218.

²¹ Η ίδια, 402- 410, είκ. 244κε.

²² Συθιακάκη, *Λείψανα*, ό.π., (σημ. 9), 460.

²³ Γουλούλης, *Ο τάφος του Άγιού Άχιλλίου*, ό.π., (σημ. 10), 235-238, ό ίδιος, *Κέντρα λατρείας τοπικών άγιών στη μεσαιωνική Θεσσαλία*, 1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά, II, Λάρισα 2006, 401. Η εξάπλωση αυτή γίνεται παράλληλα με εκείνη του Άγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, τους όποιους πολλοί προσκυνητές επισκέπτονται ταυτόχρονα. Σύμφωνα με την Καραγιώργου (βλ. σημ. 15), η θαυματουργή φανέρωση του λειψάνου και ό αρχικός βίος μπορούν να τοποθετηθούν στον 7ο αί. (300 χρόνια από την Κοίμηση του άγιου), όποτε παρατηρείται έμφραση στη λατρεία τοπικών άγιών-προστατών πόλεων (ό.π., 242-243).

²⁴ Η μεταφορά άποτέλεσε την άφρητρία για την εξάπλωση της τιμής του άγιου στα Βαλκάνια. St.Gouloulis. Καί νυν των θαμάτων σου άφθόνως απολάβουσι: *The Έτερος Κανών το St. Achilles of Larisa (13th c.?) and the honor of his relics in the new national Churches of Balkan*, *Church Studies* 12, 2015, 461 κ.ε., Ε. Σπυράκη, *Η άπόδοση τιμής στον Άγιο Άχιλλιο στον έλλαδικό χώρο κατά τους βυζαντινούς χρόνους, με βάση τις άρχαιολογικές ένδείξεις*, Θεσσαλονίκη 2017 (άνέκδοτη μεταπτυχ. έργασία) 60 κ.ά. Η λάρνακα και τιμήμα του λειψάνου παρέμειναν στη Λάρισα, όπως αναφέρεται στον δεύτερο βίο του άγιου.

Εικ. 5. Ἐπίκρανο παραστάδας ἀπό τή βασιλική του Ἁγίου Ἀχιλλίου.

Εικ. 6. Ἐπίθημα ἀμφικίονα ἀπό τὰ παράθυρα του ἱεροῦ.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τὰ παραπάνω ἐκθέματα καί τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, τήν ἐποχή τοῦ δευτέρου μητροπολίτη Ἀχιλλίου, ἐπί αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ, ὁ ναός τοῦ ἁγίου κυριαρχεῖ πλέον στόν χώρο τῆς ἀκρόπολης τῆς Λάρισας, καί σύντομα ἀναδεικνύεται σέ ἐπισκοπικό, πράγμα πού δέν θά μποροῦσε νά συμβεῖ νωρίτερα, καί σίγουρα ὄχι στήν ἐποχή τοῦ ἁγίου (4ος αἰ.), καθώσ τό περιβάλλον ἦταν εἰδωλολατρικό, ἐνῶ σώζονταν ἀκόμη ὁ ναός τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδας καί οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι ναοί.

Ἡ ἐκκλησιαστική κατάσταση τῆς Λάρισας, ἔδρα τῆς Μητρόπολης, συνεξετάζεται στήν αἴθουσα τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου μέ ἐκεῖνη ἄλλων περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας, μέ ἀντικείμενα ἀπό τή Δημητριάδα, τήν Ἁγιά, τήν Ἐλασσόνα καί τό Συκούριο, πού δείχνουν τή ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ σέ ὅλη τήν ἐπαρχία καί τόν ρόλο του στήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς. Ἡ τελευταία εἰκονογραφεῖται μέ δύο ἐπιγραφές τοῦ 5ου αἰ., ἡ μία τῆς Μαρίας στό ψηφιδωτό του ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ἀπό τήν Ἐλασσόνα²⁵ καί ἡ ἄλλη σέ τοιχογραφία ἀπό τή βασιλική τῆς Δαμοκρατίας στή Δημητριάδα²⁶, πού ἀποτελοῦν χορηγίες εὐπορων γυναικῶν τῆς ἐποχῆς.

Ἡ σημασία τῶν λατρευτικῶν σκευῶν τῆς νέας θρησκείας τονίζεται στήν

²⁵ Κ. Γαλλίς, Μιά παλαιοχριστιανική βασιλική στήν Ἐλασσόνα, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 4 (1973), 17-21.

²⁶ P. Marzollf, *Demetrias V*, Bonn 1987, 239-242.

κεντρική τρίγωνη προθήκη, όπου, όπως και στις άλλες ενότητες της έκθεσης, προβάλλεται τό κεντρικό θέμα της ενότητας, πού λειτουργεί ως σύμβολο. Έδω, μέ αφορμή σπάνιο σύνολο ιερών σκευών από τήν εκκλησία του κάστρου της Βελίκας, αναπτύσσεται μιά ψηφιακή προβολή γιά τά ιερά σκεύη της εποχής.

Στόν υπόλοιπο χώρο της ενότητας κυριαρχοῦν τά ψηφιδωτά δάπεδα της Λάρισας τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅποτε ἡ πόλη γνωρίζει μεγάλη ἀνθησι, σύμφωνα μέ τούς ἱστορικούς της εποχής, κυρίως πρὶν ἀπό τήν κορύφωση τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἀπό τά τέλη τοῦ 5ου αἰῶνα. Τό μεγαλύτερο καί τό σπουδαιότερο ἀπό αὐτά ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπό οἰκία της ὁδοῦ Παπακυριαζῆ καί ἔχει ὡς κεντρικό θέμα τήν πομπή τοῦ Διονύσου²⁷, ἀνῆκε δέ στήν αἴθουσα συμποσιῶν της οἰκίας. Τά ψηφιδωτά αὐτά εἰκονογραφοῦν πειστικά τήν κοινωνία της εποχής πού βρίσκεται σέ μετάβαση ἀπό τόν ἀρχαῖο κόσμο στόν χριστιανικό. Τήν εἰκόνα συμπληρώνουν ἀντικείμενα της καθημερινῆς ζωῆς, καθώς ἐπίσης ἐργαλεῖα καί ἐμπορικοί ἀποφορεῖς ἀπό τά κάστρα της περιοχῆς, τά ὅποια πολλαπλασιάζονται καί διασώζουν πλῆθος στοιχείων γιά τήν κατανόηση της περιόδου.

Δέν θά πρέπει νά παραλειφθεῖ ἡ ἀναφορά στά κοιμητήρια της εποχής, ὅπου ἔχει ἐνταχθεῖ ἡ μαρμάρινη στήλη τοῦ Ἑβραίου Ἀλέξανδρου, «σχολαστικοῦ καί προστάτου», πού φανερώνει τί δύναμη της ἐβραϊκῆς κοινότητας ἦδη ἀπό τά ρωμαϊκά χρόνια.

Ἡ σύντομη παρουσίαση της πρωτοβυζαντινῆς ενότητας στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας ἔδειξε ὅτι ἀποδίδεται ἡ δέουσα σημασία στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καί στήν τιμή πού ἐπιφυλάχθηκε στόν ἅγιο²⁸, στοιχείο ἄλλωστε καθοριστικό ὄχι μόνο γιά τήν πόλη ἀλλά καί ὅλη τή Θεσσαλία, πού ἦδη ἀπό τόν 5ο αἰ. ὑπαγόταν στή δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης²⁹, καθώς μάλιστα ἡ τιμή τοῦ ἁγίου γρήγορα ἀπέκτησε ὑπερτοπικό χαρακτήρα.

Στίς ἐπόμενες περιόδους ἡ τιμή τοῦ ἁγίου αὐξήθηκε κατακόρυφα, καί ἡ Λάρισα ἄρχισε νά ἀποτελεῖ τόπο προσκυνήματος γιά τόν μυροβλήτη καί ἱαματικό ἅγιο, κάτι πού συνεχίσθηκε καί μετά τήν ἀρπαγή τιμήματος τοῦ λειψάνου

²⁷ Α. Ντίνα, Ἡ τέχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ στή Λάρισα, *Λάρισα, 8.000 χρόνια νεότητας* (Α. Ζούκας ἐπιμέλεια), 78-79, Π. Ἀσημακοπούλου-Ατζακά, *Ψηφιδωτά δάπεδα. Προσέγγιση στήν τέχνη τοῦ ἀρχαίου ψηφιδωτοῦ*, Θεσσαλονίκη 2003, 83, εἰκ. 100, ὅπου τά χρονολογεῖ στόν 4ο αἰ. μ.Χ.

²⁸ Σ. Γουλούλης, Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὁ.π., (σμ. 10), Σπυράκη, Ἡ ἀπόδοση τιμῆς στόν ἅγιο Ἀχιλλιο, ὁ.π. (σμ. 24).

²⁹ Βλ. παραπάνω, σμ. 1.

ἀπό τούς Βούλγαρους τό 985 καί τί μεταφορά του στόν νέο ναό στή λίμνη Πρέσπα³⁰. Τό θέμα αὐτό θίγεται στήν ἐπόμενη ἐνότητα τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου, ἀφιερωμένη στήν κυρίως Βυζαντινή περίοδο, ἐνότητα ἡ ὁποία ἀρχίζει μέ τόν Ἅγιο Ἀχιλλιο, παρ' ὅλο πού δέν ὑπάρχουν ἀρκετά ἀρχαιολογικά ἀντικείμενα πού τόν πλασιώνουν. Σέ αὐτή ἐκτίθενται ὀρισμένα ἀκόμη εὐρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅπως τά χρυσά σκουλαρίκια τοῦ 13ου αἰ., πού βρέθηκαν σέ τάφο τοῦ νότιου κλίτους (εἰκ. 7). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ ναός στους τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες χρησιμοποιεῖται συστηματικά ὡς τόπος ταφῆς, ὅπως φανερώνουν οἱ πολυάριθμοι τάφοι πού ἀνασκάφηκαν, ἐνδειξη τῆς μεγάλης ἐπιθυμίας τῶν Λαρισαίων νά ταφοῦν στόν τόπο τοῦ ἁγίου³¹.

Ἀπό τά ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικά γλυπτά αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πού σώθηκαν, ξεχωρίζουμε τό ἐκτεθειμένο τμήμα ἀπό πολυτελές μαρμάρινο προσκυντήρι³² (εἰκ. 8), πολύ καλῆς τέχνης, πού μπορεῖ νά στέγαζε τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου. Πάντως ὁ περιβάλλον χώρος τοῦ ναοῦ ἔσφυζε τότε ἀπό ζωή καί ἀποτελοῦσε τό κέντρο τῆς ἀγορᾶς τῆς βυζαντινῆς πόλης, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν πλούσια κεραμική πού βρέθηκε καί ἀπό τήν ὁποία ἐκτίθενται ὀρισμένα δείγματα. Ἡ ἀμείψιμη πληροφορία τοῦ Ἀντωνίου Λαρίσης, ὅτι ὁ ναός τοῦ ἁγίου

Εἰκ. 7. Χρυσά σκουλαρίκια ἀπό τάφο τοῦ Ν. κλίτους.

Εἰκ. 8. Μαρμάρινο προσκυντήρι ἀπό τί βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

³⁰ Γιά τόν ναό τῆς Πρέσπας, Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου στήν Πρέσπα, Θεσσαλονίκη 1999.

³¹ Πολλοί ἀπό αὐτούς ἦλθαν στό φῶς στή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνάδειξης τῶν ἐτῶν 2011-13. Γιαλούρη, Βασιλική Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅ.π. (σημ. 14), 20-23.

³² Γιαλούρη, ὅ.π., 24, εἰκ. 22δ.

εἶχε μετατραπῆι τόν 14ο αἰώνα σέ «όρμητήριον ληστῶν»³³, ἀποτελεῖ τήν τελευταία πράξη πού συντελέσθηκε γύρω ἀπό τό βυζαντινό κτίριο, μετά τήν ὁποία αὐτό ἐρήμωσε καί καλύφθηκε ἀργότερα ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς, τήν ἐποχή τῆς μεταφορᾶς τοῦ ναοῦ σέ δυτικότερο σημεῖο τοῦ λόφου.

Τέλος, στήν τελευταία ἐνότητα τοῦ μουσείου, ἐκεῖνη τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, ὁ ἐπισκέπτης πληροφορεῖται ὅτι ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐξακολουθοῦσε καί τότε νά ἀποτελεῖ τό κέντρο τῆς ζωῆς τῶν Λαρισαίων, ἀφοῦ οἱ Ὀθωμανοί κατακτητές τόν σεβάσθηκαν, μέ ἐξαίρεση τίς ταραγμένες περιόδους τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων. Ἀπό τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἐκτίθεται σημαντική εἰκόνα τοῦ ἔνθρονου ἁγίου, τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰώνα, ἡ παλαιότερη ἀπό ὅσες ἔχουν βρεθῆι στήν πόλη (εἰκ. 9) καί ἴσως ἡ σπουδαιότερη ἀπό τίς σωζόμενες εἰκόνες τοῦ ἁγίου³⁴.

Εἰκ. 9. Εἰκόνα Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀπό τή Λάρισα.

Τό πλῆθος τῶν κειμηλίων πού ἀφιερῶθηκαν στόν ναό, ὅπως ἀναφέρονται στίς πηγές³⁵, ἀπό τά ὁποία σώζονται μόνον ἐκεῖνα τῆς τελευταίας φάσης, τοῦ 19ου αἰώνα, ἀποτελοῦν εὐγλωττη μαρτυρία γιά τόν ρόλο πού διεδραμάτισε ὁ ναός καί ὁ ἅγιος στήν ἱστορική διαδρομή τῆς πόλης. Ἡ συντήρησή τους, ὅπως καί τῶν ὑπόλοιπων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία συνεχίζεται στά ἐργαστήρια τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου Λάρισας, ἀναμένεται νά φωτίσει καί ἄλλες πτυχές αὐτῆς τῆς διαδρομῆς.

³³ Σ. Γουλιούλης, Ἄντωνιο Λαρίσης, Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Κυπριανό Λαρίσης, Προλεγόμενα-Κεῖμενο-Μετάφρασις, Λάρισα 1991, 31, 33-34.

³⁴ Π. Παπαδημητρίου, Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στόν Ἑλλαδικό χώρο καί ἡ διάδοσις τῆς τιμῆς του, Δελτίο Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας περ. Δ', τ. ΛΔ', 2013, 186.

³⁵ Θ. Παλιούγκας, Ἡ Λάρισα κατά τήν Τουρκοκρατία, Α', Λάρισα 1996, 194.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Τοῦ τόπου μας

* * *

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ «ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ»

ΣΥΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΡΤΥΡΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ ΙΕΡΕΑ

(15.3.1670, 10.3.1688)

Γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἄρθρου μου ἀξιοποιῶ τὰ φύλλα 175r-175v τοῦ κώδικα 80 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας τῆς Ἐλασσόνας. Ὁ κώδικας¹ αὐτός εἶναι τοῦ 18ου αἰώνα, χάρτινος μὲ 227 φύλλα, διαστάσεων 21,5X15 ἐκ.². Στὰ προαναφερόμενα φύλλα εἶναι καταχωρισμένα μία συστατική ἐπιστολή (φ. 175v), μὲ χρονολογία 15 Μαρτίου 1670, γιὰ τὸν προβιβασιμὸ ἑνὸς ἀναγνώστη καὶ ἱερομονάχου στό ἀξίωμα τοῦ ἱερέα, καὶ ἓνα συμμαρτυρικό (φ. 175r), μὲ χρονολογία 10 Μαρτίου 1688, γιὰ τὴ χειροτονία τοῦ προαναφερόμενου.

Ὁ Ἀθανάσιος ἦταν ἱερομόναχος σέ κάποια μονή τῶν Ἀγράφων, ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρεται. Ὁ πνευματικός του πατέρας, ὁ ἐπίσκοπος Λιτζῆς καὶ Ἀγράφων Ἰάκωβος³, καθὼς τὸν γνώριζε καλά, τὸν θεώρησε ἄξιο γιὰ νά τὸν «προβιβάσει» στό ἀξίωμα τοῦ ἱερέα (*ἡ ταπεινότης ἡμῶν τὸν παρόντα ἱερομόναχον ὄνοματι ἀθανάσιον, ἐπ' αὐτόν τὸν ἱερόν καὶ σεβάσιμὸν του πρεσβυτέρου βαθμόν κανονικῶς προβιβάσασα*). Γιὰ τὴν περίπτωση πού ὁ Ἀθανάσιος θὰ ἐπέ-

---

¹ Ὁφείλω εὐχαριστίες στό ΙΠΑ/ΜΙΕΤ γιὰ τὴν ἀποστολή ἑνὸς φωτοαντιγράφου τοῦ κώδικα.

² Εὐάγγ. Α. Σκουβαράς, Ὀλυμπιώτισσα. Περιγραφή καὶ ἱστορία τῆς μονῆς. Ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὰ χειρόγραφα. Κατάλογος τῶν κωδίκων. Ἀναγραφαὶ καὶ χρονικά σημειώματα. Ἀκολουθία Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας. Ἐγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς (1336-1900). Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, Ἀθῆναι 1967, 297-298.

³ Ἡ Ἐπισκοπὴ Λιτζῆς καὶ Ἀγράφων εἶναι μία ἀπὸ τίς πολλές πού ὑπάγονταν στὴ Μητρόπολη τῆς Λάρισας.

στρεφε στήν πατρίδα του, τόν ἐφοδίασε «γράμμασιν συστατικοῖς, συνιστῶσιν αὐτόν τοῖς πρὸς οὓς ἂν τύχη ἐπιδημῶν ὁποιασοῦν τάξεως ἀδελφοῖς χρυσω-νύμοις ὡς κεκοσμημένον ἀληθῶς τί τῆς ἱερωσύνης ἀξία». Ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτὰ ἀντιγράφηκε στὸν κώδικα 80 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας μόνο ἓνα, ἀνυπόγραφο, τοῦ ὁποίου τὸ πρωτότυπο εἶναι ἄγνωστο πῶς βρέθηκε ἐκεῖ. Ἴσως εἶναι μεταγραφή ἀπὸ κάποιον, ἄγνωστο, κώδικα τόν ὁποῖο εἶχε ὑπόψη του ὁ γραφέας τοῦ κώδικα τῆς Ὀλυμπιώτισσας.

Ἔστερα ἀπὸ 18 χρόνια, τὸν Μάρτιο τοῦ 1688, ὁ Ἰάκωβος, ὡς πρόων Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, καὶ 11 ἱερομόναχοι ὑπέγραψαν ἓνα συμμαρτυρικό, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἀρχαῖος καὶ ἀποστολικὸς νόμος «μηδένα ποτέ πνευματικοῦ πατρός εἰδήσεως ἄνευ καὶ ἀνεξετάστως τῷ τῆς πολυφώτου ἱερωσύνης προσέρχεσθαι ἀξιῶματι (...), πάντα τα ἀπ' ἀρχῆς αὐτῷ πεπραγμένα ἐρευνήσαντες ἐπιμελῶς, ἐπεὶ μηδέν εὗρωμεν ἐν αὐτῷ, τόν τῆς ἱερωσύνης κωλῶν βαθμόν». Ἐφόσον, λοιπόν, γιὰ τόν ἀναγνώστη καὶ ἱερομόναχο Ἀθανάσιο δέν ὑπῆρχε κάποιο κώλυμα, ὁ πνευματικὸς του πατέρας καὶ 11 ἱερομόναχοι βεβαιώνουν στό συμμαρτυρικό ὅτι ἦταν «ἄξιος τῆς ἱερωσύνης». Τὸ ἔγγραφο δόθηκε στὸν ἱερέα Ἀθανάσιο «ὡς πτέρ τί φίμοτρον ἀναντίρρητον τοῖς βουλομένοις ἀντί:λέγειν ἡμῖν».

Οἱ 11 ἱερομόναχοι δέν δηλώνουν τί μονή τῆς μετανοίας τους κι ἔτσι δέν εἶναι ἐφικτό νά τὴν προσδιορίσουμε. Ὅπωςδήποτε, ὁμως, οἱ μονές τους ἀνῆκαν στήν Ἐπισκοπή τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων.

Ὁ Ἰάκωβος, σύμφωνα μέ τὰ ἔως τώρα γνωστά, ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων τόν Νοέμβριο τοῦ 1657⁴ καὶ ποίμανε τὴν ἐπαρχία του μέχρι τὸ 1678. Ἦταν Καρπενησιώτης καὶ μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ⁵.

Τὰ δύο ἔγγραφα ἔχουν ὡς ἐξῆς:

I. Η ΣΥΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐπειδὴ θεῖον τέ χρῆμα καὶ ἱερόν καὶ σεβάσιμον ἢ ἱερωσύνην κά/θέστηκεν,

⁴ Βασίλης Κ. Σπανός, «Ἐφτά ὑπόμνηματα ἐκλογῆς ἐπισκόπων τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων (1647-15.7.1793)», Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο, 49 (Λάρισα 2006), 165-167 (ὅπου το ὑπόμνημα ἐκλογῆς του)-Δημήτριος Γ. Καλούσιος, Ὁ Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης. ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009, 16-17 (ὅπου το ὑπόμνημα ἐκλογῆς καὶ ἡ ὁμολογία πίστεώς του).

⁵ Πάνος Ι. Βασιλείου, Ἡ Ἐπισκοπή Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1960, 148-152. Ὁ Βασιλείου ἀναφέρει ὅτι πέθανε μεταξύ των ἐτῶν 1679-1680. Τὸ συμμαρτυρικό, ὁμως, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἰάκωβος, ὡς πρόων Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, ζοῦσε τουλάχιστον ἕως τῆς 10 Μαρτίου 1688.

καί τοῖς ὡς οἶον τε διά βίου καθάρσεως προη-
 μένοις χορη/γείσθαι ταύτης ὑπό τοῦ παναγίου
 καί τελεταρχικοῦ πν(εύμα)τος διά / τῆς τῶν
 χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν τή ἱεραρχική ἀξία
 τετιμη/μένων θειοὶ κανόνες θεσπίζουσιν, οὐκ
 ἀπεικότως δήπου, καί / τοὺς τῶ ἀξιώματι τούτω
 (οἱ ὅποιοι ποτ' ἂν ὦσι) σεμνενομένοις, / καί πρὸς
 ἄλλοδαπᾶς ἔσθαντο (;) πολλῶν ἔνεκα, μεταβαί-
 νουσιν βουλόμενοι πόλεις καί χώρας τὰς ἐννοίας
 (!) δήποτε τῶν / ἐπαρχιῶν, ἐπιμελῶς ὅσον ἔνι καί
 ἀκριβῶς ἀνακρίνειν εἴθιστα, τοιγάρ τοι καί ἡ
 ταπεινότης ἡμῶν τόν παρόν:/τά ἱερομόναχον
 ὄνοματι ἀθανάσιον, ἐπ' αὐτόν τόν ἱε:/ρόν καί
 σεβάσιμόν του πρεσβυτέρου βαθμόν κανονικῶς:
 / προβιάσασα, οὐκ ἔγνω δεῖν εἶναι μή καί γραμ-
 μασιν ἐφο:/διάσας τοῦτον συστατικοῖς,
 συνιστῶσιν αὐτόν τοῖς πρὸς οὓς ἂν / τύχη ἐπι-
 δημῶν ὅποιασοῦν τάξεως ἀδελφοῖς χρύ:/στωνύ-
 μοις (!) ὡς κεκοσμημένον (!) ἀληθῶς τή τῆς ἱερωσύ/νῆς ἀξία. καί τὰ τῆς αὐτῆς
 ἀκωλύτως ἐπιτυχεῖν δυ:/νάμενον. Τοῦτου χάριν ἐπεδόθη αὐτῶ τὸ παρόν ἱ:/διό-
 χειρον εἰς δόξαν π(ατ)ρός κ(αί) υἱοῦ, κ(αί) ἀγίου πν(εύμα)τος, τοῦ / ἑνός αἰτίου
 θεοῦ. ἀμὴν. κατὰ τό: ἄχξ' ἔτος / ἀπὸ χ(ριστο)ῦ μαρτίου ἰε'.

Εἰκ. 1. Τό φ. 175ν τοῦ κώδικα 80 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας μέ τίς συστατικῆς ἐπιστολῆς (15.3.1670).

II. ΤΟ ΣΥΜΜΑΡΤΥΡΙΚΟ

φ. 175r

+ Ἐπειδή ἀρχαῖος κ(αί) ἀποστολικός ἐστι νόμος, μηδένα ποτέ /πνευματι-
 κοῦ πατρός εἰδήσεως ἄνευ, κ(αί) ἀνεξετάστως τῶ τῆς πολυ:/φώτου ἱερωσύνης
 προσέρχεσθαι ἀξιώματι διάτοι τοῦτο κ(αί) ἡμεῖς τόν: / εὐλαβέστατον ἀναγνώ-
 στην ἱερομόναχος μαρτυρῶ / αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-

θανάσιον τῶ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματι / βουλόμενον κοσμηθῆναι, φέροντες
 αὐτόν ὡς ἔθος κατέμπροσθέν του ἀοράτου θ(εοῦ), κ(αί) τῶν ἐκλεκτῶν
 ἀγγέλ(ων), κ(αί) πάντα τὰ ἀπ' ἀρχῆς / αὐτῶ πεπραγμένα ἐρευνήσαντες ἐπι-
 μελῶς, ἐπεὶ μηδέν εὐρω:/μέν ἐν αὐτῶ τόν τῆς ἱερωσύνης κωλῦον βαθμόν. ἐπε-
 δώκαμεν αὐ:/τῶ τὸ παρόν ὡςπερ τί φήμοτρον ἀναντίρρητον τοῖς βουλομένοις

ἀντί:Λέγειν ἡμῖν. 1688. μαρτίου ι΄.

+ ὁ πρῶν λητζᾶς καὶ ἀγράφ(ων) Ἰάκωβος κ(αί) πνευματικός αὐτοῦ πατήρ
μάρ:τυρῶ αὐτόν ἄξιον τῆς ἱερωσύνης.

+ Χριστοφόρος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-	» Ἀναστάσιος ἱερομόναχος μάρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης
+ διονύσιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-	» ἀνανίας ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης
+ Κυπριανός ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-	» παχώμιος ἱερομόναχος μάρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης
+ Γρηγόριος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης	» Ἰάκωβος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης
+ Γαβριήλ ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης	» Ἰωσήφ ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης
	» εὐγένιος ἱερομόναχος μάρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

Δρ ΜΙΧΑΗΛ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΖΑΡΟΣ (1749-1806) ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Στή μακρόχρονη περίοδο τῆς Ὄθωμανικῆς κυριαρχίας ἡ πόλις τοῦ Τυρνάβου ἦταν ἀπό τίς πρῶτες στόν Θεσσαλικό χῶρο πού ἀναδείχτηκε σημαντικό ἐμπορικό κέντρο. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Τυρνάβου ἀρχίζει νωρίς στόν 17ο αἰ. καί διαρκεῖ μέχρι καί τά τέλη τοῦ 18ου αἰ., δηλ. καλύπτει δύο αἰῶνες περίπου. Οἱ Τυρναβίτες πλουτίζουν χάρις στήν ὕφανση τῶν μεταξωτῶν, τῶν ἀλατζάδων καί στή βαφή τῶν κόκκινων νημάτων. Οἱ βιοτεχνικές καί ἐμπορικές δραστηριότητες συσσωρεύαν κέρδη στους Τυρναβίτες, τεχνίτες καί ἐμπόρους, καί ἔφεραν τίν ἀνάπτυξη στήν πόλις σέ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του. Βασικοί παράγοντες γιά τίν οικονομική εὐρωστία ἦταν τά ἰδιαίτερα προνόμια πού παραχωρήθηκαν στόν Τύρναβο καί ἀπέτρεψαν τίς αὐθαιρεσίες, καί ὁ πληθυσμός τῆς πόλης πού ἦταν συγκροτημένος καί ὁμοιογενής, χριστιανικός/ἑλληνικός. Ἡ θρησκευτικότητα τῶν Τυρναβιτῶν ἐκδηλώνεται σέ ὅλη τίν πόλις τους. Δέν ὑπῆρξε καμία πόλις στή Θεσσαλία πού νά ἔχει ἀπό τά τέλη τοῦ 17ου αἰ. τόσες πολλές ἐκκλησίες: δεκαἕξι (16) ναοί, δύο (2) μονές καί πολλά μικρά παρεκκλήσια στίς αὐλές τῶν σπιτιῶν. Ἀντιθέτως, τά μουσουλμανικά τεμένη ἦταν μόνο τέσσερα (4). Τέσσερις ναοί, οἱ πῖο σπουδαῖοι τῆς πόλης, εἰκονογραφοῦνται σέ ἓνα τέταρτο τοῦ 17ου αἰῶνα. Ἐκείνη τίν ἐποχή ὁ Τύρναβος γίνεται ἡ ἀσφαλής ἔδρα τοῦ μητροπολίτη τῆς Λάρισας καί τόπος σύναξης τῶν ἱεραρχῶν. Ἀπό τόν Τύρναβο ἔλκουν τίν καταγωγή καί ἔχουν τίς πρῶτες σπουδές λόγιοι καί δάσκαλοι, πολλοί ἱερωμένοι καί σπουδαῖοι κληρικοί, ὅπως καταγράφονται στή βιβλιογραφία.

Ἡ κυριαρχία τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ παρουσία πολλῶν κληρικῶν συνέβαλαν στίς πρῶτες ἐκπαιδευτικές προσπάθειες. Ἡ τοπική παράδοση θέλει νά λειτουργοῦν σέ εὐάριθμους ναούς σχολεῖα τῶν κοινῶν γραμμά-

των. Η πρώτη ευρωστία του τόπου έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην λειτουργία οργανωμένου σχολείου στον Τύρναβο και προέκυψε η περίφημη Σχολή Τυρνάβου, σπουδαιό κέντρο ελληνικής παιδείας, πνευματικής αναγέννησης και έστια του ελληνικού Διαφωτισμού. Από το 1655 ιδρύεται το σχολείο στον Τύρναβο και λειτουργεί χωρίς καμία διακοπή μέχρι τα χρόνια της Έπανάστασης του 1821. Η πιο λαμπρή περίοδος της Σχολής του Τυρνάβου ταυτίζεται με την προσωπικότητα του δασκαλου και ιερέα Ιωάννη Πέζαρου.

Ο Ιωάννης Πέζαρος γεννήθηκε στον Τύρναβο το 1749. Διδάχτηκε τα πρώτα γράμματα στην πατρίδα του από τον Ιωάννη Άγραφιώτη, αργότερα έπιφανή λόγιο. Στην γνωστή Σχολή του Μπαλάνου στά Γιάννενα απέκτησε την ανώτερη εκπαίδευση του καιρού του με δάσκαλο τον Κοσμά Μπαλάνο. Στα Γιάννενα (πόλη πρώτη *στά άρματα, στα γρόσια και στα γράμματα*) γνώρισε και τις ιδέες για την ανανέωση της παιδείας, τις όποιες είχε διαδώσει ο σπουδαίος δάσκαλος της εποχής, ο Ευγένιος Βούλγαρης.

Ο επόμενος σταθμός του ήταν η Κοζάνη, άλλη πόλη γνωστή για την ευημερία και την παιδεία. Στην Σχολή της ο Πέζαρος μαθήτευσε και παράλληλα δίδασκε στις κατώτερες κλάσεις. Το 1768 ήλθε στο Λιβάδι και ανέλαβε το σχολείο για μικρό διάστημα. Από εκεί μετέβη στο Άγιο Όρος, το διαρκές κέντρο της ορθόδοξης παιδείας, και ανέλαβε υποδιδάσκαλος στην Σχολή. Στο Όρος συγκέντρωσε και μελέτησε χειρόγραφα του Βούλγαρη, και συμπλήρωσε την κατάρτισή του στην νεότερη φιλοσοφία. Κατόπιν δίδαξε στην Τσαριτσάνη πέντε χρόνια (1772-77). Συνδέθηκε στενά και με τη γνωστή οικογένεια των Οικονόμων. Προσκλήθηκε στο Λιβάδι για δεύτερη φορά και δίδαξε για μιά πενταετία (1777-82).

Ο Πέζαρος επέστρεψε στην γενέτειρά του και ανέλαβε το σχολείο, φροντίζοντας παράλληλα και τον γηραιό πατέρα του. Τα πρώτα χρόνια της παραμονής του δέχτηκε πολλές προσκλήσεις από πολλά μέρη για να διδάξει. Καθοριστικά γεγονότα για την οριστική εγκατάσταση στον Τύρναβο υπήρξαν ο γάμος του (1790) και η χειροτονία του ως ιερέα και οικονομου. Το 1794 όρίστηκε και επίτροπος της μητρόπολης της Λάρισας από τον τότε μητροπολίτη Διονύσιο Γ΄ τον Καλλιάρχη.

Η θητεία του στην Σχολή ήταν μακροχρόνια. Χωρίς διακοπή κράτησε είκοσι πέντε χρόνια (25), μέχρι τον θάνατό του (1782-1806). Στα χρόνια του Πέζαρου η Σχολή του Τυρνάβου, παρά τις δυσκολίες που περνούσε η περιοχή, γνώρισε περίοδο πνευματικής ευημερίας. Η οργάνωση του σχολείου, το επίπεδο της διδασκαλίας και ο ενάρετος χαρακτήρας του δασκάλου προσέλκυαν πολλούς

μαθητές από τίν ευρύτερη περιοχή.

Ο Τυρναβίτης δάσκαλος διακρίθηκε για τίν ακάματη και πολυσχιδή δραστηριότητα. Υπήρξε υπόδειγμα όχι μόνο μεθοδικού εκπαιδευτικού αλλά και άκέραιου παιδαγωγού, υπηρετώντας πιστά τό σωκρατικό πρότυπο τής ένότητας λόγων και έργων. Εκτός από τίν εργασία του στό σχολείο και τά ιερατικά του καθήκοντα ως ιερέας και άρχιερατικός επίτροπος έβρισκε τόν χρόνο να ασχολείται με τά καθημερινά προβλήματα τών συμπατριωτών του. Η φήμη τής προσωπικότητάς του ήταν γνωστή άκόμη και σε όσους δέν τόν γνώρισαν από κοντά. Τό τέλος τής ζωής του συνδέθηκε με τί συμπεριφορά του φιλοχρήματου μπτροπολίτη Ραφαήλ, ό όποιος άπαγόρευσε στόν έναρτο Πέζαρο να κηρύττει, ένεργεια πού θεωρήθηκε μεγάλη προσβολή. Πέθανε στά 1806 στόν Τύρναβο.

Καρποί του γόνιμου έργου πού πρόσφερε ό Ιωάννης Πέζαρος στην παιδεία του καιρού του υπήρξαν οι μαθητές του. Άρκετοί από αυτούς επάνδρωσαν τίν πρώτη γραμμή τής γενιάς πού οδήγησε σε άκμή τόν έλληνικό Διαφωτισμό: Κωνσταντίνος Κούμας, Στέφανος Δούγκας, Δημήτριος Άλεξανδριδης, Διονύσιος Πύρρος, Στέφανος Κομπιτάς, Γεώργιος Αύξεντιάδης κ.ά. Τό γεγονός αυτό δέν ήταν συμπτωματικό, αλλά χαρακτηριστικό γνώρισμα τής εκπαίδευσης και τής πνευματικής αναγέννησης πού γνώρισε ό θεσσαλικός χώρος, στην οποία ό Πέζαρος συνέβαλε καθοριστικά.

Στά χρόνια του Πέζαρου ή σχολή λειτουργούσε καθημερινά, πρωί και άπόγευμα, όλο τόν χρόνο, χωρίς διακοπές, εκτός από τίς ημέρες τών μεγάλων θρησκευτικών γιορτών. Διέθετε δικό του κτίριο με οικοτροφείο κοντά στόν ναό του Άγ. Ιωάννου του Προδρόμου. Η συντήρησή του γινόταν κυρίως με δικά του έγγεια έσοδα. Οι ντόπιοι μαθητές δέν πλήρωναν δίδακτρα, παρά μόνο οι οικότροφοι.

Ο Τυρναβίτης σχολάρχης, λόγιος και δάσκαλος, κατέτασε τούς μαθητές συνήθως σε έξι κλάσεις, σύμφωνα με τό επίπεδό τής κατάρτισής τους. Κύριο γνώρισμα τής κλάσης ήταν ένα μάθημα, πού περιλάμβανε όρισμένες γλωσσικές δραστηριότητες: τεχνολογία, γραμματική και σύνταξη, θεματογραφία, έπιστολογραφία και ρητορική, ποίηση και μετρική. Η έκτη κλάση περιλάμβανε τί διδασκαλία τών άνωτερων έπιστημονικών μαθημάτων. Η ύλη τών μαθημάτων τής γλώσσας προχωρούσε με μά προϊούσα δυσκολία και περιλάμβανε κείμενα από τά συγγράμματα: *Γνώμαι* του Χρυσολωρά, *Μύθους* του Αισώπου, έργα του Λουκιανού, τίς *Ιστορίες* του Ηρωδιανού, *Έπιστολές* του Συνέσιου, *Λόγους* τών Πατέρων τής Έκκλησίας, δημηγορίες του Δημοσθένη, άποσπά-

σματα από τήν *Ιλιάδα* καί τούς *σκηνικούς ποιητές*. Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος ἀνα- νέωσε τή διδασκαλία τῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας καί τῶν ἐπιστημῶν διδά- σκοντας ἔργα γνωστῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καί τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, καί ἐδραίωσε ἀποτελεσματικά μέ αὐτό τόν τρόπο τό πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ στόν θεσσαλικό χῶρο.

Γράφοντας γιά τούς ἐκπαιδευτικούς τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ ἱστορικός Κ.Θ. Δημαρᾶς παρατηρεῖ εὐστοχα ὅτι *δίπλα στίς μεγάλες προσωπικότητες τῶν γραμμάτων στέκουν οἱ μεγάλες προσωπικότητες τῶν δασκάλων*. Καί ἀνά- μεσά τους κατονομάζει τόν δάσκαλο Ἰωάννη Πέζαρο.

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Ἡ ἔννοια τῆς παιδείας, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνοταν ἡ Ἐκκλησία, σφυρηλα- τίθηκε στους βυζαντινούς χρόνους καί παρέμεινε ἡ ἴδια σχεδόν σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Συνεχίζοντας τήν παράδοση, ἀνθρωπο- λογικό πρότυπο τοῦ *Γένους* ἦταν ὁ «ἅγιος» καί ὄχι ὁ σοφός ἢ «ὁ καλός κ' ἀγα- θός» τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας. Ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων ἀπαιτοῦσε τήν καλή γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, καί μάλιστα στό λόγο μόρφωμα τῆς ἀρχαῖζουσας.

Ἡ σπουδή τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας κατέχει τήν πρώτη θέση στή διδασκαλία. Ὁ νέος τῆς ἐποχῆς ἔπρεπε νά μαθαίνει αὐτή τή γλώσσα ἀπό μικρός καί σέ βάθος. Στήν πρώτη περίοδο, ὅταν τά σχολεῖα στεγαζόνταν στους νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν καί στά μοναστήρια, οἱ μαθητές μάθαιναν τήν ἀνάγνωση καί τή γραφή ἀπό τά βιβλία πού χρησιμοποιοῦνταν στή θεία λατρεία, τήν Ὀκτώηχο, τό Ψαλτήριο. Στή διάρκεια τοῦ 17ου αἰ. τά μαθήματα ἀποβλέπουν μέ ἀνάγνωση καί γραφή στήν καλή ἐκμάθηση τῆς ἀρχαίας ἑλλη- νικῆς γλώσσας καί τῶν δογμάτων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἀργότερα στόν 18ο αἰ. παράλληλα μέ τή λόγια παράδοση ἡ διδασκαλία ἐμπλουτίζεται καί ἀνανεώνεται ἀπό τήν εὐρεία ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Διδάσκον- ται μαθήματα μέ τά νεότερα πορίσματα καί μεθοδολογία (πειράμα) τῶν ἐπι- στημῶν τῆς φυσικῆς, τῶν μαθηματικῶν (ἄλγεβρα), νέα ρεύματα τῆς φιλοσο- φίας, καθώς καί μαθήματα (μὴ ἐκκλησιαστικῆς) ἱστορίας, γεωγραφίας κ.ἄ.

Ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία, προσαρμόζοντας τήν τακτική τῆς, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τίς προσπάθειες προσηλυτισμοῦ ἀπό τόν 16ο αἰ. ἄρχισε νά χρη- σιμοποιεῖ στόν προφορικό λόγο πῖο λαϊκή γλώσσα. Τό κίρυγμα, πανάρχαιο μέσο ἐπικοινωνίας τῶν πιστῶν, τῶν ὁποίων ἡ συντριπτική πλειοψηφία

ἀγνοοῦσε τὴν ἀνάγνωσι, ἀποτελοῦσε βασικό πεδίο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γλώσσας.

Γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἀναφερόμαστε, κατὰ τὴν ὁποία ἡ θρησκευτικὴ πίστι εἶχε τὴ θέση πού δηλώνει σήμερα τὸ ἔθνικὸ φρόνημα, ἡ παιδεία δὲν εἶχε περιθώρια παρὰ νὰ εἶναι σύμφυτη μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ φοίτησι στὸ σχολεῖο ἰσχυροποιοῦσε τὴν ὀρθόδοξη πίστι περισσότερο μὲ βιωματικὸ τρόπο: προσευχὴ, καθημερινὸς ἐκκλησιασμός, συμμετοχὴ στὶς λατρευτικὰ πράξεις, ἐξάσκηση στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ.

Στὸν Τύρναβο στά χρόνια τῆς θητείας τοῦ Πέζαρου ὁ ἴδιος καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ ἐκκλησιάζονταν καθημερινά. Ὁ μαθητὴς τοῦ Κ. Κούμας θυμᾶται: «Τὸ πρῶν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ ὑπέστρεφαν ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν καὶ λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἤρχιζαν τὴν σπουδὴν, καὶ ὅταν ἐτελείωναν τὸ βράδυ, ἀμέσως ὑπήγαγαν εἰς τὸν ἐσπερινόν. Οἱ δάσκαλοι κατὰ προτίμησιν ἦσαν ἱερωμένοι. Ἡ ζεῦξι τοῦ σχήματος ἐκπαιδευτικὸς-κληρικὸς ἦταν αὐτονόητη. Ὅταν στά 1798 ὁ νεαρὸς Κούμας κλήθηκε νὰ ἀναλάβει τὸ σχολεῖο τῆς Τσαριτσάνης ἀνάμεσα στά διδασκαλικά καθήκοντά του ἦταν ἡ τῶν πέντε λόγων ἐκφώνησις κατὰ τὸ τεσσαρακονθήμερον».

Ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν (ἐννοιῶν καὶ καθηκόντων) περιλάμβανε κυρίως τὴν ἱερά κατὶχηση καὶ τὴν ἀντιγραφὴ ἀσματικῶν κανόνων (τροπάρια κ.λπ.) καὶ ἀφοροῦσε τίς πρῶτες κλάσεις τῶν μαθητῶν.

Ἡ διδασκαλία τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἦταν αὐτονόητη γιὰ τὴν ἐποχὴ. Στὶς μεσαῖες κλάσεις κυρίως διδάσκονται κάθε εἶδους λόγοι: παραινέσεις, ἐγκώμια, ἐπιτάφιοι, ἐπιστολές. Βέβαια τὰ κείμενα ἐντάσσονται στὸ μάθημα τῆς ρητορικῆς, δηλ. στὴν παραγωγὴ προφορικῶν λόγων. Ἡ δεξιότητα αὐτὴ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὸν λόγιο, πόσο μάλλον γιὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ρήτορα. Ἐγχειρίδιο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ δάσκαλοι ἦταν καὶ ἐδῶ ἡ περίφημη Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν «μαθηματαρίων» (χειρόγραφα τῶν μαθητῶν) πληροφοροῦμαστε ὅτι διδάσκονταν κείμενα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 4ου αἰῶνα.

Στὰ «μαθηματαρία» ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Πέζαρου καταγράφονται λόγοι τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Θεοδώριτου (ἐπισκόπου τῆς Κύρου). Ὁ Κούμας ἀναφέρει ὅτι ὁ Πέζαρος ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς δίδασκε τίς Ἐπιστολὰς τοῦ Συνεσίου (ἐπισκόπου τῆς Κυρήνης), ἔργο πού ἀπηχοῦσε τίς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς

μοναρχίας, πολιτειακό πρότυπο του Βυζαντίου¹.

Στούς προχωρημένους μαθητές της τελευταίας κλάσης διδάσκονταν απαραίτητα θεολογικά μαθήματα, τά όποια κατατάσσονταν στον *κύκλο των επιστημονικών μαθημάτων*. Η διδασκαλία περιλάμβανε τήν εκμάθηση καί κατήχηση των βασικών δογμάτων της Όρθοδόξου Άνατολικής Έκκλησίας καί χρησιμοποιούνταν κυρίως τό *Θεολογικόν του Κορεσίου*.

Σύμφωνα μέ τόν Κούμα, αυτόκοο μαθητή του, ό Πέζαρος, άφοϋ είχε όλοκληρώσει τά μαθήματα της φιλοσοφίας, των μαθηματικών καί της φυσικής, επέθετο τό Θεολογικόν του Εϋγενίου [Βούλγαρη]. Χειρόγραφο του έργου είχε άποκτήσει ό Πέζαρος στό Άγιο Όρος. Πρόκειται γιά όγκωδέστατο έργο, τό όποιο γιά έναν όλόκληρο αιώνα χρησίμευσε *ώς βάσις πάσης θεολογικής παραδόσεως, αντιγραφόμενον καί περιφερόμενον (...) καί διεμόρφωσεν επί τό επιστημονικώτερον τήν νεοελληνικήν θεολογίαν*.

Άπό τήν άλληλογραφία του μέ λογίους καί ιερωμένους διαφαίνεται ότι ό Ίωάννης Πέζαρος είχε εύρεία θεολογική κατάρτιση. Ό παλιός μαθητής του, ό ιερομόναχος Μακάριος, ό όποιος άντιμετωπίζει τήν προπαγάνδα των έτεροδόξων, από τά Ίεροσόλυμα γράφει καί ζητά από τόν Πέζαρο νά του εξηγήσει όρισμένα θεολογικά ζητήματα, μολοντί βρίσκεται στην έδρα του Πατριαρχείου. Επίσης, ό ίδιος ό Πέζαρος υπήρξε ό αντιγραφείας του έργου «Άντίρρησις προς Άλοΐσιον Άνδρούτζην Κύπριον Λατινόφρονα, Περί της έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος», τό όποιο είχε γράψει (1736) ό έπιφανής Τυρναβίτης λόγιος Άλέξανδρος (ή Παπαναστασίου).

Γιά τούς φορείς του έλληνικού Διαφωτισμού, οί όποιοι δέν άμφισβήτησαν (πλήν ενός ή δύο ίσως) τά όρθόδοξα δόγματα αλλά μόνο τήν επιστημονική αυταρέσκεια της επίσημης Έκκλησίας καί τί διαγωγή του άνώτερου κλήρου, ή διδασκαλία της όρθόδοξης θεολογίας δέν αντιστρατευόταν τό διαφωτιστικό πνεϋμα. Άνάμεσα στα άλλα γράφει σχετικά ό Ίώσιπος Μοισιόδαξ: (...) *ή Φιλοσοφία διατρέχουσα τό επίπεδον της Μεταφυσικής, καταντā εν τή Θεολογία*.

Χαρακτηριστική ήταν ή θέση του Πέζαρου στό ζήτημα της κίνησης της γής, τό όποιο άποτελούσε «σημείο άναφοράς» της νεωτερικότητας γιά τούς λογίους της έποχής. Όταν ό Σέργιος Μακραΐος, διδάσκαλος των επιστημών της Πατριαρχικής Σχολής, έκφράζοντας τίς επίσημες θέσεις της Έκκλησίας άπο-

¹ Ό Κούμας δέν αναφέρει ότι ό Πέζαρος δίδασκε (έκτός από τόν Συνέσιο) άλλους έκκλησιαστικούς συγγραφείς. Η παράλειψη του πρέπει μάλλον νά άποδοθεΐ στην προσπάθειά του νά δείξει τί σπουδή της αρχαιοελληνικής γραμματείας στό σχολείο του Τυρνάβου, άφοϋ ή διδασκαλία των χριστιανών συγγραφέων ήταν αυτόνοπη γιά τήν έποχή του.

ρίπτει χωρίς επιχειρήματα τήν ήλιοκεντρική θεωρία, ό Πέζαρος χλευάζει τούς έκφραστές της. Γράφει σχετικά ό Κούμας: "Όταν ήκουσεν ότι ό Σέργιος Μακραϊός ανάιρεσε τό σύστημα τοῦ Κοπερνίκου, εἶπε μέ γέλια: «"Ω! ἀκόμη εἴμεθα νήπιοι καί φοφοδεεῖς». Οἱ φράσεις πού φέρεται ότι χρησιμοποίησε δέν μαρτυροῦν μόνο ἀντίθεση ἢ ἄρνηση ἢ ἀπόρριψη τῶν θέσεων τοῦ Μακραϊοῦ. "Ό Πέζαρος δηλώνει κατηγορηματικά (μέ γέλια) καί μέ σαφήνεια τήν ἀποδοκιμασία του: "Όσοι πιστεύουν ότι ἀναιροῦν τί θεωρία τοῦ Κοπερνίκου, δείχνουν νά στεροῦνται τοῦ ὀρθοῦ λόγου (νήπιοι) καί δειλοί νά ὁμολογήσουν τήν ἀλήθεια (φοφοδεεῖς). Θεωρεῖ τόν ἑαυτό του μέλος τοῦ συλλογικοῦ σώματος τοῦ Γένους (εἴμεθα). Καί λυπάται καί ἀγανακτεῖ πού οἱ εκπρόσωποί του, δηλ. ἡ Ἐκκλησία, ἐπιμένουν ἄκριτα εἰς δεισιδαίμονας ἐξηγητάς, ὅπως θά γράφει ἀργότερα ό μαθητής του.

"Ό Τυρναβίτης Ἰωάννης Πέζαρος ἀναδείχτηκε Δάσκαλος τοῦ Γένους. "Όταν ό Κωνσταντῖνος Κούμας, εὐρύτητα διαπρεπής δάσκαλος καί λόγιος, εκπρόσωπος τοῦ Διαφωτισμοῦ, πληροφορήθηκε τόν θάνατο τοῦ δασκάλου Πέζαρου, ἔγραψε χαρακτηριστικά: «Ἐνός ἐξέστω μοί ἐπιμνησθῆναι ἐνταῦθα, Ἰωάννου τοῦ οἰκονόμου καί διδασκάλου τῆς ἐν Θετταλία Τυρναβου, ἀνδρός ταχύτητι νοός καί ἀκαμάτω διαπρέφαντος φιλοπονία, καί Σωκρατικόν μέν ἐν τοῖς ἤθεσι τρόπον ἐπιδειξαμένου, τόν δ' ἅπαντα αὐτοῦ βίον ἀγώνα μέγιστον ὑπέρ τῶν λόγων ἐνστησαμένου· οὐ γάρ ἦν μᾶλλον διδάσκαλος, ἢ πατήρ τῶν ἑαυτοῦ ὀμιλητῶν. (...)». Αἰωνία σου ἡ μνήμη, Ἰωάννη αἰοῖδιμε πάτερ κοινέ, καί εὐεργέτα τοῦ ἔθνους σου!

* "Ό Μιχ. Λαφαζάνης ἔχει ἐκπονίσει τί διδακτορική διατριβή του «Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), ἡ ἐποχή, τό ἔργο καί ἡ ἀλληλογραφία του. Ἡ συμβολή τῆς Σχολῆς τοῦ Τυρναβου στόν Νεοελληνικό Διαφωτισμό». Ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπό τόν Δῆμο Τυρναβου, 2009.

Δρ ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΣΠΑΝΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Α.Π.Θ.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΕΩΣ ΙΕΡΑΡΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ (19.9.1896, 8.2.1900)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 17.9.1896, απέβίωσε ο έκλεγείς στις 7.8.1875 μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ΄ Πετριδής, ο από Σερρών¹. Ο Νεόφυτος, ο οποίος έποίμανε τίν Ίερά Μητρόπολη Λαρίσης επί 21 καί πλέον χρόνια, ετύχησε νά δει τίν απέλευθέρωση τής πόλεως καί νά υποδεχθῆ στή Λάρισα, στις 31 Αύγουστου 1881, τά Έλληνικά Στρατεύματα υπό τόν στρατηγό Σκαρλάτο Σούτσο. Μετά τίν κοίμησή του, μεγάλο μέρος τής περιουσίας του κληροδότησε στό Κουτλιμπάνειο Νοσοκομείο, τοῦ ὁποῖου θεωρεῖται ἕνας ἀπό τούς μεγάλους εὐεργέτες².

¹ Βλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», *Έπετηρίς Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»*, 10 (Αθήνα 1914) 280. Ο Ίδιος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καί Προσθήκαι», *Θεολογία*, 11 (Αθήνισι 1933) 342. Αρχιμανδρίτης Αἰμιλιανός Τσακόπουλος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι κατά τούς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Πατριαρχείου», *Ὁρθοδοξία*, ΛΓ (Κωνσταντινούπολις 1958), τεῦχος Α΄ (Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου-Μαρτίου), σ. 29. Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Λαρίσης καί Πλαταμῶνος Μητρόπολις», *Θρησκευτική Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, 8 (Αθήνα 1966) 132. Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, Μητροπολίτης πρ. Λήμνου, «Έπισκοπικοί κατάλογοι τής Ἐκκλησίας τής Ἑλλάδος ἀπ΄ ἀρχῆς μέχρι σήμερον», ἀνατύπωση ἐκ τοῦ *Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου*, τ. ΝΣΤ΄ καί ΝΖ΄ (1974 καί 1975), ἐν Αθήναις 1975, σ. 139, 239. π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐφτά ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τής Λαρίσης (1881-1875)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 50 (Λάρισα 2006) 31-32 (ὅπου καί τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς του).

² Γιά τί ζωή καί τί δράση τοῦ Νεοφύτου, βλ. Ἐπαμεινώνδας Γ. Φαρμακίδης (Εἰσαγωγική-σχόλια-ἐπιμέλεια, Κώστας Σπανός), *Ἡ Λάρισα. Τοπογραφική καί ἱστορική μελέτη*, ἐκδόσεις τοῦ Βιβλιοπωλείου Γνώση, Λάρισα 2001, 119-120 (Α΄ ἔκδοσι, Βόλος 1926). Ἀλέξανδρος Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία τής Λαρίσης. Νεόφυτος Γ΄ Πετριδής (1826-1896), Μητροπολίτης Λαρίσης καί Πλαταμῶνος», ἐφημερίδα *Ἐλευθερία*, Λάρισα 2 Ἰουλίου 2017 [Α΄], 9 Ἰουλίου 2017 [Β΄]. Νικόλαος Παπαθεοδώρου, *Ἰχνηλατώντας τίν παλιά Λάρισα*, τ. Β΄, Λάρισα 2018, 19-22· ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Μητροπολίτες Λαρίσης & Τυρνάβου», στόν σύνδεσμο <https://imlarris.gr/home/imlri/%ce%bc%ce%b7%cf%84%cf%81%ce%bf%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%b9>

Γιά πάνω από τρία έτη, ή θέση του αρχιερέα της Λάρισας έμεινε κενή. Τήν διοίκησή της άσκούσε Έπισκοπική Έπιτροπή, συμφώνως μέ τίς ύφιστάμενες τότε διατάξεις³. Στίς 8 Φεβρουαρίου του 1900, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της Ίερās Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος, γιά μετάθεση του Άμβροσίου στόν χηρεύοντα θρόνο της Λάρισας, καί προτάσεως του Ύπουργού τών Έκκλησιαστικών καί της Δημοσίας Έκπαιδεύσεως, μέ διάταγμα του Βασιλέως Γεωργίου Α΄, «πρός πνευματικήν έπιστασίαν καί διεύθυνσιν της άγιωτάτης Έπισκοπής [πλέον, καί όχι Μητροπόλεως, συμφώνως μέ τόν νέο τρόπο οργάνωσης της Έκκλησίας της Ελλάδος] Λαρίσης», έγκατεστάθη σέ αυτήν ό «θεοφιλέστατος Έπίσκοπος τέως Πλαταμώνος κύριος Άμβρόσιος⁴ (...) ού ή Έπισκοπή συνεχωνεύθη προς τήν της Λαρίσης» καί ό όποιος «θά εΐνε καί τιλοφορηται έφεξής Έπίσκοπος Λαρίσης, Φαρσάλων καί Πλαταμώνος⁵. Άξιωματιμόνευτο εΐναι τό γεγονός ότι ό Άμβρόσιος ήταν αυτός πού εΐχε τελείσει, στόν ιερό ναό του Άγίου Αχιλλίου, στίς 19.9.1896, τήν έξόδιο άκολουθία του Νεοφύτου, έκφωνώντας καί έναν έκ τών δύο έπικυδείων λόγων⁶.

Εΐχε προηγηθεί ή έκδοση Βασιλικού Διατάγματος της 22.1.1900, μέ τό όποιο ό αριθμός τών Έπισκοπών της Έκκλησίας της Ελλάδος ώρίσθηκε σέ τριάντα δύο. Μεταξύ αυτών καί «ή Έπισκοπή Λαρίσης, περιλαμβάνουσα τόν όμώνυμον Νομόν καί έχουσα έδραν τήν Λάρισσαν καί Έπίσκοπον, φέροντα

%cf%84%ce%b5%cf%83-%ce%bb%ce%b1%cf%81%ce%b9%cf%83%ce%b7%cf%83-%cf%84%cf%85%cf%81%ce%bd%ce%b1%ce%b2%ce%bf%cf%85/ της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου. Τήν 17η Σεπτεμβρίου, ώς ήμέρα θανάτου του Νεοφύτου, μνημονεύει ό Άλ. Γρηγορίου («Προσωπογραφία...», Β΄, ό.π.), στηριζόμενος σέ πηγές της εποχής. Στήν ιστοσελίδα της Ί. Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου, αναφέρεται ή 19η Σεπτεμβρίου.

³ Βλ. Δωρόθεος Λαρίσης, «Ανέκδοτα χειρόγραφα του επισκόπου Λαρίσης Άμβροσίου», *Έκκλησία*, Έπίσημον Δελτίον της Έκκλησίας της Ελλάδος, έτος ΔΒ΄, άρ. 13 (Αθήναι, 17.1955) 164· Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, *Η Έπισκοπή Πλαταμώνος καί Λυκοστομίου*, διδακτορική διατριβή, Αθήναι 1984, σ. 142.

⁴ Γιά τόν Άμβρόσιο, βλ. Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, *Η Έπισκοπή Πλαταμώνος...*, ό.π., σ. 127-132· Άμβρόσιος Κασσάρας, *Η Έπισκοπή καί ό έπίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού Ίεράρχου*, έν Αθήνας 1895, σ. ι-β. Επίσης, στό άρθρο μέ τόν τίτλο «Μητροπολίτες Λαρίσης & Τυρνάβου», στήν ιστοσελίδα της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου (ό.π.).

⁵ Βλ. *Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχος πρώτον, άρ. 30/8.2.1900· Δωρόθεος Λαρίσης, «Ανέκδοτα...», ό.π. Σημειωτέον ότι, συγχρόνως μέ τήν τοποθέτησι του Άμβροσίου στήν Λάρισα, έγινε καί ή τοποθέτησι του τέως επισκόπου της (συγχωνευθείσας, έν μέρει μέ τήν Έπισκοπή Φθιώτιδος καί έν μέρει μέ τήν Έπισκοπή Φαναρίου καί Θεσσαλιώτιδος) Έπισκοπής Θουμακου, Μισαΐλ, στήν Έπισκοπή Φαναρίου καί Θεσσαλιώτιδος.

⁶ Βλ. Άλ. Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία...», Β΄, ό.π. Όπως προαναφέραμε, ό Άλ. Γρηγορίου μνημονεύει ώς ήμέρα θανάτου του Νεοφύτου τήν 17η Σεπτεμβρίου. Η 19η εΐναι ή ήμέρα της τελέσεως της έξοδίου άκολουθίας του.

τόν τίτλον Ἐπίσκοπος Λαρίσσης, Φαρσάλων καί Πλαταμῶνος». Ὅρισμένες ἀπό τίς μέχρι τότε ὑπάρχουσες ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες, μεταξύ των οποίων καί ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος, συγχωνεύθηκαν μέ κάποιες ἀπό τίς τριάντα δύο. Τά ἀνωτέρω ἔλαβαν χώρα σέ ἐφαρμογή τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ΒΧΔ' τῆς 6.7.1899, «Περί διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Κράτους», εἰδικότερα τῶν ἄρθρων 13 καί 14, μέ τά ὅποια ἀποφασίσθηκε ἡ προσαρμογή τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως πρὸς τὴν πολιτική (πλὴν ὀρισμένων ἐξαιρέσεων, σέ κάθε νομό, συνίστατο μία ἐκκλησιαστική ἐπαρχία, ἐδρεύουσα στὴν πρωτεύουσα αὐτοῦ, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς θά ἔφεραν τόν τίτλο τοῦ Ἐπισκόπου, ἐξαιρουμένου τοῦ Μητροπολίτη Ἀθηνῶν καί τῶν φερόντων βαθμὸ ἀνώτερο τοῦ Ἐπισκόπου, οἱ ὅποιοι θά τόν διατηροῦσαν προσωπικῶς, ἐφ' ὅρου ζωῆς) καί σέ συνέχεια τῶν ἀλλαγῶν, πού ἀποφάσισε ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στὴν συνεδρίασί της, τῆς 15.12.1899, ὅπως αὐτές ἀποτυπώθηκαν στὴν ὑπ' ἀριθ. 4162/1886/15.12.1899 ἀπόφασί της⁷.

Ἡ ἐνθρόνισις τοῦ Ἀμβροσίου πραγματοποιήθηκε, μέ κάθε ἐπισημότητα, στὸν καθεδρικό ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, στίς 26 Φεβρουαρίου 1900⁸.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΕΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ/ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ὅπως προείπαμε, γιὰ πάνω ἀπὸ τρία ἔτη, ἡ Μητρόπολις/Ἐπισκοπή Λαρίσης ἐστερεῖτο ἀρχιερέως. Στὸ πλαίσιο τῆς παρούσας, θά προσπαθήσουμε νά ἀναδείξουμε ὀρισμένες ἀπὸ τίς δυσλειτουργίες, οἱ ὅποιες προκλήθηκαν στὴν λειτουργία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καί τόν ἀντίκτυπό τους στὸ ποίμνιο καί στὴν τοπικὴ κοινωνία, ὅπως αὐτές ἀποτυπώνονται σέ δημοσιεύματα τῆς ἐφημερίδας Ὑλυμπος τῆς Λάρισας⁹.

---

⁷ Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τεῦχος πρῶτον, ἀρ. 136/8.7.1899-*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τεῦχος πρῶτον, ἀρ. 16/22.1.1900- Δωρόθεος Λαρίσης, «Ἀνέκδοτα...», ὁ.π.: Γεράσιμος Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μέχρι σήμερον*, ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1911 (Α' ἐκδοσις, Ἀθῆναι 1970), τ. Β', σ. 264- Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος..., ὁ.π., σ. 142-143 (ἐκ παραδρομῆς, προφανῶς, ὡς ἡμερομηνία ἐκδόσεως τοῦ Β.Δ., ἀπὸ τὴν Ν. Παπαδημητρίου, ἀναφέρεται ἡ 20.1.1900).

⁸ Βλ. Ἀλ. Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία...», Β', ὁ.π.

⁹ Ἡ ἐφημερίδα Ὑλυμπος ἦταν, ἀρχικά, ἐβδομαδιαία καί κυκλοφόρησε, γιὰ πρώτη φορά, στίς 7.11.1892. Μετά τὴν κατάληψη τῆς Λάρισας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (13.4.1897), συνετεία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, ἡ ἐκδόσί της διακόπηκε. Ἐπανεκδόθηκε στίς 17.6.1898. Μετά τὴν ἐπανεκδόση, ἀν καί στὴν προμετωπίδα τῆς ἀναφέρεται ὅτι ἐκδιδόταν «ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος», ἡ

Κατ' ἀρχήν, παρατηροῦμε ὅτι, ἐνίοτε, ἐπισκέπτεται τὴ Λάρισα ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος. Ἡ παρουσία τοῦ Ἀμβροσίου στὴ Λάρισα δὲν ἔχει, βέβαια, ἀρνητικὴ χροιά, ἀλλὰ, ὅπωςδήποτε, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μὴ ὑπαρξῆς τοπικοῦ ἱεράρχη. Σέ φύλλα τοῦ Ὀλύμπου, γίνεται, ἄλλοτε, ἀπλή μνεία τῆς ἀφίξεώς του στὴν πόλιν¹⁰ ἢ τῆς παραμονῆς του σέ αὐτήν¹¹, στὴν στίλν μέ τὰ «Κοινωνικά», ἐνῶ, ἄλλοτε, πληροφοροῦμαστε τὴν ἄσκησι ἐκ μέρους του, τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ ἀρχιερέως, ἐλλεῖπει αὐτοῦ. Συγκεκριμένα, ὁ Ἀμβρόσιος τελεῖ τὸ μνημόσυνο ὑπὲρ ἀναπαύσεως ἀποβωσάσης γυναικός¹², τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία μέλους ἐπιφανοῦς οἰκογενείας¹³, χοροστατεῖ στὸν ἐορτασμό τῶν Θεοφανείων, κατόπιν προσκλίσεως τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου¹⁴, χοροστατεῖ στὸν ἐορτασμό τῆς μνήμης τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, στὸν φερώνυμο ναό¹⁵, ἱερουργεῖ στὸν μητροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγι-

---

ἐκδοσί τῆς δὲν ἦταν πάντα κανονικά. Τὴν ἴδια ἐποχί, στὴν Λάρισα, ἐκδίδονταν καὶ ἄλλες ἐφημερίδες (*Σάλπιγξ*, *Ἀνεξαρτησία*, *Ἀστήρ*), ἀλλὰ, γιὰ λόγους ὁμοιογένειας τοῦ ὑλικοῦ καὶ δεδομένου ὅτι ἡ πρόσβασι σέ αὐτές, τουλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν μᾶς εἶναι εὐκόλη, ἐπιλέξαμε νὰ βασισοῦμε μόνον σέ δημοσιεύματα τοῦ Ὀλύμπου, φωτοαντίγραφα τῶν φύλλων τοῦ ὁποίου βρῖσκονται στὴν κατοχί μας.

¹⁰ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 25/27.9.1898, σ. 3. «Ἀφίκετο ἐξ Ἀμπελακίων ὁ Σεβασμώτατος Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κ. Ἀμβρόσιος».

¹¹ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 26/4.10.1898, σ. 4. «Διαμείνας ἡμέρας τινὰς ἐνταῦθα, χάριν τῆς πανηγύρεως, ὁ Σεβασμώτατος Ἐπίσκοπος Ἀμπελακίων (sic) κ. Ἀμβρόσιος ἐπανέκαμψεν ἐκεῖσε».

¹² Βλ. Ὀλυμπος, φ. 10/19.7.1899, σ. 4. «Σεμνοπρεπὲς καὶ ἐπιβάλλον ἐγένετο τὴν παρεῖλθοῦσαν] Κυριακὴν μνημόσυνον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆς πολυκλαύστου συζύγου τοῦ συμπολίτου μας Ἀθ. Μιχαηλίδου, χοροστατοῦντος τοῦ σεβ. ἐπισκόπου Πλαταμῶνος κ. Ἀμβροσίου καὶ παρευρισκομένων πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων».

¹³ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 35/5.12.1898, σ. 3 «Ἀφίκετο ἐξ Ἀμπελακίων τὴν παρελθ. Δευτέραν ὁ Σ. Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κ. Ἀμβρόσιος προσκληθεὶς παρὰ τῶν κ.κ. ἀδελφῶν Ἀστεριάδου διὰ τὴν κηδεῖαν τῆς μητρὸς των».

¹⁴ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 40/9.1.1898, σ.2-3. «Τὰ Θεοφάνεια ἐν Λαρίσσι. Καὶ ἐφέτος ἐορτάσθη ἡ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεγαλοπρεπέστατα. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ὁ κόσμος ἦτο πολὺς μέχρι ἀσφυξίας, ἦρξαστο δὲ ἡ λειτουργία χοροστατοῦντος τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος κ. Ἀμβροσίου, ὃν ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ εἶχε προσκαλέσει· ἐξῶθεν δὲ τοῦ ναοῦ ἦτο παρατεταγμένους λόγους περὶ τοῦ. Μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας ἡ πομπὴ κατευθύνθη εἰς τὸν Πηνειὸν ποταμὸν διὰ τὴν κατάδυσιν τοῦ Σταυροῦ, ἡγουμένης τῆς φιλαρμονικῆς μουσικῆς, τῶν ἐξαπτερυγῶν καὶ σημαῶν, τοῦ ἐπισκόπου μετὰ τοῦ κλήρου καὶ στρατοῦ. Ἡ πομπὴ ἐσταμάτησεν ἐπὶ τῆς γεφύρας ἐνθα ἐψάλη ὁ συνήθης ἀγιασμός, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποίου ἐρρίφθη ὁ Σταυρὸς ἐν τῷ ποταμῷ εἰς ὃν εἰκοσατέσσαρες κολυμβηταὶ ἐρρίφθησαν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸν Σταυρὸν παρέλαβεν ὁ Σταμ. Ντάμψις. Τὸ θέαμα ἦτο μαγευτικώτατον ὡς ἐκ τῆς τοποθεσίας εἰς ἣν γίνεται ἡ κατάδυσις καὶ τοῦ καλοῦ καιροῦ· αἱ δὲ ὄχθαι τοῦ Πηνειοῦ καὶ τὰ ὑψώματα εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ χιλιάδων πολιτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ πάσης ἡλικίας».

¹⁵ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 48/12.3.1898, σ. 2. «Ἡ πανίγυρις καὶ ἐφέτος τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐορτάσθη μεθ' ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεγαλοπρεπειᾶς καὶ εὐπρεπειᾶς, χοροστατοῦντος καὶ τοῦ

ου Άχιλλίου¹⁶, τελει [ἐνδεχομένως] ἀρχιερατικό μνημόσυνο ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ ἀποβιώσαντος δημάρχου¹⁷.

Ἡ ἄσκηση καθηκόντων ἐκ μέρους τοῦ Ἀμβροσίου, κάθε φορά πού αὐτός καλεῖται «ἵνα χοροστατήσῃ εἰς ἐκκλησιαστικὴν πανήγυριν ἢ κηδεῖαν», προκαλεῖ, κατὰ τὸν Ὀλυμπο, εὐχαρίστηση στοὺς Λαρισαίους, οἱ ὅποιοι «καταγοπεύονται ἐκ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῆς τελουμένης ἱεροτελεστίας καὶ τάξεως, ἐπιβαλλομένης ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεράρχου τούτου». Μάλιστα, φαίνεται πὼς μεταξὺ τῶν πιστῶν συζητεῖτο, ὡς λύση γιὰ τὴν πλήρωση τοῦ θρόνου τῆς Λάρισας, σὲ περίπτωση συγχωνεύσεως τῆς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος μὲ τὴν Λαρίσης, ἢ τοποθέτηση τοῦ Ἀμβροσίου στὴ Λάρισα. Τὴν λύση αὐτὴ προκρίνει καὶ ὁ Ὀλυμπος, ὡς τὴν «λαμπροτέρα ἀπὸ ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἄποψιν», ἂν καὶ ἀμφιβάλλει, «διότι οἱ μνηστῆρες εἶναι πολλοὶ (...) καὶ πάμπολλα αἱ συναλλαγὰί τῆς βουλευτοκρατίας»¹⁸.

Δεδομένου ὅτι, ὅπως προαναφέραμε, τὴ διοίκηση τῆς Μητροπόλεως ἀσκοῦσε ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπὴ, ἐντύπωση μᾶς προξενεῖ τὸ γεγονός ὅτι στὰ φύλλα τοῦ Ὀλύμπου, πού μελετήσαμε, ἐντοπίσαμε μόνον μίᾳ μνεῖα αὐτῆς, στίς 30.10.1899, ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἀνάγκη ἔναρξης τῆς λειτουργίας, κατὰ τίς ἑορτές, νωρίτερα τῆς μέχρι τότε ὥρας, ὥστε νά μὴν διαρκεῖ αὐτὴ ἕως τίς 11.00, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ ἐκκλησιαζόμενοι νά ἀποχωροῦν μετὰ τὴν ἀνά-

---

ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου. Ὁ δὲ ἱεροκῆρυξ κ. Παναγιωτόπουλος ἐξεφώνησε κατάλληλον λόγον λίαν εὐφραδῶς καταθέλξας τοὺς ἐκκλησιαζόμενους, ἀκροωμένους τοῦτον μετὰ προσοχῆς».

¹⁶ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 83/13.11.1899, σ. 3. «Αὐριον [στίς 14.11.1899] ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος θέλει ἱερουργίῃ ἐν τῷ ἐνταύθα ναῷ τῆς Μητροπόλεως».

¹⁷ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 86/4.12.1899, σ. 3. «Τὴν μεθεπομένην Κυριακὴν, 12ην τρέχοντος μηνός, τελεῖται, καθ' ἃ ἐμάθομεν, ἀρχιερατικὸν Μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ πολυκλαύστου Δημάρχου μας Κωνσταντίνου Αναστασιάδου. Οἱ συμπολίται ἡμῶν, ἀναμνησκόμενοι τὰ τόσα καλά, ἅτινα ἀπειργάσατο ὁ μεταστάς ὑπὲρ τοῦ ἀτυχεστάτου Δίμου μας, θέλουσι σπεύσει ὅπως ἐνώσωσι τὰς πρὸς τὸν Ὑψιστον δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς του».

¹⁸ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 48/12.3.1899, σ. 2. «Ὅποσιν εὐχαρίστησιν αισθάνονται οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως μας, ὡσάκις καλεῖται ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ἵνα χοροστατήσῃ εἰς ἐκκλησιαστικὴν πανήγυριν ἢ κηδεῖαν, καταγοπεύονται ἐκ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῆς τελουμένης ἱεροτελεστίας καὶ τάξεως, ἐπιβαλλομένης ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεράρχου τούτου. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα, χοροστατοῦντος τοῦ ἐν λόγῳ ἐπισκόπου, ἠκούσαμεν τινὰ λέγοντα εἰς τὸν πλησίον του ἱστάμενον ὅτι, νομίζω δίκαιον καὶ λογικόν εἶναι ἐάν ἐσυγχωνεῦτο ἡ Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος εἰς τὴν Λαρίσης, καὶ νά συνεπληροῦτο ἡ χηρεύουσα ἔδρα διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐπισκόπου. Ἐάν ἐπραγματοποιεῖτο τὸ τοιοῦτον, θὰ ἦτο ἡ λαμπροτέρα λύσις ἀπὸ ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἄποψιν. Ἄλλ' ἡμεῖς ἀμφιβάλλομεν μὲν περὶ τούτου διότι οἱ μνηστῆρες εἶναι πολλοὶ διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ πάμπολλα αἱ συναλλαγὰί τῆς βουλευτοκρατίας».

γνωση του Ίερου Εὐαγγελίου¹⁹. Ἀντιθέτως, γίνεται πολλές φορές μνεία τῶν ἀσκούτων τῆ διοίκηση ἐκάστου ναοῦ ἐπιτρόπων²⁰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (κυρίως), ἀλλά καί τῶν ναῶν τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὡς καί τοῦ ὑπὸ ἀνέγερση ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἄλλοτε πρὸς ἐπιβράβευση τῆς δράσεώς τους, ἄλλοτε πρὸς ἐπισήμανση λαθῶν ἢ παραλείψεων αὐτῶν²¹. Μία φορά, μάλιστα, πληροφοροῦμαστε καί τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, οἱ ὅποιοι καλοῦν τοὺς πιστοὺς νά παρακολουθήσουν τὸ κυριακάτικο κήρυγμα γνωστοῦ καθηγητῆ²².

Οἱ πρῶτες ἐνδείξεις γιὰ δυσλειτουργίες, καθὼς καί τὰ σχετικὰ σχόλια, ἀνιχνεύονται στίς 31.10.1898. Τὴν ἡμέρα αὐτή, δημοσιεύονται δύο σχόλια, σέ στήλη φέρουσα τὸν τίτλο «Ζητήματα», μὲ τὴν ἐπισήμανση, στό δεύτερο ἀπὸ αὐτά, ὅτι «αὐτὰ εἶναι τ' ἀποτελέσματα τῆς χηρευούσης θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου μας. Ἀλλά ὁ Θεὸς νά μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ τὰ χειρότερα». Τὸ πρῶτο σχόλιο ἀφορᾷ τὴν μὴ μνημόνευση ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς ὀρισμένων ναῶν, μεταξύ των ὁποίων καί αὐτὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τῶν ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος πεσόντων καί ἀγωνισθέντων, μνημόνευση τὴν ὁποία, ὅμως, προτίθενται νά κάνουν ἔναντι ἀμοιβῆς, ἐνῶ τὸ δεύτερο σχόλιο ἀφορᾷ τὴν ἐσφαλμένη καί ἔλλιπῆ ἀπόδοση τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως ἀπὸ ἱερέα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου²³.

¹⁹ Βλ. Ὑλμπτος, φ. 82/30.10.1899, σ. 2. «Νομίζομεν ὅτι δίκαιον καί λογικόν εἶναι ὅπως ἡ ἐνταῦθα ἐκκλησιαστικὴ ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπὴ διατάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ναῶν ἵνα ἡ λειτουργία ἄρχεται κατὰ τὰς ἐορτὰς ἐνωρίτερον, καί οὐχί τὴν μέχρι τοῦδε ὥραν, καθότι ἡ λειτουργία παρατείνεται μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας καί πολλοὶ ἐκκλησιαζόμενοι ἀναχωροῦσι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου».

²⁰ Γιὰ τὰ καθήκοντα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτρόπων, βλ. Πρόδρομος Ι. Ἀκανθόπουλος, *Ἡ ἱστορία τῶν ἐνοριῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984, 64-70.

²¹ Βλ. Ὑλμπτος, φ. 35/5.12.1899, σ. 3, φ. 48/12.3.1899, σ. 2, φ. 51/3.4.1899, σ. 3, φ. 56/15.5.1899, σ. 3, φ. 57/22.5.1899, σ. 2, φ. 82/30.10.1899, σ. 3, φ. 34/28.11.1899, σ. 3, φ. 41/16.1.1899, σ. 3, φ. 47/6.3.1899, σ. 3, φ. 55/8.5.1899, σ. 3, φ. 72/28.8.1899, σ. 1

²² Βλ. Ὑλμπτος, φ. 89/24-12-1899, σ. 3. «Θεῖον κήρυγμα. Τὴν προσεχὴν Κυριακὴν, 26 ἰσταμένου, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Νικολάου ὁ καθηγητὴς κ. Εὐστ. Πονηρόπουλος κηρύξει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, θέμα τούτου, θέλει εἶσθαι, "διὰ τὸ Σωτήρ τοῦ Κόσμου ἐγεννήθη ἐν τῇ φάτῃ τῶν ἀλόγων". Παρακαλοῦνται πάντες οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ νά τιμῶσιν τὴν θείαν ταύτην ἱεροτελεσίαν. Ἐν Λαρίσῃ τῇ 22 Δεκεμβρ. 1899. Οἱ Ἐπίτροποι ΧΡ. ΚΑΛΠΑΚΑΣ, ΙΩ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΑΠΟΣΤ. ΚΑΛΙΟΣ, ΔΗΜ. ΒΛΙΣΑΡΙΔΗΣ».

²³ Βλ. Ὑλμπτος, φ. 30/31.10.1898, σ. 3. Οἱ σχετικὲς εἰδήσεις ἔχουν ὡς ἐξῆς: «Μετὰ λύτης μας παρατηρήσαμεν ὅτι εἷς τινος τῶν ναῶν τῆς Λαρίσης καί μάλιστα εἰς τὸν ναόν τοῦ ἁγ. Ἀχιλλίου οὐ ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος ἀγωνισθέντες καί πεσόντες δὲν μνημονεύονται καί ὡς ἐκ τούτου

Στις 12.12.1898, δημοσιεύεται ένα άρθρο υπό τον τίτλο «Ανάγκη αρχιεπισκόπου», στο οποίο επισημαίνεται ότι η μί κάλυψη της κενής θέσεως έχει ως αποτέλεσμα πολλά «άτοπα άτινα λαμβάνουσι χώρα εκ τέ του κλήρου και των λαϊκών τάξεων», αλλά και τίν ηθική κατάπτωση των Λαρισαίων. Η σχετική καθυστέρηση, κατά τον συντάκτη, βαρύνει τίν Κυβέρνηση, αλλά και τούς κατοίκους, ιδίως, όμως, τούς αντιπροσώπους, ήτοι τούς βουλευτές της Έπαρχίας Λαρίσης, οι οποίοι δέν ζήτησαν μέ έπιμονή τίν κάλυψη τής θέσεως, καθώς δέν ενδιαφέρονται για τόν τόπο τους, όπως οι αντιπρόσωποι άλλων πόλεων, επί παραδείγματι του γειτονικού Βόλου²⁴.

Η δημοσίευση του άνωτέρω άρθρου προκάλεσε τόν αντίλογο κάποιου κατοίκου τής πόλεως, ό όποιος υπέγραψε, ως «Λαρισαίος», άρθρο δημοσι-

---

πολλοί των συμπολιτών μās έκαμαν τās δεούσας παρατηρήσεις εις τινες τών ιερέων. Άλλ' ούτοι άπίστησαν, ότι δέν είναι ύποχρεωμένοι ύπό τής Ιεράς Συνόδου εις τούτο και έπομένως άν θέλουν τούς μνημονεύσει, άν δέ πρόκειται περί χρηματικής άμοιβής τότε δύνανται κάλλιστα νά τούς μνημονεύσει. Τούτο είναι άξιον προσοχής και πρέπει ίνα ή Ιερά Σύνοδος έπιστήσι τίν προσοχήν της επί τών ιερέων εις τά τοιαύτα», και «Έν συμβεβηκός άξιον άπορίας και οίκτου συνέβη εν τῷ ναῶ του Άγ. Άχιλλείου τίν εορτήν του μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Ιερεύς τίς, ούτινος τό όνομα άποσιωπώμεν, έξερχόμενος εκ του ιερού μετά τίν είσοδον τών άρχράντων Μυστηρίων όποτε άπαγγέλλεται τό Σύμβολον τής Πίστεως ίνα άπαγγείλη αυτό, τό έλυσμόνησε και ως εκ τούτου τόν Ίησον Χριστόν τόν έκαμε ύπουργόν και άλλ' άντ' άλλων έλεγεν, επί τέλους δέ τό έτελείωσε παραλείρας τά ήμισυ άρθρα του Συμβόλου τής Πίστεως. Αυτά είναι τά άποτελέσματα τής χηρευούσης θέσεως του Έπισκόπου μας. Άλλά ό Θεός νά μās φυλάξη από τά χειρότερα».

²⁴ Βλ. *Όλυμπος*, φ. 36/12.12.1898, σ. 3. Τό πλήρες κείμενο του άρθρου έχει ως εξής: «Ανάγκη αρχιεπισκόπου. Και άλλοτε από τās στίπας του ήμετέρου ήμῶν φύλλου έγράψαμε ότι ή μί χειροτονία αρχιεπισκόπου Λαρίσης, καθίσταται όσημέραι αισθητή, καθόσον πολλά τά άτοπα εις άτινα λαμβάνουσι χώρα εκ τέ του κλήρου και των λαϊκών τάξεων. Η Κυβέρνησις, ως τά πράγματα μαρτυροῦσι, κατεχομένη ύπό άκνηδείας ούδέποτε έλαβε ύπό σπουδαίαν άποψιν τίν συμπλήρωσιν τής κενής θέσεως αρχιεπισκόπου Λαρίσης, και τούτου ένεκεν ή ηθική κατάπτωσις αυξάνεται καθ' εκάστην προς ζημίαν τής κοινωνίας: ό Λαρίσης Αρχιεπίσκοπος πολλά έχει νά διορθώσει και διεκπεραιώσει εκκρεμή ζητήματα, άτινα ήμέρα τή ήμέρα δημιουργούνται και λαμβάνουσι σάρκα και όστά έλλείψει πνευματικού άρχοντος, ό όποιος είναι ό πηδάλιον όλοκλήρου κοινωνίας και τό μεστόχογν άρετής και κακίας. Είναι αληθές ότι ή καθυστέρησις αύτη εν μέρει επιβαρύνει και τούς κατοίκους Λαρίσης, πολυ δέ περισσότερο τούς αντιπροσώπους τής έπαρχίας Λαρίσης οι όποιοι δέν ζήτησαν ταύτην μετ' έπιμονής εις τέ τό άμόδιον Ύπουργειον και προς τίν Αυτόν Μεγαλειότητα τόν Βασιλέα, όποτε είχομεν πεποιθήσιν ότι ήθάλον όλοκλήρου τούτο πρό πολλου. Οι γείτονές μας Βολιώται πολλά κατόρθωσαν μέχρι τούδε πράγματα, άφορώντα τόν τόπον των, και πλείστα όσα θά κατορθώσῃ διά τής δραστηριότητος και έπιμονής των, ούτινες είναι άξιοι έπαίνου, ενώ οι ένταύθα προεξάρχοντες τής κοινωνίας μας κατέχονται ύπό αδρανείας και άδιαφορίας και τούτου ένεκα καρκινωθόμεν και ούδεμίαν προδοδον ό τόπος προσδοκά, δι' έλλειψιν άνδρῶν έχόντων σθένος όπως υπερασπίσῃσι τά συμφέροντα του τόπου και ζητήσῃσι διά τής συνεργασίας και έπιμονής των τίν θεραπείαν των κακῶς έχόντων. Άτυχείς εις οι κάτοικοι Λαρίσης, οι προεξάρχοντες των πολιτών δέν πνοῦσι τόν τόπον εις όν βιοῦσιν, όπως τούτο συμβαίνει εις άλλας του Κράτους πόλεις».

ευθέν στό ἐπόμενο φύλλο, αὐτό τῆς 19.12.1898. Ὁ «Λαρισσαῖος» συμφωνεῖ ὅτι πρέπει ἡ κενή θέσι νά καλυφθεῖ ἐπί τῆ βάσει τῶν ἀποστολικῶν καί συνοδικῶν κανόνων, ὥστε νά ὑπάρχει πειθαρχία στόν κλῆρο, ἀλλά καί γιά κοινωνικούς, θρησκευτικούς καί πολιτικούς λόγους, ἐπικαλούμενος ἀκόμη καί τίν ἀνάγκη ἀπόκρουσης τῆς βουλγαρικῆς, ρουμανικῆς καί ἄλλης προπαγάνδας. Ὅμως, θεωρεῖ ὅτι, προκειμένου νά καλυφθεῖ ἡ κενή θέσι, δεδομένων τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπῆλθαν μετά τίν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος²⁵, πρέπει πρῶτα νά ὀρισθοῦν μέ σαφήνεια τά ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας τῆς Λάρισσας, ἀλλά καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θεσσαλίας ὡς καί τά ὅρια αὐτῶν²⁶.

²⁵ Λόγω τῆς ἐνσωμάτωσης, τό 1881, τῆς Θεσσαλίας (πλίν τῆς περιοχῆς τῆς Ἐλασσώνας) καί τμήματος τῆς Ἠπείρου (τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας), στό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος, τόν Μάιο τοῦ 1882, μέ Πατριαρχική καί Συνοδική Πράξι «Περί τῆς ὑπαγωγῆς τῶν Ἐπαρχιῶν Ἠπείρου καί Θεσσαλίας τῆ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος», τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, κατόπιν αἰτίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, παρεχώρησε «τάς ἐν ταῖς πολιτικῶς τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος ἀρτί ἐκχωρηθείσας χώρας κεκλιμένας, τῆ (...) ἀγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία μέχρι τοῦ νῦν κανονικῶς ὑπαγομένης Μητροπολιτικῆς καί Ἐπισκοπικῆς Παρουσίας Λαρίσσης, Ἄρτης, Δημητριάδος, Φαναριοφερσάλων, Τρίκκης, Σταγῶν, Θαυμακοῦ, Γαρδικίου, Πλαταμῶνος καί τά συμπεριληφθέντα ἐκ τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Ἰωαννίνων χωρία» στίς Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Γεῖ. Κονιδάρης, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία..., ὅ.π., σ. 263-263? Ἀθανάσιος Ἀν. Ἀγγελόπουλος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Ἱστορία τῶν θεσμῶν διοικήσεως καί ζωῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (Εἰκοστός αἰώνας), ἐκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 31, 174-177.

²⁶ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 37/19.12.1898, σ. 1-2. Τό πλήρες κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσσης. Κύριε διευθυντά τῆς ἐφημ. "Ὀλυμπος". Εἰς τό ὑπ' ἀριθ. 36 φύλλον τῆς ἀξιολόγου ἐφημερίδος σας ἐκάματε λόγον πολύν περί τῆς χηρευούσης θέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Λαρίσσης. Κατ' ἀρχίν συμφωνῶ, ἐπί τῆ βάσει τῶν ἀποστολικῶν καί συνοδικῶν κανόνων, ὅτι δέν πρέπει νά μένωσιν αἱ θέσεις τῶν ἐπισκόπων ἐπί πολύν χρόνον κεναί καί τό ποίμνιον ἄνευ ποιμένων, ἄλλως τε ἐν Θεσσαλία, ἀρτί ἀπελευθερωθείση, αἱ θέσεις τῶν ἐπισκόπων ἀνάγκη νά ὦσι πλήρεις διά κοινωνικούς, θρησκευτικούς καί πολιτικούς λόγους, ὅπως ὑπάρχει πειθαρχία ἐν τῷ ἱερατεῖῳ καί μί μὲν τό στάδιον ἐλεύθερον εἰς προπαγάνδας βουλγαρικῆς, ρουμανικῆς καί ἄλλας. Δυσχέρεϊαν παρουσιάζει τό ἐνοριακόν ζήτημα, δηλαδή ἡ ἔκτασις τῆς δικαιοδοσίας ἐκάστης Ἐπισκοπῆς, καθότι γνωστόν ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης ἐξετείνεται μέχρι Λιθορρακίου καί Καρπενησίου, Σκιαθοῦ καί Σκοπέλου, οἱ ἐπίσκοποι τῶν ὁποίων ὑπήγοντο εἰς τόν μητροπολίτην Λαρίσσης ἀφοῦ διαγράψαν τά παλαιά ὅρια τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη μὲν ἡ ἐπικυριαρχία ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἵτινες ἀπέτελεσαν μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἔμειναν ὁμως τμήματα τινά καθῶς ὁ Ἄλμιρος ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς Ζητουνίου (Λαμίας) Ζογλόστη, Καστανία καί ἄλλα τινά χωρία ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ Καρπενησίου ἵτις διεκρίνεται τότε ὑπό τό ὄνομα Ἀητσίας καί Ἀγράφων, καθῶς καί τό ἥμισυ σχεδόν ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Ραδοβιζιδίου- ἐνῶσω δέ ἔξῃ ὁ μητροπολίτης Νεόφυτος, ὅστις εἶχε κεκτημένα δικαιώματα, δέν ἦτο πρότερον νά περιορισθῶσι τά ὅρια τῆς δικαιοδοσίας του οὔτε ἀπ' αὐτῶν τῶν μερῶν οὔτε ἐπί τῆς ἄλλης εὐρείας ἐπαρχίας, τῆς ἐκτενομένης μεσημβρινοδυτικῶς μέχρι Θραυμίου καί Λακουρισίου, περιοριζομένης δέ βορειοανατολικῶς μέχρι τῶν προαστείων σχεδόν τῆς Λαρίσσης. Τώρα διά νά χειροτονηθῆ, ὡς λέγετε ὑμεῖς νέος ἀρχιεπίσκοπος, ἀνάγκη νά κανονισθῆ πρότερον ἡ ἐνορία, δηλαδή ποιά μέρη θά ὑπάγωνται εἰς τίν δικαιοδοσίαν του καί σύν αὐτῇ κατ' ἀνάγκην καί αἱ ἐνορία τῶν ἄλλων ἐπισκοπῶν καί ἀρχιεπισκοπῶν τῆς Θεσσαλίας καί

Λίγες ημέρες μετά, τήν 1.1.1899, στήν στήλη «Κοινωνικά», δημοσιεύεται σχόλιο άλλου κατοίκου τῆς Λάρισας, τοῦ ἱεροψάλτη Θ. Κυριαζῆ. Ὁ συντάκτης τοῦ ἀναφέρεται σέ «ἀναφυομένη ἀναρχία περί τās ἱεροτελεστίας», λόγω τῆς ἐλλείψεως ἀρχιερέως καί μνημονεύει ἕνα περιστατικό, τό ὁποῖο σημειώθηκε στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κατά τή διάρκεια τῆς κηδείας ἑνός ἱεροψάλτη, μέ πρωταγωνιστή ἕναν ἄλλο ἱεροψάλτη, ὁ ὁποῖος, συμφώνως μέ τόν Θ. Κυριαζῆ, τοῦ φέρθηκε λίαν ἀπρεπῶς²⁷.

Τήν 1.1.1899, στόν μπροπολιτικό ναό, ἔλαβε χώρα ἐπεισόδιο περιγραφέν στό φύλλο τῆς 9.1.1898 καί στήν ἐνότητα «Ζητήματα», μέ πρωταγωνιστή τόν ἱεροκίρκα τοῦ νομοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγκάσθηκε νά διακόψει τό κήρυγμα καί νά κατέβει ἀπό τόν ἄμβωνα, μετά ἀπό τήν ἀντίδραση τοῦ Οἰκονόμου τοῦ ναοῦ

τό ζήτημα τοῦτο ὀφείλει ἡ Ἱερά Σύνοδος νά μελετήσῃ μετ' ἐπιστασίας, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τίν γεωγραφικῶν θέσιν τῶν πόλεων καί χωριῶν καί τόν πληθυσμὸν τῶν ἐν αὐτοῖς οἰκούντων πιστῶν χριστιανῶν, καί ὑποβάλῃ σχέδιον εἰς τήν κυβέρνησιν ἵνα διαταχθῇ ὀριστικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκόπων καί τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας ἐκάστου καί κατόπιν προβῆ ἡ Ἱερά Σύνοδος εἰς χειροτονίαν ἢ διορισμὸν νέων τῆς Θεσσαλίας Ἱεραρχῶν».

²⁷ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 39/1.1.1899, σ. 4. Τό σχετικό κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Κύριε διευθυντά τῆς ἐφημερίδος ὁ Ὀλυμπος. Εἰς πολλὰς περιστάσεις μάλιστα δέ εἰς τās ἱεροτελεστίας ἐντός τῶν ναῶν γίνεται ἐπαισιητή ἢ ἔλλειψις τοῦ ἀρχιερέως ἐνεκεν ἀναφυομένης ἀναρχίας περί τās ἱεροτελεστίας. Τοιαύτη δέ ἀναρχία ἔλαβε χώρα τίν [αρελθοῦσαν] Τρίτην ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐπὶ τῆς κηδείας τοῦ μακαρίτου ἱεροψάλτου Χρ. Ντόβα, ὅποτε κατὰ καθῆκον συνήλθομεν πάντες οἱ ἱεροψάλται τῆς πόλεως ἵνα ἀποδώσωμεν τόν τελευταῖον ἀποχαρτασμὸν εἰς συνάδελφον μεταστάνα εἰς τās αἰωνίους μονάς καί ἐγκαταλείψαντα κενόν ἐπαισθητόν εἰς τίν χορείαν τῶν ἀσχολουμένων εἰς τίν ἐκκλησιαστικὴν μουσικίαν. Ἐνῶ λοιπὸν ὀφείλομεν νά διαρεθῶμεν εἰς δύο χορούς, δεξιὸν καί ἀριστερόν, κατὰ τοὺς ἐπικρατοῦντας ἐκκλησιαστικούς κανόνας, καί συνεπιπλήρωθῃ ὁ χορὸς τῆς δεξιᾶς, ὁ ὑποφαινόμενος προσήλθον εἰς τό ἀριστερόν ὅπως συμπληρώσω καί ἐκεῖ χορόν. Ἀλλά, παρ' ἐλπίδα, ὁ συνάδελφος κ. Ἀθ. Στυλιαρᾶς μέ παρεκώλυσε διὰ τρόπον ἥκιστα προσήκοντος εἰς θεράποντας καί ἀξιωματικούς τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς βεβαίως νά ἔχη πρὸς τοῦτο δικαίωμα καί χωρὶς νά περιστελεῖ τήν ἀντιπάθειάν του ἐνώπιον νεκροῦ καί τελετῆς κατὰ τίν ὁποῖαν ἀνίσως δέν ἐξαλείφονται, κατευνάζονται ὁμως καί σιγῶσι τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Κρίνω περιττόν νά κάμω λόγον περί τῆς ἱκανότητος καί ἀξίας τοῦ ἐμπαθοῦς κ. Στυλιαρά, ὅπως μί φανῶ μπιστικῶς, ἀφίνων εἰς τίν ὀλομέλειαν τῶν ἱεροψάλτων νά κρίνῃ περὶ τῆς μουσικῆς παιδεύσεως τοῦ εἰρημένου. Καθιστῶ δέ γνωστόν εἰς τό κοινόν καί τίν διορίσασαν αὐτόν ἐπιτροσίην τό περιστατικόν ὅπως ἐπιφέρει τίν δέουσαν κρίσιν περὶ τοῦ ἀνοικείου διαβήματος τοῦ ἀριστεροῦ ψάλτου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Μεθ' ὑπολήψεως, Θ. Κυριαζῆς». Ἀπὸ ἄλλο σχόλιο τοῦ Θ. Κυριαζῆ, στό φ. 41/16.1.1899 (σ. 4) τοῦ Ὀλυμποῦ, πληροφοροῦμασθε ὅτι τό δημοσιευθὲν τήν 1.1.1899 σχόλιο τοῦ Θ. Κυριαζῆ προκάλεσε ἀπάντησιν τοῦ Ἀθ. Στυλιαρᾶ, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα Βῆμα. Στό δευτέρου σχόλιό του στόν Ὀλυμπο, ὁ Θ. Κυριαζῆς ὑπεραμύνεται τῶν δεξιότητων καί τῶν γνώσεών του ὡς ἱεροψάλτη καί καλεῖ τόν Ἀθ. Στυλιαρά, τόν ὁποῖον - προφανῶς μέ σκοπὸ τίν ἀπαξίωσίν του - μνημονεύει καί μέ τό παρωνύμιό του [Ντουλουμπατζῆς < Τουλουμπατζῆς < τουρκικὸ तुल्umba = ἀντλία, τουλούμπα (βλ. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, Ἐπώνυμά τῆς Μικρασίας. Τουρκικά καί τουρκογενῆ ἐπώνυμα στήν Ἑλλάδα, ἐκδόσεις Φιλιππόπου, Ἀθήνα 1992, 169- Δημήτριος Τομπάδης, Ἑλληνικά ἐπώνυμα τουρκικῆς προέλευσης, ἐκδόσεις Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1990, σ. 169]], σέ διαγωνισμό ἐνώπιον μουσικοδιδασκάλου.

καί τήν ἐμπλοκή ἀστυνομικοῦ ὀργάνου, τό ὁποῖο παρίστατο. Τό ἐπεισόδιο, γιά τό ὁποῖο ὁ Ὅλυμπος ἐπιρρίπτει εὐθύνες στούς ἐπιτρόπους τοῦ ναοῦ, τάρραξε «λίαν τούς ἐκκλησιαζομένους», ἐνῶ ὁ συντάκτης ἐπισημαίνει ὅτι «τοιούτως ἐξευτελίζεται ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ κλήρου»²⁸.

Στίς 13.11.1899, σέ πρωτοσέλιδο ἄρθρο τοῦ Ὁλύμπου, ἡ κατάστασι περιγράφεται μέ τά μελανότερα χρώματα καί γίνεται λόγος γιά συμπεριφορά οὐδόλως ἀρμόζουσα σέ κληρικούς. Ἐν ὀλίγοις, ἐπισημαίνεται ὅτι «ἡ ἔλλειψις ἀρχιεπισκόπου ἐνταῦθα κατέστησε τόν κλῆρον ἀνοικονόμητον, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἱερέων. Εἶνε ποιμνιον ἄνευ ποιμένος»²⁹.

Ἡ ἔλλειψη ἱεράρχη καθίσταται αἰσθητή καί ὅταν αὐτός ἀπουσιάζει ἀπό ἐκδηλώσεις, στίς ὁποῖες λογικά θά ἔπρεπε νά παρίσταται, ἐάν ὑπῆρχε, ἐκδηλώσεις στίς ὁποῖες δέν παρίσταται οὔτε ὁ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ἐνίστε μετέβαινε στή Λάρισα, προκειμένου νά καλύψει τό κενό. Ἐμφανής, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀπουσία ἀρχιερέως, στήν ἐορτή τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἡ ὁποία «ἐορτάσθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ», τόν Ἰανουάριο τοῦ 1899³⁰, στήν «ἐκτακτο λειτουργία ἐν τῷ ἐνταῦθα μητροπολιτικῷ

²⁸ Βλ. Ὁλυμπος, φ. 40/9.1.1899, σ. 2. Τά σχετικά ἔχουν ὡς ἑξῆς: «Ἐπισόδιον ἔλαβεν χώρα τήν πρῶτην του νέου ἔτους ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τάρραξαν λίαν τούς ἐκκλησιαζομένους. Μετά τήν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀνῆλθεν ἐπί τοῦ ἄμβωνος ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μας Γρ. Παναγιωτόπουλος καί ἤρχισεν τοῦ κηρύγματος· μετά παρέλευσιν ὀλίγων λεπτῶν ἠκούσθησαν ἄγρια φωνά ἐκ μέρους τοῦ Παπαοικονόμου τοῦ ναοῦ καί τινῶν ἄλλων, οἵτινες διέτασσαν τόν ἱεροκίρκα ἵνα κατέλθῃ, συγχρόνως δέ καί ἐνωμοτάρχης τῆς ἀστυφυλακῆς ἀνίρχετο τοῦ ἄμβωνος πρὸς τόν αὐτόν σκοπόν, ὁ ἱεροκῆρυξ κατέβηκε λίαν ὀργισμένος διά τόν ἀπότομον τρόπον ὃν μετῆλθον πρὸς αὐτόν. Τό ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἀκατάλληλος διά τό κήρυγμα, καθότι τήν 10ην ὥραν ἐμελλε νά ψαλῆ ἡ συνήθης δοξολογία καί δέν ἔπρεπεν οἱ κύριοι ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ νά ἐπιτρέψωσι τοῦτο καί νά ἐξευτελίζηται τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας μας καί τοῦ κλήρου».

²⁹ Βλ. Ὁλυμπος, φ. 83/13.11.1899, σ.1. «Ἡ ἔλλειψις ἀρχιεπισκόπου ἐνταῦθα κατέστησε τόν κλῆρον ἀνοικονόμητον, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἱερέων. Εἶναι ποιμνιον ἄνευ ποιμένος. Ξυλοκοποῦνται καί ἀλλοιοῦνται ἐν ὥρᾳ γάμου καί καταγγέλλονται καί παρίστανται εἰς τό δικαστήριον ἵνα δικασθῶσιν. Τήν παρελθ[ούσαν] Κυριακὴν προσκληθεῖς ὁ ἱερεὺς Παπαχρήστος τοῦ ναοῦ Ἀγ. Ἀχιλλεῖου, ἵνα κηδεύσῃ τὸν ἐπὶ τῆς ἐνορίας τοῦ θανόντα Εὐστ. Κοτσάνου, οὗτος δέ χάριν κερδοσκοπίας ἔλαβε μέρος εἰς ἄλλην κηδεῖαν τοῦ λοχαγοῦ Παπαϊωάννου, οἱ δέ συναθροισθέντες πολίται διά τήν ἐν λόγῳ κηδεῖαν ἤρχισαν νά ἀγανακτοῦν καί δικαίως, ἐναντίον τοῦ αἰδεσμοτάτου ἱερέως, καί πολλὰ σύζητήσεις ἔλαβον χώραν. Τοιαῦτα χάλια μερικῶν ἱερέων λαμβάνουσιν χώραν συχνά πυκνά, καί ἀνάγκη εἶναι νά ληφθῆ ἕν μέτρον ὅπως συμμορφώσει τούς τοιοῦτους ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου».

³⁰ Βλ. Ὁλυμπος, φ. 43/6.2.1899, σ. 2. «Ἡ ἐορτή τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐορτάσθη ἐνταῦθα μεγαλοπρεπέστατα· ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ, παρευρέθησαν ὁ γυμνασιάρχης, οἱ σχολάρχαι καί ἅπαντες οἱ καθηγηταί, ἐπίσης οἱ διδάσκαλοι καί διδασκάλισαι μετὰ τῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ ὤμιλησε καί ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μᾶς κ. Παναγιωτόπουλος, ἐξηγήσας λίαν εὐφραδῶς τὸν βίον καί τὰς ἀρετὰς τῶν τριῶν τούτων ἱεραρχῶν, οἵτινες ἐμόχησαν ὑπὲρ τῆς

ναῶ τοῦ ἁγ. Ἀχιλλίου», στίς 13.3.1899³¹, στόν μεγαλοπρεπῆ ἑορτασμό τῆς ἐθνικῆς ἐπετειοῦ τῆς 25ης Μαρτίου 1899³², στήν «λειτανία ὑπέρ τῆς ἐσοδείας», πού τελεσθῆκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1899³³, στίς ἐκδηλώσεις ἐπί τῆ ἑορτῆ τοῦ βασιλέως στόν μητροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1899, ἐκδηλώσεις στίς ὁποῖες παρευρέθηκε, ὅμως, ὁ μουφτής, ὅπως καί οἱ πολιτικές καί στρατιωτικές Ἀρχές³⁴, στήν «ἐπαίτιο ἱεροτελεστία» τῆς ἐν Λαρίσῃ «Φιλο-

῾Ορθοδόξου Ἐκκλησίας καί στερεώσαντες αὐτήν ἐπί ἀκραδάντων βάσεων παρέδωκαν εἰς τοὺς χριστιανικούς πληθυσμούς».

³¹ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 49/19.3.1899, σ. 2 «Ἡ λειτουργία τῆς παρελθ[ούσης] Κυριακῆς ἐν τῷ ἐνταῦθα μητροπολιτικῷ ναῶ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλείου ἦτο ἑκτακτος. Κόσμος πολὺς συνωθεῖτο πάσης τάξεως. Μετά τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀνῆλθε τὰς βαθμίδας τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου, ὁ εὐπαιδευτος καθηγητὴς τοῦ ἐνταῦθα Διδασκαλείου κ. Πονηρόπουλος καί ἤρξατο, διὰ βροντώδους φωνῆς, τὴν ἐξήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας ταύτης, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐθεράπευσεν τὸν παραλυτικόν, ἀναπτύξας διὰ πλείστων ἐπιχειρημάτων ὅποια πρέπει νὰ εἶναι ἡ πίστις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶνται τὰ καλὰ καί ἐπέρχεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ διὰ τῆς ἀπιστίας καί τοῦ φθόνου γεννῶνται πλείστα κακὰ εἰς ἡμᾶς. Ὁ δὲ καθηγητὴς τῆς μουσικῆς κ. Χρηστόπουλος, ἔψαλε τὸ πολυχρόνιον καὶ τινὰ λειτουργικά μετὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Διδασκαλείου λίαν ἐπιτυχῶς, καταθέλξας τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Ἐπαινος δὲ ὀφείλεται καί εἰς τοὺς ἱεροψάλτας τοῦ ναοῦ τούτου διὰ τὴν μουσικολογιότητα καί τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν τάξιν. Πόσο εὐχάριστον καί σωτήριον θὰ ἦτο ἐάν ἡ ἐξήγησις τοῦ Εὐαγγελίου ἐγένετο καθ' ἑκάστην Κυριακὴν, ὅπερ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλει συνεχίσει ὁ κ. Πονηρόπουλος».

³² Βλ. Ὀλυμπος, φ. 27.3.1899, σ. 2. «Ἡ τελετὴ τῆς 25 Μαρτίου. Ἀνέτειλεν καὶ πάλιν ἡ χαρμόσυνος αὐτὴ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἡμέρα, ἥτις ὑπενθυμίζει ἡμῖν παλαιούς εὐκλείας χρόνους. Ἐωρτάσθη δὲ εἰς τὴν πόλιν μας μετὰ τῆς προοπτικῆς μεγαλοπρεπειᾶς. Λίαν πρωὶ αἱ σάλπιγγες ἤχουσι σημαίνουσα τὸ ἐώθινον καί ὁ κρότος τῶν πτεβόλων ἐξεγείρει ἐκ τοῦ πρωΐνου ὕπνου τοὺς κατοίκους, ὑπενθυμίζων εἰς αὐτοὺς τὸ χαρμόσυνον καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς ἡμέρας. Μετὰ τὸ πέρασ δὲ τῆς λειτουργίας ἐνῆλθον ἡ δοξολογία καί ὁ πολυχρόνιος ὕμνος ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐνταῦθα Διδασκαλείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρίστου μουσικοδιδασκάλου κ. Χρηστοπούλου, ἐνῶ ὁ ἔξωθεν τοῦ ναοῦ παρατεταγμένος στρατός παρουσιάζων ὄπλα καί οἱ βαρύβρομοι τῶν πυροβόλων κρότος ὑπενθυμίζον τὸ ἱερὸν τῆς στιγμῆς. Ὁ πυροβολισμὸς ἐπανελήφθη περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀποχαρετίζων οἰνοεὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων παλιγγενεσίας. Τὸν δὲ τῆς ἡμέρας πανηγυρικὸν ἐξεφώνησεν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μας κ. Παναγιωτόπουλος. Ἄς διδαχθῶμεν πάντες οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν πρὸ δύο ἐτῶν παθημάτων ἡμῶν, καὶ ἀνακτώντες εἰς τὰς καρδίας μας ἐδραῖωσιν πίστεις πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα ἐπισκιάζη καὶ εὐλογῇ τὸ ἔθνος καὶ τοὺς ἀγónιας ἡμῶν, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ συνεορτάσωμεν εἰς τὸ μέλλον μὲ τοὺς ὑπὸ βαρῶν ζυγῶν διατελοῦντας ἀδελφοὺς ἡμῶν. Γένοιτο».

³³ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 52/10.4.1899, σ. 3. «Λειτανία ὑπέρ τῆς ἐσοδείας. Τὴν παρελθ[ούσαν] Τετάρτην, ἐγένετο ἐνταῦθα λειτανία ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου, εἰς ἣν ἔλαβον μέρος ἅπαντες οἱ ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν. Ἀπαντὰ τα καταστίματα τῆς πόλεως μὲ εἶχον κλεισθῆ καὶ τὸ πλῆθος παρευρέθη εἰς τὸν ναόν. μετὰ τὸ τέλος δὲ τῆς κατασκευτικῆς δεήσεως ἐξῆλθον τὰ ἔξασπέρυγα, ὁ κλῆρος καὶ δύο εἰκόνες, ἀκολουθούμενα ὑπὸ πλείθους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν (...).

³⁴ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 54/1.5.1899, σ. 2. «Μεγαλοπρεπῶς ἐτελέσθη καὶ ἐνταῦθα ἡ ἑορτὴ τοῦ βασιλέως ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῶ, παρευρέθησαν ἅπαντα αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως μας, ὁ πρόξενος τῆς Τουρκίας μετὰ τοῦ γραμματέως του καὶ ὁ μουφτής, πρόεδρος τῶν βακουφικῶν κτημάτων (...).

πτώχου Μακεδονικῆς Ἀδελφότητος», ἡ ὁποία τελέσθηκε ἐπίσης τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1899 στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου³⁵, στόν ἐορτασμό τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, στόν φερώνυμο μνηροπολιτικό ναό, τόν Μάιο τοῦ 1899³⁶, στήν τέλεση μνημοσύνου ὑπέρ τῶν πεσόντων στόν πόλεμο τοῦ 1897, στίς 23.5.1899, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τό ὁποῖο τελεῖται ἀπό τούς ἐπιτρόπους τοῦ ναοῦ, μέ παραλείψεις, ὅμως, συμφώνως μέ τόν Ὑόλυμπο³⁷, στήν πανήγυρη πού ὀργανώνεται ἀπό τούς ἐν Λαρίση Ζακυνθίους, τήν 17.12.1899, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐπί τῆ ἐπετείῳ τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Διονυσίου³⁸.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

Ὅπωςδῆποτε, ἀπό τίς ἀναφορές πού ἐντοπίσαμε καί καταγράψαμε, αὐτές πού περιγράφουν συμβάντα ἢ ἐκφέρουν κρίσεις, ὑποδεικνύουν ὅτι, ὄντως, λόγω τῆς μακρόχρονης ἀπουσίας τοπικοῦ ἱεράρχη, ὑφίστατο ζήτημα στήν ὀργάνωση καί λειτουργία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἐνδεχομένως, τά συμπεράσματα περὶ πλήρους διαλύσεως αὐτῆς ἐμπεριέχουν καί κάποια δόση ὑπερ-

³⁵ Βλ. Ὑόλυμπος, φ. 54/15.1899, σ. 2. «Ἐν τῷ μνηροπολιτικῷ ναῷ ἐτελέσθη τήν παρελθ[οῦσαν] Κυριακὴν ἐπαίτιος ἱεροτελεστία τῆς ἐνταῦθα «Φιλοπτώχου Μακεδονικῆς Ἀδελφότητος», παρευρεθέντος τοῦ συμβουλίου μετὰ τοῦ προέδρου καί ἀπάντων των μελῶν τῆς ἀδελφότητος (...)».

³⁶ Βλ. Ὑόλυμπος, φ. 56/15.5.1899, σ. 3. «Σήμερον ἐορτάσθη μεγαλοπρεπέστατα ἡ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἐορτή ἐν τῷ φερώνυμῳ ναῷ τῆς Μητροπόλεως».

³⁷ Βλ. Ὑόλυμπος, φ. 57/22.5.1899, σ. 2. «Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου τελοῦσιν αὐριον μνημόσυνον ὑπέρ τῶν πεσόντων ἐν τῷ πολέμῳ. Προσεκλήθησαν ἅπασαι αἱ Ἀρχαί τῆς πόλεώς μας Ἄξιος ὁ μισθός τῶν ἐπιτρόπων». Στό φ. 58/29.5.1899, σ. 2 τό σχόλιο γιά τήν παράλειψη: «Τό ὑπό τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου, τελεσθέν μνημόσυνον ὑπέρ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων ἐν τε Θεσσαλίᾳ καί Ἠπειρῷ, ἐγένετο τήν παρελθ[οῦσαν] Κυριακὴν μετὰ μεγάλης ἐπισιμότητος, παρευρεθέντος κόσμου πολλοῦ. Τῆ προσκλήσει τῶν ἐπιτρόπων παρευρέθησαν καί αἱ Ἀρχαί τῆς πόλεώς μας. Νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον καθῆκον εἰς τήν περίστασιν ταύτην ἡ ἐκφώνησις ἐπιμνημοσύνου λόγου· ἡ παράληψις αὕτη ἔκαμεν αἴσθησιν εἰς τούς παρευρεθέντας».

³⁸ Βλ. Ὑόλυμπος, φ. 87/11.12.1899. «Ἡ πανήγυρις τοῦ Ἁγ. Διονυσίου. Τήν προσεχῆ Παρασκευὴν 17ην τρέχοντος ἐπί τῆ ἐπετείῳ τῆς μνήμης τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αἰγίνης τοῦ θαυματουργοῦ καί πολιοῦχου τῆς νήσου Ζακύνθου Ἁγίου Διονυσίου, οἱ ἐνταῦθα Ζακύνθιοι καί ἄλλοι τιμῶντες τόν ἅγιον θά τελέσωσιν πανήγυριν ἐν τῷ περικαλλεῖ ἐνταῦθα ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, προσκαλοῦσι δέ τούς φιλεόρτους συμπολίτας ἡμῶν ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τήν λειτουργίαν καί τόν ἐσπερινόν καί τήν ἀκολουθίαν. Ἡ πανήγυρις αὕτη τελεῖται ὡς γνωστόν θαυμασία ἐν τῇ ὠραίᾳ πατριδί τοῦ ἁγίου Διονυσίου (...). Λαμπρὰ ἐπίσης τελεῖται πανήγυρις καί τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐν Ἀθήνας ὑπό τῶν ἐκεῖ Ζακυνθίων καί ἐν ἄλλαις πόλεσι ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ ὅπου εἶνα σεβαστός τά μάλιστα ὁ ἅγιος Διονύσιος. Παρομοία θά τελεσθῆ καί ἐν Λαρίση ἐφέτος ἐορτή χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς, ζῆλον καί τήν εὐλάβειαν τῶν ἀναλαβόντων τά κατ' αὐτήν. Ὁ χορός τοῦ Διδασκαλείου θά λάβῃ μέρος εἰς τήν πανήγυριν καί φιλόθρησκος ἀνὴρ θά ἐξιστορήσῃ δι' ὀλίγων τόν βίον τοῦ ἁγίου ὅστις καί ζῶν καί μετὰ θάνατον ἠγαπήθη ὑπό τοῦ Θεοῦ καί ἐδοξάσθη διὰ τὰς ἀρετάς του».

βολής, ὅπως, ἴσως, καί οἱ περιγραφές τῶν συμβάντων, οἱ ὁποῖες, ἂν μί τι ἄλλο, εἶναι γλαφυρότατες καί ἀντικατοπτρίζουν, ἀκόμη καί μεγαλοποιώντας τίς διαστάσεις τοῦ προβλήματος, ὡς ἕναν βαθμό, τήν πραγματικότητα, ἀλλά καί τήν ἀνάγκη πλήρωσης τῆς κενῆς θέσεως.

Φυσικά, οἱ λόγοι τῆς καθυστέρησης στήν πλήρωση τῆς κενῆς θέσεως σχετίζονται μέ τίς συνεχεῖς ἀνακατατάξεις/ἀλλαγές σέ ἐπίπεδο ὀργάνωσης τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας καί μέ τήν ἀνάγκη νά ὀριστικοποιηθεῖ αὐτή, ἀλλά καί μέ τόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1897, συνεπεία τοῦ ὁποίου ἡ Θεσσαλία τέθηκε, ξανά, ὑπό ὀθωμανική κατοχή. Μποροῦμε, ἐπίσης, νά ὑποθέσουμε ὅτι στήν καθυστέρηση συνετέλεσε καί ἡ ὑπαρξη ἐνδεχόμενων παρασκηνιακῶν κινήσεων ἀπό ἐνδιαφερομένους γιά κατάληψη αὐτῆς ἢ ἀπό τρίτους, πού ἐπιθυμοῦσαν νά ἐξυπηρετήσουν μνηστῆρες τῆς θέσεως. Ἡ ἐπισκοπική περιφέρεια τῆς Λάρισας, μᾶς μεγάλης πόλης, ἡ ὁποία (γιά τά τότε μέτρα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος) διέθετε καί σχετικά μεγάλη καί πλούσια ἐνδοχώρα, παρά τά τραύματα τοῦ πολέμου τοῦ 1897, σίγουρα θά εἶχε προσελκύσει τό ἐνδιαφέρον ἀτόμων πού ἐπιθυμοῦσαν νά τοποθετηθοῦν ἢ νά μετατεθοῦν ἐκεῖ (ὅπως ὁ Ἀμβρόσιος, πού τελικά μετατέθηκε) καί ἐργάζονταν παρασκηνιακῶς γιά τόν σκοπό αὐτό.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΡΟΣΚΟΜΙΔΗΣ

Κατά τόν ΙΖ' αιώνα, ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει μοναστική ἀδελφότης ἐταράσσετο ὑπὸ τῆς περὶ τῆς ἱερᾶς Προσκομιδῆς¹ ἔριδος, ἀφορώσης εἰς τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς μερίδος τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ἁγίῳ δισκαρίῳ.

Συμφώνως τῇ ἀρχαίᾳ λειτουργικῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μερίς τῆς Θεοτόκου τίθεται ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἁγίου Ἄρτου κατὰ τὸ ψαλμικόν «παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου» (Ψαλμ. 44, 10). Ἀλλά, τίνα τὰ δεξιὰ τοῦ ἄρτου; Εἶναι, ἄραγε, τὰ πρὸς τὸ ἀριστερόν μέρος τοῦ ἱερέως; Εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἅγιον Ποτήριον; Ἴδού τὸ ζήτημα, ὅπερ τὸν φιλήσυχον Ἄθωνα συνετάραξε².

Ἡ ἔρις παρουσίασε κινδυνώδη χαρακτῆρα, διασπῶσα τὴν ἐνότητα τῶν ἀγιορειτῶν πατέρων καί, ὡς εὐστόχως τονίζει ὁ Μανουὴλ Γεδεών, «ἀδελφοί, διὰ τε τῶν δεσμῶν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῶν τῆς ὑπακοῆς καὶ ἀγάπης, τῆς ὀφειλούς ὑπάρχειν ἀνυποκρίτου μεταξὺ αὐτῶν, συνδεδεμένοι ὕβριστησαν, ἠτίμασαν ἀλλήλους, διεπληκτίσθησαν, προὔπηλακίσθησαν»³. Ὁ ἐν λόγῳ πολυγραφότατος ἀνὴρ προσδιορίζει, χρονικῶς, τὴν ἔναρξιν τῆς ἔριδος κατὰ τὸ ἔτος 1665, ὅτε καὶ ἀφίκετο ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει ὁ παρατηθὴς τοῦ Θρόνου Οἰκουμενικός Πατριάρχης Διονύσιος Γ' Βάρδαλις⁴.

---

¹ Περί τῆς ἱερᾶς Προσκομιδῆς, τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς θέσεώς της ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ λειτουργικῇ πράξει, ἰδὲ: Κ. Καλλινίκου, Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1969, σ. 304-312, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Παντ. Ροδοπούλου, «Προσκομιδί», *ΘΗΕ*, 10 (Ἀθῆναι 1966) σ. 651-654, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

² Κ. Καλλινίκου, *ἐν. ἀν.*, σ. 307.

³ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 3 (1883), σ. 596.

⁴ Μανουὴλ Γεδεών, Ὁ Ἄθως, Ἀθῆναι 1990, σ. 150. Τάσου Γρηγοπούλου, «Διονύσιος ὁ Γ'. Ὁ Βαρδαλίς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1662-1665)», *ΘΗΕ*, 5 (Ἀθῆναι 1964) σ. 22-23, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Ὁ ἐν λόγῳ πατριάρχης διετέλεσε μητροπολίτης Λαρίσης (1652-1662). Ἰδὲ: Νικ. Παπαθεοδώρου, «Ἰχνηλατώντας τὴν παλαιὰ Λάρισα. Διονύσιος Γ' Βάρδαλις, μητροπολίτης Λαρίσης [1652-1662]», ἐφημ. *Ἐλευθερία*, 5.9.2018.

Πῶς ἐξελίχθη αὐτὴ καὶ τίνι τρόπῳ ἔληξε εἶναι ἄγνωστος. Ἴσως, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν ἔριδα ἀποσταλέν συνοδικὸν ἔγγραφον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παρθενίου Δ΄ τοῦ Μογιλάλου (1665-1668, β΄ πατριαρχεία) νά ἔλυσε τὸ ζήτημα καὶ νά κατέπαυσε τὴ διαμάχην⁵.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔρις ἐξηπλώθη καὶ ἐκτός τοῦ Ἁγίου Ὅρους, γεγονός τὸ ὁποῖον προεκάλεσε, περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, τὴν συγγραφὴν «ἀποκρίσεως» πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας, «ποῦ δεῖ τίθεσθαι τὴν μερίδαν τῆς Παναγίας ἐν τῇ ἱερᾷ Προσκομιδῇ»⁶, ὑπὸ τοῦ Βαλασίου⁷, μεγάλου ῥήτορος, σκευοφύλακος τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ διδασκάλου τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἐν λόγῳ «Ἀπόκρισις» ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παρθενίου Δ΄ τοῦ Μογιλάλου πρὸς τοὺς Ἁγιορεῖτες πατέρες.

Ὁ Βαλάσιος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν σοφῶν καὶ λογίων τοῦ Γένους. Ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἔστι δὲ αὐτὸς ὁ κύριος Μπαλάσις, ὁ ἐντιμώτατος καὶ σοφώτατος ἄρχων, μέγας σκευοφύλαξ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εὐλαβέστατος, θεοφιλέστατος, φιλαληθέστατος, ἀδωροδόκιτος (...). Ἦταν σύγχρονος τοῦ περιωνύμου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Μανουὴλ Χρυσάφη τοῦ νέου καὶ μαθητῆς τοῦ Νέων Πατρῶν Γερμανοῦ⁸.

Ὁ Μανουὴλ Γεδεών⁹ μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι ἡ ἀνωτέρω «ἀπόκρισις» εὗρηται ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Σμύρῃνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς.

⁵ Γεράσιμος Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 136. Περί τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παρθενίου Δ΄, ἰδέ: Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, «Παρθένιος ὁ Δ΄. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μογιλάλος», *ΘΗΕ*, 10 (Ἀθῆνα 1966) σ. 57-58, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁶ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἐν. ἀν.*, σ. 598.

⁷ Τάσος Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, τ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 194, 268, καὶ τ. Β΄, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 29, 362. Ὁ Βαλάσιος ἀπαντᾷται καὶ ὡς Μ. Χαρτοφύλαξ καὶ Σκευοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὑπογράφων εἰς μαρτυρικὸν ἔγγραφον τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ ἐν ἔτει 1689 καὶ εἰς συστατικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φροντιστηρίου, ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β΄. Ἰδέ σχετικὰ: Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμῆως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. 4, Bruxelles 1963, σ. 72 καὶ Δημητρίου Σάρρου, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Μέρος Β΄*, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 149 ἀντίστοιχα. Ἐμμ. Περσυνάκης, *Μπαλάσις, Ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ*, [h/http://ps.enrioniosini.gr](http://ps.enrioniosini.gr), βιογραφίης. Σ. Σάββα, «Βαλάσιος», *ΘΗΕ*, 3 (Ἀθῆνα 1963), σ. 569-570, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία. Μανουὴλ Γεδεών, *Χρονικὰ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 115.

⁸ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἐν. ἀν.*, σ. 5.

⁹ Α. Παπαδοπούλου -Κεραμῆως, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Σμύρῃνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, Σμύρνη 1877, σ. 40.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 4354 (234) φ. 70α-76β χειρογράφῳ¹⁰ τῆς ἐν Ἐθῶν Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἰβήρων περιέχεται ἡ ὡς ἄνω «ἀπόκρισις», μεταγραφεῖσα διὰ χειρὸς Νοταρίου Λαρίσης Γεωργίου.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἱστορικοθεολογικῶν μελετῶν μας, κυρίως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων τοῦ ΙΖ αἰῶνος, ἐκρίναμεν σκόπιμον τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀνεκδότου, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἀνωτέρω «ἀποκρίσεως» τοῦ Βαλασίου, συμβαλοῦσης εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης, ἰδιαίτερα, τῶν ἐν τῇ λειτουργικῇ πράξει τελουμένων, συγχρόνως δὲ χαρακτηριζούσης καὶ τὴν πνευματικὴν, ἐν Ἐθῶν κίνησιν, κατὰ τὸν ΙΖ αἰῶνα¹¹. Ἡ κίνησις αὐτὴ ἐξέφρασε τὴν θεολογικὴν ἐγρήγορσιν καὶ τὴν ἐμμονὴν τῶν Ἁγιορειτῶν νὰ κρατήσουν ἀνόθευτη τὴν ἱερὰ παράδοσιν, ἀφοῦ δόγμα καὶ θεία Λατρεία πρέπει νὰ εἶναι συνδεδεμένα. Ἡ πνευματικὴ ἐκρηξις τῆς «Φιλοκαλικῆς Ἀναγεννήσεως»¹², τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀπέδειξε πόσο γόνιμη ὑπῆρξε ἡ προσπάθεια αὐτῆ τῶν μοναχῶν, ἐμμονῆς εἰς τὰ «παραδεδομένα», τόσο εἰς τὴν ἀσκητικὴν πρακτικὴν, ὅσο καὶ εἰς τὴν λατρεία, προτάσσοντας εἰς τίς ἐκάστοτε καινοτομίας, τοὺς ἁγίους, τοὺς θεουμένους, τὴ θεία σοφία καὶ τὴν ἁγιοπνευματικὴ ἐμπειρία.

Ἀπόκρισις μικρὰ τοῦ μεγάλου ρήτορος τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας / κύρ Μπαλασίου, πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας ποῦ δεῖ τίθεσθαι τὴν μερίδα τῆς / παναγίας ἐν τῇ ἱερᾷ προσκομιδῇ

Ἐπειδὴ μὲν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς, ἀφ' οὗ ἡ ἁγία καὶ νυμφοστόλος τοῦ Χ(ριστο)ῦ / ἐκκλησία ἀξιοπρεπῶς κατεκοσμήθη ὑπὸ τῶν Θείων καὶ Θεοκηρῶν / ἀποστόλων ἐν πρώτοις φημί, καὶ ὑπὸ διαδόχων ἐκείνων καὶ πνευμα/τοφόρων θείων π(ατέ)ρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων κατὰ διαφόρους τάξεις καὶ μυστη/ριώδεις ὡς ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένητε καὶ πεποι/κηλμένη (Ψαλμ. 44, 10) εἶχε μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῆς τάξεων καὶ τὴν τάξιν τῆς ἱερᾶς / προσκομιδῆς, καθ' ὃν τρόπον ἐτάχθη ὑπὸ τῶν θείων αὐτῆς κοσμη/τόρων π(ατέ)ρων, ὁ μὲν ἅγιος ἄρτος νὰ προτίθεται εἰς τό μέσον του

¹⁰ Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν Κωδίκων*, Ἀμστερνταμ 1966, τ. 2, σ. 64.

¹¹ Ἰωάν. Μαμαλάκη, *Τὸ Ἅγιον Ὁρος*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 360.

¹² Σκωπτικῶς ἀπεκλήθη «Κολλυβαδικὸν Κίνημα». Διὰ τὸ θέμα αὐτό, ἰδέ, Ἀθ. Χρυσοβέργη, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' (1713-1791) καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, μὲ βάση τὴν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000, σ. 131-146, ἔνθα καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

δι/σκαρίου, αἱ δέ μερίδες τῶν ἁγίων ἀπό τό μέρος τοῦ ποτηρίου, ἡ δέ μερίς / τῆς Παναγίας μόνη ἀπό τό ἄλλο μέρος τοῦ ἁγίου ἄρτου, ὡς δεξιόν τοῦ ἀληθῶς καί ὄντα καί λεγόμενον. καί βεβαιοῖ τόν λόγον ἡμῶν πρὸ τῶν / λοιπῶν ἄλλων ἡ καθολική πρᾶξις τῆς ἁγίας ἐκκλησίας, ἥτις ἐπρά/ττετο εὐσεβοφρόνως κατ' ἔμπρακτον παράδοσιν ἀπὸ περάτων ἕως / περάτων ,αχ^{ους} νά εἶπω τόσους χρόνους ὑπὸ χιλίων καί μυρίων ἁγίων / διδασκάλων καί ἱερῶν Θεολόγων τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας. ὥστε οἱ παλαιοί / ἔττη τό ἔφτασαν καί ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἔττη ἐφθάσαμεν καί οἶδα/μεν παιδιόθεν τελουμένην καί πρραττομένην τὴν προσκομιδὴν. καθὼς / καί εἰς τό Ἅγιον Ὄρος μέχρι τῆς σήμερον Θεοῦ οἰκονομοῦντος ἔττη / φυλάττεται ἀπαρράλλάκτως, καί εἰς ἕτερα μέρη πολλῶν ἐπαρχιῶν / ἔττη γίνεται φυλαττομένης τῆς ἁγίας τάξεως ἐκ τοῦ πάλαι ἀρχαίου / ἀλλά καί εἰς κάποια βιβλία μεγάλα εὐχολόγια λεγόμενα, περιέχοντα / πολλές παλαιάς τάξεις καί ἱεράς ἀκολουθίας τῆς ἡμετέρας ἁγίας ἐκ/κλησίας ἔττη εὐρίσκεται τετυπωμένη ἡ εἰκὼν τῆς ἁγίας προσκομιδῆς. / νῦν δέ ἐν ὑστέροις καιροῖς ἐφάνησαν τινές παραχαράκται τῆς ἱεράς ταύτης τάξεως καί ἔσεισαν τὴν μερίδα τῆς Παναγίας ἀπὸ τό δεξιόν μέρος, / καί τὴν ἔθεσαν πρὸς τό μέρος τοῦ ἁγίου ποτηρίου, καί βάλλουσι καί τά τάγματα, ἡγουν τὰς μερίδας τῶν ἁγίων καί τὴν μερίδα τῆς Παναγίας / εἰς ἕνα μέρος, διῆσχυριζόμενοι, ὅτι τό μέρος ἐκεῖνο δεξιόν εἶναι, / μέ λόγια ἀνάρμοστα. διὰ τοῦτο τινές εὐλαβεῖς ἐρώτησαν μέ θεῖον / πόθον νά πληροφορηθοῦν τὴν ἀλήθειαν. τάχα ποῖον ἀπὸ τά δύο / εἶναι τό ἀληθές καί κύριον, ἄραγε τό παλαιόν ἢ τό νέον; / καί χρεωστοῦμεν περὶ τούτου νά τοὺς ἀποκριθοῦμεν τό κατά δύναμιν. / μέ ὀλίγα λόγια καί συντομίαν. ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτόπιστος οὕσα οὐ δέ/εται τεχνολογίας. ἀλλά μικρᾷ ἀποκαλύπτει ἀπὸ τοῦ ἐπιπροωθοῦντος / αὐτῆ νεφελώδους ψεύδους ἀκτινοβόλως ἐξαστράπτει καί αὐτῆ / ἐαυτὴν συνίστησι. λοιπόν ἅς εἶναι βέβαιος καθ' ἕνας, ὅτι ἡ πα/λαιά τάξις τῆς ἁγίας προσκομιδῆς εἶναι ἀληθὴς καί κυρία. ἡ δέ νέα / δέν εἶναι τάξις, ἀλλά παρατροπή τῆς τάξεως, καί ἀταξία. διατι / ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία, νέα ὁμοῦ καί παλαιά οὐκ ἔχει, μηδέ / διαρεῖται εἰς παλαιάν καί νέαν. μηδέ ἔχη συνήθεια νά νεωτε/ρίξη εἰς κανένα πρᾶγμα, ἀλλὰ στέκει στερεά καί ἀμετακίνητος / εἰς ὅσα παρέλαβε ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καί θεοφόρων πα/τέρων, ἐγγράφως τε δεξαμένη τὰς ἀποστολικὰς παραδόσεις, / καθὼς διορίζει καί ὁ Ἱερός ἀπόστολος λέγων. κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἅς παραδεδώκαμεν ὑμῖν, εἴτε διὰ λόγων, εἴτε δι' ἐπιστολῶν¹³ / διαλόγων γρουκᾶται μέ παραγγελίας ἀγράφους, τούτέστιν ἐκ / στόματος, καί δέν μετασαλεύουν

¹³ Β' Θεσ. 2, 15.

των ιδίων αὐτῆς δογμάτων καὶ ἡθῶν, ὡς Θεοδίδακτος δὲ διδαγμένην τό μεταίρεσθε ὄρη αἰώνια, / ἃ ἔθεντο οἱ π(ατέ)ρες ἡμῶν, δέν ἔχει λέγω ἢ ἐκκλησία δύο τάξεις τῆς προσκομιδῆς, ἀλλά μία μόνη εἶναι ἢ τάξις τῆς προσκομιδῆς ἢ ἀρχαιοπαράδοτος. δύο γάρ ἐναντία ἀντιφατικῶς / δέν δύνανται νά συναληθεύουν ἐν ταυτῶ, ἀλλ' ἔπεται ὅταν τό / ἕνα εἶναι ἀληθές, καί τό ἄλλο τό ἐναντίον νά εἶναι ψευδές. διότι / ἄν εἴπῃς τό νέον ἀληθινόν, ἀκολουθῆ νά ἀποφασίσῃς τό παλαιό / διά ψευδές. ἀλλά ποῖος ἀσεβής, καί ποῖος νοῦς ἔχει νά ἀπο/δείξῃ καί νά ἀποτολμήσῃ νά εἰπῇ, ὅτι ἢ παλαιά τάξις τῆς ἁγίας / ἐκκλησίας εἶναι ψευδής, παντελῶς εἶναι ἀδύνατον τοῦτο, ἀπαίσιόν / τε καί βλάσφημον καί εἴτις τό λέγειν εἶναι αἰρετικός. ταύτην γάρ τήν κατηγορίαν λέγουσιν τινές εἰκονομάχοι, ὅτι σφαλτῖν ἔχει ἢ ἐκκλη/σία τήν παράδοσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων,¹⁴ ὡς ἄγραφον οὔσαν τάχα, / καί καταδικασθήσαν ὑπό τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς Ζ' συνόδου καί / ἀναθεματίσθησαν ὡς ψευδομαρτυρήσαντες καί κατηγορήσαν/τες τήν ἐκκλησίαν ὡς σφαλτῖν τάχα. λοιπόν ἢ ἁγία ἐκκλησία κη/ρύττεται ἀπό τήν ἁγίαν γραφήν στήλη καί ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας,¹⁵ / καί δέν εἶναι δυνατόν νά σφάλῃ κατὰ τό ἀληθές ἀξίωμα τῆς ἰερᾶς Θεολογίας. ἀκολουθῆ λοιπόν νά σφάλῃ ὁ νεωτερισμός ἐξάπαντος / καί ἢ ὑστερογενῆς καινοτομία καί ὄχι ἢ τάξις ἢ παλαιά τῆς ἁγίας ἐκκλησίας / ἀλλ' ἄς ἐξετάσωμεν ποίαν σύστασιν ἔχει αὐτός, ὁ νεωτερισμός; ποία / εἶναι ἢ ἀρχή του καί τό θεμέλιόν του, ὅπου τό ἐστερέωσε. τάχα καμία σύνοδος / ὑστερογενῆς ἐθέσπισε τοῦτο τό νεωτέρημα; ᾧ οὔτος. σύνοδος, τοι/αύτην ματαιολογίαν δέ θεσπίζει, ἀνατρεπτικῆν τῆς ὑγειοῦς τάξεως, ἀλλά τινάς / ἅγιος τό ἐπαράδωκεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁποῦ δέν συμφωνεῖ μέ / τούς λοιπούς ἁγίους, ἀλλά λέγει καί πράττει τά ἐναντία, δέν εἶναι ἅγιος / ἀλλά τάχα κανένας τῶν ἐπιστήμων καί κανονικῶν διδασκάλων τῆς ἁγίας ἐκκλη/σίας τό ἐρμηνεύουν; οὐδαμῶς. τό ἐναντίον γάρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς / τάξεως, καί ἀλλότριον τῆς συμβολικῆς Θεολογίας, ποῖος διδάσκαλος / του πρέπει νά τό ἐρμηνεύσῃ. οὐδένα δέν εἶναι ἀπό αὐτά. ἀλλ' ἦπα/τήθησαν τινές ἀπερισκέπτως κατὰ ἀπλήν πρόσληψιν, χωρὶς ἐπιμε/λημένης ἐξετάσεως, ἀπό μίαν κακερμηνείαν ὁποῦ εὐρίσκεται τετυπωμένη / ἄνωνύμως εἰς κάποια εὐχολόγια,¹⁶ ἀπό ἀδοκιμασία τῶν τυπογράφων, ἴσως / καί

¹⁴ Ἴδε σχετικά: Μάρκου Σιώτου, *Ἱστορία καί Θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, Ἀθήνα 1990.

¹⁵ Α' Τμ. 3, 15.

¹⁶ Εἰς μεταγενέστερα εὐχολόγια, ὡς τό *Μέγα Εὐχολόγιον* (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1903, σ. 33-35) εὕρηται ἐρμηνεία σύντομος περὶ τοῦ τίνα τά δεξιὰ τοῦ Ἁγίου Ἄρτου. Ἴδε, Μανουὶλ Γεδεών, *Ὁ Ἄθως*, ἔνθ. ἄν. σ. 151, σμ. 142, καί Νικ. Παπαδοπούλου, *Εὐχολόγιον τό Μέγα*, ἐν Ἀθήναις 1727, σ. 32-33, ἔνθα, «Σύντομος ἐρμηνεία περὶ τοῦ, τίνα τά δεξιὰ μέρη τοῦ Ἁγίου Ἄρτου, κ.λπ.».

καμωμένη ὡς φαίνεται ἀπό κανένα δοκόφρονα. ἡ ὁποία ἐξετα/ζομένη σκεπτικῶς, εἶναι πλήρης ἀποπημάτων, ἢ νά εἶπῶ καί βλα/σφήμων. ἐκεῖνος γάρ ἐρμηνεύει, ὅτι δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶναι τά / πρὸς τό μέρος τοῦ ποτηρίου, καί ἐκεῖ πρέπει νά τίθεται ἡ μερίς τῆς / παναγίας, καί αἱ λοιπαί τῶν ἁγίων ὁμοῦ, τίν ὁποία ἐρμηνεῖα ὅλοι κοι/νῶς οἱ ἱερεῖς τίν εἶχαν παρεωραμένη, καί δέν τίν ἐδέχοντο εἰς ἐ/νέργειαν, ὁμολογοῦντες τιν ὡς σφαλτῆν καί ἐναντίαν τῆς ἀρχαιο/παραδότου τάξεως τῆς ἐκκλησίας. ὑπηρετοῦν δέ τίν προσκομιδῆν, / ὡς ἀλληλοδιαδόχως ταύτην ἀνέκαθεν ἐδιδάχθησαν. τώρα ἐν ὑστέροις / τίν ἔβαλλαν μερικοί εἰς ἔργον, καί σφάλλουν μεγάλως ὁμοῦ μέ ἐκεί/νους ὅπου τίν ἔγραψαν. ἀπό αὐτῆν λοιπόν τίν ἐρμηνεῖαν ἐξε/φύτρωσεν οὗτος ὁ νεωτερισμός, καί ἀπό αὐτῆν ἔχει τίν ἐρμηνεῖαν / καί τίν σύστασιν. ἀλλ' ὡς εἵπομεν ἐρμηνεῖα κακή καί βλά/σφημῆ εἶναι. διατί λέγει αὐτός ὁ βλάσφημος, μέ τό νά κεῖται ὁ ἅγιος ἄρτος πρῖμπα, γίνονται τά δεξιὰ μέρη αὐτοῦ τά πρὸς / τό ποτήριον. καί ἐκεῖ πρέπει νά τίθεται ἡ μερίς τῆς Παναγίας καί / τῶν ἁγίων ὁμοῦ. καί διακεῖται πρῖμπα ὁ ἅγιος ἄρτος ὧ καλέ ἐρ/μηνευτά (ἐναντιολογούμενος λέγει) διά τί ὀνομάζεται ἀμνός ἄκακος / ἀγόμενος τοῦ θύεσθαι. ὁ δέ ἀμνός περιπατεῖ πρῖμπα. καί διά τοῦτο / καί ὁ ἅγιος ἄρτος κατά μίμψιν τοῦ ἀμνοῦ θύεται πρῖμπα. καί / τά δεξιὰ τοῦ ποτηρίου εἶναι. τό ὁποῖον φανερά θέλει νά εἰπῆ, ὅτι / ὁ Χριστός ὡς πρόβατον κεῖται πρῖμπα καί ἔτρη θύεται ὡς πρό/βατον, καί ὡς ἀμνός Ἱερουργεῖται. μέ τό νά ἀκούης ὧ οὗτος θύ/εται ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ, τόν προσφέρεις καί ἐσύ ὡς ἀμνόν, ὧ / τῆς ἀπάτης καί τῆς μικρολογίας σου ὧ τῆς δεινῆς τόλμης καί ἀναι/σχυντίας σου. μέ τό νά λέγεται ἀμνός ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς / Χριστός μεταφορικῶ τινὶ τρόπῳ, θέλεις καί ἐσύ ὁ καλός ἐρμηνευτής, νά τόν κάμης καί φυσικόν ἀμνόν ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι; / πρηνῆ βαδίζοντα δίκην τετραπόδου (ἐναντιολογούμενος λέγει) / ὁ γάρ ἀμνός πρηνῆς βαδίζειν μεμάθηκε. καί λοιπόν ἐξομοιεῖς τόν Χριστόν, μέ τόν ἀμνόν ἀπαραλλάκτως, καί φύσει / καί τῆ βαδίζει καί τοῖς λοιποῖς τοῦ ἀλόγου ζώου, ἰδιώμασι.

Φεῦ, βαβαί, φριξον γῆ εἰς τίν βλάσφημον ταύτην φωνῆν, καί ἐπει/δί ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός προφητολογούμενος σκιδῶς ἐκλήθη καί / λέων,¹⁷ καί σκύμνος,¹⁸ καί υἱός μονόκερος,¹⁹ καί μόσχος²⁰ καί δια/φόρους ἐπωνυμίας ἔλαβεν, ὡς πληρωτής τῶν προφητικῶν ῥητῶν / καί παλαιῶν τύπων,

¹⁷ Γέν. 49, 9.

¹⁸ Γέν. 49, 9.

¹⁹ Ψαλμ. 28, 6.

²⁰ Ἰώβ 1, 5.

δίδεις καί σύ ὁ τολμητής, ὅτι νά σχηματίζεται / ὁ Χριστός καί εἰς τοσοῦτων ἀλόγων ζῶων μορφάς. καί ἐπειδή ἡ Θεοτόκος / καλεῖται καί δάμαλις,²¹ καί ἀμνάς,²² καί ἄλλα πλεῖστα λέγεται, / ἀπό τήν Ἁγίαν Γραφήν, καί ἀπό τάς ᾠδάς τῆς ἐκκλησίας, τῆς / δίδεις καί ἐσύ ὁ καλός ἐρμηνευτής, καί μορφήν δαμάλεως / καί ἄλλων τοιούτων. φεῦ, βαβαί, τῆς ἀμετρίας καί τῆς ἐρμηνείας / σου. ὄχι καλέ μου ἐρμηνευτά ὄχι, δέν εἶναι ὡς λέγεις, ὅτι ὁ / ἀμνός πρίν τοῦ Χριστοῦ θυόμενος, προεικόνιζε τόν Χριστόν, καί ἦτο τύπος τοῦ Χριστοῦ, νῦν δέ ἡ ἀμνολατρεία παρῆλθε καί ἔλαβε τέλος / μετὰ τήν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, καί πλέον ἀμνός δέν θυσιάζεται, εἰ δέ / κάμνεις τόν Χριστόν ἀμνόν, τόν κάμνεις καί τύπον, καί τίνος ἄλλον τύπος εἶναι ὁ Χριστός, ἢ δέν ἤξεύρεις ὅτι ἡ ἀγία ἐκκλησία ἡμῶν / τύπους οὐκ ἔχει; Οἱ τύποι γάρ ἦσαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καί παρῆλθον· νῦν δέ τύπους οὐκ ἔχομεν πλέον. ὅτι ἦλθεν ἐκεῖνο ὅπου προ/εικόνιζον οἱ τύποι, καί ἐχάλασαν οἱ τύποι. ἀλλ' ἄς φανερώσω/μεν ἡμεῖς ἐδῶ νά τό γνωρίσουν οἱ πάντες τί λέγεται τύπος, καί τότε θέλουν / καταλάβει, πόσον εἶναι τό σφάλμα ἐκεῖνο ὅπου λέγεται εἰς τό μυστήριον τύπος· ἔχομεν τήν διδασκαλίαν περὶ τοῦτο ἀπό τόν μέγαν Βασιλεῖον,²³ ὁ / ὅποιος δίδει τόν ὄρον τοῦ τύπου σαφῶς, εἰς τόν περὶ πνεύματος λόγον, λέγων / δέ οὕτω. τύπος ἐστὶ προσδοκωμένου δήλωσις διὰ μίμησιν, ἐνδεικτικῶς / τό μέλλον προῦποφαίνον. ἀκούεις ὧ ἐρμηνευτά τί λέγει ὁ μέγας Βασί/λειος. ὁ τύπος εἶναι λέγει μία μίμησις πραγμάτων, ὅπου νά μὴν ἔγινεν / ἀκόμη, ἀλλά μέλλει γενέσθαι καί προεικονίζονται δι' αὐτοῦ τοῦ τύπου. / ὅθεν ἡμεῖς μίτε ἀπανταχάινόμεν τίποτες ἄλλα θεῖα ἔργα νά γενοῦν ἐπὶ τῆς / γῆς, ὡς τῆς θείας οἰκονομίας, μηδέ εἶναι τὰ μυστήρια τύποι σκιῶδεις / μελλόντων τινῶν. μίτε τυπικῶς ἱερουργοῦμεν τήν θεῖαν μυσταγωγίαν / ἀλλά διὰ τῶν ἱερῶν συμβόλων τῆς τελετῆς ποιοῦμεν ἀνάμνησιν / πραγμάτων τελειωμένων, ὅπου ἐπληρώθησαν διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ / λόγου. καί ἱερουργοῦμεν τόν Χριστόν, ὡσπερ κυρίως καί ἀληθῶς προσπλώθη / εἰς τόν σταυρόν. ἄνθρωπον ἐσταυρωμένον καί Θεόν σεσαρκωμένον, ὄχι ὡς πρό/βατον τυπικῶς, διατί δέν εἶναι ὁ Χριστός τύπος τινός, μίτε ζῶον τῆς ἀλόγου / φύσεως. ἄπαγε, καί παῦσαι τῆς βλασφημίας σου ἄνθρωπε. βλέπε τί πράγμα βλά/σφημον γίνεται ἀπό τήν ἀπροσεξίαν; ὁ Χριστός γάρ ἦλθε νά καταπαύσῃ τούς τύ/πους, καί ἐχαρίσατο ἡμῖν τήν νέαν διαθήκην ἡ ὁποία λέγεται χάρις καί / ἀλήθεια, καί ὄχι σκιά,

²¹ Γέν. 15, 9.

²² Ἀριθμ. 6, 14.

²³ Μ. Βασιλείου, «Περί Ἁγ. Πνεύματος», PG, 14, 31, στ. 121C.

καθώς λέγει καὶ ὁ ἱερός εὐαγγελιστής, ὁ νόμος / διὰ μωσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.²⁴ σύ δέ καλῆ ἐρμηνευτά κάμνεις καὶ αὐτόν τόν Χριστόν τύπον, καὶ σχηματίζεις / τόν εἰς θέσιν ἁμνοῦ, ὡσάν νά θυσιάζωμεν πάλιν ξανατυπικῶς, / τίν παλαιάν ἰουδαϊκὴν θυσίαν, καὶ ἀφ' οἷ ἤλθομεν εἰς τίν ἀκροτάτην / τελειότητα, γυρίζομεν πάλιν ὀπίσω εἰς τὰ ψευδῆ καὶ σκιώδη. τό λοιπόν / ματαίως ἐσαρκώθη ὁ υἱός καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς μάτην ἐσταυρώθη, / νά μᾶς μεταφέρῃ ἀπό τὰ σωματικά εἰς τὰ πνευματικά καὶ ματαίως / λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθον, ἰδοῦ γέγονε τὰ πάντα καινά²⁵ / καὶ οὕτως εἰς τοὺς τοιοῦτους ἀρμόζει ἐκεῖνο ὅπου λέγει πρὸς Γαλάτας / ὁ μακάριος Παῦλος εἰς τό γ^{ον} κεφάλαιον. οὕτως ἀνόητοι ἐστε ἐναρξάμενοι / πνεύματι. νῦν σαρκί ἐπιτελεῖσθε.²⁶ μή γένοιτο Κύριε νά ἱεουργοῦμεν / ἡμεῖς σκειώδεις τύπους, μίτε ὡς ἁμνόν νά σέ προσφέρωμεν. / τυπικῶς πριμνητισμένον ἀλογοπρεπῶς, μή δέ νά σέ σφάζωμεν / Χριστέ μου ὡς πρόβατον, ἐκεῖνο ὅπου ἐσύ Χριστέ μου δέν ἔπαθες πραγματικῶς, οἶδα ὅπου τό λέγουν ἀμαθέστατα, πῶς νά σφάζουν / τόν Χριστόν. ὅταν λέγεται, θύεται ὁ ἁμνός τοῦ Θεοῦ. μή Κύριε θύεται ὁ / ἁμνός τοῦ Θεοῦ νῦν, οὐ θύεται ὡς ἁμνός· λόγος γάρ ὑπάρχων Θεοῦ / οὐ δύναται πρόβατον τῆς ἀλόγου φύσεως εἶναι, καπρηνῆς βαδίζειν πρὸς τό θύεσθαι ὡς ματαιολογεῖ ἐκεῖνος ὁ ἀσυλλόγιστος. τό γάρ / θύεται ἄλλο σημαίνει εἰς τό σύμβολον τοῦ μυστηρίου, ὡς δηλωθήσεται / ὕστερον, ὄχι τό σφάζεσαι ὅπου δέν ἔγινεν εἰς τόν Χριστόν. ὁ γάρ Κύριος ἡμῶν / Ἰησοῦς Χριστός λέγεται μέν ἁμνός ὡς προτυποῦμενος ὑπό τοῦ παλαιοῦ ἁμνοῦ, μέ τοῦ ὁποῖοῦ τό αἷμα χριόμενα, τὰ ἀνώφλια τῶν ἐβραίων / ἐλυτρώθησαν τοῦ φόνου τῶν πρωτοτόκων, ὡς καὶ ἡμεῖς μέ τό ζωοποιόν / αἷμα τοῦ σωτήρος ἡμῶν ἐλυτρώθημεν τῆς τυραννίδος τοῦ θανάτου, ἐξαληφθέντος δι' αὐτοῦ τό προπατορικόν ἁμάρτημα. ὥσπερ ἐρμηνεύων φησί ὁ οὐρανοφάντωρ Βασιλεῖος.²⁷ τό μέν γάρ αἷμα τοῦ προβάτου, τύπος / τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. τὰ δέ πρωτότοκα τύπος τοῦ πρωτοπλάστου ἀδάμ. / ἀλλά δέ σχηματίζομεν, μηδέ σφάζομεν ὡς ἁμνόν, ὅτι δέν ἔλαβε σχέσιν ἁμνοῦ. μίτε ὡς ἁμνός ἐθυσιάσθη διὰ τί δέν ἀσφάγη / μέ μαχαίρα εἰς τόν λαμόν καθὼς θύεται ὁ ἁμνός, ἀλλά διὰ σταυροῦ / ἔλαβε τόν θάνατον ὡς ἄνθρωπος, τίν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναλαβόν καὶ / σώσας αὐτήν. ἔχει δέ τίν ὁμοιότητα μόνον εἰς τίν χύσιν τοῦ

²⁴ Ἰωάν. 1, 17.

²⁵ Β' Κορ. 5, 17.

²⁶ Γαλ. 3, 3.

²⁷ Μ. Βασιλείου, «Περί Ἁγ. Πνεύματος», PG, 14, 31, στ. 121Α.

αίματος / καί εἰς τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας. ἀμή ὄχι εἰς τὴν φύσιν τοῦ προβάτου / μήτε εἰς τὴν μορφήν καί εἰς τόν σχηματισμόν. ἄλλος γάρ ἦν ὁ τύπος, καί ἄλλος ὁ τυπούμενος καί κατ' ἄλλον τρόπον ἔγινεν ὁ θάνατος εἰς τόν τύπον / καί κατ' ἄλλον εἰς τόν τυπούμενον, καθὼς ἦτον ἀρμόδια καί εἰς τό ἓνα μέρος / καί εἰς τό ἄλλο. ἐκεῖ μὲν διὰ σφαγῆς μέ μαχαίρι, ὅτι ἦτον πρόβα/τον ζῶον ἄλογον. ἐδῶ δέ διὰ τόν σταυρόν, ὅτι ἦτον ἄκακος. καί ἀνα/φέρομεν εἰς τόν Χριστόν τόν θάνατον τοῦ τύπου, λέγοντες θύεται ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ υἱός τοῦ πατρὸς, ἀμή δὲν τόν συμβολοποιοῦμεν μέ σφαγὴν / καθὼς ἔγινεν εἰς τόν ἀμνόν, ἀλλά μέ τὴν σταύρωσιν καθὼς ἔγινε εἰς / τόν Χριστόν, ἐξηγηματικῶ τινι τρόπῳ ἐξηγοῦντες τό θύεται εἰς τό / σταυροῦται, καί σταυρώνεις διὰ τόν ἄρτον ἀνθρώπον / ὄχι σφάζεις πρόβατον, καί λέγεις καλέ ἐρμηνευτά, πῶς εἶναι χρεῖα νά κεῖται πρί/μπα ὁ ἅγιος ἄρτος, ὡσάν νά σημαίνει πρόβατον. μή γένοιτο Κύριε. / ἡμεῖς γάρ τοὺς τύπους τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἀναφέρομεν, καί τοὺς τιμοῦ/μεν ὡς μιμήματα καί προχαράγματα τῆς ἀληθείας, ἀμή τύπους δὲν / λατρεύομεν, μήτε τυπικῶς ἐνεργοῦμεν κατ' ἐκείνους, ἀλλά τὴν δι' / ἐκείνων πάλαι μὲν προσπαραχθεῖσαν, νῦν δέ μετὰ ταῦτα ἀποπληρωθεῖσαν / ἀλήθειαν. μετὰ δέ ταῦτα προσκυνοῦμεν καί λατρεύομεν τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν / Χριστόν, ὅστις φησὶν ἐγὼ εἰμί ἡ ἀλήθεια. καί ὄχι τύπους πλέον προσκυνοῦμεν, / ἀλλά ἀλήθειαν τύπου, καί τό πλήρωμα τοῦ νόμου καί τῶν προφητῶν. ὅτι / ἀποπληρωθέντος τοῦ τετυπωμένου ὡς εἶπομεν, ἀργεῖ ὁ τύπος τελείως, διότι πα/ρῆλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου τῆς χάριτος²⁸ ἐλθούσης καθὼς ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία μελωδεῖ δογματικῶς, καί ὄντι ἔστι τοῦτο οὐκ ἔστιν ὅπερ λέγεις / σύ ὁ πρωτοχαράκτης τῆς σωτηριώδους τάξεως τῆς ἐκκλησίας. δέ θύομεν ἡμεῖς / ἀμνόν καί ζῶον ἄλογον πρηνῆ βαδίζον ὅτι δὲν ἰουδαῖζομεν, μήτε τύπους / λατρεύομεν πλέον. ὅτι μηδέ πρόβατον ἐθυσιάσθη παρ' ἡμῖν μηδέ / προβάτου αἷμα μᾶς ἐλύτρωσε, μηδέ προβάτου ἀνάμνησιν ποιοῦμεν, / ἀλλ' εἰς ἀνάμνησιν λέγομεν τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. / ὅτι ὁ σωτήρ ἡμῶν ἔλαβε τόν θάνατον κατά τὴν ἀνθρωπότητα. καί αὐτοῦ τό πανάγιο / αἷμα μᾶς ἔσωσε καί τόν ἴδιον αὐτόν ἔχομεν εἰς λατρείαν προκειμένον ἐν τῷ / ἀγίῳ θυσιαστηρίῳ, οὐχί καθὼς ἀμνός. ἀπαγε καί παῦσαι τῆς βλασφημίας ἀνθρώπε, καί γάρ ὁ ἀμνός καί λόγος τοῦ Θεοῦ, οὐ γέγονε ζῶον ἄλογον / φύσεως ἀλόγου, ἀλλ' ὡσπερ ἦν πραγματικῶς καί κυρίως θεανδρικῶς / σεσαρκωμένως. ὅθεν τῶν ἁγίων αὐτοῦ παθῶν ἀνάμνησιν

²⁸ Δοξαστικόν Β' ἵχου, Σάββατο ἑσπερας τῆς Παρακλητικῆς καί Θεοτοκίον τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Πάσχα. Ἰδέ *Πεντηκοστάριον*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, ἐν Ἀθήναις 1959, σ. 9.

ἐπιτελοῦμεν / μυστηριωδῶς, ὄχι ἐκεῖνα ὅπου ἔπαθεν ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐκεῖνα ὅπου / ἔπαθε καθὼς ἄνθρωπος τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν σταυρόν καὶ τὴν λόγχην, καὶ τὰ ἐπίλοιπα, / ὄχι φύσεως ἀλόγου ἰδιώματα μίτε γάρ ὡς πρόβατον ἐσφάγη, μίτε ὡς / πρόβατον ἐλογχεύθη. ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἔπαθε τὰ πάθη. κατὰ τὴν φύσιν λοιπόν / ἐκείνῃ ὅπου τὰ ἔπαθεν· ἔτι σχηματίζεται συμβολοποιῶς καὶ εἰς τό / μυστήριον ἀνθρωποπρεπῶς, καὶ ὄχι ἀλογοειδῶς καὶ ἀσέμνως. πλὴν ἐάν ἐκεῖνος / ὁ ἀρτιφανῆς δοκόφρων, ὅπως δὴ πῶς ἔγραψεν ὅ,τι τὸν ἀφαντάσθη, / ὡς ἄνθρωπος καθὼς φαίνεται ὀλίγης παιδεύσεως εἶναι ἄξιος, ὅμως δὲν ἔπρεπε / νὰ ἀπατηθῶσιν οἱ ἄλλοι εὐκόλα χωρὶς στοχασμόν νὰ / ἀφήσουν τὴν εὐθύβουλον τάξιν τῆς ἀγίας ἐκκλησίας, καὶ νὰ ἀκολουθήσουν / ὅπισθεν ἑνὸς ἀγνώστου πεπλανημένου κάμνωντας ἐκεῖνο ὅπου λέγει τό / ῥητόν. τό καλόν ὅταν μὴ καλῶς γίνεται, οὐκ ἔστι καλόν,²⁹ ἦγουν ἐκεῖνο ὅπου / δὲν ἔχει συνήθειαν ἢ ἐκκλησία νὰ δέχεται ἀκανονίστως καὶ ἀδιακρίτως τὰ τυχόντα σχεδάρια. μὴδὲ νὰ μετασαλεύῃ τὰς τάξεις τῆς, μὲ ἑνὸς τινος/ λόγον, γράψιμόν τε καὶ γνώμην, ἀλλὰ νὰ κάμνουν διδασκαλίας / καὶ ἐξετάσεις διδασκαλικῆς εὐρίσκοντες αἴτιον, ἐρμηνεῖαν τυπωμένην / ἐναντίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐνεργομένης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. / νὰ ζητήσουν τοῦτον τὸν συγγραφέα, ποῖος τὴν ἔγραψεν, τάχα ὀρθόδοξος / ἢ ἑτεροδόξος νὰ εἶναι; τάχα σοφός ἢ ἄσοφος; καὶ ἀπαιδευτός; ἔπειτα / ἅς στοχασθῶσιν, καὶ μὲ τί ἀποδείξεις βεβαιῶναι τὸν λόγον του, ὅτι καὶ οἱ διδά/σκαλοι τῆς ἐκκλησίας μας, ὅσα ἔγραψαν τὰ βεβαιῶνουν μὲ μαρτυρίας καὶ / ἀποδείξεις τῶν πρωτοδιδασκάλων τοὺς νὰ φαίνεται πῶς εἶναι σύμφωνοι μὲ / ἐκείνους. ἐπειδὴ, ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθίσεται πᾶν ῥῆμα³⁰ λέγει τό / θεῖον λόγιον, ὄχι νὰ λέγῃ καθένας τὰ ἐδικὰ του, ἕνας τοῦ ἄλλου ἐνάντια. / καὶ μετὰ ταῦτα νὰ θεωρήσουν τό νόημα τοῦ συγγράμματος, ἐάν εἶναι / εὐσεβές καὶ σύμφωνον μὲ τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν, ὄχι νὰ πορευθῶσιν ἀμεθόδως μὲ συγγνώμην λέγων· μὲ τό νὰ ἰδοῦν ἕνα τυπωμένον πρᾶ/γμα, ὡσάν αὐτό τό ἄδηλον καὶ ἀμάρτυρον, ὅπου κἂν μὴδὲ τό ὄνομά του / γράφει ἐκεῖνος ὅπου τό ἔκαμε, νὰ γνωρισθῇ ποῖος εἶναι. μὴδὲ κἂν μίαν / ἀπόδειξιν καὶ μαρτυρίαν ἔχει. μὴδὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ / εἶναι ἐναντιόφωνο καὶ ἐναντιότροπο τῆς τάξεως καὶ πράξεως, ἀλλ' ἔπειτα καὶ / ἀκολουθῆ πᾶς ὁ ἀντιλέγων νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἢ μορφή καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ / ἁμνοῦ ἐπὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν εἶναι ἄσεμνος, καὶ ἀπηγορευμέ-

²⁹ Ἰδέ, Ἡλία μητροπολίτου Κρήτης, «Ἐξήγησις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος 28», PG, 36, 762A.

³⁰ Β΄ Κορ. 13, 1.

νος / ἀπό τὴν ἐκκλησίαν. ἀνάγνωσαι τὸν ὀγδοηκοστὸν β^ον κανόνα τῆς ἁγίας καὶ / οἰκουμενικῆς σ^τ συνόδου.³¹ τὸν ὅποιον εἰς μαρτυρίαν παρέλαβεν ὕστερα κατὰ τῶν / εἰκονομάχων ἢ ἁγία καὶ οἰκουμενική ζ^α σύνοδος εἰς τὴν σ^τ πρᾶξιν τοῦ κατ' αὐτῆς / τόμου. καὶ ἰδέ πῶς ἀποβάλλει τὴν μορφὴν τοῦ ἀμνοῦ ἀπὸ τὸν Χριστόν ὡς ἀνοί/κειον αὐτοῦ πρᾶγμα. λέγει γάρ ὁ κανὼν οὗτος, ὅτι εὐρίσκειται εἰς κάποιας εἰκόνας τοῦ τιμίου προδρόμου ζωγραφισμένος πάντοθεν ἕνας ἀμνός· εἰς τὸν / ὅποιον δείχνοντας ὁ τίμος πρόδρομος μέ τό δάκτυλον λέγει τό, ἴδε / ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ,³² ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. καὶ τοῦτο ὀρίζομεν / ἀπὸ τοῦ νῦν πλέον νά μὴ γίνεταί, ἀλλά κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα νά / ἀνασπληθῆται εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ὡς πλήρωμα ὑπάρχον τοῦ / νόμου καὶ τῶν ἐκείνων τύπων. ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἔξακολουθεῖς, ὅτι εἶναι ἀνοί/κειος ἢ μορφὴ τοῦ ἀμνοῦ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καὶ πῶς οἱ Θεοφόροι πατέρες ἐπιμελῶς ἐφρόντισαν εἰς αὐτό ὡς ἄσημον, ὡς τε μίτε καὶ / εἰς τὴν εἰκόνα ὅπου ἴσως ἔγινεν ἀπὸ κανένα ἀμαθῆ ζωγράφον, δέν / ὑποφέρουν νά τό βλέπουν, ἀλλά τό ἀποβάλλουν ὡς ἀλλότριον καὶ ὡς ἀνοί/κειον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀμὴ ἐσὺ ὃ δοκὸφρον μέ ποίαν γνῶσιν / ἀποκτᾶς καὶ ἐρμηνεύεις ἐδῶ νά σχηματίζεται ὁ ἄρτος εἰς πρόθεσιν προβάτου πρηνοῦς βαδίζοντος καὶ μιμῆσαι θυσίαν ἀλόγου τυπικῆν ἰου/δαϊκῶς, καὶ ἀποτολμᾶς νά θέτῃς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν πρῆμπα / ἀπρεπῶς, καὶ νά τὸν ὀνομάζῃς πρῆμνητισμένον πρόβατον τὸν βασι/λέα τῆς δόξης, ὃν πάντα φρίσσει καὶ τρέμει, ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ὃ τῆς τολμηρᾶς ἀτοπίας· φεῦ, βαβαί, ἴλεως / γενοῦ ἡμῖν Κύριε τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ πταίουσιν, ὡς ἐκ τῆς κακοσχόλου μα/ταιολογίας τοῦ σφαλορῆρῆμος ἐκείνου πλανηθεῖς. οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστοῦ / μᾶς λέγουν νά κείτωνται πρῆμπα, καὶ ἡμεῖς πάντοτε νά φυ/λάττωμεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκρίβειαν ἀπαράθραστον. κα/θὼς ἐπορεύθησαν φρόνιμα καὶ οὕτως γεροντικά καὶ μετρημένα μέ τὴν / προσήκουσα εὐλάβεια οἱ πατέρες τοῦ ἁγίου Ὁρους,³³ καὶ κατ' οὐδένα / τρόπον θέλησαν εἰς τό νά δεχθῶν τέτοιον νεωτερισμὸν ἐσφαλισμένον, / καὶ νά ἀφήσουν τὴν ἀλήθεια καὶ ὀρθόδοξον τάξιν τῆς ἐκκλησίας, τὴν / ἀρχαιοπαράδοτον. καὶ ἀλλοῦ εἰς κάθε ἐπαρχίαν καὶ χώραν πρόπαλα / αὕτη φυλάττεται ἢ τάξις τῆς ἁγίας προσκομιδῆς, μέχρι τῆς σήμερον. / καὶ ἔτι εἶναι τό κύριον

³¹ Ἰδέ, Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον*, ἐκδόσεις Βασ. Ρηγοπούλου, χ.χ., σ. 292, ἐνθα καὶ ἐρμηνεία, καὶ Πρ. Ἀκανθοπούλου, *Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 86-87.

³² Ἰωάν. 1, 36.

³³ Ἴσως ἢ πλειονότης τῶν Ἁγιορειτῶν ἠκολούθη τὴν παλαιάν τάξιν ἐν τῇ Ἱερᾷ Προσκομιδῇ.

καί ἀληθινόν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.
ὁ μεταγράψας τό παρόν τῇ ὑμετέρᾳ λογιότητι:
Νοτάριος³⁴ Λαρίσσης Γεώργιος

**ΣΥΝΟΔΙΚΟΝ ΕΠΓΡΑΦΟΝ ΤΟΥ ΟΙΚ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Δ΄ ΤΟΥ ΜΟΓΙΛΛΑΛΟΥ³⁵**

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ

ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης
καί οἰκουμενικός πατριάρχης

+ Ὅσιώτατοι καθηγούμενοι τῶν ἱερῶν καί σεβασμίων μοναστηρίων τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους καί λοιποὶ πατέρες οἱ ἐν αὐτοῖς συνασκούμενοι· χάρις εἴη ὑμῖν καί εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ. Ἐνταῦθα συνοδικῶς ἀναγνωσθέντος ἐγγχειριδίου τινός τοῦ παρ' ὑμῶν πεμφθέντος, ἐπὶ διαγνώσει τῶν αὐτόθι, ἐφάνη διαφωνίας ἔχειν ὑμᾶς καί ἀμφισβητήσεις· περὶ τοῦ ποία εἶναι ἄρα τὰ δεξιὰ τοῦ προσκομιζόμενου ἀγίου ἄρτου, ἐν τῇ ἱερᾷ προθέσει, ἐν οἷς δέον τίθεσθαι τὴν θεσπισίαν μερίδα τῆς Θεοτόκου· καί τινές μὲν ἐξ ὑμῶν διΰσχυρίζονται ταῦτα εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἀριστερόν μέρος τοῦ ἱερέως, ὅπου καί τὴν μερίδα τεθέασι, κατὰ τὴν ἀρχαιοπαράδοτον συνήθειαν, ἄλλοι δ' αὖ ἀντιδιατείνονται καί τοῦμπαλιν φρονοῦσι, δεξιὰ τοῦ ἀγίου ἄρτου εἶναι λέγοντες τὰ πρὸς τὸ ἅγιον ποτήριον, οἷς καί τὴν μερίδα τῆς ἀειπαρθένου καί θεομήτορος, ἐνιδρύουσι, κατὰ τὴν ὑστερογενῆ τοῦ Εὐχολογίου ὑποτύπωσιν· κἀντεῦθεν στάσις προβαίνει μεταξύ τῶν τοιούτων ἀπαρεσκομένων ἀλλήλοις, καί ψέγουσιν ἑκατέρους ματαιολογοῦντες, ἀνευλόγως· καί γάρ, εἰς οὐδέν παραλυμαίνονται αἱ τῆς μερίδος διπλλαγμέναί θέσεις τὴν οὐσίαν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ζωοποιοῦ μυστηρίου, ἀλλ' ἄμφω δεξιά τε καί φίλαι διαγινώ(σκε)σθαι δύνανται, κατὰ διάφορον θεωρίαν τε καί διδασκαλίαν· ἀνθ' ὧν ἔδει μὲν οὖν ὑμᾶς δεξιῶς τὰ δεξιὰ ζητεῖν, ἀλλ' οὐκ ἄναντα καί κάπαντα φερομένους ἐρεσχελεῖν καί μάτην θορυβεῖσθαι· μᾶλλον γάρ ἁμαρτάνετε διαφερόμενοι ἐν τοῖς οὐ πάνυ διαφόροις, λέγοντες καί γράφοντες τὰ μὴ προσήκοντα, ἢ τὴν ἱεράν μερίδα παρ' ἑκατέρ' ἀναμφισβητήτως τιθέμενοι. Ὅθεν διοριστέον τό ποιπιτέον ὑμῖν, κατὰ τὴν

---

³⁴ Περί νοταρίων, ἰδέ: Παν. Μπούμπ, «Νοτάριος», *ΘΗΕ*, 9 (Ἀθῆναι 1966), στ. 597-598. Περί τοῦ νοταρίου Λαρίσσης Γεωργίου δὲν εὐρέθησαν πληροφορικὰ στοιχεῖα.

³⁵ Μανουὶλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἔνθ. ἀν.*, σ. 598.

ὑμετέραν ἔφεσιν παραδιδόντες, εἰς ὄλοσχερῆ τοῦ σκανδάλου ἐκρίζωσιν, γράφομεν καὶ ἀποφανόμεθα συνοδικῶς, γνώμη καὶ τῶν παρευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἵνα, τοῦντεῦθεν, ἅπαντες ἱερουργοῦντες ἐν τοῖς ἱερεῖς αὐτόθι μοναστηρίοις τῆ μέν ὀψιμαθῆι τε καὶ ὑστερογενεῖ τῶν νέων εὐχολογίων ὑποτυπώσῃ περι τῶν δεξιῶν τοῦ ἀγίου ἄρτου οὐδαμῶς προσέχητε· εἰ γάρ καὶ οὐ πλημμελής δοκεῖ, οὐδ' ἐφάμαρτος τοῖς ὁπωσοῦν συνιστᾶν αὐτὴν διῆσχυριζομένοις, ἀλλ' οὖν ὡς αἰτίαν ἐπιφέρουσα στάσεως καὶ σκανδάλου πεπαύσθω· τῆς δέ πρεσβυτέρας συνηθείας ἔχεσθε καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν προσκομιδὴν ἐκτελεῖτε· πᾶν γάρ τὸ ἀρχαιότητι διαφέρον αἰδέσιμον, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα· ἄλλως τε καὶ συνήθεια μακρῶ χρόνῳ δοκιμασθεῖσα καὶ ὑπὸ πολλῶν δεχθεῖσα τε καὶ στερχθεῖσα ἰσχυρόν τοῦ νόμου τόπον ἐπέχει καὶ ἀκλινης περισώζεσθαι πέφυκεν. Ἀρθήτωσαν τοιγαροῦν ἐκ μέσου ὑμῶν αἱ φιλονεικία καὶ συνέλθετε ἀλλήλοις, ἐνοειδῶς ἐκτελοῦντες, κατὰ τὴν πρόσταλα συνήθειαν, τὴν ἱεράν προσκομιδὴν, ὡς διείληπται, μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀστασιάστου ἀγάπης καὶ πνευματικῆς διαθέσεως, μηδενός τολμήσαντος ἄλλως ποιῆσαι, παρ' ὃ γράφομεν, καὶ παρακοῦσαι, ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ καὶ αἰωνίου τοῦ ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος. Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως, ἵνα καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

αχξζ' ἐν μνῆι μαίω. Ἰνδικτιῶνος ε'.

+ ὁ Νικομηδείας Μεθόδιος	+ ὁ Ἡρακλείας Ματθαῖος
+ ὁ Κυζίκου Μητροφάνης	+ ὁ Χαλκηδόνος Γαβριήλ
+ ὁ πρόεδρος Χίου Ἰγνάτιος	+ ὁ Παροναξίας Θεοφάνης
+ ὁ Μελενίκου Ζαχαρίας	+ ὁ Δέρκων Χρῦσανθος
+ ὁ Ναυπλίου Γεράσιμος	+ ὁ Μαρωνείας Ἄνανίας
+ ὁ Χαλδείας Γερμανός	

ΤΑ ΤΥΠΟΒΑΦΕΙΑ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η τυποβαφική είναι η τεχνική διακόσμησης των ύφασμάτων με χρήση ξυλότυπων –ξύλινων σφραγίδων– και πινέλων. Οί μαρτυρίες για την τυποβαφική στη Θεσσαλία περιγράφουν την ύπαρξη συντεχνιών μπασματζήδων, κατά τον 18ο αι. (β' τέταρτο). Η τεχνική διατηρείται στον Τύρναβο, πόλη με σπουδαίο βιοτεχνικό παρελθόν, έως τη δεκαετία του 1980.

Τά τυποβαφεία του Τυρνάβου λειτουργούν ως βιοτεχνικά εργαστήρια με οικογενειακή βάση. Άσπασχολούν για την εκτύπωση και τη βαφή με τό πινέλο γυναίκες-εργάτριες και για τις άλλες εργασίες άνδρες-βοηθούς. Στο εργαστήριο τό μαύρο περίγραμμα τυπώνεται με ξυλότυπους πάνω σε υπόλευκο βαμβακερό ύφασμα. Οί ξυλότυποι σκαλίζονται κυρίως σε μαλακό ξύλο φλαμουριάς. Οί βαφές είναι στην αρχή φυτικές κι αργότερα συνθετικές και γίνονται με μυστικές συνταγές. Τά χρώματα προστίθενται με ξυλότυπους ή με πινέλα αφού στεγνώσει καλά η μαύρη βαφή. Τά σταμπωτά του Τυρνάβου χρησιμοποιούνται κυρίως για την ένδυση του σπιτιού και την προίκα και σπανιότερα για την άτομική ένδυση. Τά κυριότερα είδη είναι: τραπεζομάντιλα, κουρτίνες, καλύμματα για ντιβάνια, παπλώματα, πάντες, ποδιές, παιδικά ρούχα, φορέματα, μαντίλια κ.ά. Τά τελευταία μεγάλα τυποβαφεία του Τυρνάβου είναι τά εργαστήρια των Γεωργίου Σαΐνη και Θεμιστοκλή και Παναγιώτη Ίωαννίδη. Τά δύο εργαστήρια ακμάζουν στό β' τέταρτο του 20ού αι. Από τό 1950 και μέχρι την παύση τους (δεκαετία 1980) βρίσκονται σε παρακμή.

Τό Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας (ΛΙΜΛ) διασώζει τό μεγαλύτερο μέρος των δύο εργαστηρίων έπειτα από προσπάθειες της άείμνηστης Λένας Γουργιώτη. Τά εργαλεία, οί ξυλότυποι και τά σταμπωτά διαφυλάττον-

τα και αναδεικνύονται στή νέα μόνιμη έκθεση του Μουσείου. Η τέχνη της τυποβαφικής ζωντανεύει μέσα από ποικίλες επιστημονικές και εκπαιδευτικές δράσεις. Τό επόμενο βήμα από τήν πλευρά του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας είναι ή εκπλήρωση του αρχικού στόχου: ή αναβίωση των τυποβαφείων και ή πορεία προς τήν παραγωγή.

Λέξεις -Κλειδιά: τυποβαφική, Τύρναβος, εργαστήρια, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, αναβίωση.

Ό Τύρναβος, μιά πόλη μέ κυρίαρχο τό Χριστιανικό στοιχείο, σημειώνει μιά πορεία άκμης από τά μέσα του 16ου έως και τά τέλη του 18ου αι. κυρίως σέ επίπεδο νηματουργίας, ύφαντουργίας και βαφικής λόγω των σουλτανικών προνομίων πού του είχαν παραχωρηθεί από τόν κατακτητή της Θεσσαλίας Τουραχάν Μπέν (1423)¹ (Γουργιώτης, 2000). Τά περιηγητικά κείμενα μας επιτρέπουν νά ιχνηλατήσουμε τήν άνοδική πορεία των τυρναβίτικων βιοτεχνιών² μέ κορύφωση τά μέσα του 18ου αι.

Ό Γάλλος πρόξενος στή Θεσσαλονίκη Felix Beauzour (1787-1797) στήν έκθεσή του γιά τά έλληνικά προϊόντα σημειώνει χαρακτηριστικά: «Τά εργαστήρια του Τυρνάβου είναι όνομαστά σέ όλη τί Ρούμελη εξαιτίας της όμορφιάς των άλατζάδων τους πού είναι έλαφρά ύφάσματα, βαμβακερά και μεταξωτά και γνωστά στο ευρωπαϊκό έμπόριο ως χρηματιστήριο βαμβακιού της Ελλάδος. Τά ύφάσματα αυτά είναι περιζήτητα γιά τό ντύσιμο των Έλληνίδων και μπορεί νά καταναλώνονται κάθε χρόνο 3.000-4.000 μπάλες βαμβακερά νήματα. 10.000 μπάλες βάφονται κόκκινες στίς φάμπρικες της Θεσσαλίας και εξάγονται στήν Γερμανία, τήν Έλβετία, στήν Πολωνία και φτάνουν ως τί Ρωσία» (Beauzour, 1800).

Όστόσο, οί λιγοστές μαρτυρίες γιά τήν τυποβαφική στή Θεσσαλία κατά τόν 18ο αι. (β΄ τέταρτο) περιγράφουν τήν ύπαρξη συντεχνιών μπασματζήδων³, διλ. τυποβαφείων, χωρίς άλλα στοιχεία γιά τήν τεχνική και τήν έμπορική δια-

¹ Τά προνόμια αυτά τά έκχωροΰσαν οί Τούρκοι σέ πόλεις πού είχαν ύποταχτεί χωρίς αντίσταση ένοπλη μέ σκοπό νά παροτρύνουν τους ύποτελείς νά αναπτύξουν παραγωγικές δραστηριότητες γιά τήν ανάπτυξη της οίκονομίας του νεοσχηματιζόμενου κράτους.

² Ό Όθωμανός περιηγητής Έβλιγιά Τσελεμπή (1668) περιγράφει: «Μαζεύονται τρανά ποσά από τόν κεφαλικό φόρο. Διότι οί άπιστοι της πόλης είναι όλοι τους άνυφαντάδες και ύφαινουνε πανέμορφα ύφάσματα. Πλούσιοι πραγματευτάδες έχχονται απ΄ όλες τις χώρες των άπιστων στήν Ευρώπη, παίρνουν ύφάσματα και φέρνουνε χρυσάφι και γρόσια. Γι΄ αυτό και οί άπιστοι τούτης της πόλης είναι ζάμπλουτοι» (Παλιούγκας, 2001).

³ Μπασμάς λεγόταν τό τυπωμένο βαμβακερό ύφασμα.

χείριση τῶν εἰδῶν (Μουσιῶνη, 2006). Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ξένοι περιηγητές πού ἐπισκέπτονται τόν Τύρναβο ἀπό τόν 17ο-19ο αἰ. περιγράφοντας τίς βιοτεχνίες δέν ἀναφέρονται στά τυποβαφεῖα, ἀλλά μόνο στούς ἀλατζάδες, στά μπουχασιά καί στά ἐρυθροβαφή νήματά του, κυρίως λόγω τῆς χαμηλῆς ποιότηπας τοῦ εἶδους –τά σταμπωτά εἶναι πανικά καθημερινῆς χρήσης– καί στίν τοπική κατανάλωση τῆς παραγωγῆς. Ὡστόσο, ὁ λόγιος Τυρναβίτης Δημοσθένης Ἀνδρεάδης (1871-1953) θεωρεῖ πῶς πολύ νωρίτερα ἀπό τόν 19ο αἰ. οἱ Τυρναβίτες ἀσχολοῦνταν μέ τήν τυποβαφική, παράλληλα μέ τήν ὕφαντική καί τή βαφική (Ἀνδρεάδης, 1935).

Ἡ συρρίκνωση τῶν βαφείων καί τῶν ὕφαντουργείων πού συντελέστηκε κατά τόν 19ο αἰ.⁴ ἀνέδειξε τά τυποβαφεῖα ὡς τά μοναδικά ἐργαστήρια, ἱκανά νά ἐπιτύχουν τήν οἰκονομική καί βιοτεχνική συνέχεια τῆς πόλης τοῦ Τυρνάβου (Σακέρογλου, 1990). Ὁ περιηγητής Leon Heuzey (1858) περιγράφει τή σάλα ὑποδοχῆς τοῦ σπιτιοῦ τοῦ προύχοντα Θωμᾶ Ἀνδρεάδη πού τοῦ παρεῖχε φιλοξενία, ἐστιάζοντας τό ἐνδιαφέρον του στίς σταμπωτές κουρτίνες (Heuzey, 1927).

Ὁ Σπυρίδων Παγανέλης, δημοσιογράφος πού ἀκολουθεῖ τά στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων κατά τήν Προσάρτηση, γράφει: «...τό ὕφασμα ἐξερχόμενον τῆς χειρὸς τοῦ ὕφαντουργοῦ, εἶτε παραδίδεται λευκόν εἰς τήν ἐμπορίαν εἶτε ἐμπιστευόμενον εἰς τὰς χεῖρας βαφέως (δηλαδή σταμπωτοῦ) ἐξέρχεται θαυμασίως βεβαμένον διά χρωμάτων, ἅτινα λέγουσιν ἀνεξίτηλα. Μέγας κλάδος ἐμπορίου καί ὕφαντουργίας εἶναι τά ὕφασματα, ἅτινα καλούμενα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν χρωμάτων καί τῆς διατάξεως τῶν ποικιλιμάτων “γιαργανοκαρδιαῖς” καταναλίσκονται εἰς προετομασίαν νυφικῶν ἐφαπλωμάτων ἢ τοιούτων ἀπλῶς. Τά χρησιμεύοντα πρὸς στρῶσιν τῶν σοφάδων, “μντέρια”, κατασκευάζονται ἐπίσης εἰς Τύρναβον εἶναι δέ ἀρίστης ποιότητος, μέ λαμπρούς χρωματισμούς καί διακλαδώσεις ὀλίγας ὄχι πολυσυνθέτους» (Παγανέλης, 1882). Καί συνεχίζει: «εἶναι περιέργον πῶς ἀπαιδευτοὶ χωρικοὶ οὐδεμίαν ξυλογραφίας ἔχοντες γνῶσιν, χαράσσουν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἀρμονικὰς γλυφάς, αἵτινες διά τῆς βαφῆς ἀποτυπῶνται ὕστερον εἰς τό ὕφασμα. Πόσο ὠραία ἄνθη, ὅποιοι κλάδοι, ὅποια ποικιλία σχήματος καί ἀναλογία ἀποστάσεως παρατηρεῖται εἰς τά ξυλογραφήματα τῶν βαφῶν τοῦ Τυρνάβου, οἵτινες, αὐτοδίδακτοι καί αὐτοὶ ἐργάζονται

---

⁴ Οἱ λόγοι τῆς συρρίκνωσης συνοπτικά: α. Ἡ ἐπιδημία πανούκλας τοῦ 1913 πού ἀποδεκατίζει τά 4/5 τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Τυρνάβου, β. οἱ θηριωδίες τοῦ Βελί Πασᾶ, γ. πολλοὶ προύχοντες μεταναστεύουν στή Βιέννη, ὅπου δημιουργοῦν ἐργοστάσια παραγωγῆς ὕφασμάτων, τύπου Ἀνατολῆς, δ. ἡ καταστροφὴ τῆς μορεοφυτείας τοῦ Τυρνάβου ἀπὸ ἀρουραῖους τό 1858, ε. παραγωγὴ χημικῶν βαφῶν στίν Εὐρώπη (Γουργιώπη 1997).

ἐξαιρέτως τὰς βαφᾶς, συμπληροῦντες τὴν παραγωγὸν βιομηχανία τῆς πατριδος των» (Παγανέλης, 1882).

Στὰ 1888 πέντε Τυρναβίτες τυποβαφείς (Δημήτρης Σαΐνης, Κώστας Μπτσιάκος, Πασχάλης Πράσσας, Βασίλης Τσιμπλουύλης, Μανόλης Μουζᾶς) συμμετέχουν στὴν Τέταρτη ἔκθεση Ὀλύμπια, πού στοχεύει στὴν ἐνδυνάμωση τῆς ἑλληνικῆς βιοτεχνίας. Ἀπὸ αὐτοὺς μόνο τὸ ἐργαστήριο Σαΐνη εἰσέρχεται στὸν 20ο αἰ. (Γουργιώτη, 1997, Σακέρογλου, 1990).

Κατὰ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδεολογία καὶ τὸ κίνημα «Ἐπιστροφή στὶς ρίζες», ἐκπεφρασμένο ἀπὸ ἕναν κύκλο μορφωμένων καὶ καλλιεργημένων ἀστών, ὅπως ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη καὶ τὸ ζεῦγος Σικελιανοῦ, στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τὸ Βυζάντιο σὴ λαϊκὴ παράδοση. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἀνάκαμψη τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Τυρνάβου, καθὼς τὰ σταμπωτὰ γίνονται μόδα καὶ ἐξαπλώνονται καὶ στὴν ἀστική κοινωνία (Γουργιώτη, 1997).

Ἡ πορεία τῆς τέχνης τῶν σταμπᾶτων κατὰ τὸν 20ό αἰ. παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ τὴν πορεία τῶν δύο τελευταίων μεγάλων τυποβαφείων, αὐτῶν τῆς οἰκογένειας Σαΐνη, πού συνεχίζει τὴν παράδοση, καὶ τῶν Ἰωαννίδη, πού ἀξιοποιεῖ τὸ βιοτεχνικὸ παρελθὸν τῆς πόλης.

Ἐργαστήριο Σαΐνη (μέσα 19ου - 1995)⁵

Τὸ τυποβαφεῖο Σαΐνη μαρτυρεῖται, ἤδη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ λειτουργεῖ διαδοχικὰ γιὰ διάστημα τριῶν γενεῶν μὲ συνεχεῖς διασπάσεις καὶ ἀποχωρήσεις μελῶν τῆς οἰκογένειας.

Μετά τὸ 1900 τὸ ἐργαστήριο ἀπασχολεῖ γυναῖκες σταμπώτριες, περίπου 35, γιὰ τὸ ἡμερομίσθιο τῶν γυναικῶν εἶναι φτηνότερο ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν. Ἔτσι ἀρχίζει καὶ καθιερῶνεται σιγά-σιγά σάν γυναικεῖο ἐπάγγελμα ἡ «σταμπώτρια».

Τὰ κορίτσια μαθίτευαν «σταμπώτριες» ἀπὸ δέκα-δώδεκα χρονῶν. Μάθαιναν πρῶτα νὰ τυπῶνουν τὰ χρώματα στό πανί, ὅπου τὸ περιγράμμα τοῦ σχεδίου ἦταν ἤδη τυπωμένο μὲ τὸ μαῦρο χρῶμα. Τὴν ἐμπειρία γιὰ τὸ σταμπάρισμα τοῦ περιγράμματος, τοῦ «σκελετοῦ» τοῦ σχεδίου μὲ τὸ μαῦρο χρῶμα, τὴν ἀποκοτοῦσαν μετὰ ἀπὸ ἄσκηση πέντε ἢ ἕξι χρόνων. Ὁρᾶριο ἐργασίας δὲν ὑπῆρχε. Ἐπιαναν δουλειὰ ἀπὸ τὰ χαράματα, ἔκαναν μεσημεριανὴ διακοπὴ ἀπὸ τίς δώδεκα μέχρι τὴ μιάμιση καὶ συνέχιζαν τὴν ἐργασία μέχρι ἀργὰ τὸ βρά-

⁵ Τὸ ἐργαστήριο παλαιὰ βρισκόταν κοντὰ στὴν ἐκκλησία Παναγία Φανερωμένη. Ἀπὸ τὸ 1920 ἔχει μεταφερθεῖ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογενειακὴ κατοικία στὴν ὁδὸ Ἁγίας Παρασκευῆς 28.

δυ. Μεγαλύτερη άμοιβή έπαιρναν οι έμπειρες που τύπωναν τό μαύρο χρώμα.

Η πώληση των σταμπωτών της φίρμας Γ. Σαΐνη είναι κυρίως χονδρική. Δέχονται παραγγελίες για προίκες και για τά σπίτια από οικογένειες του Τυρνάβου. Τό μεγαλύτερο μέρος του έμπορεύματος άπευθύνεται σέ καταστηματαρχες της Λάρισας, καθώς και έμπόρους θεσσαλικών πόλεων, πόλεων της Μακεδονίας, Θράκης, αίγαιοπελαγίτικων νησιών. Ό Γ. Σαΐνης δέν ταξιδεύει για τί διακίνηση του έμπορεύματος. Οι παραγγελίες έτοιμάζονται, συσκευάζονται τά διάφορα είδη και προωθούνται στον προορισμό τους μέ τά μέσα μεταφοράς της έποχής, άμαξες, τραίνα, πλοία από τό λιμάνι του Βόλου, αυτοκίνητα. Τό έργαστήρι του Γ. Σαΐνη διαγράφει μία άνοδική εξέλιξη από τό τέλος του 19ου αιώνα μέχρι τό 1930 περίπου, όποτε και άρχίζει σταδιακά ή ύποχώρηση του σταμπωτού λόγω των φθηνών βιομηχανικών έμπριμέ.

Στά 1935 τά έργαστήρια των Σαΐνη είναι τρία, ένω από τί δεκαετία του 1950 τό τυποβαφείο Γ. Σαΐνη ύπολειπουργεί, συρρικνωμένο πλέον, ως οικιακή χειροτεχνική βιοτεχνία μέ τί δραστηριότητα της κόρης του Μαρίκας, που μέ τον άντρα της Ευάγγελο Άλμπάνη συνεχίζουν τίς παραγγελίες. Τό διάστημα αυτό τυπώνονται σταμπωτά μέ άνατρεπτικούς χρωματικούς συνδυασμούς, έξω από συμβάσεις, έκφράζοντας τήν πηγαία λαϊκή δημιουργία. Πρός τό τέλος της δεκαετίας του 1960 ή κατανάλωση των σταμπωτών περιορίζεται. Η πτώση της παραγωγής, ή έγκατάλειψη του έπαγγέλματος, έπιφέρουν τί διάλυση των έργαστηρίων και τήν καταστροφή του έργαλειοκού έξοπλισμού τους. Τά ξυλόγλυπτα καλούπια άχρηστεύονται και καίγονται σάν κοινή καύσιμη ύλη. Η Μαρίκα Σαΐνη-Άλμπάνη έξακολουθει νά εργάζεται μέχρι τί δεκαετία του 1990 (Γουργιώτη, 1997).

II. Τυποβαφείο Θεμιστοκλή και Παναγιώτη Ίωαννίδη (1926-1988)⁶

Τό τυποβαφικό έργαστήρι του 20ού αϊ. στον Τύρναβο που διαγράφει πορεία άνόδου και συνεχίζει τί λειτουργία του επί δύο γενεές είναι του Γιώργου και της Άννας Ίωαννίδη. Η οικογένεια Ίωαννίδη, Ήπειρώτες, μετοίκησαν κατά τον 19ο αιώνα στην Προύσα της Μ. Άσίας και από εκεί στον Τύρναβο, μέ τήν καταστροφή του 1922. Τό έργαστήρι λειτουργεί από τό 1926, αλλά σέ λίγα χρόνια ή φίρμα άποκτά νέα έπωνυμία. Άνήκει στους γιούς του Γ. Ίωαννίδη μέ κύριο συνεχιστή τον Θεμιστοκλή (1911-1980) Προικισμένος από τί

---

⁶ Τό έργαστήριο βρισκόταν στην όδό Γουντισιώτου 11.

φύση μέ καλλιτεχνικό αισθητήριο, ό Θεμιστοκλῆς στηρίζεται στὴν ἐμπειρία τῆς παραδόσης, ἀλλὰ καί σέ ἀνώτερη τεχνογνωσία, μιά καί φοιτᾷ στό Σχολεῖο τῶν Τεχνῶν. Μέ αὐτά τὰ ἐφόδια καί τὴν ἐπιθυμία νά ἐκφραστεῖ σάν καλλιτέχνης μέσα ἀπό τὰ σταμπάτα ἐξακολουθεῖ νά δημιουργεῖ, εἰσάγοντας σχέδια ἀπό νέα πρότυπα, ἕως καί τό 1988 (Γουργιώτη, 1997).

Τά καλούπια

Τά ἐργαλεῖα ἐκτύπωσης ἦταν οἱ ξυλόγλυπτες σφραγίδες, οἱ ξυλότυποι, οἱ στάμπες ἢ ἀλλιῶς καλούπια. Τά κατασκεύαζε ἢ τά τελειοποιοῦσε πάντα τό ἀφεντικό καί τό ὕλικό ἦταν ξύλο ἀγριοαχλαδιᾶς καί φλαμουριάς⁷, πού κοβόταν σέ πάχος 8 ἐκ. Τό διακοσμητικό σχέδιο τό «ἔγραφαν» πρῶτα ὀλόκληρο σέ χαρτί καί τό χώριζαν σέ μικρά τιμήματα καί μοτίβα, τά ὁποῖα ἕνα-ἕνα ξεχωριστά ἔπρεπε νά μεταφερθοῦν στίς στάμπες. Σημιάτιζαν τό κάθε καλούπι ἔτσι πού στό σχῆμα του νά προσαρμύζεται τό ἐπιθυμητό μοτίβο. Ἐπειτα ἔτριβαν μέ γυαλόχαρτο τὴν ἐπιφάνεια πού θά σκάλιζαν, μέχρι νά γίνει λεία «σάν καθρέπτης». Τότε μετέφεραν τό σχέδιο ἀπό τό χαρτί στό ξύλο μέ μπογιὰ ἢ μέ τὴν ξυλόγλυπτη ἐπιφάνεια τῆς φθαρμένης στάμπας πού ἤθελαν νά ἀντικαταστήσουν ἢ ἀργότερα, κυρίως στό τυποβαφεῖο Ἰωννίδη, μέ τό καρμπόν. Βουτοῦσαν τὴ σχεδιασμένη ἐπιφάνεια τῆς στάμπας σέ παραφίνη ἢ μελισσοκέρι πού ἐνίσχυε τό σκάλισμα καί τό προφύλασσε ἀπό τὴν ὑγρασία. Ἐπειτα, ἀρχιζαν μέ τὰ κοπίδια τὴν ξυλογλυπτική. Κάθε μοτίβο τό σκάλιζαν ἀπαραίτητα στό πρῶτο καλούπι γιὰ τό μαῦρο περίγραμμα. Ἐπειτα σκάλιζαν τό δεύτερο καλούπι γιὰ τό τύπωμα τοῦ κόκκινου στό ἴδιο μοτίβο, καί ἕνα ἀκόμη ἴδιο δεύτερο καλούπι γιὰ τό κίτρινο χρῶμα.

Ὅταν ὁ Γ. Σαῖνης γύρω στό 1900 ἐφάρμοσε τὴν πολυχρωμία στά σταμπάτα, τότε μετά τό τύπωμα τοῦ σκελετοῦ μέ τό μαῦρο καί τοῦ πρώτου χρώματος μέ τό δεύτερο καλούπι, ἔβαφαν μέ τό πινέλο τὰ ἄλλα χρώματα. Τά πινέλα ἦταν αὐτοσχέδια ἀπό τρίχες οὐρᾶς ἀλόγου προσαρμυσμένες σέ μία ξύλινη λαβή (Γουργιώτη, 1997).

Τό πανί καί ἡ προετοιμασία του γιὰ τό στάμπωμα

Μέχρι τό τέλος τοῦ 19ου αἰ. τό ἄσπρο βαμβακερό πανί πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Σαῖνη ἦταν τό χονδρό «μπουχασί», προῖόν των τυρναβίτικων

---

⁷ Στὴν Κύπρο χρησιμοποιοῦσαν γὰ τό σκάλισμα φλαμοῦρι, καρυδιά καί ἐλιά. (Ηγουμενίδου, 1997).

ἀργαλειών. Γιά τὰ κεφαλομάντιλα τῶν γυναικῶν χρησιμοποιοῦνταν πάντα ἕνα λευκὸ τουλπάνι, βιομηχανικὸ προϊόν. Ἀργότερα, ἐπικράτησε τὸ ἄσπρο βαμβακερὸ κάμποτ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας λόγω τοῦ ἀρκετὰ μεγαλύτερου πλάτους του, καθὼς δὲν χρειαζόταν πλέον νὰ τὸ ἐνώνουν μὲ ραφή γιὰ νὰ σχηματίσουν τὰ μεγάλα τραπεζομάντιλα. Μετὰ τὸ 1950 τὰ βιομηχανικὰ βαμβακερὰ εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἄσπρα τύπου κάμποτ λευκασμένα, ἄλλα μπέζ, ὑπόλευκα ἀραιοῦφασμένα, τὰ λεγόμενα κουκουλάρικα⁸.

Ἡ διαδικασία τῆς προετομασίας τοῦ πανιοῦ εἶχε ὡς ἐξῆς: Πρῶτα τὸ πανὶ κοβόταν κομμάτια. Ἐπειτα, ἀκολουθοῦσε τὸ «λεύκασμα» στὸ νερὸ μὲ ἀγελαδινὴ βουνιά (κοπριά), ἐπὶ δύο μέρες⁹. Ἡ χρῆσι χλωρίου γενικεύεται στὰ τυποβαφεῖα τοῦ Τυρνάβου στί δευτέρη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. Ἐπειτα, τὰ πανιά σέ ρολὰ μεταφέρονταν στὸ ποτάμι, ὅπου πλένονταν καὶ στέγνωναν γιὰ πολλές ὥρες. Στὴ συνέχεια ἀκολουθοῦσε τὸ «τσίαρπσιμα», δηλαδή τὸ χτύπημά τους ἀπὸ τοὺς ἄνδρες γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ λευκαντικοὶ παράγοντες καὶ νὰ μαλακώσουν. Πιὸ συγκεκριμένα, ἕνας δυνατὸς ἄνδρας ἔπιανε τὸ κάθε κομμάτι πανὶ μόνου ἀπὸ τὴ μία ἄκρη καὶ χτυποῦσε τὸ μισὸ μὲ δύναμη πάνω σε μιά μεγάλη πέτρα πολλές φορές. Μετὰ, ἀντίθετα. Στὴ συνέχεια, τὰ πανιά μεταφέρονταν στὸ ἐργαστήρι. Διπλώνονταν προσεκτικὰ καὶ πάνω στὰ πεζούλια τῆς αὐλῆς πατιόνταν μὲ μαρμάρινες πλάκες. Αὐτὸ ἦταν τὸ «σιδέρωμα» (Γουργιώτη, 1997).

Τὰ χρώματα

Μέχρι τὸ τέλος σχεδόν τοῦ 19ου αἰώνα τὰ χρώματα στὰ σταμπάτα ἦταν τρία καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὴ χρῆσι μόνου φυσικῶν ὑλῶν. Τὸ μαῦρο γιὰ τὰ περιγράμματα τοῦ σχεδίου, τὸ κόκκινο καὶ τὸ κίτρινο γιὰ τὸ «γέμισμα». Μετὰ τὸ 1900 ὁ Γ. Σαῖνης ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ θαλασσὶ καὶ τὸ πράσινο, χρώματα πού δὲν ἦταν ἀπολύτως στερεά. Βάφονταν μὲ τὸ πινέλο ἔπειτα ἀπὸ τὸ στάμπωμα τοῦ κόκκινου ἢ τοῦ κίτρινου σέ εἶδη πού δὲν πλένονταν τακτικά, ὅπως τὰ παπλώματα καὶ οἱ πάντες. Στὰ ἐργαστήρια τυποβαφικῆς τοῦ Τυρνάβου οἱ φυσικὲς χρωστικὲς ὕλες χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὸ κόκκινο καὶ τὸ κίτρινο χρῶμα, πού ἦταν τελείως ἀνεξίτηλα. Μὲ ρίζα ριζαριοῦ (ἐρυθρόδανου) ἔφτιαχναν τὸ κόκκινο¹⁰, μὲ σπόρους ἀπὸ λατσέρι ἢ λατσίχερι (κιτρινόξυλο) τὸ

---

⁸ Γιά τὰ ὑφαντουργεῖα καὶ τὴ βιοτεχνία τοῦ Τυρνάβου βλ. Μουλούλης, 1935.

⁹ Τὰ στάδια τοῦ πλυσίματος/λεύκανσης καὶ τῆς στίψης ἦταν στί βαφικὴ καὶ τὸ πύο πολύπλοκα καὶ χρονοβόρα καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτῶνταν ἡ «ζωντάνια» τοῦ χρώματος (Κατσαροδὴ-Hering, 2003).

¹⁰ Γιά τὸ ριζάρι ὡς φυσικὴ χρωστικὴ βλ. Κατσαροδὴ-Hering, 2003.

κίτρινο. Για νά τρίβουν τίς χρωστικές ύλες χρησιμοποιούσαν μεγάλα χερόμυλα, διαμέτρου περίπου ενός μέτρου τά όποια κατασκεύαζαν ειδικοί τεχνίτες από παλιές μυλόπετρες. Φύλαγαν τίν άλεσμένη χρωστική ύλη σέ πάνινη σακούλα και έβραζαν όρισμένη ποσότητα μέ στύψη για νά φτιάξουν τό χρώμα. Ή στύψη λειτουργούσε ως στερεωτικό του χρώματος¹¹.

Τό μαύρο, επίσης ανεξίτηλο, χρώμα απαιτούσε προετοιμασία μινών. Μέσα σέ μεγάλο πιθάρι γεμάτο μέ νερό τοποθετούσαν σκουριασμένα σίδερα, ξύδι, ξινό προζύμι, άλεσμένο ριζάρι και «μαζί» σε μικρές ποσότητες. Τό μαζί είναι σπόρος φυτού, του όποιου τό άφέψημα δίνει ένα μπέζ-καφέ χρώμα. Ίσαμε έξι μίνες έμεναν τά ύλικά στό πιθάρι και ανανεωνόταν συνεχώς, ώσπου νά γίνει τό μαύρο χρώμα. Οί ιδιότητες των ύλων που χρησιμοποιούνται, εκτός από τό ριζάρι, είναι στερεωτικές-στυπτικές (σκουριά, ξύδι, μαζί) ή πικτικές (προζύμι). Προς τό τέλος του 19ου αιώνα στό έργαστήριο Σαΐνη στό μείγμα για τό μαύρο προσέθεταν και χλωριοϋχο κάλιο, γαλαζόπετρα (θειικός χαλκός, άλας άνιλίνης) και τσακμακούζι (βιομηχανικό παράγωγο της ρητίνης κωνοφόρων και χρησιμοποιείται ως πικτικό).

Ό Γ. Σαΐνης πειραματιζόταν συνεχώς μέ τίς βαφές. Μέ τίς αρχές του 20ου αιώνα τά συνθετικά χρώματα άνιλίνης προσέφεραν τί δυνατότητα χρωματικών καινοτομιών¹². Τότε χρησιμοποιήσε τό μπλέ χημικό χρώμα (bleu de methylene) και τό πράσινο που επιτύγχανε μέ τό διαδοχικό βάψιμο πάνω στό ίδιο σημείο κίτρινου και μπλέ. Μέ τίν άνάμιξη κίτρινου και κόκκινου συνέθετε τό πορτοκαλί κ.ο.κ. Ήτσι, σιγά-σιγά πλουτίστηκε τό χρωματολόγιο, και τά μονόχρωμα σταμπωτά αντικαταστάθηκαν από τά πολύχρωμα. Στο Έργαστήριο Ίωαννίδη οί βαφές εισάγονταν από τί Γερμανία και μετά τίν όλοκλήρωση του χρωματισμού, τά σταμπωτά πλένονταν σέ κρύο νερό μέ έλάχιστο «βιτριόλι (θεικό όξύ)» ή «σπίρτο (ύδροχλωρικό όξύ)», ώστε ό χρωματικός τόνος –ιδιαιτερά του γαλάζιου– νά σταθεροποιηθεί και τό χρώμα νά λάμπει πάνω στό ύφασμα. Φυσικά, τά μυστικά των βαφών κάθε τεχνίτης φρόντιζε νά τά κρατά κρυφά από τούς βοηθούς του και τά «παρέδιδε» μόνο σέ άτομα τής οικογένειάς του (Κατσιαρδή-Hering, 2003, Γουργιώτη, 1997).

¹¹ Ή στύψη είναι τό γνωστό όρυκτό, ή στυπτηρία, που χρησιμοποιείται ως πρόστυμμα, στερεωτικό του χρώματος (Ηγουμενίδου, 1997).

¹² Τά συνθετικά χρώματα ύποκατέστησαν κατά τί διάρκεια του 19ου αϊ. σέ όλη τίν Εύρώπη τά φυσικά, καθώς πολλά από τά όποια τά πλησίαζαν σέ φωτεινότητα και σταθερότητα (Καμπλάκη-Πολυμέρου, 1997)

Τό στάμπωμα

Τό τελευταίο στάδιο τῆς διαδικασίας τῆς τυποβαφικῆς ἦταν τό στάμπωμα στόν σκεπασμένο μέ ἀπορροφητικό μάλλινο ὕφασμα πάγκο ἐργασίας. Δίπλα του ὁ τεχνίτης ἀκουμποῦσε τό «τελάρο» τοῦ χρώματος πού θά τύπωνε, τίς στάμπες τοῦ σχεδίου, τά πινέλα. Πρῖν ἀρχίσει τό στάμπωμα, ἔπρεπε νά «σπάσει» τό πανί, νά δημιουργήσει μέ τή βοήθεια ἑνός χαρτονιοῦ, πού λεγόταν σερφέρι, τό περιθώριο ὀλόγυρα ἀπό τή σύνθεση, τό ὁποῖο θά ἔμενε λευκό. Ὁ τεχνίτης πρῶτα στάμπωνε τόν μαῦρο σκελετό τοῦ σχεδίου. Ὅταν τό σταμπάτο εἶχε κεντρική σύνθεση («κιουμπέκι»), ξεκινοῦσε ἀπό τίς μπορντουρες τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν καί προχωροῦσε πρὸς τά θέματα τοῦ κέντρου καί, τέλος, τύπωνε τό «κιουμπέκι». Στή συνέχεια, βουτοῦσε τή στάμπια στό χρῶμα καί μέ κίνηση ἀπόλυτα σταθερή, πατοῦσε δυνατά τή βαμμένη ξυλόγλυπτη ἐπιφάνεια πάνω στό πανί χτυπώντας μιά-δύο φορές ὥστε νά πιάσει καλά το χρῶμα στό ὕφασμα. Ἐπαναλάμβανε μέ τόν ἴδιο τρόπο μέχρι νά τυπωθεῖ ὀλόκληρη ἡ σύνθεση στό ὕφασμα. Ὅταν τελείωνε τό στάμπωμα ὅλης τῆς σύνθεσης μέ τό μαῦρο χρῶμα, ἀπλωναν τό ὕφασμα στόν ἥλιο γιά νά στεγνώσει. Ἐπειτα γινόταν τό τύπωμα τῶν χρωμάτων κόκκινο, ἡ κίτρινο μέ τίς στάμπες καί, τέλος, μέ τό πινέλο ἔβαφαν τά ἄλλα χρώματα τό ἓνα μετά τό ἄλλο. Μετά τό τύπωμα ἡ βάψιμο ἑνός χρώματος στό σταμπάτο, ἔπρεπε νά στεγνώσει γιά νά βαφτεῖ τό ἐπόμενο χρῶμα. Ὅταν τελείωνε τό βάψιμο ὅλων των χρωμάτων, τά σταμπάτα ἔπρεπε νά πλυθοῦν μέ χλιαρό νερό καί νά ἀπλωθοῦν στόν ἥλιο μέ τήν καλή ὄψη πρὸς τά κάτω. Ὅταν τελείωνε ἡ ἐργασία, ἔπλεναν καλά τα πινέλα καί τά καλούπια μέ σόδα καί νερό.

Μέ τήν παραπάνω διαδικασία τυπώνονταν βαμβακερά εἶδη γιά τό «ντύσιμο» καί τό στόλισμα τοῦ σπιτιοῦ, καθώς καί κεφαλομάντιλα¹³ καί ζώσματα¹⁴ γιά τίς γυνακεῖες παραδοσιακές φορεσιές¹⁵.

Τά διακοσμητικά θέματα στά σταμπάτα τῶν δύο ἐργαστηρίων εἶναι φυτικά

¹³ Ἀξιόλογη βιοτεχνία παραγωγῆς σταμπωτῶν μαντιλιῶν ἦταν τό ἐργαστήριο Οἰκονομόπουλου σπῖ Σύρο (1879). Τό Λ.Ι.Μ.Α. διαθέτει στίς συλλογές του μεγάλο ἀριθμό μαντιλιῶν ἀπό τό συγκεκριμένο ἐργαστήριο (Ζηδιανάκης, 1997).

¹⁴ Τά χαρακτηριστικά ξένων περιηγητῶν πού ἀποτελοῦν πηγή γνώσης τῆς παραδοσιακῆς τέχνης ἀπεικονίζουν γυνακεῖες ἐνδυμασίες μέ ζώσματα, κεφαλομάντιλα καί σάλια-ἐσάρπες ἀπό σταμπωτό ὕφασμα. (Κορρέ-Ζωγράφου, 1997).

¹⁵ Κατ' ἀντιστοιχία τά ἐργαστήρια σταμπωτῶν του Βοσπόρου εἶναι γνωστά γιά τή σταμπωτή μαντίλα γνωστή μέ τά ὀνόματα γιασιῶς, τσεμπέρι, καλεμκερί, φακιάλι, ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς καθημερινῆς καί γιορτινῆς φορεσιᾶς τῆς Μικρασιάτισσας (Μπόζη, 1997).

ή γεωμετρικά μοτίβα σέ πυκνές συνθέσεις και μπορντοῦρες. Δέν λείπουν τά ζῶα, τά πουλιά, μορφές ἀνθρώπων τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀλλά και λαϊκῶν ἡρώων, κτίσματα και τοπία, ὁ κόσμος τῆς θάλασσας –ψάρια και καΐκια– σέ ἀπόδοση ἀπλοϊκή. Πολλά θέματα προέρχονται ἀπό τό γνωστό παραδοσιακό θεματολόγιο τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, ὅπως ὁ δικέφαλος ἀετός, τό φίδι, ἡ γλάστρα και ἀνωπιά πουλιά.

Τά θέματα εἶναι ἀντιγραφές ἀπό κεντητά ἢ ζωγραφιστά πρότυπα¹⁶ ἢ «ἀπό μνήμης», ἀλλά τότε ἡ ἀπόδοσή τους εἶναι σχετικά ἀφελής. Συχνά ὀρισμένα κοινά σχέδια και μοτίβα δέν εἶναι δυνατό νά ταυτιστοῦν μέ τό ἐργαστήρι παραγωγῆς.

Μετά τό τρίτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. ἀρχίζει ἡ φθίνουσα πορεία τῶν σταμπωτῶν. Τά ἐργαστήρια δέν καταφέρνουν νά ἐκσυγχρονιστοῦν και νά ἐξελιχθοῦν σέ βιομηχανίες. Συρρικνωμένα λειτουργοῦν ὡς τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. γιά νά καλύψουν τίς λιγοστές τοπικές ἀνάγκες και τά σουβενίρ τῶν τουριστῶν.

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά προσθέσουμε πῶς ἀπό τίν ἀρχή τοῦ 20οῦ αἰ. μέχρι τό 1940 πολλοί Τυρναβίτες ἀσχολοῦνται μέ τίν τυποβαφική, λόγω τοῦ αὐξημένου κέρδους ἀλλά και ἐπειδή τοῦς παρακίνησε και ἡ εὐημερία τῶν ἐργαστηρίων Γ. Σαῖνη και Θ. Ἰωαννίδη. Ἐπιπλέον, οἱ συγγενεῖς τοῦ Σαῖνη και ὅσοι ἐργάστηκαν κοντά του φιλοδοξοῦν νά δοκιμάσουν τίς δυνάμεις τους, ἀνοίγοντας καινούργια ἐργαστήρια. Μερικοί βιοτέχνες ἀποτυγχάνουν γιάτί δέν ἔχουν εἴτε τά προσόντα τοῦ δημιουργοῦ-χειροτέχνη εἴτε τίν ἱκανότητα τοῦ ἐμπόρου. Ἡ τεχνική τοῦ σταμπώματος μπορεῖ νά διδαχθεῖ. Ὅμως ἡ τεχνική του σκαλίσματος τῶν σταμπῶν, ἡ σύνθεση και ἀπόδοση τῶν σχεδίων, ἡ πρόσμιξη τῶν χρωμάτων, εἶναι συνδεδεμένα ἄρρηκτα μέ τό ἔμφυτο καλλιτεχνικό ταλέντο πού μπορεῖ κάποιος νά διαθέτει.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι πῶς ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. και μέχρι τό 1960 περίπου ἡ τυποβαφική λειτουργεῖ στόν Τύρναβο και σάν οἰκιακή χειροτεχνία τῶν γυναικῶν, ὅπως ἡ κεντητική και ἡ πλεκτική. Ἴσως ἡ ἀπασχόληση ἑνός ἀριθμοῦ γυναικῶν ὡς σταμπωτριῶν στά ἐργαστήρια μετέφερε και ἀπλώσε τίς μόδα τοῦ σταμπώματος σ' ὅλα τα τυρναβίτικα νοικοκυριά. Ὡστόσο, τά καλά στρωσίδια τῶν σπιτιῶν και τῆς προίκας τά ἀγοράζουν ἀπό τά γνωστά τυποβαφικά ἐργαστήρια (Γουργιώτη, 1997).

¹⁶ Ἡ ἀντιγραφική σχεδίων ἀπό τίς καλλιγραφίες πού κυκλοφοροῦν ἀπό τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. ἐπιρεάζει τίς παραδοσιακές τεχνικές. Γιά ὑφαντική βλ. Κυριακίδου, 1965, γιά θεσσαλική ὑφαντική βλ. Γουργιώτη, 1990. Γιά κεντητική βλ. Ζώρα 1994, 20-23.

Στό Μουσείο¹⁷

Ο κύριος όγκος του έργαλειακού έξοπλισμού των τυποβαφείων που ανήκει στη συλλογή του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας (Λ.Ι.Μ.Λ.) περιλαμβάνει 97 ξυλότυπους του εργαστηρίου Σαΐνη, 1963 του εργαστηρίου Ίωαννίδη, έργαλεία κατασκευής των καλουπιών, πινέλα, καθώς και σκεύη για την ανάμιξη και την προετοιμασία της βαφής. Επίσης, σταμπωτά είδη διαφόρων χρήσεων και δειγματολόγια από τα δύο εργαστήρια, μέρος των οποίων εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση.

Η τέχνη του χειροποίητου σταμπωτού αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης της αείμνηστης Λένας Γουργιώτη, ιδρύτριας του Μουσείου, ήδη από τη δεκαετία του 1980. Χάρη στη θαυμαστή έμπιστή της τό Λ.Ι.Μ.Λ με την υλική και ηθική υποστήριξη του ΥΠ.Π.Ο., εμπλούτισε τις συλλογές του με την απόκτηση ολόκληρων, τεκμηριωμένων εργαστηρίων σταμπωτών του Τυρνάβου.

Πιο συγκεκριμένα, ένα μικρό τμήμα των ξυλότυπων Σαΐνη, οί πίο φθαρμένοι από την χρήση, αποκτήθηκαν από τό Μουσείο τό 1989, ενώ οί υπόλοιποι το 2002 μετά τόν θάνατο της τελευταίας απογόνου Μαρίκας Σαΐνη-Άλμπάνη. Ο πλήρης έργαλειακός έξοπλισμός του εργαστηρίου Ίωαννίδη ανήκει στό Μουσείο από τό 1992.

Η σπουδαία συλλογή των Τυρναβίτικων εργαστηρίων αποτελεί εξαιρετική δυναμική για τό Μουσείο. Στο νέο κτίριο που εγκαινιάστηκε τόν Αύγουστο του 2014, ενσωματώθηκε αντίστοιχη ένότητα στη μόνιμη έκθεση.

Η αναβίωση

Σέ αναφορά με την ένότητα της τυποβαφικής, σχεδιάστηκε τό εκπαιδευτικό Πρόγραμμα «Παιχνίδια με τίς στάμπες», κατά τό όποιο τά παιδιά σέ βαμβακερό ύφασμα τυπώνουν με άπλές σφραγίδες και προσθέτουν τά χρώματα με πινέλα, όπως άκριβώς ή Μαρίκα Σαΐνη σέ αντίστοιχη προβολή από τό άρχείο του Μουσείου. Φεύγουν με τό δικό τους σταμπωτό.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν εργαστήρια τυποβαφικής και για ένήλικες, για εύπαθείς κοινωνικές ομάδες, καθώς και σεμινάρια για εκπαιδευτικούς

---

¹⁷ Τά στοιχεία της εργασίας, πέρα από τί βιβλιογραφία, βασίζονται κυρίως σέ σωμα χειρόγραφων σημειώσεων της αείμνηστης ιδρύτριας του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας Λένας Γουργιώτη, που από τό προσωπικό της άρχείο περιήλθαν στό άρχείο του Μουσείου.

Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Έκπαίδευσης με θέμα τήν τυποβαφική. Επίσης, διευρυμένες σχετικές εκπαιδευτικές δράσεις εντός και εκτός των τειχών του Μουσείου.

Τό διαρκώς επαναλαμβανόμενο ερώτημα αν τό Μουσείο παράγει σταμπωτά, καθώς και τό γεγονός ότι πλέον δέν υπάρχει αντίστοιχο παλαιό εργαστήριο σέ συνέχεια ενδυνάμωσαν τήν πεποίθηση ότι μπορεί νά γίνει αναβίωση των εργαστηρίων σέ επίπεδο σεμιναρίων, εκμάθησης τής τεχνικής και τελικά παραγωγής σταμπωτών με ξυλότυπους ψηφιακά αντίγραφα τών μουσειακών καλουπιών και ανεξίτηλες βαφές.

Στήν πορεία έγινε διάδοση τής τεχνικής και διάχυση τής προοπτικής αναβίωσης σέ επιστημονικές συναντήσεις-συνέδρια και σεμινάρια πού υλοποιήθηκαν εντός και εκτός όριων Θεσσαλίας.

Πράγματι, επιλέχθηκε ένας αριθμός σφραγίδων, οί όποίες αντιγράφηκαν ψηφιακά, αγοράστηκαν ανεξίτηλες βαφές, χημικές για αρχή, ύφασμα και ό εργαλειικός εξοπλισμός για νά ξεκινήσουν εργαστήρια τυποβαφικής για ομάδες ενήλικων.

Μετά από αρκετές δοκιμαστικές εφαρμογές, ώστε ή διαδικασία νά είναι όσο τό δυνατόν πιό κοντά σόν τρόπο πού στάμπωναν παλαιά οί γυναίκες στόν Τύρναβο, οργανώθηκαν τά πρώτα εργαστήρια τυποβαφικής για ενήλικες με θέμα: «Βιωματικά εργαστήρια τυποβαφικής με αντίγραφα μουσειακών σφραγίδων».

Ή οργάνωση του κύκλου τών εργαστηρίων τυποβαφικής για ενήλικες ως μιά πρώτη απόπειρα αναβίωσης τής παραδοσιακής τεχνικής γίνεται με τήν υποστήριξη τής Διεύθυνσης Νεώτερου Πολιτιστικού Άποθέματος και Άύλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟ, του Δήμου Λαρισαίων, τής Περιφέρειας Θεσσαλίας και του Συλλόγου του Μουσείου. Στόχος είναι ή διάδοση τής τεχνικής και ή παραγωγή σταμπωτών σέ μιά συνέχεια μέσα από μεγαλύτερης εμβέλειας μόνιμα εργαστήρια μέσα στό Μουσείο.

Ό συνδυασμός τής διάχυσης και εκμάθησης τής τεχνικής τής τυποβαφικής με τήν παραγωγή σταμπωτών μπορεί νά αποτελέσει μιά εύκαιρία για πολύπλευρη ανάπτυξη του Μουσείου, για τήν εξασφάλιση τής βιωσιμότητάς του τήν περίοδο τής κρίσης, τήν ανάπτυξη και διάχυση δεξιοτήτων, ικανοτήτων, τεχνογνωσίας πού θά τό βοηθήσουν νά εξακτινώσει τό έργο του πέρα από τά όρια τής χώρας. Επίπλέον, με τό άνοιγμα αυτό σε επίπεδο ευρωπαϊκό θά

προβάλλει και τί δημιουργικότητα της Θεσσαλίας και θά αναδείξει τό Δ.Ι.Μ.Λ., ως μιá κοιτίδα πολιτισμού μέ ευρεία δραστηριότητα, δυναμισμό, δημιουργικότητα και καινοτομία, χαρακτηριστικά πού μπορούν νά αποτελέσουν μοχλούς και οικονομικής ανάπτυξης στις δύσκολες εποχές πού διανύουμε.

Τέλος, θά δικαιώσει τίν Ίδρυτρια αείμνηστη Λένα Γουργιώτη, ή όποία καθιέρωσε τό Δ.Ι.Μ.Λ. ως τό μοναδικό Μουσείο μέ δυνατότητα παρακολούθησης και εξέλιξης της τυποβαφικής Τέχνης.

Βιβλιογραφία

Άνδρεάδης, Δ. (1935). Ό Τύρναβος στά πρώτα ελεύθερα χρόνια του. Στο Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά. Άθήνα: Ιστορική και Λαογραφική Έταιρεία τών Θεσσαλών.

Γουργιώτης, Γ. (2000). Ό Βυζαντινός Τύρναβος. Στην έκδοση Μικρά Μελετήματα. Άθήνα: Καπόν.

Γουργιώτη, Λ. (1997). Βιοτεχνιών συνέχειες. Τά σταμπωτά Τυρνάβου. Στην έκδοση Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αι. Άθήνα: Καπόν.

Γουργιώτη, Λ. (1990). Η παραδοσιακή ύφαντική στή Θεσσαλία. Στο La Thessalie, Actes du Colloque International, 15, Lyon.

Ζηδιανάκης, Β. (1997). Η βιοτεχνία τών Έλληνικών μαντιλιών Οικονομόπουλου. Στο Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αι. Άθήνα: Καπόν.

Ζώρα, Π. (1994). Λαϊκή Τέχνη. Άθήνα: Έκδοτική Άθηνών.

Ήγουμενίδου, Φ. (1997). Τά σταμπωτά της Κύπρου από τό 18ο έως τόν 20ό αιώνα. Στην έκδοση Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ος αι. Άθήνα: Καπόν.

Καμπλάκη-Πολυμέρου Αϊκ., (1997). Η τυποβαφική στόν ευρωπαϊκό χώρο. Στην έκδοση Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αι. Άθήνα: Καπόν.

Κατσαρδή – Hering, O. (2003). Τεχνίτες και Τεχνικές βαφής νημάτων, Από τί Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος-άρχές 19ου αι.), επίμετρο: Η Άμπελακιώτικη Συντροφιά (1805). Άθήνα-Άμπελάκια: Ηρόδοτος.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. (1997). Νεοελληνικά «σταμπωτά» και ξένοι ταξιδιώτες. Στην έκδοση Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αι. Άθήνα: Καπόν.

Κυριακίδου – Νέστορος, Α. (1965). Τά ύφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης, Άθήνα: ΕΟΜΜΕΧ.

Μουλούλης, Α. (1935). Ό Τύρναβος και τά χωρία του. Στο Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά. Άθήνα: Ιστορική και Λαογραφική Έταιρεία τών Θεσσαλών.

Μουσιώνη, Λ. (2006). Η τυποβαφική στό θεσσαλικό χώρο μέσα από τό

παράδειγμα του Τυρνάβου. Όψεις τῆς θεσσαλικῆς βιοτεχνίας. Στο Έκδόσεις Αλέξανδρος, Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Ιστορίας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας, 2, 824-837. Λάρισα.

Μπόζη, Σ. (1997). Τὰ ἐργαστήρια σταμπωτῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ «ἡ Μαντίλα τῆς κοκόνας». Στὴν ἔκδοση Τὰ Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήνα: Καπόν.

Παγανέλης, Σ. (1882). Ὀδοιπορικὲς σημειώσεις, II, Θεσσαλία, Τυπογραφεῖο Ἐνώσεως.

Παλιούγκας, Θ. (2001). Ἡ Θεσσαλία στὸ ὀδοιπορικὸ τοῦ περιηγητῆ Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπῆ (1668) Εἰσαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια. Λάρισα: Λ.Ι.Μ.Α.

Σακέρογλου, Α. (1991). Σταμπωτά τοῦ Τυρνάβου. Τέχνη Ἑλληνική. Στὸ ἔκδοση Δῆμου Τυρνάβου, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν, 281-286, Τύρναβος.

Beauzour, F. Tableau du Commerce de la Grece, forme d' apres une annee moyenne, depuis 1787 jusqu' en 1797, vol I – II. Paris.

Heuzey, L. (1925). Excurtion dans la Thessalie Turque en 1858. Paris.

Παράρτημα

Εἰκ. 1-2. Ἡ Πάντα τοῦ «Μεγαλέξαντρου» καὶ δύο ἀπὸ τοὺς 48 ξυλότυπους ποὺ χρειάστηκαν γιὰ τὴ σύνθεσή της. Ἐργαστήριο Θεμιστοκλεῆ Ἰωαννίδη, 1930 περ. Συλλογὴ Λ.Ι.Μ.Α.

Εικ. 3. Η Μαρία Σαΐνη-Άλιπάνη σταμπώνει, 1993. Άρχαιο Λ.Ι.Μ.Λ.

Εικ. 4. Πάντα «Τάσος και Γκόλφω» - «Ο άρραβώνας». Έργαστήριο Σαΐνη-Άλιπάνη, 1950-1960. Συλλογή Λ.Ι.Μ.Λ.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Ἐκκλησία καί Κοινωνία

* * *

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΕRFURT, ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Η ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ: ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΣ ΜΙΜΗΣΗ Ή ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΠΡΟΣ ΑΠΟΦΥΓΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ;

Εἰσαγωγή

Τό λίαν ἐπίκαιρο θέμα τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους στήν Ἑλλάδα καί τῶν ἐνδεχομένων ἀναγκαίων ἀλλαγῶν τους παρουσιάζει ἀναμφίβολα πολλές πτυχές καί συζητεῖται ποικιλόμορφα στίς μέρες μας, ἐνῶ παρατηροῦνται ταυτόχρονα σημαντικές ἀποκλίσεις ἀπόψεων καί ἀξιολογήσεων. Τό γεγονός αὐτό δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει, διότι ἀφ' ἑνός μὲν πρόκειται γιά ὄντως περίπλοκο ζήτημα μέ μακρῷ ἱστορικό παρελθόν καί πολλές ἐπιπτώσεις σέ διάφορους τομεῖς, τόσο τῆς θρησκευτικῆς ὅσο καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου· ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι προσεγγίζεται ἀπό διαφορετικές καί ἐνίοτε ἀντίθετες ὀπτικές γωνίες, οἱ ὁποῖες εἶναι ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἀσύμβατες, τόσο στίς προϋποθέσεις ὅσο καί στίς ἐπιδιώξεις τους. Ἡ ἀναπόφευκτη δέ ἰδεολογικοποίηση τοῦ ὅλου θέματος ἔχει ὀδηγήσει ἐπιπλέον στήν πόλωση κατά τίς συζητήσεις ἢ ἀντιπαραθέσεις τῶν ἐμπλεκομένων μερῶν, γεγονός πού ἥκιστα συμβάλλει σέ μιά πιο οὐδέτερη προσέγγισή του. Ἡ τελευταία βεβαίως δέν εἶναι φυσικά ἀνέφικτη, ἀλλά δέν μπορεῖ νά γίνει αὐτόματα καί κατά τό δοκοῦν. Τήν κατάσταση αὐτή συνολικά ἔχουν δεῖξει καθαρά ὀρισμένες ἐξελίξεις στήν ἀρχή τοῦ 21ου αἰῶνα, ὅπως ἡ σύγκρουση μεταξύ ἐκκλησίας καί κράτους τό 2000 σχετικά μέ τήν ὑποχρεωτική ἢ μή ἀναγραφή τοῦ θρησκευάματος στά ἀστυνο-

μικά δελτία ταυτότητας¹, καθώς και έντελως πρόσφατα οί επιχειρηθείσες μεταρρυθμίσεις τῆς κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους².

Αυτό πού χρειάζεται νά τονισθεῖ πάντως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶναι ὅτι ἡ εἰδική περίπτωση τῆς Ἑλλάδος στό θέμα αὐτό δέν ἀποτελεῖ παγκόσμια ἀποκλειστικότητα. Οἱ σχέσεις θρησκείας καί κράτους ἢ εὐρύτερα θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας παρουσιάζουν πληθώρα ἐκφάνσεων καί ἰδιαίτεροτήτων, ἀπό τίς ὁποῖες δέν λείπουν φυσικά ἐντάσεις καί συγκρούσεις³. Δέν πρέπει νά λησμονεῖται πάντως ὅτι τό ὄλο θέμα ἔχει –ἱστορικά θεωρούμενο– ἰσχυρό χριστιανικό καί εὐρωπαϊκό ὑπόβαθρο. Μέ ἄλλα λόγια, πρόκειται γιά μιᾶ ἰδιαίτερη ἐξέλιξη στό θέμα αὐτό, ἡ ὁποία δέν παρατηρεῖται παντοῦ καί πάντοτε σπίν παγκόσμια ἱστορία, δεδομένου ὅτι ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν κοινωνικοπολιτικά συστήματα (π.χ. παλαιότερες καί νεώτερες μορφές θεοκρατικῶν καθεστώτων), στά ὁποία δέν ὑπάρχει σαφῆς διαχωρισμός μεταξύ θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας. Βεβαίως, στά πλαίσια τῆς προϊούσης παγκοσμιοποίησης παρατηρήθηκε ἡ ἐξαγωγή καί ἐπιβολή «εὐρωπαϊκῶν προϊόντων» σέ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Εἰδικά αὐτό συνέβη μέ τήν περίπτωση τοῦ «ἔθνος-κράτους» (nation-state), τό ὁποῖο ἦταν ἄγνωστο μέ τί μορφή αὐτή στόν μί εὐρωπαϊκό χῶρο, ἐνῶ σήμερα ἔχει ἀποκτήσει παγκόσμια διάσταση γενικά. Ἀλλά ἡ ἀποδοχή τῶν «προϊόντων» αὐτῶν δέν ἔγινε μηχανικά, ἄκριτα καί χωρίς διαφοροποιήσεις, δεδομένου ὅτι οἱ κοινωνίες πού δέχθηκαν τέτοιες ἐξωτερικές ἐπιδράσεις κατάφεραν νά ἐνσωματώσουν πολλά στοιχεῖα τῆς δικῆς τους παράδοσης στά νέα μορφώματα. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ διαδικασίες αὐτές συνήθως δέν ἐξελίχθηκαν ὁμαλά, ἀλλά σηματοδεύθηκαν ἀπό πολλές ἐντάσεις καί μακροχρόνιες συγκρούσεις στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας ἐκδυτικισμοῦ ἢ γενικότερα ἐκσυ-

¹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Between Normality and Tension: Assessing Church-State Relations in Greece in the Light of the Identity (Cards) Crisis», στό: τοῦ ἴδιου (ἐπιμ.), *Religion, Staat und Konfliktkonstellationen im orthodoxen Ost- und Südosteuropa. Vergleichende Perspektiven* (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 1), Frankfurt am Main 2005, σ. 137–178, ὅπου καί περαιτέρω βιβλιογραφία.

² Ἀπό τήν πρόσφατη βιβλιογραφία, βλ. Σωτήρης Μιτραλέξης, *Σχέσεις Ἐκκλησίας-Κράτους. Τί συμβαίνει σπίν Εὐρώπη, τί συμβαίνει σπίν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2019. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «L'orthodoxie grecque en transition? Le gouvernement Syriza et les relations entre l'Eglise et l'Etat», *Observatoire International du Religieux (OIR), Sciences Po. L'Enjeu mondial*, Bulletin No 21 (September 2018), URL: <http://www.sciencespo.fr/enjeumondial/en/odr/l-orthodoxie-grecque-en-transition-le-gouvernement-syriza-et-les-relations-entre-l-eglise-et-l-e>

³ Βλ. πλῆθος σχετικῶν στοιχείων στό Robert Wuthnow (ἐπιμ.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, τόμοι 1-2, London 1998.

χρονισμού τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν⁴.

Παράλληλα, ἀντίστοιχες διαφοροποιήσεις πρέπει νά γίνουν καί ἀναφορικά μέ τόν χριστιανικό δυτικοευρωπαϊκό χῶρο αὐτόν καθ'αὐτόν, ὁ ὁποῖος φυσικά δέν εἶναι ὁμοιόμορφος. Μέσα στόν εὐρύ αὐτόν χῶρο γενικά ὑπάρχουν πολλές παραδόσεις καί διαφορετικές ἀντιμετωπίσεις τοῦ θέματος τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους ἢ θρησκείας καί πολιτικῆς. Παρ' ὅλες δέ τίς προσπάθειες γιά ἐξομάλυνση καί βελτίωση τῶν σχέσεών τους, παρατηροῦνται ἀκόμη καί σήμε-ρα καταστάσεις προβληματικές, καί δὴ ἀντιφατικές. Γιά παράδειγμα, ἡ κατά-σταση στή Γαλλία, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ περίφημη ἀρχή τοῦ λαϊκοῦ κράτους (*laïcité*), δέν εἶναι ἡ ἴδια μέ τί Γερμανία, ὅπου ἐπικρατεῖ ἕνας φιλικότερος διαχω-ρισμός ἐκκλησίας καί κράτους. Στήν Ἀγγλία, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, εἶναι μέν ἀναγνωρισμένη ἡ Ἀγγλικανική Ἐκκλησία ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἀλλά ἡ μορφή αὐτή ἑνός ἀναγνωρισμένου κρατικοῦ Χριστιανισμοῦ συμβαίνει μέσα σ' ἕνα ἔντονα πολυπολιτισμικό περιβάλλον καί δέν συνεπάγεται διακρί-σεις ἀπέναντι στίς ἄλλες θρησκευτικές κοινότητες τῆς χώρας⁵. Ἡ δέ δυτικοευ-ρωπαϊκή αὐτή κατάσταση διαφέρει σημαντικά ἀπό τήν ἀντίστοιχη στίς ΗΠΑ, ὅπου ἐπίσημως μέν ὑφίσταται διαχωρισμός θρησκείας καί πολιτικῆς, στήν οὐσία ὁμως ὁ δημόσιος λόγος καί τό πολιτικό πρόγραμμα ὀρισμένων κυβερνή-σεων διαχέεται ἀπό θρησκευτικά σύμβολα καί ἀνάλογες σκοποθεσίες καί ἀξιολογήσεις· γιά παράδειγμα, κατά τήν περίοδο τοῦ προέδρου G. W. Bush (2000-2008) καί τοῦ πολέμου τῶν ΗΠΑ ἐνάντια στήν ἰσλαμική τρομοκρατία, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει ἀποκαλυπτικές καί μεσσιανικές διαστάσεις. Στίς ΗΠΑ ὑφίσταται ἐπίσης ἡ ἰδιότυπη μορφή τῆς ἀμερικανικῆς «civil religion», ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι λειτουργεῖ συμπληρωματικά ὡς συνεκτικός κρῖκος στό ὅλο πολι-τικό σύστημα, πέρα ἀπό τίς ὑπάρχουσες ξεχωριστές ἐκκλησίες καί θρησκείες⁶.

Ἀνάλογες διαφορές ὑφίστανται καί μέσα στόν εὐρύτερο Ὁρθόδοξο χῶρο γενικά, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι φυσικά ἀπολύτως ὁμοιογενής στό θέμα τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους. Ἦδη δέ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Βυζαντίου παρατηροῦνται κατά ἐποχές διάφορες μορφές συσχετίσης ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐξου-

⁴ Βλ. Bruce Lincoln, «Conflict», στό: M. C. Taylor (ἐπιμ.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chi-
cago/London 1998, σ. 55-69.

⁵ Βλ. σχετικά Gerhard Robbers (ἐπιμ.), *State and Church in the European Union*, 2η ἔκδοση, Baden-
Baden 2005.

⁶ Βλ. Peter Berger, Grace Davie καί Effie Fokas, *Religious America, Secular Europe? A Theme and
Variations*, London 2008.

σίας, παρά τις υπάρχουσες συνέχειες σέ συγκεκριμένες σχετικές δομές⁷. Στή δέ τσαρική Ρωσία οί σχέσεις αυτές έλαβαν έν πολλοίς διαφορετική τροπή και καθόρισαν άποφασιστικά τήν πορεία τής χώρας αὐτῆς μέχρι τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση⁸. Ὁ δέ Μαρξισμός-Λενινισμός, πού έπακολούθησε, παρουσίασε και ὁ ἴδιος πολλά ιδιάζοντα «θρησκευτικά στοιχεία» στήν προσπάθειά του νά ὑποκαταστήσει τίς παραδοσιακές θρησκείες, οὕτως ὥστε θεωρήθηκε ὁ ἴδιος τελικά ὡς μιά μορφή ένδοκοσμικῆς ἢ ἄλλως «πολιτικῆς θρησκείας»⁹. Οί εξέλιξεις αυτές δέν παρατηρήθηκαν ὁμως στό νεοελληνικό κράτος, στό ὁποῖο κατά τούς δύο περίπου αἰῶνες τής μέχρι τοῦδε ὑπαρχῆς του επικράτησαν κατά καιρούς διάφορα μοντέλα σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους δυτικοευρωπαϊκῆς προέλευσης, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀκόμη σήμερα ἀντικείμενα συζήτησης και διαφωνιῶν.

Ἐνα ἀπό τά βασικά σημεῖα γύρω ἀπό τό ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ὄλη συζήτηση, ἀφορᾷ λοιπόν στή σύγκριση τής κατάστασης στή σύγχρονη Ἑλλάδα μ' αὐτήν στή Δυτική Εὐρώπη, ειδικότερα δέ τίς τελευταῖες δεκαετίες στά πλαίσια τής Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Οἱ δυτικοευρωπαϊκές ἐξελίξεις ἀποτελοῦσαν και ἀποτελοῦν ἀκόμη σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τόν ἑλλαδικό χῶρο, τόσο ἀπό θετική ὅσο και ἀπό ἀρνητική σκοπιά. Ἀκόμη και στό πρόσφατο ζήτημα τής μισθοδοσίας τοῦ κλήρου ἢ στό παλαιότερο θέμα σχετικά μέ τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, ἡ σύγκριση μέ τή Δυτική Εὐρώπη ἀποτέλεσε τόν κανόνα. Ἀπό τή μιά πλευρά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού βλέπουν τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα οὐσιαστικά μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν, οἱ ὁποῖες τοιουτοτρόπως ἀποκοτοῦν κανονιστικό χαρακτήρα και μεταβάλλονται στίς περισσότερες περιπτώσεις σέ πρότυπο πρὸς μίμηση. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού πιστεύουν στήν ιδιαιτερότητα τοῦ Ὁρθόδοξου ἑλληνικοῦ χῶρου και ἀξιολογοῦν κριτικά ἕως ἀρνητικά τίς δυτικοευρωπαϊκές ἐξελίξεις γενικά, θεωρώντας ὅτι αυτές ἀποτελοῦν μᾶλλον παράδειγμα πρὸς ἀποφυγή. Οἱ βασικές αυτές τοποθετήσεις, πέραν τῶν ἐπί μέρους διαφοροποιήσεῶν τους, ἐνι-

⁷ Βλ. σχετικές πηγές και λεπτομέρειες στό ἔργο τοῦ Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium: From Justinian I to the Last Palaeologus*. Passages from Byzantine Writers and Documents translated with an Introduction and Notes, Oxford 1957.

⁸ Βλ. Konstantin Kostjuk, *Der Begriff des Politischen in der russisch-orthodoxen Tradition. Zum Verhältnis von Kirche, Staat und Gesellschaft in Rußland*, Paderborn 2005.

⁹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Jenseits von herkömmlichen Religionsformen: Kulte um Personen, sakulare Systeme, politische Religionen», στό: M. Stausberg (ἐπιμ.), *Religionswissenschaft*, Berlin/Boston 2012, σ. 269-281.

σχύονται και από πολλούς άλλους παράγοντες, όπως από διάφορες θεωρίες περί του αναγκαίου εκσυγχρονισμού της Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἢ από αντιδυτικές τάσεις αντίστοιχα. Παρότι δέ πολλές από τίς ἐπισημάνσεις καί προτάσεις τῶν ἀνωτέρω δύο πλευρῶν δέν εἶναι ἀναγκαστικά ἀβάσιμες ἢ ἐσφαλμένες, ἐν τούτοις καί οἱ δύο παραμένουν ἐν πολλοῖς δέσιμες σέ πολωτικά σχήματα (π.χ. ἡ ὑπανάπτυκτη Ἀνατολή ἀπέναντι στήν προοδευτική Δύση ἢ ἡ υπερέχουσα Ἀνατολή ἀπέναντι στήν πεπτωκυῖα Δύση ἀντίστοιχα) καί τοιοῦτοτρόπως ἀδυνατοῦν νά ἀποφύγουν τίς ἀξιολογικές κρίσεις στίς ἐπιχειρούμενες συγκρίσεις. Ἡ ὁποιαδήποτε ὁμως σύγκριση στόν τομέα αὐτό θά πρέπει νά λάβει ὅπωςδήποτε ὑπ' ὄψιν τίς ἀναπόφευκτα διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές καί θρησκευτικές καταστάσεις στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή καί στή Λατινική Δύση, οἱ ὁποῖες μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου συνέβαλαν στή διαμόρφωση διαφορετικῶν συστημάτων σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους καί οἱ ὁποῖες θά συζητηθοῦν συνοπτικά στό παρόν μελέτημα.

Χριστιανισμός καί πολιτική σέ Ἀνατολή καί Δύση

Ἀρχικῶς, ἡ οὐσιώδης αὐτή διαφοροποίηση ξεκίνησε ἀρκετά ἐνωρίς καί φαίνεται καθαρά πλέον κατά τήν περίοδο τῆς Ὑστερης Ἀρχαιότητας, ὅταν στήν Ἀνατολική (Βυζάντιο) καί στή Δυτική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία ἐπικράτησαν τελικά διαφορετικά πρότυπα σχέσεων μεταξύ θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας. Βεβαίως, ὁ Χριστιανισμός ὡς νέα θρησκεία εἶχε τί δυνατότητα διαφόρων ἐπιλογῶν στό παρόν θέμα¹⁰, ἰδίως μετά τήν ἐπίσημη στήριξή του ἀπό τόν Αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Α΄ (306-337) καί τήν ἀνακήρυξή του σέ ἐπίσημη θρησκεία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό τόν Αὐτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄ (379-395) τό 380, μετά τόν θάνατο τοῦ ὁποῖου ἐπῆλθε ὁ ὀριστικός πολιτικός χωρισμός μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Αὐτό πάντως πού ἐπικράτησε περισσότερο στήν Ἀνατολή εἶχε νά κάνει βασικά μέ τόν ἰδιαιτέρο σύνδεσμο ἐκκλησίας καί κράτους. Ἡ στενὴ αὐτή σχέση καθιέρωσε τελικά τό σύστημα τῆς συμφωνίας, συναλληλίας καί συνεργασίας μεταξύ τῶν δύο ἐξουσιῶν, τό ὁποῖο θεμελιώθηκε νομικά, πολιτικά καί θρησκευτικά τήν περίοδο τοῦ Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565). Βεβαίως, δέν ἐπρόκειτο γιά κάποια ἀμετάβλητη ἀρχή στή μακραίωνη βυζαντινὴ ἱστορία, ἀλλά γιά ἓνα μοντέλο πού

---

¹⁰ Βλ. τί συλλογὴ σχετικῶν πηγῶν (στό ἑλληνικό καί λατινικό πρωτότυπο καί σέ γερμανικὴ μετάφραση) στό ἔργο τοῦ Adolf Martin Ritter, «*Kirche und Staat*» im Denken des frühen Christentums. Texte und Kommentare zum Thema Religion und Politik in der Antike, Bern 2005.

λειτούργησε μέ διάφορες κατά καιρούς παραλλαγές και αναπροσαρμογές. Έπιπλέον, δέν ἐπρόκειτο γιά ἕνα σύστημα ἀπόλυτου καισαροπαπισμοῦ, ὅπως συχνά ὑποστηρίχθηκε, παρά τή γενική ἐξάρτηση τῆς ἐκκλησίας ἀπό τό κράτος καί τίς ἐπακόλουθες ἐπεμβάσεις του στή λειτουργία της. Στήν οὐσία ἐπρόκειτο γιά μιά πολυπλοκότερη ἀμοιβαία σχέση, στήν ὁποία ἡ ἐκκλησία εἶχε ἐνίοτε τή δυνατότητα, ἀλλά καί τή ἰσχύ νά προβάλλει σοβαρές ἀντιδράσεις καί ἀντιστάσεις σέ κρατικές ἐπιλογές. Ἡ μακρά περίοδος τῆς εἰκονομαχίας (726-843) καί οἱ ἄκαρπες αὐτοκρατορικές προσπάθειες ἐπανένωσης μέ τή Δύση τίν ἐποχή τοῦ ὕστερου Βυζαντίου ἀρκοῦν γιά νά δείξουν τή σθεναρή ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας σέ διάφορες κρατικές πρωτοβουλίες.

Έπιπλέον, ἡ συγκεκριμένη αὐτή σχέση εἶχε καί ἄλλες ἐπιπτώσεις. Ζώντας διαρκῶς στό πλευρό μᾶς ἰσχυρῆς καί συγκεντρωτικῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἡ ἐκκλησία στή Βυζαντινὴ Ἀνατολή καθόρισε ἀνάλογα τό πλαίσιο τῆς δικαιοδοσίας καί δράσης της. Συγκεκριμένα, δέν ἦταν ἀναγκασμένη νά ἀναλάβει κάποιον πολιτικό ρόλο, ἐκτός καί μόνο σέ περιπτώσεις ἔκτακτης ἀνάγκης κάλυψης ἑνός πολιτικοῦ κενοῦ. Ἐπίσης, δέν ἀναμίχθηκε στίς κοσμικές ὑποθέσεις, τουλάχιστον μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ὑποκαταστήσει τόν ἀντίστοιχο ρόλο τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ὑπῆρχε, μέ ἄλλα λόγια, σαφῆς διαχωρισμός δικαιοδοσιῶν καί ἀρμοδιοτήτων μεταξύ ἐκκλησίας καί κράτους, πέρα ἀπό τή στενή τους συσχέτιση καί συνεργασία. Στό προοίμιο τῆς γνωστῆς Νεαρᾶς 6 (Novella I) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπό τό ἔτος 535, ἡ ἱερωσύνη (*sacerdotium*) καί ἡ βασιλεία (*imperium*) θεωρήθηκαν ὡς δῶρα τοῦ Θεοῦ στούς ἀνθρώπους μέ κοινή ἀρχή καί προορισμό, ἀλλά καί μέ διαφορετικά πεδία δράσης. Ἡ μὲν πρώτη ἀναφερόταν στά Θεῖα, δηλαδή στόν τομέα τῆς θρησκείας γενικότερα, ἐνῶ ἡ δεύτερη φρόντιζε γιά ὅλα τα κοσμικά πράγματα. Ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία μεταξύ τους ἀποτελοῦσε προϋπόθεση γιά τήν εὐημερία τῆς κοινῆς καί τήν ἐπακόλουθη εὐλογία τοῦ Θεοῦ¹¹. Στό νομικό αὐτό κείμενο τοῦ βου αἰῶνα βρῖσκουμε στήν οὐσία μιά «χριστολογικὴ» θεμελίωση τοῦ συγκεκριμένου μοντέλου σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας, ὅπως περίπου μέ τήν ἔνωση τῶν δύο φύσεων, τῆς θεϊκῆς καί τῆς ἀνθρωπίνης, σέ μιά ὑπόσταση στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, χωρὶς ἀνάμιξη ἢ διαίρεση, σύμφωνα μέ τόν σχετικό ὄρο τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνας τοῦ 451. Ἕνας τέτοιος σύνδεσμος μεταξύ πολιτικῆς ἰδεολογίας καί θεολογικῶν ἀντιλήψεων (π.χ. ἀποκαλυπτικῶν-ἐσχατολογικῶν) ἦταν βεβαίως ἕνα εὐρύτερο φαινόμενο στό Βυζάντιο

¹¹ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 75–76 καί Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 246–249.

μέ πολλές και μακροχρόνιες επιπτώσεις¹².

Ό παραπάνω διαχωρισμός αρμοδιοτήτων, από τήν άλλη πλευρά, δέν σήμαινε ότι ή εκκλησία έδειχνε πλήρη άδιαφορία για τά κοσμικά θέματα και ότι δέν έξέφερε καμία σχετική άποψη, θεωρώντας ότι αυτά έμπήπτουν άποκλειστικά στίς αρμοδιότητες τής Πολιτείας. Αντιθέτως, ή εκκλησία άναφέρθηκε πάντοτε σέ τέτοια θέματα, άσκησε κοινωνική κριτική και έν πολλοίς άντιπαρατέθηκε μέ τήν άυτοκρατορική έξουσία. Άλλά αυτό έγινε μέ τόν δικό της τρόπο και μέ τίς δικές της ιδιάζουσες προϋποθέσεις, χωρίς νά θυγούν οι προαναφερθείσες άρχές πού καθόριζαν τίς σχέσεις της μέ τήν πολιτεία. Τό άνωτέρω μοντέλο βεβαίως έξελίχθηκε στή συνέχεια στά πλαίσια τής Βυζαντινής Άυτοκρατορίας. Στο νομικό έργο μέ τόν τίτλο *Έπαναγωγή* του 9ου αιώνα, στό όποιο πιθανότατα είχε συμβάλει σημαντικά και ό Πατριάρχης Φώτιος (858-867, 877-886), ύπάρχει συγκεκριμένη άναφορά στήν ισότητα του Άυτοκράτορα και του Πατριάρχη, οι όποιοι θά έπρεπε νά συνεργάζονται για τήν έπίτευξη κοινών στόχων σύμφωνα μέ τό θέλημα του Θεού και τίς ειδικότερες αρμοδιότητές τους¹³. Στο ύπόβαθρο του σκεπτικού αυτού λειτουργούσε προφανώς ή πρόθεση νά άποφεύγονται πολιτειακές έπεμβάσεις στήν εκκλησία, όπως τήν έποχή τής Εικονομαχίας. Τό μοντέλο τής συμφωνίας παρέμεινε βασικά σέ ισχύ καθ' όλη τή βυζαντινή περίοδο, όπως φαίνεται άλλωστε άπό τήν πολύ χαρακτηριστική έπιστολή του Πατριάρχη Άντωνίου Δ' (1389-1390, 1391-1397) προς τόν Μέγα Πρίγκιπα τής Μοσκοβίας, Βασίλειο Α' (1389-1425), γύρω στά 1395, όπου τονίζονταν ή άδιασάλευτη και άπαραίτητη ένότητα μεταξύ άυτοκρατορίας και εκκλησίας, καθώς και ή ιδέα τής μοναδικής ρωμαϊκής/βυζαντινής οικουμενικότητας στή βάση αυτής τής δυαδικότητας, τήν όποία δέν μπορούσε νά αναλάβει ή νά ύποκαταστήσει κάποιος άλλος λαός (π.χ. οι ήδη εκχριστιανισθέντες Ρώσοι)¹⁴.

Έξαιρετικά σημαντικό είναι όμως ότι ή παράδοση αυτή στενής συσχέτισης εκκλησίας και πολιτείας άσκησε ισχυρές επιδράσεις στήν Όρθόδοξη Άνατολή και μετά τό τέλος του Βυζαντίου, είναι δέ όρατή σήμερα μέ διάφορες μορφές στίς πλειοψηφικά Όρθόδοξες χώρες τής Άνατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Βεβαίως, δέν μπορεί νά ισχυριστεί κανείς ότι σήμερα έπιβιώνει

¹² Βλ. άναλυτικά Gerhard Podskalsky, *Byzantinische Reicheschatologie. Die Periodisierung der Weltgeschichte in den vier Großreichen (Daniel 2 und 7) und dem tausendjährigen Friedensreiche (Apok. 20). Eine motifgeschichtliche Untersuchung*, München 1972.

¹³ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 89-96 και Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 258-267.

¹⁴ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 194-196.

ἀκριβῶς ἡ Βυζαντινὴ συμφωνία, πράγμα ἀδύνατο καὶ οὐτοπικό¹⁵, παρότι ὑπῆρξαν Ὀρθόδοξοι πολιτικοί (π.χ. ὁ Dmitrij Medvedev στὴ Ρωσία) στὶς μέρες μας, οἱ ὁποῖοι κάποιες φορές ἀναφέρθηκαν ἀνοικτὰ στὴν ἀνάγκη διαμόρφωσης μιᾶς νέας τέτοιας «συμφωνίας» μεταξύ ἐκκλησίας καὶ κράτους. Ἀλλὰ ὁ παρατηρούμενος στενὸς σύνδεσμος ἐκκλησίας καὶ κράτους¹⁶ σέ Ὀρθόδοξες χώρες, ἢ ἀποφυγὴ ἑνὸς ἀπόλυτου χωρισμοῦ τους, ἢ ἐν πολλοῖς προνομακίη μεταχείριση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἢ, τέλος, οἱ διάφορες Ὀρθόδοξες προτιμήσεις γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς μοναρχίας μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν –βεβαίως ὄχι νομοτελειακά καὶ ἀπόλυτα– ὡς «ἐπιβιώσεις» τῆς μακρᾶς αὐτῆς βυζαντινῆς παράδοσης.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ θέμα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας στὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολή, οἱ ὁποῖες παρεμείναν, ἐκτός ἐξαιρέσεων, διακριτές. Στὸ Βυζάντιο ὑπῆρξαν βεβαίως Πατριάρχες, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν πολιτικές εὐθύνες σέ καταστάσεις ἀνάγκης, ὅπως ὁ Σέργιος Α΄ (610-638) ἢ ὁ Νικόλαος Μυστικός (901-907, 912-925). Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν ἐπρόκειτο γιὰ συστηματικές προσπάθειες ἀνάληψης πολιτικοῦ ρόλου ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες. Ἡ παράδοση αὐτὴ ἐπεβίωσε πάλι –πάντοτε, μὲ τίς ἀναπόφευκτες καὶ ἀναγκαῖες ἀναπροσαρμογές– μέχρι σήμερα. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία γενικά δὲν ἀναμιγνύεται στὴν πολιτικὴ μὲ τὴ μορφή κάποιου πολιτικοῦ σχηματισμοῦ ἢ κόμματος καὶ τὸ ὅτι ἀπαγορεύεται σέ Ὀρθόδοξους ἱερωμένους νὰ συμμετέχουν ὡς ὑποψήφιοι σέ πολιτικές ἐκλογικὲς διαδικασίες ἀποδεικνύει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές. Βεβαίως, τέτοιες σκέψεις καὶ ὁράματα ἔχουν διατυπωθεῖ κατὰ καιροὺς, ἀλλὰ συνήθως δὲν πραγματοποιήθηκαν¹⁷. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πολιτικὰ δρώμενα ἢ ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀποφεύγει παντελῶς νὰ ἐκφράζεται γι' αὐτὰ. Εἶναι δέ χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ κάποια μορφή χριστιανοδημοκρατίας δεξιᾶς πολιτικῆς κατεύθυνσης, ὅπως στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ¹⁸, παρότι ὑπῆρξαν

¹⁵ Βλ. Cyril Hovorun, «Is the Byzantine “Symphony” Possible in Our Days?», *Journal of Church and State* 59 (2016) 280–296.

¹⁶ Vasilios N. Makrides, «Sind politische Voraussetzungen und Rahmenbedingungen für die Orthodoxen Kirchen absolut notwendig?», *Religion – Staat – Gesellschaft. Zeitschrift für Glaubensformen und Weltanschauungen* 13/1 (2012) 53–79, ἐδῶ σ. 56.

¹⁷ Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν πληροφοριακὴ μελέτη τοῦ Θεοδόσιου Ἀθ. Τσιρώνη, *Ἐκκλησία πολιτευομένη. Ὁ πολιτικὸς λόγος καὶ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (1913–1941), Θεσσαλονίκη 2010.

¹⁸ Γιὰ τὸ εὐρὸ αὐτὸ θέμα, βλ. Winfried Becker καὶ Rudolf Morsey (ἐπιμ.), *Christliche Demokratie in Europa. Grundlagen und Entwicklungen seit dem 19. Jahrhundert*, Köln/Wien 1988. David Hanley (ἐπιμ.), *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*, London/New York 1994. Stathis

κάποια σχετικά σχέδια από τον νομικό και διανοούμενο Άλέξανδρο Τσιριντάνη (1903-1977) μετά το τέλος του Έμφυλιού πολέμου στις αρχές του 1950, αλλά και στή συνέχεια¹⁹. Επίσης, δέν είναι τυχαίο ότι ένα σχετικό κόμμα, όπως αυτό του Νικολάου Ψαρουδάκη (1917-2006), ή «Χριστιανική Δημοκρατία», παρέμεινε στην ουσία περιθωριακό και δέν μπόρεσε νά έλκύσει τούς Έλληνες ψηφοφόρους, και ή εκείνους πού ένδεχομένως θά ίκανοποιούνταν από ένα χριστιανοκοδημοκρατικό κόμμα – πιθανότατα έξ αίτίας του ειδικότερου χριστιανοσοσιαλιστικού προσανατολισμού του. Η όποια δέ ανάληψη πολιτικής έξουσίας από κάποιο έκκλησιαστικό πρόσωπο (π.χ. ή περίοδος τής αντιβασιλείας και πρωθυπουργίας του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού μεταξύ των έτων 1944 και 1946 μετά την άπελευθέρωση από τούς Γερμανούς έξ αίτίας τής έγκατάλειψης τής χώρας από τον Βασίλεα Γεώργιο Β²⁰) ήταν πάντοτε έξαιρέση από τον κανόνα, και ή σέ έκτακτες περιπτώσεις, ένω ποτέ δέν θεωρήθηκε ως μιά μόνιμη και διαρκής κατάσταση. Για τον λόγο αυτό άσκήθηκε σημαντική κριτική από Όρθόδοξη σκοπιά στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Γ΄ (1913-1977), ό όποιος από τό 1959 μέχρι τον θάνατό του τό 1977 διετέλεσε παράλληλα και πρώτος πρόεδρος τής Κυπριακής Δημοκρατίας. Ό ρόλος του βεβαίως την περίοδο αυτή θεωρήθηκε έθναρχικός και ζωτικής σημασίας για την έπιβίωση του Κυπριακού Έλληνισμού. Άλλά, από την άλλη πλευρά, ή έπί μακρόν ανάληψη τέτοιων πολιτικών καθηκόντων από έναν έκκλησιαστικό ήγέτη θεωρήθηκε ότι άπάδει στην παραδοσιακή πρακτική του Όρθόδοξου χώρου²¹.

Κάτι παρόμοιο παρατηρούμε και στό θέμα τής θεωρητικής αντιμετώπισης κοινωνικών και πολιτειακών προβλημάτων από την έκκλησία. Δέν είναι τυχαίο ότι στην Όρθόδοξη Άνατολή δέν είχαμε ποτέ την έπίσημη και συστηματική διατύπωση μιάς κοινωνικής και πολιτειακής διδασκαλίας από την έκκλησία, όπως αυτό συνέβη σέ μεγάλο βαθμό στή Δυτική Ευρώπη (κυρίως στά πλαίσια του Ρωμαιοκαθολικισμού)²². Επίσης, οι συζητήσεις και προτάσεις περι «πολι-

N. Kalyvas, *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaca/London 1996. Roberto Papini, *The Christian Democrat International*, Lanham 1997.

¹⁹ Βλ. Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoë during the Greek Civil War», στό: Ph. Carabott και Th. D. Sfikas (έπιμ.), *The Greek Civil War: Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Aldershot 2004, σ. 159-174.

²⁰ Βλ. αναλυτικά Γιώργος Ν. Καραγιάννης, *Η Έκκλησία από την Κατοχή στον Έμφυλιο*, Άθήνα 2001, σ. 47-76.

²¹ Βλ. πρόσφατα Demetris Assos, Makarios: *The Revolutionary Priest of Cyprus*, London/New York 2018.

²² Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Why does the Orthodox Church Lack Systematic Social Tea-

τικῆς θεολογίας», οἱ ὁποῖες ἔχουν παίξει σημαντικότερο ρόλο στή Δυτική θεολογική σκέψη μέχρι σήμερα²³, ὑπάρχουν ἀκόμη σέ ὑποτυπώδη μορφή στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή²⁴. Μόνο πολύ πρόσφατα, τό 2000, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας προέβη στήν ἐπίσημη διατύπωση μιᾶς ἀνεπτυγμένης κοινωνικῆς διδασκαλίας²⁵, γεγονός ὅμως πού δέν ἔχει προΐστορία στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία γενικά. Ὁ λόγος γιά τίν ἔλλειψη αὐτή δέν σχετίζεται μέ κάποια ἐνδεχόμενη ἀδιαφορία τῆς ἐκκλησίας γιά τά θέματα αὐτά. Πέρα ἀπό τίς ἐκάστοτε ἱστορικές ἐξελίξεις στήν Ἀνατολή, τό ὅλο θέμα σχετίζεται σέ μεγάλο βαθμό μέ τόν προαναφερθέντα καθορισμό τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ διατύπωση μιᾶς ὀλοκληρωμένης κοινωνικῆς καί πολιτειακῆς διδασκαλίας θεωρεῖται ὅτι ἐμπίπτει πρωτίστως στίς κρατικές ἀρμοδιότητες καί ὄχι στίς καθαρά ἐκκλησιαστικές. Ἄλλωστε, ἡ ἐκκλησία ἔχει ἐξ ὀρισμοῦ ὑπερβατικό προσανατολισμό, καί ἡ κύρια προτεραιότητά της δέν εἶναι ἡ βελτίωση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀλλά ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς καί ἡ μετά θάνατον αἰώνια ζωή – χωρίς αὐτό βεβαίως νά συνεπάγεται τήν πλήρη ἀδιαφορία της γιά τό κοινωνικό γίνεσθαι. Ἐπομένως, τά ἐνδοκοσμικά θέματα ἐπαφίενται κυρίως στήν πολιτεία, ἡ ὁποία ὀφείλει νά τά φροντίζει, δεδομένου ὅτι ἀδυνατεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ τά ὑπερβατικά.

Τί συνέβη ὅμως τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὅταν γιά περισσότερο ἀπό τέσσερις αἰῶνες τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως εἶχε ἀναλάβει ἕναν εὐρύτερο κοινωνικοπολιτικό ρόλο γιά τούς Ὁρθοδόξους ὑπηκόους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας; Δέν ἄφησε κανένα κατάλοιπο ἡ μακραίωνη αὐτή, καί δῆ διαφορετική, παράδοση στόν Ὁρθόδοξο χῶρο; Ἡ ἀπάντηση στό τελευταῖο ἐρώτημα εἶναι θετική. Ὑπάρχουν ὄντως πολλοί Ὁρθόδοξοι πού ὀραματίζονται ἀκόμη καί σήμερα ἕναν παρόμοιο εὐρύτερο ρόλο τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἐπί

---

ching?», *Skepsis. A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research* 23 (2013) 281-312.

²³ Βλ. ἐνδεικτικά Jurgen Manemann, *Carl Schmitt und die politische Theologie. Politischer Anti-Monothelismus*, Münster 2002. Peter Scott καί William T. Cavanaugh (ἐπιμ.), *The Blackwell Companion to Political Theology*, Malden, MA 2004. Armin Adam, *Politische Theologie. Eine kleine Geschichte*, Zurich 2006.

²⁴ Βλ. ἀναλυτικά Vasilios N. Makrides, «Political Theology in Orthodox Christian Contexts: Specificities and Particularities in Comparison with Western Latin Christianity», στί: K. Stoeckl, I. Gabriel καί A. Papanikolaou (ἐπιμ.), *Political Theologies in Orthodox Christianity: Common Challenges – Divergent Positions*, London/New York 2017, σ. 25-54.

²⁵ Βλ. «Οἱ ἀρχές τοῦ κοινωνικοῦ δόγματος τῆς Ρωσικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας», URL: <https://mospat.ru/gr/documents/social-concepts/> Βλ. σχετικά Josef Thesing καί Rudolf Uertz (ἐπιμ.), *Die Grundlagen der Sozialdoktrin der Russisch-Orthodoxen Kirche*. Deutsche Übersetzung mit Einführung und Kommentar, Sankt Augustin 2001.

Τουρκοκρατίας. Άλλα κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατό ἢ ἐφαρμόσιμο σήμερα, καί μάλιστα στά πλαίσια τῶν σύγχρονων κρατῶν καί κοινωνιῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι δομικά καί λειτουργικά πολύ διαφοροποιημένες. Συνοπτικά, ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν σαφῶς διαφορετική ἀπό τή βυζαντινή στά θέματα αὐτά. Ἀλλά βασικά θεωρεῖται ὡς μιά ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναγκαῖα καί ἀναπόφευκτη κατάστασι τότε, ἡ ὁποία ὁμως δέν ἔθεσε ὑπό ἀμφισβήτησι ὀρισμένες θεμελιώδεις ἀρχές στίς σχέσεις ἐκκλησίας, πολιτικῆς καί κοινωνίας. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὁ εὐρύτερος αὐτός ρόλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας παρατηρεῖται ἀκόμη σήμερα καθαρά στά πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς σέ πολλά μέρη τοῦ κόσμου (π.χ. Ἀμερική, Αὐστραλία, Δυτική Εὐρώπη) ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἕνας ρόλος πού σέ καμία περίπτωσι δέν εἶναι ὑπό στενή ἔννοια ἀποκλειστικά θρησκευτικός. Ἀλλά καί ἐδῶ πάλι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά εἰδική περίπτωσι, στήν ὁποία δέν ἐπιχειρεῖται νά γίνει κάποια μόνιμη καί διαρκῆς ὑποκατάστασι τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία μέ τίς ἀρχές τῆς (π.χ. πρεσβείες, προξενεῖα καί ἄλλα κέντρα) παραμένει ἐπίσης παρούσα καί δραστήρια γιά τούς Ὁρθοδόξους Ἕλληνας μετανάστες.

Ἄς ρίξουμε ὁμως καί μιά ματιά στή Δυτική Εὐρώπη, ὅπου παρατηροῦνται ἱστορικά σαφῶς διαφορετικά φαινόμενα καί ἀντίστοιχες ἐπιλογές. Ἀρχικά στό θέμα τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας, ἐκεῖ ἐπικράτησε ἐξ αἰτίας ἄλλων κοινωνικοπολιτικῶν ἐξελίξεων τό πρότυπο τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας ἀπό τήν πολιτεία καί τῆς ἐπακόλουθης ἔντασις μεταξύ τους²⁶. Ἦδη ἀπό πολύ ἔνωρις οἱ Πάπες τῆς Ρώμης ἔδειχναν τάσεις ἀπεξάρτησις ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία καί κατοχύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας, παράλληλα μέ τή διαμόρφωσι τῆς θεωρίας τους γιά τό Παπικό πρῶτειο. Ὁ ὀριστικός διαχωρισμός μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τό 395, οἱ διαδοχικές εἰσβολές καί κατακτήσεις τῶν γερμανικῶν φύλων κυρίως στή Δυτική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία καί ἡ ἐπακόλουθη κατάλυσι τῆς τελευταίας τό 476 ἀποτελέσαν δραματικές ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες δέν ἀφῆσαν ἀνεπιπρέαστες τίς σχέσεις ἐκκλησίας καί πολιτείας. Ἄλλωστε, ἦδη μετά τήν ἀρχική κατάληψι καί δῶσι τῆς Ρώμης ἀπό τόν Ἀλάριχο τό 410 εἶχαν παρουσιασθεῖ σύν τοῖς ἄλλοις πολλά θεολογικά προβλήματα, τά ὁποῖα εἶχαν ὀδηγήσει τόν Αὐγουστῖνο στή σύνταξι τοῦ βασικοῦ του ἔργου *De civitate Dei*. Στό ἔργο

²⁶ Βλ. σχετικά Joseph Listl, «Staat und Kirche in der lateinisch geprägten westkirchlichen Tradition des Christentums», στό: P. Koslowski καί W. F. Fjodorow (ἐπιμ.), *Religionspolitik zwischen Casaropapismus und Atheismus*, München 1999, σ. 151–173, ἰδίως σ. 152–161.

αυτό, τό όποιο άποτελει τόν αντίποδα τοῦ βυζαντινοῦ μοντέλου συμφωνίας μεταξύ ἐκκλησίας καί πολιτείας, ἀναλύονται ἡ διάσταση καί ἡ ἀντίθεση μεταξύ τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ βασιλείου τοῦ παρόντος κόσμου, τά όποια θά βρίσκονται σέ συνεχῆ ἔνταση μεταξύ τους μέχρις ότου νά ὑπερβληθεῖ ἐσχατολογικά ἡ ἀντιπαλότητα αὐτή²⁷. Ἡ θεωρία αὐτή ἄσκησε καταλυτικές ἐπιδράσεις στή Δύση, ἰδίως μετά τό 476, όπότε καί ἔπαυε νά ὑπάρχει ἡ ρωμαϊκή κρατική ἐξουσία στή Δύση. Ἡ ἑναπομείνασα θρησκευτική ἐξουσία στό πρόσωπο τῶν Παπῶν τῆς Ρώμης, οἱ όποιοί ἀπολάμβαναν καί τό πρόνομο τοῦ πρωτείου τιμῆς στόν τότε χριστιανικό κόσμο, ἐπεχείρησε νά καλύψει τό πολιτικό κενό μέ τόν τρόπο της, ό όποίος ἦταν φυσικά διαφορετικός ἀπ' αὐτόν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Χαρακτηριστική ἦταν ἐδῶ ἡ συμβολή τοῦ Πάπα Γελασίου Α΄ (492-496), ό όποίος στήν ἀντιπαράθεσή του μέ τό Βυζάντιο, διατύπωσε τί γνωστή του θεωρία περί τῶν «δύο ἐξουσιῶν», τῆς ἐκκλησιαστικῆς (*auctoritas sacrata pontificum*) καί τῆς πολιτικῆς (*regalis potestas*). Καί οἱ δύο ἔχουν μέν κοινή θεϊκή καταγωγή, ἀλλά παραμένουν σέ διάσταση μεταξύ τους, οὐσιαστικά δέ μέχρι τό τέλος τοῦ κόσμου καί τί Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου. Σημαντικό εἶναι ἐπίσης ότι ό Πάπας Γελάσιος οὐσιαστικά τοποθέτησε τήν ἐκκλησία ὑπεράνω της πολιτείας, δεδομένου ἡ ἐκκλησία εἶχε ἐπιπλέον τήν εὐθύνη γιά τόν αὐτοκράτορα ἀπέναντί τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ²⁸. Ἐδῶ πρόκειται γιά ἕνα διαφορετικό μοντέλο διάρθρωσης τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας, τό όποιο ἄσκησε τεράστιες ἐπιδράσεις στή Δύση τόν Μεσαίωνα, ἰδίως δέ μέ τί συναφῆ θεωρία περί τῶν «δύο ξιφῶν», τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ κοσμικοῦ. Ἡ τελευταία ἐξελίχθηκε στή συνέχεια ἀπό τούς Πάπες στά πλαίσια τῶν ἀντιπαραθέσεων τους μέ τούς πολιτικούς ἡγέτες τῆς Δύσης καί τῆς προσπάθειάς τους νά τούς ἐπιβληθοῦν (π.χ. μέ τί ἄποψη ότι καί τά «δύο ξίφη» εἶχαν δοθεῖ ἀρχικά ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό στους Πάπες, οἱ όποιοί στή συνέχεια κατά τήν κρίση τους μπορούσαν νά παραχωρήσουν τό κοσμικό ξίφος στους πολιτικούς ἡγέτες). Ἀντίστοιχα, ἀναπτύχθηκαν στόν Μεσαίωνα καί ἄλλες πολιτειακές θεωρήσεις πρὸς ὑποστήριξη τῶν ἀξιώσεων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Δύσης ἀπέναντι στόν Παπικό θεσμό, ὅπως αὐτή γιά τά «δύο σώματα» τοῦ βασιλέα, τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ ὑπερφυσικοῦ – το τελευταῖο δέν σταματᾶ νά ὑφίσταται ποτέ καί τιοιοτροπῶς θεμελιώνει διαχρονικά τα σχετικά πολιτειακά δικαιώματα ἀπέ-

²⁷ Βλ. τί σχετική ἐπιλογή κειμένων στό Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 164-243.

²⁸ Βλ. σχετικά Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 244-247.

ναντι στην έκκλησία²⁹.

Οί συγκεκριμένες αυτές συνθήκες οδήγησαν αργότερα στην όλο και μεγαλύτερη διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Τό 731 ο Πάπας Γρηγόριος Γ' (731-741) ήταν ο τελευταίος πού έλαβε την έγκριση του Βυζαντινού Αυτοκράτορα για την εκλογή του, στή συνέχεια δέ παρατηρούμε την ίδρυση του Παπικού κράτους τό 754 και γενικότερα τί διεκδίκηση πολιτικής εξουσίας από τους ίδιους τους Πάπες, οί όποιοι μέ τόν τρόπο αυτό έπεδίωξαν παράλληλα νά διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από κάθε πολιτική εξουσία. Σέ άλλες περιπτώσεις δέ, έπεζήτησαν τί συμμαχία μέ διαφόρους πολιτικούς ήγέτες στή Δύση (π.χ. τόν Καρλομάγνο, 768-814), πάντοτε όμως σέ αντιπαράθεση μέ τό Βυζάντιο, προσπαθώντας νά καταστήσουν συνεχώς φανερή την ύπεροχή τής θρησκευτικής απέναντι στην πολιτική εξουσία και νά διατηρούν τά δικαιώματά τους. Οί επιδιώξεις αυτές οδήγησαν στις μακροχρόνιες έριδες μεταξύ των δύο εξουσιών κατά τόν Μεσαίωνα και φυσικά στην επιθυμία των πολιτικών ήγετων τής Δύσης νά επιβάλουν τί θέληση και την ισχύ τους πάνω στή Ρώμη. Βεβαίως, αυτό δέν κατέσι πάντοτε δυνατό, άν αναλογισθεί κανείς τά γνωστά επεισόδια, όπως τί σύγκρουση μεταξύ του Πάπα Γρηγορίου Ζ' (1073-1085) και του Γερμανού Αυτοκράτορα Heinrich IV (1056-1106), ή όποία κατέληξε στό ταπεινωτικό για τόν αυτοκράτορα επεισόδιο τής Canossa τό 1077 και στην επιβεβαίωση τής ύπεροχής τής θρησκευτικής εξουσίας. Έπρόκειτο, άλλωστε, για μιá ιδιαίτερα πολύπλοκη κατάσταση, κυρίως έξ αιτίας τής ύπαρξης πολλών, τόσο μικρών όσο και μεγαλύτερων, πολιτικών δυνάμεων και τής έλλειψης κάποιας συγκεντρωτικής αυτοκρατορικής εξουσίας στή Δύση, όπως αυτή ύφίστατο διαρκώς στό Βυζάντιο³⁰.

Η εξάρτηση αυτή τής πολιτείας και γενικότερα τής κοινωνίας από τόν Παπικό θεσμό στή Δύση κατά τόν Μεσαίωνα εξηγεί επίσης την εμφάνιση τώσων πολλών τάσεων αποδέσμευσης από την έπρροή του από την αρχή των Νέων Χρόνων και μετέπειτα. Χαρακτηριστική είναι επίσης ή επιτυχία τής διάδοσης του Προτεσταντισμού σέ πολλές περιοχές τής Βόρειας Ευρώπης, και δή μέ πολιτική ύποστήριξη, επειδή ακριβώς ή Μεταρρύθμιση δέν κατανοήθηκε απλώς και μόνο ως θρησκευτική αλλαγή, αλλά επίσης ως δυνατότητα αποδέ-

²⁹ Βλ. τό κλασικό σχετικό έργο του Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. With a new introduction by C. Leyser and a preface by W. C. Jordan, Princeton, NJ 2016.

³⁰ Για τό θέμα αυτό, βλ. τό πληροφοριακό σχετικό κεφάλαιο στό έργο των Arnold Bühler et al., *Das Mittelalter*, Stuttgart 2004, σ. 224-246.

σμευσης από τή Ρώμη σέ πολιτικό καί κοινωνικό επίπεδο. Ὁ Προτεσταντισμός ἀνέπτυξε παράλληλα τή δική του θεωρία γιά τή σχέση πολιτικῆς καί θρησκευτικῆς ἐξουσίας, κυρίως μέ βάση τίς ἀπόψεις τοῦ Λουθήρου γιά τίς σχέσεις τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ μέ τό βασίλειο τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία ἔλαβε διάφορες μορφές στή μετέπειτα προτεσταντική θεολογία (π.χ. τοῦ Dietrich Bonhoeffer), στίς ὁποίες ὑπῆρχε ἐπίσης ἔντονο τό στοιχείο τῆς διάκρισης – ὄχι ὁμως τοῦ ἀπολύτου χωρισμοῦ – τῶν δύο ἐξουσιῶν³¹. Γενικά, ἡ νεώτερη δυτικοευρωπαϊκή ἱστορία χαρακτηρίζεται ἀπό τέτοιες τάσεις ἀποδέσμευσης ἀπό τή Ρωμαιοκαθολική ἐξουσία, οἱ ὁποίες ἔγιναν γνωστές, μεταξύ ἄλλων, μέ τήν ὀνομασία τῆς ἐκκοσμίκευσης (secularization) καί οἱ ὁποίες ἔλαβαν πολλές φορές ἔντονα πολεμικές τάσεις, ἰδίως δέ σέ συνδυασμό μέ τά ρεύματα τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ κατά τόν 19ο αἰώνα³². Τά δέ σύγχρονα συστήματα χωρισμοῦ μεταξύ ἐκκλησίας καί κράτους σέ διάφορα κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης³³ καί οἱ πολιτικοφιλοσοφικές θεωρίες γιά τή θρησκευτική οὐδετερότητα τοῦ κράτους ἀποτελοῦν συνέπειες τῆς μακροαίωσης αὐτῆς ἐξέλιξης καί δέν μποροῦν νά κατανοηθοῦν χωρίς αὐτήν. Τό ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τή σύγχρονη ὑπαρξη ἑνός ἰδιότυπου κρατικοῦ μορφώματος, ὅπως αὐτοῦ τοῦ Βατικανοῦ, τό ὁποιοῦ πάλι δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ χωρίς ἀναφορά στή μακρά αὐτή παράδοση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἄς μί λησμονεῖται, τέλος, ὅτι οἱ Νέοι Χρόνοι χαρακτηρίσθηκαν ἀπό τήν ἄνοδο καί ἐπικράτηση ἑνός κοσμικοῦ ἔθνους-κράτους, τό ὁποιοῦ ἀνέπτυξε καί ἐπέβαλε τή δική του ἀντίληψη περὶ ἐξουσίας, ἄσκησης βίας καί κυριαρχικῶν δικαιωμάτων πάνω σε ὅσες ἐκκλησίες καί θρησκείες, οἱ ὁποίες θά βρισκόνταν στά ὅρια τῆς ἐπικράτειάς του. Ἄλλωστε, οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες ἦταν ἐκεῖνοι πού ἐπέβαλαν τελικά τήν εἰρήνη ἀνάμεσα στίς ἀντιμαχόμενες θρησκευτικές ὁμάδες Ρωμαιοκαθολικῶν καί Προτεσταντῶν τήν περίοδο τῶν «θρησκευτικῶν πολέμων». Αὐτοὶ τελείωσαν μέ τή συνθήκη τῆς Βεσφαλίας τό 1648, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι καθόρισε ἀποφασιστικά τίς σύγχρονες σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους.

³¹ Βλ. ἐνδεικτικά Jochen Rogge et al. (ἐπιμ.), *Kirchengemeinschaft und politische Ethik. Ergebnis eines theologischen Gesprächs zum Verhältnis von Zwei-Reiche-Lehre und der Lehre von der Königsherrschaft Christi*, Berlin 1980. Jürgen Kampmann καί Hans Otte (ἐπιμ.), *Angewandtes Luthertum? Die Zwei-Reiche-Lehre als theologische Konstruktion in politischen Kontexten des 20. Jahrhunderts*, Gütersloh 2017.

³² Βλ. σχετικά Hugh McLeod, *Secularization in Western Europe, 1848-1914*, Basingstoke 2000. Hugh McLeod καί Werner Ustorf (ἐπιμ.), *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000*, Cambridge 2004.

³³ Πλούσιο πηγαῖο ὑλικό γιά τό θέμα αὐτό προσφέρει ὁ Zaccaria Giacometti, *Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche*, Zürich 1926, ἀνατύπωση Aalen 1961.

Ό σκοπός του σύγχρονου κοσμικού κράτους δεν ήταν πλέον η εύρεση και κατοχύρωση της απόλυτης θρησκευτικής αλήθειας, αλλά η επικράτηση της ειρήνης και αλληλοκατανόησης μεταξύ των θρησκειών, καθώς και της ευνομίας στα όρια της πολιτικής του δικαιοδοσίας. Παράλληλα, τό σύγχρονο κράτος θεωρήθηκε ότι κατείχε τίν απόλυτη ισχύ και διατήρησε γιά τόν έαυτό του τό δικαίωμα της απόφασης γιά όλα τα θέματα, χωρίς νά έχει ανάγκη από θρησκευτικές συγκαταθέσεις ή άλλες συμμαχίες. Ή μακροχρόνια εξέλιξη και εφαρμογή τών αντιλήψεων αυτών συνοδεύθηκαν από εντάσεις και συγκρούσεις μέ τίς εκκλίσεις της Δύσης σέ διάφορες μορφές, έν τούτοις εΐναι αυτές πού επικράτησαν τελικά και στήν ουσία επηρεάζουν σΐμερα τίν πολιτική της Εϋρωπαϊκής Ένωσης και τών θεσμών της απέναντι στίς θρησκείες γενικά. Περιπτώ δέ νά σημειωθεί ότι ό Όρθόδοξος χῶρος γενικά δέν προέρχεται από τίν ανώτέρω μακρά παράδοση, ασχέτως του άν δέχθηκε τίς διαμορφωτικές της επιδράσεις σέ μεγάλο βαθμό κατά τούς Νέους Χρόνους.

Χριστιανισμός και νεωτερικότητα σέ Άνατολή και Δύση

Σέ συνδυασμό μέ τά ανώτέρω, μιá επιπλέον πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ Άνατολής και Δύσης αφορά στόν τρόπο μέ τόν όποιο αυτές ήλθαν σέ έπαφή και αντιμετώπισαν τί Νεωτερικότητα (modernity), ή όποια ουσιαστικά καθόρισε όλες τίς μετέπειτα εξελίξεις σέ εϋρωπαϊκό αλλά και σέ παγκόσμιο επίπεδο μέχρι τίς μέρες μας. Βεβαίως, σΐμερα έχουν διατυπωθεί διάφορες άλλες θεωρίες, όπως αυτή γιά τίς «πολλαπλές Νεωτερικότητες» (multiple modernities), ή όποια δίνει έμφαση στίς κατά τόπους ιδιότυπες ανέλιξεις της Νεωτερικότητας, οι όποιες δέν αποτελούν πιστά και τυφλά αντίγραφα της αρχικής δυτικοευρωπαϊκής³⁴. Έν τούτοις, γίνεται δεκτό ότι ιστορικά ό βασικός κορμός της Νεωτερικότητας προήλθε αρχικά από τί Δυτική Εϋρώπη και ότι μέ τί μορφή αυτή άσκησε τεράστιες επιδράσεις σέ παγκόσμιο επίπεδο. Άναφορικά δέ μέ τόν Δυτικό Χριστιανισμό, χαρακτηριστικό εΐναι ότι ή άνοδος και ή διάδοση του Προτεσταντισμού συνδέθηκαν στενά μέ τίν ανάδυση της Νεωτερικότητας, ένῶ από τίν άλλη πλευρά αυτό σηματοδότησε τίν αρχή της έντονης αντιπαλοτήτάς της μέ τόν Ρωμαιοκαθολικισμό. Γεγονός πάντως εΐναι ότι ή Δυτική Εϋρώπη έζησε από τίν αρχή τών Νέων Χρόνων και στή συνέχεια δραματικές έσωτερικές αλλαγές, οι όποιες στό πέραςμα του χρόνου άσκησαν

---

³⁴ Γιά τό θέμα αυτό, βλ. Shmuel Eisenstadt, «Multiple Modernities», *Daedalus* 129 (2000) 1-30.

καταλυτικές επιδράσεις πάνω στην όλη δομή και συγκρότησή της, συμπεριλαμβανομένου και του θρησκευτικού τομέα. Η επικράτηση της Μεταρρύθμισης, ή αποδυνάμωση της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, ο μεγαλύτερος έλεγχος των εκκλησιών/όμολογιών από την πολιτική ηγεσία, ή διάδοση των ιδεών της θρησκευτικής ανοχής μετά την εποχή του Διαφωτισμού, ή Γαλλική Έπανάσταση, ή έκκοσμίκευση, ο φιλελευθερισμός, ή αύξηση του θρησκευτικού πλουραλισμού, καθώς και τά φαινόμενα του άγνωστισμού και της μαζικής άθεϊας αποτελούν μερικές από τις ριζοσπαστικές αυτές εξελίξεις. Έπρόκειτο για μιά μακρά περίοδο ιδιαίτερων προκλήσεων και δυσκολιών για τον Δυτικό Χριστιανισμό. Πάντως, μέσα από τις επώδυνες αυτές και αρκετά ζημιογόνες μακροχρόνιες διαδικασίες αυτός κατάφερε τελικά να επωφεληθεί, βγάζοντας χρήσιμα συμπεράσματα και αναπροσαρμόζοντας τις μελλοντικές στρατηγικές του³⁵. Αυτό πέτυχε πρώτα ο Προτεσταντισμός στις βασικές του εκφάνσεις, ο οποίος λόγω της δομικής του ευελιξίας και του πλουραλισμού στις τάξεις του έδειξε νωρίτερα σημάδια τέτοιας προσαρμοστικότητας και αποδέχθηκε τις νεώτερες εξελίξεις σε μεγάλο βαθμό ως αναπόφευκτες και μί αναστρέψιμες. Παράλληλα, ενσωμάτωσε στη θεολογική του σκέψη με δημιουργικό τρόπο τις εξελίξεις αυτές και προχώρησε σε ρηξικέλευθες αλλαγές σε σημείο ώστε πολλές από τις σύγχρονες θεολογικές κατακτήσεις (π.χ. ή ιστορικοκριτική μέθοδος στην έρευνα της Βίβλου) να αποτελούν ουσιαστικά δικές του συμβολές.

Ο Ρωμαιοκαθολικισμός, από την άλλη πλευρά, καθυστέρησε πολύ να κατανοήσει και να αποδεχθεί τη Νεωτερικότητα, ενώ για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν ο κύριος αντίπαλός της. Η στάση του αυτή είναι απολύτως κατανοητή, δεδομένου ότι οι Νέοι Χρόνοι επέφεραν αλλαγές που έθιγαν άμεσα τα κεκτημένα της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας. Η σύγκρουση αυτή κορυφώθηκε τον 19ο αιώνα. Στην Ισπανία ο διπλωμάτης, πολιτικός και διανοούμενος Juan Donoso Cortés (1809-1853) είχε υπερασμυνθεί του Ρωμαιοκαθολικισμού ως του πλέον ολοκληρωμένου πολιτισμικού συστήματος σε αντιπαράθεση με τον Φιλελευθερισμό και τον Σοσιαλισμό – συντηρητικές ιδέες, οι οποίες άσκησαν μεγάλη επίδραση στη συνέχεια σε αντίστοιχους κύκλους³⁶. Η Α΄ Βατικάνειος Σύνοδος (1869-1870) επιτέθηκε επίσης ανοικτά κατά της Νεωτερικότητας και έλαβε μέτρα έναντίον της (π.χ. τό Παπικό αλάθητο *ex cathedra* ως προσπά-

³⁵ Βλ. όρισμένα ενδιαφέροντα άρθρα στον συλλογικό τόμο των Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή και Βασιλικής Γεωργιάδου (έπιμ.), *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*, Αθήνα 2002.

³⁶ Πρβλ. ένδεικτικά την περίπτωση του Carl Schmitt, *Donoso Cortés in gesamteuropäischer Interpretation. Vier Aufsätze*, Berlin 2012.

θεια ενίσχυσης τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας). Χαρακτηριστικὲς εἶναι ἐν προκειμένῳ καὶ οἱ διάφορες Παπικὲς ἐγκύκλιοι κατὰ τῶν διαφόρων νεωτερικῶν ἐξελίξεων καὶ θεωρουμένων «λαθῶν». Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς συνέβησαν, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρχαν στίς τάξεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὀρισμένοι θεολόγοι καὶ ἱερωμένοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζητήσει ἐπανειλημμένα – ἂν καὶ ἀνεπιτυχῶς καὶ ἐνίοτε μὲ ἀρνητικὲς γι' αὐτοὺς ἐπιπτώσεις – τὸ ἄνοιγμά της πρὸς τίς ἐξελίξεις τῆς Νεωτερικότητος. Παρότι δὲ ἦδη στὸ πρῶτο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶχε παρατηρηθεῖ μιά μορφή «πολιτισμικοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ» (Kulturkatholizismus), ἡ ὁποία ἀποδείχθηκε ἀρκετὰ ἔλκυστικὴ γιὰ ὀρισμένους, ἡ ριζικὴ στροφὴ ἔγινε ἀρκετὰ ἀργότερα καὶ ἀποτέλεσε τὴν ἀφορμὴν γιὰ μιά νέα πορεία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας³⁷. Αὐτὸ ἔγινε βασικὰ μετὰ τῆ Β' Βατικάνειο Σύνοδο (1962-1965), ἡ ὁποία στήν οὐσία διαμόρφωσε τὸν σύγχρονο Ρωμαιοκαθολικισμό. Ἐπρόκειτο γιὰ μιά σοβαρὴ ἀνανεωτικὴ πορεία, γνωστὴ μὲ τὸν ὄρο «aggiornamento», ἰδίως στὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς Νεωτερικότητος, τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους, τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας³⁸. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦταν ἡ συνειδητοποίησις ὅτι ἡ Νεωτερικότητα ἀπατεῖ μιά νέα στρατηγικὴ γιὰ τὴ διάδοσι τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας σὲ καταστάσεις αὐξημένου ἀνταγωνισμοῦ καὶ ὑπαρξῆς πολλῶν δυνατοτήτων ἐπιλογῆς γιὰ τοὺς πολίτες, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐνδεχομένως θὰ ἔχουν ἐνδεχομένως διαφορετικὴ γνώμη ἀπ' αὐτὴν τῆς ἐκκλησίας.

Οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς ἐπηρέασαν, μετὰξὺ ἄλλων, καὶ τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, οἱ ὁποῖες δὲν θεωροῦνται πλέον ἀνταγωνιστικά, ὅπως στὸ παρελθόν, ἀλλὰ περισσότερο δημιουργικά. Σκοπὸς δὲν εἶναι πλέον ὁ περιορισμὸς τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας ἢ ἡ ἀπεξάρτησις τῆς πολιτείας ἀπ' αὐτήν, ἀλλὰ ἡ μελλοντικὴ γόνιμη συνεργασία μετὰξὺ τῶν δύο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ δὲ ὅτι σήμερα πολλὰ δυτικοευρωπαϊκὰ κράτη δὲν βλέπουν πλέον τίς χριστιανικὲς ἐκκλησίας ὡς ἀντιπάλους ἢ ἐχθρούς, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ τίς ἐνεργοποιήσουν γιὰ τὴν ἀπὸ κοινῶ ἀντιμετώπιση πολλῶν προκλίσεων (π.χ. μιᾶς «κοινωνίας πολιτῶν»), γεγονός πού συμβαίνει ἄλλωστε καὶ στὰ πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσις. Ἡ ἴδρυσις τῆς τελευταίας εἶχε βεβαίως σαφεῖς θρησκευτικὲς καταβολές³⁹, ἐνῶ ὁ παράγοντας «θρησκεία» παίζει σημαντικὸ ρόλο

³⁷ Βλ. ἐκτενῶς Darrell Jodock, *Catholicism Contending with Modernity: Roman Catholic Modernism and Anti-modernism in Historical Context*, Cambridge 2000.

³⁸ Βλ. σχετικὰ Listl, «Staat und Kirche», σ. 165-173. Oliver J. Wiertz (ἐπιμ.), *Katholische Kirche und Moderne*, Münster 2015.

³⁹ Βλ. ἀναλυτικὰ Lucian N. Leustean, *The Ecumenical Movement & the Making of the European*

σέ διάφορα επίπεδα στην όλη πολιτική της μέχρι σήμερα⁴⁰. Άλλωστε, και ό ίδιος ό θρυλούμενος απόλυτος κοσμικός χαρακτήρας του σύγχρονου κράτους έχει τεθεί υπό άμφισβήτηση μέ σκοπό τίν υπέρβαση διαφόρων πολώσεων και λαθών του παρελθόντος⁴¹. Αυτό φαίνεται από τό διαδεδομένο σήμερα αφήγημα σχετικά μέ μία μετακοσμική (postsecular) Ευρώπη, ή όποία θά μπορεί νά περικλείει δημιουργικά τούς πάντες στίς τάξεις της και δέν θά άποκλείει όρισμένες ομάδες (π.χ. τούς Μουσουλμάνους) – βεβαίως, πάντοτε, μέ τίν προϋπόθεση ότι αυτοί θά άποδέχονται τίς γενικές άρχές πού τίν διέπουν⁴². Τίς άλλαγές αυτές έχουν συνειδητοποιήσει έν πολλοίς και οι ίδιες οι έκκλησίες στή Δυτική Ευρώπη, γι αυτό πλέον διεκδικούν αύξημένη δημόσια παρουσία, χωρίς όμως νά θέτουν υπό άμφισβήτηση τό νομικό καθεστώς τών σχέσεων τους μέ τό κράτος, ιδίως δέ τό σύστημα του χωρισμού πού επικρατεί μέ διάφορες μορφές, και χωρίς νά επιδιώκουν έννα καθεστώς συναπόφασης μέ τίν κρατική έξουσία. Η τελευταία δέ, από τίν πλευρά της, βλέπει θετικά τίς έξελίξεις αυτές και δέν θεωρεί ότι κινδυνεύει πλέον από τίς έκκλησίες αυτές. Χαρακτηριστικό είναι έν προκειμένο ότι ό Πάπας Βενέδικτος 16ος (2005-2013) είχε κληθεί νά όμιλήσει στό Γερμανικό Κοινοβούλιο στίς 22 Σεπτεμβρίου 2011. Έπέλεξε δέ ως θέμα τής όμιλίας του τά θεμέλια του σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους δικαίου και τό ρόλο του φυσικού δικαίου και τής θρησκείας στή διαδικασία αύτή, χωρίς όμως νά άμφισβητήσει τίς άρχές πού διέπουν τίς σχέσεις έκκλησίας-κράτους στή Γερμανία σήμερα, γεγονός πού σχολιάσθηκε ιδιαίτερα θετικά⁴³. Πάλι στή Γερμανία, είχε πρόσφατα εκλεγεί ως Πρόεδρος τής Δημοκρατίας ένας Προτεστάντης πάστορας και θεολόγος, ό Joachim Gauck, κατά τίν περίοδο 2012-2017, μέ καταγωγή από τίν πρώην Άνατολική Γερμανία και μέ ευρεία κοινωνική, άντιστασιακή και δημοκρατική δράση⁴⁴. Αυτό δείχνει επί-

---

Community, Oxford 2014.

⁴⁰ Βλ. ειςτενώς Brent F. Nelsen και James L. Guth, *Religion and the Struggle for European Union: Confessional Culture and the Limits of Integration*, Washington, DC 2015.

⁴¹ Βλ. σχετικά Peter Beyer, «Socially Engaged Religion in a Post-Westphalian Global Context: Remodelling the Secular/Religious Distinction», *Sociology of Religion* 73 (2012) 109-129.

⁴² Βλ. σχετικά Jurgen Habermas, «Religion in the Public Sphere», *European Journal of Philosophy* 14 (2006) 1-25. Του ίδιου, «Secularism's Crisis of Faith: Notes on Post-Secular Society», *New Perspectives Quarterly* 25 (2008) 17-29.

⁴³ Βλ. σχετικά Georg Essen (έπιμ.), *Verfassung ohne Grund? Die Rede des Papstes im Bundestag*, Freiburg im Breisgau 2012.

⁴⁴ Βλ. σχετικά Norbert Robers, *Joachim Gauck. Vom Pastor zum Präsidenten. Die Biografie*, Leipzig 2012.

σης χαρακτηριστικά σέ ποιό βαθμό ἔχει προχωρήσει ἡ βαθειά συσχέτιση καί ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ Προτεσταντισμοῦ καί Νεωτερικότητας, ἐνῶ σέ κάποια ἄλλη συνάφεια ἡ τελευταία περίπτωση θά σήμαινε τήν ἐπαναφορά στό προσκίνιο μᾶς προβληματικῆς θεοκρατίας.

Τά ἀνωτέρω δέν σημαίνουν φυσικά ὅτι ἔχουν ἐκκλείψει παντελῶς τά προβλήματα στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στή Δυτική Εὐρώπη. Ἀπλῶς, οἱ ἐκκλησίες ἐκεῖ ἔμαθαν νά ἐπιβιώνουν σέ καταστάσεις ἀνοικτοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀμφισβήτησης καί πολεμικῆς ἐναντίον τους καί νά μὴ βασίζονται σέ ἀναμφισβήτητα κεκτημένα ἢ παραδοσιακά προνόμια, τά ὅποια τούς χορηγοῦσε ἀνεκαθεν τό κράτος. Βεβαίως, οἱ ἐπιπτώσεις ἀπό τήν παραπάνω συνάντηση τῶν Δυτικῶν ἐκκλησιῶν μέ τή νεωτερικότητα δέν κρίθηκαν πάντοτε θετικά, ἀφοῦ ὑπῆρξαν ἰσχυρές ἀντιδράσεις ἀκόμη καί μέσα στίς ἴδιες τίς ἐκκλησίες. Ἄς μνημονευθοῦν ἐδῶ ἀρχικά τα προβλήματα στή Βόρεια Εὐρώπη, ὅπου οἱ Προτεσταντικές ἐκκλησίες ταυτίστηκαν συχνά μέ τό γενικότερο ἀστικό περίγυρο καί τήν ἀντίστοιχη κουλτούρα, πράγμα πού μπορεῖ νά διακρίνει κανεῖς τόσο στή σκέψη τοῦ Δανοῦ φιλοσόφου καί θρησκευτικοῦ στοχαστῆ Soren Kierkegaard (1813-1855)⁴⁵ ὅσο καί σέ κινηματογραφικά ἔργα τοῦ Ingmar Bergmann (1918-2007)⁴⁶. Τό γεγονός αὐτό ὀδήγησε συχνά τίς ἐκεῖ ἐκκλησίες στήν ἀπώλεια τῆς ἰδιαιτερότητάς τους καί σέ αὐξημένες τάσεις ἐκκοσμίκευσης. Ἐπίσης, ἀξιωματιμόνευτο εἶναι τό φαινόμενο τοῦ «θεμελιωτισμοῦ» (fundamentalism), τό ὅποιο ἀναπτύχθηκε ἀρχικά στίς τάξεις τοῦ Ἀμερικανικοῦ Προτεσταντισμοῦ στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καί δὴ ὡς ἀντίδραση στίς φιλελεύθερες Προτεσταντικές τάσεις τῆς ἐποχῆς, ἰδίως στίς προερχόμενες ἀπό τή Δυτική Εὐρώπη. Ἀνάλογα φαινόμενα παρουσιάσθηκαν καί στή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ἰδίως μετά τίς ἀλλαγές τῆς Β' Βατικάνειας Συνόδου καί τή διαφοροτική ἀντιμετώπιση τῆς Νεωτερικότητας. Οἱ περιπτώσεις αὐτές δείχνουν ὅτι οἱ ἐκκλησίες αὐτές συνεχίζουν νά ἔχουν τά δικά τους προβλήματα, παρά τίς γόνιμες ἐπαφές τους μέ τή Νεωτερικότητα. Πάντως, ποσοτικά θεωρούμενες οἱ ἀνωτέρω ἀντιδραστικές τάσεις στόν Δυτικό Χριστιανισμό ἀποτελοῦν μειοψηφία καί δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὅτι ἐκφράζουν τίς κύριες κατευθύνσεις τοῦ σήμερα. Ἄς μὴ λησμονεῖται, τέλος, τό γεγονός ὅτι σήμερα ζοῦμε στήν ἐποχὴ τῆς Μετα-

⁴⁵ Βλ. σχετικά Niels Thulstrup and Marie Mikulová Thulstrup (ἐπιμ.), *Kierkegaard and the Church in Denmark*, Copenhagen 1984.

⁴⁶ Βλ. σχετικά Hanjo Sauer καί Monika Leisch-Kiesl, *Religion und Ästhetik bei Ingmar Bergman und Luis Buñuel. Eine interdisziplinäre Auseinandersetzung mit dem Medium Film*, Frankfurt am Main 2005.

νεωτερικότητας (postmodernity), ή όποια έθηκε υπό άμφισβήτηση πολλές άπό τίς άυτονόητες βεβαίότητες τής Νεωτερικότητας, ιδίως αυτές άναφορικά μέ τό μέλλον τής θρησκείας και τίν κοινωνική της έπιρροή. Βεβαίως, ή μετανεωτερική έποχή άποτελεί και πάλι πρόκληση για τίς θρησκείες, αλλά σέ άλλο έπίπεδο και βαθμό (π.χ. έξ αίτίας του γενικότερου σχετικισμού της, ιδίως άπέναντι σέ αξιώσεις άπόλυτης αλήθειας)⁴⁷. Χαρακτηριστικό είναι, πάντως, ότι οί Δυτικές έκκλησίες έχουν καταφέρει νά προσαρμοσθούν άρκετά και στή νέα αυτών κατάσταση και νά άρθρώσουν άκολούθως τόν ιδιάζοντα λόγο τους.

Μιά ματιά στόν Όρθόδοξο Άνατολικό και ειδικότερα στόν έλλαδικό χώρο άρκει για νά δείξει ότι έδώ ύπάρχει μία άρκούντως διαφορετική κατάσταση. Η Όρθόδοξη Έκκλησία ζει γενικά άκόμη σέ μία προνεωτερική έποχή, άντιλαμβάνεται δέ τόν κόσμο και ένεργεί έν πολλοίς μέ βάση άντίστοιχες κατηγορίες σκέψης. Η συγκεκριμένη Νεωτερικότητα ήταν, άλλωστε, προίόν της Δυτικής Εύρώπης και άντιστοιχοϋσε πρωτίστως στις δικές της έμπειρίες και αυτόνομες εξέλιξεις. Οί Νεοέλληνες και ή Όρθόδοξη Έκκλησία ήλθαν μέν άπό τόν 18ο αιώνα και μετά σέ άμεση σχέση μέ τή Δυτική Εύρώπη και τίς νεωτερικές της εξέλιξεις στά πλαίσια τών φιλοδυτικών τάσεων τής έποχής, γεγονός πού σηματοδότησε σημαντικές ιδεολογικές ζυμώσεις και κοινωνικές άλλαγές. Άλλά για τίν Όρθόδοξη Έκκλησία ή έπαφή αυτή δέν ήταν οϋσιαστική και δημιουργική, άφ' ενός έξ αίτίας τής θρησκευτικής της άντιπαλότητας μέ τή Δύση, άφ' έτέρου δέ έξ αίτίας τής αδυναμίας της νά κατανοήσει τίς νεωτερικές διαδικασίες και άλλαγές⁴⁸. Η Νεωτερικότητα επέδρασε λοιπόν στήν Όρθόδοξη Άνατολή κυρίως ως έξωγενές φαινόμενο, τό όποιο έν τέλει δημιούργησε ένα άσαφές και ιδιότυπο μείγμα μεταξύ Άνατολής και Δύσης. Αυτό φαίνεται, για παράδειγμα, στό θέμα τής έκκοσμίκευσης, ή όποια έλαβε διαφορετική μορφή στόν Όρθόδοξο κόσμο άπ' ότι στή Δυτική Εύρώπη⁴⁹. Όπως δέ συνέβη και μέ άλλα πολιτισμικά σύνολα σέ παγκόσμια κλίμακα πού βρέθηκαν κάτω άπό τή διαμορφωτική επίδραση τής δυτικοευρωπαϊκής Νεωτερικότητας, ή εξέλιξη

⁴⁷ Βλ. άναλυτικά Paul Heelas (έπιμ.), *Religion, Modernity, and Postmodernity*, Oxford 1998.

⁴⁸ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Orthodoxes Christentum und Moderne – Inkompatibilität oder langfristige Anpassung?», *Una Sancta* 66 (2011) 15–30. Του ίδιου, «Orthodox Christianity, Modernity and Postmodernity: Overview, Analysis and Assessment», *Religion, State & Society* 40 (2012) 248–285.

⁴⁹ Βλ. ένδεικτικά Vasilios N. Makrides, «Östliches orthodoxes Christentum und Sakularität. Ein Vergleich mit dem lateinischen Christentum», *Transit. Europäische Revue* 47 (2015) 59–75.

αυτή ήταν απόλυτως κατανοητή και φυσιολογική, και τούτο διότι δεν θα άνεμενε κανείς από την Όρθόδοξη Ανατολή να εξομοιωθεί πλήρως με τη Δύση. Στο σημείο αυτό έντοπιζονται και τα προβλήματα που σχετίζονται με τον θρυλούμενο έκσυγχρονισμό της νεοελληνικής κοινωνίας, ένα θέμα που δεν έπαυε να συζητείται ποικιλόμορφα από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι τις μέρες μας. Ήν κατανοήσει κανείς τον έκσυγχρονισμό (modernization) ως συνώνυμο με τον έκδυτικισμό (Westernization), τότε προσκρούει κανείς σε ανυπέβλητα εμπόδια κατανόησης της ιδιότυπης εξέλιξης και διαμόρφωσης της νεοελληνικής κοινωνίας και κουλτούρας. Τούτο σημαίνει επίσης ότι δεν θα πρέπει να απαιτεί κανείς σήμερα από την Όρθόδοξη Έκκλησία να προσαρμοσθεί στή Νεωτερικότητα, έχοντας ως γνώμονα τά δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα και κάνοντας ακριβώς τά ίδια βήματα που έκαναν ήδη στο παρελθόν οι εκεί χριστιανικές εκκλησίες, τά όποια αυτή έξ αιτίας της δικής της ιδιάζουσας παράδοσης και ιστορίας έχει δυσκολίες να κατανοήσει και να αποδεχθεί. Ής αναφερθεί εδώ εν παρόδω ότι ή ταύτιση μεταξύ έκσυγχρονισμού και έκδυτικισμού αποτέλεσε παλαιότερη αντίληψη, ή όποια έχει εν τώ μεταξύ ύπερβαθεί στή σύγχρονη έρευνα⁵⁰.

Έπί παραδείγματι, τό θέμα του θρησκευτικού πλουραλισμού και της έννοιας της θρησκευτικής ανοχής έχει – ιστορικά θεωρούμενο – σαφώς διαφορετική αντιμετώπιση στήν Ανατολή απ' ό,τι στή Δύση. “Όταν τό 1768 ό Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806) εισήγαγε στή νεοελληνική γλώσσα τόν νεολογισμό «ανεξιθρησκία», αποδίδοντας έτσι τόν όρο «tolerance», ανέπτυξε τίς ιδέες του σ' ένα πλαίσιο, τό όποιο παρέμεινε στήν ουσία παραδοσιακό και Όρθόδοξο και τό όποιο δεν είχε ουσιαστικά σχέση με τήν παράδοση του Διαφωτισμού, ιδίως τών John Locke και Voltaire. Συγκεκριμένα, ό Βούλγαρις δεν έθεσε υπό άμφισβήτηση ούτε σχετικοποίησε τίς απόλυτες αξιώσεις αλήθειας, τίς όποιες ήγειρε ή Όρθόδοξη παράδοση⁵¹. Τό παράδειγμα αυτό ενός κληρικού και λογίου του 18ου αιώνα, ό όποιος είχε έλθει σε στενή και δημιουργική έπαφή με τίς δυτικοευρωπαϊκές εξελίξεις τότε και ό όποιος δεν μπορούσε να τίς αποδεχθεί συνολικά, δείχνει καθαρά τήν ύπάρχουσα φυσιολογική διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Τό ίδιο μπορεί να παρατηρηθεί και σε πολλά άλλα επίπεδα, όπως στίς Όρθόδοξες αντιδράσεις στίς έκκοσμηκευτικές άλλαγές που συνέβη-

⁵⁰ Βλ. έκτενώς Grace Davie, *Europe: The Exceptional Case: Parameters of Faith in the Modern World*, London 2002.

⁵¹ Βλ. σχετικά Martin Knapp, *Evjenios Vulgaris im Einfluss der Aufklärung. Der Begriff der Toleranz bei Vulgaris und Voltaire*, Amsterdam 1984.

σαν σταδιακά ή επιχειρήθηκαν από την πολιτεία στην Ελλάδα ήδη από την εποχή του Όθωνα (1833-1862), όταν είχε γίνει η πρώτη συστηματική προσπάθεια να αναμορφωθούν οι σχέσεις εκκλησίας-κράτους με βάση δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα⁵². Τό ίδιο συνέβη και μετά το Σύνταγμα του 1975 μέχρι πολύ πρόσφατα, όταν επιχειρήθηκε η περαιτέρω χαλάρωση του παλαιότερα στενού δεσμού εκκλησίας και κράτους. Οι Όρθόδοξες αυτές αντιδράσεις διατυπώθηκαν πολύ έντονα την περίοδο του αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου (1998-2008)⁵³. Πολύ ενδιαφέρουσα δέ είναι η μετέπειτα περίοδος του αρχιεπισκόπου Γερωνύμου Β΄, δεδομένου ότι αυτός φάνηκε ότι ήταν πιο κοντά στή λογική της Νεωτερικότητας και απέφυγε τις έντονες συγκρούσεις με την πολιτική ήγεςία, παρά τις συνεχιζόμενες έκκοσμηκευτικές αλλαγές⁵⁴. Βεβαίως, οι εξελίξεις αυτές ήταν απόλυτως φυσιολογικές και συνέβησαν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία γενικά δημιουργεί τις προϋποθέσεις τους υπό την (άμεση ή έμμεση) επίδραση των προαναφερθεισών εξελίξεων στή Δυτική Ευρώπη.

Παρ' όλες αυτές τις προσπάθειες σύγκλισης, η θέση της Έκκλησίας παραμένει ακόμη πολύ ισχυρή στή νεοελληνική κοινωνία, και αυτό έχει να κάνει πρωτίστως με τις ιδιαιτερότητες του χώρου μας, οι οποίες διακρίνονται καθαρά απ' αυτές της Δυτικής Ευρώπης και οι οποίες δέν πρόκειται να εξαλειφθούν αυτόματα. Ανάλογα φαινόμενα μπορεί να παρατηρήσει κανείς και στίς πλειοψηφικά Όρθόδοξες πρώην κομμουνιστικές χώρες, οι οποίες τις τελευταίες δεκαετίες ήλθαν σέ μεγαλύτερη έπαφή με τί Δύση γενικά, ενώ όρισμένες είναι ήδη κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρά τις ριζικές αυτές εξελίξεις (μεταξύ άλλων και στίς σχέσεις εκκλησίας-κράτους) είναι φανερό ότι οι ιδιαιτερότητες αυτές παραμένουν. Γιά παράδειγμα, στόν νέο νόμο της τό 1997 γιά τις θρησκείες, η Ρωσική Όμοσπονδία θεωρείται κοσμικό κράτος, αλλά παράλληλα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στή σημασία της Ρωσικής Όρθοδοξίας γιά τόν ρωσικό λαό και πολιτισμό διαχρονικά. Πάντως, η ρωσική παράδοση ενός κοσμικού κράτους είναι σαφώς διαφοροποιημένη από εκείνη πολλών

⁵² Βλ. έκτενώς Theodor Nikolaou, «Mauers Einflu? auf die griechische Kirchenpolitik», στό: G. Grimm και Th. Nikolaou (έπιμ.), *Bayerns Philhellenismus*, München 1993, σ. 47-65. Andreas Müller, «Eure Religion gewissenhaft zu beschirmen.» Zur Kirchenpolitik des katholischen Wittelsbachers Otto im Orthodoxen Griechenland», *Kerygma und Dogma* 50 (2004) 226-257.

⁵³ Βλ. μεταξύ άλλων Dimitris Oulis, Gerasimos Makris και Sotiris Roussos, «The Orthodox Church of Greece: Policies and Challenges under Archbishop Christodoulos of Athens (1998-2008)», *International Journal for the Study of the Christian Church* 10 (2010) 192-210.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Konstantinos Papastathis, «Authority and Legitimization: The Intra-Ecclesiastical Strategy of Archbishop Ieronymos of Athens», *Religion State & Society* 39 (2011) 399-415.

κρατών της Δυτικής Ευρώπης, γεγονός που επιβεβαιώνει ξανά τις ανωτέρω ιδιαιτερότητες⁵⁵. Αυτές παρατηρούνται μέχρι σήμερα και σε άλλες χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, γεγονός που έχουν καταδείξει πρόσφατα επανειλημμένες στατιστικές έρευνες του διεθνώς αξιοπίστου κέντρου έρευνών και δημοσκοπήσεων Pew Research Center⁵⁶ – τό ίδιο δέ φαίνεται να ισχύει και για την Ελλάδα⁵⁷.

Έπιλεγόμενα

Τί σημαίνουν όμως όλα αυτά σε σχέση με τις σύγχρονες συζητήσεις, αναζητήσεις και προσπάθειες ανακαθορισμού των σχέσεων εκκλησίας-κράτους στην Ελλάδα; Αρχικά είναι ανάγκη να κατανοηθούν ουσιαστικά οι σημαντικές διαφορές που χωρίζουν Ανατολή και Δύση, καθώς και οι έλληνορθόδοξες (άλλα και γενικότερα οι ευρύτερες Όρθόδοξες) ιδιαιτερότητες στο παρόν θέμα⁵⁸. Αυτό συνεπάγεται ότι είναι χρήσιμο να αποφεύγονται αξιολογικές κρίσεις για τό ποιά κατάσταση είναι ή καλύτερη ή ή προτιμυπτά, τίς όποιες παρατηρούμε κατά κόρον όχι μόνο στο παρελθόν, αλλά μέχρι τίς μέρες μας. Για παράδειγμα, είναι γνωστή ή κριτική που άσκησε παλαιότερα ό Φιόντορ Νοστογιέφσκι στό κλασικό του μυθιστόρημα *Άδελφοί Καραμάζοφ* στόν Παπικό θεσμό και στην άπαιτηση πολιτικής έξουσίας από τί Ρωμαιοκαθολική

⁵⁵ Βλ. αναλυτικά Alena Alshanskaya, *Der Europa-Diskurs der Russischen Orthodoxen Kirche (1996-2011)*, Frankfurt am Main 2016. Alexander Ponomariov, *The Visible Religion: The Russian Orthodox Church and her Relations with State and Society in Post-soviet Canon Law (1992-2015)*, Frankfurt am Main 2017; Regina Elsner, *Die Russische Orthodoxe Kirche vor der Herausforderung Moderne. Historische Wegmarken und theologische Optionen im Spannungsfeld von Einheit und Vielfalt*, Würzburg 2018.

⁵⁶ Pew Research Center: Religion & Public Life, «Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe», 10 May 2017, URL: <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

⁵⁷ Michael Lipka, «Greek attitudes toward religion, minorities align more with Central and Eastern Europe than West», 31 October 2018, URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/31/greek-attitudes-toward-religion-minorities-align-more-with-central-and-eastern-europe-than-west/>

⁵⁸ Βλ. αναλυτικά Vasilios N. Makrides, «Orthodox Eastern and South Eastern Europe: Exception or Special Case?», στό: W. Eberhard και Chr. Lubke (έπιμ.), *The Plurality of Europe: Identities and Spaces*, Leipzig 2010, σ. 189–203. Τοϋ ίδιου, «Eastern Orthodox and Western Latin Churches under Communism: Differences and Parallels», στό: Th. Kahl, J. Kramer και E. Prifti (έπιμ.), *Romanica et Balcanica. Wolfgang Dahmen zum 65. Geburtstag*, München 2015, σ. 703–724. Τοϋ ίδιου, «Orthodox Christianity and State/Politics Today: Factors to Take into Account», στό: T. Köllner (έπιμ.), *Orthodox Religion and Politics in Contemporary Eastern Europe: On Multiple Secularisms and Entanglements*, London/New York 2019, 235–254.

έξουσία στό πλαίσιο τοῦ ἀριστουρηματικοῦ του μύθου γιά τόν Μεγάλο Ἱερο-εξεταστή. Ὁ Ντοστογιέφσκι ἔγραφε βέβαια τόν 19ο αἰώνα, καί δὴ σέ μιὰ ἐποχή, πού ὁ Παπικός θεσμός δεχόταν πλῆθος κριτικῶν καί ἐπιθέσεων ἀπό πολλές πλευρές. Ἀλλά οἱ εὐστοχες ἐπισημάνσεις του ἐστιάζονται κυρίως στό γεγονός τῆς διεκδίκησης κοσμικῆς ἐξουσίας ἀπό τούς Πάπες τῆς Ρώμης κατά παράβαση τοῦ πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Εὐαγγελίου, καί ὄχι φυσικά στίς ἱστορικοκοινωνικές συνθήκες πού ὀδήγησαν στήν ἐξέλιξη αὐτή. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἕνας σύγχρονος Ρωμαιοκαθολικός κληρικός, λόγιος καί πολύ καλός γνώστης τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς, ὁ Gerhard Podskalsky, ὑποστήριξε ὅτι ἡ Ρωμαιοκαθολική παράδοση γιά τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους εἶναι πολύ καλύτερη ἀπό τήν ἀντίστοιχη τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ, διότι διασφαλίζει τήν αὐτονομία καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι στήν πολιτική ἐξουσία⁵⁹.

Τέτοιες καί ἄλλες σχετικές ἀπόψεις ὑπάρχουν σέ ἀφθονία, ἐν τούτοις δέν πρέπει νά λησμονεῖται ὅτι στό παρόν θέμα δέν τίθεται θέμα καλοῦ ἢ κακοῦ, ἀλλά γιά ἱστορικά ἀναπόφευκτες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες καθόρισαν τελικά τή δομή καί τή μορφή τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκκλησιῶν συνολικά, εἰδικότερα δέ τή σχέση τους μέ τήν πολιτική ἐξουσία. Ἐπομένως, στήν οὐσία δέν τίθεται θέμα, ἂν ἡ δυτικοευρωπαϊκή ἐμπειρία στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους ἀποτελεῖ πρότυπο πρὸς μίμηση ἢ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγή γιά τή σύγχρονη Ἑλλάδα. Ὅπως προελέχθη, τό μοντέλο τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατο νά εφαρμοσθεῖ στή Δύση. Ἀντιστρόφως, στή Δύση λόγω τῶν ἐκεῖ πολιτικῶν ἐξελίξεων ἦταν ἐπίσης ἀδύνατη ἡ ἐπικράτηση μιᾶς στενῆς καί διαρκοῦς συνεργασίας μεταξύ ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας, πράγμα πού ὀδήγησε τελικά τόν Παπικό θεσμό νά διεκδικήσει ὁ ἴδιος ἀντίστοιχο πολιτικό ρόλο. Πέρα ἀπό τίς ἐπιλογές τῶν ἐπὶ μέρους ἡγετικῶν μορφῶν τῆς ἐκάστοτε πλευρᾶς, οἱ ὁποῖες ἐνδέχεται νά τύχουν κριτικῆς, οὐσιαστικά λοιπόν δέν τίθεται θέμα, ἂν ὁ Ἀνατολικός ἢ ὁ Δυτικός Χριστιανισμός φέρουν συνολικά εὐθύνες γιά τίς ἀνωτέρω ἐξελίξεις. Σέ τελική ἀνάλυση, αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ λύση τῶν προβλημάτων δέν βρίσκεται στόν ἐξωραϊσμό τῆς μιᾶς καί στή δαιμονοποίηση τῆς ἄλλης κατάστασης, πράγμα πού γίνεται τόσο στήν Ἀνατολή ὅσο καί στή Δύση μέ ἀμοιβαῖες ἐπικρίσεις καί ἀπόδοση εὐθυνῶν. Τοῦτο συμβαίνει ἐν πολλοῖς στά πλαίσια τῆς ἀντιπαλότητας μεταξύ των χριστιανικῶν

⁵⁹ Βλ. Gerhard Podskalsky, *Zur Hermeneutik des theologischen Ost-West-Gesprächs in historischer Perspektive* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 2), Erfurt: Universität Erfurt, 2002, σ. 10-11.

έκκλησιών και της σύγχρονης μεγέθυνσης και ιδεολογικοποίησης των ιστορικών διαφορών τους, γεγονός που δεν λείπει φυσικά και από τον έλλαδικό χώρο μέχρι και σήμερα.

Βεβαίως, οι προτεινόμενες στίς μέρες μας αλλαγές στίς σχέσεις εκκλησίας-κράτους στην Ελλάδα, άσχετως αν γίνουν αποδεκτές ή μί, αποτελούν εν πολλοίς αναπόφευκτες εξελίξεις, οι οποίες θα συνεχίσουν να συμβαίνουν στο πλαίσιο της προϊούσας παγκοσμιοποίησης – όπως ακριβώς και για κάθε άλλο χώρο που αφορά στην κρατική λειτουργία σήμερα, π.χ. στην έξωτερική πολιτική, στην οικονομία ή στην παιδεία. Ο σύγχρονος κόσμος αλλάζει ριζικά σε κάθε τομέα, σήμερα δέ με άπιστευτη ταχύτητα, και αυτό αποτελεί φυσικά σημαντική πρόκληση, τόσο για τους εμπλεκόμενους φορείς που καλούνται να λάβουν αποφάσεις και να προτείνουν στρατηγικές ή λύσεις, όσο και για τους διανοούμενους που καλούνται να κάνουν αναλύσεις και να δώσουν εξηγήσεις. Αυτό που χρειάζεται είναι η νηφάλια και μετρημένη προσέγγιση των επιχειρουμένων αλλαγών, καθώς και η πραγματιστική τους αξιολόγηση, κυρίως δέ με βάση την ανάγκη να ξεφύγει κανείς από τό δίπολο Άνατολί-Δύση. Είναι δέ επίσης χαρακτηριστικό ότι η παγκοσμιοποίηση δεν θεωρείται ότι θα επιφέρει την καθολική εξομοίωση όλου του κόσμου, αλλά ότι θα δημιουργεί συνεχώς διάφορα μείγματα μεταξύ τοπικών παραδόσεων και ευρύτερων παγκοσμίων τάσεων. Τό γεγονός αυτό απέδωσε χαρακτηριστικά ό κοινωνιολόγος Roland Robertson μέ τόν διαδεδομένο σήμερα νεολογισμό τού «glocalization», συνδέοντας τούς όρους «global» και «local»⁶⁰. Περιγράφοντας δέ τίς σχέσεις εκκλησίας-κράτους στην Όρθόδοξη Βουλγαρία σήμερα, ή ανθρωπολόγος K. Ghodsee έκανε λόγο για μία «συμφωνική κοσμικότητα» (symphonic secularism)⁶¹, δηλαδή για μία ιδιάζουσα συνάρτηση τής ιστορικής συσχέτισης μεταξύ εκκλησίας και πολιτείας στό πνεύμα τής βυζαντινής συμφωνίας μέ τόν άπαιτούμενο κοσμικό χαρακτήρα τού σύγχρονου κράτους.

Μέ άλλα λόγια, ή συζήτηση και άποδοχή τών όποιων αλλαγών, τωρινών ή μελλοντικών, στίς σχέσεις εκκλησίας-κράτους και στην Ελλάδα πρέπει να γίνεται μετρημένα, χωρίς αξιολογικές κρίσεις για μία δΐθεν προηγημένη Δυτική Εύρώπη και μία ύπανάπτυκτη Άνατολί στόν τομέα αυτό, πρωτίστως δέ μέ

⁶⁰ Βλ. σχετικά Roland Robertson, «Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity», στό: M. Featherstone, S. Lash και R. Robertson (έπιμ.), *Global Modernities*, London 1995, σ. 25-44.

⁶¹ Βλ. σχετικά Kristen Ghodsee, «Symphonic Secularism: Eastern Orthodoxy, Ethnic Identity and Religious Freedoms in Contemporary Bulgaria», *Anthropology of East Europe Review* 27 (2009) 227-252.

σεβασμό στις ιδιαιτερότητες του έλληνορθόδοξου χώρου. Τά προβλήματα αλληλοκατανόησης μεταξύ των εμπλεκομένων φορέων προέρχονται έν πολλοίς από παραδοσιακές πολώσεις και έχθρότητες. Άλλά δέν πρέπει νά λησμονείται ότι και οί εκκλησίες τής Δύσης έχουν περάσει ιστορικά από τά στάδια αυτά μέχρι νά φθάσουν στή σημερινή κατάσταση. Όπως προελέχθη, ή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία συμβιβάστηκε – βεβαίως, μέ τό δικό της κριτικό τρόπο – τελικά μέ τή Νεωτερικότητα μόνο μετά τή Β΄ Βατικάνειο Σύνοδο, ύστερα από πολλούς αιώνες εντάσεων και συγκρούσεων. Μπορεί λοιπόν, όντως ή Έκκλησία στήν Έλλάδα νά έδειχνε παλαιότερα έσωστρέφεια και άμυντική διάθεση άπέναντι στή Νεωτερικότητα και στις έξελίξεις τής παγκοσμιοποίησης. Άλλά ή στάση αυτή τής Έκκλησίας είναι άπολύτως φυσιολογική και άναμενόμενη, ιδίως άν λάβει κανείς ύπ΄ όφιν του τις ιστορικοκοινωνικές έξελίξεις και τό όλο ύπόβαθρο που παρουσιάσθηκαν συνοπτικά στό παρόν άρθρο. Πολλές δέ από τις σύγχρονες αντιδράσεις οφείλονται επίσης στό γεγονός ότι ή χώρα βρίσκεται σέ μία μεταβατική περίοδο από μία πιο έθνοκεντρική σέ μία πιο άνοικτή και πολυπολιτισμική κοινωνία. Έξάλλου, διάφορες στατιστικές μετρήσεις προβλέπουν ήδη από τώρα σημαντικές αλλαγές προς τήν κατεύθυνση αυτή στήν Έλλάδα τις έπόμενες δεκαετίες, τόσο όσο άφορᾶ στό ποσοστό των Όρθοδόξων στή χώρα όσο και των μί Όρθοδόξων, συμπεριλαμβανομένων των άθέων ή των θρησκευτικά άδιαφόρων ατόμων⁶². Εύνόητο είναι ότι όλα αυτά δέν άφορούν μόνο στήν Έκκλησία, αλλά σέ πλῆθος άλλων φορέων και ατόμων στή χώρα που αντιδρούν από τήν πλευρά τους και γιά τους έκάστοτε δικούς τους λόγους στις διαφαινόμενες αυτές αλλαγές, τις όποίες αντιλαμβάνονται ως άπειλητικές.

Παρά όμως τις ύπάρχουσες δυσκολίες και άγκυλώσεις του παρελθόντος, ύπάρχουν πολλές ένδειξεις ότι ή Έκκλησία τής Έλλάδος, ιδίως υπό τήν ήγεσία του νυν Άρχιεπισκόπου, φαίνεται νά γίνεται σταδιακά προθυμότερη νά συζητήσει κριτικά και νά άντιμετωπίσει δημιουργικά τις προκλήσεις τής (Μετα)Νεωτερικότητας και τής παγκοσμιοποίησης, κατανοώντας τις άδήριτες αλλαγές που συμβαίνουν γύρω της, άσχέτως του άν συμφωνεί ή διαφωνεί μαζί τους⁶³. Τό γεγονός αυτό και μόνο είναι έλπιδοφόρο, διότι μαρτυρεί μία ρεαλι-

⁶² Βλ. Todd M. Johnson και Gina A. Zurlo (έπιμ.), *World Christian Database*, Leiden/Boston: Brill, URL: <https://worldchristiandatabase.org/> (accessed April 2019).

⁶³ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Die Orthodoxe Kirche Griechenlands und der lange Weg zur Modernisierung», *Glaube in der 2. Welt* 38/10 (2010), σ. 18–21. Του ίδιου, «The Orthodox Church of Greece», στό: Lucian N. Leustean (έπιμ.), *Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century*, London/New York 2014, σ. 181-209.

στική αποτίμηση της όλης κατάστασης και τί δυνατότητα χάραξης μιᾶς αναγκαίας στρατηγικῆς γιά τό μέλλον. Εἰδικά δέ γιά τίς προτεινόμενες ἀλλαγές στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους, εἶναι γνωστό ὅτι αὐτές ἐξαρθῶνται ἐπίσης καί ἀπό ἄλλους, ἐν πολλοῖς ἀστάθμητους παράγοντες, ὅπως ἀπό τίς πολιτικές συγκυρίες καί ἰσορροπίες ἢ τίς παγκόσμιες ἐξελίξεις. Συνολικά ὅμως, πρόκειται γιά τίς ὄψεις μιᾶς μακρᾶς διαδικασίας, ἡ ὁποία ἐνδέχεται νά διαρκέσει πολλές δεκαετίες καί ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἐπιφέρει ριζικές ἀλλαγές στό μέλλον. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν θά πρέπει νά ταυτίζεται μέ μιᾶ ἀνεπανόρθωτη καταστροφή γιά τήν ἑλληνική Ὁρθοδοξία, ἀλλά θά πρέπει νά ἀξιολογηθεῖ στό πλαίσιο μιᾶς συνεχοῦς ἐξελικτικῆς πορείας. Ἐξάλλου, ἂν θεωρήσει κανεῖς τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό 1833 καί μετά, θά διαπιστώσει τήν ὑπαρξη πολλῶν κατά καιρούς ἀλλαγῶν καί μεταρρυθμίσεων (π.χ. ἀναφορικά μέ τούς διαφοροτικούς «Καταστατικούς Χάρτες» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1923, τοῦ 1943 καί τοῦ 1977 ἢ τήν ἐκκλησιαστική περιουσία, ἡ ὁποία σέ μεγάλο βαθμό ἀπαλλοτριώθηκε ἀπό τό κράτος, συχνά δέ μέ μονομερεῖς ἐνέργειες⁶⁴). Ἐπομένως, οἱ πιθανές μελλοντικές ἀλλαγές στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους, ἀκόμη καί ἂν ἐπιτευχθοῦν χωρίς ἐκκλησιαστική συναίνεση, δέν πρέπει νά ἀποτελέσουν αὐτόματα αἰτία γιά ὀδυμούς καί καταστροφολογία στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀπό τήν πλευρά της, μπορεῖ νά ἐπιδείξει ἀρκετή προσαρμοστικότητα στίς περιπτώσεις αὐτές, εἶναι δέ βέβαιο ὅτι θά μπορέσει νά ἀντεπεξέλθει στίς προκλήσεις τῶν καιρῶν. Αὐτό κατάφεραν παλαιότερα οἱ χριστιανικές ἐκκλησίες στή Δυτική Εὐρώπη, ἀπό τίς ἐμπειρίες τῶν ὁποίων ἡ Ὁρθόδοξος κόσμος γενικά μπορεῖ νά ἐπωφεληθεῖ σέ μεγάλο βαθμό – χωρίς φυσικά νά τίς ἀντιγράψει δουλικά, ἀλλά προβαίνοντας σέ μιᾶ κριτική τους ἀξιολόγηση καί δημιουργική τους ἀποτίμηση. Γιά νά ἐπιτευχθεῖ ὅμως κάτι τέτοιο, εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑπερβεῖ ὁ Ὁρθόδοξος κόσμος γενικά (καί φυσικά ἡ ἑλληνική Ὁρθοδοξία) παλαιότερες καί παραδοσιακές πολώσεις, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν κυρίως τί δαμονοποίηση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί γενικότερα τῆς Δύσης καί τῶν σχετικῶν ἐξελίξεων στό πλαίσιο τοῦ ἐγγενοῦς Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικισμοῦ. Παρά λοιπόν τίς ἀντιδραστικές συνέχειες μέ τό παρελθόν, σημαντικό εἶναι πάντως ὅτι παράλληλα ὑπάρχουν καί διάφορες ἐνδείξεις ἀλλαγῆς κατευθύνσης στό θέμα αὐτό⁶⁵, γεγονός πού εἶναι ἀπολύτως

⁶⁴ Βλ. ἐκτενῶς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Ἱερώνυμος, *Ἐκκλησιαστική περιουσία καί μισθοδοσία τοῦ κλήρου*, Ἀθήνα 2012.

⁶⁵ Βλ. ἀναλυτικά Trine Stauning Willert καί Lina Molokotos-Liederman (ἐπιμ.), *Innovation in the Orthodox Christian Tradition? The Question of Change in Greek Orthodox Thought and Practice*,

ἀναγκαῖο γιὰ μιά συνειδητοποιημένη, ἰσχυρή, πραγματιστική καί αὐτόνομη ἐκκλησία μέσα σ' ἕναν συνεχῶς μεταβαλλόμενο, ἀνταγωνιστικό καί παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Farnham 2012. Trine Stauning Willert, *New Voices in Greek Orthodox Thought: Untying the Bond between Nation and Religion*, Farnham 2014. George E. Demacopoulos καί Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.), *Orthodox Constructions of the West*, New York 2013.

ΜΟΣΧΟΣ ΛΑΓΚΟΥΒΑΡΔΟΣ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ-τ. ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ

ΕΙΣ ΕΑΥΤΟΝ

«Τίς γάρ ἡμῶν ἐλπίς ἢ χαρά... ἢ οὐχί ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;»
(Θεσ. Β', 14:20)

Ἡ πίστιν στόν Χριστό

Μέ τήν πίστιν στόν Χριστό ἀρχίζει ἡ αὐτοβιογραφία. Ὁ πιστός μιλάει γιά τήν ζωή του. Οἱ πρῶτοι χριστιανοί ἐξομολογοῦνται δημοσίως. Οἱ πιστοί ὁμολογοῦν τήν πίστιν σέ ἕναν κόσμο πού δέν πιστεύει καί γίνονται μάρτυρες. Μέ τόν Χριστό ἀρχίζει ἡ προσωπική μαρτυρία. Ὁ λόγος δέν εἶναι ἀπλή ἔκθεση ἰδεῶν, ἀλλά προσωπική μαρτυρία. Ἡ γραφή εἶναι αὐτοβιογραφική. Μιᾶς γιά τήν πίστιν σου στόν Χριστό καί στηρίζεις καί τήν πίστιν τῶν ἄλλων. Δέν ἔχει νά κάνει μέ τήν ὑπερηφάνεια καί τήν ἐπίδειξη. Ἡ ὁμολογία δέν ἐπιφέρει διακρίσεις καί τιμές, ἀλλά περιφρόνηση καί διώξεις.

Ἀπό τά παιδικά μου χρόνια ἀγαπῶ τίς αὐτοβιογραφίες. Αὐτές ἦταν τά ἀγαπημένα μου ἀναγνώσματα. Καί στή ζωή τό πῶς μεγάλο μου ἐνδιαφέρον εἶναι νά γνωρίζω ἀξιόλογους ἀνθρώπους ὡς πρὸς τήν πίστιν τους. Ὅλη ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση εἶναι ἡ μετάδοση τῆς διδασκαλίας μέ τό παρά-δειγμα. Ἡ ζωή ἡ ἴδια διδάσκει. Σύμφωνα μέ τήν παράδοσή μας, οἱ Ἕλληνες μαθαίνουμε ἀπό τήν ζωή, τουλάχιστον ὅσο ἴσχυε ἡ παράδοση, καί δέν μαθαίνουμε ἀπό τά λογικά ἐπιχειρήματα. Ρώτησαν κάποτε ἕναν γέρο, γιατί προσεύχεται γιά τούς νεκρούς του, πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ νεκροί ζοῦν κι ὁ γέρος ἀπάντησε: Ἀφοῦ τό νιώθω καθῆκον νά προσεύχομαι, πᾶει νά πεί πῶς ζοῦνε.

Ὁ πατέρας μου κι ἡ μάνα μου πίστευαν στόν Χριστό. Κι ὁ παππούς μου κι ἡ γιαγιά μου, επίσης. Οἱ ἀξιαγάπητοι αὐτοί ἄνθρωποι γιά μένα, μέ ἔκαναν νά νιώσω ὅτι μ' ἀγαποῦσαν ὅπως τόν ἑαυτό τους. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ πῶς πειστική γνώση. Εἶναι ἡ τέλεια γνώση. Μόνο ὅ,τι λέγεται μέ ἀγάπη θ' ἀκουστεῖ. Κανένα λογικό ἐπιχείρημα καί κανένας φιλοσοφικός στοχασμός δέν ἔχει τήν

πειθῶ τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη γιά τά προσφιλή μου πρόσωπα μέ βοηθαίει νά ζῶ. Νιώθω ὅτι συγκρινόμενος μαζί τους δέν μπορῶ νά φτάσω αὐτά τά πρόσωπα στήν ἀρετή. Ἦταν φτωχοί ἄνθρωποι, ἀλλά πλούσιοι σέ ἀρετή.

Νιώθω ἀπέραντη εὐγνωμοσύνη γιατί πίστευαν στόν Χριστό. Καί μόνο ὅτι αὐτοί ὑπῆρξαν πιστοί μέ ἔκαναν καί ἐμένα νά πιστεύω. Ἀφοῦ αὐτά τά πρόσωπα μέ τά ὅποια ἐγώ δέν μπορῶ νά συγκριθῶ στήν ἀρετή, πιστεύουν ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ Θεός, ἐγώ ποιός εἶμαι νά μὴν πιστεύω; Κανένα λογικό ἐπιχείρημα δέν εἶναι πιό πειστικό ἀπό τὴν πειθῶ τῆς ἀγάπης καί τῆς ταπεινώσεως. Τά ἀγαπημένα μου πρόσωπα πιστεύουν κι ἐγώ πιστεύω. Στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση ἡ γνώση στηρίζεται στήν ἐμπειρία. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἐμπειρική ἐπιστήμη.

Ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση ξεκινáει ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες καί τοὺς Προφῆτες τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπὸ τοὺς σοφούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, πού ἐπίσης προφήτεψαν τὸν Χριστό, ἀπὸ τοὺς Ἀπόστολους, τοὺς Εὐαγγελιστές, τοὺς Ἅγιους Πατέρες καί φθάνει μέχρι σήμερα. Ἀκόμα κι ἂν χαθοῦν ὅλες οἱ Γραφές, ἓνας ἅγιος μοναχὸς τῆς Ὁρθοδοξίας μπορεῖ νά τίς ξαναγράψει. Ὁ καλύτερος τρόπος νά πιστέψεις ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ Θεός, εἶναι νά βρεῖς κάποιον πού πιστεύει ἀληθινά καί νά τὸν ἀγαπᾶς καί νά τὸν θαυμάζεις γιά τὴν ἀρετή.

Ἡ πτώση τοῦ Ἀδάμ

«Μακροθυμίσατε οὖν, ἀδελφοί,
ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου» (Ἰακ. 5:7)

Τί συνέβη στόν Ἀδάμ κατὰ τὴν πτώση του καί ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν Παράδεισο, ἀποξενώθηκε δηλαδή ἀπὸ ὅλες τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ; Καί πῶς τό ξέρουμε ἐμεῖς σήμερα; Τό ξέρουμε ἀπὸ τὴ δική μας ἐμπειρία, ὅταν ξεχνᾶμε τὸν Θεὸ καί βάζουμε στήν καρδιά μας τὴν ὑπερηφάνεια καί τὴν ιδιοτέλεια πού τὴν συνοδεύει. Ἡ ὑπερηφάνεια ἀποξενώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ καί διαταράσσει τὸν ρυθμὸ τοῦ κόσμου: «Ἀπὸ τότε πού πενήθω/ τό ξανθὸ καί γαλανὸ /καί οὐράνιο φῶς μου/ μετεβλήθη ἐντός μου/ κι ὁ ρυθμὸς τοῦ κόσμου», θρηνεῖ ὁ ποιητὴς Γεώργιος Βιζυηνός. Ὅταν δεῖτε, γράφει ἡ Ἀποκάλυψη, τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως νά στέκεται σέ τόπο πού δέν τοῦ ἀνίκη, στρέψτε ὅλη σας τὴν προσοχή στό νά διώξετε τὴν ὑπερηφάνεια ἀπὸ τὴν καρδιά σας. Αὐτὴ εἶναι ἡ Νηπτικὴ Παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἡ Ὁρθοδοξία διαφέρει ἀπὸ τίς αἰρέσεις καί τὸν ἀθεϊσμό, ὡς πρὸς τὴ Θεία Χάρι. Στὴν πραγματικότητα διαφέρει ὡς πρὸς τὸν σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου

καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ Θεία Χάρις κατὰ τὴν Ὁρθόδοξη Διδασκαλία εἶναι Ἄκτιστη, δέν εἶναι κτίσμα, ἀλλά εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα, πού κατοικεῖ μέσα στόν ἄνθρωπο. Οἱ αἱρέσεις θεωροῦν τή Θεία Χάρις κτιστή. Ὁ Θεός γιά τίς αἱρέσεις, ἀκόμα κι ἂν αὐτός ἐπλασε τόν ἄνθρωπο, δέν ἐνδιαφέρεται γι' αὐτόν.

Κατὰ τὴν Ὁρθόδοξη Διδασκαλία ἡ Θεία Χάρις εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν Ἄκτιστη Χάρις τοῦ Θεοῦ μέσα του, πράγμα πού σημαίνει ὅτι γεννήθηκε νά ζεῖ ἐλεύθερος, ἄξιος σεβασμοῦ ὡς κατοικία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος μέσον πρὸς ἐκμετάλλευσή. Κάποτε στόν Παπισμό πουλοῦσαν τή Θεία Χάρις ὡς ἐμπόρευμα. Ὁ Παπισμός ἀσκεῖ ἀκόμη κοσμική ἐξουσία ὡς συνέχεια τοῦ Καίσαρα τῆς Ρώμης.

Ὁ Ἰησοῦς διώχνει μέ τό μαστίγιό τούς ἐμπόρους ἀπό τόν ναό τοῦ Θεοῦ. Καί ἐμεῖς πρέπει νά δίνουμε τόν χῶρο πού ταιριάζει στό ἐμπόριο, ὥστε νά μὴν μετατρέπονται τά πάντα σέ ἐμπόρευμα. Δέν πιστεύουμε στὴν ἀγορά χωρὶς ἠθικά ὅρια. Ἡ «ἐλευθερὴ ἀγορά» εἶναι αἵρεση. Θεωρεῖ θεμιτό ἀκόμα καί τό ἐμπόριο ὄπλων καί ναρκωτικῶν καί οἱ ὑπέρμαχοι τῆς «ἐλευθερίας» τῆς ἀγορᾶς ἔχουν συγκεντρώσει ὅλο τόν πλοῦτο τῆς Γῆς, ἐνῶ οἱ λαοὶ πένονται.

Στὴν πίστη στή Θεία Χάρις βασίζεται καί ὁ σεβασμὸς καί ἡ ἀγάπη ἀκόμα καί τῶν ἐχθρῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι πιστεύουμε ὅτι σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κατοικεῖ ἡ Θεία Χάρις. Οἱ αἱρετικοὶ διαιροῦν τόν κόσμον σέ καλοὺς καί σέ κακοὺς. Αὐτὸ ὅμως δέν εἶναι οὔτε ἐλευθερία οὔτε δημοκρατία. Ἀξίζει τό Ὑπουργεῖο Παιδείας νά ἐξηγήσει, γιατί ἐπείγεται νά εἰσαγάγει τό μάθημα τῆς θρησκευολογίας, γιά νά μὴν διδάσκονται τά Ἑλληνόπουλα τὴν Ὁρθοδοξία. Ὁ Χριστὸς ἀνυψώνει τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος τῆς πτώσης θεραπεύεται καί γίνεται καινούργιος ἄνθρωπος, ἀναγεννημένος πνευματικά, ἄξιος σεβασμοῦ ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς, θρησκείας, γλώσσης κ.ἄ.

Ἡ ἐλευθερία καί ἡ δημοκρατία εἶναι γράμμα κενό, ὅταν δέν γνωρίζουμε τόν Θεό καί δέν κατανοοῦμε τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ φτωγὴ ἰδέα πού ἔχουν οἱ αἱρέσεις γιά τόν Θεό ἢ ὁ ἀθεϊσμός γιά τὴν μὴ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἔχει πρακτικὲς συνέπειες γιά τόν σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Στὴ Νηπτική Παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, δέν διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι σέ καλοὺς καί σέ κακοὺς ἢ σέ φίλους καί σέ ἐχθρούς. Δέν εἶναι θέμα καλοσύνης ἢ φιλίας ἢ ἐλευθερία καί ἡ δημοκρατία. Στὴ Νηπτική Παράδοση τοῦ λαοῦ μας, τὴν ὁποία διέκοψε τό 1821 ἡ Ξενοκρατία, οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται σέ αὐτούς πού γνωρίζουν τόν Θεό καί σέ αὐτούς πού δέν τὸν γνωρίζουν. Ἡ Νηπτικὴ Παράδοση, εὐτυχῶς, ἀναβιώνει στίς μέρες μας σέ ὅλο τόν κόσμον!

Οί αἰρέσεις κι ὁ ἀθεϊσμός εἴτε ἀρνοῦνται τή Θεία Χάρη ὡς τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πού κατοικεῖ στόν ἄνθρωπο εἴτε ἀρνοῦνται τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ὑποβαθμίζουν τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Δέν ἀντιμάχονται τόν Θεό, ἀλλά τόν σεβασμό τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Στὴν Ἀνατολή ἀκόμα καί σήμερα ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μικρότερη ἀξία καί ἀπό αὐτήν τῆς σκόνης στόν δρόμο. Αὐτούς τούς ἀνθρώπους τούς λένε «λιγότερο ἀπό σκόνη». Ἡ δημοκρατία τώρα στόν τόπο μας δέν λειτουργεῖ καί πολλές ἐλευθερίες ἔχουν περιοριστεῖ, ὅπως εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, ἡ ἐλευθερία ἀπό τόν φόβο καί τήν ἀβεβαιότητα, ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου κ.ἄ. Δέν ρωτοῦν ἂν αὐτό ἀρέσει στόν Θεό, ἂν ἐξευτελίζονται οἱ φτωχοὶ ἄνθρωποι καί ἡ ζωὴ τους. Ποιὸς νοιάζεται;

Ὁ βλέπων

«Δώρισαί μοι τοῦ ὁρᾶν τά ἐμά πταίσματα»

Ἡ ὀρθόδοξη Παράδοση, στὴν πράξη, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: ἡ δυνατότητα νά βλέπουμε συνεχῶς τήν ἁμαρτία μας. Δέν προβάλλουμε τή σκιερὴ εἰκόνα τῆς ἁμαρτίας μας στους ἄλλους γιὰ νά τούς κατακρίνουμε. Πράγματι ἀπαιτεῖ νά ἔχουμε θάρρος γιὰ νά βλέπουμε συνεχῶς τήν ἁμαρτία. Ὡς πρὸς αὐτό ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ κάποιον νά μᾶς ἐνθαρρύνει μὲ τήν ἀγάπη του καί μὲ τήν ἀποδοχή τοῦ ὅπως εἴμαστε. Δυστυχῶς, δέν βρίσκεται εὐκόλα αὐτός πού θὰ μᾶς ἀγαπήσει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὁ χριστιανὸς ὅμως ἔχει τὸν Χριστό καί σ' αὐτὸν βλέπει τὸ πρόσωπο πού τὸν ἀγαπᾷ καί τὸν δέχεται ὅπως εἶναι. Ἀκόμα καί στό πῖο ἀδυσώπητο πεπρωμένο, ὁ Χριστὸς βρίσκεται ἐκεῖ γιὰ ἐμᾶς, καί μᾶς δίνει θάρρος καί ἐγκυρες ἐλπίδες.

Ἡ πνευματικὴ ὄραση εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Ὄρθοδοξου δρόμου. Μαθαίνουμε νά προσέχουμε κάθε στιγμή νά μὴν γεννοῦνται στὴν καρδιά μας μάταιες ἐπιθυμίες. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ νά διακρίνουμε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῶν πραγμάτων. Γνωρίζουμε ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς πού ζοῦμε καί ποιά εἶναι τά μέσα γιὰ νά πραγματοποιήσουμε τὸν σκοπὸ μας. Αὐτὴ εἶναι ἡ νηπτικὴ Παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καί ἐνῶ ἀκόμα κι ὁ ἀγράμματος γνωρίζει τά μύχα τῆς καρδιάς, ἡ ἐπιστήμη ἀγνοεῖ τήν καρδιά, ὡς ψυχο-πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἀνθρώπου!

Ἡ νηπτικὴ παράδοση διεκόπη βίαια ὑπὸ τήν ἐπίδραση τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ καί ἀξίζει νά δοῦμε γιὰ ποιὸ σκοπὸ διεκόπη. Ὁ κόσμος παραδόθηκε στόν στεῖρο ὠφελμισμὸ καί τὴ χρησιμοθηρία. Πρέπει νά ποῦμε ὅμως ἐδῶ, ὅτι στόν δυτικὸ κόσμο, φωτεινά πνεύματα ἐξακολουθοῦν νά τηροῦν τήν ὀρθόδοξη Παράδοση. Ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος πρὶν τὸ σχίσμα ἦταν ὀρθόδοξος. Παραθέ-

του με μιά σκέψη από τό βιβλίο του Γάλλου Ζ.Π. Βουαγιέ με τίτλο «Αναφορά γιά τίν κατάσταση τῶν ψευδαισθήσεων σχετικά με τίν ἀρχή του κόσμου». (Βουαγιέ στά γαλλικά θά πει αὐτός πού βλέπει συνέχεια ἢ κάτι τέτοιο):

«Σέ κάθε κοινωνία, ἡ κύρια ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων εἶναι νά ἐπικοινωνοῦν (...). Ἡ συγκεκριμένη βάση πού πάνω της ὑψώνονται ὅλα ὅσα ὑπάρχουν στήν κοινωνία εἶναι ἡ ἐπικοινωνία...» Ὡς ἐπικοινωνία ὁ Βουαγιέ ἐννοεῖ τί σύμπτωια τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ὑπάρχει ὅταν τά πράγματα δέν ἔχουν ἀποξενωθεῖ ἀπό τό ἀληθινό τους νόημα. Ὁ ἐχθρός τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση, καί τίν ἀλλοτρίωση χρησιμοποιοῦν αὐτοί πού ἐπιδιώκουν νά διαιοῦν τόν κόσμο, σύμφωνα με τίν ἀρχή του «διαίρει καί βασιλεύει».

«Οἱ ἄνθρωποι γιά νά εἶναι ἱκανοί νά ζήσουν ὡς ἄνθρωποι καί ὄχι ἀπλά σάν ζῶα, πρέπει ἀκριβῶς νά εἶναι ἱκανοί –καί αὐτή ἡ ἱκανότητα ἀμφισβητεῖται στους μισθωτούς σκλάβους, στους ὑποταγμένους, στους φτωχοῦς ὄλων των ἐποχῶν– νά χρησιμοποιοῦν τίς ζωτικές ἀνάγκες τους, τίν ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν τροφῆς, δίψας, κατοικίας, ἐνδυμασίας γιά σκοπούς ἐπικοινωνίας, σάν ὑλικό γιά ἐπικοινωνία».

Οἱ κυβερνήσεις, τώρα, ἀμφισβητοῦν τίν ἱκανότητα νά ζοῦμε ὡς ἄνθρωποι καί ὄχι ἀπλά σάν ζῶα. Αὐτό κάνουν στήν πραγματικότητα ὅταν βάζουν ἐμπόδια στήν παράδοσι του ἑλληνικοῦ λαοῦ, με ἀποτέλεσμα ὁ σημερινός ἄνθρωπος νά μένει ἀβοήθητος, στίς ἀναπόφευκτες συγκρούσεις του με τί συνειδησί του πού τόν ἀρρωσταίνουν. Οἱ κυβερνήσεις ὅταν ἀγνοοῦν ἢ περιφρονοῦν ἢ καί ἐμποδίζουν τίν ὀρθόδοξι παράδοσι, ἀγνοοῦν, περιφρονοῦν καί παραβιάζουν τό ἀνθρώπινο δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας. Δέν εἶναι βέβαια ἡ καθαρῆ καρδιά ἢ ἡ προσευχή ἢ οἱ σχέσεις μεταξύ μας, ὁ σκοπός τῆς ζωῆς. Ὅλα αὐτά εἶναι μέσα γιά τίν πραγματοποίησι του σκοποῦ, πού εἶναι ἡ ἐλευθερία τίν ὁποία μᾶς χαρίζει ἡ κοινωνία με τόν Θεό, τό μόνο Ὅν πού εἶναι ἐλεύθερο ἀπό τίν καταπίεσι τῶν ἀναγκῶν. Ἐνωμένος με τόν Θεό βιώνει καί ὁ ἄνθρωπος τίν ἐλευθερία ἀπό τίν καταπίεσι. Αὐτός πού ἔχει σύμπτωια με τόν Θεό, γίνεται ἕνα πνεῦμα με τό πνεῦμα του Θεοῦ. Ἀντιθέτως, αὐτός πού δέν ἀναζητεῖ τίν ἐλευθερία του στήν ἔνωσί του με τόν Θεό, θά πει, ὅτι ἐλευθερία, ὑπό τίς παρούσες συνθηκες, δέν ὑπάρχει.

Πράγματι, κανείς δέν εἶναι ἐλεύθερος με τίς δικές του δυνάμεις. Ἐλεύθερος εἶναι μόνον αὐτός πού ἔχει κοινωνία με τόν Θεό, πού εἶναι ἐνωμένος με τόν Θεό, ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας Του. Ὁ σκοπός γιά τόν ὁποῖο ζοῦμε εἶναι ἡ κοινωνία του Θεοῦ, δηλαδή τό νά εἴμαστε ἕνα πνεῦμα με τό πνεῦμα του Θεοῦ. Ἡ θεία κοινωνία εἶναι πράγματι ἡ ἀρχή του κόσμου.

Ἡ ἐποχή μας ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ βλέπουν συνεχῶς τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἀνομία τους. Βλέποντας τὸν ἑαυτό μας ὅπως εἶναι, δὲν προβάλλουμε τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἀνομία μας στοὺς ἄλλους καὶ δὲν τοὺς κατακρίνουμε. Ἄν ὅμως ἀπωθοῦμε καὶ κατακρίνουμε, δὲν θὰ ἀποφύγουμε τὴν ἀσθένεια.

Ὁ Δαβίδ, στὸν 50ὸ ψαλμὸ, τὸν λεγόμενο ψαλμὸ τῆς μετανοίας, περιγράφει τὸν τύπο τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος βλέπει τὴν ἁμαρτία του καὶ πιστεύει ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπάει ὅπως εἶναι. Ἐλέησόν με, ἱκετεύει ὁ Δαβίδ, διότι γνωρίζω τὴν ἀνομία μου καὶ ἡ ἁμαρτία μου εἶναι μπροστὰ μου καὶ τί βλέπω διαρκῶς.

Ὁ Θεὸς ἀκούει τὴν προσευχή μας

«Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε καὶ ἔσται ὑμῖν»

Ὁ Θεὸς ἀκούει τὴν προσευχή μας. Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἀκούει τὴν προσευχή μου, γιατί νιώθω τὴν ἀνάγκη νὰ Τὸν εὐχαριστῶ καὶ νὰ Τὸν δοξάζω;

Ἡ ἀνάγκη νὰ εὐχαριστῶ καὶ νὰ δοξάζω τὸν Θεὸ εἶναι ἔμφυτη καὶ δείχνει ὅτι μέσα μου εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Θεὸς ἀκούει καὶ πραγματοποιεῖ τὴν ἐπιθυμία τῆς καρδιάς μου.

Τὸ ἴδιο ὅπως εἶναι ἔμφυτη στὰ παιδιά ἡ βεβαιότητα μέσα τους ὅτι ὁ πατέρας τὰ πάντα ξέρει καὶ μπορεῖ.

Ὁ Χριστὸς μέσα μας

«Τεκνία μου, οὗς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ὑμῖν»
Γαλ. 4, 19

Ἡ καρδιά εἶναι κατοικία τοῦ Θεοῦ, λέει ἡ Γραφή. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ καρδιά εἶναι πλασμένη ν' ἀγαπάει δίχως ὅρια. Κι ἡ ἀγάπη αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν Θεό. Νὰ ἀγαπᾶς τὸν Θεό, λέει τὸ Εὐαγγέλιο, μέ ὅλη σου τὴν καρδιά, μέ ὅλη σου τὴ δύναμη, μέ ὅλη σου τὴν ψυχή καὶ μέ ὅλη σου τὴ διάνοια. Μερικοὶ ἀγάπησαν ἀνθρώπους ἢ πράγματα μέ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ κι ἔχασαν τὰ λογικά τους.

Στὴν ἀρχὴ ἀγαπᾶμε τὰ κοντινά μας πρόσωπα, τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα. Ὁ πατέρας κι ἡ μητέρα ζοῦν μέσα μας ὄχι ὡς ἀνάμνηση τῶν πράξεών τους, ἀλλὰ ὡς μορφές. Τὸ ἴδιο ζεῖ μέσα μας ὁ Ἰησοῦς, ὄχι ὡς ἡ χάρις Του οὔτε ὡς ἡ διδασκαλία Του, ἀλλὰ ὡς συγκεκριμένη μορφή. Ἀργότερα ἡ ἀγάπη μας ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ἄλλα πρόσωπα. Κανένα ὅμως ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν

γεμίζει τήν καρδιά μας. Μόνο στήν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ ἀγαπᾶμε μέ ὅλη τήν πληρότητα τῆς ζωῆς μας... Πήγαυα συχνά στόν πνευματικό μου, ἕναν γέροντα μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ στήν ψυχή του, γιά νά ζητήσω τί συμβουλή του γιά τό πρόβλημα πού μέ βασάνιζε, ἀλλά μπροστά στήν ἡσυχία τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ἀνθρώπου δέν ὑπῆρχε κανένα πρόβλημα ἢ μάλλον τό πρόβλημα ἦταν ἡ ἀπουσία τῆς αἴσθησης τοῦ Ἰησοῦ στήν ψυχή μου ἐκεῖνη τή μακρινή ἐποχή.

Ἡ πρώτη αἴσθησις τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ στήν ψυχή εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς χάριτος στόν παράδεισο τῶν παιδικῶν μας χρόνων πού διαρκεῖ μέχρι τήν ἐμφάνισις τῆς ἐνοχῆς, πού μᾶς βγάξει ἀπ' τή διάφανη γαλήνη τοῦ παραδείσου μας καί μᾶς παραδίδει στόν φόβο. Ἡ ἐσωτερική εἰρήνη πού νιώθουμε μέ τήν αἴσθησις τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ ἐντός μας δέν εἶναι ἀτομική ὑπόθεσις. «Ἀπόκτησε τήν ἐσωτερική σου εἰρήνη καί χίλιοι ἄνθρωποι γύρω σου θά σωθοῦν», λέει ὁ Ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σαρώφ.

Ἡ ἀντίρρηση, τώρα, ἀπό αὐτούς πού δέν πιστεύουν εἶναι, «πῶς θά ζήσει σ' αὐτόν τόν ἄδικο καί πονηρό κόσμο ὁ ἀθῶος μέ τήν ἀθωότητά του». Καί βέβαια θά ζήσει. Τό Εὐαγγέλιο δέν εἶναι ἀνεφάρμοστο. Ἀθωότητα δέν εἶναι ἔλλειψη προσοχῆς. Ἀθωότητα εἶναι ἔλλειψη ἄγχους, ἀγωνίας, ἀπελπισίας, πανικοῦ. Αὐτό εἶναι ἡ ἀθωότητα. Ἡ ἀπορία δέν εἶναι πῶς θά ζήσει ὁ ἀθῶος ἀλλά πῶς θά ζήσει αὐτός πού δέν ἔχει τήν ἀθωότητα τῆς παιδικῆς ψυχῆς καί δέν πιστεύει στή χάρη τοῦ Ἰησοῦ, γιὰτί δέν πιστεύει στόν Θεό.

Κι ἀφοῦ ὅλοι ὑπῆρξαμε παιδιά ὅλοι ἔχουμε ἕνα παιδί μέ τήν ἀθωότητά του μέσα μας, κι ὅλοι μποροῦμε νά δεχθοῦμε τόν Ἰησοῦ, ἀρκεῖ νά μῖν ὑπάρχουν ἐμπόδια, ὅπως εἶναι ἡ ἀκάθαρτη καρδιά. Τό ἐπεισόδιο τῆς ἐκδίωξης τῶν ἐμπόρων ἀπ' τόν ναό τοῦ Θεοῦ γίνεται καί μιά παραβολή πού σημαίνει ὅτι πρέπει νά διώξουμε ἀπό τήν καρδιά μας τί μέρμυρα, τήν ἀγωνία, τό ἄγχος, τόν πανικό, γιά νά εἶναι καθαρή γιά τόν Χριστό. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατοικία ἢ ὁ ναός τοῦ Θεοῦ. Στόν πεντηκοστό ψαλμό τῆς μετάνοίας ἀκούγεται τρεῖς χιλιάδες χρόνια τώρα ἡ κραυγή τοῦ προφήτη καί βασιλιά Δαβίδ, «καρδιάν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί ὁ Θεός καί πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μή ἀπορῥίψεις με ἀπό τοῦ προσώπου σου καί τό πνεῦμα σου τό ἅγιον μή ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ».

Ἡ Θεία Χάρη μένει

«Σ' αὐτόν τόν κόσμο μόνο ἐγώ εἶμαι κι ὁ Θεός», λέει ὁ νηπιτικός Ἅγιος Ἀλώνιος. Γιά τόν Ἅγιο ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφια ἢ, ἀκόμα καλύτερα, εἶναι

ένας άνθρωπος ή γίνονται όλοι ένας άνθρωπος όταν έχουν μέσα τους τόν Χριστό. Ο Χριστός είναι ο άληθινός έαυτός μας.

Στίν άμφιβολία μου, άν έχουμε όλοι μέσα μας τόν Ίησού Χριστό, όπως πιστεύουμε οί όρθόδοξοι χριστιανοί, ή άπάντησι είναι ότι οί άρνητές δέν γνωρίζουν τόν έαυτό τους και, συνεπώς, δέν γνωρίζουν τόν μοναδικό Σωτήρα του κόσμου, τόν Κύριόν μας και Θεό μας.

Άρα ή άναμονή του Άποστόλου Παύλου, νά γεννηθεί ο Χριστός μέσα σέ όλους, είναι στίν πραγματικότητα ή άναμονή νά γνωρίσουμε όλοι οί άνθρωποι τόν άληθινό έαυτό μας, γιά νά όμολογήσουμε τόν Χριστό και νά βαπτιστούμε, σύμφωνα μέ τίν Έντολή Του.

«Μόνο έπειδή υπάρχεις Ίησού, είμαι κι εγώ άληθινός». Μέ αυτόν τόν στίχο τελειώνει τό ποίημα μέ τόν τίτλο «Η προσευχή ενός άθέου», του Ίσπανού ποιητή Miguel de Unamuno.

Η εποχή του φόβου

«Όποιος λέγει ότι μένει εν αυτό, όφείλει νά ζή όπως έζησε και ο Χριστός» (Α΄ Ίω. Β΄, 6)

Πώς μπορεί νά ζει κανείς χωρίς φόβο, σ΄ ένα κόσμο στόν όποιο επικρατεί ο φόβος; Γιά μās, γράφει ο Γάλλος φιλόσοφος Ρενέ Ζιράρ, όπως και γιά τούς πρώτους άκροατές του Ευαγγελίου, ο λίθος τόν όποιο άπέρριψαν οί οικοδομούντες (ο Χριστός) έχει γίνει ο μόνιμος λίθος στόν όποιο σκοντάφτουμε όλοι. Καθώς άρνούμαστε νά πιστέψουμε ότι ο Χριστός είναι ή ζωή, σφυρηλατούμε γιά τούς έαυτούς μας ένα πεπρωμένο άδυσώπητο. Και κανείς άλλος εκτός από έμās τούς ίδιους δέν μπορεί νά θεωρηθεί υπεύθυνος γι΄ αυτό.

Φόβος είναι έλλειψη πίστης. Αυτός πού πιστεύει δέν φοβάται. Φόβο ένωσαν οί πρωτόπλαστοι, όταν άμάτησαν στόν Θεό. Ο φόβος ήταν τό αίσθημα πού τούς άποξένωσε άπ΄ τόν Θεό κι άπ΄ τόν έαυτό τους και άλλοίωσε τή ρίζα τής ανθρωπότητας, Όλοι οί άνθρωποι μετά πού προήλθαν από αυτούς είχάν τόν φόβο μέσα τους έμφυτο. Αυτό είναι τό λεγόμενο «προσαποτορικό άμάτημα» άπ΄ τό όποιο μās θεραπεύει ή πίστη στόν Χριστό.

Ο φόβος σήμερα είναι υπαρξιακός, νιώθουμε νά άπειλείται όλόκληρη ή ύπαρξή μας. Υπαρξιακός ή άλλιώς έσωτερικός είναι ο φόβος πού μās κάνει νά νιώθουμε άχρηστοι, μās άποξενώνει από τόν ίδιο τόν έαυτό μας.

Τό Μοιρολόι γιά τόν Μάρκο Μπότσαρη, τό άριστουργηματικό αυτό δημοτικό πολυφωνικό τραγούδι τής Βορείου Ήπειρου, επικεντρώνει τίν έλευθερία άπ΄ τόν φόβο, στόν άγώνα γιά τίν έλευθερία.. Η μάνα του Μάρκου ρωτάει τόν γιό της:

Μάρκο, ποῦ ἄφ' σεσ τό σπαθί, ποῦ ἀφῆκες τό ντουφέκι;
Τό πῆραν οἱ συντρόφοι μου, τό πῆραν τά παιδιά μου.
Καί μέ τούς Τούρκους πολεμᾶν καί τούς κοτζαμπασῆδες.

Οἱ Ἕλληνες στή μακροαίωνα ἱστορία τους δέν παραδίδουν τά ὄπλα τοῦ
ἀγώνα γιά τήν ἐλευθερία. Δέν παύουν ποτέ νά ἀγωνίζονται γιά τήν ἐλευθερία.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Γιά μιά νέα πορεία

Δύο από τά βασικότερα στοιχεία του πολιτισμού είναι ή Έλευθερία και ή Άδελφοσύνη. Η Έλευθερία είναι γεμάτη σεβασμό για τόν συμπολίτη και τά δικαιώματά του. Η Άδελφοσύνη είναι αυτή πού δροσίζει τό κοινωνικό σώμα μέ φροντίδα και συμπόνοια για τούς άλλους.

Η εποχή μας, περισσότερο από κάθε άλλη, είναι ή εποχή τών αντιφάσεων και τών αντιθέσεων. Οί έννοιες τής Έλευθερίας και τής Άδελφοσύνης έρχονται νά μᾶς συναντήσουν, άλλοτε περίτιστα δικαιωμένες και άλλοτε κατακερματισμένες, κατασπιλωμένες και κατακρουρημένες. Άρκει ένα ελάχιστο παρατηρητικό βλέμμα γύρω μας για νά διαπιστώσουμε αυτές τίς αντιφάσεις. Άλλωστε ή πληροφορηση είναι τόσο πλήρης και άμεση, πού δέν απαιτείται κάποια ιδιαίτερη έρευνα ώστε νά μᾶς προσφερθεί.

Η εποχή μας, επίσης, είναι ή εποχή τών μεγάλων αλλά και ραγδαίων ανατροπών. Μελετώντας τίν πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού, διαπιστώνουμε ότι κατά τό παρελθόν οί αλλαγές χρειάζονταν μεγάλα χρονικά διαστήματα για νά πραγματοποιθούν. Από τίν αρχαιότητα στους έλληνιστικούς χρόνους και στή ρωμαϊκή εποχή, από τόν Μεσαίωνα, στήν Αναγέννηση και στή Νεωτερικότητα, από τίν προβιομηχανική στή βιομηχανική εποχή, απαιτήθηκε ή πάροδος πολλών δεκαετιών ή και αιώνων, ώστε ό άνθρωπος νά βιώσει τό «νέο». Πλέον, ελάχιστα χρόνια αρκοούν για νά πούμε πώς «ζούμε μίαν άλλη εποχή». Σέ σχέση μέ τό παρελθόν, οί αλλαγές μπορούν πλέον νά χαρακτηρίζονται ως αστραπιαίες.

Ένα ακόμα κύριο χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι ή δυνατότητα ορθότερης έρμηνείας του παρελθόντος. Ό ιστορικός σήμερα έχει στή διάθεσή του έναν απίθανο όγκο γνώσεων και πληροφοριών, μέ αποτέλεσμα νά μπορεί νά κατανοήσει πολύ εύκολα συνήθικες πού διαμόρφωναν ήθη ή ενέργειες, οί

όποιες σήμερα φαίνονται μᾶλλον αντίθετες, τόσο μέ τήν ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας, ὅσο καί μέ τήν ἔννοια τῆς Ἀδελφосύνης.

Βεβαίως, ἡ ἐποχή μας, ἐντονότερα ἀπό κάθε ἄλλη, χαρακτηρίζεται καί ἀπό τό αἴτημα τῆς ἀμφισβήτησης. Τά πάντα ἀμφισβητοῦνται, τά πάντα ἀναιροῦνται, τά πάντα ξεγυμνώνονται πανεύκολα ἀπό τούς μύθους, ἔτσι ὥστε συχνά ἀποκαλύπτεται ἡ δραματικότητα πού μπορεῖ νά περιέχουν. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο τό αἴτημα τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀδελφосύνης ἀποκτᾶ ιδιαίτερη βαρύτητα. Τό αἴτημα αὐτό τό ἐκφράζει μέ τόν ὀρθότερο καί πληρέστερο τρόπο ὁ Χριστιανισμός.

Πολύ πρὶν οἱ διάφοροι «...ισμοί», ὅπως ὁ μαρξισμός, ὁ φιλελευθερισμός καί ὅποιο ἄλλο ἰδεολογικό ἢ φιλοσοφικό κίνημα μιλήσει γιά τόν Ἄνθρωπο, ὁ Χριστιανισμός μίλησε γιά ὅλα, καταθέτοντας στόν παγκόσμιο πολιτισμό τήν πληρέστερη πρόταση ζωῆς πού ὑπερασπίζεται τήν Ἐλευθερία καί εὐαγγελίζεται τήν Ἀδελφосύνη. Ἡ πρόταση αὐτή, παρά τό ὅτι ἡ ἡλικία τῆς μετρᾶ δύο χιλιετίες, παραμένει ἔφρηνη, θαλερή, προσιτή, λιτή, εἰρηνική, καί τοῦτο γιατί ὡς θεμέλιο λίθο τῆς ἔχει τήν Ἀγάπη, προσφέροντας στόν ἄνθρωπο τήν ἐσωτερική πληρότητα καί τί γαλήνη.

Ἡ πρόταση τῆς Ἀγάπης ἐνδεχομένως εἶναι τό μοναδικό ἀντίδοτο σέ ὅσα ἀρνητικά σημαδεύουν τό κοινωνικό σῶμα, ἀλλά καί στίς πολιτικές πού διέπουν τί ζωή τοῦ ἀτόμου.

Κανείς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ὅτι παράλληλα μέ τά ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, ἡ κοινωνία μας βιώνει μιά σειρά ἀπό κρίσεις, ὕλικές καί ἠθικές. Ἀπό τήν οικονομική κρίση μέχρι καί τή χρεοκοπία τῶν ἰδεολογιῶν καί τῶν ἠθῶν. Οἱ κρίσεις αὐτές δέν εἶναι πρωτόγνωρες. Ὅλες οἱ κοινωνίες, ὅλες τίς ἐποχές, βίωναν κρίσεις. Οἱ κρίσεις δέν εἶναι προνόμιο τῆς ἐποχῆς μας. Ἀκόμα καί σέ χρόνους εὐμάρειας οἱ κρίσεις ὑπῆρχαν. Ἴσως κάποιες νά ἦταν λιγότερο ὀρατές, γιατί ἡ πληροφορία μεταδιδόταν σέ βραδύτερους ρυθμούς ἢ καί καθόλου. Θά μποροῦσα νά ἀναφέρω ἄπειρα παραδείγματα, ἀκόμα κι ἂν αὐτά περιορίζονταν στήν ἑλληνική κοινωνία. Πρόχειρα ἀναφέρω κάποια, πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἐγκληματικότητα, πολύ πρὶν ἐμφανιστεῖ τό ὀργανωμένο ἐγκλημα στή χώρα μας.

Στίς δεκαετίες τοῦ '50 καί τοῦ '60, στήν ἀγροτική Ἑλλάδα ἐμφανίστηκε τό φαινόμενο τῶν δηλητηριάσεων μέ παραθεῖο. Ἡ πληροφορία, ὅμως, πῶς σ' ἔνα χωριό τῆς Μάνης μιά γυναίκα δηλητηρίασε ὅλα τα μέλη τῆς οικογένειάς τῆς μέ παραθεῖο, δύσκολα ἔφτανε ἢ καί δέν ἔφτανε ποτέ σ' ἔνα ὀρεινό χωριό τοῦ

νομοῦ Κοζάνης, στό ὁποῖο δέν ἔφτανε ποτέ ἡμερῖδα, ἢ κι ἂν ἔφτανε, οἱ πέντε-δέκα πού τή διάβαζαν στό καφενεῖο, κουνούσαν τό κεφάλι τους καί ἀπλῶς σχολίαζαν «πῶς κατάντησε ὁ κόσμος». Τά ἐγκλίματα κατὰ τῶν ἡθῶν κατὰ κύριο λόγο ἔμεναν στόν στενό κύκλο τῆς οἰκογένειας ἢ τῆς κοινότητας. Μιά κατάχρησις σέ ἀσέλγεια περιοριζόταν στόν στενό οἰκογενειακό κύκλο, συνήθως.

Σήμερα, μέ τήν πλήρη κατάργησις τῆς ιδιωτικότητας, ἡ τηλεόρασις καί τό διαδίκτυο μεταφέρουν τά πάντα στό σαλόνι τοῦ σπιτιοῦ μας μέ ἀστραπιαία ταχύτητα, ἀποκαλύπτοντας μέχρι καί τήν τελευταία ἢ καί τήν πλέον ἀσίμωτη πληροφορία. Τό «πῶς κατάντησε ὁ κόσμος» εἶναι τό λιγότερο πού μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, ἀφοῦ ἡ καταγίδα αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν θρέφει τήν τάση τοῦ ἀτόμου ν' ἀπασχολεῖται μέ τίς ζωές τῶν ἄλλων, μιά καί τό νά ἀσχοληθεῖ μέ τή δική του ζωή, εἶναι κάτι πού πονᾷ.

Μιά προσεκτική ματιά στήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου θά ἐντοπίσει ὁμοιες ἢ καί ἀκόμα πιό δυσάρεστες κρίσεις στό πολιτικό ἦθος καί στήν ἐντιμότητα τῶν πολιτικῶν. Ξεκινώντας πολύ πρῖν ἀπό τόν Ἑθνικό Διχασμό, θά συναντήσουμε πολιτικούς νά συναλλάσσονται μέ ληστές, πρωθυπουργούς νά ὀδηγοῦν ἀπερίσκεπτα τή χώρα στή χρεοκοπία, κόμματα νά στηρίζουν τήν ἐπικράτησίν τους στή βία καί τή νοθεία.

Σήμερα ὁ πολιτικός βίος, παράλληλα μέ τόν κοινωνικό, ἐμφανίζει ἀνάλογα σημεῖα σήψης καί ἐκφυλισμοῦ, τά ὁποῖα καταρρακώνουν τήν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου καί ἐπιτείνουν τό αἶσθημα τῆς μοναξιάς του. Σ' αὐτήν τήν πραγματικότητα πιστεύω πῶς ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἰδιαίτερα κρίσιμος.

Δέν εἶναι λίγοι αὐτοί πού ὑποστηρίζουν πῶς ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά περιοριστεῖ στά «δικά» τῆς. Διαφωνῶ κάθετα, ὑποστηρίζοντας τό ἀκριβῶς ἀντίθετο. Γιατί δέν μπορῶ νά δεχθῶ πῶς τά «δικά» τῆς ἀφήνουν ἔξω τήν καθημερινότητα τοῦ ἀτόμου, ὅλα ὅσα διπλαδὴ διαμορφώνουν τήν κοινωνική εἰκόνα καί διαταράσσουν τά βασικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου στή ζωή. Για νά «θεραπεύσει» ἡ Ἐκκλησία τήν πνευματική σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου, θά πρέπει πρῶτα νά δώσει τόν ἀγῶνα τῆς γιά νά «θεραπεύσει» τήν καθημερινότητα τοῦ ἀτόμου ὡς πολίτη, ὡς νέου, ὡς συζύγου, ὡς γονέα, ὡς ὑπαλλίλου, ὡς ἐπιχειρηματία, ὡς διανοούμενου, ὡς καλλιτέχνη, ὡς ἀσθενῆ, ὡς ἀπόμαχου. Ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά βρίσκεται σέ ὅλους τους κοινωνικούς προμαχῶνες ἐν ἀγρυπνία, πάντα ἀνίσχυη, πάντα μαχόμενη, πάντα τρυφερή καί παρηγορητική.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει καί πρέπει νά ἔχει λόγο τόσο σέ θέματα υγείας, ὅσο καί σέ θέματα παιδείας. Ἐχει καί πρέπει νά ἔχει λόγο τόσο σέ θέματα πολιτισμοῦ,

όσο και σέ θέματα που έχουν σχέση με την ατομική οικονομία και τί δυνατότητα να ζει αξιοπρεπώς ο άνθρωπος. Ακόμα και σέ θέματα εθνικού ενδιαφέροντος, όπως αυτό της υπογεννητικότητας.

Δέν μπορεί να έχει λόγο ο κάθε «έκσυγχρονιστής», όπως στή Γαλλία ο πρόεδρος Μακρόν, που αντικατέστησε τί λέξη «πατέρας» μέ τί λέξη «γονέας 1» και τί λέξη «μπτέρα» μέ τί λέξη «γονέας 2».

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία στό Μακεδονικό, όταν ή αρχή των αντιπαραθέσεων ξεκίνησε μέ την προσπάθεια των Βουλγάρων για την έπιβολή της «Έξαρχίας» επί του «Πατριαρχείου» και όταν οι κυριότεροι στόχοι και θύματα εκείνης της αίματηρής αναμέτρησης υπήρξαν κληρικοί. Όταν μεγάλη μορφή του Μακεδονικού Αγώνα, ίσως ο στιβαρότερος κυματοθραύστης απέναντι στις επιδιώξεις Σλαβοβουλγαροποίησης, υπήρξε ο μπροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης.

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία όταν στά δικά της συσσίτια βρίσκουν καταφύγιο χιλιάδες συνάνθρωποι μας.

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία σέ κοινωνικά θέματα, και να έχει ή κάθε τηλεπαρουσιάστρια και ό κάθε τηλεπαρουσιαστής, που προβάλλει κενά πρότυπα ζωής.

Ποιά λογική απαγορεύει στην Έκκλησία να υπερασπιστεί τί συζυγική πίστη, τί σεμνότητα της συμπεριφορᾶς, τον αλτρουισμό, την ανάγκη της πατριδογνωσίας και ό,τι άλλο σημαδεύει έλλειμματικά τί ζωή του άτομου;

Ποιά λογική μπορεί ν' απαγορεύσει στην Έκκλησία να καυτηριάσει τά προβλήματα στά νοσοκομεία και να ζητήσει καλύτερη περίθαλψη για τους άσθενείς;

Ποιά λογική μπορεί να απαγορεύσει στην Έκκλησία να έναντιωθεί απέναντί σε έμφανη ψέματα που ένίοτε έμφανίζονται σέ σχολικά βιβλία;

Ποιοί είναι αυτοί που έχουν δικαίωμα να περιορίσουν την Έκκλησία στις προσευχές για την ψυχή του ανθρώπου και να της απαγορεύσουν να έχει δικαίωμα λόγου και αντίδρασης σέ όσα βασανίζουν την ψυχή, τό πνεύμα και τό σώμα του ανθρώπου;

Είναι αυτοί που τρέμουν στην ιδέα πώς οι άμβωνες μπορεί να γίνουν κάποια στιγμή βήματα όξύτατης κριτικής για όλα όσα αποφασίζονται και γίνονται έρήμην του άπλου ανθρώπου και για όλα όσα μολύνουν την ύγεια του κοινωνικού συνόλου.

Τό αίτημα του σύγχρονου Έλληνα, τουλάχιστον, θά πρέπει να είναι ή ενεργ-

γός συμμετοχή της Έκκλησίας σέ όλα όσα έχουν σχέση μέ τή ζωή του καί τήν καθημερινότητά του.

Ο σύγχρονος Έλληνας θά πρέπει νά απαιτήσει από τήν Έκκλησία νά γίνει σημαοφόρος τών κοινωνικῶν ἀγώνων, γιατί εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νά ἀγωνιστεῖ χωρίς ιδιοτέλειες γιά τήν ὅποια κοινωνική ἀνάκαμψη.

Ἡ Έκκλησία ἔχει τήν ἀποδοχή τοῦ συντριπτικοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, ἀκόμα καί ἐκείνων πού δέν θρησκευόνται. Ἔχει πολύ περισσότερη ἀποδοχή ἀπ' ὅ,τι τά ποσοστά ἑνός κόμματος, πού στήν καλύτερη περίπτωση μπορεῖ νά φτάνουν τό ὑπερ-αισιόδοξο 38% ἢ ἔστω 40%.

Εἶναι γελοῖο νά ὑποστηρίζει κανεῖς ὅτι μπορεῖ νά ἔχει λόγο γιά κοινωνικά προβλήματα ἕνα κόμμα πού μετά βίας συγκεντρώνει τό 3% ἢ τό 8% καί νά μὴν ἔχει ἡ Έκκλησία, πού εἶναι καί ἡ μόνη πού ἀρθρώνει λόγο γιά τήν Ἀδελφότητα καί τήν Ἀγάπη.

Τό νά ἔχει ἐνεργό συμμετοχή ἡ Έκκλησία σέ ἐθνικά, κοινωνικά, πολιτιστικά κ.ἄ. θέματα, δέν σημαίνει πώς κομματικοποιεῖται ἢ πολιτικολογεῖ. Τό κόμμα τῆς Έκκλησίας λέγεται «Ἀνθρωπος», λέγεται «Ἀξιοπρέπεια», λέγεται «Σεβασμός στά ἀνθρώπινα δικαιώματα». Οἱ πολιτικοί παράγοντες πού ὑποστηρίζουν πώς ἡ Έκκλησία θά πρέπει νά περιορίζεται στά θρησκευτικά τῆς καθήκοντα, τό κάνουν αὐτό γιατί τρέμουν τήν οὐσιαστική δύναμη τῆς Έκκλησίας.

Οἱ ἄνθρωποι, γιά τήν Έκκλησία, δέν χωρίζονται σέ δεξιούς καί ἀριστερούς, ὅπως δέν χωρίζονται σέ ἄντρες καί γυναῖκες, σέ πένιπτες καί πλούσιους. Αὐτές τίς διακρίσεις, πρῶτος στόν παγκόσμιο πολιτισμό καί στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τίς κατήργησε ὁ Εὐαγγελικός Λόγος. Στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἡ παγκόσμια ἱστορία συνάντησε τόν πρῶτο ἀντιρατσιστή καί τόν ἀπόλυτα δημοκράτη. Στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἡ παγκόσμια ἱστορία συνάντησε τόν ὀρισμό τοῦ γνήσιου ἐπαναστάτη. Αὐτήν τήν ἐπαναστατικότητα εἶναι ἀνάγκη νά βρεῖ ἡ σύγχρονη Έκκλησία καί νά ἠγηθεῖ ἑνός κινήματος γιά πληρέστερη ζωή σέ όλα τα ἐπίπεδα.

Ἡ ἐθελούσια πορεία τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τόν Γολγοθά, μέ τό προηγούμενο τοῦ Σωκράτη στήν ἀρχαία Ἀθήνα, ἐνδεχομένως μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἀφανής συνδυαστικός κρίκος Χριστιανισμοῦ καί Ἑλληνισμοῦ, σχέση ιδιαίτερα χρήσιμη καί γόνιμη γιά μιᾶ πορεία εὐθύνης τῆς Έκκλησίας σήμερα, ἐποχή πού όλα ἀνατρέπονται μέ ταχύτατους ρυθμούς.

Μέ ἐφόδιο δυό κορυφαίες φράσεις-καλέσματα τοῦ Εὐαγγελικοῦ Λόγου, τί «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καί πεφορτισμένοι» καί τό «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν», ἡ Έκκλησία πλεονεκτεῖ ἔναντι ὁποιασδήποτε ἰδεολογίας

καί δύναται ν' ανατρέψει κάθε ιδεολόγημα πού κόπτεται γιά τή δῆθεν εὐημερία τοῦ ἀνθρώπου. Δέν μπορεῖ κανείς νά μιλά γιά εὐημερία ὅσο ὑπάρχουν ἄστεγοι, ὅσο ὑπάρχουν πεινασμένοι καί συσσίτια, ὅσο ὑπάρχουν ἀπελπισμένοι, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τό ἠλεκτρικό τους ρεῦμα, ὅσο δολοφονοῦνται ἄνθρωποι, ὅσο λίγοι ζοῦν σέ βάρος πολλῶν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ μόνος ἀντίλογος ἀπέναντι σέ ὄλες τίς κοινωνικές πληγές καί μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἀντίπαλος κάθε διαφθορᾶς καί διαπλοκῆς, γιὰτί ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐμπεριέχει τό ἀνυστερόβουλον καί τό φιλεύσπλαχον, ὅ,τι δηλαδή ἐχθρεύεται καί πολεμᾷ ἡ διαφθορά καί ἡ διαπλοκή.

Τό κεντρικό δίδαγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τό ξέρομε ἀλλωστε, εἶναι ἡ ἀγάπη. Αὐτή εἶναι ἕνα ἀπόλυτο χρέος πού τίθεται στόν ἄνθρωπο. Μέ αὐτήν ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἡ ἀπόλυτη θρησκεία. Κάθε ἀγώνας πού ἔχει κίνητρο τήν ἀγάπη ἀπέναντι στόν ἐξουθενωμένο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι ἱερός ἀγώνας, καί αὐτόν τόν ἀγώνα πρέπει νά συνεχίσει νά τόν δίνει καί νά τόν γιγαντώσει ἡ Ἐκκλησία.

Ὁ θρυμματισμένος καί ἀβέβαιος κόσμος μας, βασανισμένος ἀπό συμβιβασμούς, σκεπτικισμούς, δοκμισσοφίες καί ἐξαπατήσεις, ἔχει ἀνάγκη τόν καθαρό Χριστιανισμό, τόν ἀπαλλαγμένο ἀπό ἐπιφάσεις καί συμβιβασμούς. Αὐτόν τόν Χριστιανισμό, μόνο μιά σύγχρονη, ἀσυμβίβαστη Ἐκκλησία, μπορεῖ νά τόν προσφέρει.

Ἴσως χρειάζεται ἕνας ἐπανεκχριστιανισμός. Ἴσως νά χρειάζονται ἄνθρωποι πού, ζώντας μέ ἀπόλυτο πάθος τήν αἰώνια ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, νά μᾶς τήν ξαναπροφέρουν μέ νέα, σύγχρονα λόγια, μέ τή διάλεκτο τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί μέ σεμνότητα καί πνευματικό μέτρο. Χρειάζεται ἡ Ἐκκλησία νά ξανασυνομιλήσει μέ τήν ἐποχή καί νά τήν πείσει γιά τήν αὐθεντία της, γιά τή μοναδικότητά της, γιά τή δύναμή της ν' ἀποκριθεῖ, μόνο αὐτή, στίς νέες ἀγωνίες πού αὐλακώνουν σπαραχτικά τίς σύγχρονες συνειδήσεις.

Εἴμαστε ἕνα ἔθνος πού ἤρθε ἀπό τά βάθη τοῦ χρόνου καί διαμορφώθηκε μέ τή σταθερή ἐπιθυμία νά συνεργασθεῖ, νά συνεργάζεται μέ τό θεῖο. Πάνω σε τέτοιο ἀνθεκτικό θεμέλιο ὕψωσε τή ζωή του καί μεγαλοῦργησε. Καί ὅταν ἡ Ἱστορία ἔριξε πάνω του καταδρομές καί φοβερές περιπέτειες, ὅταν ἤρθε ἡ ὥρα νά ταπεινωθεῖ, χάνοντας τήν ἐλευθερία του, πάλι μέσα στόν κόρφο τοῦ Θεοῦ του βρῆκε παρηγοριά, δύναμη, λύτρον λύτης, ἐλπίδα.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ γλώσσα μας διασώθηκε μέσα ἀπό τά ἐκκλησιαστικά βιβλία. Ἄς ἀναλογιστοῦμε: Θά ὑπῆρχε ἑλληνικό ἔθνος ἂν ἐξισλαμίζονταν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες στήν Τουρκοκρατία;

Μέ' όλους τούς κατ' ανάγκην συμβιβασμούς τους, οί Πατριάρχες καί οί 'Επίσκοποι από τό 1453 μέχρι τό 1821, κατόρθωσαν καί κράτησαν ζωντανό τόν 'Ελληνισμό, ακόμα καί όταν ή λέξη 'Ελληνας φάνταζε κάτι μακρινό καί απόκοσμο γιά τόν άπλό λαό. 'Ο έξοχος Ί. Θ. Κακριδής στό βιβλίο του «Οί άρχαίοι 'Ελληνες στί νεοελληνική λαϊκή παράδοση» (Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1978) παραθέτει σειρά παραδόσεων πού προκαλούν έκπληξη γιά τό πώς αντιλαμβάνονταν οί 'Ελληνες τής Τουρκοκρατίας τούς προγόνους τους. Παρά ταύτα, ή 'Εκκλησία ήταν αὐτή πού κράτησε ζωντανή τή γλώσσα καί αὐτή, μέ τή σειρά της, αποτέλεσε τόν θεμέλιο λίθο γιά τή δημιουργία τοῦ ἔθνους-κράτους.

Σήμερα, δυστυχώς, ή 'Εκκλησία πυροβολείται ανελέητα. 'Η πίστη ἔχει μπεῖ στό στόχαστρο τῶν δῆθεν ἐκσυγχρονιστῶν. 'Η ἀποδόμησή της θά εἶναι αὐτή πού θά συμβάλλει στήν κατακρήμνιση τῶν ἐθνικῶν ἀξιών. Πολιτικοί, πού εἶναι ὑπαίτιοι στό νά νιώθουμε φτωχοί καί ἀδιάκοπα ταπεινωμένοι ἀπό τούς οικονομικά ἰσχυρούς της Εὐρώπης, συστηματικά ἀρνοῦνται στήν 'Εκκλησία τό δικαίωμα νά ὑπάρχει. 'Ο ἀναρχικός εὐλογεῖται. 'Ο Χριστιανός διώκεται. Γιά τόν Μωαμεθανό ἀνοίγουν στοργικές ἀγκαλιές. Γιά τόν Χριστιανό ὑπάρχουν μόνο γυρισμένες πλάτες καί χλευασμός.

Πρόσφατα, ή κρατική τηλεόραση χαρακτήρισε ὡς «διχαστικό» τό ξαναστήσιμο τοῦ σταυροῦ στό Ἄπελί τῆς Λέσβου. 'Όλοι μας γνωρίζουμε πώς ή Λέσβος κατοικεῖται ἀπό Χριστιανούς 'Ορθόδοξους. Δίχαξε, ἄραγε, τούς Χριστιανούς ὁ σταυρός; Προφανῶς τό «διχαστικό» ἔχει σχέση μέ τούς πρόσφυγες καί τούς λαθρομετανάστες. 'Εδῶ μποροῦν νά εἰπωθοῦν πολλά, ἰδιαίτερα γιά τίς ὑποуλες καί ἀνήθικες σκοπιμότητες πού ἐμπεριέχει αὐτή ή ἀντίδραση τοῦ κράτους καί ή χρησιμοποίηση αὐτοῦ του ἐπιθέτου ἀπό τήν κρατική τηλεόραση...

Στίς μέρες μας –περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐποχή– γίνεται μιά πιτάνια προσπάθεια νά διαβρωθεῖ ὁ Χριστιανισμός ὡς σύστημα ἀξιών, ἐνῶ διαβρώνονται συστηματικά καί οί ἐθνικές ἀξίες. Παράλληλα, ή ἀπαξίωση τῆς γλώσσας καί ή ὑποβάθμιση τῆς Παιδείας βοηθοῦν τήν ἐξάπλωση τοῦ νοσηροῦ αὐτοῦ κλίματος. Τό ἔδαφος, γιά τά ἄδηλα αὐτά δεινά, τό κάνουν γόνιμο ή ἄκριτη ἐξάπλωση τῆς ἠλεκτρονικῆς ἐπικοινωνίας καί ή σκόπιμη ἐκμετάλλευση τῆς δύναμης τῆς τηλεοπτικῆς εἰκόνας. 'Η ἐπικοινωνία μεταξύ φίλων, ἐνίοτε καί μεταξύ συζύγων, γίνεται μέσα ἀπό τίς ὀθόνες τῶν κινητῶν τηλεφῶνων καί τῶν υπολογιστῶν. Ἄκόμα καί όταν οί φίλοι συναντιοῦνται γιά ἕναν καφέ, ἐπικρατεῖ ή σιωπή μεταξύ τους. 'Ο... ὄμορφος αὐτός κόσμος, ὁ «ἀγγελικά πλασμένος», ἀγκαλιάζεται.. στοργικά ἀπό τήν τηλεόραση, πού ἀναδεικνύει ὡς πρότυπα

ὅ,τι πιό ποταπὸ μπορεῖ νά ὑπάρξει. Μοναδική ἐλπίδα ἀντίστασης, πιά, ἡ Ἐκκλησία. Ὅχι μέ τὰ στερεότυπά της, ἀλλά μέ μιὰ ἀκόμα πιό σύγχρονη πρόταση ζωῆς, πιό γενναία, πιό ριζοσπαστική. Καιρός νά τολμήσουν οἱ φωτισμένοι κληρικοί καί νά σπκώσουν ἕναν νέο σταυρό στους ὤμους τους. Μόνο αὐτοὶ μποροῦν ν' ἀποτελέσουν φραγμὸ στους ἐπικίνδυνους ψιλκατζῆδες τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας. Θά τοὺς εὐγνωμονεῖ ἡ Ἑλλάδα...

Μέ διαπερνᾶ σύγκορμα ἡ ἀγωνία τοῦ Ἔθνους καί μέ τρομάζει ἡ διαπίστωση ὅτι ἐλάχιστοι τί νιώθουν. Καταφεύγω σέ κάποια, σχεδόν ξεχασμένα, ξωκκλήσια, ἀλειτούργητα τίς περισσότερες μέρες τοῦ χρόνου. Στή σιωπή τῶν ἐσπερινῶν ὥρῶν πασχίζω νά διακρίνω αἰσιόδοξα μηνύματα τῶν καιρῶν. Δέν τὰ ἀνακαλύπτω. Μόνος δρόμος γιά νά βγῶ ἀπό τὰ ἀδιέξοδα, ἡ ἐπιστροφή στήν Ἄκρα Ταπείνωση καί στήν Ἀνάσταση. Χωρίς τήν Ἄκρα Ταπείνωση δέν ὑπάρχει Ἀνάσταση. Μέσα ἀπό τήν Ἄκρα Ταπείνωση περνᾶ ἡ λύτρωση καί ὑψώνονται οἱ ἀντιστάσεις.

Μέ λυπεῖ τό γεγονός πώς κανεῖς δέν ἀμφισβητεῖ ὅτι, παρά τήν εκπληκτική ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, ἡ Εὐρώπη, καί ὁ ὑπόλοιπος ἀναπτυσσόμενος κόσμος, βρίσκεται σέ διαλυτική κατάπτωση καί κατατρώχεται ἀπό θανατηφόρα ἀπελπισία. Μιά καθαρὴ κριτικὴ ματιά εἶναι σίγουρο πώς σ' αὐτήν τί νοσηρὴ πραγματικότητα θά ἐντοπίσει, καί πολλά, καί τρομακτικά σφάλματα τακτικῆς, καί ἀδιαφορίας τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, κάποιοι ἀπό τίς ὁποῖες ἔκλεισαν τὰ μάτια, ἢ καί συνεργάστηκαν μέ δυνάμεις πού ἐπιδίωξαν νά σκοτώσουν τόν Θεό (ὅπως ὁ ναζισμός καί ὁ κομμουνισμός), καί νά ἐξοντώσουν τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀναγνώριση καί ἡ ὁμολογία τοῦ λάθους εἶναι νίκη ἐπὶ τῆς φθορᾶς καί μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ἀφετηρία γιά μιὰ πλήρη ἀνακαίνιση ἰδεῶν. Ἡ σύγχρονη Ἐκκλησία ἔχει ὅλα τὰ ἐφόδια νά ἀποτελέσει ἀφετηρία, ὄχι μόνο γιά τή χώρα μας, ἀλλά γιά ὅλοκληρο τόν Δυτικὸ Πολιτισμὸ, ὁ ὁποῖος ἠθικά καί ἰδεολογικά εἶναι πλέον ἄδειος τόπος, πασχίζοντας νά ἐξιλεωθεῖ γιά τήν οἰκονομικὴ λαίμαργία του μέ τό νά ἀνοίγει στοργικά τήν ἀγκαλιά του, τόσο στόν Ἰσλαμισμὸ, ὅσο καί σέ περιθωριακὰ στοιχεῖα, πού ὄνειρεύονται ἕναν κόσμο πνιγμένο στά ναρκωτικά, ταλαντευόμενο σέ μιὰ ἐρωτικὴ ἀναρχία καί δοξάζοντα τήν ἀποσύνθεση ὅλων των κοινωνικῶν δομῶν.

Τὰ προβλήματα δέν εἶναι μόνο οἰκονομικά. Ἴσως γιά τή χώρα μας αὐτά βγαίνουν στόν ἀφρό. Τὰ μεγάλα προβλήματα ἔχουν νά κάνουν μέ τήν αὐτογνωσία. Ποιὸς εἶμαι, πού πηγαίνω, τί περιμένω ἀπὸ τή ζωή; Τί ζητῶ ἀπὸ τοὺς

Άλλους; Τί προσδοκῶ ἀπό τά παιδιά μου; Ποιός μπορεῖ νά μοῦ ἐξασφαλίσει μιὰ εἰρηνική ζωή;

Τί ζητοῦν τά παιδιά πού καίνε αὐτοκίνητα καί πετοῦν βόμβες μολότοφ; Ἐναν καλύτερο κόσμο; Πῶς τόν ἐννοοῦν αὐτόν τόν καλύτερο κόσμο; Θά τόν διεκδικήσουν καίγοντας;

Τί ζητᾶ ὁ/ἡ σύζυγος καί τρέχει ἀνίσχυος/η στό παράνομο ραντεβού μέ τὴν ἐρωμένη/ἐραστή; Καί πού θά πάει αὐτό τό κυνηγητό; Ποιές πληγές ἀφήνει πίσω του ἕνας χωρισμός; Πῶς θά εἰσπράξουν τά παιδιά μιὰ ἀλλαγὴ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς;

Ποιά εἶναι αὐτή ἡ θάλασσα πού λέγεται κατάθλιψη καί στά κύματά της βολοδέρνουν ἄνθρωποι καί ἄνθρωποι; Πῶς γίνεται σέ μιὰ ἐποχὴ πού ὅλα εἶναι εὐκόλα, νά πέφτουν ἕνας πίσω ἀπὸ τόν ἄλλο στά ἀγριεμένα της κύματα, νά βολοδέρνουν καί νά κάνουν σημαία τους τά ἀδιέξοδά τους;

Γιατί ἡ τόση ἀβεβαιότητα καί τό πλῆθος τῶν ὑπαρξιακῶν προβλημάτων;

Γιατί τόση μοναξιά;

Ποῦ πῆγε ὁ διάλογος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων;

Ποῦ ταξιδεύει ἡ τρυφερότητα;

Στατιστικά στοιχεῖα μᾶς δείχνουν ὅτι τὰ πλέον εὐπώλητα βιβλία εἶναι τὰ ἀστυνομικά μυθιστορήματα πού ξερνοῦν αἷμα καί θάνατο, ἀλλά καί τὰ βιβλία τῆς λεγόμενης αὐτοβελτίωσης. Ἄραγε, γιατί τό σύγχρονο ἄτομο/ἀναγνώστης διψᾷ γιὰ τρόμο ἢ γιὰ δρόμους ἐπιβεβαίωσης τοῦ «ἐγώ» του;

Πῶς μποροῦμε νά διαφοροποιήσουμε τό ἀξίωμα ὅτι «ὅλα εἶναι χρῆμα» καί νά ἐπαναφέρουμε τίς ἀξίες στή ζωή μας;

Αὐτά καί πολλά ἀκόμα ἐρωτήματα ξεπηδοῦν μέσα ἀπὸ τίς ζωές τῶν ἀνθρώπων καί γιὰ τὰ ὁποῖα, σίγουρα, ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νά δώσει τίς πλέον γόνιμες ἀπαντήσεις, ὄχι ἀγκυλωμένη σέ παραδόσεις καί στερεότυπα, ἀλλά ἐκφέροντας ἕναν νέο, δροσερό, ἐπαναστατικό λόγο, γεμάτο ἀγάπη καί συμπόνια. Ἐναν λόγο πού θά κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν Ἀδελφосύνη ὡς πράξη.

Ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας στή ζωὴ τοῦ σύγχρονου καί τοῦ αὐριανοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά εἶναι καί ἀναζωογονητικός καί καθοριστικός. Οἱ τολμηροί καί σκεπτόμενοι ἡγέτες, πού θά ἀρθρώσουν αὐτόν τόν λόγο, ὑπάρχουν στοὺς κόλπους της...

Η ΣΤΕΝΗ ΠΥΛΗ

«Αγωνίζεσθε εισελθῆναι διὰ τῆς στενῆς πύλης»
(ΛΟΥΚΑΣ, ΙΓ, 24)

Ἐγώ τόν Θεό μου τόν πρωτοζήτησα στά ψηλά βουνά. Καί ἦταν καλοκαίρι. Καί ἦταν βράδυ. Ἐνα ἀπό κείνα τά ἔναστρα βράδια πού τό λιγοστό φῶς μᾶς ἀναμικῆς σελήνης πέφτει πάνω στά βουνά καί τά κάνει νά μοιάζουν μέ γίγαντες.

Πόσα νά `ναι τ' ἀστέρια; μέ ρώτησε ὁ Νάσος.

Ξέρω ἄγώ; Ἑκατομμύρια... Μπορεῖ καί δισεκατομμύρια... Πολλά πάντως...

Καί ποῦ τελειώνουν τ' ἀστέρια; Καί σάν τελειώνουν τί ὑπάρχει μετά;

Μά κανεῖς ἀπό τίν παιδική παρέα δέν ἤξερε νά ἀπαντήσῃ. Παρά μονάχα κοιτάζαμε τ' ἄστρα μέ θαυμασμό, ἕνα ὑπερθέαμα πού ἐμφανίζεται μόνο στά βουνά καί σχεδόν ποτέ στίς πόλεις τῆς φωταψίας καί τοῦ θορύβου.

Ἐμᾶς ὁ πατήρ Χριστόφορος μᾶς εἶχε πει στό Κατηχητικό πῶς ὅταν ὅλα τα ἀνθρώπινα τελειώνουν, ἀρχίζει ὁ Θεός... ψέλλισα.

Μά οἱ ἄλλοι δέν μέ πίστεψαν. «Ἄσε μας μωρέ μέ τούς παπάδες σου...». Ἦμασταν κιάλας ἔφηβοι καί τό σπέρμα τῆς ἀμφιβολίας εἶχε ἀρχίσει νά καρπίζει μέσα μας. Τό εὐνοοῦσε καί τό περιβάλλον, τό «μομέντουμ» τῆς ἐποχῆς. Ἡ Δικτατορία μόλις εἶχε πέσει, ἡ Μεταπολίτευση ἔμοιαζε μέ φρέσκο ἀγέρι πού ἔμπαινε σέ μουχλιασμένο ἀπ' τίν κλεισούρα δωμάτιο, ὁ μοντερνισμός τῆς ἀμφισβήτησης πλημμύριζε τή χώρα.

Τότε, μόδα ἦταν νά ἀμφιβάλλεις. Νά πολιτικολογεῖς, νά δηλώνεις ἄθεος καί «δημοκρατίας». Ὅπωςδήποτε δέ, νά διαβάζεις Καζαντζάκη, νά ἀπαγγέλλεις ὅλο πῶς ὀλόκληρες φράσεις ἀπό τά ἔργα του, ξεφυσώντας καπνό ἀπό «Ἄσσο» ἄφιλτρο – σῆμα κατατεθέν τοῦ κάθε καλοῦ κουλτουριάρη. Τί κι ἂν δέν καταλάβαινες γρί ἀπ' τίν πραγματική συντριβή πού βίωνε μέσα του ὁ μέγας Κρητικός στήν ἀγωνία του νά προσδιορίσει τόν Θεό; Φτάνει νά `λεγες τό πιό γνωστό «τσιτάτο», τό περιβόητο «δέν ἐλπίζω τίποτε, δέν φοβάμαι τίπο-

τε, εἶμαι λήπτερος» γιά νά καταμετρηθεῖς καί σύ στό στρατόπεδο τῶν «προοδευτικῶν».

Πόσα νά `ναι τ' ἀστέρια;

Δέν τό βρα ποτέ. Καί ὁ πατήρ Χριστόφορος δέν ἦταν πιά ἐκεῖ νά μᾶς καθοδηγήσει, ἄγνωστο πῶς, χάθηκε κι αὐτός ἀπό τήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καί δέν τόν βλέπαμε πιά.

Τόν Θεό μου τόν ἀρνήθηκα τό ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ, ὅταν ἡ παιδική «συμμορία», σάν ἓνα παιχνίδι, σέ μιά ἐπίδειξη ψευτοπαλικάριας, ἔβαλε γιά στοίχημα νά κάνει κάποιος μιά διαδρομή μέσα στή νύχτα:

Μπρός ρέ, σύ πού πιστεύεις... Εἶσαι νά πᾶμε στόν Ἄϊ Σωτήρα νά χτυπήσουμε τήν καμπάνα; Φοβᾶσαι ρέ, φοβᾶσαι;

Φοβόμουν... Σάν ἄλλος Πέτρος ἀπαρνήθηκα τρίς τήν πρόσκληση. Διότι τό νά πᾶς στό συγκεκριμένο ξωκλήσι σήμαινε μιάμιση ὥρα ἀνηφορική πορεία μέσα στό πυκνό σκοτάδι, ἀνάμεσα σέ δασωμένες ρεματιές. Δέν ἦμουν γενναῖο παιδί. Κι ἔπειτα, φοβόμουνά μὴν βγεῖ καμιά ἀρκούδα, τόσες ἱστορίες ἀκούγονταν στό χωριό. Κι ἄς ἔλεγε ὁ πατήρ Χριστόφορος πῶς δέν πρέπει νά φοβόμαστε. Καί νά ἀποζητᾶμε πάντα τή δυσκολία. Νά ἀγωνιζόμαστε νά εἰσέλθουμε ἀπό τήν «στενή Πύλη», κι ὁ Θεός, πού τά πάντα βλέπει, βοηθός μας θά `ναι... «Σύντροφος χαρᾶς, πατέρας κι ἀδερφός...» – τό ἔλεγε κι ἓνας ἀπό τούς ὕμνους πού μᾶς μάθαινε.

Δέν βγήκα ἔξω νά... κλάψω, ὅπως ἔκανε ὁ Πέτρος. Μά τούτη δῶ ἡ «προδοσία» μέ κατέτρυχε γιά πολλά χρόνια. Εἶχα ἀναπτύξει τή φοβία πῶς ὁ Θεός, δέν μπορεῖ, κάπου θά μοῦ τήν ἔχει στημένη. Καί θά μέ ἐκδικηθεῖ...

* * *

Ὁ πατήρ Χριστόφορος ἦταν ὁ νεώτερος σέ ἡλικία ἱερωμένος πού ξέραμε, καί ξέραμε πολλούς, ἀφοῦ, πέραν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ἐκκλησιασμοῦ καθ' ἐκάστην Κυριακή, ὑποχρεωνόμαστε σέ παρουσία στό κατηχητικό κάθε Πέμπτη, στόν παλαιό Ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καί σέ συχνότατη παρουσία στή «Χριστιανική Ἑστία» μέ δέλεαρ τήν αἴθουσα τοῦ... πίνγκ- πόνγκ, ὅπου δίναμε ὀμπρικές μάχες. Ξέραμε παπάδες αὐστηροῦς, παπάδες ἀγέλαστους, παπάδες πού εἶχαν φορέσει τό ράσο κυρίως γιά βιοπορισμό καί τά κουτσόπινα ποῦ καί ποῦ στά καφενεῖα τῆς γειτονιάς προκαλώντας σχόλια, γενικά παπάδες γιά... μεγάλους. Γιά θεῖες λειτουργίες, κηδεῖες, γάμους, μνημόσυνα. Καί νά, τώρα, ἓνας παπάς γιά... μᾶς. Πού μᾶς ρωτοῦσε ἂν εἴμαστε Παναθηναϊκοί ἢ Ὀλυμπιακοί καί ἂν ἔχουμε δυσκολίες μέ τά μαθήματα στό σχολεῖο... Δέν ἦταν συνηθισμένο. Καί ἦταν μεγάλη τύχη.

Τόν «πάτερ Χριστόφορο» τόν άκουγες ήθελες δέν ήθελες, τόσο ώραία άφή-
γησι εΐχε. Ανήκε σέ κείνη τή χαρισματική κατηγορία Ιερέων μέ τήν άνοιχτή,
γλυκόλαλη καί κρυστάλλινη έκφωρά λόγου καί τήν τόσο εϋστοχη έπιλογή
λέξεων καί έκφράσεων πού σέ συνέπαιρνε. Ίστορίες άπό τήν Παλαιά Διαθήκη
καί άπό τήν Καινή, ιστορίες μέ προφήτες, μέ άγίους καί δαίμονες... Περιδια-
βαίναμε μαζί του τήν Ιερή γή τής Παλαιστίνης κι εκεί συναντούσαμε ταπεινούς
Σαμαρείτες ή όργιζόμεσταν μέ υπερφίλους Ιουδαίους. Σταματούσαμε στήν
Καπερναούμ γιά νά αναστήσει ό Χριστός τήν κόρη του Ίαείρου, αναπνέαμε
τή δροσιά τής Λίμνης Τιβεριάδας, εκεί πού ψάρια καί ψωμιά πολλαπλασιά-
στηκαν καί χόρτασε ό κόσμος φαί, δακρύζαμε σάν άκούγαμε τά πάθη του Ίώβ
άλλά καί τών Ισραηλιτών στήν Αΐγυπτο. Ό «πάτερ» (γιά κάποιο παράξενο
λόγο ή κλητική κατίσχυε πάντοτε τής όνομαστικής) δέν διηγούνταν άπλώς
ιστορίες. Μας μόρφωνε. Μαζί του πλουτίζαμε σέ γνώσεις, σέ λέξεις, σέ ιδέες.
Κυρίως σέ εικόνες. Τίς φτιάχναμε στό μυαλό μας, μέ τή δημιουργική φαντασία,
αυτή πού σίμερα έχουν λειπατήσει τά ήλεκτρονικά μέσα. Αυτός ό παπάς,
μας έδινε μαθήματα ζωής. Του όφείλω, λοιπόν, πολλά άπ' τή συγκρότησή μου.

Άλλά τό φόρτε του «πάτερ» ήταν μιά φράση ειπωμένη άπό τόν Ίησού, ένώ
κήρυσσε σέ κάποια κόμη κοντά στήν Ιερουσαλήμ καί τήν όποία κατέγραψε
ό Λουκάς στό Ευαγγέλιό του:

«Άγωνίζεσθε εισελθειν διά τής στενής πύλης· ότι πολλοί, λέγω ύμιν, ζητή-
σουσιν εισελθειν καί ούκ ισχύσουσιν».

Καί έξηγοϋσε: στή ζωή σας θά άνοιξουν δυό δρόμοι. Ό ένας θά εΐναι
άσφαλτος καί φαρδύς. Εΐναι ό δρόμος τών άπολαύσεων... Τών υλικών άγαθών.
Εΐναι μιά μεγάλη λεωφόρος πού καταλήγει σέ μιά φαρδιά πόρτα. Χιλιάδες
άνθρωποι τήν διαβαίνουν κάθε μέρα... Μά πίσω της ύπάρχει ένας γκρεμός.
Ύπάρχει κι ένα άκόμη μονοπάτι. Δύσκολο. Άνηφορικό. Μιά τεθλασμένη γραμ-
μή στόν όρίζοντα. Θά ιδρώσετε άνεβαίνοντας. Θά καταπονηθείτε. Θά ματώ-
σετε σά νά φοράτε ακάνθινο στεφάνι. Κι όταν άνεβείτε ψηλά στό βουνό, θά
συναντήσετε μιά στενή Πύλη. Θέλει άγώνα καί θάρρος νά τήν διαβείς. Αυτήν
νά αναζητείτε. Γιατί, πίσω άπό αυτήν, θά σās περιμένει ό Θεός.

Μου φαινόταν τότε κάπως θεωρητική καί άφηρημένη αυτή ή «κατα-
σκευή» – πολύ λογικό, γιά παιδιά μιλάμε. Όταν στό μυαλό έχεις τό ποδόσφαι-
ρο πού άκολουθοϋσε μετά τό κατηχητικό, τί στενές πύλες νά ψάξεις καί
τεθλασμένες όδούς... «Ό,τι θέλει λείει καμιά φορά ό πάτερ... Ε, Νάσο;».

* * *

Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων, δέν μέ ἀπασχόλησε ιδιαίτερα αὐτή ἡ ἱστορία τῆς στενῆς Πύλης. Ἦταν μιά παιδική ἀνάμνηση, μιά γνώση καλά χαραγμένη στό μυαλό μου, μιά σάν ξεκινᾷς τή ζωή, ἄλλα σέ νοιάζουν. Ποιές Πύλες στενές ἢ φαρδιές, σιδερένιες ἢ ξύλινες; Τό πρόβλημά σου εἶναι μιά καλή δουλειά, ἡ προοπτική μιᾶς καριέρας, ἡ οἰκογένεια, νά ἀποκτήσεις ὑγιῆ παιδιά, καί μετά... λεφτά, ταξίδια, ὠραία ζωή. Χριστιανική, δέν λέω. Εἶπα ἐγώ νά μίν εἶσαι Χριστιανός; Ὅπως σέ ἔμαθε ὁ «πάτερ Χριστόφορος», καί τήν Ἐκκλησία σου θά πᾶς, ντάξει, ὄχι καί κάθε Κυριακή, τό ξενυχτίσαμε ἄλλωστε τό Σαββατόβραδο στά μπαράκια καί τό κυριακάτικο χουζούρι, ὅσο νά πεις, κάτι λέει, ἀμάν πιά μέ τήν τυραννία τοῦ ξυπνητηριοῦ, κάθε μέρα στίς 7 τό πρωί!

Μιά χαρά χριστιανοί ἦμασταν... Χριστιανοί ἀπό... ἔθιμο βέβαια, ἀλλά στό κάτω-κάτω δέν βλάψαμε ποτέ καί κανέναν; Ἦ; Βλάψαμε; Καί Ἀνάσταση πάντοτε πηγαίναμε, καμιά φορά καί Χριστούγεννα καί στόν ζητιάνο τῆς ἐνορίας –μόνιμος ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία μας— ὄλο καί κάτι ρίχναμε, ἀκόμη καί ὕμνους ψάλαμε – τόσους καί τόσους εἶχαμε μάθει μέ τόν π. Χριστόφορο καί πλημμυρίζαμε ἀπό μιά αὐθυποβαλλόμενη κατάνυξη:

«Φῶς ἰλαρόοοον... Ἀγίααααας Δόοοοοξῆς...».

Μά, νά πού ἦρθε μιά μέρα καί ἡ στενή Πύλη στεκόταν ἐκεῖ, μπροστά μου... Καί ἔμοιαζε σάν ἕνα φῶς μαγικό καί ἐπουράνιο νά τήν φωτίζει... Εἶναι μιά κοπελιά... Τήν κάνεις δεκαοχτώ; Πές δεκαεννιά. Τό νεανικό της δέρμα εἶναι κιάλας μαραμένο κάτω ἀπό τό μαῦρο ράσο... Στέκεται ἐκεῖ στό ψαλτήρι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δαμιάστας καί ψέλνει τόν Ἑσπερινό... Γλυκεῖς ἦχοι βγαίνουν ἀπό τά σβησμένα χεῖλη. Τό πρόσωπό της ἔχει μίαν ἔκφραση γαλπνεμένη, σχεδόν ἀπόκοσμη καί ἐξαῦλωμένη. Κι ἐγώ ὀργίζομαι... Τί τό ἔθελα καί σ' ἄκουγα, Νάσο, καί δέν τραβούσαμε κατευθείαν γιά Λάρισα; Γιατί ἔπρεπε νά στρίψουμε καί νά ἐπισκεφτοῦμε τό Μοναστήρι; Πῶς εἶναι δυνατόν τόση νιότη νά θάβεται παράταιρα ἐκεῖ, κάτω ἀπό ἕνα ράσο; Ποιός πατέρας καί ποιά μανούλα κλαίει γιά τό κορίτσι αὐτό πού «ἀναχώρησε» γιά ἄλλοῦ; Κι ἐκεῖ θυμῆθηκα καί γιά πρώτη φορά κατάλαβα τί ἐννοοῦσε ὁ Χριστόφορος μέ τή στενή του Πύλη. Ἐπίσης κατάλαβα πῶς ἐγώ ἦμωνα κανονικότατα στή... φαρδιά Ὀδό καί μᾶλλον δέν λυπόμουν καθόλου γι' αὐτό.

Παρόμοια σκηνή ἔζησα κάτι χρόνια μετά, ἐπισκέπτης στή Μονή Δοχειαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τήν ἴδια Πύλη, τή στενή, εἶχε διαβεῖ ἕνα μικροκαμωμένο καλογεράκι εικοσιπέντε τό πολύ ἐτῶν. Πού μοῦ ἐξήγησε κάτι πού δέν μοῦ

ἦταν μπορετό νά ἀντιληφθῶ:

«Γιατί εἶσαι ἐδῶ;», τόν ρωτῶ.

«Ὁ Χριστός μέ κάλεσε... Καί εἶμαι πολύ χαρούμενος γι' αὐτό...».

Ἔ, δέν γίνεται... εἶπα μέσα μου. Πού νά πάρει εὐχή, ἐγὼ τὰ ἔχω ὅλα, υἰγεία, δουλειά, λεφτά... Ἔχω οικογένεια, δικό μου σπίτι, αὐτοκίνητο, μέ δυό λόγια ζωάρα καί πάλι μυρλίζω... Καί νά ῥχεται τώρα αὐτό τό «σαμιαμίδι» νά δηλώνει «χαρούμενο» πού δέν ἔχει... τίποτε;

Ἀπό κάτι τέτοια περιστατικά ἡ σχέση μου μέ τόν Θεό ἄρχισε νά παίρνει ἄσχημη τροπή. Ὅ,τι ἔχτισε ὁ πατήρ Χριστόφορος μέ θεμέλια γερά μέσα μου, ἄρχισε νά κλονίζεται. Ἔχασα τήν πίστη μου στή Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Εἰδικά ὅταν ἦρθαν καί οἱ πρῶτες ἀρρώστιες πού μοῦ πῆραν τελικά νωρίς-νωρίς τόν πατέρα, ἡ ῥήξη ὑπῆρξε τελεία. Γιατί, Θεέ; Τόσες προσευχές ἔκανα, τόσες λαμπάδες ἄναφα, τόσα τάματα σ' Ἁγίους, τόσους γέροντες ἐπισκέφτηκα νά διαβάσουν εὐχές, τίποτα. Ἐσύ μοῦ τόν πῆρες. «Κάποιο λόγο ἔχει ὁ Θεός καί ἀποφάσισε ἔτσι» μου εἶχε πει τότε, παρηγορητικά, ἕνας ἱερωμένος. Ναί, καλά...

Κι ἔτσι, ἀφοῦ ἡ... «συναλλαγή» μέ τόν Θεό (προσευχές, κεριά, λιβάνια, «κυρελέπσον» ἔναντι τῆς γιαιρειᾶς τοῦ πατέρα μου) δέν ἔπιασε, ἄρχισε ὁ μέγας ἀνφορικός δρόμος. Ἡ ἀμφισβήτηση. Οἱ πρῶτες σοβαρές ἀμφιβολίες. Ποιός Θεός; Ὅπως ἔλεγε στήν «Ἀσκητική» του κι ὁ Καζαντζάκης –τόν ὁποῖο ξαναθυμῆθηκα γιά τήν περίστασιν– «ἐρχόμαστε ἀπό μιά σκοτεινὴ ἄβυσσο· καταλήγουμε σέ μιά σκοτεινὴ ἄβυσσο· τό μεταξύ φωτεινὸ διάστημα τό λέμε Ζωή». Γι' αὐτό... ὅ,τι ζήσει εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ἀραίωσα κι ἀπό τήν Ἐκκλησία. Ἡ σχέση μου ἔγινε ἀκόμη περισσότερο ἐθιμική, καί στά πλαίσια αὐτοῦ του «ὅ,τι ζήσουμε» ἄρχισε μιά περίοδος... «τρυφιλότητας»... Στόν δρόμο τόν φαρδύ... Ὅπως οἱ περισσότεροι. Ὁ «πάτερ Χριστόφορος» καί τὰ προγενέστερα χρόνια τῆς «εὐσέβειας»; Ἄ, ναί... τὰ θυμόμουν καμιά φορά. Μπορεῖ καί μέ νοσταλγία. Καί μέ λίγες τύψεις.

Μά ξαναβρῆκα μπροστά μου τή στενή Πύλη... Ἦταν ἕνα βράδυ Παρασκευῆς... Δ' Χαιρετισμοί. Πάντα πῆγαινα στούς Χαιρετισμούς, αὐτές οἱ ἀκολουθίες μέ συγκανοῦσαν ιδιαίτερα. Σύχναζα πάντα στήν ταπεινὴ Ἐκκλησία τῆς ἐνορίας μου, νιώθοντας μιά οικειότητα ἐκεῖ. Ἔβρισκα πολύ διασκεδαστικό, πολύ γλυκό τό θέαμα τῶν ἡλικιωμένων γυναικῶν πού μαζεύονταν κι ἔπιαναν θέση νωρίς-νωρίς συζητώντας ἀκατάπαυστα καί χαμηλόφωνα πρὶν βάλει ὁ παπάς τό «Εὐλογητός». Ἐκεῖ, μετά ἀπό χρόνια εἶδα τήν κυρία Χρυσάνθη... Σοβαρή, ἥρεμη, περιποιημένη. Ἀξιοπρεπέστατη. Πόση δύναμη νά ἔχει μιά μάνα

νά κηδέυει παιδί, νά τό ντύσει μέ ἄνθη καί νά τά ξεπροβοδίσει γιά ἕκει ποῦ δέν ἔχει γυρισμό; Ὁ Πετρός, πού στή γειτονιά τόν φωνάζαμε «Πετράν», ἔφυγε στά τριάντα καί κάτι. «Ἡ γνωστή παλιοαρρώστια» εἶπαν οἱ γείτονες. Μά ἡ Χρυσάνθη δέν λιπουρήχησε. Ἐκλαυε, ἔκλαυε, πάντα θά κλαίει, μά πάντα εἶναι ἐκεῖ καί προσεύχεται. Ἐγώ στή θέση της θά πετροβολοῦσα Θεούς καί δαίμονες. Μέ ὀργή, μέ θυμό, μέ μένος. Ἡ Χρυσάνθη ὁμως πέρασε τή στενή Πύλη.

Κοιτώντας κι ἄλλους γείτονες καί ἀναλογιζόμενος τίς ζωές τους, διαπίστωσα ὅτι ὅλοι αὐτοί δέν ἦταν ἐκκλησίασμα, ἕνας «χορός καταραμένων» ἦταν, πού τούς «ἔφτυσε» ἡ μοίρα. Δίπλα μου ὁ Βαγγέλης ἔχει ἀνάπηρο κορίτσι. Ὁ Λάκης μέ παιδί πού μπανοβγαίνει σέ Κέντρα Ἀπεξάρτησης. Στό βᾶθος ἡ Κάιτη, μέ κόρη πού χώρισε πρόσφατα, κρατᾶ τρία ἐγγόνια γιά νά τρέχει ἡ κόρη νά καθαρίζει σπίτια καί νά ζήσουν. Οἱ περισσότεροι γείτονές μου εἶναι σέ δεινή οἰκονομική θέση. Ἄνεργοι ἢ χαμπλοσυνταξιῶχοι, προσπαθοῦν νά ζήσουν οἰκογένειες, πονᾶνε γιά παιδιά πού ξενιτεύτηκαν, ἐνῶ σχεδόν ὅλοι ἔχουν χρόνια προβλήματα υγείας καί κατεβάζουν τά χάπια πού τούς δίνει ὁ Τάσος ὁ φαρμακοποιός μέ τίς χοῦφτες. Μά εἶναι ὅλοι ἐκεῖ. Σέ πλησιάζουν μέ χαμόγελο, «τί κάνετε, πῶς εἶστε; Καλό Πάσχα νά ἔχουμε... Ἐμεῖς καλά, Δόξα Σοι ὁ Θεός...

Πουθενά ἄλλοῦ δέν ἀκοῦς νά δοξάζεται ὁ Θεός μέ τόση θέρημ καί εὐλικρίνεια ἀπ' ὅ,τι στίς ἀκραίες συνοικίες τῆς πόλης, ἐκεῖ ὅπου ἡ φτώχεια καί τά πραγματικά προβλήματα μαστιγώνουν τίς ζωές τῶν ἀνθρώπων βίαια, βάνουσα, χωρίς ἔλεος. Ἡ στενή Πύλη στέκεται ὀλόρθη σ' αὐτές τίς γειτονίες καί οἱ ἀνθρώποι, ἀφοῦ περπάτησαν ἀγόγγυστά το ἀνηφορικό τεθλασμένο μονοπάτι, τίν ἔχουν διαβεῖ μέ τρόπο πανηγυρικό. Ἐχοντας κοντά τους γιά συνοδοιπόρους, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, τούς σημερινούς «πάτερ Χριστόφορους». Πού μπορεῖ νά μίν εἶναι ὅλοι οὔτε πολύ μορφωμένοι, μερικούς θά τούς ἔλεγε καί ἀπλοϊκούς, ἀλλά εἶναι οἱ περισσότεροι ἐκεῖ, στίς ἐπάλλξεις, ἀποκρούουν ὀχτρούς πού ἀπειλοῦν νά καταλάβουν τό ὄχυρό. Εἶναι ἐκεῖ γιά νά τούς ποῦν δυό λόγια παρηγοριάς, νά τούς βοηθήσουν οἰκονομικά, νά τούς ταῖσουν μέ συσσίτια καί, γενικά, νά δημιουργήσουν ἕνα παρηγορητικό ἐνοριακό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ὅλοι αὐτά τά «ἀνθρωπάκια» βρίσκουν μιᾶ ἀνακούφιση.

* * *

Ντράπηκα... «Καί ἐξελθῶν ἔξω ἔκλαυσα πικρῶς», σάν ἄλλος Πέτρος. Ντράπηκα γι' αὐτό τό διαρκές αἶσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου πού μέ διακατεῖχε ὅλα αὐτά τά χρόνια, σάν κάθε χορτασμένο ἀνθρώπο πού θεωρεῖ ὅτι ὁ Θεός μονάχα τοῦ ὀφείλει. Καί πού, σάν δέν τοῦ δίνει, ἐκεῖνος μπορεῖ νά ὀργί-

ζεται και νά τόν πετροβολάει. «Πικρῶς ἔκλαυσα» γιά τά «Δόξα Σοι ὁ Θεός» πού δέν εἶπα, γιά τίς προσευχές πού δέν ἀπνύθυνα ποτέ, γιά τόν ἀγώνα πού δέν ἔδωσα μέ σκοπό ξεπεράσω τίς ἀμφιβολίες μου. Καί πού ἐν τέλει «ἀπαρνήθηκα» ὄχι τρίς, μά... χίλιες δεκατρις τόν «πάτερ Χριστόφορο», πού πολύ νωρίς, πολύ ἔγκαιρα, μάς εἶχε δείξει τό ἀνηφορικό μονοπάτι πρὸς τή στενή Πύλη...

Σήμερα, σέ πιά ὄριμα χρόνια, νομίζω πῶς προσπαθῶ νά καλύψω τόν χαμένο καιρό. Δέν ἔγινα πιστός, οὔτε καί τρέχω κάθε τρεῖς καί λίγο στίς ἐκκλησιές. Μά ἔχω ξεκινήσει μέσα μου νά ξαναπάχνω τόν πατέρα Χριστόφορο... Λυσσαλέος ὁ ἀγώνας μου νά ξεπεράσω τίς ἀμφιβολίες καί νά πιστέψω. Τί εἶναι Θεός ἄλλωστε; Ἡ πίστη εἶναι... Ἡ πίστη πού σώζει...

Καί τά βράδια τοῦ καλοκαιριοῦ, ἐξακολουθῶ νά τά περνῶ στό βουνό. Κάτω ἀπό τόν ἴδιο ἑναστρο οὐρανό καί τίς μαῦρες σκιές τῶν βουνῶν. Μόνο πού τώρα ὅλη αὐτή ἡ ἀπεραντοσύνη τοῦ οὐράνιου θόλου μέ ἐντυπωσιάζει ἀκόμη περισσότερο.

«Πόσα νά ναι τ' ἀστέρια, Νάσο;».

Χαμογελάει ὁ Νάσος, κάνει νά σιάξει τά γκρίζα του μαλλιά.

«Ἐέρω ἄγώ; Ἐκατομμύρια... Μπορεῖ καί δισεκατομμύρια... Πολλά πάντως... Ἐσύ πού κατέληξες;».

«Δέν ξέρω... Πάντως, κάποτε, σάν ἡμασταν παιδιά, κάποιος “πάτερ” μάς εἶχε πει πῶς, ὅταν ὅλα τα ἀνθρώπινα τελειώνουν, ἐκεῖ ἀρχίζει ὁ Θεός...».

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Ἑορτολόγιο

* * *

π. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΟΛΟΥ

ΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΤΟΥ ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΥ

Σεμνύνεται ἡ Ἐκκλησία μας στή μνήμη τῶν Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων καί σκιρτᾶ ἀγαλλόμενη γιά τά θέμεθλα τῆς πίστεως¹ πού συνέχουν τί θεία οἰκοδομή Της. Τό φανέρωμα τῆς ἀληθινῆς Ζωῆς, τῆς ἀναμόρφωσης τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς ἀνάκρασης μέ τόν Δημιουργό, προέκυψαν μέσα ἀπό τίν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στά πρόσωπα καί τά ἔργα δώδεκα μαθητῶν-αὐτοπτῶν τοῦ Λόγου.² Ἡ θεόδοτη ἀποστολή τους ἦταν ἀποτέλεσμα μᾶς θεϊκῆς ἐκλογῆς, πού μετουσιώθηκε σέ κλίση καί ἀνάθεση μᾶς θεουργοῦ σωτηρίας³. Βέβαια ἡ ἔννοια τοῦ ἀποστόλου-ἀποστολῆς ὡς ἐμφάνισης τοῦ θείου θελήματος εἶναι διαχρονική, πανανθρώπινη⁴ καί ἐμφανίζεται στη ζωή τῶν προφητῶν⁵ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ τοῦ περιούσιου λαοῦ. Ὅμως σάν ἐγκεντριζοῦς⁶ στήν

---

¹ Ἀποκλ. 21, 14.

² πρβλ. Λκ. 1-2

³ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 128.

⁴ «Ὁ Ἐπίκτιτος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὡς τόν “ἀπεσταλμένο”, τόν ἐπόπτη, τόν ἀγγελιαφόρο τῶν θεῶν, “πού στάλθηκε ἀπό τό θεό ὡς παράδειγμα” γιά νά ζωντανέψει, μέ τί διδασκαλία καί τί μαρτυρία του, τί θεία σπίθα πού βρίσκεται στους ἀνθρώπους, πιστεύει ὅτι ἔλαβε ἐντολή ἀπό τόν οὐρανό. Τό ἴδιο, στόν ἐρμητισμό, ὁ μύστης ἔχει ἀποστολή νά γίνε “ὄδηγός γι’ αὐτούς πού ἀξίζουν, ὥστε νά σωθεῖ, μέ τί μεσολάβησή του τό ἀνθρώπινο γένος”...’ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας αὐτόθι.

⁵ Ἦσ. 6, 8 «ἰδοῦ ἐγώ εἰμι· ἀπόστειλόν με».

⁶ Ρμ. 11, 17-24 καί «ἡ ἀργιέλαιος ἐγκεντρισθεῖσα τῷ ὄντως καλῷ καί ἐλεήμονι λόγῳ... καλλιέλαιος γίνεταί».

Ἀνάσταση καί μετοχή στήν αἰωνιότητα φανερώνεται ἀπό τούς ἀγίους Ἀποστόλους⁷. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ προφῆτες προβάλλουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ μέ τή φράση «τάδε λέγει Κύριος», ἐνῶ οἱ ἀπόστολοι καταθέτουν τό βίωμα τῆς ζωῆς μέ τόν Θεό: «...*Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ ἀκκρόαμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἐθεασάμεθα καί αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς...*»⁸. Ἐξάπαντος καί οἱ δύο ἐκφάνσεις ἀποτελοῦν ὄψεις τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας.

Ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς περιγράφει τούς ἀποστόλους μέ ἕνα διαφορετικό νόημα ἀπό αὐτό πού ἀντιλαμβανόμαστε σήμερα: «*ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδέ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν*»⁹. Ὁ ἀπόστολος, καταρχήν, εἶναι ἀπεσταλμένος, ἐκπρόσωπος, πληρεξούσιος, πρεσβευτής ἐνός ἀνωτέρου. Ἡ ἀποστολική δράση εἶναι ἐξουσία διακονίας, λειτούργημα καταλλαγῆς καί ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Χαρακτηριστική ἔναρξη ἀποστολικοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ στιγμή πού ὁ Κύριος σπλαχνίζεται τούς ὄχλους, πού εἶναι *ἐκλελυμένοι καί ἐρῶμένοι ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα*¹⁰ καί καλεῖ τούς δώδεκα νά ποιμάνουν τόν προδομένο καί ἀποίμαντο λαό, δίνοντάς τους ἐξουσία πάνω στά ἀκάθαρτα πνεύματα καί τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες. Ἀργότερα κάνει τούς μαθητές μετόχους τῆς δικῆς Του ἀποστολῆς, ἄλλοτε ὡς ἐργάτες τοῦ θερισμοῦ καί ἄλλοτε ὡς ὑπηρετές τῆς Βασιλείας¹¹, γιά νά κηρύξουν τό Εὐαγγέλιο καί νά θεραπεύσουν¹², γιά νά προσκαλέσουν τόν κάθε ἄνθρωπο στή σωτηρία. Τούς στέλνει ὡς πρόβατα, ἐν μέσῳ λύκων, πού θά τά καταδιώξει ἡ διεστραμμένη καί δαμιονόπληκτη γενεά ὅπως ἀκριβῶς καί Ἐκεῖνον. Ἡ θεία ἀγάπη πλημμυρίζει τόν παραπαιόντα κόσμον μέ τό ἐνδιαφέρον τῆς γι' αὐτόν προκειμένου νά δώσει νόημα στή ζωή του καί νά τόν βοηθήσει νά ἀνακαλύψει τή σχέση του μέ τόν Θεό.

Ταυτόχρονα οἱ μαθητές τοῦ Χριστοῦ καί κατοπινοί ἀπόστολοι δέν πρέπει νά ταυτιστοῦν μέ τό φρόνημα τοῦ κόσμου, ἀλλά νά παραχωροῦν ἀπόλυτη προτεραιότητα καί ἀποκλειστικότητα στή σχέση τους μέ τόν Θεό. Ἡ ἀποστο-

⁷ Πρβλ. Μτ. 13.11 «ὕμιν δέδοται γνῶναι τά μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν»

⁸ Α Ἰω. 1, 1.

⁹ Ἰω. 13.16, πρβλ. Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 133.

¹⁰ Μτθ. 9, 36, πρβλ. π. Ἀντωνίου Πινακούλα, Τό ἄλατι τῆς γῆς, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2014 σελ. 33 κ.έ.

¹¹ Πρβλ Μτθ 9, 38 καί 22, 3, Πρβλ. Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 131.

¹² Λκ. 9, 12.

λή του Υιού του Θεού θα γίνει γνωστή, θα ἐγγίσει όλους τούς ανθρώπους χάρι σπίν ἀποστολή των ἀποστόλων καί τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν προτροπή Του: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη». Ἡ ἀποστολικότητα προσιδιάζει πλέον στους ανθρώπους του Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι ἡ επίσημη ἐκπροσώπηση του Ἀναστάσιος στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας¹³. Ἡ Ἐκκλησία γίνεται καί Ἀποστολική χάρι στους μάρτυρες του Ἐγνηγεργμένου καί ὁ ἀφευδής λόγος Του ἐπιβεβαιώνεται μέ τί μεταλαμπάδευση τῆς ἐμπειρίας των μαθητῶν Του: «ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει καί ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ, ὁ δέ ἐμέ ἀθετῶν ἀθετεῖ τόν ἀποστείλαντά με... ὁ λαμβάνων ὄν τινα πέμπω, ἐμέ λαμβάνει ὁ δέ ἐμέ λαμβάνων λαμβάνει τόν πέμπσαντά με»¹⁴. Τό λυτρωτικό βίωμα γίνεται κτῆμα των χαρισματῶν, ἀναλογικά ὅμως καί του κάθε πιστοῦ πού ἀνά τους αἰῶνες προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ τόν ζῆλο των Δώδεκα. Πού δέν εἶναι μόνοι τους σπίν ἐκπλήρωση αὐτοῦ του ἔργου, ἀλλά οἱ προσπάθειές τους ὀλοκληρώνονται μέ τί δύναμη του ἁγίου Πνεύματος, πού τούς ὀδηγεῖ «εἰς πᾶσαν τήν ἀλήθειαν». Ἡ Πεντηκοστή, ὡς ἀποστολή του Παρακλήτου, ἐνισχύει τούς μάρτυρες του Ἐνανθρωπήσαντος γιά νά κηρύξουν τό Εὐαγγέλιο καί ἐμπνέει τούς ἀνά τους αἰῶνες κήρυκες του Λόγου. Ἡ ἀποστολή του Ἁγίου Πνεύματος γίνεται πηγὴ ἐξαγιασμοῦ των ἀνθρώπων καί ἀντικείμενο τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας· μετά τόν Υἱό-Λόγο καί Σοφία του Θεοῦ, τό Πνεῦμα φανερώνεται ὡς θεῖο πρόσωπο, μπαίνει σπίν ἱστορία καί μεταμορφώνει τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο σύμφωνα μέ τήν εἰκόνα του Χριστοῦ¹⁵.

Τά γνωρίσματα τῆς ἀποστολικῆς ζωῆς δέν εἶναι ξένα καί ἀπόμακρα σπίν καθημερινότητά μας, ἀλλά συμφύρονται μαζί της γιά νά ἀπαρτίσουν τί μικρὴ ζύμη του Χριστοῦ, πού ὄλον τό φύραμα (του κόσμου) ζυμοῖ¹⁶. Τό φρόνημα ὄσων ἀκολουθοῦν τόν Κύριο δέν διαμορφώνεται αὐτόματα, εἶναι ἀποτέλεσμα θείας ἐκλογῆς¹⁷, πού εἶναι ταυτόχρονα καί τιμὴ καί εὐθύνη. Περνᾶ ἀπό τί διαδικασία μᾶς προπαδείας¹⁸, πού μέ ὑπομονετική καί συστηματική κατῆχηση ὀδηγεῖ σε θεο-γνωσία, πού μετατρέπεται σε θεο-λογία. Προϋποθέτει πνεῦμα καί διάθεση μαθητείας, πού ἀπουσιάζουν σπίν συγκεχυμένα, ἀγνοοῦσα καί

¹³ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 132.

¹⁴ Λουκ. 10, 16 καί Ἰω. 20, 21.

¹⁵ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 137.

¹⁶ Α΄ Κορ. 5, 4.

¹⁷ Πρβλ. Ἰω. 15, 16 «οὐχ ὑμεῖς μέ ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς».

¹⁸ π. Ἀντωνίου Ρωμαιοῦ, Μαθητεία στό Σταυρό, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2016, σελ. 217. κ.έ.

ἀμφισβητούσα ἐποχή μας. Εἶναι μιά ριζοκίνδυνη καί ἀκατάπαυστη σχοινοβασία καί διαρκής δοκιμασία τῶν ἀντοχῶν μας στήν ἀγάπη καί τήν ἀλήθεια. Πορευόμαστε ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Χριστοῦ «ἐκόντες εἰς πικρίαν», ἔνεκα αὐτοῦ θανατούμενοι ὅλην τήν ἡμέραν λογιζόμενοι ὡς πρόβατα σφαγῆς¹⁹. Ὅλα τά ἔργα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπευθύνονται σ' ἓνα «μικρόν ποιῆμιον», ξεκινοῦν μέ μικρές ἐλπίδες καί πενιχρές προσδοκίες. Συχνά οἱ κήρυκες «πορευόμενοι ἐπορεύοντο καί ἔκλαιον βάλλοντες τά σπέρματα αὐτῶν ἐρχόμενοι δεῖξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει αἶροντες τά δράγματα αὐτῶν». Μήπως στήν ἀποστολική ζωή δέν ὑπάρχει ἀλληλοδιαδοχή τῶν καταστάσεων ὅπου τήν εὐφορία καί τήν εὐεξία τήν διαδέχεται ἡ δοκιμασία, ἡ ξηρασία καί ἡ θεοεγκατάλειψη γιά νά γίνει ὁ πόθος τοῦ Χριστοῦ πῶς ἔντονος καί ἡ δίψα γιά χάρι Θεοῦ πῶς διακαής; Μήπως ὅμως καί ὁ Ἀρχηγός καί τελειωτής τῆς πίστεως πολλακίς δέν φαίνεται ἡττημένος κι ἐνταφιασμένος ἀλλά ἀναπάντεχα καί ἀπροσδόκητα ἐμφανίζεται Ἀναστῆνός καί συμπαρασύρων στή δόξα τῆς Βασιλείας Του;

Θεμέλιο τῆς ἀποστολικότητος εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως καί ἡ κοινωμία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀμφοτέρω βιούμενα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, «σύν πᾶσι τοῖς ἁγίοις», κι ὄχι μεμονωμένα ἢ σποραδικά. Ἡ αὐτοπεποιθῆση καί ὁ αὐτοσχεδιασμός εἶναι ἀσύμβατα μέ τό ἀποστολικῶς ζῆν γιατί ἀπογυμνώνουν τόν χριστιανό ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως καί τήν εὐθύνη τῆς μαρτυρίας-μαρτυρίου ἀπέναντι στούς ποικιλόμορφους καί πολυαριθμότερους ἀντιφρονούντες καί ἀντιπράττοντες. Μόνο μέ χάρι καί Πνεῦμα Θεοῦ ὁ ἀπόστολος μπορεῖ νά πορευθεῖ στό κάθε ἄγνωστο καί ἐχθρικό περιβάλλον, πού ἡ θεία πρόνοια θα τόν ἀποστείλει γιά νά μεταδώσει βίωμα, καί ὄχι νά διδάξει θρησκεία. Δέν μποροῦμε νά γίνουμε πραγματικοί καί καρποφόροι ἱεραπόστολοι διατηρώντας στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, χωρίς νά ἔχουμε ἰκανωθεῖ νά ξεχωρίζουμε τά δευτερεύοντα ἀπό τά πρωτεύοντα, τόν εὐαγγελισμό τῶν ψυχῶν ἀπό τόν «μισσιοναρισμό» μέ λογιστικά κριτήρια καί κοσμικούς στόχους, ὅπου τό κήρυγμα μετατρέπεται ἀπό πρόσκληση ἐλευθερίας σέ «μπίτζνα» μέ οικονομοτεχνικούς δείκτες καί ἐπίραση κοινωνικῆς πρόνοιας, μέ ἐπίχρῆσμα ὁμολογιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί συγκρηπιστικοῦ οἰκουμενισμοῦ²⁰.

Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἡ ὀρθή ἐκκλησιολογική συνείδηση, ἡ πληρότητα καί ἀκεραιότητα τῆς πίστεως, χωρίς χρησιμοθηρικούς καί ἀνεπίτρεπτους συμβιβασμούς, πού μειώνουν τή δύναμη καί τήν ἔνταση τῆς ἀνα-

¹⁹ Πρβλ. Ψλμ. 43, 22.

²⁰ π. Ἀντων. Ρωμαίου, Μαθητεία στό Σταυρό, σελ. 213-222.

στάσιμης ἐμπειρίας. Τοῦτο μόνον ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι κατορθώνεται, διά καθάρσεως φωτισμοῦ καί ἐλλάμψεως, ὥστε νά μπορεῖ νά μιλά γιά τήν Πεντηκοστή ὅποιος ἔλαβε τήν «πύρινι» γλώσσα τοῦ Πνεύματος. Ἡ γνησιότητα τῆς πίστεώς μας δοκιμάζεται ὅταν ἀναμετρώμαστε μέ τήν ἀποκαλυπτική ἀλήθεια τῶν Γραφῶν καί ἀρνούμαστε πλήρως –καί ὄχι μόνο τόν κακό– ἑαυτό μας. Ὄταν προσέχουμε «ἵνα μή κενωθῆ ὁ σταυρός τοῦ Χριστοῦ»²¹, δηλ. καταντήσουμε νά λατρεύουμε τόν σταυρό σά σύμβολο καί ὄργανο σωτηρίας, ἀλλά ἀρνούμαστε νά σταυρωθοῦμε ἢ κατεβαίνουμε ἀπό αὐτόν κάθε φορά πού τόν θεωροῦμε βαρῦ καί ἄδικο γιά μᾶς, ὅταν δηλ. δεν ὑπομένουμε καί δέν βαστάζουμε ὅλα ἐκεῖνα τά δεινά, πού σωρεύονται πάνω μας ἀπειλητικά χωρίς τήν ὑπατιότητά μας. Ἐνδεικτική τῆς ὑπομονῆς μας εἶναι ἡ βίωση τῆς πάντα νοῦν ὑπερεχούσης θείας εἰρήνης²² μέ ἀπλότητα, ταπεινώση καί ὑποταγή στό ἅγιο θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τῆς πάνσοφης προνοίας Του. Ἡ ἐκούσια καθημερινή μας σταύρωση εἶναι ἐχέγγυο τῆς χαρισματικῆς βίωσης τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς προσωπικῆς μας ἀνάστασης καί χαρᾶς ἀνεκκλήτης. Καί ὅταν αὐτό βιώνεται τόσο δυναμικά, ἐπεκτείνεται στους ἐγγύς καί μακράν ἀδελφούς μας, πρὸς τοὺς ὁποίους θέλουμε νά «ἐκχυθοῦμε» καί νά μεταδώσουμε «καινή κτίση»! Ἡ αὐθεντικότητα τῆς ἀποστολικότητάς μας εἶναι ἀνάλογη πρὸς τήν προαίρεσή μας νά σταυρωθοῦμε ἀπὸ ἐκείνους πού κληθήκαμε νά εὐαγγελισθοῦμε²³.

²¹ Α΄ Κορ. 1, 17.

²² Ρωμ. 3, 20.

²³ π. Ἀντ. Ρωμαίου, Μαθητεία στό Σταυρό, σελ. 241.

«ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ ΕΟΡΤΑΖΟΜΕΝ»

Εισαγωγή

Ο έορτολογικός κύκλος τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας κατά τὴν πασχάλια περίοδο μᾶς κατευθύνει πρὸς τὴν ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐορτὴ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀνάβαση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ στὶς προεκτάσεις τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Οἰκονομίας καὶ ἡ ἐξερεύνηση τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς συγκεκριμένης ἐορτῆς, μὲ κύριο σκοπὸ τὴν ἐπισημάνση τοῦ τρόπου καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς συγκατάβασης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δημιουργημᾶ του, ἀποτελοῦν ἐπιτακτικὸ αἴτημα τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀναζητούσης τὸν Νυμφίον τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας.

Οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὸ ἴδιο το κείμενο τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Χριστός, ἀπευθυνόμενος στοὺς μαθητῆς του πρὸ τοῦ πάθους Του, προκειμένου νὰ τοὺς προετοιμάσει γιὰ τὰ ὅσα θὰ ἐπακολουθήσουν, τονίζει χαρακτηριστικὰ «συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐάν γάρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐάν δέ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς· καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως (Ἰωάν. 16, 7-8).

Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης μᾶς διασώζει λόγους τοῦ Διδασκάλου πού ἐρμηνεύουν ἀκόμα περισσότερο τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει πὼς «καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται» (Ἰωάν. 14, 16-17). Τὰ λόγια αὐτὰ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ κατ' ἐπέκτασιν σέ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, μὲ τὴν προοπτικὴ τοῦ σχεδίου τῆς θείας βουλήσεως νὰ ἐπικεντρώνεται στὸν ἐπόμενο λόγο τοῦ Ἰησοῦ «οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς, ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς» (Ἰωάν. 14, 18).

Ἡ ὀρφάνια τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καί ἡ ἀποκάλυψη τῆς πληρότητας τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνία του μὲ τὸν Θεὸ ἐπιβάλλουν τὴ δημιουργία μιᾶς νέας σχέσης γῆς καὶ οὐρανοῦ μετὰ τὴν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ. Ὁ χρόνος πού μεσολαβεῖ μετὰ τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς Ἐπιφανείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ τὴν ὑπακοή τῶν μαθητῶν στοὺς λόγους τοῦ Διδασκάλου «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους» (Λουκ. 24, 49).

Στὸ κείμενο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς μᾶς ἀποκαλύπτει ἀκόμα περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸν σκοπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀναφέροντας «καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν πνεύματι βαπτισθήσεσθε ἀγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας» (Πράξ. 1, 4-5). Τὸ συγκεκριμένο χωρίο ταυτίζεται νοηματικὰ μὲ τὸν λόγο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρομοῦ πρὸς ὅσους εἶχαν προσέλθει ἐνώπιόν του γιὰ νὰ βαπτισθοῦν «ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἰκανὸς λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἀγίῳ καὶ πυρί» (Λουκ. 3, 16).

Παράλληλα, ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν γενομένων, καθὼς καὶ ἡ θεία ἐνίσχυση ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὸν εὐαγγελισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος καὶ τῆς ἐπέκτασής του στὰ ἔθνη, τονίζεται εὐκρινῶς ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ «οὐχ ὑμῶν ἐστὶν γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λίψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς καὶ ἔσεσθέ μου μάρτυρες ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1, 7).

Ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς διαποτίζοντος καὶ διατρέχοντος ὕδατος κάθε στιγμῇ τῆ ζωῆ καὶ τὴν ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς μοναδικοῦ μέσου ἀποκάλυψης τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς γνώσης τῶν ἀνθρώπων περὶ Αὐτῆς, ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Διδάσκαλο στοὺς ἐξῆς λόγους του: «ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ἐκεῖνος ἐμέ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» (Ἰωάν. 16, 13-15). Αὐτὸς ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ καθοδήγησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θὰ ἐπισημανθοῦν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰγνάτιο τὸν Θεοφόρο ὡς προϋπόθεση καὶ ἐχέγγυο τῆς διατύπωσης τῆς

διδασκαλίας του στὸν χῶρο τῆς θεολογίας¹.

Ἐπομένως, ἡ ἐπιδημία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στό ὑπερῶν τῆς οἰκίας στήν Ἱερουσαλήμ ἀποτελεῖ τὸν ἐγκαινιασμό μιᾶς νέας ὄψης στή σχέση τοῦ Θεοῦ μέ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ συγκεκριμένη κοινωνία οὐρανοῦ καί γῆς ξεκινᾷ ἀπό τὴν ἐποχή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διαπερνᾷ τὴν κάμνο τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης μέ τό Πάθος καί τὴν Ἀνάστασι τοῦ Θεανθρώπου καί πορεύεται πρὸς τὴ μέλλουσα καί τελικὴ κρίσι μέ τὴν ἐπιδημία τοῦ Πνεύματος.

Ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, σύμφωνα πάντα μέ τό κείμενο τῆς Γραφῆς, «ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καί ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι· καί ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμενα γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καί ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καί ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλῶσσαις καθὼς τό Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι (Πράξ. 2, 2-4). Ἡ Πεντηκοστή ἐπομένως ἀποτελεῖ τὴ στιγμὴ τῆς ἔγχυσις στους Ἀποστόλους, καί κατ' ἐπέκτασι σέ ὁλόκληρη τὴν Ἐκκλησία, τῶν δωρεῶν καί τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνοίγει τὴν Ὁραία Πύλη τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ ἔθνη².

Τό κοντάκιο τῆς ἑορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς τονίζει μέ ἰδιαίτερη ἔμφασι ὅτι ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ πρόσκλησι ἐνότητι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, στοιχεῖο πού ἀναλύεται καί ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στίς ἐπιστολές του. Ὁ συγγραφέας προτρέπει τοὺς πιστοὺς νά παραμένουν «σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. ἐν σώμα καί ἐν Πνεύμα, καθὼς καί ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν· εἷς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα· εἷς Θεός καί πατήρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καί διὰ πάντων, καί ἐν πᾶσι ἡμῖν» (Ἐφεσ. 4, 3-6)³. Ὡς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ στήν ἑρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου χωρίου ἐμφανίζεται ἡ ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Ἰ. Καραβιδόπουλου, πῶς «ὁ ἀπόστολος γνωρίζει καλά ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας μόνο διαρέσει καί σχίσματα δημιουργεῖ»⁴.

---

¹ Παπαδόπουλου, Στ., *Πατρολογία*, τ. Α', Ἀθήνα 1994, σελ. 176.

² Χριστόδουλου Μουστάκα, Μητροπολίτου πρ. Αὐλώνας, *Οἰκοδομὴ Πίστει, Κηρύγματα στίς εὐαγγελικὲς περικοπές*, Τρίκαλα 2015, σελ. 217.

³ Τό ἴδιο περιεχόμενο λόγου συναντᾶται καί στήν Α' ἐπιστολή τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθίους, ὅπου ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «καί γάρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐνὸν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δούλοι εἴτε ἐλεύθεροι, καί πάντες εἰς ἐνὸν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν» (Α' Κορ. 12, 13).

⁴ Καραβιδόπουλου, Ἰ., *Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολές, Πρὸς Ἐφεσίους, Φιλιππισίους, Κολοσσαεῖς, Φιλιμόνα*, [Ἐρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 10], Ἐκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 155-156.

Αυτό τό στοιχείο τῆς ἐνότητας θά ἀπασχολήσει τόν Θεῖο Παῦλο καί στήν ἐπιστολή του πρὸς Γαλάτας, ὅπου ἐπισημαίνει τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀποκαλύπτονται στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀλλάξουν μορφή καί στοχοθεσία καί τελικά τήν ὁδηγοῦν στόν ἀγιασμό καί τή θέωση, «ὁ δέ καρπός τοῦ Πνεύματος ἐστίν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια· κατά τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος. οἱ δέ τοῦ Χριστοῦ τήν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καί ταῖς ἐπιθυμίαις. Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, πνεύματι καί στοιχῶμεν. μή γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες» (Γαλ. 5, 22-26).

Ἡ ἐνότητα λοιπόν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος διασφαλιζόμενη στήν ἐνότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως παρουσιάστηκε ἀνωτέρω, ἀποτελεῖ καί τή σημερινή πρόκληση τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ διαίρεση δέν ἀποτέλεσε ποτέ ἀπλῶς ἱστορικό δεδομένο ἢ ἀκαδημαϊκό ὑπό διαπραγμάτευση στοιχείο, ἀλλά ὑπῆρξε καί ὑπάρχει πάντοτε σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς καθημερινότητας τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Οἱ ἐμπόλεμες καταστάσεις, οἱ διαφωνίες μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ διάλυση τοῦ κοινωνικοῦ ἴστού, ἡ ἰσοπέδωση τῆς οἰκογενειακῆς γαλήνης καί συνοχῆς καί ἡ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό καί τόν κατά Θεόν προορισμό του ἀποτελοῦν τίς συνέπειες τῆς ἀποστασίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή ζωή τοῦ Πνεύματος. Ὁ διάλογος δέν ὑφίσταται γιατί κανεὶς δέν θέλει νά λύσει τά προβλήματα μέ βάση τίς ἀρχές τῆς πίστεως καί τίς δωρεές τοῦ Πνεύματος, ἀλλά κάθε πλανημένος προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει τήν πλάνη του καί στούς γύρω του.

Ἡ ἐλευθερία τοῦ δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ καί ἡ λειτουργία τοῦ αὐτεξουσίου καταστρατηγήθηκαν γιατί ἀρνηθήκαμε τήν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς τήν ὀρθή ἐπιλογή. Ἡ συνύπαρξη ἀντικαταστάθηκε μέ τήν ἐπιβολή τῆς ἐξουσίας τοῦ ἑνὸς στόν ἄλλον, ἐνῶ ἡ συμπόρευση θεωρεῖται πλέον ρομαντισμός καί παραχώρησε τή θέση της σέ στιγμαῖες εὐδαμονίες, ἀνίκανες στήν τελική ἔκβασί τους νά δώσουν στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου πληρότητα, ἰσορροπία καί ἡρεμία.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, ἐπιδιώκει καί ἐπιθυμεῖ πάντοτε τήν ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἀποκατάσταση τῆς σχέσεως ἀνθρώπου καί Θεοῦ καί τή συνάντησί τους στό Ποτήριον τῆς Ζωῆς. Αὐτή ἡ ζωή, ὡς καρπός τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὀφείλει νά ἀποτελεῖ γιά κάθε χριστιανό τήν προοπτική τῆς καθημερινότητάς του. Ἡ συμμετοχή του στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μελέτη τῶν Γραφῶν, ἡ μέ ὅποιαδήποτε μορφή ἄσκηση καί νηστεία καί ἡ διαρκὴς μετάνοια

στοιχειοθετοῦν τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου στή ζωὴ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ μελαγχολία, ἡ ἀπαισιοδοξία καὶ τὸ ἀδιέξοδο πού διαγράφεται στά πρόσωπα πού ἀπαρτίζουν τίς κοινωνίες σήμερα, παρά τίς κατά τόπους οικονομικές εὐδαιμονίες, στιγματίζουν τίς λανθασμένες ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναζητοῦν λύση στόν πόνο, τὴ δυστυχία καὶ τόν παραπικρασμό. Ὀφείλουμε λοιπόν νά καταστοῦμε εὐαγγελιστές αὐτῆς τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στόν κόσμο πού μᾶς περιβάλλει καὶ νά ἀνανοματοδοτήσουμε τὴ ζωὴ του. Νά φέρουμε περισσότερο φῶς καὶ ἀγάπη σέ ὅσους δοκιμάζονται καὶ πονοῦν, νά καταστοῦμε εὐαγγελιστές καὶ ὄχι διαχειριστές τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων. Νά ἀγωνιστοῦμε γιὰ νά παρουσιάσουμε τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο ζωῆς καὶ νά διατυμπανίσουμε τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Νά καταστοῦμε κήρυκες θεοφόροι καὶ ὄχι ἐξουσιαστές ἀχθοφόροι, μεταλλάσσοντας τὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων σέ ἀποδέκτη Θείων δωρεῶν καὶ χῶρο ἐπενέργειας τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΙΕΡΟΚΗΡΥΞ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ, ΟΙ ΑΤΕΝΙΖΟΝΤΕΣ ΤΟ «ΘΑΒΩΡ»

«**Τ**ότε οί δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ Βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς». (Ματθ. ιγ´, 43). Ὁ Μεταμορφωθείς Κύριος τό ἀναγγέλλει, ὅτι οἱ «δίκαιοι», οἱ πιστοί τῆς Ἐκκλησίας Του, θά δοξασθοῦν καί θά λάμπουν σάν τόν ἥλιον!

«Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀδύνατον νά ζῆς χωρὶς νά ἔχεις ζωὴν, ἀλλὰ δέν ἔχεις ζωὴν, ἂν δέν μετέχεις τοῦ Θεοῦ». Αὐτά τὰ περισπούδαστα καί σωτήρια διδάσκει ὁ Θεοφόρος Πατήρ, Ἅγιος Εἰρηναῖος.

Κεφάλαιον μέγα, τό τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Μυστήριον. «Δι' ἡμᾶς, τοὺς ἀνθρώπους καί διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν» θά δογματίσουν οἱ Ἅγιοι καί Πνευματοφόροι Πατέρες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

«Παρέλαβεν ὁ Χριστὸς τὸν Πέτρον καί Ἰάκωβον καί Ἰωάννην εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν καί μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν» (Δοξαστικὸν τῶν Αἰῶνων). Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης παρατηρεῖ: «Ἐπῆρε δέ τοὺς τρεῖς μόνους Ἀποστόλους ὡς προκρίτους καί ὑπερέχοντας. Ὁ μὲν γάρ Πέτρος ἐπροκρίθη, ἐπειδὴ ἠγάπα πολλά τὸν Χριστόν. Ὁ δέ Ἰωάννης ἐπειδὴ ἠγαπάτο ἀπὸ τὸν Χριστόν. Ὁ δέ Ἰάκωβος, ἐπειδὴ ἐδύνατο νά πῖν τό ποτήριον τοῦ θανάτου. Ἔφερε δέ εἰς τό μέσον τοὺς –ὁ Κύριος, ὡς Ἐξουσιαστής τῶν ζώντων καί τῶν τεθνεότων– τὸν Μωϋσῆν καί Ἥλιαν...».

«Κατὰ τὴν ἔκτιν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τὴν ἀνάμνησιν τῆς θείας Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία περιχαρῶς ἐορτάζει». Διαβάζουμε μέ πνευματικὴν ἀγαλλίασιν εἰς τὸν «Μέγαν Συναξαριστὴν».

«Λάμπων καί ἡμῖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς τό φῶς σου τό αἶδιον, πρεσβείας τῆς Θεοτόκου, Φωτοδότα, δόξα σοι» (Απολυτ. Ἑορτῆς). Δεσποτικὴ πανήγυρις φέρουσα καί ἀκτινοβολοῦσα τό «αἶδιον φῶς» καί τὴν ζεῖδωρον χάριν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δοξολογικός, ὁ εὐχαριστιακός καί ἱκετηριακός χαρακτήρας τῶν ὕμνων τῆς Μεταμορφώσεως, καθὼς καί τὸ Θεολογικόν, τὸ Χριστολογικόν καί τὸ Τριαδικόν περιεχόμενό τους, μᾶς προσφέρουν πλουσιοπαρόχως, ὅπως ἐκεῖ, τότε, «καθὼς ἠδύναντο» οἱ Μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, φῶς ἐκ τοῦ «Θαβωρίου-Ακτίστου φωτός».

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος γράφει: «Ἐλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τὸ φῶς» (Ματθ. ιζ', 2).

Μνημονεύεται πάντοτε, ἕνα γεγονός ἱστορικό μὲ τρόπον θετικόν, ἢ ἀρνητικόν, ἐνίοτε δὲ καί ἐχθρικόν. Ἐρευνᾶται ἡ ἀλήθειά του καὶ γενικῶς ὅ,τι ἀφοροῦν ἐκεῖνο, μὲ περισσότερον τὸ ἂν ἐγγίξει τὰ πλαίσια τοῦ «νοῦ», τῆς λογικῆς, ἢ ὑπερβαίνει αὐτά, μὲ ὑπερφυσικόν τρόπον, ὑπέρλογον...

Ὁ ἄνθρωπος ἀδύνατον νὰ ζήσει χωρὶς τὸ αἰσθητὸν φῶς. Τὴν ζωτικὴν ἐνέργεια τοῦ μεγάλου φωστῆρος ἡλίου. Ταυτοχρόνως μὲ τίς ζωογόνες ἀκτίνες του μᾶς προσφέρει καί τὴν ἀπαραίτητη θερμότητα. Ὅμως χρειάζεται –χρειαζόμεσθε– καί τὸν θεῖον φωτισμόν, «Τὸν φωτισμόν ἡμῶν τὸν φωτίσαντα πάντα ἄνθρωπον». (Ιδ. Ἑσπερ. Θεοφαν.). Γράφει ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νεὸς Θεολόγος: «Μακάριοι οἱ τὸ φῶς τοῦ Κυρίου ἐντεῦθεν γνωρίσαντες καί ἐν τῷ θείῳ φωτὶ αὐγαζόμενοι!» Μακάριοι εἶναι ὅσοι θὰ γνωρίσουν ἀπὸ τούτη τὴ ζωὴ τὸ φῶς τοῦ Κυρίου καί θὰ φωτίζονται ἀπ' αὐτό.

Τὸ Θαβώριον φῶς ἐκχέεται τὸ αὐτὸ καί ἰσοδύναμον, μὲ τὸ ἀνέσπερον φῶς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἶναι σωστικόν καί ἁγιαστικόν. Γίνεται φανερόν ἐντὸς τῆς σωτηρίου κιβωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας καί μᾶς περιλούει διὰ τῶν ἁγίων Μυστηρίων Αὐτῆς. Προσεγγίζεται με πίστι θερμὴ καί ταπεινώσι.

Ἰερουργῶντας ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος τὸ μυστήριον τῆς Θείας Μεταμορφώσεως γράφει: «Ἐλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τὸ φῶς» (Ματθ. ιζ', 2).

«Ὅτι παρά σοὶ πηγὴ ζωῆς –Κύριε– ἐν τῷ φωτὶ σου ὀφόμεθα φῶς» (Εἰσοδ. Ἑορτῆς).

Ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καί ὁ Ἰωάννης, οἱ πρόκριτοι τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ θὰ γίνουν ἕκτοτε οἱ διαπρύσιοι κήρυκες τῶν θαυμασιῶν τοῦ Κυρίου, διδάσκοντας καὶ μαρτυρῶντας «εἰς τὴν ὑπ' οὐρανῶν» (Δοξ. τῶν Αἰνῶν, – Α' Ἑωθινόν). Μὲ εὐλαλον τρόπον θὰ γράψει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος εἰς τὴν Β' Καθολικὴν του Ἐπιστολὴν: «Ἐγνωρίσαμεν ἡμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καί παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπτει γεννηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος» προτάσσοντας καί ἐπισημαίνοντας ὅτι: «Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις

μύθους ἐξακολουθήσαντες» (Β' Πέτρ. α', 16). Ἐγώ, δηλαδή, καί οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι δέν ἠκολουθήσαμεν μύθους πλεγμένους μέ φαινομενικήν σοφίαν, ἀλλά σᾶς ἐγνωστοποιήσαμεν τήν δύναμιν καί τήν μέλουσαν παρουσίαν τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

«Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πεδῖον μάχης, ὅπου κονταροχτυπιέται ὁ Θεός μέ τόν σατανά. Τήν διεκδικοῦν καί οἱ δύο, θά τήν κερδίσῃ ἐκεῖνος μέ τόν ὁποῖον θά συμμαχήσῃ ὁ ἄνθρωπος». Θά γράφει ὁ μέγας καί πολύς Ντοστογιέφσκι. Τό μεγαλεῖον τοῦ εὐσπλαγγχου καί φιλανθρώπου Θεοῦ! Ἐπιτρέπει εἰς τόν δημιουργηθέντα ἄνθρωπον ἐξ Αὐτοῦ, τοῦ ἰδίου Δημιουργοῦ Θεοῦ νά «συμμαχήσῃ», νά ἐπιλέξῃ, νά ἔχῃ αὐτός ὁ «μικρός ὁ μέγας» τό δικαίωμα! Νά ἔχῃ τήν δωρεάν τοῦ Φιλανθρώπου, τήν «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ».

Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, φαίνεται ἡ «ἄκρα συγκατάβασις» τοῦ Θεοῦ. Ἡ πολλή Του ἀγάπη διά τόν ἄνθρωπον. Ἡ μεγαλοσύνη Του.

Ζητάει ὁ Θεός νά θέλουμε καί ἐμεῖς. Νά ἐπιζητοῦμε τόν θεῖον φωτισμόν, νά ὁμολογοῦμε «τά θαυμάσια Αὐτοῦ», ὥστε καί ἐμεῖς, μαζί Του νά ἀνέλθουμε «εἰς ὄρος ὑψηλόν» καί νά μεθέξουμε καί νά μεταλάβουμε τοῦ «Θαβωρίου φωτός».

Ὁ Ἅγιος Λουκάς, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κριμαίας, ἀναφέρει εἰς τόν λόγον του, τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος: «Ἡ ἀπιστία μεταξύ τῶν λαῶν ἔλαβε ἀνησυχητικές διαστάσεις καί τό φῶς τοῦ Χριστοῦ ἐπισκιάστηκε ἀπό τό σκοτεινό νέφος τῆς ἀθεΐας». Ὁ Ἅγιος διαπιστώνει τήν κατάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ Θεοῦ καί δίχως τό ἄκτιστον καί Θαβώριον φῶς τοῦ Χριστοῦ ἀπό τή ζωή καί πορεία του εἰς τόν κόσμον. Καθησυχαστικῶς, θά ἐπισφραγίσῃ ὡς ποιμῖν Χριστοῦ τόν λόγον του, λέγων:

«Νά μίν ἀπελπιζόμεσθε ὅμως...».

«Φῶς ἀναλλοίωτον, Λόγε, φωτός Πατρός ἀγεννήτου, ἐν τῷ φανέντι φωτί σου σήμερον ἐν Θαβωρίῳ, φῶς εἶδομεν τόν Πατέρα, φῶς καί τό Πνεῦμα, φωταγωγῶν πᾶσαν κτίσιν».

(Ἐξαποστ. Μεταμορφώσεως).

Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ, ὁ ἐν τῷ ὄρει τῷ Θαβώρ μεταμορφωθείς, ψάλλοντάς σοι Ἀλληλούϊα.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗ

Τό πρόσωπο τῆς μεγάλης Μάνας ὅλων μας τιμοῦμε κάθε Δεκαπενταῦγουστο, στό ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ὑπέροχης Αὐγουστιάτικης διαδρομῆς. Ἀποδίδουμε τιμή καί εὐγνωμοσύνη στή Μεγάλη Ἀγαπημένη τῆς καρδιάς μας, τοῦ τόπου μας, τῆς ἱστορίας μας. Καί ἡ Παναγία μας εἶναι σίγουρα ἡ πῖο ἀγαπημένη. Ὅλοι μας ἔχουμε συνάψει μαζί της μιά ξεχωριστή καί μοναδική σχέση, διακρίνοντάς την ἀπό τή μεγάλη χορεία τῶν Ἁγίων της πίστεώς μας. Ξεχωρίσαμε πάνω της αὐτό πού μπορεῖ νά γεμίσει τήν καρδιά μας, νά ἐμπνεύσει τήν ὑπαρξή μας. Γι' αὐτό, τήν ἐμπιστευόμαστε χωρίς δισταγμούς καί ἀναστολές.

Ἡ Παναγία, μιά μορφή βγαλμένη μέσα ἀπό τά σπλάχνα τῆς ἀνθρώπινης ἀκαταστασίας καί ἁμαρτωλότητας, ἔδειξε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι δέν ἦταν δυνατόν νά ἀνήκει στή ζοφερή πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης κατάπτωσης. Ἐδειξε ὅτι ἦταν πλασμένη γιά κάτι ἄλλο, κάτι πέρα ἀπό τά δεδομένα καί τά συνηθισμένα, κάτι πού, τελικά, θά εἶχε σχέση μέ τά γίνα, στήν προοπτική, ὅμως, νά συνδεθοῦν ἅμεσα μέ τά ἐπουράνια. Καί ἐκείνη ἔπαιξε ἀκριβῶς αὐτόν τόν ρόλο τοῦ ἐκλεκτοῦ συνδέσμου, πού μπόρεσε, μέσα ἀπό τήν ταπείνωση καί τήν ὑπακοή της, νά καταστῆ τό δοχεῖο τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Μπόρεσε νά ἐνώσει τόν οὐρανό μέ τή γῆ καί νά ἀνανεώσει τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ πραγματικότητα τῆς προσωπικῆς μας λύτρωσης καί σωτηρίας καθίσταται, πλέον, ρεαλιστική. Ἡ Παρθένος ἀνοίξε τούς οὐρανούς γιά ἐμᾶς τούς ἀνθρώπους. Ἀκοῦμε στούς Χαιρετισμούς νά ἐπιβεβαιώνεται ἐμφαντικά αὐτή ἡ ἀλήθεια: «Χαῖρε, κλιμαξ ἐπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός. Χαῖρε, γέφυρα μεταγούσα τούς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Χαῖρε ὅτι τά οὐράνια συναγάλλεται τῇ γῇ. Χαῖρε, ὅτι τά ἐπίγεια συγχορεύει οὐρανοῖς»¹.

Στό πρόσωπο τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων ὁ Θεός φανέρωσε στόν ἄνθρωπο

---

¹ Στίχοι ἐκ τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου.

ὅτι πλησίαζε ἡ ὥρα νά ἀνεβῆ καί πάλι στήν παραδείσια μακαριότητα, ὑποδεικνύοντάς του μιὰ μυστική κλίμακα, τήν ὁποία θά μποροῦσε νά ἀνέλθει μέ ἀσφάλεια, ἀφοῦ Ἐκεῖνος θά τί στερέωνε ἀσάλευτα μέ τή δική Του κάθοδο. Κλίμακα θαυμαστί γίνεται ἡ Θεοτόκος, μέ τήν ἀτίμητη καί δυσερμίνευτη γιά τήν ἀνθρώπινη ἰδιότητά της προσφορά τῆς ζωῆς της στόν Θεό καί στόν ἄνθρωπο. Ἡ προσφορά της ἦταν ἡ θυσία τῆς ζωῆς της σ' ἓνα ἔργο ὑπέρλογο καί μεγαλειώδες, στό ἔργο τῆς κένωσης τοῦ Θεοῦ γιά τήν κατά χάρι θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Καί ὁ Θεός τί χρησιμοποιοῖ σάν σκάλα γιά τήν κάθοδό Του στήν ἀνθρώπινη φτώχεια. Τήν καθιστά θρόνο τῆς ἐπίγειας ταπεινώσεώς Του. Μετατρέπει τήν ταπεινή γαστέρα της σέ παλάτι εὐρυχωρότερο τοῦ οὐρανοῦ. Ἀνυψώνει τήν Κεχαριτωμένη στήν ὑπέρλαμπρη δόξα τῆς Μητέρας τοῦ Θεοῦ· Μητέρα τοῦ ἐλέους καί τῆς στοργῆς, τῆς καταλλαγῆς καί τῆς συμφιλίωσης τῶν ἄνω καί τῶν κάτω· Μητέρα τῶν χοϊκῶν ἀνθρώπων καί βασίλισσα τῶν Ἀγγέλων. Αὐτή εἶναι ἡ μυστική κλίμακα γιά τά οὐράνια δώματα.

Ἡ Παναγία εἶναι ἡ μάνα μας, γιατί ἔγινε Μητέρα τοῦ Σωτήρα καί Ἀνθρωπῆ μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος ἔγινε τό «δοχεῖον τῆς ἀστέκτου Θεότητος, ὁ τόπος Κυρίου, ἡ Θεοστιβής γαῖα, ἡ τόν ἔξω τόπου παντός τῆ Θεότητι τροπώσασα τῆ σαρκώσει»², κατά τόν Ἅγιο Θεόδωρο τόν Στουδίτη. Ἡ Παναγία Μητέρα εἶναι «ἡ τό σπύλαιον δοξάσασα καί τήν φάτινν μεγαλύνασα. Εἶναι ἡ τραπεζοφοροῦσα τόν οὐράνιον ἄρτον Χριστόν. Εἶναι ἡ θιμωνία τοῦ ζωοποιοῦ σίτου, ἡ τό πῦρ τῆς Θεότητος δεξαμένη καί τό φῶς τό ἄσβεστον ἐν ἀγκάλαις βαστάσασα. Εἶναι ἡ νύμφη ἡ οὐράνιος τῆς Ἁγίας Τριάδος»³, κατά τόν Ἅγιο Ἐπιφάνιο Κύπρου. Ἐνῶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐκθαμβος ἐμπρός στά μεγαλεῖα πού συμβαίνουν στή Θεοτόκο, ἀναφωνεῖ: «Παναγία Μητέρα, εἶσαι πραγματικά ἡ πιό πολύτιμη ἀπό ὅλη τήν πλάση, γιατί μόνο ἀπό σένα δέχθηκε νά λάβει τή σάρκα του ὁ Πλάστης καί ἔτσι προσέλαβε τίς ἀπαρχές τῆς δικῆς μας φύσεως. Σάρκα Του, λοιπόν, ἔγινε ἡ σάρκα σου καί αἷμα Του τό αἷμα σου καί γάλα ἀπό τό στήθος σου ἐθίλασεν ὁ Θεός. Καί ἐνώθηκαν τά χεῖλη σου μέ τοῦ Θεοῦ τά χεῖλη. Ἄπιαστα καί ἀνείπωτα θαύματα. Ὁ Θεός τῶν ὅλων προεγνώρισε ὅτι ἐσύ ἄξια θά γίνεις τῆς ἀγάπης Του. Καί σέ ἀγάπησε καί σέ ἀνέδειξε μάνα καί τροφοδότρια τοῦ δικοῦ Του Υἱοῦ καί Λόγου»⁴.

Γι' αὐτό, ἔγινε καί ἡ δική μας Μάνα, ἡ Μητέρα τῆς ζωῆς μας. «Εἶναι μητέρα

² Θεόδωρος Στουδίτης, P.G. 96, 689.

³ Ἐπιφάνιος Κύπρου, P.G. 43, 485-501.

⁴ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, *Ἡ Θεοτόκος*, Ἀθήνα, 1970, σ. 240.

του κόσμου. Ἡ Εὐα γέννησε σαρκικά τούς ἀνθρώπους καί, ἐν μέρει, τούς ὀδήγησε στήν πτώση. Ἡ Παναγία, ὅμως, τούς ἀναγεννᾷ πνευματικά καί τούς χαρίζει τῆς πρώτης θεοπλασίας τά προοίμια. Ἡ Θεοτόκος Μαρία, ἀπό τή στιγμή τίν εὐλογημένη πού συνέλαβε στά παρθενικά της σπλάχνα τόν Σωτήρα τοῦ κόσμου, ἀπό τή στιγμή αὐτή ἀρχίζει καί τίν πνευματική της μπρόντα. Γιατί ὁ υἱός της ἔφθασε στό Πάθος καί στήν Ἀνάσταση γιά τή δική μας λύτρωση καί σωτηρία. Ἡ Θεία μπρόντα εἶναι ὁ ὀριστικός λόγος υπάρξεως τῆς Παναγίας. Ἡ Παναγία δέν ὑπῆρξε σάν γυναίκα παρά μόνο γιά νά καταστῆ Μητέρα τῶν ἀνθρώπων...»⁵.

Χωρίς ἴχνος σοβιτισμοῦ, πιστεύουμε ὅτι ὁ Ἑλληνικός Ὁρθόδοξος λαός συνδέεται ἄρρηκτα μαζί της, μέ τρόπο ἐκπληκτικό. Κάθε Αὐγουστο ἡ Ἑλλάδα ζεῖ καί κινεῖται στούς ρυθμούς τῆς μεγάλης γιορτῆς τῆς Κοίμησής της. Ἀπό τό ἕνα ἄκρο τῆς πατρίδας ἕως τό ἄλλο, ἂν κινηθεῖ κανεῖς, θά διαπιστώσει ὅτι ὁ λαός μας γεμίζει τίς Ἐκκλησίες μέσα στήν κάψα τοῦ Καλοκαιριοῦ. Ψάλλει μέ δέος τόν Παρακλητικό της Κανόνα, ἀνοίγει καί λειτουργεῖ τά ξεχασμένα καί ἀπομονωμένα ξωκλήσια τῆς ὑπαίθρου καί γιορτάζει τό Πάσχα τοῦ Καλοκαιριοῦ, ἀποδίδοντας στό πρόσωπό της τιμή ξεχωριστή. Ἀπό τίν Τῆνο, μέχρι τή Σουμελά στό Βέρμιο, ἀπό τή Χοροβιώτισσα τῆς Ἀμοργοῦ, μέχρι τίν Παναγία Ξενιά τῆς Μαγνησίας, ἀπό τίν Ἐκατονταπυλιανή τοῦ Αἰγαίου, μέχρι τίν Εἰκοσιφοίνισσα τῆς Μακεδονίας, ἀπό τή Φανερωμένη τῆς Λευκάδας, μέχρι τίν Παναγία τοῦ Ἔβρου, σπίνεται ἕνας μοναδικός λατρευτικός χορός. Ἐξελίσσεται ἕνα ἀέναο πανηγύρι. Οἱ ξενιτεμένοι ἐπιστρέφουν στά χωριά τους, ὡς ἄλλοι Ἀπόστολοι ἐκ περάτων, καί συντονίζονται σέ ρυθμούς Θεομπορικούς. Ἕνας ἀόρατος ἀρχιμουσικός μοιάζει νά κινεῖ τίν εὐλογημένη μπαγκέτα του ἐναρμονίζοντας αὐτό τό ὑπερκόσμο καί συνάμα, τόσο δικό μας Θεομπορικό τραγούδι. Γιατί, ὅμως, ὅλα αὐτά; Γιατί αὐτό τό μεγάλο δέσμο; Τί εἶναι, ἐπιτέλους, ἡ Παναγία γιά μᾶς;

Τόσο ἡ πολιτιστική μας παράδοση ὅσο καί ἡ θρησκευτική μας πίστη δίνουν τίν ἀπάντηση. Ἡ Παναγία, γιά ἐμᾶς τούς Ἕλληνες, περισσότερο ἀπό Θεοτόκος, ἀπό Ὑπεραγία, ἀπό ἕνα πρόσωπο πέραξ του ὁποίου ἐξελίχτηκαν στήν ἱστορία πολλοί ἀγῶνες γιά τή δογματική της θέση μέσα στήν Ἐκκλησία, βιώνεται, ἀπλά καί μόνο, ὡς ἡ μεγάλη Μάνα, μέ ὅλα ὅσα συνεπάγεται αὐτός ὁ ὄρος, ὁ τόσο ἀπλός, μά καί τόσο μεγάλος καί οὐσιαστικός. Ἡ Παναγία εἶναι

⁵ Γ. Κουνάβη, *Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γιά τή Θεομίτορα*, «Ἡ Ἀλήθεια», Ἰούλιος-Αὐγουστος 2001, σ. 15.

ή μάνα μας, γιατί εἶναι τό ἀποκούμπι μας, ή ἀμετάθετη ἐλπίδα μας. Σ' αὐτήν καταθέτουμε τά πάθια καί τούς καμμούς μας. Ἐκείνης τό ὄνομα φέρουμε ἀβίαστα στά χεῖλη μας, κάθε φορᾶ πού καλούμαστε ν' ἀντιμετωπίσουμε κινδύνους, προβλήματα, νά ξεπεράσουμε τίς ἀνασφάλειές μας. Εἶναι ή Μάνα μας, γιατί εἴμαστε σίγουροι πώς θ' ἀκούσει, ὅπως ἀκούει ή κάθε μάνα, τήν παράκληση τῶν παιδιῶν της. Εἶναι ή καταφυγή μας στούς πειρασμούς, ή εἰρήνη μας στόν πόλεμο τῶν παθῶν, εἶναι τό φῶς στό σκοτάδι τῶν θλίψεων καί τῶν δοκιμασιῶν πού χεμαζοῦν τίς ψυχές μας. Εἶναι ή προστασία καί ή σκέπη τῆς ζωῆς μας, ἐκείνη πού γεμίζει τήν καρδιά μας μέ χαρά καί εὐφροσύνη, πού μᾶς ἔσωσε ἀπό τόν θάνατο καί τί φθορά, γιατί γέννησε τόν νικητή τοῦ θανάτου. Εἶναι ή μεταβολή τῶν θλιβομένων, ή ἀπαλλαγή τῶν ἀσθενούντων, τῶν πολεμουμένων ή εἰρήνη, τῶν χεμαζομένων ή γαλήνη, ή μόνη προστασία τῶν πιστῶν⁶.

Ἡ Παναγία εἶναι ή ἐλπίδα καί ή προστασία ἐκείνων πού καταφεύγουν στή χάρη Της, εἶναι ή μητέρα πού ἀναλαμβάνει, μέ θυσιαστική διάθεση, νά προστατεύσει τά παιδιά της ἀπό τί διαβρωτική ἐπίδραση τῆς ἁμαρτίας, ἀλλά καί νά σύρει καί ν' ἀνασπικώσει ὄσους ἔπεσαν καί παρασύρθηκαν ἀπό τό ρεῦμα τῆς προσωπικῆς τους ἀδυναμίας. Ἄρκει ή προσέγγισί της νά μῖν εἶναι καρπός παροδικοῦ συναισθηματικοῦ παροξυσμοῦ, ἀλλά κίνηση εἰλικρινοῦς μετανοίας καί ἐπιστροφῆς στήν ἀγάπη τοῦ Υἱοῦ της.

Ἡ Παναγία εἶναι ή μάνα μας, γιατί εἶναι ή μεσίτρια μας. Ἡ μητρική της ιδιότητα εἶναι ἐκείνη πού τήν καθιστά ἰκανή νά πρεσβεύει, μέ παρηγοσία, στόν Υἱό καί Θεό της, μεταφέροντας στόν θρόνο Του τίς δικές μας ἱκεσίες καί παρακλήσεις. Εἶναι σέ θέση νά μαλακώνει καί νά καταπραῖνει τή δίκαιη ἀπογοήτευση τοῦ Θεοῦ γιά τήν ἐκτροπή καί τό παραστράτημά μας ἀπό τό δικό Του θέλημα καί τό αἱματοκύλισμά μας στή ζωή τῆς ἁμαρτίας.

Πρόκειται γιά βασική πίστη τῆς Ἐκκλησίας μας ὅτι ή Ὑπεραγία Θεοτόκος εἶναι ή κατεχογῆν ἰκέτις καί πρέσβειρα, πρὸς τόν Κύριό μας, ὑπέρ ὄλων ὅσοι καταφεύγουμε, μέ πίστη καί ἐλπίδα, στή χάρη Της. Αὐτή ή πίστη διακρίνεται εὐκρινῶς σέ ὅλες τίς Θεομητορικές Ἀκολουθίες, ἐξαιρέτως δέ στούς Παρακλητικούς της Κανόνες τοῦ Αὐγούστου, ἐκεῖ ὅπου ὀλόκληρος ὁ ἐπίγειος βίος τοῦ ἀνθρώπου, κατάστικτος ἀπό πειρασμούς καί δοκιμασίες, ἐναποτίθεται ἀπό τόν Ἐκκλησιαστικό ἕμνωδό στήν Πρέσβειρα τοῦ οὐρανοῦ. Πονεμένη βαθειά σάν μάνα ή Παναγία ἀπό τήν κοφτερή ρομφαία πού διαπέρασε τήν καρδιά της, μέ τί φορκτῆ Σταύρωση τοῦ Υἱοῦ της, μπῆκε στά παλάτια τῆς αἰώνιας

⁶ Ἐκ τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος.

ζωής, καταχαρούμενη δίπλα στο παιδί της, δική μας πρέσβειρα και προστάτις.

Όλοι έμεις οί Χριστιανοί τής έποχής μας, άλλοι πονεμένοι από τίς δοκιμασίες τής ζωής, άλλοι κουρασμένοι από τούς πειρασμούς και άλλοι άπογοτευμένοι άπ' όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας, σέ όλα τα επίπεδα, σπεύδουμε νά ξεδιιάσουμε τίς ψυχές μās κοντά στή βρυσομάνα τών Θείων δωρημάτων, Παναγία μας, όπως έκαναν οί Πατέρες και πρόγονοί μας. Η Έκκλησία μās διδάσκει πώς πρέπει νά τοποθετούμε στήν κορωνίδα τών αιτημάτων μας τήν ψυχική μας σωτηρία, δείχνοντας, μέ τόν τρόπο αυτόν, ότι όλη μας ή ζωή, άκόμα και μέσα από τά τετριμμένα τής καθημερινότητάς μας, πρέπει νά κατατείνει στόν ουσιαστικό και μοναδικό αυτό σκοπό και στόχο. Πολλές φορές, όμως, ξεφεύγουμε άπ' αυτόν τόν προορισμό και δρομολογούμε τά αιτήματά μας πρós τή Θεοτόκο μέ τρόπο λανθασμένο, προτάσσοντας τά δευτερεύοντα και όχι τά πρωτεύοντα. Τό άγχος τής καθημερινότητας και οί μέρμινες του βίου έξωθούν στό περιθώριο τό ένδιαφέρον για τήν πνευματική μας καλλιέργεια. Αγωνιούμε και παρακαλούμε για όλα, για ζητήματα οικογενειακά, εργασιακά, οικονομικά, ξεχνούμε, όμως, ότι όλα αυτά έρχονται και παρέρχονται και δέν άποτελούν τόν κύριο και βασικό στόχο του παρόντος βίου. Η προτροπή του Κυρίου είναι σαφής: «ζητείτε πρώτον τήν Βασιλείαν του Θεού και τήν δικαιοσύνην Αυτού και ταύτα πάντα προστεθήσεται ύμίν»⁷. Οφείλουμε νά δρομολογούμε τόν όγκο τών αιτημάτων μας πρós τόν ούρανό, ιεραρχώντας τα μέ τέτοιο τρόπο, ώστε νά άποδεικνύουμε συνεχώς ότι είμαστε Χριστιανοί συνειδητοποιημένοι, προορισμένοι για τήν ούρανια, αιώνια πραγματικότητα, και όχι για τά τετριμμένα και εύτελη, για τά παροδικά του βίου.

Γιά όλους τούς παραπάνω λόγους, πού δικαιολογούν τόν άρρηκτο δεσμό και τό υπέρολογο δέσιμο ήμών τών τέκνων μέ τή μεγάλη μας Μάνα, ή έπέτειος τής Κοίμησής της δέν είναι άφορμή πόνου και θλίψης, αλλά λόγος χαρής και εύφροσύνης. Ούτε μοιρολόγια χωρούν, ούτε θρήνοι και κοπετοί. Η Παναγία δέν πέθανε, αλλά έκοιμήθη. «Τάφος και νέκρωσις ουκ έκράτησεν, ως γάρ ζωής Μητέρα πρós τήν ζωήν μετέστησεν, ό μήτραν οικίας άειπάρθενον»⁸. Η Παναγία μετέστη στους ούρανοίς. Η Κοίμησή της ήταν άθάνατη, ή νέκρωσή της άφθορη, ό θάνατός της ζωφόρος, παρά τό γεγονός ότι ή ίδια υπήρξε ένας άνθρωπος κοινός, σαν κι έμās, αλλά και τόσο ιδιαίτερος και έκλεκτός. Και αυτό είναι τό χαρμόσυνο μήνυμα πού εκπέμπει ή Κοίμησή της, ένα μίνυ-

⁷ Ματθ. 6, 33.

⁸ Κοντάκιο έορτής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου.

μα πού διαπερνᾶ τόν χρόνο καί προκαλεῖ δέος, ἀλλά καί ἐνθουσιασμό ἀνεκλάλητο, εὐγνωμοσύνη αἰώνια, συγκλονισμό στίς ψυχές: «Παρατηρώντας αὐτόν τόν θάνατο καί στεκόμενοι δίπλα σ' αὐτό τό νεκροκρέβατο, καταλαβαίνουμε ὅτι ὁ θάνατος δέν ἰσχύει πλέον, ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ θανάτου ἑνός ἀνθρώπου ἔχει γίνει τώρα μία πράξη ζωῆς, μία εἴσοδος σέ μία εὐρύτερη ζωή, ὅπου βασιλεύει ἡ ζωή. Αὐτή, πού δόθηκε ἐντελῶς στόν Χριστό, πού Τόν ἀγάπησε ἕως τέλους, συναντιέται μ' Αὐτόν σ' ἐκείνες τίς φωτεινές πύλες τοῦ θανάτου κι ἐκεῖ ὁ θάνατος μεταστρέφεται ἀμέσως σέ χαρμόσυνη συνάντησι – ἡ ζωή θριαμβεύει, ἡ χαρά καί ἡ ἀγάπη κυριαρχοῦν πάνω στά πάντα»⁹. Καί αὐτό τό μήνυμα τῆς ἐλπίδας ἀνανεώνεται ὅλες τίς ἐποχές, ἀφοῦ τό μνήμα της ἔγινε πηγὴ ζωῆς καί ἡ Κοίμησή Της πέρασμα ἀπὸ τὰ μάταια, πρόσκαιρα καί ἀτελεῖ αὐτοῦ του κόσμου, στά Θεῖα, στά τέλεια καί ἀτελεύτητα. Γι' αὐτό, γιορτάζουμε ἕνα νέο Πάσχα, τοῦτες τίς μέρες, κάθε Καλοκαίρι καί καλούμαστε, ἐνώνοντας τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς μας, «πάντες προσκυνήσωμεν αὐτήν, δεόμενοι συγγενοῦς οικειότητος, μὴ ἐπιλάθη, Δέσποινα, τῶν πιστῶς ἐορταζόντων, τὴν παναγίαν σου Κοίμησιν»¹⁰.

⁹ Ἀ. Σμέμαν, *Ἡ Παναγία*, Ἀθήνα, 2000, σ. 53.

¹⁰ Δοξαστικὸ Λιτῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄

Τοῦ καιροῦ μας

* * *

Η ΤΟΠΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2018-ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2019

- **10 Νοεμβρίου** Ἐνθρόνισι - Τρισάγιο στὸν τάφο τοῦ μακαριστοῦ κυροῦ Ἰγνατίου / τό ἀπόγευμα Ἐσπερινὸς στὴν Ἱερά Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ Ἁγίου Δημητρίου Στομίου - Τρισάγιο στὸν τάφο τοῦ μακαριστοῦ κυροῦ Θεολόγου
- **11 Νοεμβρίου** Πρώτη Ἀρχιερατικὴ (συλλειτουργοῦ) Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου / τό ἀπόγευμα δέχθηκε εὐχὲς ἀπὸ τοὺς Λαρισαίους στὸ Ἐπισκοπεῖο
- **12 Νοεμβρίου** Ἐπισκέψεις: Στρατηγὸς - Περιφερειάρχης - Δήμαρχος - Δικαστικὲς Ἀρχές - Ἐφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ - Ἀρχηγὸς ΑΤΑ - Ἀστυνομία - Πυροσβεστικὴ
- **13 Νοεμβρίου** ἀπόγευμα Ἐπίσκεψη στὴν Ἱ. Μ. Ἁγίων Ραφαὴλ, Νικολάου & Εἰρήνης Πυργετοῦ καὶ ἀκολούθως ἔσπερινὸ στὴν Ἱ. Μ. Ἁγίου Νικοδήμου Πυργετοῦ
- **14 Νοεμβρίου** Ἱν Ἱερατικὴ Σύναξι στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νικαίας / ἀπόγευμα ἐπίσκεψη στὸν Δικηγορικὸ Σύλλογο καὶ στὴν Ἱατρικὴ Σχολή
- **16 Νοεμβρίου** Σύγκλησι Ἱεραρχίας
- 18 Νοεμβρίου Θεία Λειτουργία στὸν Ἅγιο Νικόλαο Λαρίσης / Ὁμιλία στή ΓΕΧΑ Λαρίσης
- **19 Νοεμβρίου** Ἐπίσκεψη στὸν Μητροπολίτη Δημητριάδος καὶ Ἄλμυροῦ κ. Ἰγνατίο γιὰ εὐχαριστίες (διατελέσας Τοποτηρητῆς)
- **20 Νοεμβρίου** Τρισάγιο προκατόχων Ἀρχιερέων στὸ παλαιὸ κοιμητήριο Λαρίσης / ἐπίσκεψη στὸ Ὁρφανοτροφεῖο Θηλέων τῆς Μητροπόλεως
- **24 Νοεμβρίου** βράδυ Ὁμιλία στή Σύναξι Νέων, Φοιτητῶν & Ἐπιστημόνων τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης
- **25 Νοεμβρίου** Ἐνθρόνισι στὸν Τύρναβο στὸν Ἱ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου

- **27 Νοεμβρίου** απόγευμα 1ο Μητροπολιτικό Συμβούλιο
- **28 Νοεμβρίου** Επίσκεψη στον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο
- **2 Δεκεμβρίου** Επίσκεψη στο Γηροκομείο της Ήρας Μητροπόλεως «Παναγία ή Ἀρμενιώτισσα» / Ἐγκαίνια ἐκθέσεως Βυζαντινῶν Κεμπλίων στο Διαχρονικό Μουσείο Λαρίσης (παρόντες οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς Θεσσαλίας)
- **4 Δεκεμβρίου** Επίσκεψη στή σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως
- **7 Δεκεμβρίου** Ὁμιλία στήν 110 Πτέρυγα Μάχης
- **9 Δεκεμβρίου** Ὁμιλία στή Χριστιανική Ἐστία Λαρίσης
- **12 Δεκεμβρίου** 1ο Συμβούλιο τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεως (ΛΟ.ΦΙ.Α.)
- **14 Δεκεμβρίου** Θεμέλιος Λίθος Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἱερωνύμου στίς κατασκευασθεῖς τῆς Ήρας Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν στόν Αὐλώνα Ἀττικῆς
- **18 Δεκεμβρίου** 1η Επίσκεψη στόν Ἅγιον Ὅρος στο Ἱβηρικό Κελλίον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Τυπογράφων
- **20 Δεκεμβρίου** Τρισάγιο στόν μακαριστό Λαρίσης Ἰγνάτιο ἐπί τοῦ τάφου
- **23 Δεκεμβρίου** Χριστουγεννιάτικη Ἑορτή Κατηχητικῶν σχολείων Ήρας Μητροπόλεως στο Δημοτικό Ὡδεῖο Λαρίσης
- **24 Δεκεμβρίου** Κάλαντα στο Ἐπισκοπεῖο
- **25 Δεκεμβρίου** Χριστούγεννα στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο/ χοροστασία στή Β΄ Λειτουργία τῶν Χριστουγέννων στόν Ἅγιο Νικόλαο Λαρίσης
- **26 Δεκεμβρίου** απόγευμα Επίσκεψη στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Λαρίσης γιά εὐχές
- **29 Δεκεμβρίου** πρωί 1η Ἀγιολογική Ἡμερίδα γιά τόν Ἅγιο Γεδεῶν στόν Τύρναβο
- **30 Δεκεμβρίου** Ἑορτή τοῦ πολιοῦχου Τυρνάβου Ἁγίου Γεδεῶν
- **1η Ἰανουαρίου** Πρωτοχρονιά στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο καί Δοξολογία γιά τό νέο ἔτος
- **2 Ἰανουαρίου** απόγευμα Ἑορτή γιά τά παιδιά τῶν Ἱερέων τῆς Μητροπόλεως
- **6 Ἰανουαρίου** Θεοφάνεια στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο
- **9 Ἰανουαρίου** απόγευμα Συνεδρίαση Ἐπιτροπῆς Σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας στήν Ἰ.Σ.
- **10 Ἰανουαρίου** Επίσκεψη στή Ἐκπαιδευτήρια Μαίρης Ράτου καί ὁμιλία στούς καθηγητές καί δασκάλους
- **14 Ἰανουαρίου** Ὁμιλία στο Φροντιστήριο Κατηχητῶν τῆς Μητροπόλεως

- **18-19 Ίανουαρίου** Θεοφάνεια (παλαιό Ήμερολόγιο) στὴν Ἱ. Μ. Ὁσίου Γρηγορίου Ἁγίου Ὁρους
- **21 Ίανουαρίου** 2η Ἱερατική Σύναξη στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Ὁμορφοχωρίου
- **22 Ίανουαρίου** Ὁμιλία στὸν Δικηγορικό Σύλλογο Λαρίσης
- **24 Ίανουαρίου** Ἐπίσκεψη στὴν Ἐβραϊκὴ Συναγωγὴ γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ Ὁλοκαυτώματος
- **25 Ίανουαρίου** Ἐπίσκεψη σὲ σχολεῖα τοῦ Τυρνάβου
- **28 Ίανουαρίου** Ἐκδήλωση γιὰ τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα στὸ Δημοτικὸ Ὡδεῖο Λαρίσης
- **29 Ίανουαρίου** Ὁμιλία στοὺς θεολόγους Λαρίσης
- **30 Ίανουαρίου** Θεία Λειτουργία γιὰ τὴν ἐορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου/ ἐκδήλωση στὴ ΓΕΧΑ γιὰ τοὺς 3 Ἱεράρχες
- **5 Φεβρουαρίου** Ἀλλαγὴ τοῦ Στρατηγοῦ Διοικητοῦ Ἰης Στρατιάς καὶ ἀλλαγὴ τοῦ Ἀρχηγοῦ Τακτικῆς Ἀεροπορίας
- **28 Φεβρουαρίου** Ἐγκαίνια Πανελληνίας Ἀγροτικῆς Ἐκθεσῆς
- **1η Μαρτίου** Ἀλλαγὴ Διοικητοῦ 110 Πτέρυγας Μάχης
- **2-3 Μαρτίου** Πανηγυρὶς Ἁγίου Νικολάου Πλανᾶ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ κυνηγοῦ
- **9 Μαρτίου** Τρισάγιο ὑπὲρ ἀναπαύσεως πεσόντων Ἀστυνομικῶν
- **10 Μαρτίου** Ἐσπερινὸς Συγγνώμης στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου
- **12 Μαρτίου** Ἐκδήλωση γιὰ τὴ Συνταγματικὴ Ἀναθεώρηση
- **13 Μαρτίου** Ἀλλαγὴ Διοικητοῦ τῆς Ἰης ΤΑΞΑΣ
- **15 Μαρτίου** μεσημέρι Ἐγκαίνια Ἰου Ἀναπτυξιακοῦ Συνεδρίου ποὺ διοργάνωσε ἡ ἐφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ / ἀπόγευμα Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Μ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου
- **17 Μαρτίου** Χοροστασία στὸν Κατανυκτικὸ Ἐσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, μὲ προσκεκλημένο ὁμιλητὴ τὸν π. Λουκᾶ Γρηγοριάτη
- **18 Μαρτίου** Ἐπίσκεψη στὸ Πεντάγωνο στὸν Ἀρχηγὸ ΓΕΑ κ. Γεώργιο Μπλιούμη
- **19-21 Μαρτίου** Σύγκληση Ι.Σ.Ι.
- **22 Μαρτίου** Ὑποδοχὴ Τιμίας Κάρας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἱερέως τοῦ Πλανᾶ στὸν Ἅγιο Νικόλαο Λαρίσης / Χοροστασία στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης
- **23 Μαρτίου** Ἐορτὴ Κατηχητικῶν στὸ Δημοτικὸ Ὡδεῖο Λαρίσης ἀφιερω-

μένι στον Ἰωάννη Καποδίστρια

- **24 Μαρτίου** Χοροστασία στον Καθηδρικό Ναό Εὐαγγελιστρίας Νέας Ἰωνίας Μαγνησίας, προσκεκλημένος τοῦ Μητροπολίτου Δημητριάδος καί Ἄλμυροῦ κ. Ἰγνατίου

- **25 Μαρτίου** Θεία Λειτουργία καί Δοξολογία στον Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου/ Παρέλαση

- **29 Μαρτίου** Χοροστασία στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στον Ἰ. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης

- **31 Μαρτίου** Χοροστασία στον Κατανυκτικό Ἐσπερινό στον Ἰ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητή τόν π. Ἀρτέμιο Γρηγοριάτη

- **2 Ἀπριλίου** Ὁμιλία στους Μεταπτυχιακοὺς Φοιτητές τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στό Α.Π.Θ.

- **5 Ἀπριλίου** Χαιρετισμοί στον Μητροπολιτικό καί Καθηδρικό Ναό τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ἀθηνῶν

- **6 Ἀπριλίου** Ὁμιλία στήν ἀδελφότητα τῆς Ἰ. Μ. Ἀσωμάτων Πετράκη

- **7 Ἀπριλίου** Χοροστασία στον Κατανυκτικό Ἐσπερινό στον Ἰ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητή τόν Ἀρχιμ. Ἐπιφάνιο Οἰκονόμου, Ἱεροκήρυκα τῆς Ἰ. Μ. Δημητριάδος καί Ἄλμυροῦ.

- **9 Ἀπριλίου** 3η Ἱερατική Σύναξη στον Ἰ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων

- **12 Ἀπριλίου** Χοροστασία στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στον Ἰ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης καί στον Ἰ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου & Παύλου

- **14 Ἀπριλίου** Χοροστασία στον Κατανυκτικό Ἐσπερινό στον Ἰ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητή τόν π. Ἐφραίμ Σιμωνοπετρίτη.

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

Ἡ σύγχρονη ταυτότητα τῶν λαῶν, καί μάλιστα αὐτῶν στούς ὁποίους τό ὀρθόδοξο χριστιανικό στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ἐπιηρεάζεται ἔντονα ἀπό τά πολιτισμικά καί ἰδεολογικά ρεύματα τῶν καιρῶν, Δύσης καί Ἀνατολῆς. Ὅπου Δύση εἶναι ἡ ὁδός τῆς παγκοσμιοποίησης, τῆς νεωτερικότητας καί τῆς μετανεωτερικότητας. Ὅπου Ἀνατολή εἶναι οἱ πρακτικές ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀπό τίς ἀνατολικές θρησκείες (κυρίως τόν ἰνδουισμό καί τόν βουδισμό, μέ ἔμφαση στή γιόγκα καί τόν διαλογισμό). Πῶς μπορεῖ ἕνας λαός, ὁ ὁποῖος στά ἱστορικά του χαρακτηριστικά περιλαμβάνει τήν ὀρθόδοξη παράδοση καί ταυτότητα, νά ἀντισταθεῖ στίς ἰδεολογικές πρακτικές καί ἐπιθέσεις, πού τόν ὀδηγοῦν σέ μιά καινούργια ταυτότητα, σπίν ὁποία ἡ Ὀρθοδοξία θά εἶναι ἕνα στοιχεῖο παράδοσης, φολκλόρ, χρήσιμη γιά τί διάσωση τῆς ἱστορικῆς μνήμης ἢ γιά τί διατήρηση τῆς διαφορετικότητας τοῦ λαοῦ, ἀλλά ὄχι ὅμως γιά νά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο σπίν καθημερινότητα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπίσης καί στίς καίριες ἀποφάσεις γιά τά ἥθη τῆς κοινωνίας; (παιδεία, ἐλευθερία διάδοσης κάθε ιδέας, ἰδίως αὐτῶν τῶν αἰρετικῶν καί παραθρησκευτικῶν ὁμάδων, οἰκογενειακό δίκαιο, γάμος καί τεκνοθεσία ὁμοφυλοφίλων, χρήση συμβόλων στόν δημόσιο χώρο, σεβασμός τῶν πολιτικῶν σπίν Ἐκκλησία, ἀναγνώριση τῆς προσφορᾶς τῆς σπίν κοινωνία, ἐνδιαφέρον γιά τίς θέσεις τῆς σέ θέματα βιοηθικῆς, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στίς ἐκτρώσεις, στίς μεταμοσχεύσεις, σπίν ὑποβοηθούμενη ἀναπαραγωγή, ἀλλά καί ὀργάνωση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς μέ κριτήριο τήν ὀρθόδοξη στάση ἔναντί του πλοῦτου καί τῆς φτώχειας).

Ἄν ἐπισκεφτεῖ κάποιος χώρες στίς ὁποῖες τό ὀρθόδοξο στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ὅπως σπίν Ρωσία καί τήν Οὐκρανία, καί ἀνοίξει τήν τηλεόραση, θά διαπιστώσει ὅτι τά περισσότερα κανάλια μεταδίδουν ἀμερικάνικες σειρές καί ταινίες ἢ τηλεοπτικά σόου ἀμερικάνικης ἔμπνευσης καί ἀφετηρίας. Οἱ σειρές καί οἱ

ταινίες είναι μεταγλωττισμένες βέβαια, πιθανόν και κάπως λογοκριμένες, ωστόσο η κουλτούρα που μεταφέρουν είναι η δυτική. Οί διαφημίσεις είναι ανάλογες ή και ίδιες με τις διαφημίσεις της Ευρώπης και της Αμερικής, αφού τά προϊόντα είναι ή ίδια ή έχοντας μέν ρωσική και ουκρανική έτικέτα, αλλά στην ουσία λειτουργώντας στην ίδια προοπτική του καταναλωτικού προτύπου ζωής. Τό ανθρώπινο κοσμοείδωλο είναι τά ευτυχισμένα μοντέλα, οί γυναίκες και οί άντρες με τό άστραφτερό χαμόγελο που διαφημίζουν προϊόντα, τά όποια αν κάποιος καταναλώσει, θά έχει την αίσθηση ότι θά ήταν παρέα με αυτές τις γυναίκες ή τους άντρες που τά διαφημίζουν. Στους δρόμους ή αισθητική δέν διαφέρει από τις ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις, ένω οί έκδηλώσεις που γίνονται στή Μόσχα, την Πετρούπολη και τό Κίεβο θά μπορούσαν νά γίνονται σέ όποιαδήποτε δυτική πρωτεύουσα. Τό ποδόσφαιρο και τό μπάσκετ δεσπόζουν στην καθημερινότητα των κατά πλειοψηφία όρθόδοξων λαών, ένω ή μουσική που ή νεολαία άκούει και θαυμάζει είναι ή απ' ευθείας δυτική ή μέ πηγή έμπνευσης της τή Δύση. Τό ίδιο και ή ένδυμασία, αλλά και ή διασκέδαση, οί ύποδομές των πόλεων, τά αυτοκίνητα, ή όργάνωση της καθημερινότητας, τά σπίτια και τά διαμερίσματα, τά μεγάλα πάρκα. Μόνο οί ναοί και οί γιορτές, όπως επίσης και ή μετοχή των ανθρώπων στή χαρά της γέννησης, του γάμου και της βάπτισης, αλλά και στή λύπη του θανάτου, είναι σημάδια μιας άλλης κουλτούρας που έπιμένει νά συνυπάρχει παράλληλα μέ την έκκοσμηκευμένη πορεία της ζωής, τό δυτικό πρότυπο, τό όποιο έχει κυριαρχήσει.

Ή Ευρώπη, γιατί σ' αυτήν διαμορφώθηκε ό δυτικός τρόπος σκέψης και ζωής και κατόπιν πέρασε στις Ήνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, για νά επιστρέψει μέσα από τό σχήμα της παγκοσμιοποίησης, ή όποία είναι ή αιχμή του δόρατος αυτού που όνομάζουμε *άτομοκεντρικός πολιτισμός*, σίμερα περνά μία σαφή κρίση ταυτότητας. Δύο είναι οί ιστορικές περιόδοι που διαμόρφωσαν την ταυτότητά της. Αρχικά, ό Διαφωτισμός, μέ γνώμονα τά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, την έλευθερία της σκέψης και της έκφρασης, την πρόοδο της έπιστήμης, ή όποία έγινε ένα είδος «θεότητας», τό χρέμα, ή κατοχή και διασπορά του όποιου διαμόρφωσε τις δομές του άστικού πολιτισμού, ό ανθρωπισμός, ή πρόταξη της ιδιωτικότητας και ό περιορισμός της σημασίας της συλλογικότητας, ή αίσθηση ότι ή θρησκεία δέν είναι στοιχείο του δημόσιου βίου, αλλά ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο, τό όποιο δέν ένδιαφέρει την κοινωνία, ό τονισμός του «έχειν» και όχι του «είναι», του παρόντος και όχι της αιωνιότητας γέννησαν τον σύγχρονο πολιτισμό. Στή συνέχεια, οί

δύο μεγάλοι παγκόσμιοι πόλεμοι, ο ολοκληρωτισμός όπως εκφράστηκε μέσα από καθεστώτα τά όποια έπεσήμαιναν ότι ο δρόμος τής δικαιοσύνης, τής ισότητας, τής ευημερίας δέν μπορεί νά επιτευχθεί μέσα από τήν έλευθερία τής σκέψης και τής επιλογής, αλλά μέσα από τήν ύπακοή και τήν πειθαρχία στό σύστημα πού γνωρίζει τί είναι καλό και τί όχι για τούς ανώριμους ανθρώπους. Αυτοί, ακολουθώντας, θέλοντας και μί, τίς επιταγές του συστήματος, θά μπορέσουν νά αξιοποιήσουν τά χαρίσματά τους, όχι όμως μέ βάση αυτό πού επιθυμούν, αλλά αυτό πού θά τούς επιτραπεί. Έτσι, οδηγηθήκαμε σέ μία πραγματικότητα στήν όποία οι λαοί έπρεπε νά γεννήσουν αντίβαρα συλλογικότητας, ώστε νά μπορέσουν νά συνυπάρξουν ειρηνικά. Γι' αυτό ιδρύθηκε ή Ευρωπαϊκή Ένωση, ή όποία προκάλεσε ένθουσιασμό τόσο σέ κυβερνήσεις όσο και σέ λαούς.

Βάση, όμως, τής Ευρωπαϊκής Ένωσης δέν είναι μόνο ο Διαφωτισμός, αλλά και ή χριστιανική παράδοση τής αλληλεγγύης. Οι πιό δυνατές χώρες, από τά περισεύματα τής ανάπτυξής τους, θά ενίσχυαν τίς λιγότερο ανεπτυγμένες, ώστε νά φτάσουν κι αυτές σε ανάλογο επίπεδο ευμάρειας. Κλειδί, ή οικονομία. Έτσι ζήσαμε τό ευρωπαϊκό θαύμα, τό όποιο μέχρι τό 2008, μέχρι νά ξεσπάσει δηλαδή ή μεγάλη οικονομική κρίση στήν Άμερική, δημιούργησε τήν ψευδαίσθηση τής αυτάρκειας του νεωτερικού τρόπου σκέψης και ζωής, ότι ή κατανάλωση, άκόμη και στηριγμένη σέ δανεισμό, είναι ή βάση τής ευτυχίας των λαών. Η κατανάλωση δέν έχει νά κάνει όμως μόνο μέ τό χρήμα, αλλά επέκταθηκε και στίς ανθρώπινες σχέσεις, στήν τέχνη, στίς ιδέες, στά πάντα. Κλειδί εδώ οι ανάγκες του σώματος, τό όποιο θεάθηκε διαχωρισμένο, διασπασμένο. Από τί μία ή σεξουαλικότητα, ή όποία έγινε προτεραιότητα στήν προοπτική του δικαιώματος στήν ήδονή και άπεξαρτήθηκε από τόν γάμο και τήν οικογένεια. Ο Άλλος δέν είναι ύποκείμενο, πρόσωπο, άνθρωπος μέ ανάγκη για αγάπη, για ευθύνη, για μοίρασμα, αλλά σώμα, αντικείμενο τό όποιο υπάρχει πρός κατανάλωσιν. Όσο ικανοποιεί τίς δικές μου ανάγκες για ήδονή, είναι χρήσιμος. Αν όχι, δέν υπάρχει. Έπομένως, οι άνθρωπινες σχέσεις εντάχθηκαν στήν προοπτική της χρησιμοθηρίας. Όχι τής αγάπης. Από τήν Άλλη, υπάρχει ο νοός, τό μυαλό, ή διάνοια. Παιδεία για όλους, καθολική παιδεία ήταν τό σύνθημα του Διαφωτισμού. Καλλιεργημένος είναι ο νοός πού γνωρίζει τήν αλήθεια για τόν κόσμο και τί ζωή, έρμηνεύει τά πάντα μέ τί λογική και τήν έπιστήμη και διακατέχεται από τόν ύλιστικό μηδενισμό. Δέν υπάρχει ψυχή μέ τήν έννοια τής πνευματικής υπόστασης στον άνθρωπο και μέ τήν έννοια τής αιώνιας ζωής, αλλά τά πάντα είναι έγκεφαλικές λειτουργίες, πού καταλήγουν στό

μηδέν τοῦ θανάτου. Γι' αὐτό καί τό «ἐδῶ καί τώρα» ἔχει σημασία, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ἄρνηση τῆς γνώσης, ἡ ὁποία θά ἐρμηνεύσει παρελθόν καί παρόν.

Ὅμως ὁ ἄνθρωπος «οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνον ζήσεται». Ἡ ὑπαρξη ἀναζητεῖ ἀπαντήσεις. Ἡ νεωτερικότητα δέν πέτυχε νά ἀντιμετωπίσει τό ὑπαρξιακό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ χωρίς τέλος, μέτρο, ἰσορροπία ἀναζήτηση τῆς ἡδονῆς δέν γέννησε εὐτυχισμένους ἀνθρώπους, ἀλλά χορτάτους πού δέν γνωρίζουν τί ἔχει νόημα στή ζωή τους. Ἡ πλεονεξία εἶναι εἰδωλολατρία. Ἔτσι ἐμφανίστηκε τό ρεῦμα τῆς μετανεωτερικότητας, τό ὁποῖο ἔρχεται νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα « ποιός εἶμαι;». Περνάμε ἀπό τό ἀντικείμενο στό ὑποκείμενο. Σ' αὐτό βοήθησαν ἰδιαίτερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν ψυχικῆς ὑγείας, ἀλλά καί ἡ ἐπαφή μέ ἀρχές ἀπό τίς θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἡ γιόγκα καί ὁ διαλογισμός. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη νά ἡσυχάσει ἀπό τό τρέξιμο καί τήν πίεση καί νά κλειστεῖ λίγο στόν ἑαυτό του. Νά δεῖ ποιός εἶναι. Ὁ ἀτομοκεντρισμός δέν μπορεῖ νά νοηματοδοτήσῃ τήν ὑπαρξη. Δέν μπορεῖ νά δώσει λύση στά ἐρωτήματα τῆς ἀγάπης καί τοῦ θανάτου. Καί αὐτές οἱ ἀπαντήσεις χρειάζονται «αἴσθημα τοῦ ἀνίκειν», χρειάζονται συλλογικές ἐντάξεις, γιατί ἡ κοινωνικότητα εἶναι δεδομένο στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ταυτότητα δέν ἔχει μόνο τήν ἀτομική διάσταση. Καταξιώνεται μέσα ἀπό τήν κοινωνική ἐπιβεβαίωση. Ἡ μετανεωτερικότητα ὁδηγεῖ σέ ταυτότητα ἀποκλειστικά ἀτομική, διότι στηρίζεται στό δόγμα ὅτι δέν ὑπάρχει ἀλήθεια, ἀλλά ὑπάρχει μόνο ἡ «ἀλήθειά μου». Ἡ κοινωνία δέν θά εἶναι ἕνα σύνολο ἀνθρώπων σέ σχέση μεταξύ τους, ἀλλά ἕνα ἄθροισμα ἀτομικῶν ταυτοτήτων τό ὁποῖο μπορεῖ νά συνυπάρξει, ἀλλά δύσκολα θά ἐπικοινωνήσῃ αὐθεντικά καί θά διαμορφώσῃ ἀπό κοινῶν ἀξίες. Εἶναι μᾶλλον δεδομένο ὅτι δέν βοηθᾷ ἡ πολυπολιτισμικότητα, ὅπως ἔχει γίνει ἀποδεκτή ὡς ρεῦμα, δηλαδή ὁ σεβασμός στή διαφορετικότητα νά ἔχει φτάσει στό σημεῖο νά ἀρνεῖται τήν ἀνάγκη ὑπαρξης κυρίαρχης ταυτότητας, πλειοψηφοῦσας ταυτότητας τήν ὁποία τό κράτος καί ἡ κοινωνία νά τήν ἔχει ὡς βάση πορείας, θέσης κοινωνικῶν στόχων.

Ποιός μπορεῖ νά εἶναι ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν;

Ἄς εἶμαστε ρεαλιστές. Δέν μποροῦμε νά ἀντιστρέψουμε τήν πορεία τῆς ἐκκοσμικέυσης, τήν πορεία τῆς παγκοσμιοποίησης, τήν πορεία τῆς μετανεωτερικότητας. Μποροῦμε ὅμως νά ἐργαστοῦμε πρὸς δύο κατευθύνσεις.

Ἡ μία εἶναι νά νικήσουμε τή νοοτροπία ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία ὑπάρχει ὡς φολκλόρ καί μόνο γι' αὐτό εἶναι χρήσιμη. Γιά τήν κυρίαρχη πολιτισμικά ἀντίληψη ἡ Ὁρθοδοξία ἐπιτελεῖ πνευματική ἀποστολή, πού ἔχει νά κάνει μέ τή διάσωση

της παράδοσης αλλά και τη μεταφυσική στόχευση. Παράλληλα, η Όρθοδοξία ύφίσταται για να βοηθά τους ανθρώπους οικονομικά, να καλύπτει τις ανάγκες τους, υποκαθιστώντας το κράτος. Αυτή η νοσοτροπία υπάρχει σε όλες τις δυτικές χώρες και έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο ο δυτικός πολιτισμός βλέπει τον χριστιανισμό και την θρησκεία: στην προοπτική της χρησιμοθηρίας. Ταυτότητα δίνει η διατήρηση του παρελθόντος. Ταυτότητα δίνει η κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων στο παρόν. Η Όρθοδοξία όμως δεν είναι απλώς μία θρησκεία μέσα σε όλες τις άλλες. Διαφυλάσσοντας την πρώτη και αυθεντική έκδοχή του χριστιανισμού, δηλαδή την αγάπη, το κοινοτικό πνεύμα όπως αυτό διασώζεται στις ένορίες και τα μοναστήρια, προσφέρει ένα ήθος το οποίο κινείται σε δύο διαστάσεις: τόσο την προσωπική-άτομική, όσο και τη συλλογική. Σε προσωπικό-άτομικό επίπεδο ο όρθόδοξος χριστιανός λειτουργεί σταυρικά. Αγαπά τον Θεό και τον συνάνθρωπο, όσο κι αν αυτό είναι επώδυνο, μολοντί η αγάπη δεν είναι πάντοτε χρήσιμη για τον ίδιο, ακολουθεί την όδο της ασκητικότητας, δηλαδή παλεύει έναντι των δικών του δικαιωμάτων και αναγκών, θέτοντας σε ίση μοίρα ή και σε προτεραιότητα τις ανάγκες και τα δικαιώματα των άλλων. Επομένως ακολουθεί την όδο της θυσίας και σταυρώνει τα πάθη του παλεύοντας στην όδο της αρετής, όχι γιατί αυτή έχει να κάνει με τη νομιμότητα, όπως η κοινωνία την όρίζει με την τήρηση των νόμων, αλλά γιατί θέλει να υπακούει στον ευαγγελικό νόμο. Η σταυρική πορεία έχει και συλλογική διάσταση, διότι αυτός που παλεύει όχι για να κυριαρχήσει το έγω του, αλλά για να εντάξει το έγω του στην προοπτική του έμεις, δεν μπορεί να μένει αδιάφορος έναντι των άλλων. Δεν είναι απλώς ένας ακτιβιστής και ένας ανθρωπιστής. Έχει ευαισθησία διότι ο θεός του ζητά να αγαπά τον συνάνθρωπο και τον κόσμο. Έχει ευαισθησία διότι ο Θεός του ζητά να μίν άδικει και να μίν ανέχεται την άδικία. Έχει ευαισθησία διότι ανήκει σε ένα σύνολο που αγαπά. Και όταν αγαπά, δεν μπορεί παρά να παλεύει για όλους. «Όλοι όσοι πίστευαν είχαν μία καρδιά και μία ψυχή. Κανείς δεν θεωρούσε ότι κάτι από τα υπάρχοντά του ήταν δικό του, αλλά όλα τα είχαν κοινά. Δεν υπήρχε κανείς ανάμεσά τους που να στερείται τα απαραίτητα. Γιατί όσοι είχαν χωράφια ή σπίτια τα πουλούσαν κι έφεραν το αντίτιμο αυτών που πουλούσαν και το έθεταν στή διάθεση των αποστόλων» (Πράξεις των Αποστόλων, 4, 32, 34-35). Αυτό το ήθος δεν είναι χρησιμοθηρικό. Στερείται ο χριστιανός για να καλύψει τις ανάγκες των άλλων, που σημαίνει ότι δεν αισθάνεται καλά βλέποντας κάποιον να υποφέρει, γιατί είναι μέλος του σώματος του Χριστού και εκείνος και ο άλλος. Αυτή είναι η αυθεντική συλλογικότητα.

Ἡ δεύτερη κατεύθυνση ἔχει νά κάνει μέ τήν καλλιέργεια ἑνός κριτικοῦ ἤθους ἔναντι τοῦ κόσμου καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός δέν εἶναι ἀναχωρητής ἐκ τοῦ κόσμου κατ' ἀνάγκην, οὔτε ἐκκοσμικευμένος. Ἀναχωρητής σημαίνει ὅτι ἔχει ἐγκαταλείψει τόν κόσμο στή νοοτροπία του, διότι ὁ ἴδιος ἐνδιαφέρεται νά σώσει τήν ψυχή του καί δέν ἀσχολεῖται μέ τά τοῦ κόσμου. Οἱ μοναχοί στήν ὀρθόδοξη παράδοση εἶναι καί ἀναχωρητές καί ἐρχόμενοι. Φεύγουν ἀπό τόν κόσμο ἀποτασσόμενοι τίς βιοτικές μέριμνες, ἀλλά ἔρχονται στόν κόσμο προσευχόμενοι γιά τούς ἀνθρώπους, φιλοξενώντας στά μοναστήρια ὅποιον ἔχει ἀνάγκη, ἐλεώντας καί μοιραζόμενοι τήν τροφή τους, ὅπως ἐπίσης καί δείχνουν τί εἶναι σύμφωνο μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τί ὄχι. Ὁ μοναχός κρίνει τόν κόσμο μέ βάση τόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί μέ βάση τό πνευματικό του παράδειγμα. Τό ἴδιο καί ὁ κάθε χριστιανός πού ζεῖ μέσα στόν κόσμο. Κρίνει τόν κόσμο, τή νοοτροπία, τή στάση ζωῆς καί τίς ιδέες τῶν ἀνθρώπων μέ βάση τό Εὐαγγέλιο. Δέν ἀπορρίπτει τούς ἄλλους, ἀλλά τούς ἀγαπᾷ. Διακηρύττει ὅμως καί τήν ἀλήθεια ἔναντι οἰουδῆποτε τιμήματος, ἀκόμη καί ἔναντι μαρτυρίου καί θανάτου.

Ταυτόχρονα ὁ χριστιανός δέν εἶναι ἐκκοσμικευμένος. Ζεῖ μέ τόν τρόπο τοῦ κόσμου, ἀλλά ὄχι μέ τό ἥθος τοῦ κόσμου. Ἔχει σπίτι, ἀλλά δέν στηρίζεται σ' αὐτό. Σπίτι του εἶναι καί ὁ ναός καί ἡ κοινότητά του. Ντύνεται ὅπως ντύνονται οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλά προφυλάσσει τόν ἑαυτό του ἀπό τήν ἐλευθεριότητα καί τή χυδαιότητα. Μιλᾷ ὅπως μιλοῦν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλά δέν ὑβρίζει, δέν προσβάλλει, δέν συκοφαντεῖ, δέν μειώνει τούς ἄλλους. Ὁ λόγος του νοστιμίζει τή ζωή τους. Κάνει οἰκογένεια, ἀλλά δέν ἔχει τήν αἴσθησις ὅτι τά παιδιά του τοῦ ἀνήκουν. Τά μεγαλώνει μέ ἀξίες, μέ ἀλήθεια, μέ ἀγάπη, ἀλλά καί μέ ἐλευθερία. Μορφώνεται, ἄν τό χάρισμά του εἶναι αὐτό, ἀλλά δέν περηφανεύεται γιά τίς γνώσεις του. Ἀναλαμβάνει σημαντικές θέσεις, μέ τιμότητα ὅμως, χωρίς νά ἐξουσιάζει τούς ἄλλους. Τούς διακονεῖ καί τούς καθοδηγεῖ στήν ἀλήθεια, χωρίς νά ζητᾷ νά τόν ὑπηρετοῦν. Καί εἶναι ἔτοιμος νά πάρει θέση ἔναντι οἰαοδῆποτε παρεκτροπῆς τοῦ κόσμου ἀπό τό ἥθος τῆς πίστεως, κατά τό παράδειγμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, χωρίς ὅμως νά ἀποκλείσει τήν εὐλογία τῆς μετάνοιας.

Ὁ χριστιανός ζεῖ στόν κόσμο, ἀγαπᾷ τόν κόσμο, παλεῦει γι' αὐτόν, ἀλλά δέν ξεχνᾷ ὅτι τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου παράγει, περνᾷ. Τό ἴδιο καί αὐτός μέσα στόν χρόνο καί ὅτι ἡ ἀληθινή πατρίδα του τελικά εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἡ αἰωνιότητα, ἡ ἀγιότητα, ἡ κοινωνία μέ τόν Χριστό.

Ἡ ὀρθοδοξία μπορεῖ νά διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση

τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν ἂν δέν ἀφορίζει, ἀλλά λειτουργεῖ μέ κριτικό πνεῦμα, στηριγμένο στό ἦθος τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄν οἱ κατά τόπους Ἐκκλησίες, πού εἶναι ἡ θεσμική ἔκφραση τῆς Ὁρθοδοξίας, δέν λειτουργοῦν φοβικᾶ ἔναντι τοῦ κόσμου καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν δέν ὑπάρχει τό πνεῦμα τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀλλά ἡ ἀγάπη. Ἄν, τέλος, λειτουργεῖ μέ ἀνοιχτότητα ἀπέναντι στόν κάθε ἄνθρωπο, διότι ἡ Ὁρθοδοξία ἀπό τί φύση της εἶναι ἱεραποστολική. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός ἀγαπᾷ τόν κάθε ἄνθρωπο, εἴτε εἶναι πιστός εἴτε ὄχι, εἴτε εἶναι ἀλλόθρησκος εἴτε ἑτερόδοξος, γιατί σ' αὐτόν βλέπει τίν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἀγαπᾷ τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο, μόνο πού δέν ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τίν ὑλική ἐπιβίωση τοῦ ἄλλου ἀλλά καί γιά τί συνάντησή του μέ τόν Χριστό. Γι' αὐτό καί οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καλοῦνται νά μῖν περιοριστοῦν στό νά εἶναι αὐτές πού ἀνακουφίζουν τίς ὑλικές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ ὑλική τροφή βοηθᾷ στήν ἐπιβίωση, δέν σώζει ὅμως.

Ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά βοηθήσει στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν ἐφόσον προσπαθήσει νά ἀναδείξει ἀκόμη περισσότερο τά στοιχεῖα τῆς θεολογικῆς της παράδοσης: τίν ἀγάπη, τίν πίστη στήν ἀνάσταση, τίν ἀσκητικότητα, τό ἱεραποστολικό ἦθος, τίν κριτική στάση ἔναντι τῶν σύγχρονων ρευμάτων, τίν ἀναβίωση τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος, τί μαρτυρία τῆς ἀλήθειας. Ὁ δρόμος αὐτός περνᾷ μέσα ἀπό τί θεία λειτουργία, μέσα ἀπό τίν ὀργάνωση τῶν ἐνοριῶν ὡς κοινοτήτων, μέσα ἀπό τό παράδειγμα τῶν ταγῶν της, μέσα ἀπό τίν κατάδειξη τοῦ διαφορετικοῦ ἦθους τῆς πίστεως ἀπό τίν ἐκκοσμηκευμένη πραγματικότητα.

Ἐδῶ χρειάζεται ἡ φωνή τῆς Ἐκκλησίας νά ἰσχυροποιηθεῖ. Νά προσφέρει παιδεία στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, στό κήρυγμα, στήν κατήχηση, στίς ποιμαντικές δραστηριότητες καί νά ἀπευθύνεται στήν κοινωνία καί μέ τούς τρόπους πού αὐτή ἐπικοινωνεῖ. Μέ τά σύγχρονα Μέσα, τό Διαδίκτυο, τόν τηλεοπτικό καί ραδιοφωνικό λόγο, ἀλλά, κυρίως, μέ τό βίωμα τῶν Ἁγίων. Καί σέ θεσμικό ἐπίπεδο νά μῖν συμβιβάζεται μέ τίν ἐξουσία, ὅταν αὐτή εἶναι ἀντίθετη στόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί τίν Ἀλήθεια. Παράλληλα, ἡ συνεργασία τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ἡ ὑποχώρηση τῶν ἄσκοπων ἀνταγωνισμῶν καί τῆς καχυποψίας θά βοηθήσει στήν ἐπικέντρωση στόν μεγάλο στόχο, πού εἶναι ὁ ἀγώνας γιά νά βρεῖ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος νόημα ζωῆς καί νά μῖν παρασύρεται ἀπό θρησκευτικά καί ἀθεϊστικά ρεύματα τά ὅποια ὀδηγοῦν τίν ὑπαρξη στήν ἀπώλεια. Εἶναι πολυτέλεια οἱ διαμάχες καί ἡ αἴσθηση ὅτι ἂν καταφέρει ἡ μία Ἐκκλησία νά ἐπικρατήσῃ ἀντί τῆς ἄλλης ὅτι θά ἀλλάξει ἡ κοινωνία. Ἡ ἐνότητα σώζει.

Τά πρόσωπα εἶναι τό κλειδί. Ἄν ἐμεῖς ἔχουμε ἐπίγνωση τῆς ταυτότητάς

μας, τῆς ἀποστολῆς μας, τοῦ ἥθους μας, τότε ἔχουμε βρεῖ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά παλέψουμε γιά νά βοηθήσουμε νά ἀφυπνιστεῖ ἡ συλλογικότητα. Μέσα στίς κοινότητες τίς ἐκκλησιαστικές πού δίνουν ἐλπίδα καί παρουσία Χριστοῦ!

